

UJWF

3140.t

AZ EMBER' ÉLETE'

MEG - HOSZSZABBÍTÁSÁNAK

MESTERSÉGE.

IRTA

HUFELAND KRISTÓF WILHELM

*Orvos Doktor, és a' Jénai Fő-Oskolában
az Orvosi Tudománynak Rendszerént
való Közönséges Tanítója.*

A' MÁSODIK KI-ADÁS SZERÉNT
*fordította, a' nehezebb helyeken meg-
gositotta, alkalmatosság 'szerént a' Magyar
Hazára szabta, sok helyeken pedig még
bővítette*

KOVÁTS MIH

ORVOS DOCTOR

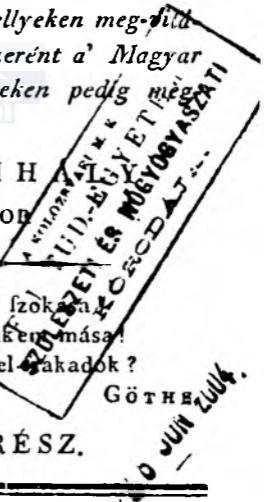
Édes Élet! Munka 's a' Létel szökés,
Kedvesség által lettél 'Lelkem mása!
De oh, szörnyű dolog! tőled elszakadok?

GÖTTE

MÁSODIK RÉSZ.

NYOMT. TRATTNER MÁTYÁS' beljével 1799.

... RA

S U M M Á J A

A' II. GYAKORLÓ RÉSZNEK.

I. SZAKASZ.

Óldul.

Az életet rövidítő eszközök. 4

1. *A' puha nevelés* 6
2. *A' szerelmetességben való feslettség — a' nemző erőnek el-prédálása — testi, és elméleti néma-bűn (Onánia)* 8
3. *Mértékletlen munkára való szorításu a' lelki erőnek* 36
4. *Betegségek — azoknak oktalan gyógyítása — erőszakos haláloknek nemei — a' maga gyilkosságára való indulat* 65
5. *Tisztátalan levegő — az embereknek edjütt való lakása a' nagy városokban* 87
6. *Az ételben, és italban való mértékletlenség — a' ki-pallérozott szakáts mesterség — a' részegítő italok* 89
7. *Az életet rövidítő elme' alkatása, és az indulatok — roszsz kedv — igen nagy szorgalmatosság* 121
8. *A' haláltól való félelem* 148
9. *Henyélés — dologtalanság — meg-unatkozás* 153
10. *Erőszakos képzelődő erő — képzelődésből származott betegség — szerfelett való érzékenység, v. haragosság* 160
11. *Testi, és ragadó mérgek* 177
12. *A' vénség — annak idején való bé-öltása* 831

II. SZAKASZ.

Óldal.

Az életet hosszabbító eszközök. 336.

1. Jó testi származás 336.
2. Okos testi nevelés 342.
3. Szorgalmatos, és munkás ifjúság 361.
4. A testi szerelmetességtől való meg-tartózkodás az ifjúságban; és a házasságon kívül 362.
5. Szerentsés házasság 363.
6. Az álom. 382.
7. A test mozgása 389.
8. A szabad levegővel való élés — a mértékletes meleg 390.
9. A falusi és kerti élet 392.
10. Az utazás 396.
11. Tisztoság, és a bőr tisztasága — a vászon, és a flanér ruházat 400.
12. Jó élés módja, az ételben és italban való mértékletesség — a fogakra való gond 413.
13. Az elme tsendessége — megelégedés — az életet hosszabbító elme alkatása, és munkássága 424.
14. Jó természet 429.
15. Az elme, és az érzékenységek gyönyörűségeivel való mértékletes, és gyönyörködő élés 430.
16. A betegségnek el-távoztatása, és okos gyógyítása — mind az orvosságal, mind az orvossal való okos élés — Házi, és Üti Patika 432.
17. A reménytelen halálban való fejedelem 465.
18. A vénység, és annak illendő gyámolítása 474.
19. A testi, és lelki erőnek tökéletesítése. 478.

II.

GYAKORLÓ RÉSZ.

Altal-mengyek most tanításomnak a' leg-fel-fégesebb részére; az élet' meg-hozszabbítását gyakorló mesterségre Először elől fogom adni azokat az elzközöket, a' mellyek tsak egyedül, de bizonyosan-is meg-hozszabbítják az életet. Ha szintén nem olyan paradésok is, rem dísekedők, és titokkal nem telyesek-is, mint a' mellyeket úgy szoktak nevezni; mindazáltal annyiban jobbak, hogy ezeket mindenütt, és költség nélkül lehet kapni, sőt rész-lzerént már bennünk magunkban meg-vannak, az okossággal, és a' tapasztalással tökéletesen meg-egygyeznek, és az életnek nemtsak a' hozszaságát, hanem a' haszonnevetőségét-is fel-tarják. Egy szóval, ezek jobban meg-érdemlik, az én vélekedésem lzerént, a' minden betegség ellen való Orvosság' nevet, mint minden ismértes ámitások

Mindég körülöttünk vagynak az életnek a' barátjai, és az ellenségei. A' ki az életnek a' barátjaival tart, az meg-öregedhet; ellenben a' ki nagyobbra betsüli annak az ellenségeit, az életét rövidíti. Az igaz; hogy minden okos embertől azt kellene várnai, hogy az elsőbket nagyobbra betsülje, a' második rendbélieket pedig elkerülje, de az a' leg-rozszabb; hogy ezek az élet' ellenségei nem mind nyilván-valók, és nem mind esmértesek, hanem rész-lzerént titkon, és észre-vehetetlenül folytatják az ügyöket, sőt némellyik közzülök az élet' leg-jobb barátjának al-ortzáját

teszi-fel, és így nehéz őket meg-esmérni, sőt sok van ezek között mi bennünk magunkban-is.

Az életet meg-hozszabbító mesterségnek fő, és farkalatos dolga a' lesz; hogy minket megtaníttson arra; miképpen kelljen az élet' ellenségit annak a' barátitól meg-különböztetni; és mi módon kelljen az elsőbket el-kerülni; v. más szókkal; az életet meg-hozszabbító mesterség két részre osztatik. —

1. Az életet rövidítő eszközöknek, és az élet' ellenségeinek el-kerülésére. —

2. Az életet meg-hozszabbító eszközöknek meg-esmérésére, és az azokkal való élésre.

I. S Z A K A S Z.

Az életet rövidítő Eszközök.

A' fellyebb meg-határozott, és egygyetlenegy fundamentom lizerént, a' mellytől függ az élet' tartóssága, nem lesz itt nekünk nehéz közönségessen meg-határozni, hány féleképpen lehet az életet meg-rövidíteni.

Mind az rövidíti azt, valami —

1. Vagy az élet-erőnek mennyiségét magában gondoltatván kisebbíti.

2. Vagy az élet' elő-eszközeinek tartósságát, és halzon-vehetőségét el-veszti.

3. Vagy a' mi az életünk' el-emészttődését fietteti.

4. Vagy a' mi a' vissza-pótolást meg-akadályoztatja.

Minden életet rövidítő eszközöket reá lehet vinni ezekre a' négy Rendekre; és még mérté-

künk-is van nekünk, melly szerént ezek között egygyiknek v. másiknak inkább, v. kevesebbé való káros voltát meg-ítélhetjük, és meg-mérhetjük. Tudni illik; mennél többen fel-találtatnak ezek között a' négy minémüségek között valamely dologban, annál veszedelmesebb, és nagyobb ellensége az a' mi életünk' tartósságának, mennél kevesebben, annál kevésbé veszedelmes-is az. Sőt vannak elegyített dolgok-is, a' mellyek mintegy két természetűek, barátságosok, és ellenségeskedők; p. o. ha az elől-számláltt minémüségek között egygyel bírnak, de egyszer'smind több jó van benne. Az ilyen dolgok magok egy különös Rendet tsinálnak. De mi az ilyen dolgokat az ő többet nyomó minémüségek szerént, v. a' barátságos, v. az ellenségeskedő dolgokhoz számláljuk.

Még egy farkalatos külömbség van az életet rövidítő eszközök között. Némelylek közülök lassan, egymás után, észre-vehetetlenül dolgoznak. Mások ellenben erőszakosan, és hirtelen, és ezeket inkább lehetne az életet *félbenzakító Eszközöknek* nevezni. Ide tartoznak némely betegségek, és a' tulajdonképpen úgy nevezett erőszakos halálok. Közönségesen jobban félnek az utólsóbbaktól, mivel ezek szemben-tünöképpen, és rettenetesebben dolgoznak; de én azt állítom, hogy ezek, jól fel-vévén, kevesebbé veszedelmesek, mint amazok az alattomban kullogó ellenségek, mert ezek olyan nyilván-valók, hogy ő töllök sokkal hamarabb meg lehet őrizkedni, mint az utólsóbbaktól, a' mellyek az ő rontó munkájokat alattomban üzik, és minden-nap valamit el lopnak az életünkből, a' mellyet tellyességgel észre nem veszünk, de utóljára a' fok kevés fokra mehet.

Azt a' szomorú meg-jegyzést-is kell itt mindjárt előre tennem, hogy az újabb időkben, óh fájdalom! a' mi életünk' ellenségei irtóztatókép-

pen meg szaporodtak, és hogy a' bújaságnak, pallérozásnak, tsínosságának, és a' nem-termé-
 zeteknek az a' mértéke, a' mellyben most élünk,
 a' melly a' mi hathatós életünket olyan igen
 nagyobbítja, annak a' tartósságát is ugyan ab-
 ban a' mértékben rövidíti. A' szorossabb viz-
 gálás által úgy fogjuk találni, hogy ma az em-
 berek arra igyekezni, és magokat a' végre pal-
 lérozni láttatnak, hogy egymásnak az életét alat-
 tomban, és észre vehetetlenül, 's fokszor a' leg-
 tsínossabb módon el-ragadják. Ma tehát fokkal
 több okosság és vígyázás kívántatik arra, hogy
 az ember bátorságban legyen.

I. *A' puha nevelésről.*

Nintsen bizonyosabb eszköz arra, hogy az
 ember valamely állatnak az élete' fonalát mind-
 járt eleinten rövidde, és múlandóvá tsínálja,
 mintha azt mindjárt életének elsőbbsztendeiben,
 a' mellyeket úgy kell nézni, mint a' még min-
 dég tartó nevezést, és ki-fejtődést, melegen,
 gyengén, puhán neveli, az az; azt minden tsí-
 pösebb levegötskétől örzi, azt leg-alább eszten-
 deig taluban, és forraló üstben temeti, és mint
 a' tsirketskét a' valóságos ki-költés' állapotjában
 tartja, azomban azt sem múlatja-el, hogy azt
 minden mérték nélkül tápláló eledelokkal, Kaf-
 féval, Tsokoládéval, borral, fű-szerfzammal,
 és ezekhez hasonló dolgokkal teli tömje; a' mel-
 lyek mérgek a' kis gyermekeknek, mivel ezek
 nagyon tüzesítenek, és az egész élet' erőt na-
 gyon izgatják. Ezek által mindjárt eleinten a'
 belső el emésztdés annyira siettetik, a' hatha-
 tós élet olly idején nagygyá tétetik, az élő-esz-
 közök olyan gyengékké, vékonyakká, és érzé-
 kenyekké lesznek, hogy bizonytalant azt lehet állí-
 tani: két esztendei ilyen nevelés által egy a'
 természet' rendelése szerént 60. esztendeig tartha-

és életet, bőven le lehet feiére szállítani, sőt a' mint, óh siralom! a' tapasztalás bizonyítja, sokkal alább, koránt sem számlálván oda a' veszedelmes történeteket, és betegségeket, a' mellyek azon kívül, ugyan az által okoztatnak. Semmi olyan nagyon nem lietteti a' mi élő-eszközeinknek, és erönknek idején való ki-fejtődését, mint az ilyen üveg-házban, vagy meleg ágyban való nevelés, láttuk pedig oda fellyebb millyen szoros meg-egygyezés vagy a' hirtelenebb, vagy később való ki-fejtődése, és a' hosszabb, vagy rövidebb tartóssága között az egész életnek. A' hirtelen való meg-érés maga után húzza mindég a' hirtelen való el-romlást. *) Bizonyosan ebben van a' gyermekek' olly nagy halandóságoknak a' fundamentoma. De az emberek a' körülöttök leg-közelebb lévő okokat soha se találják-meg, hanem inkább! a' leg-helytelenebb, és a' természettel leg-inkább ellenkező szokásokat veszik fel, tsak hogy magokat meg-nyugtathassák, és azomban semmit se kelljen tsinálni. 1.)

A 4

*) Egy leg-nevezetesebb példa volt a' természetnek fiattetésére II. Lajos Magyar Király. Idétlen született annyira, hogy még egy tsepp bőre sem volt, életének második esztendejében meg-koronáztatott, tizedik esztendős korában a' Királyi-székreült, tizen-negyedik esztendejében tökéletes szakálla volt, tizenöt esztendős korában meg-házasodott, tizen-nyóltzadik esztendejében ösz volt, életének pedig húszadik esztendejében Mohátsnál maradt.

1.) A' kis gyermekeknek a' nevelésekben, születésektől fogva 7. esztendős korokig, a' mondatokon kívül, a' következendő, az ő életüket rövidítő hibák szoktak elől-fordúlni: —

A 4

II. A szerelemben való feslettség, v. a' bűjaság, a' nemző erőnek el-prédálása, a' testi, és az elmeheli néma-bűn (onania.)

Az életet rövidítő eszközök között egygyet sem esmérek olytat, a' melly olyan pufztitással

A Bábák a' születés alatt sokszor a' leg-épebb kisededeket köldussá teszik, azoknak valamelly tagokat v. ki-tekervén, v. el-törvén, v. valami belső részeket meg-sértvén; a' köldököket v. igen gyengén, v. igen szorossan meg-kötvén, a' midőn az első esetben a' köldök ki óldódik, a' másodikkban pedig ki-szakad, azomban mind a' kettőből halált okozó vér-folyás következik. A' holtan születni látzott kisededeket, v. igen felette, v. egy tseppet sem élelzetik; és így mind a' két esetben holtan marad a' kis polgárotska. A' nehéz születésben a' kisededek tűzker-süveg' formára öszve-nyomott fejetskéjeket, v. a' kaponya tsontjaiknak egymás hátára való szorulásait, kegyetlen öszve-nyomás által helyrcakarvón igazítani, a' gyenge agy-velőt meg-sértik, és ez által a' gyermeket holtá napjáig eszelössé teszik. A' gyermekeknek a' le ragadott nyelvtskéiket, ugyan Bába-afszzonyaimék, (a' kik gögösködnek abban, hogy kéz alatt a' gyermek ágyasok körül Orvosok, sőt minden fazékban kanálók) fel ukarvón szabadítani, a' körmeikkal, v. ollóval el-vágják, a' midőn az elsőből a' nyelv alatt maradott örökös daganat, a' másodikkból pedig halálos vér-folyás származik.

Magok az Anyák, v. a' dajkák a' kisededeket az ágyba magokhoz fektetvén, azokat agyon nyomhatják.

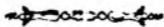
Midőn a' szent kereszt-vízhez a' kisededek v. a' kereszt-anyák, v. a' bábák által telben a' templomba, v. talám más fuluba-is vitetnek, és még ezen jellýül ott is a' fejek' - lágyok'a igen hideg

dolgozna, és olyan tökéletesen minden minéműséget az élet' meg-rövidítésének magába fog-

víz öntetik, ekkor-is valósággal veszedelemben for-ganak a' kis gyermekek. Mert hogy a' hideg né-kik ért, azt talán senki se fogja tagadni; ha azt meg gondolja, hogy őket az előtt kevéssel csak a' szabad levegő sem érte; hogy pedig a' fejek' lágyá-ra öntetett jeges víz veszedelmes, az az ő fejek' al-katásából világos, melly szerént a' fejek' lágyán az ő agy-velejeket, csak a' tsupa bőr fedi-bé, és így úgy szóllván, majd csak nem a' tsupa agy-velejekre öntődik a' hideg víz. Jó volna tehát il-lyenkor lágy meleg vizet e'hez a' szent tzerimoniá-hoz készíteni.

Ide számlálom a' böltökben való ringatást. Ez semmi nem egyéb, hanem az agy-velőnek meg-rezketése, v. meg-rázása, a' mellyből azután következik az el-szedülés, el-ájulás, és az el-ájú-lásban való álom. Az agy-velőnek meg-rezkette-tését szenvedik; a' kik magas épületekről le-esnek, a' kiknek fejek bottal, v. valami már el-fáradt gólyobissal meg ütetik, (süt a' sebessen, és még az egész erővel futó gólyobisnak csak a' szele-is azt okozza) a' kiket v. a' természet szerént való, v. a' mesterséggel tsindált meny-kő (materia electri-ca) meg-üt, a' kiket a' szilaj ló meg-húny, és le is vet, a' mellyet én is szenyvedtem, 's a' t. Ezeket a' károkat teszi az agy-velő' meg-rázása; igen nagy tünődésben, és epekedésben van ekkor az em-ber, a' melly igen kínos; egyszersmind a' gyomor abban a' szempillantásban, ha az előtt leg egés-sébb volt is, úgy el-romlik, hogy minden étel-kívánsága el-veszván az embernek, még epével-is (teli ömlik-é? v. ott tsindlódik?) meg-terheltetik. a' melly olyan mérges, hogy a' gyomrot némel-lyekben mindjárt okádásra kényszeríti, és vetnek-hi az ilyenek barnu, 's fekete epét, továbbá hideg-lelést szenyvednek, és ez néha gyúlladós epés ho-

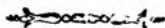
Ialná; mint ez. Egy sem foglalja magába olyan tökéletesen az élet' meg-rövidítésére meg-kíván-

deg, 's éppen úgy-is kell gyógyítani, a' melly ha csak kis rázástól származott-is, el-tart 8. 9. napig-is. Ki-vévén az okádást, a' többit mind magamon tapasztaltam. Ambár a' karomat a' fagyba úgy meg-ütöttem-is, hogy egy hétig nem-is mozdíthatlam, ámbar az ábrázatomat, és fejemet-is meg-vérzettem, és meg is sebesítettem keményen, mind-azáltal ezeknek fájdalmát, és kínját az agy-velőm' fájásához képest fel se vettem, sőt nem-is éreztem. Az agy-velő' meg-refszketetése továbbá az érző inakat hirtelen nagy rendetlenségbe hozza, és annak tulajdonítom a' fellyebb elő-számlált bajokat, az élet erőt zür zavarba keveri, azt kisebbíti, sőt egészen el is vesztheti, (a' mint ezt a' meny-kő által meg-üttetett emberek' példája bizonyítja, a' kikben az a' nagy refszketetés csak maga, minden látható szakítás nélkül elégséges arra, hogy az embert meg ölje,) minden nedvességeket tartó edények keményen, és hirtelen öszve-húzódnak, sőt ki is szakadnak, és ki-öntik az agy-velőbe a' benne lenni szokott nedvességet, a' melly az agy-velőt magát öszve-nyomván, holtig tartó bolondságot, 's a' t. tsinál, hanemha onnét ki-veszik. Schmucker Generális Burgus Chirurgusnak írására igazíthatom az Olvasót, nem akarván hofszas lenni a' többi ide tartozható veszedelmeknek le-írásában. Az ájulásban való alvásban könnyen meg-alszik a' vér (mivel akkor nem forog) a' szív kamarájába, a' honnét öszve-tsomózott bimbók, v. polypusok származnak a' szív' ajtajiban, 's a' t. és holtig való szív-dobogást okoznak. Hogy ne volna hát veszedelmes a' ringatás? holott az valószínű az agy-velőnek meg-refszketetése, és el-ájulás. Azt kell pedig itt még ezen fellyül meg-gondolnunk, hogy a' kis gyermetskéknak az agy-telejetskéjek-is igen gyenge, azomban mind'er' szem-

tató! négy fellyebb meg-határozott dolgokat, mint ez, és ezt a' szomorú feslettséget, tzimere

pillantásban rázzák, és el is ájultatják szegényeket. Hát ha még azt-is hozzá tesszük, hogy sokszor a' dajhák, és az Anyák meg is haragosznak, és akkor abban a' mértékben ringattatnak is. Innet következik már, hogy sokan a' gyermekek felnevelkedvén is ilyen kínok között; szédelgösök, fej fájszók, ájúlók, igen érzékenyek, és gyenge érző inúk, leg-kissebb októl-is nehéz nyavalyások, blások, haragosok, ostobák, 's a' t. lesznek. Nem esmérünk egy állatot-is, a' melly illy kegyetlenül bánna a' magzatjával. Más Nemzetek el is törölték már ezt a' kegyetlenséget. Sőt valahol tsak nevelőházakat láttam; mindenütt különössen tapasztaltam, hogy a' kisedetskéek szintén úgy kis nyoszolyátskába fektettetnek, nem olyan ördög-motórába mint nálunk. Ebben a' Században tehát, a' midőn mindennek igazság szolgáltatik, a' tudományok, és erköltsök jobbítottak, méltó volna, ha ezeknek az ártatlanoknak-is valami párt-fogójok akadna, és őket ettől a' méltatlan büntetés-től meg-szabadítaná.

Ide tartozik a' terjék is, a' mellyel a' gyermekeket el-allatni szokták, és sokat közzülök örökre. Ebben mák-lé van, tudjuk pedig hogy a' mák-lé hasonlóképpen az agy velőt rontja. Mert ez részegítő, v. inkább bolondító szer. Ha valaki ezzel viszsza él, v. örökre el-alszik, v. pedig egész életében fél bolond marad, reszket. Midőn a' gyermek nagyon síkójtó, a' betegség' matériája marván ötet, ekkor nem gyógyítani szokták őket, hanem terjéket adnak néki, örülnek pedig a' magok böltsességeken, hogy a' gyermek azután meg-tsendesedik, sőt álmába nevet-is. Farkas nevetés ez, mert ez valóságos nehéz-nyavalyás rángatózás. Hogy meg-szűnnek pedig a' sírástól, annak az az oka, hogy el-sibbasztják az érző-inaikat, a' feje-

gyanánt lehet tartani az élet' meg-rövidítésének.
Ezt így mutatom-meg —

ket el-bolondítják a' mák-lével, de a' farkas mind-
éig benn marad, mind addig, míg úgy meg-erő-
södik a' nyavalya' matériája, hogy egyszer neki
indulván, egyszerre el öltja az életet. Méltó volna
hát a' terjéket soha a' patikából Recipe nélkül ki
nem adni.

Nem hallgathatom itt el a' kis gyermekeknek
keményen való meg-kötözéseket-is. Mint a' dra-
buntok úgy lesik a' bábák ki a' Világra a' kis
gyermeket, hogy mihelyt ki-jön, mint valami nagy
bűnöst úgy meg-kötözzék (sőt jobban, mert soha
sem hallottam rabot a' nyakától fogva kötélbe bé-
tekergetni) hogy a' nyálát se nyelhesse. Ez által
a' pótlálás által a' vér a' külső részekről mind a'
belső nemesebb részekre hajtatik, p. o. májra,
lépre, tüdőre, 's a' t. és ezekben nem férvén, az
agy-velőre. Sőt magából az agy-velőből, és a' fej-
nek külső színéről-is a' vérnek mind a' szívbe kel-
lene visszajönni a' természet' rendelése szerént.
De hová jön most ide? mikor minden helyet öfz-
ve-sínóroztak a' bábák. Tsuda hogy ezeket a'
gyermekeket mind a' guta meg nem üti. De ha a'
nem esik is meg, elég az, hogy az agy-velőnek
az edényei meg-gyengítettnek, a' mellyből olyan
károk következnek, mint a' mák-létől, és az agy-
velőnek meg - részlettetésétől. Nem-is tudom mi
haszna volna annak a' kemény meg-sínórozásnak,
mert félni ezektől nem lehet, mivel magokkal is te-
hetetlenek. De talám egyenesebben nőnek így? Nem
tudnám hol volna a' természet' könyvében meg-ír-
va, hogy a' bábákra bízta a' természet az emberi
állat magvának egyenesen való fel-növeltetését.
Sőt inkább azt látjuk a' természetben, hogy min-
den élő teremtetések' fajzatjai szabadon nőnek-fel,
és még-is gyönyörűség redjok csak nézni-is a' ma-
gok nemében. De ha az igaz volna, miért nem pó-

Az első módja az élet' meg-rövidítésének
vált: az élet' erőnek kissebbítése. Mi kissebbíti

lálják a' lovaszok azokat a' négy, 's öt ezer forint-
tos lovaknak a' tsikujait? azokat a' drága ku-
tyákat? a' kertészek azokat a' ritka plántákat?
ezeknek-is mind szebben kellene e' jzerént nőni,
's a' t. El-hagyták már ezt-is más nemzetek, és
jo volna nálunk-is ki irtani, ha szintén talám a'
dajkáknak ezzel a' vigyázásokszaporodna is. De
hát ha én azt mondanám, hogy éppen az a' ke-
mény sírózás az oka, hogy görbén nőnek a' gyer-
mekek, mit mondanának erre a' bábák? és azok
a' tudákos külső nemzetek között be-került szor-
galmotossan sírózó nevelő aszszonyok, 's leá-
nyok? Ez pedig igaz! Mert Bétsben szem-láto-
mást, és számlá'ván is sokkal kevesebbek a' pános,
görbe-hátú aszszonyi személyek, miólta a' pótlás,
és az a' kegyetlen vas vállakkal való fűzés mez-
tillatott. A' növést-is nagyon akadályoztatja a'
pótlás. A' vad Nemzetek, az egész Azsia, nálunk
a' Tzigányok semmit sem tudnak a' pótlásról, 's
még is hol kell olyan kevés hibás testü embereket
látni, mint ezek között.

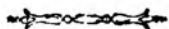
Az Anyák a' gyermekeiket sokszor a' házba bé-
zárják, és magokban ott hagyják őket, a' melly
mi'lyen veszedelmes szokás, a' következő eset
bizonyítsa-meg. Itt Pesten a' külső Városon, ta-
valy egy szegény aszszony bé-zárta 4. gyermekeit,
és maga el ment onnan hazúlról. A' gyermekek
pákoszkodván, fel nyitottak egy nagy élés ládát,
és mind a' négyen belé-másztak; akkor a' láda'
ajtaja rejtök tsapódván, bé-záródtak, és mind a'
négyet, haza jövéen az anyyok, sok keresése után
meg fúlva találta. —

Szokás a' 3. hólnapos, gyenge lábú kis gyerme-
keket-is jártatni. Ebből az a' kár következik, hogy
még később kezdenek járni, mintha magokra ha-
gyattattak volna egészszzen. Tsak olyan az, mint-

pedig az élet.erőnek minémüségét mi bennünk jobban, mint annak a' nedvességnek el-prédal-

ha a' borbély a' törött lábú embert, a' kit 6. hétig az ágyban kötözött, egyszer hirtelen a' lábára állítana. Okosság volna-e az? Erre a' járásra pedig úgy szokták a' kis gyermekeket reá szorítani; hogy a' mejjekre valami kantárt kötnek, és azt tartatják a' szolgálóval. Ekkor a' kis gyermek, ötet még meg nem hívván a' lábai, egész testével a' mejjére nehezkedik, és így az ő gyenge, 's még csak portzogóból álló mejj-tsontja, 's oldal bordáji be-nyomúlnak, következősképpen a' mejjnek az öbli meg-szükítettik, tehát a' nehezen lehellésnek, v. füladozásnak, a' száraz betegségnek, a' vér-köpésnek ekkor bizonyos fundamentum vettetik. Mások kerekken álló székekbe állítják a' tsetsemöket, a' mellyel a' házban imitt amott futosnak. De ezekben a' gyermekek szintúgy a' mejjekkel tolván előre a' széket, a' mejjnek ártanak, azomban sokszor a' fálnak szaladván, mejjbe taszítják magokat, kölömben-is pedig mindég vervén ezekkel elöl hátúl a' testeket. Ide járúl az; hogy egész nap ebben állván a' gyermekek, gyengék lévén a' lábok-szárai, meg görbülnek, és lots lábúak lesznek. Leg jobb volna tehát a' kis gyermekeket ebben a' részben a' magok szabadságokban hagyni, őket a' földre le-tenni, hadd mászkálnának négy kéz láb, és lassan lassan hadd erősöd-nének az inas húsaik, a' tsontjaik, 's a' t. így magoktól sokkal hamarabb el-kezd-nének járni. Von Weert Magellániában látta; hogy egy fél esztendő gyermekek már sok fogai voltak, és az útszán magában futosott. A' Malleyi uszfonvok a' gyermekeiket példlatlan a' szönyegre, a' földre le-teszik, és azok ott hömpörögnek a' hogy tudnak; de bezzeg fél esztendő múlva minden gyermek futos-is magútól.

lása, a' melly azt magába öfzve szedett formában foglalja, a' melly az új teremtésnek első

A' gyenge 7. 8. esztendő's pesztonkútskák mind magokat, mind a' kis gyermekeket el-rontják. Ugyan is; a' nagy teher alatt ök magok gorbe hátúak, és szük mejjüek lesznek. Mert a' nehéz gyermek a' hátok gerintzét le-felé húzza; ök magok pedig, hogy a' kisedeket meg-tarthassák, azokat a' magok mejjéhez szorítják, és így a' mejjeket befelé nyomják. De a' kis gyermeknek a' fél mejje az erősebb pesztonkútskának a' mejjéhez srófoltatván, még könnyebben bé-horpasztatik, és így a' kised fél-oldalú leszsz. Ezen fellyül hogy a' nehéz gyermeket könnyebben meg-tarthassa a' kis pesztonka, annak az egygyik tsipejét-is mindég bé-felé nyomja; és így a' kised leány-gyermekből, idővel szerentsétlen anya leszsz, mert öfzve-szorítottván a' tsipői, idővel a' szüléskor azokon a' kis gyermek kerejztül nem fog búhatni. Továbbá; gyenge lévén az ilyen kis pesztonka, mindég a' jobb karján tartja a' gyermeket, úgy de így el fekszi az egygyik oldalán lévő tagjait a' gyermek, a' mellyek nem nőhetvén, a' miatt Anglus ki-száradásba esik. Utóljára a' gyermek, ha pesztonka-is, csak gyermek, és így tsuk a' bolondság, és nem a' kötelessége van az eszében. Hány-szor nem rohanhat-le tehát az ilyen szolgálótska a' gyermekkel egygyütt? Azomban pedig a' gyenge pesztonka mennél szorgalmatossabban elveget tejszen a' kötelességének, az az mennél szorgalmatossabban hordozza a' kis gyermeket, annál több hárt tejszen, a' mint láttuk.

A' dajkák közönségessen ha valami szerentsétlenség esik a' gyermekeken, azt el-titkolják, pedig a' mai anyák közzül sokan nem hogy u' szemek előtt, de még az udvarokban-is alig szenyvedik meg magzatjaikat.

élet' szikráját, és a' mi tulajdon vérünknek balsamját tartja magában.

Közönséges régi roszsz szokás, a' gyermekeknek az ijesztők, és a' boszorkányos mesék által való ijesztetése, a' mellyet a' dajkák, sőt még az anyák-is, a' kisedek' le-tsilapításának, és engedelmes-ségre való szoktatásának eszközeül vettek-fel. Már a' Görögöknek-is völt ilyen Mumujok. —

*Cum puellarum aliqua immorigera adversus matrem fecerit,
Mater quidem Cyclopes, suam contra filiam advocat,
Argen aut Steropen: e domo vero interiori,
Prodit Mercurius carbone oblitus atro,
Statim puellam territat: at ipsa genitricis
Subit in gremium, ponens super oculos utramque manum.*

Homer. in Dianam.

A' Görögök Mormonnak hívták azt az áll-ortzát, a' mellyet az ortzájokra tenni szoktak vala a' hamis gyermekeknek el-ijesztésekre. A' Rómaiak ugyan a' Görögökkel Lamidval, és az elsőbkek Manduxal-is, v. valami gyermek-evövel ijesztették a' kisedeket. Nállunk a' Fel földön a' Miklós a' gyermekek' ijesztője, közönségessen pedig hogy ijesztetik az egész Hazában őket, másutt már leírtam — Ha valamitől el akarják tiltani a' gyermekeket, így szólnak: Jaj! ne nyúlj hozzá, mert meg-eszen! v. meg-harap! Az Orvosok már annyira meg-mutatták a' gyermekek' ijesztetésének a' veszedelmes völtát, hogy én itt a' minden napi tapasztalásnál egyebet említeni szükségtelennek tartok. Ugyan-is tapasztaltatott; hogy a' nagyon érzékeny kisedek az ijesztgetés által a' legkegyetlenebb köszvénybe és nehéz-nyavalyába estek. Krüger azt írja; hogy Bétsben a' midőn egy asszony a' kis leánykáját kézen fogva vezetvén, egy kémény-seprőt clo-talált vólna, így szóltott a' gyer-

A' második neme a' rövidítésnek áll; az utólsó Izálatskák', és az élő-előközök' szükséges

meknek: Látod azt a' fekete embert? mászszor annak adlak, ha roszsz leszel. Ezt meg-hallván a' kémény-seprő, 's az aszszonynak kedveskedni akarván; úgy tette, mintha fel akarná ölelni a' kis leánykát. Ez akkor kegyetlenül el-fihójtván magát, a' földre le-esett; és a' nehéz-nyavalya ki is ütötte. Eppen ilyen veszedelmesnek tartom a' blájóskát-is, mert ebben szintúgy kegyetlenül meg-ijednek, és sokszor szaladván, veszedelmessen el is esnek a' kisdedek. A' kis gyermekek' ijesztgetése, az egész emberkori életet is nyughatatlanná, 'és félelmissé teheti. Mert azok az ij-szűgő képzelődések olyan mélyen bé-nyomatnak a' lélekbe; hogy onnét többé holtig ki nem irtathatnak, és a' midőn leg-kisbebb alkalmatosság adódik is elől, és egy kis bátorság kívántatna, akkor hirtelen azok a' régi reszketős, és félelmes érzékenységek az elmében ismét fel-izgattatnak, és az elmét őszve-zavarják. Hogy lehet már az ilyenekből bátor katona? de akármi-is? holott a' bátorság mindenre, és mindennek szükséges. En esmérek itt egy különben igen józanon okoskodó, egészséges, erős test-alkatású, Hunnusi bátorságú nemzetségből származott, nappal, és a' társaságokban különösen eleven, és bátor embert; a' ki, minekutánna az éjjel csak jelenti is magát, tellyességgel maga a' szobában nem mer maradni. Vallyon nem a' gyermeki ijesztgetéssel tsindít félelenség-e ez ebben? holott a' természet, és a' környül állások ötet bizonyosan bátornak szerzették. A' Nagy Frank, a' ki különben bátor férjfi, ezt írja magáról: Ez előtt 24. esztendővel, úgy mond; a' fűvézfésben (botanifatio) el-estveledvén a' mezőn, egy nagy hegynek a' tetején lévő, sok száz esztendőtől fogva puszta, de előttem esméretes Várru akadtam; ekkor magamban valami borzudást

erösségének, és rúgósságának kissebbítésében. Az tudva van, hogy azokat olyan fonnyadtak-

érzettem, a' mellyre magamat meg is szégyenlettem. Akarván pedig meg-tudni félelmemnek az okát, el-végeztem magamban, hogy a' Vár alatt lévő, 's már mászszor általam meg is látogatott pintzébe le is menjek. Ezt meg is tselekedtem, és annak a' fenekére le is mentem. Ekkor nagy kevélyen a' győzdelemmel visszsa-indulván, mikor már a' grádit soknak közepére értem volna, hirtelen valami reszketés, félelem, és szív-szorítás esett reám, a' melly-is a' lépéseimet meg kettőztette, és bennem nagy változást okozott. Oh édes dajkám! mondék magamban; minekutánna már azt a' helyet el-hagytam, és magamhoz jöttem volna; millyen keveset teszen az okosság, és az embernek a' maga el-szándása-is, a' te tanításaid ellen.

Ide tartoznak a' közönségessen árúltatni szokott nyalánkságok-is, a' millyenek a' mézes-kalátsok, a' tzu korból tsinált tsemegék, a' mellyek sokszor meg is vannak veres, zöld, fejér festékekkel festve, és ki vannak arany füstel tzifrázva. Ezek a' kalátsok, minthogy holmi hányt vetett lisztből, keletlen tésztaból, és nem sütve, hanem tsak megszáraztva vannak, a' gyermekeknek a' gyomrokban mit tsinálhatnak? a' fellyebb mondattakból minden érti. A' rajtok lévő fejér, és veres festék pedig ólomból, a' zöld viszont rézből van. A' rajtok lévő arany füst végezetre, valóságos vékonyra verettetett réz. Ugy de ezek valóságos mérgek! Innét van már az, hogy ezektől a' gyermekek okádnak-is, a' melly-is még jobban esik, mintha bennük maradnának. Hát ilyen mérges vásár-fijával kedveskednek-é az anyák a' kedves magzatjaiknak! pedig a' szegény Magyar aszszouy a' vásárról haza sem merne a' nélkül menni! Sőt én esmérek vén embereket-is, a' kik nem szégyenlik a' mézes kalátsokon nyalakodni.

ká, el-múlókká, és pará'sokká semmi nem teheti, mint ez a' feslettség.

A' fejérre, veresre, zöldre festett gyermekek' játékaik-is ide tartoznak, a' mennyiben azokat a' gyermekek meg is nyalják, pedig ezek olyan mérgesek; hogy Krüger egyszer a' madarkáinak ilyen festett játékokra enni adván, azok tsupán e' miatt 24. óra múlva mind meg-döglettek.

Hát azok a' fok Húsvéti, keményre főzött, és festett tojásból lévő himesek, hogy ne vólnának ártalmasok? a' mennyiben azok berzsennyel, és timsóval, hogy veresek legyenek réz fazekakban szoktak meg-főzetni, a' honnét könnyen kék kő (vitriolum cupri) származik, és az a' tojás' haján keresztül hatván, a' tojást meg-mérgeksi; külbömben-is pedig, holmi régi tojás, még az-is keményre főzve, ugyan hogy ne vólna ártalmas a' gyenge gyomrú gyermekeskéknek? A' gyermekeket vén emberekkel egygyütt hálalni veszedelmes, mert ezek el-szíjják amazokat. Innét van már az a' tapasztalás, hogy az olyan 2. 7. 8. esztendő's gyermekek, a' kik az ő öreg Nagy-Szüle'jikkal, v. holmi öreg dajkákkal egy ágyban egygyütt hálnak, minden szorgalmatos rcájok való vigyázás, és jó táplálás mellett-is, utóljára a' tsontokig, és a' bőrkig el száradnak, 's el is halnak. Mert a' mi bőrünk nem tsak ki-párolog, hanem a' bé szívó edényei által be is párolog. Már pedig az öregeknek a' ki-párolgások kevesebb ugyan, de fokkal roszszabb mint az ifjaké, mivelhogy hűdössebb is, az ifjaké ellenben több menykő-matériával bővölködik. Hogy pedig a' roszsz ki párolgás árt a' testnek, azt a' rühesekkel egy ágyban hálttak tapasztalták. Sőt Langelotti látta, hogy a' nehéz nyavalya egy szolgáloról, a' mellette egy ágyban fekvő kutyára által-ment, és azt meg is ölte. Aligni Grófnak a' feleségéről a' himlő a' mellette fekvő matskára ragadt, és azt ki is végezte. Továbbá,

A' harmadik t. i. az életnek frissebb el-
éméztödése, semmi által úgy elől nem mozdít-

a' vén emberek az ifjak' ki-párolgását nagyobbít-
ják, a' mennyiben ők szárazak lévén, belőliök a'
nedvességet mintegy ki-szopják. Ugy de tudjuk,
hogy a' ki-párolgás' nagyobbodásával az erő-is
mindég fogy. Így kell már ki-magyarázni a' Dávid
Király' példáját; a' Capivaccius', (a' ki egy nagy
Házból lévő el-száradt utolsó tsemetétskét, az if-
jakkal való hálatalás által gyógyított-ki) a' Boer-
have', a' Forestus', (ez Bonóniában, egy szép daj-
kának a' szoptatása által gyógyította-ki a' száraz-
betegségben már alig pihegő embert annyira; hogy
utóljára el kellett tőle választani, ne hogy talán
más úton ismét el veszje az erejét) orvoslását.
Valamint pedig ez hasznos az öregeknek, éppen
olyan mértékben káros az ifjaknak. Desessarz ta-
pasztalta; hogy azok a' gyermekek, a' kik az ő
öreg szülei, v. dajkájok mellett háltak, azokban
a' tagjaikban, a' mellyel a' háló társaik felé
feküdni szoktak vala, mindég gyengébbek, és
rosszabb szólnék voltak. Ide illő példa az; melly
szerént egy leányról fel van jegyezve, hogy az ő
beteges anyja mellett hálógálván, utóljára egész-
szen ki száradt. Chomel Párisban egy olyan bete-
get gyógyított-meg, a' kinek az oldalán valami
vizes daganat azért támadott, mivel csak egy ágyok
lévén, az anyával egygyütt hálógált. — Itt-is a'
daganat a' háló-társ felé fordítani szokott oldalán
támadott a' leánynak, még pedig azzal a' veszedel-
lemmel öszve-kötve; hogy ugyan azon oldalának
minden érzékenységét-is egyszer'smind el vesztette.
Ezen leány az Orvos' jóvaslása szerént azután
muga hálván, 2. esztendő múltva meg-gyógyúlt.
Nevezetes pedig az; hogy ugyan ez a' leány majd
idő jártával ismét az anyával hálógálván, a' ré-
gi betegségébe visszsa-esett. Sok ezekhez hasonló
példákat lehetne találni, ha szorgalmatosan vi-

tathatik, mint az olyan munka által, a' melly, a' mint az egész természetben látjuk, az életnek

gyáznánk. Innét lehet azt is ki-magyarázni; miért vénélnék az igen ifjú menyetskéskék az ő vénférjekre? ellenben; miért ifjodnak-meg ezek? ám-bár itt a' szomorúság, és a' bánat-is sokat teliet. Burdegalumban egy aszszony igen keményen megbüntettelett azért, mert sok ifjú leánykákat pénzben meg-fogadott, hogy velle háljanak, azomban azok egy más után mind ki-száradtak, és meghóltak.

A' gyermekeket, azok akár testvérek, akár idegenek legyenek, egygyütt hálalni igen veszedelmes. Mert egymástól meg-melegedvén, egymást fel-hevítik, és idő nap előtt ki-fejtik, 's fel gyújtják egymásban a' nemi indulatokat. Úgy vettem pedig észre, hogy ebben a' részben nálunk legkissebb vlgázás fints. Sőt nagyobb az; hogy egy nevelőnek ebben a' részben már itt tanátsot-is adtam, és a' gyermekeknek az egygyütt hálalását igen nagyon ellenzottem; de közönötül be-törtt a' fejem az igazságért. A' Badeni Hertzegségben, közönséges parantsolattal még 1752. esztendőben meg-tiltatott, hogy sem a' Szülék a' fel-serdult gyermekeikkel, sem a' testvér, sem az idegen gyermekek egymással. v. a' tselédekkel, kivált pedig a' különböző neműekkel, a' falukon egygyütt hálalni ne merjenek, a' szolgálat-házba való záratás' büntetése alatt. Ez a' parantsolat 1766-dik esztendőben ismét meg-újítatott, még pedig azzal a' hozzá-tétellel, hogy minden különböző neműeknek az egy szobában való hálás tellyességgel meg-tiltatott.

A' tsintalanság-is, a' mellyet sokszor a' tsudálkozásig meg-szenyednek a' rest unyák, igen sok betegségeket húz a' gyermekek' nyakára. Már Galenus-is beszéll egy példút, a' melly eléggé meg-bizonyítja azt: láttam; úgy mond, egy gyer-

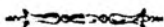
a' leg-nagyobb munkája a' leg-hathatósabb életben, és a' melly, a' mint fellyebb meg-mutat-

meket, a' ki egész napokon haragos volt, és sirt, és az ágyban mindég hányta vetette magát. A' dajka nem tudott velle mit csinálni; sem a' szoptatás, sem a' hordozás, sem a' has-tisztító semmit sem használtak. En pedig mindjárt fel-találtam az egész bajnak az okát, minekutánna láttam vő'na; hogy a' kis fiútskának mind az ágya, mind az öltözeté igen szennyes volt. Azt javasoltam tehát, hogy a' gyermeket mossák-meg, tisztaba öltöztessék, az ágyára tisztát húzzanak. Ezek meg-esvén, a' gyermek mindjárt meg-tendesedett, és azonnal mély álomba merült. Hasonló példát látott Swieten, a' hol a' gyermek' bajának a' volt az oka, mert az ágyatskája pondróval tele volt. Nem olyan tsínosságot javaslok én itt, a' melly az embernek a' tehetségét fellyülmúlja. Mert ki-is kívánhatná azt, hogy a' szegény ember' gyermekének a' bőre olyan fejér legyen, mint az Urfit-káké; sőt nagyobb az, hogy a' tökéletes egészségre, nem el-múlhatatlanúl kívánatik-meg a' Sanctorius' bőr ki-párolgásáról tett reguláinak minden pontban való bé-telleyesedése; mivel vagynak olyan egész Nemzetségek, a' melyek a' bőrökre nézve a' leg-nagyobb tsintalan ágyban élnek, és még-is egészséges, és erős emberek. Ládjuk nálunk millyen molskos bőrű gyermekeik vannak a' tzigányoknak. A' Hottentottok a' gyermekeiket mindjárt születések után marhaga-éjjal, azután pedig egész cletekben, valamint minden Szeretsenek-is, olajjal; a' Lappóniaiak pedig hal-zsírul kenik be. — De ha némelly házakban meg-vizsgáljuk a' gyermekeket, tapasztalhatjuk; hogy azokat majd tsak nem elevenen eszik-meg a' férgek, a' midön egész esztendőig a' fejek, 's a' nyakok, mivel soha illendően ki nem tisztíttatnak, varasok; és így majd minden ned-

ruk, némelly teremtéseknek az egész életét szokta bé-zárni.

rességeik genyetséggé olvasztatnak-fel, úgy hogy ezek a szegény teremtések csak mint az árnyékok úgy lézengenek, és utóljára ki is száradnak. Itt bizonyosan az anyáknak a' korhelysége közönséges büntetést érdemlene. Sokszor hallottam én azt a' falukon, hogy a' varas fejekről így szóltak: egészséges az! 's így láttattak magoknak hízkelkedni, 's magokat ki-menteni a' rest anyák. Ez a' bal-vélekedés bizonyosan onnét származott; mivel azt a' leg-ostobábbak-is tapasztalták, hogy ha az ót-varat vízszá verik, az betegséget, sőt halált-is szokott okozni, a' millyen példát beszéll D. Frank. Ez előtt, úgy mond, két esztendővel, két paraszt aszszony bé-kente egy varas feju gyermeknek a' fejét zsirból, tojás' sárgájából, és maszlagból (arsenicum) tsinált kenőttsel. A' gyermek ettől forró hidegbe esett, és két nap múlva meg is holt. Fel nyitvatván a' halottnak a' feje, látzott, hogy az agya-veleje meg volt gyúladva. Azt-is tapasztalják az emberek; hogy a' gyermekeknek némelly betegségek az által szerentséssen meg-gyógyúltak, hogy a' fejek ki-fakadt, a' betegség' matériája ki-jövé a' testből. — De bezeg ha az ember látja, hogy gyakran tsupán a' gondos tisztaság által, sok anyák meg-akadályoztatják ezt a' nyavalyát, és hogy a' szorgalmatos anyáknak a' kezekben kevés gyermekek, (ámbr némellyeknél óhatatlan) varas fejűek: akkor bizonyosan az olyan anyák, a' kik egész héten sem meg nem fésűlik, sem meg nem mosdatják, sem fejérbe nem öltöztetik a' gyermekeiket, annyira, hogy ezeknek szegényeknek a' férgek miatt az éjjeli nyúgodalmok sints, magokat nem menthetik. A' Tanítók ne engedjék-meg az illyentsintalan gyermekeket az oskolában, ne hogy az ő betegségek a' többire ragadjon, és az ő budös párol-

Ufájára, az illendő vizfsza-pótolás ugyan ez által rend-kívül akadályoztatik, mert ez ál-

gásokkal az oskolában lévő levegő-eget meg-ron-
tsák. Mind ezek így lévén-is, a' szülék a' varas
fejeket külső orvossággal az Orvos' híre nélkül
gyógyítani meg ne próbálják, a' fellyebb mondott
okok miatt. ki ne értené pedig, hogy a' tsetse-
mokat néha fél nap-is az ő rútságokban fetrengeni
engedni, a' leg nagyobb tsintalanság.

Rozsz szokás az-is; melly szerént a' kisdede-
ket a' halottakat nézni el szokták vinni, sőt né-
mellyek, a' holt tetem' (ganglion) el-vesztése' vé-
gett, a' holt ember' újjaival nyomogatják a' gyer-
mekeken lévő holt tetemeiket. Ezek a' tselekedetek
veszedelmesek; mind azért, mert ezek által a'
gyermek meg-rottenhetnek; mind pedig azért,
mert ha ragadós nyavalyában volt a' halott, az
reájok ragadhat. A' közönséges helyekre-is, p. o.
a' játék-néző helyre, a' Templomokba, a' vesztő-
helyre szeretik némellyek magokkal hurtzolni a'
kisdedeket: de minthogy itt-is könnyen szerentsét-
lenség eshetik azokon, ezt el kell távoztatni. —

Minthogy pedig a' falukon a' házaktól egy két
lépésnyire termenek a' plánták, 's azok között a'
mérges füvek-is, tehát szükség ezeket itt ki irta-
ni, v. pedig a' gyermekekre vigyázni kell, hogy
azokat meg ne egyék, mivel azok között sok édessek,
és szép gyümölsűek találhatnak. Vagy pedig muto-
gassák meg a' szülék, v. a' tanítók az ilyen mér-
ges füveket a' gyermekeknek, és terjesszék elejek-
be azoknak halálos erejét. Ez előtt 2. esztendővel
itt Pest Vármegyében, Isaszeg nevű faluban, így
otték meg egy szegény embernek a' gyermekei a'
vízi bürögnek a' gyökerét, és tőle szerentsétlenül
meg is hóltak. —

Ugyan maga ez a' gyilkos plánta pedig vizsgá-
lás gyanánt akkor onnét ide bé-hozatott, és az

tal r elz- izer ent a' szükséges nyugodalom, és az egyenlő mérték, a' melly az el-vezett r elz ek'

most-is itt a' Királyi f uve sz kerthen (*hortus botanicus*) van.

A' m aszlaggal, a' kob llytal, 's a' t. tsin llyt édes légy-vizektől-is nagyon kell  rizni a' gyermekeket; mért itt a' városon-is ez előtt egynéhány  sztend vel, egy kis gyermek  gy itta-meg az ilyen édes tejet, és bel  meg is hólt.

A' töltött fegyvereket-is szükség el-rejteni a' gyermekektől, mert ugyan itt Pesten,  s Borsod Vár megyében Ts ton ez előtt egynéhány  sztend vel, egygyik gyermek a' másikat a' töltött puskával való p ko zkod sa által l tte agyon.

Gomb zni-is szoktak járni a' falukon a' paraszt gyermekek, és azt m g az erd n, egy kis f val meg hintv n, szeretik mindjárt meg-s tlni, és megenni. Szükség tehát a' mérges gombákat a' falusi gyermekekkel m g az oskolában meg-esm rtetni.

A' gar ditsokt ol, az ablakokt ol, a' széna-p dokon lévő ajt kt ol-is szorossan kell  rizni a' gyermekeket, 's e' végre a' gar ditsokra fellyül, és a' széna h ny  lyukakra, valamint a' pitvarokban lenni szokott pintze-g dorokra-is ajtót kell tsin llytatni, mert ezek a' helyek már sok gyermeket ki-tasz tottuk a' V l gb l.

Sok matsk knak szokások, hogy a' h lts kbe f k sznek a' gyermekekhez, és ezek az állatok már sokszor meg- lt k a' k sdedeket, azért ezt a' matsk k' nagy magok kedveltet seket a' gyermekek körül meg nem kell szenyvedni.

!annak olyan sz l ek, és itt-is esmérek olyakat, a' kik a' gyermekeiknek holmi kis kuty tsk kat szoktak m lats g v ge tt szerzeni. De egy az, hogy a' kutya könnyen el a' maga szokásával, és  gy könnyen meg-harapja a' gyermeket; más pedig az, hogy mivel ezek az állatok sokszor  szre vehetetlenül hirtelen meg-veznek, könnyen

viszfa-pótolására meg-kívántatik, meg-akadályoztatik, és az élő-eszközök az ő szükséges ere-

szerentsétlenségbe hozhatják a' gyermek által az egész házat. —

De ki hinné? hogy sokszor a' madarak-is veszedelmet okozhatnak a' gyermekeknek. Ez előtt egynehány esztendővel Grätzből írták ezt a' történetet. Egy Úr a' házában szabadon széjjel-járkáló madarai között tartott egy tzinke-t is. Történetből egyszer ugyan ez a' nevezett Úr bé lép a' gyermekeinek a' házába; hát látja, hogy a' boltsőben le kötözött, 's aluvó 3. holnapos gyermeketskéjének a' komlokán ül a' tzinke, 's azomban a' gyermeknek a' homlokát, és az ortzáját vagdalja. Akkor fel-serkenvén a' gyermek, hirtelen ki akarja nyitni a' szemét; de azt még félig se nyitotta-ki, a' midőn már a' tzinke nagy dühösséggel a' szemébe vágott az ártatlannak. Ekkor nagyot sikójt a' gyermek, 's az Úr-is hirtelen oda ugrik, 's elhajtja a' madarat. A' vólt még-is a' szerentse, hogy tsak a' szeme héjja sértődött-meg a' kisednek.

A' veszedelmes gyermeki játékokat közönségesen, de nevezetessen a' nyíllal való lövöldözést meg nem kell engedni a' gyermekeknek. — Aba-új Vármegyében, Vujda nevű faluban, egy tanulóska nyíllal lövöldözgetett az inussával. Egyszer az inas neki tzelozza a' gyermek' szemének a' nyilát, 's úgy ki-lövi, hogy mindjárt ki-folyt a' szeme, 's a' gyönyörű ifjú most is fél-szemű.

A' folyó vizekben való ferdésnek a' gyermekektől való tilalmát elől sem hozom; mert azzal tsak azon sok számos kesergő szüléknek a' szívet keserítém-meg, a' kiknek kedves magzatjaikat a' Duna, Tisza, Száva, Bodrog, 's a' t. el-ragadta, — és engemet magamat-is egyszer tsak egy szempillantásban múlt, hogy el nem seprött.

A' gyermekek' betegségeiket nem kell a' hábákkal, 's holmi rón aszszonyokkal gyógyíttatni: és

Jektől meg-folzthatnak; kiváltképpen pedig azért, mivel ez a' zabolátlanóság különösen gyengíti a' gyomrot, és a' tüdőt, és így a' fő kút-fejeit a' mi víz-sza-pótolásunknak, és éppen azért különösen is el-szárazítja az embert.

Ide járúl még az a' vezedelem-is, hogy ezzel az alkalmatossággal az ember magába bé-öltja azt a' minden mérgek között leg rettenete-
febb vénusi mérget, a' melytől senki lints bátor-
ságban, valaki csak a' házassági életen kívül az afzszonyi nemmel társalkodik. Ez egy olyan méreggel való meg-veztegetésnek a' neme, a' melly nem csak az életünket rövidítheti-meg, ha-

*igéz'snek tartani, mert ezek szintűgy az Orvost illetik, mint más betegségek. A' magok hasznát néző bábák el-hitették a' köz népet, hogy a' gyermekek' betegsége mind a' rozfsz szemtől származik, és annak a' gyógyításához csak ők értenek; 's nagy hatalommal az Orvosok' helyére állottak. Ez a' bal-velekedés ha csak a' falukon vólna, türhetobb vólna, de még kell vallani, hogy itt a' mi városainkban-is hiszik ezt; és itt a' bábák kerefztül kasúl nézik az Orvost, ha a' gyermek-
ágyas afzszonyhoz, v. a' kisedekhez csak köze-
lít-is. A' kisedeknek akármi bajok van pedig, itt szoktak gyöngy-vizet (aqua perlarum) nekik adni; a' melly egy olyan híjában-való szer, hogy már az újabb Orvosság-könyvekből (Dispensatorium) annak régen ki is tettek a' szürit. Mert ez gyöngy-házból, coralliumból, egy kis tzuikorból; és tseresznye, hárs-virág, és egy igen kevés fa-huj-vízből áll. A' gyöngy ház pedig, és a' corallium csak agyaggal elegyes mesz-foldek. —*

A' böltsöben fekvő, és el-altatándó gyermekek felett meg-esni szokott szörnyű hangos danólús, söt rikójtózás-is éppen a' természet ellen való tse-lekedet. Mert ugyan el tudnánk-e úgy aludni, ha valaki mindég a' fülünkbe jkójtozna?

aztat kínozzá, szereztsétlenné, és útálatossá-is teheti, a' mellyről alább a' mérgekről belzéllvén, többeket fogok mondani.

Utóljára, fok mellesleg való károkat-is meg kell nekünk gondolnunk, a' mellyek ezekkel a' feslettségekkel ölzve vagynak kötve, és a' mellyek kozzá kivált a' gondolkodás' tehetségének gyengítése tartozik. Ugy látzik, hogy ezek a' két elo elzközök; az elme' elő-elzköze, (az agyvelő) és a' nemző elő-elzköz; valamint ezek a' két munkák: a' gondolkodás', és a' nemzés' munkája, (az egygyik lelki, a' másik pedig testi teremtes) igen szorossan ölzve vagynak kötve, és mind a' kettő leg-nemesebb, és leg-fájnabb részét dolgozza-fel az élet-erőnek. Innét tapasztalhatjuk azt, hogy egygyik a' másiknak a' helyét el szokta foglalni, és egygyik a' másikat el szokta fogvasztani. Mennél többet szorongatjuk a' gondolkozó erőket, annál kevesebbé él a' mi nemző erőnk; 2.) mennél többet izgatjuk a' nemző erőket, és mennél több nemző nedvességet vezetünk-el, annál több gondolkodásra való erőt, fontosságot, elme-élességet, emlékezhető tehetséget, frissiséget vezet-el a' lélek. A' Világon semmi olyan nagyon, és olyan visszafátolhatatlanul meg nem tompíthatja az elmének a' leg-izebb ajándékait, mint ez a' feslettség. 3.)

2.) *Mcg kellene azt a' Tudósoknak, és a' tanulni akaró férfiaknak a' házasság' tételében mindig gondolni, így ritkábbak volnának köztök a' szeretséttlen házasságok. De óh fájdalom! többnyire a' gazdagság, ifjúság, és a' Jzépség szokott ebben a' fő tzel lenni.*

3.) *Ha tehát az elmebéli foglalatosságok által élni, használni, és elol-menni akarókat, az erköltsi tudomány ettől a' feslettségtől el nem ijesztetné; íme a' testekről való természeti tudomány, és a' világi akosság magok-is el-izzonyíthatják*

Azt kérdezhetné itt valaki: mit hívnak foknak a' szerelemben? Felelet: ha azzal igen idején kezd az ember (minekelőtte az ember maga is tökéletesen ki-formálódott volna, az afzfonyok 18. a' férfiak 20. elztendő előtt) élni; 4) ha az ember ezzel fokszor, és erőssen él, (a' mellyet abból lehet meg-esmérni, ha utánna fáradtság, komorság, és rofsz étel-kívánás következik) ha az ember a' tárgyoknak lokszori változása által, vagy a' mi nagyobb, még mesterséges izgatások által is, a' millyenek a' fűszerfzámok, a' hevítő italok, 's a' t. mindég új tüzet gyúllaszt-fel magában, és magát meg-erölteti, ha ezt az erőltetést a' testnek el-fáradása után, vagy az emésztés' ideje alatt tselekefzi, és hogy mindent bé-foglalván, egy szóval kimondjak, ha az ember a' házasságon kívül szerelmeteskedik; mert tsak a' házassági élet által (a' mellyben a' változtatásból származott izga-

oket ettől, mert mind életek, mind elő-menctelek a' miá veszedelemben van.

4.) Ezt ma fokan meg nem tartják; mert, a' mint sellyebb meg-jegyzettem, fok 9. 10. esztendő's gyermekeket láttam az Ispitályokban, kivált Bétsben, a' kik már a' Vénusi utközetben meg is sebesítették. Nem ez-é annak-is az oka? hogy kivált a' népes Városokban, a' hol a' Vénus nagy módiban van, alig talál az ember olyan egy két jól formált ifjút, mint a' millyenek a' falukon közönfégessen szoktak lenni. Tsak az is el ijeszthetné hát az ifjakat ettől, hogy majd olyan formások, szép állásúak, derek testüek nem lehetnek, ha ezt a' tanátsot meg nem fogadják. De mitsoda rendes ravaszfűg van az emberebben! ma az ilyen élhetetlen, fűpadtt, erőtelen test' alkatását, és formáját módivá tették, ellenben az egészeses, és tellyes jó testet parasztnak nevezik. Azért bizonyossan; hogy szemérem nélkül áldozhassanak a' jeslettsegeknek.

tásoknak nintsen helye, és a' hol ezt a' testi indulatot a' felségesebb erköltsi tziel igazgatja) lehet ezt az indulatot testiképpu-is meg-izentelni, az az ártatlanná, és hafznossá tenni. 5.)

5.) Azoknak a' bújáknak, a' kiknek igen tsiklándós utólsó-szálatskái, de azomban tsípös nedvességei vannak, elofzör a' nedvességeket kell meg-jobbítani, a' jelen-lévő tsípösségeket, és tisztátalanságokat ki kell üríteni; azután pedig az utólsó-szálatskáikat kell meg-erősíteni. — Az elsőbb tzielra nézve hafznos a' téjjel való élés, az árpából, a' zabból, a' fe-jér mályva, a' taratzk, a' tziqhorea fűvéből és gyökeréből, a' veres festő fűnek, a' bojtorjának a' gyökeréből tsinült főtt vizek, a' mellyeket az édes gyökernek a' sovés' vége felé való beléjek vetése által meg lehet édesíteni. — A' mondott gyökerekből, és fűvekből akár együvé zavarva, akár különössen tsak az egygyikből végy 3. 4. marékkal, főzd le azt három meszszelnyi vízben más-fél meszszelyre, és ezt minden 24. óra ulatt itasd meg a' bújá beteggel. — Ha egyszer' smind epés, v. talám köszvényes-is a' beteg, akkor az első esetben tehetsz a' főtt vízbe 1. 2. lat keserű-főt, v. borkövet, v. 1. 2. 3. köntingnyi konylu-főt; a' második esetben pedig lehet a' mondott főtt vízhez vendő gyökerek közzé 1. 2. 3. 's több köntingnyi eb-szólla szárát (*stipites dulcamaræ*) is e'egyíteni. — Így meg-jobbítottván a' nedvességek, az erősítő orvosságokat kell elől-venni, a' millyenek p. o. a' keserű szerek; az ürdm, az ezer-jó-fű, (*centaurea minor*) a' vidra-fű, (*trifolium fibrinum*) a' pápa-fű, (*carduus benedictus*) 's a' t. Ezekből lehet herba-thét tsinálni, olyan formán, hogy 2. 3. tsipetnyit, 2. 3. findzsányi forró vízzel meg kell önteni, és ezt egy darabig így kell hagyni, azután meg-szürvén, meg kell inni. Így lehet napjában kétszer, 's többször-is tselekedni. Lehet ezeket por jormában-is bé-venni, t. i. a' mondott jűveket meg-

Valamit fellyebb mondottunk, az mind igaz a' néma-bűnről-is, de nagyobb mértékben. Eb-

szárazftván, öszve kell apróra törni. Lehet ebből a' porból lekvárt-is tsinálni, azt t. i. mézzel, v. sziruppal öszve-kevervén. — A' vas-is igen jó erősítő szer. Lehet ebből ilyen formán orvosságokat készíteni. Végy tiszta, és nem rozsdás vasat; reszelj abból ráspollyal 2. köntingnyi port, tégy e'-hez fél annyi fa-hajat. (cinnamomum) Ezeket öszve-elegyítven, tölts reája más-fél mészely jó hegyalljai ó hort; hadd ázzék így magában két nap, azután szűrj ezt meg, és igyál ebből minden nap két evő kanállal. — Vagy: végy egy itze jó bort, valami darab vasat tüzeslts-meg, és ezt mártsd-hé abba a' borba, — ezt többször tsináld így ugyan azon borral. 's azután élj vele. — Vagy: Tsináld vas-port a' fellyebb mondott mód szerént; akkor végy-ki 3. gránnyit ezen porból, és tégy hozzá 10. gránnyi tziókrot, — ilyen mértékű porokat tsináld többeket-is; és napjában végy-hé illyet egygyet, v. kettot, v. a' mint a' környül-állás kívánja. — Azoknak a' bűjdnak, a' kiknek vastag, goromba, de azomban lankadtt utólsó-szálatskái vannak, és nedvességgel bővölködnek; azunalom, és a' heverés elden a' kézi-munkát, a' test' gyakorisát, és a' munkállódást kell javasolni. — Közönségesen semmi olyan hirtelen nem öli-el a' bűjaságot, mint a' fokúig-tartó, és a' kemény mozgások. — A' lúgy, és hajtható utólsó-szálatskáiuknál, a' híg nedvesséüeknél, az igen érzékeny mértékletüeknél el kell távoztatni minden hevítő szereket; — azomban pedig lehet őket hideg ferdő, gyakorlás, mozgás, járás-keles, keserü szerek, vasból tsinált orvosságok, és savanyú tseppek által gyógyítani. Savanyú tseppeket így tsinálhatsz: — Végy gálitz-kő olajat (oleum vitrioli) 2. köntingnyit, pálinkát ugyan annyit; — ekkor tseppenként, lassan (mert különbben tselekedvén, veszedelem kö-

ben sokkal nagyobb az erőltetés, és az azzal öszve-kötött gyengeség, ennek a' véteknek az erőszakossága, és a' természettel való ellenkezése miá; és ez új próbája annak a' fellyebb elöl hozott igazlágnak, hogy a' természet semmit rettenetesebben meg nem bofíszúl, mintha valaki ő ellene vétkezik. Ha vannak halálos vétek, bizonyosan a' természet ellen való vétek azok. Valósággal nagyon nevezetes dolog az, hogy ugyan azon egy feslettség magában, még-

vetkezhetik) tsepegesd a' gálitz-kő olajat a' pálinkába, — és nem a' pálinkát a' gálitz-kő-olajba, mert az veszedelmes. — Ezeket így öszve-zavarván, meg-kezülték a' sűvanyú tseppek. — Így élj vele: 15. tseppet tseppents egy pohár vízbe, és ezt idd ne ez, — napjában így tselekedj kétfzer, — Lehet tsupa gálitz-kő olajat-is 10. 15. tseppet fok vízbe tseppenteni, és azt napjában meg-inni. — A' testet gyakorlani, és súlyos munkák által keményíteni kell, hogy az elme annál kevesebbet foglalatoskodhasson a' búja képzelődések körül, és hogy minden gyenge izgatást meg ne érezhessen. — Az embereket meg kell győzni azokról a' veszedelmekről, és rettenetes nyomorúságokról, a' mellyek a' búja életet követik, a' valóságos munkára, és nem a' puhaságra kell őket nevelni, — a' fajtalan társaságokat, esméretségeket, olvasásokat el kell kerülni. Ha ma-is o' szép személyeket tsak az érdemeknek meg-jutalmaztatásául adnák, mint régenten, talám a' bújaság nem kapott volna annyira lábra. Tudiuk azt leg-alább bizonyosan; hogy midön a' Cretaiok az Athenuebelieknek tíz szép leányokat adóul esztendönként a' nyakokba vetettek; o' Törökök, és az Arabok, midön az ő győzodelmeknek jeleül a' meg-győzöttetteket hasonlóan adóztatták; akkor azok a' Nemzetek olyan búják, mint már most a' millyenek, koránt sem voltak. —

is a' következeiseiben olyan nagyon különbözik, a' Izerént a' mint az természetes — vagy a' természet ellen való — módon vitetik-véghez, Iót én magam-is bölts embereket esmérek olyakat, a' kik erről a' különbségről meg nem gyozet-tettek, 6.) tehát itt éppen alkalmatosság va-gyon arra, hogy ezt a' különbséget valamen-nyire ki-magyarázzuk; miért van az? hogy a' néma-bűn (Onania) mind a' két nemnek sokkal nagyobb árt, mint a' természet' rendi Izerént való egyesülés. Irtóztató béllveg az, a' mit a' természet az ilyen bunösre reá-út. Az olyan, mint az el-hervadt rózsa, mint a' virágzásban el-fzáradt élő-fa, és mint a' fel-járó halott. Min-den tüzet, és életet el-ólt ez a' néma bűn, és az emberben semmi egyéb nem marad erőtlenség-nél, tehetetlenség-nél, fáppadtság-nál, a' test' el-hervadásánál, és a' lélek' búsulásánál. A' szem el-vezti a' fényét, és az erejét, bé-esik, az ábrázat meg-rántzosodik, a' Izip ifjúi tekintet el-múlik, az ábrázat halavány Iárgává, és ólom Izínüvé lesz. Az egész test el-betegese-dik, érzékennyé lesz Izer felett, az ivas-hú-soknak az ereje el-völz, az álom semmi frissesé-get nem tsinál, minden mozgás nehezen esik, a' Iábak nem bírjak a' testet, a' kezek rezket-nek, minden tagok és tsiklók fáznak, az érzé-kenységek el-veztik az erejeket, minden vídám-lág el-múlik. Keveset befzélnek, és azt is tsak kintelen kellettlen, az elméjeknek minden régi frissesége mintegy meg-fojtatik. A' gyermekek, a' kiknek nagy elzek, és éles elméjek volt, os-tobákkálésznek, a' jó és a' felséges gondolkozások-ban való minden Izléseket el-veztik, a' képzelődő tehetségek egészízen el-romlik. Minden alízonyi

6.) Közönségesen mindenek úgy akarnak erről gondolkozni, Szükség tehát azoknak ezt itt jól meg-olvasni.

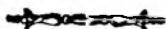
Izemélynék a' látására származik ő benne kíván-
fág, tépelődés, bánat, Izégyen, és az ő beteg-
fégek' meg-gyógyulásáról való kétségbe esés te-
tézi az ő kínos állapotjokat. Az egéiz életek az
ilyen embereknek alattomban való szemre há-
nyásból, az ő magok által okoztatott gyenge-
ségnek kínzó érzéséből, kétségeskedésből, az
élet' unalmából áll, és nem tsuda, ha az illye-
nek utóljára a' magok gyilkosságokról gondol-
kodnak, a' mellyre egy ember fints jobban al-
katva mint a' néma-bünös. Az élő halálnak ér-
zése kívántatja ő vélek utóljára a' tökéletes ha-
lált. Annak az el-prédállása a' mi az életet ad-
ja, többnyire meg-unatja, és meg-tsömörölteti
az emberekkel az életet, és bújokban öleti-meg
magokat magokkal, a' melly ma igen közönsé-
ges. Ezen felyül az emészto-erő el-vész, a' szél,
és a' gyomor-görts mindég kinozza őket, a' vé-
rek el-romlik, a' mejjek el-taknyosodik, a' bő-
rökön febek, és ki-hányások támadnak, az egéiz
testek el-izárad, és el-fogy, nehéz nyavalyába,
izáraz betegségbe, tolvaj hidegbe, ájulásba es-
nek, és idején el is hálnak. 7.)

7.) Azt ne gondolja valaki, hogy ezek tsak a'
dolognak nagyításui, és a' végre vagynak így le-
festve, hogy annál bizonyosabban el-ijeszszék az
Ifjakat ettől a' néma vétektől, mint annak a' tú-
dós, jó lelkü, tiszta igaz szívu, nagy tapasztal-
lású, tisztes öreg Tissotnak az Onániáról való
írására reá-fogtak az emberek. Itt igaz az: *Quod
quis valde optat, facile credit*; az az: könnyen
el-hiszi az ember a' mit kíván hogy úgy vólna.
Mert nem illyeneket mint Hufeland Úr, hanem
valósággal ollyakat, mint a' millyeket Tissot ír-
le, lehet látni Bétsben mindég sokakat a' bolondok'
házában; a' kiket én, ott gyakorolván az orvoslást,
borzadással néztem, annyira, hogy az elsőbb 7. és
8. napok alatt, a' midön oda kezdtem járni, kétség: s-

Van még egy neme a' néma-bűnnek, a' melyet én elmebéli néma-bűnnek nevezhetek, a' mely minden testi fertelmesség nélkül esik meg, mindazáltal igen nagyon el-fogyasztja az embert. Ertem ez alatt a' képzelődésnek bújja, és tsiklándoztató képekkel való meg-töltését, és fel-hevítését, a' mely természetté válik. Ebből utóljára elmebéli betegség származhatik, a' képzelődés egéltzen el-romlik, és az egélt elmét maga alá veti, az ilyen embernek semmi sem kedves, ha tsak az ilyenekkel nints atyafiságban, a' leg-kissebb ilyen némű bé-nyomás is pedig mindjárt fel-hevíti őtet, az egélt élete szüntelen tartó hideg-lelésből áll, a' mely még annál jobban gyeugit, mennél többször van izgatás meg-elégítés nélkül. Az olyan búják szoktak többnyire ebbe az állapotba esni, a' kik ugyan utóljára a' testi szüzességre meg-térnek, de az ilyen elmebéli bújasággal akarják ki-póto ni, a' mit a' testben el-múlatnak, azon kívül hogy azt meg-gondolnák, hogy az a' következéseire nézve majd olyan vezedelmes; utóljára a' hajadonoknál, a' kik a' románok, v. mesék, és más hasonló múltságok által el-rontottak, és el-szoktatták a' képzelődéseket, ez alatt a' módi név alatt; érzékenység, palástoltatik az elmebéli néma-bűn, a' kik minden külső szüzességek, és keménységek mellett, belől kegyetlenül feslett életűek. 8.)

estem, hogy az emberi nemzetnek ilyen rettenetes tsudáit nézhessem, míglen utóljára azután hozzá szokhattam.

8.) Gyönyörűséggel lehet itt látni, milyen nagyon meg-egygyez a' Kristus' tanítása (a' gondolat-is vetek, és tsak olyan, mintha meg-tselekedte vólna az ember) a' természet' törvényeivel. Mind a' természet, mind a' vallás kötelez hát be-nunket annak el-hitelére, a' mit itt be-zéll az Író. A' nagy Haller, ki a' természetnek a' búvúrja

Elég legyen ez, a' szomorú következéseiről ennek a' feslettségnek, a' mellyek nem csak rövidítik, hanem únalmassá-is tezik az életet.

III. Mértékletlen munkára való szorítása a' Lelki erőknek.

De nem csak a' testi, hanem a' lelki feslettségnek-is ugyan ezen következései vannak, és az nevezetes, hogy a' szer-felett való szorongatása a' lelki erőknek, és így az arra szükséges élet erőnek el prédállása, majd éppen úgy árt az egészségnek, és az élet' tartósságának, mint a' nemző erőknek elvesztegetése, t. i. ez szintűgy maga után húzza az emészto erőknek el-vesztését, a' kedvetlenséget, a' test' el-esését, az ér-ző-inak' gyengeségét, az el-száradást, az idején való halált. 9.)

vólt, a' Kristusnak azt a' fel-tételét annyira be-tsülte, hogy az ő Istenségét-is innét akarta meg-mutatni, mondván: azt ő előtte senki joha se ta-nítottta, 's ha csak Isten nem vólt vólna, nem-is taníthatta vólna.

A' mesék', v. a' Románok' olvasását még iga-zábban senki le nem rajzolta, mint itt van, azért a' hajadonoknak méltó ezt jól meg-olvasni; annyival inkább, hogy ők azt az előtt bizonyosan hibának nem, sőt virtusnak tarthatták, valamint hogy jók férjfiakról-is lehet gondolni.

9.) Az elme' tökéletesítésére, v. a' szerzett tu-dománynak haszonra való fordítására tzelozó kí-vánság, valóságossan az indulatok közzé tartozik. Mert ez sokszor olyan erőszakos, hogy minden más indulatokat fellyül-múl, és el-nyom. A' tudományt vadászszuk, mert annuk hasznát akarjuk venni, és nem-is lehet gondolni; hogy valaki a' tanuláshoz köttetett, nagy munkát kívánná el-szenyvedni, hanem ha v. a' félelem, v. a' kíván-

De itt-is sok függ a' természetnek, és az alkatásnak külömbbségétől, és természet szerént,

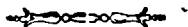
Jág hajtana ötet arra. A' tudományok vizsgáltnak bennünket a' szerentsétlenségben, és kivált a' leg-nagyobb nyomorúságtól, az únalomtól megőriznek minket. Minden-nap új esméreket azért keresünk, hogy a' mi elménk jobban ki-terjeszkedhessen, és az életünk ne legyen buta, tsupa állati, és egyedül a' föld' porához köttetett. Így lesz az azután, hogy minden dolgot a' maga természete szerént ítélünk-meg, semmit nem hajtván a' mások' v. gondolkozására, v. bal vélekedésére. Hogy pedig a' tudományokban valóságos gyönyörűség-is van, azt mindnyájan minden-nap tapasztaljuk, és már Cicero-is írja.

De ugyan ez a' tudományokat vadászó indulat sok nyomorúságoknak-is a' kút-feje. A' mindég csak a' kezével, és a' fejével soha sem dolgozó paraszt nem foghatja ezt meg, hogy a' Tűdős, a' ki egész nap csak ül, olvas, ír, és gondolkodik, sokkal jobban erőtlentíti a' testét, mint a' paraszt, a' ki egész nap szánt. A' test el fárad a' leleknek erős foglalatossága által, és a' lélek-is meg-lankad, a' testnek kemény munkája miatt. A' léleknek a' szüntelen való munkálkodása, és a' testnek az e'hez köttetett nagy nyugodalma a' testet nagyon gyengíti; viszont a' testnek a' szüntelen való munkálkodása, és a' léleknek az a'hoz köttetett nyugodalma a' lelket erőtlentíti. Ezért fárad már el a' paraszt a' leg-kissebb gondolkozásban-is, a' Tűdős ellenben el-lankad a' testi erőnek leg-kissebb gyakorlása által-is. A' köz nép csak azt látja, a' mi nagyon a' szemébe tűnik. Tehát minden el-vonatott gondolkozás, és minden tsupán az elme által szemlélhető valóság ő reája nézve elveszett esméret. Az egész napi reszelést, kovátsolást munkának, ellenben az ugyan annyi ideig tartó olvasást, és gondolkozást heverésnek tartja. Nem

az, a' kit a' természet erősebb, és munkásabb lélek elő-eszközeivel (Organum) ruházott-fel,

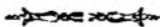
látja az ember azokat a' változásokat, a' mellyek az elmének erőltetése által az agy-velőben, 's következőképpen az egész testben véghez-mennek, hanem csak érzi. A' beteg csak a' fájdalmas érzékenységről panaszolkodik, az Orvos pedig annak az okát-is látja. Az agy-velő az az elő-eszköz, a' melly által a' lélek gondolkozik. Könnyű tehát által-látni; hogy az agy-velő az igen kemény, és fokáig tartó gondolkozás által éppen úgy elfárad, valamint éppen a' parasztnak az inas-húsai a' szántás, és a' kapálás által el-lonkadnek. Az ember' testének minden tagja egyszerre elfárad, mihelyt minden közben vettetett nyugalom nélkül azok mindég munkában vagynak; és ez igaz minden magános inas-húsról, tagról, 's a' t. ha t. i. ezek csak magánossan vannak a' munkában. Ebből azt hozták-ki; hogy tehát a' leleknek a' műhelyével-is éppen így van a' dolog, ha annak csak valamellyik részével különösen dolgozik a' lélek. Valami mozgásnak kell lenni abban a' részben, a' melly által a' lélek érez, és a' melly által a' maga parantsolatjait véghez-viszi. Nem tudjuk ugyan, mitsodús az a' mozgás, de nagyon hihető dolog; hogy az agy-velőben valami mozog, midőn az ember gondolkozik, és ezt a' buta, és az éles elméjű emberekre való vigyázásból lehet kihozni. Az éles elméjű emberben egyszerre minden mozgásban van; mert ő fok különböző dolgokat egyszerre mindjárt keresztül lát; egygyik dolgról a' másikra a' leg-nagyobb frissességgel keresztül megyen, az egymástól leg-meszszebb lévő dolgok között való hasonlatosságot igen hirtelen keresztül látja; azokat igen ékesen, és természetesen össze-hasonlítja; a' dolgok' a' hirtelen való keresztül látására éppen olyan készen van mindég, mint azoknak az össze-hasonlítására; az elmés ember éppen

bizonyosan ettől a' lélek' szorongatásától keve-
lebb kárt szenved, mint az, a' ki a' nélkül szü-

ollyan friss, mint a' millyen érzékeny. Ellenben
a' buta fejben millyen erőssen állnak azok a' ke-
vés esméretek, a' mellyekkel bír; millyen vakme-
rően óltalmazza, és hiszi azokat. a' többnyire
még magával az oskolából hozott, és velle fel-nőtt
gondolatokat? millyen szomorúan kell tapasztal-
ni? hogy másoknak a' szép gondolatjai erről a'
márvány falról, mint a' borsó le-húllnak? millyen
ald-való, rest, és élnetetlen ezeknek minden tré-
fájok? millyen esztelenül örülnek ezek? mikor őket
szemtől szembe dítserik; és mikor nem az ő elmés-
ségeken, hanem az ő ostobaságokon nevetnek má-
sok. — Nekem úgy látszik; hogy az elől-számlált
Jelenések képzeltehetik mi vélünk az agy-velőnek
nagyobb, v. kisebb mozgásait. Ezt a' mozogha-
tóságot izgatta-fel Pythagoras minden reggel a'
muzsika által a' maga tanítványaiban. Boerhave-
is azt állította; hogy a' nagy elmével való bírás-
ra szükségesképpen meg-kívántatik az agy-velőnek,
és az erző-inaknak a' nagy mozoghatósága, de
azonban ez a' nagy mozoghatóság gyengesség nél-
kül nem-is állhat-fel; ellenben a' testnek az ere-
jére ollyan erző-inak kívántatna', a' mellyek a'
gondolkozásra igen alkalmatlanok, mivel mere-
vedtek.

Ez által az agy-velőnek a' nagy mozoghatósá-
ga által leszsz már a' léleknek a' mértékletlen
gyakorlása a' betegségeknek az oka. A' Világon
a' leg-nagyobb ajándék, az egészséges testben lévő
ép elme; úgy de mind a' kettőnek a' gyarapítása
által árthat az ember magának. Mert a' testnek
mértékletlen apolgatása az elmét butává, és ellen-
ben a' léleknek szer-felett való pallérozása a' tes-
tet gyengévé teszi. — A' léleknek a' mérték felett
való gyakorlásából a' következendő nyavalyák kö-
vetkeznek. — 1. A' gyomor, és az emésztő-erők meg-

kölködik. Többnyire tehát azoknak szokott az meg-ártani, a' kiknek közép-szerű elmebeli te-

gyengülnek; a' takony, a' szél a' gyomorban, és a' hurkákban meg-zyül; a' nedvességek' el-választása, ki-ürítése, és a' táplálálásra való fordítá-ja meg-háboríttatik. Azt mondja Baglivi: bődög Orvos az, a' ki ezeket által-látja; mert ő a' ha-vasságnak az igaz gyökerét, a' rózsás-hurkák' (pancreas) betegségeinek, a' száj' budösségének, a' száj', és a' nyelv' kedvetlen ízeinek az okát tudni fogja. 2. A' fejben szüntelen tartó, és el-szenyedhetetlen feszítés, a' meg-örjülés, (mindegy szomorúan jut eszembe egy kedves barátomnak, 's egyszer' mind hazámfiának a' példája, a' ki az én tanátsom, sőt kérésem ellen, az ejjeli 's nap-poli tanulás miatt szemem előtt így járt, és máj napig-is így van) v. a' mi meg szomorúbb eset, minden világi dolgok eránt érzéketlenné lesznek. Így járt Tissot 1762-dik esztendőben. t. i. a' be-tegek körül, és a' tanuló házában való sok fog-lalatosságai miatt olyan tehetetlenségbe, és sem-mivel se gondoló állapotba esett, hogy tellyesség-gel sem gondolkozni, sem semmit munkállódni nem tudott. Az oka a' bajának a' gyomrában volt, me t már semmit sem emészthetett-meg, gyakran keményen okádott, neha pedig szörnyü has-me-nést szenyvedett, azomban akár mit ett-meg, az egy-formán nagy nyomást, gyomor nehézséget, és epekedést szerzett benne. Hat hét múlva ugyan fel-épült, de még akkor-is azt írta D. Zimmer-mannak; hogy az ő gyomra holtig téfzo leszsz. Celsus azt mondja: többnyire minden Tűdósnek rosfsz gyomra vun, és ok éppen azért sápadtak, szárazak, és szomorúak. Plutarchus azt beszelli Ciceróról, hogy ő igen ritkán, és akkor-is igen keveset ett, a' gyomrának a' gyengesége miatt; 's olyan igen száraz volt, hogy tsak a' tsont és a' bor volt rajta. Voltairnak az ábrázatja egy 3-

hetségek lévén, erővel másokhoz hasonlókká akarnak lenni; innét leg-jobban-is gyengít az

szegelyet mutatott. Wieland hasonlóképpen igen vékony pénzű ember. Rousseau-nak a' feje mindég a' mejjére sityegett, ha nem beszélt; és a' gondolkozásnak, 's a' szomorúságnak a' képe nézett-ki belőle. 3. Az érző-inak' meg-gyengülése, és egyszerű'smind szer-felett tsiklándóvá való létele, mert ez a' kettő egygyütt szokott járni; a' mint ezt az elmés férjfiakban, a' havas aszszonyokban, és férjfiakban (histericæ et hypochondriaci) a' betegségből fel-lábadókban lehet tapasztalni. Ezért nem szenyvedhetik ezek a' világosságot, a' nap-fenynt, minden hirtelen meg-haraguszna, v. leg-alább fel-tüzesednek. Azt mondja Bölts Salamon; jobban meg-érzi az okos a' pírongatást, mint a' bolond a' 100. páltzát. Ugy tapasztaljuk ezt a' mi gulyájuinkban-is, a' kik (ha igaz) tsak fogadáshól-is, v. a' hozzá szokásra való tzélból 100-at könnyen el-tartanak. Innét van az is, hogy a' Tűdósok' a' leg-veszedelmesebb ellenségek — Epicurus, a' fok tanítás által annyira meg-gyengítette, és tsiklándóssá tette az érző-inait, hogy utóljára, a' ruhát sem szenyvedhette magán, az ágyból soha fel sem kelhetett, a' tüzre pedig tellyességgel nem nézhetett. 4. Az elmének a' tökelletes meg-tompulása áll elöl. — Semmi elevenség a' szemek' jénylésénél egyéb nem marad, és végtébe eijel, azután nappal, utóljára pedig a' leg-nagyobb nyúgodalmokban-is a' szemeik előtt szikrák tsillámlani látatnak. Fontenelle azt beszéli Tsc'irnhausenről; hogy néki éjfélkor gyakran sok szikrák tsillámlottak a' szemei etött, és villámlásokat látott, 's tsak úgy tüntek-el azok, ha keményen rájok nézett, de ha magára nem vlgázott, azok mind addig tartottak, valameddig tsak dolgozott; utóljára pedig, midön már a' gondolkozáshoz hozzá szokott, nappal is az előtte lévő kö-falon, és fejér

ollyan szorongatása az elmének, a' melly min-

papiroson ilyen szikrákat látott, és ezek után azt veti Fontenelle, hogy ezek következései voltak az ő agy-veleje' nagy mozgásának; én pedig azt tartom, hogy ezek az ő éjjeli szüntelen való munkálkodásából származtak. — D. Zimmermann egy egész esztendeig látott ilyen szikrákat, és fekete légy forma pontokat tsillámlani maga körül, a' mellyek mint a' gyémánt úgy fénylettek, sőt éjjel az ágyban feküdván, nagy lángokat szemlélt eltsavatodni előtte; gyakran nappal-is, de többnyire a' viradással el-szenyedhetetlen fájdalmat érzett a' szemei' fenekein, azon kívül hogy a' szemei meg-gyúlván lettek vólva, a' vére a' fejének leg-nagyobb mozgásában-is igen tsendesesen forgott; az ér-verése lassú, és kitsiny vólt; és ezek szüntelen így egy eránt tartottak, akár éhjonra vólt, akár már valamit ett, akár itt bort, akár nem. Ezeket a' nyomorúságokat akkor kezdette ő érzeni, midőn a' sok éjjeli írás és olvasás miatt köszvényes hideglelésbe esett, és még-is, akkor-is, az unalom miatt reggeltől fogva estvéig mindég olvasott. Az ilyen szem-szikrázásait szem' szél-ütése (amaurosis) szokta követni. 5. Almatlanság, és a' sok egy helyben való ülés miatt a' havasságnak a' leg-rettegetesebb félelmei, merevedtség (tetanus). D. Zimmermann egyszer egy búsulásból származott esze-lösségbe esett aszszonyhoz hívatván; ott egy falusi Pappal öfzre-találkozott. A' Pap kezdi magyarázni az Orvosnak; hogy annak az aszszony-nak a' betegsége a' sok olvasástól, 's a' t. származott. Zimmermann azt feleli a' Papnak: úgy látszik hogy tiszteltes Uram keveset olvas. A' Pap hideg vérrel így felel visszsa: igen keveset valósággul, v. egy tseppet sem; mert el-hiddje Doktor Uram, hogy minden ember a' ki tsak sokat olvas, utóljára meg-bolondúl. Azt írja Zimmermann erről a' Papról, hogy az ő ítélete sze-

den igazi akaratja, 's gyönyörúsége ellen esik

rént igen bõltsen felelt, mert a' lélek a' mértékletlen szorongatás által, maga magát utóljára öjzve-zavarja, és a' mi híjában-való bõltességünk minket utóljára, egyenes úton vezet a' boldondúlásra, v. a' mint Rousseau szól, a' mi eredet szerént való ostobaságunkra. 6. A' vénségben az elszáradás, az agy-velőnek az öszve-fonnyadása, a' szem' világának az el-enyészése, a' fiketség, a' belső érzékenységeknek tökéletes elveszése, a' minden gondolkozás nélkül való állapot áll elöl a' Boerhave' tanúbizonyysága szerént. 7. Van Swieten sok olyan tudós embereket látott, a' kik lassan az elméjekben fogyatkoztak, el-álmosodtak, és utóljára a' guta által meg is üttettek. Zimmermann ír egy Helvetziai Papot; a' ki minnekutánna valami hírre kapott vólna, azután még jobban ölte magát a' prédikátziójinak ki-dolgozásával, azoknak könyv-nélkül való meg-tanulásával, a' betegekhez való járással, és több ezer meg ezer foglalatosságokkal. Utóljára el-vesztette minden emlékeztető, 's a' t. tehetségeit, és így még nagyobb sanyargatta magát. Végtere a' guta meg-ütötte. —

A' léleknek a' mértékletlen munkára való szorítása-is különbb különbb féle. Mert: 1. Némelyek csak az ítélet-tévő tehetségket kínozzák, p. o. a' Theológusok, a' Törvény-Tudók, a' Természet-Vizsgálók, az Orvosok, a' Világi-Bõltsek, 's a' t. és ez által az érző-inak' betegségeit húzzák magokra. A' buta eszű ember ha a' nagy figyelmetességre adja magát, utóljára még ostobább lesz. A' nagy eszű ember pedig, a' nagy figyelmetesség által, minthogy egyszerre szörnyű sok dolgokat meg fog, minden érző-inait ugyan egyszerre meg is reszketteti, és így tselekedvén sokszor, el-romlik utóljára az egész teste. D. Zimmermann ír-le egy Helvetziai Üri-afszonyt, a' ki

az embernek valamely dologban. Ez erőszakos feszítés. 10.) De az a' kérdés: mit hívnak felet-

már 15. esztendő s korában Wolfot, és Leibnitzot tudta. Ez a' Világtól annyira el-húzza magát, hogy soha se tudta miképpen vannak a' körülötte lévők fel öltözve; gyakran a' leg-úgabb társaságban-is rettenetes görtsből támadott köhögés esett reá, és 30. esztendő s korában meg is hólt. 2. Mások a' léleknek csak az emlékeztető tehetségét nyaggatják, p. o. a' nyelveket tanulók, és tanítók, a' Történetek' Irói, (historici) 's a' t. és az által az ítélet-tévo tehetséget, 's egyszer'smind pedig a' testet-is el rontják. Kiváltképpen a' kis gyermekek szenyvednek ebben a' részben, mind a' Szülejeiktől, mind a' Tanítójoktól sokat. Ez igen veszedelmes dolog, mert ilyen korokban szoktak úgy megrölttetni a' gyermekek, hogy azután nagy korokban ostobák, és túnya emberek lesznek. Innét magyarázom már azt a' tapasztalásomat, hogy többnyire az oskolákban volt leg-híresebb tanuló gyermekekből, midőn ember korokban a' Világra ki-lépnek, a' leg-alább-való emberek lesznek, mert ezek a' sok könyv-nélkül való tanulás miatt már ekkor mind olyanok, mint a' mesterségesen ki-oskolázott, de azomban hibás ló. Van Swieten sokszor szánukozott azon, midőn látta; hogy a' leg-jobb reménységű ifjak, nem csak az, hogy ember korokban ostobák, és fél-eszűek, hanem sokan közzülök még nehéz-nyavalyások-is lettek az által; hogy az ő Tanítókik okot minden meg-szűnés nélkül a' tanulásra, 's kivált a' könyv-nélkül való szajkózásra szorították, azomban pedig azoknak a' Szüleiket azzal a' híjában-való reménység-gel ketsegették, hogy azokból tudós tsudát tsinálnak. 3. Némcllyek az ő képzelődő erejeket szorongutják, de ezekről alább leszsz szó. —

10) Hozzá-adom ezeket: Vagynak olyanok-is, a' kik jó elméleti elo-eszközökkel bírnak ugyan,

ébb valónak az elmével való munkálódásban? Ezt éppen olyan nehéz közönségesen meghatározni, mint az ételnek és itálnak a' mértékét, mert ez függ a' különböző mértékétől, és alkatasától a' gondolkozó erőnek, és ez éppen úgy különbözik, mint az emésztő erő. Tehát valami lehet egygyikre nézve elme szorongatás, a' mi másra nézve, a' ki több elmebéli erővel bír, éppen nem az. A' környül-állások-is, a' melyekben ez a' munka meg-esik, fundamentomos különbséget tesznek. Itt egynehány szorossabb meghatározásait fogom elől-számlálni annak, mit kelljen felettébb valónak, v. feslettségnek nevezni a' gondolkozás' munkájiban.

1. Ha a' test' gyakorlását e' mellett nagyon el-múlatja. Minden egyenlőség nélkül való gyakorlása a' mi erőinknek árt, és a' milyen bizonyos az, hogy az ember lokkal jobban gyengíti magát, ha tsak mindég tsupán az elméjével munkálkodik, minden testi mozgásnak el-múlatásával; éppen olyan igaz az-is, hogy az az ember lokkal többet, és az egészségnek kevesebb kárával dolgozhatik az elméjével, a' ki a' munka közben mértékletessen gyakorolja a' testet-is. (I.)

de a' tanúlásoknak a' fundamentoma, nem az igazságok' tudásának, 's fel-találásának a' gyönyörűsége, hanem a' mások felett való héjjázás; olyanok-is találtak, a' kik az elméjek' élő-eszközzeire nézve hasonlóképpen jól vannak alkattva, de nagy idejeket hűjába el-töltik, és tsak akkor ész-mélnek-fel, midőn már meszsze el maradtak barátjaiktól, ekkor nyakra fore kezdenek dolgozni. Az ilyeneken mindnyájokon könnyen ki-jog a' havasság. (hypochondria)

11.) Itt nem tsak a' sétállást, és a' lovaglást kell érteni, hanem minden-féle test' gyakorlását; a' fa-vágást, fa-fűrészelést, esztergályozást, kapálást, 's a' t. Innét más Országokban a' Tudósok

2. Ha az ember állhatatosan ugyan azon egy tárgyon gondolkodik. Itt éppen az a tör-

sokan, bizonyos órákon, minden nap fát fűrészelnek, még pedig mind a' jobb, mind a' bal kezekkel, hogy egyenlőség legyen minden tagjaiknak a' gyakorlásában, a' mint ezt D. Kämpf-is csinálta maga-is. Mások kapálnak. Ezt magam gyönyörűséggel tapasztaltam a' Góthai Hertzegségnek Schnepfenthal nevű falujában, a' hol az a' híres Sülzmann nevű Professor, a' gyermekek' nevelésére egy nagyon bölts iskolát jundált, a' mellynek formájára, örömmel hallom, hogy a' mi szorgalmatos hazánkftai egy ilyen iskolát Tsetneken állítottak. Midőn idején reggel leg-először ezen említett jó lelkű Professor Úrnak tiszteletére mentem, akkor-is egy hegyetskének az óldulába ásta a' földet minden több Professoraival, és gyenge, nevelése alá bízott Úrsiaival egygyütt, a' kik között akkor 3. Hertzegek, és a' többiek többnyire Grófok voltak, még-is mindnyójoknak egy aránt kellett a' földet ásni, talyitskúkon tolni, mind egygyiknek az erejéhez szabva lenén a' munka. Az inasok pedig itt tsak állottak hátul. És ez minden áldott reggel így van a' früstök és letzkék előtt. Letzkék után pedig dél-előtti tí-en-egy órakor mind öszve gyűlnek ismét katonai rendben, és fel-póznázva, 's kötelezve mindnyójan egygyütt ki-sétálnak ugyan katonai rendben, a' testi gyakorlást (gymnastica) tanító Professor' nezerlése alatt, egy erdobe lévő kis hegyre. Itt vagynak nagy szál fák le-ásva, a' mellyek simák. Ezeknek a' tetejekre fel másznak könnyen, es minden irtózás nélkül, mint a' leg-főbb áts, ott meg-állnak, és le-néznek. Vagynak más gerendák ugyan ilyen hosszak, a' mellyeknek az egy negyed részek lábukon fekszik, a' többi része pedig szabadon fityeg a' levegoben. Ezekre a' földről, ámbár magossak, egyszerre mint a' nyeregbe fel-ugranak, azután

vény igaz, a' mi az inas-húsok' mozgatózásában. Ha az ember a' karját mindég ugyan azon egy-

fel vetik magokat kézzel semmit nem fogódván a' talpokra, és a' gerendán akár hogy billegjen minden-felé, végig mennek. Vagynak itt nékiek hosszú, vastag köteleik-is, ezeknek egygyik hurkos végét a' földrol akár mellyik magas úgára a' fának egyszerre fel-hajltják, és azután meg-húzáván meg-hurkolják, ezen a' szál kötélén mint a' matskák fel-másznak, és úgy belé hállózzák oda fel magokat, hogy el-eresztvén a' kezekkel, és a' lábakkal való tartózkodást, csak úgy fityegnek a' levegőben, mint a' vud ketskék, és ismét ki-hállózzák magokat, 's le ereszkednek. Ugyan ezen nagy köteleket más-fél, 's két ölnyi magosságra két póznára két felől fel-akasztják, és ezek a' nevendékek egy magok mind egygyiknek tulajdon hosszú póznájokkal meszsziről neki szaladnak, és úgy által-vetik magokat azon a' szörnyű magosságon, hogy póznájok innét marad, magok pedig túl talpra esnek. Ugyan ezen vastag kötelet, két magas ember két felől meg-fogván, sebessen, és szüntelen körül kanyarítja, a' kanyargatás alatt, a' nevendéknek alája kell tudni ugrani a' kötélnek, és mindig ugrosni, hogy a' nagy kötél a' lába alatt el-kanyarodhasson. Sőt még ezt kettőztetni-is szokták; t. i. van minden nevendéknek mindég a' zsebjében mintegy egy réfnyi hosszúságú vékony köteletske, és ezt egy helyben ugrosván, a' lába és feje felett mindég kanyarítja, azon kívül, hogy a' nagy kötélnek kanyarodására-is kell neki vigyázni. Dél-utáni letzkék után ki-viszik őket az itt készen lévő nagy tótkoz. Ezeket a' Góthai Hertzeg tsináltatta számokra, mert a' maga siát-is itt neveltette. Ezekben a' tótkban úsztatják őket hideg és meleg időkben egy formán. A' futásban is gyakoroltatnak, mert akár mellyik közzülök kézz egy húzómban Gótha várossába bé-futni akár éjjel akár

felé mozgatja, jobban el-fárad az egy fertály óra alatt, mintha az ember azzal két egész óráig különböző nemű mozgásokat csinált volna. Éppen így van a' dolog az elme' munkájival. Semmi úgy meg nem rontja az ember gondolkozó erejét, mint a' tárgyra, és a' munkára nézve, szüntelen-tartó egy-formaság, 12.) és Boerhave

nappal, ha valami szüksége vagy on oda-bé a' Professor Urnak, pedig oda esik leg-alább a' város négy órányi járó földre. Gyalog nagy útakat-is tesznek; Lipsiába, Frankfurtba, 's a' t. és mikor ott voltam, akkor-is oda volt utazni három Hasfai Hertzeg egy Professorral. Ez az a' Gymnastica, a' mellyet Hufelánd Prof. Ur-is szánakozva emleget, hogy most nem esméretes. Jó volna azt a' mi iskoláinkban-is bé-hozni. Mert láttam én ennek nagy hasznát Schnepfenthalban. Itt 12. esztendő-től fogva egy gyermek se volt beteg. A' tanulások pedig olly jeles, hogy én letzkéjekre járván, bámúltam, hogy tudhatnak olly tisztán ollyan sok-jele mélységes dolgokat, és még-is a' mellett hogy lehetnek ollyan frisek, és egéségek. Külső Országokon az utazásokat a' Tádócsk-is gyalog teszik, a' millyeneket én-is elég-t elol-találtam. Sőt Helvetziában egy Austriai Bárót, és Anglus Govallért láttam gyalog utazni

12.) A' mély gondolkozás valóságos betegség, a' melly-is abból áll; ha valaki ugyan azon egy dolgon kelletinel tovább elmélkedik, annak minden részeit egymástól el-fzedi, azokat vizsgálja, és mindég ugyan azon egy nehézségnek ki-fejtésében foglalatoskodik. — Mikor ezek meg esnek, akkor bizonyoson mindég ugyan azon egy-forma feszítésben, v. egy-jele mozgásban vannak az egy-velőnek az utolsó-szálatskái. Ha az ember valami Tanítóra, v. valami Ékesen szólóra reá figyelmez, akkor utóljára a' fejében valami feszítést, öszve-húzódást, fúradtsúgot, gyengeséget, fájdalom-magáról

magáról írja: hogy ő, minekutánna egynehány nap és éjtízaka ugyan azon egy tárgyról mé-

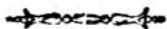
mat, és szédelgést érez. Tapasztaljuk; hogy az ugyan egy tárgyról fokáig, és keménnyen gondolkodók, mind testekben, mind lelkekben meg romlanak utóljára; rendetlen dolgokat tselekcznek, szomorúak, kételkedők, félenkek, haragosok. — Az ilyen állapotban némelly utolsó szálatskák a' munkára a' többiek felett szorítottatnak, a' hozképest e'hez a' feszítéshez hozzá szokván, igen haragszik az ilyen beteg ember, ha ötét valuki, kivált kedvetlen képzelődések által, abból az állapottól ki akarja ragadni, és a' munkától el akarja húzni, mind addig, míg ezek utóljára duhos-ságbe esnek, és meg-örjülnek. Azok az utolsó szálatskák, a' mellyek foká, és keménnyen munkálódnak, utóljára v. meg merevednek, és haszonvehetetlenekké lesznek; v. hozzá szokván a'hoz a' munkához, abban örökké meg-maradnak, és mindég nyughatatlanságban vannak; v. leg-alábbigen meg-gyengítettnek. Az első esetben buták, feledékenyek, tehetetlenek, idő nap előtt vének; a' második esetben bolondok, nyughatatlanok, álmatlanok, félelmes álmodozásokkal tépelődök, nehéznnyavalyások, az egymástól különbözö dolgokat öszve zavarók, görtsel kínlódók, a' jzemek előtt jzikrázásokat látók; a' harmadik esetben pedig félelmesek, kétségskedök, érzékenyek, szomorúak, és minden az érző-inak' gyengeségétől származando betegségekkel kínlódók lesznek utóljára az ilyen emberek. —

Azok, a' kik valami dologra igen figyelmetesek, utóljára semmivel se gondolnak, jot minden más dolgok eránt érzéketlenek lesznek; 's innét következik már, hogy gyakran rendetlenségeket csinálnak, az embereket gyulölik, és a' fejeket a' föld-re szegezik. — A' mélyen gondolkodó ember kése-delmes szokott lenni, mert a' a'olognak minden jur-

lyen gondolkozott volna, hirtelen olyan nagy fáradtság, el-ájulás, és tagjainak el-esése ütötte-le

kalatos részeit szorgalmatosan meg-szokta vizsgálni; és ha ez a szokás még a kistsínységekre is ki-terjed, azt aggatódzásnak nevezzük. Az oka ennek a betegségnek a haszonnak kívánsága, az embernek a maga szeretete, a társalkodástól való maga el-vonása, a vetélkedés, a tudásnak kívánsága, a nagy jutalomnak reménysége, a nagyra-vágyás, 's a t. Innét tetszik-meg már, milyen nagy hiba az, ha az ember a gyermekeket semmi játéokra, és semmi illendő test' gyakorlására nem taníttatja, és őket csak a sovány iskolai munkákra, a tanulásra, és a házban való ülésre szoríttatja; mert az ilyenekre szokott ez a betegség, meg-állapodott idejű korokban reájok esni. — Közönségesen az igen nagy figyelmetességű emberek erős, rúgós utolsó-szálatskájúak, sűrű vérűek, sebes vér-forgásúak szoktak lenni, a melyek ugyan idővel mind meg-változhatnak. — Hallgass! Így kiáltott-fel Archimedes, a' tsupaszkarddal reá tört katonának. Ne bántsá a' karikáimat! azomban az ellenség agyon vágta őtet. Nehéz volt ezt akár mikor-is a' társaságokba vinni. — Morgagni ismért Bononiában egy olyan Tudóst, a' kinek az orra' vére mindjárt meg-indúlt, mihelys reggel mélyen gondolkozott; bizonyosan azért: mert ekkor a' vér a' fejébe tódult, v, pedig azért; mert ekkor a' fejben lévo érző-inakban, vér-edényekben több izgatás, reszkettetés, és erőszak esett. — Carneades minden mulatságokat gyulolt, és minden szükségeiről, sőt a' mi nagyobb, még az ételéről-is el-felejtkezett, annyira; hogy azt kintelen volt néki az ágyasa öszve vagdalni, és a' szájába rakni illendő időben. A' Mairan' házában egyszer tűz támadott, és az a' háznak a' harmadik rendébe-is, a' hol ő a' tziikalmaival, és 3. szegleteivel dolgozott, belé-kapott. Akkor jelentik

lábáról, hogy ő egy jó darabig érzékenység nélkül való, és meg-hólt állapotban feküdt. A'

néki a' veszedelmet. Ő pedig ezt felelte: Szólljatok a' feleségemmel; biz' én magamat az ilyen dologba nem avatom; — 's azzal követte ismét a' foglalatosságát, mind addig, míg utóljára azután erővel ki húzták a' házból. — Newton egyszer a' mély gondolkozás által úgy meg-tsábúlt; hogy gondolkozni egy tseppet sem tudott, a' melly veszedelemből őtet a' barátjal az által szabadították ki; hogy ők, őtet egymás után rendre látgatták mindég, és így soha magát nem hagyták, 's azomban őtet szüntelen víg beszélgetéssel tartották.

Swift igen szépen rajzolta-le, és egyszer'smind ki is nevette az ilyen mély gondolkozókat, ilyen formán: A' Laputiuiak, úgy mond; a' fejeket mind a' fél-öldalokra hajtották, egygyik szemeket az ég, a' másikat pedig a' föld felé fordították. Ezek mind föld-mérők voltak. A' tehe:ősebbek közöttök, mind egygyik egy egy fel serkentő inast tartott; és midőn valami társaságba ment, azt magával el-vitte. Ennek a' fel-serkentő inasnak a' kezében egy olyan fel-fütt, száraz dísznö-hólyag volt, a' mellybe egynéhány szem kukuritza, v. kova darab volt eresztve. Ha már ezek közzül az Urak közzül ketten v. hárman egygyütt voltak, akkor a' fel-serkentő inas a' hólyaggal meg-ütötte annak a' száját, a' kinek szólni kellett; amannak pedig a' jobb fület, a' kinek erre hallgatni szükség volt. A' sétálás közben, ha valami meredekség, v. veszedelem volt az útban, a' fel-serkentő inas akkor az Urának a' szemét ütötte-meg, 's a' t.

Az illyeket következő módon kell orvosolni: A' véreket hígítani, az utolsó szárlatskáikat mozgathatóvá kell tenni. Erre a' végre leg-alkalmatosabbak az árpa, a' zab főtt vizek, a' savó, a' gyümölcs, az író, a' lúgy-meleg ferdő, 's a' t. —

tárgyoknak tehát illendő változtatása a' leg-első régula, sőt ezt még a' munkának mennyiségére nézve-is kell érteni. 13.) Esmérek én nagy, és mély gondolkodású férjfiakat, Föld-méiőket, (Mathematicus) Világi-Böltseket, (Philosophus) a' kik már igen idős korokban-is vídámok, és frissek; 14.) de én bizonyosan tudom-is, hogy ezek ezt a' változtatást eleitől fogva magoknak törvényül tették, és ők az ő idejeket felosztoták úgy, hogy az el-vont gondolkodásokban, és a' tsupa lelki igazságokban való munkáik közé elegyítették a' gyönyörű Vers-Iróknak, útasoknak, történeteknek, természeti dolgoknak olvasását. 15.) Erre nézve jó az-is, ha az em-

Egy szóval itt mind azok a' szerek, a' mellyeket fellyebb a' bújaság ellenjavaslottam, jók. A' testnek gyenge gyakorlása, a' mulatság, a' tántz, a' muzsika, a' játék-nézés, a' látogatás, és azok a' módok, a' mellyeket itt az Iró javasol, hasznosok. Mindenképpen a' változásokon kell itt igyekezni, és soha az ilyen betegeknek meg nem kell engedni, hogy soká egy tárgyról, kivált pedig tudományos dologról, főképpen magokban lévén, gondolkozhassanak. —

13.) Igen böltsen mondja Sanctorius; hogy minden indulat nélkül alig tart a' tanulás egy óráig; ha nagy tüzzel fog hozzá az ember, el-tarthat 4. óráig egy húzomban egyenlő indulattal; de ha változó indulattal tanul az ember, valamint a' játékban szokott meg-esni, a' hol a' játékosok néha a' nyereségen örülnek, néha pedig a' káron bűnködnak, el-tarthat egy nap, és egy éjjel-is egymás után.

14.) Illyen Käfner Ur Göttingában, az a' nagy Mathematicus, pedig már olyan öreg, hogy én soha egy szavát se erthettem.

15.) Ide számlálom én a' muzsikát, és a' rajzolást, a' mellyeket a' mi hazánkban még eddig

ber a' világi élet'-módjának igazgatását a' tanúlással öfzve-köti.

3. Ha az ember igen el-vonatot, és nehéz tárgyakon dolgozik; p. o. a' millyenek a' felsőbb Mathesisban, és a' Metaphysicában lévő kérdések. A' tárgy külömbbséget tsinál. Mennél el-vonattabb az, és mennél jobban unszolja az embert, hogy a' tapasztalható világtól el húzza magát, és hogy a' lelkét mintegy egészfzen el-válaszfa a' testétől, (ez bizonyára egy olyan természet ellen való állapot, a' millyen tsak lehet) annál jobban gyengíti, és szorongatja az az embert. Egy fél óráig tartó ilyen el-vonattatott tárgy, jobban fogyaszt, mint egy egész napi fordítás. 16.) De ebben-is fok van, a' mi a' környül-állásoktól függ. Némelly születik arra, és van ereje, és elme' alkotása a'hoz, a' mellyet ez a' munka kíván; ellenben más mind a' kettő nélkül szükölködik, és még-is erőszakot akar

nem igen esmérnek. Ez mind a' kettő igen jó, söt szükséges az ifjaknak a' tanulásokban lehető változások, és mulatságok végett. Innét van; hogy fokon, a' kik ezek nélkül vannak, és nagy városokra kerülnek, v. tilalmas útukra vetemednek, v. költséges mulatságokba egyelednek, v. egészségben, a' szüntelen egy-forma dolognak tanúlása, és az unalom miatt meg-romlanak. Tissót ennek a' hufznait bőven elől számlálja, és meg is mutatja.

16.) Ezt tavaly magamon tapasztaltam; mert midon ezt a' könyvet tsak tsupán fordítottam, egész nap is könnyen el-dolgoztam. Ellenben ha tsak valamit akartam-is fel-tenni a' magam gondolatjai kozzul, azt a' fejem' tetejében mindjárt meg-érzettem. Ez idén pedig, ezen tsekélységek, mellyeket ezen új ki-adásba belő-földoztam, három's négy annyi munkúmba-is kerültek, mint tavaly az egész munka' fordítása.

tenni magán. Az nékem igen különösnek tetszik, hogy mikor az ember valami testi terhet fel akar emelni, először mindég az erejét vizsgálja meg, ha vallyon fel-bírhatja-é azt? ellenben a' lelki terhek körül nem szokták az emberek az erejeket meg-vizsgálni, ha vallyon el-bírják-é azt? Hány embert nem láttam én az által szerentsétlenné, és betegessé lenni, a' ki el-hitette magával, hogy néki a' Világi-bóltssességnek (Philosophia) titkait fel kell fedezni, azon kívül hogy a'hoz feje lett volna. 17.) Hát minden embernek Világi-Bóltsnak kell-é lenni mesterségére nézve, a' mint most látszik az módivá lenni? Nékem úgy látszik, hogy arra az embernek különös alkotású élő eszközeinek kell lenni, és csak az ilyen el-választottaknak lehet által-engedni a' Világi-bóltssesség' mélységes örvényeinek ki keresését: mi többiek meg fogunk azzal elégedni, hogy a' Világi-bóltssesség szerént éljünk, és tselekedjünk.

4. Azt-is hibának tartom, ha valaki mindég csak új dolgok' ki-gondolásában, nem pedig né-

17.) *Van Swieten említ egy olyan Tádóst, a' ki nem születvén az el-vonutott, és a' nehéz dolgokra, erőszakkal még-is azokra szorítván magát; utóljára olyan nagyon meg-gyengült az agy-veleje, hogy ha csak leg-kisobb történetetskének az el-beszéllésére csak kevésfigyelmetességgel red hallgatott is, akkor mindjárt valami rend-kívül való fáradságot érezvén, el-ájúlt; és ha valamire minden akarátja ellen emlékezett-is, a' mikor természet-szerént szükség volt néki gondolkozni; hasonlóképpen járt. — Zimmermann írja a' maga volt Tanítójáról, hogy az a' Világi-bóltsseségre nem születvén, addig kínzotta magát, míglenuutóljára ki-száradt, havassá, örjültté, 's végtére valósdgos bolonddá lett; és így kevés idő múlva meg is holt.*

ha csak azoknak leírásában foglalatoskodik. Minden foglalatosságait az elmének két Renore lehet osztani, t. i. alvóra, v. teremőre, a' melly magából forr, és új gondolatokat nemz; és Izenyvedőre, v. magába vevőre, a' melly az idegen gondolatokat fel veszi, és él vélek, p. o. midőn olvasunk, vagy másokat hallgatunk. Az elsőbb sokkal jobban szorongat, és nagyobbban fogyaszt, 18.) és így ezeket egymással kellene mindég változtatni.

5. Ha a' gyermeki időben, igen idején az elmét a' munkára szorítják. Ekkor még a' kis munkára való szorítás-is nagyon ártalmas. Hét elzrendő előtt, minden elmébéli munka természet ellen való állapot, és olyan gonosz következői vannak, mint a' néma bűnek. 19.)

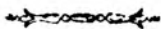
18.) *Zimmermann ellenkező ítélettel van, azért; mert azt mondja, hogy az a' leg-több gyönyörűséggel van öszve-kötve. —*

19.) *Az embernek a' gyermeki ideje mind a' testére, mind a' lelkére nézve igen soká tart. Mert valamiképpen hogy az ember testének a' növéseben $\frac{2}{3}$ része az ő egész életének el-múlik; úgy hasonlóképpen a' lélek-is érzi a' test' ki-fejtődésének a' tökéletlenségét mind addig az ideig; és kevés állapot van olyan, a' melly hamarabb nem érne el a' maga tökéletességét, mint az ember. Így pótolódik már ki a' harmok' természeti unszolásoknak (instinctus naturæ) az emberi okos elmének a' méltósága alatt való létele. — Az egész gyermekség alatt igen sok rúgók dolgoznak a' mi testünknek a' tökéletesítésére, de mind azok között is leg-bizonyosabb az az ellene-állhatatlan végságra, változásra, ugrosó játékra, és tréfúlodásra való indulat. Ha meg-vizsgáljuk az egész természetet, úgy tapasztaljuk, hogy a' bálvány elefánttól fogva a' kis egérkéig, a' kegyetlen párdutz', a' rettenetes oroszlán', a' komor szamár' életének nagyobb*

részét víg tréfában, tizikkázásban tölti el. — Nem a' vólt-e hát a' teremőnek a' tzelja? hogy az ifjúi vígság, és az egész ki-víró természetnek a' nevetése, egy olyan fel-tétel, és ok legyen, a' mellytől függön minden élő valóságnak az egész következendő élete. — Minden élő állat egy kis pontból származik, és az ő edényeinek minden-napi illendő hofszabbitása, az ő utolsó szálatskájának minden élet-szakaszához hozzá alkalmaztatott ki nyújtása által, jut-el utóljára a' maga tzeljára. E' végre szükség vólt, hogy a' még egészszzen ki nem fejtődött állatnak a' kemény részei gyengék, símák, nyúlós takony formák, a' tsontok tsak portzogó szabásúak legyenek, hogy annakutánna a' természet' unszolása által, a' szívből minden edényekbe hajtattott nedvességek' szabad folyásának, sőt az ő magok ki nyújtásának is engedjenek. Az olyan erőszakos vér-forgása, a' millyen a' meg-állapodott idejű emberekben az indúlatokkal, v. más erőszakokkal szokott őszve-köttetve lenni, őszve-szagatnd ezeket a' gyenge edénykéket, v. leg alább kevés ragadhatna az edények' oldalára a' vízfza-pótoló vérből; ezért tette már a' természet az ifjúságot vídámmá, és semmivel se gondolóvá. Ha az ember meg-gondolja minden nap millyen sokat kell nőni, és mennyi nedvességeket kell ki üríteni a' kis gyermekeknek; ugyan tsudálkozhatik-e akkor az ő szüntelen való éhségeken, és nagy ehetőségeken? — Ide járúl pedig az; hogy a' gyermekeknek gyenge gyomrok, és gyenge szívek lévén, 's következésképpen erőssen nem dolgozhatnak, igen sok eledelből sem tsinálhatnak elegendő tej nedvességet; és igen sok vérből sem pótolhatják vízfza, a' testen a' növés miatt esett sok lyukakat. — Hát ha még azt-is fel-vefszük; hogy a' gyermekekből ki-ürített nedvességekben, ú. m. a' vízelletben, a' bőr' ki párolgásában, 's a' t. sok még haszon vehető, tápláló eledel-is van; (és éppen ezért használ a' vén nagy anyáknak az uno-

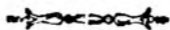
káikkal való hűlés) így még kevesebbet fogunk tsudálkozni a' gyermekek' nagy ehetőségeken. — Látni való tehát, hogy a' természet' rendelése ellen tselekefzik az; a' ki a' kis gyermekeket az ő játszásoktól el-tiltván, azokat v. testi, v. lelki erős munkákra fogja; mert az ő nővésekre szükfészes tápláló nedvesség mind a' két úton el-vesztegettetik, és így a' gyenge hazafiatska sem testére, sem lelkére nézve tökéletességre nem mehet. — Magyar Országban a' parasztnak olyan kis lovaik vannak, hogy más nemzetek azokon tsudálkoznak, és azokat ki-nevetik. — Mi ennek az oka? Koránt sem a' kis faj: hanem a' rendes esztendők előtt a' teher alá való fogattatások. Továbbá, a' parasztok' gyermekei, és ők magok-is kicsinyek; (a' mellyet már Tissot a' Helvetus parasztokról meg-jegyzett) mert gyenge gyermek korokban mindjárt kemény testi munkákra szorítottanak. — Ellent-áll tehát a' test' növéseinek, a' testi idején koránt való erős munka. Ha pedig a' test nem nőhet, akkor az ereje sem nevedhetik; mert tudjuk, hogy az élő állatok' ereje az ő nagyságokhoz van szabva. — A' lelki idején koránt való munka-is, t. i. az idején való tanulások a' gyermekeknek nagyon árt. Mert a' léleknek a' gondolkodásban éppen olyan szüksege van az agy-velőre, valamint a' látásban a' szemre, a' hallásban a' fulre, 's a' t. Ugy de ki nem tudja, hogy a' gyenge szemű ember, ha sokat munkállódik a' szemével, azt el rontja, és megvakúl. Hasonlóképpen tehát, a' gyermekeknek a' tsupa takony gyengeségű agy-velejek-is a' sok tanulás miatt el-romlik. Ha pedig az agy-velő elromlik, akkor az ember meg-bolondúl, v. leg-alább meg-butúl. Igaz tehát, hogy az idején való tanulás veszedelmes a' gyermekeknek. — Továbbá a' tapasztalásból az-is bizonyos; hogy midőn az ember gondolkodik; akkor a' vér nagyobb mértékben töldül a' fejébe mint mászfzor; és éppen ezen az

okon üti meg a guta sokszor a mélyen gondolkozó Tüdősokat. Igaz tehát ez a gyermekekről-is; azon kívül hogy a kisdedekről még az-is igaz, hogy az ő vérek sokkal febesebben-is forog, — Lehet-e hát azon tsudálkozni, hogy sok kis gyermekek, a kik igen idején a tanulásra szorítottak, agy-velő gyülladást, agy-velő vízi-betegséget, agy-velő ki-száradását kapnak, v. leg-alább gyenge fejükké, és butákká lesznek? — Utóljára a tanulás sok ülést, nyugodalmat, tsendességet kíván; úgy de ugyan ezek által a vér forgása meg-lassodik, a vér maga meg-sűrűdik, meg-akad, meg-dugul, és meg-rothad, a vizes részétől meg-fosztatik, és a víz edényekben meg-gyűtvén, a testet fel-puffasztja, meg-sáppasztja, és dagadttá teszi. A mozgásnak a kevés volta miatt az inas-húsok kitsinyek, erőtelenek, gyengék lesznek; a melly tsak onnét-is bizonyos, mert a munkásparasztnak az inas-húsai erősek, ki-ülők; a Tüdősoké pedig ellenkező alkatásúak. De tsak a jobb, és a bal kezünket tekintsük is meg, az-is a mi fel-tételünket erősíti. Mert a bal kezünk mindég gyengébb, és kisebb tsak azért, mert azzal kevesebbet dolgozunk. Ujjal ki lehetne mutatni a tanuló közt azokat, a kik v. kemény tanítók alatt sanyargattattak, (a melly mi nálunk igen közönséges hiba) v. pedig igen idején a tanulásra szorítottak. Mert az ilyenek egészségtelenek, erőtelenek, sápadttak, komorok, buták; v. ha ezek rajtok igen idején meg nem esnek-is, elég az; hogy 18. 19. 20. esztendő korokban valóságos havasokká lesznek, és az Ország soha hasznokat nem veheti; sőt a Világ terheivé lesznek. — Nem kell tehát 7. esztendő koráig a tanúlással nyomorgatni a gyermekeket, és akkor-is 3. s 4. óráig agynás után nem kell őket tanítani. Mert az a nyughatatlan játszó kis gyermek nagy erőszak nélkül ugyan hogy ülhetne annyi ideig tsak a kemény széken is? és az ő gyenge tsontjai, ugyan

hogy meg ne gyengülneek abban a' fokáig egy hely-
 ben való ülésben? hogy meg ne kábúlna, v. hogy meg
 ne erőtelenítettne az ő gyenge agy-velője abban a'
 fokáig való tanulásban, és gondolkozásban? hogy
 meg ne utálná mind a' Tudományokat, mind a'
 Tanítókat, mint kedvetlen, és a' testen erőszakot
 tévő, és fájdalmat okozó dolgokat? Hiszem a' ve-
 rést-is tsuk azért utáljuk, mert az kedvetlen, és
 a' testen erőszakot, és fájdalmat okozó dolog. —
 A' gyenge gyermekeknek idején reggel való fel-
 költések, és fel-verések is a' természet ellen van;
 mert az ő egészségeket meg-rontja, és a' növéseket
 akadályoztatja, a' melly-is az álom alatt leg-jobb-
 ban elől mozdítódik. — Kiváltképpen való roszsz
 szokás pedig az; hogy télben a' gyermekekre a'
 házat reájok fűtik, v. pedig a' meleg ágyokból
 őket idején fel-vervén, mindjárt a' hideg levegőre
 ki teszik őket; mert így a' hő párolgások meg-
 akadályoztatik. Innét jzarmaznak a' gyermekek
 között azok a' fok torok, mejj-fájások, 's a' ha-
 lálnak fok okai. — Szokásban van az-is fok Os-
 kolákban itt nálunk; hogy a' gyermekek alig et-
 ték-meg az ebédet, már tele hassal, az étel' meg-
 emésztése előtt az íráshoz hajtának, és így min-
 den-nap készítettnek az emésztetlenségre, a' dugú-
 lásokra, 's a' t. — Leg-jobb volna az; hogy a'
 gyengébb gyermekek mind délig, mind dél-után
 leg-alább egy órával kevesebbet tanulnának, mint
 a' fel-serdült ifjak. — Közönségesen pedig minden
 idejü gyermekekre, és ifjakra nézve azt kell meg-
 tartani; hogy az ő taníttatások, és tanúkások egy
 húzomban foká ne tartson. — Itt a' mi Hazánk-
 ban, a' Nemzeti, 's Királyi régulázott Oskolák-
 ban, nyárban az Oskolák reggeli 7. óraker kezd-
 dődnek, és 10. óráig tartanak; télben pedig 8.
 óraker kezdődnek, és 11. óráig tartanak. Dél után
 pedig mindenkor 2. óraker kezdődnek, és 4. óra-
 kor végződnek. — A' deák Oskolákban mind dél-
 előtt, mind dél-után 2. és $\frac{1}{2}$ óráig tartanak az

Oskolák. Azt meg lehet engedni; hogy 9. 's 10. osztendős gyermekeknek ez az idő nem igen sok, mindazáltal igen szükséges dolog, hogy az Oskola-Igazgatók arra vigyázzanak; hogy azok alatt a' mondott órák alatt, a' Tanítók nem mindég egyenlő erősséggel tanítsák a' gyermekeket, és hogy az alatt, a' tanításnak a' tárgyait-is változtassák; azért, hogy a' gyermekék' képzelődo, és emlékeztető tehetségek ugyan azon egy dolognak sokáig való tanulása által meg ne terheltessek. A' tanítás közben mindég egy egy kis időt kell hagyni a' ki-nyúgovásra, mert kulömben v. a' tanulásra való kedveket el vesztik a' gyermekek; v. pedig az ő érző-inaik úgy meg-gyengülletnek, hogy a' tudományoknak folytatására, v. pedig idővel valami hivatalnak a' viselésére éppen alkalmatlanok lesznek, 's éppen e' már annak az oka; hogy Baváriában, és Muszka Országban erről nevezetesen közönséges parantsolat-is van. Vagynak a' mi Hazánkban a' falukon-is Oskolák; de ezekben meg nints határozva, hogy mikor? és mennyi ideig? tanuljanak a' gyermekek; hanem a' Nap' költével fel-mennek az Oskolába, és onnét délbe haza mennek; ebéd után ismét fel-mennek, és estve haza takarodnak. — Itt többnyire másban, mint a' tanításban foglalatoskodván a' Mesterek, a' gyermekeket a' tanítással ugyan nem igen erőltetik-meg, de bezzeg a' sok hiában-való könyv-nélkül való tanúltatással ki pótolják azt, hogy tökéletessen hibázzanak. — A' Nagy Franknak ebben a' részben ez az ítelete: „ En, úgy mond, leg-jobbnak „ tartanám azt, hogy a' tanuló gyermekeket 3. 's „ 4. Rendekre osztanák; hogy így egy gyermek „ se lenne kintelen egy óránál tovább az oskolában „ maradni, hanem ha maga önként azt különösen ki-kérné magának. — Igen tanátsos volna „ az-is; ha nyárban a' dél-utánni oskolák' órájít „ v éppen felére meg-kurtítanák, v. pedig azokat „ csak dél-utánni 5. órákor kezdenék, mivel az a'

„szörnyű el-olvasztó hévség, azt a bőven ki-pá-
„rolgó gyermekeknek az őszve gyülekezéseket az
„egességre nevezve igen gyanússá teszi. Az ifjúság
„akkor alig piheg, azon kívül hogy a' Tanítóól
„semmit sem tanul, és 3. óráig ebben a' párából
„álló ferdőben ülven, lehetetlen hogy a' gyerme-
„keknek a' testek el ne lankadna, és a' nedvessé-
„gek a' rothadásra ne készíttetne. „Jó volna te-
hát mindjárt első Juliustól fogva, utolsó Augustusig a' dél-utáni iskolai órákat itt mi nálunk
kesőbbre tenni, és a' felsőbb Oskolákban a' dél-
előttieket mindjárt reggeli 6. órakor el-kezdeni,
úgy hogy még 9. óráig el is végeződhetnének mind
a' tanítások. Télben pedig a' 7. esztendő gyerme-
kektől fogva a' 9. esztendősökig kár azokat a'
gyenge tanulótskákat az oskolába tönni, és azo-
kat elég volna ekkor csak dél-után az oskolába
küldeni. A' pedig itt nem nehézség: hogy ilyen
formán sok időt vesztenének-el a' gyermekek; mert
7. esztendő gyermekektől fogva, a' 11. esztendősig,
a' falusi oskolában ugyan nem végezhetnék-é-el a'
nékik szükséges dolgokat? — Mefszire küldözni,
imide amoda az oskolába, télben, kivált a' nagy
hóban, azokat az ártatlan kis gyermekeket, a'
midőn a' nagy hidegről a' meleg házba kell nékik
mennni, mennyi veszedelemmel van őszve-kötve? min-
den érti. Szükség tehát hogy minden faluban le-
gyenek oskolák; így a' gyermekek sok-féle, de ki-
vált a' nagy sárban való járástól származandó be-
tegségektől szabadok lesznek. A' szegény emberek
gyermekeiket a' tehetősebbek ruházzák-meg, hogy
télben az oskolában jár hassanak a' hidegben. Mi-
dőn az orvosi tudományt tanúltam, tudom, hogy
egy Tyrolisi tehetős tanuló-társam, egy más' igen
jó igyekezetű tanuló-társunkat Bétsben két eszten-
deig, itt Pesten pedig háromig a' maga költségén,
éppen úgy mint tulajdon magát ki-tanítottatta, és
most mind a' kettő Insprukban híres Orvos. Be-
jép példája ez az emberiségnek! A' külső Orszá-

6. Ha az ember olyanokat tanul, a' melyekre nem született, az az, olyan tárgyakat veszen-elől, a' mellyekkel kelletlen, és minden gyönyörűség nélkül foglalatoskodik. 20.) Men-

gi Fő-Oskolákban (Univerfitas) pedig bé-vett szokás; hogy mihelyt valaki a' tanuló ifjúság között jó igyekezetű ugyan, de úgy el-szegényedik, hogy már magán tovább nem segíthet; akkor csak egy kis Jelentést teszen papirosra, és a' többi tanuló-társainak a' kezekbe adván, az illyennek a' számára közönségesen pénzt szednek-öszve, 's úgy segílik-fel a' jó, de szegény barátjokat; és azt hallottam, a' kívül tanuló hazámfiainak dítséretekre, oda-ki létemben, hogy ebben a' részben ott a' Magyarok különösen ki szokták magokat mutatni. — Az oskolákban meg kellene különböztetni a' nagyobb elmebéli tehetségű gyermekeket a' gyengébb wándékúaktól; és a' kik a' tudományokra nem születtek, nem kellene azokat azokkal kínozni; mivel azok illyen formán v. idő nap előtt el-halnak, v. el-köldűsödnak, v. csak ugyan utóljára-is semmire sem mennek. — A' szüléknek irgalmasabban kellene gondolkozni azokról a' gyermekeikről, a' kiket mesterségre adnak, hogy t. i. azokat igen gyenge korokban ne taszítanák-le arra a' nagy kínra; holott tudják azt, hogy a' kinek nem borja nem nyulja. És be tapasztalom: én azt itt a' városon minden-nap! Bizony minden irtózás nélkül nem lehet nézni a' mester-emberek' fok gyenge inas-káiknak a' kínjokat. — Arra-is igen szükség volna szorgulmatosan víszyázni, hogy az istentelen köldűsök az ő ép gyermekeiket onként meg ne tsonkítsák, a' mellyet sokan közzulök tselekefsznek; valamint hogy azt sem kellene meg-engedni, hogy a' Muzsikások az ő gyenge gyermekeiket holmi gyilkos fűvő muzsikára, p. o a' trombitára, 's a' t. szorítsák; mert ezek így idő nap előtt ki-halnak.

20.) Zimmermann erövel a' Törvény' tanulása-ra akarták a' Szüléi kényszeríteni; de azt írja,

nél nagyobb gyönyörűsége van az embernek valamely elmébéli foglalatosságban, annál kevesebbet árt a' munkállódás. Ezért nagyon szükség jól előre nézvé a' tudományt ki-választani, ha vallyon hozzánk illő-é? és jaj annak a' hol a' meg-nints.

7. Ha az ember az elmének a' munkára való szorítását mesterséges izgatások által izgatja, erősíti, és hozzfzabbítja. Leg-közönségesebben szoktak e' végre élni a' borral, a' káféval, és a' dohányozással, és jól-lehet közönségesen ezeket a' gondolkodás' segítségeit nem lehet helyben-hagyni, mivel mindég kettösen fogyasztanak; mindazonáltal, óh hiralom! meg kell valani, hogy a' mai időben, a' midőn az elne' munkája nem a' kedvtől, hanem az időtől, és az órától függ, ezek nélkül egészfzen el nem lehetnek az emberek, tehát egy szindza káfé, egy ppa dohányt, v. egy szivásnyi tobákot mégleg-jobban el lehetne nézni. De a' vizfsza-éléstől őrizkedni kell, mivel az, az elmének a' munkára va-

hogy mihelyt a' Törvényről tsak beszélltek-is előtte, őtet mindjárt a' hideg veréjték verte-ki. — Ebben a' részben igen sokat hibáznak a' Szülék, a' midőn a' szegény gyermekeknek erővel a' nyakokba varják ezt, v. amazt az állapotot, pedig az akarajok v. el nem sül; a' mint erről sok Szülék tanúbizonyságot tehetnek; v. ha el-sül-is, az ilyen gyermekekből alá-való, és hőtig nyomorútt emberek lesznek. — Rabner igen szépen ki-neveti az ilyen Szüléket, midon így ír: A' Patikárius a' fél efsztendős fiatskáját az asztal-fore ültetvén, így szól. nem látjátok-é milyen Doktorit tekintete van annak a' gyermeknek? 's a' t. — A' kelletlen munka az oka annak is, hogy olyan sok rossz könyv van a' Világon; és hogy sok dolgozat ha olvasunk-is, még se tudunk belőlle semmit-is. —

ló szorításából származott kárát, hitel felett nagyítja.

8. Ha az ember az emésztés' ideje alatt munkálkodik szorgalmatosan az elméjével. 21.) Itt kettős káresik: sokkal nagyobbban gyengül ekkor az ember, mert akkor nehezebb gondolkozni, azonban egyszer'smind az emésztésnek munkája meg-hátráltatik.

9. Ha az álom' ideje alatt tanul az ember. 22.) Ez olyan szokás, a' melly az életnek legtöbbet árt, a' mellyről többet fogok ízólni, az álomról tanítván.

10. Ha az ember a' tanulást külső ártalmas környül-állásokkal köti-ölzve; és főképpen kettő van olyan, a' mellyek magok jobban okai a' gondolkozás' következéseinek, mint maga a' gondolkozás, t. i. az öfzve-görnyedve való ülés, és a' házban meg-rekedtt levegő. Keá kell tehát az embernek magát szoktatni a' feküdvé, állva, járva, v. valami fa bakon lovagolva, továbbá nem mindég a' szobában, hanem a' szabad mezőn való tanulásra-is, így az ember kevesebbet fog szenyvedni, az úgy nevezett tudósok' nyavalyájától. Bizonyára a' régi Világi böltsek szint an-

21.) *Esmérek egy ilyen embert; és az az étel felett való tanulásának azzal fizette-meg az árát, hogy a' havasságnak a' fenekére esett. — Szokások némelleyeknek, hogy az ifjakat az egész napi tanulásokról, és tapasztalásokról az étel felett tudakozgassák. — Vallyon ide tartoznak-é azok?*

22.) *Egy tanulótt hallottam, a' ki viaszszal ragasztotta-fel a' szeme-héját éjjel, azért hogy ne alhasson, és tanulhasson; és ez meg-hólt kevés idő múlva. Egy más ifjat pedig magam esmertem, a' ki éppen úgy tselekedett. Ez ugyan meg nem hólt, mert nem-is soká gyakorlotta ezt a' mester-séget; de a' mennyiben tudom, minden kínzó tanulásának kevés sikere vólt. —*

nyit gondolkoztak, mint a' mostani tudósok, még sem voltak havasok, arany-eresek, 's a' t. E' volt az egygyetlen egy oka; mert ők inkább létálva, v. heverve, és szabad levegőn gondolkoztak, nem volt nekik a'hoz a' káfé, és a' többék szükséges, és mivel ezek mellett a' test' tsinosságáról, és gyakorlásáról el nem felejtkeztek.

IV. A' betegségek, azoknak oktan gyógyítása, erőszakos halálok' nemei, a' maga gyilkosságára való indúlat.

Rettenetesen meg-nőtt a' serege az alattomban; és nyilván-valo élet' ellenségeinek az újabb időben. Ha meg-gondolja az ember, milyen keveset tud egy természeti ember az Indiai szigeteken a' betegségekről, ellenben ha meg-néz az ember egy Európai betegségekről rövidesen tanító könyvetskét, a' mellyben Ezrenként, és Százanként létálnak elől a' betegségek, és a' mellyeknek számok sok ezerre fel mengyen, el-íjed az ember tőle, mi lett a' bújaságnak, erköltsök' meg-velztegetésének, és a' feslettségeknek a' következése. Sokaknak, sőt val sággal többnyire, ezeknek a' betegségeknek magunk vagyunk az okai, és a' mi magunk hibája által mindég újak is támadnak. Némellyek közzülök nem tudhatja az ember miképpen jöttek a' Világra, és a' régi Világban azok hasonlóképpen esméretlenek voltak. Ezek pedig a' leg-velzedelmesebbek, és a' leg-vakmerőbbek, p. o. a' himlők, a' veres himlők, a' Vénusi betegségek. Ezeknek is annyiban magunk vagyunk az okai, a' mennyiben ezek ellen semmi rendeléseket nem tévén, meg engedjük, hogy szabadon terjedjenek, és gyilkoskodjanak, holott az meg van mutatva, hogy ezeket a' mi öszve-szedett tapasztalásaink, 's okoskodásaink által a' mi határainkon ki-kergethetnénk valamiut hozzánk által-jöttek.

Többnyire minden betegségek v. úgy dolgoznak mint erőszakos halálnak a' nemei, v. úgy mint az életi munkáknak félben-szakasztó eszközei, (p. o. a' guta-ütés, és a' meg-fúlás) v. mint csak lassan az életet rövidítő eszközök, a' midőn v. tellyességgel gyógyíthatatlanok, v. ha meg-gyógyíttatnak-is, mindazáltal olyan nagy kárt tesznek az élet-erőbe, v. olyan nagy gyengeséget okoznak, és a' nemesebb élő-eszközöknek olyan el-romlását hagyják magok után, hogy az ilyen módon meg-rongáltatott test többször el nem érheti a' maga tsélját, a' mellyet rendelt néki a' természet.

A' következő rövid tudósítás, a' melly fok-féle halottak' lajstromából van ki-tsinálva, leg-jobban meg-világosítja, millyen nagy kárt fzenyved most az emberi nemzet a' betegségek által.

Tegyük-fel, hogy most 1000. ember születik, abból mindjárt a' szülés alatt meg-halnak 24-en, a' fogaknak jövése alatt 50. oda van, a' nehéz-nyavalya, és más gyermekek' betegségei a' két első eiztendőekben 277-et el-ragadnak; a' himlő, a' melly mindenek' tudtára leg-alább-is minden tizedik embert meg-öli, el-ragad belőlök nyóltzvant, kilentzvent; a' veres himlő tízet. Az afszonyok között a' fellyebb való 1000-ből nyóltzan gyermek-ágyba meg-halnak. A' száraz-betegség, a' ki száradás, és a' mejj-betegségek (leg-alább Angliában) el temetnek közöttök 190-ent. Más forró hidegek 140-ent. A' guta-ütések 12-öt. A' vízi betegség 41-et. Tehát ezer ember között csak 78-at lehet fel-venni, a' kik vénségeiben, v. az öregség miá halnak-meg, mert még akkor-is a' nagyobb részek azoknak is történetes halállal hal-meg. Elég az, hogy $\frac{1}{8}$ része az embereknek idő nap előtt, és történetből hal-meg.

Szükség, hogy még itt említsem azt a' rettenetes, és egyenesen minden közbe-vetett elz-

közök nélkül az emberi élet' el-vezftésére tzelozó betegséget: a' maga gyilkosságára való indulatot. Ez a' természettel ellenkező, és a' régi időkben tsupán a' szükség, és a' vitézi el-tökélés által vóit lehetséges állapot, most rend szerént való betegséggé vált, a' melly az életnek virágjában, a' leg-izerentséscbb állapotokban, egyedül az élet' unalmából, és az attól való tsömörből, azt a' rettenetes, ellene állhatatlan indulatot szerezheti, hogy az ember magát lemmitvé tegye. *) Bizonyára vannak most ellyan emberek, a' kik minden élet' érzésétől, és élet' boldogságától úgy meg-folztattak, a' kikben minden munkásság, és gyönyörűség úgy meg-hólt, hogy ok semmit se találnak a' Világon izellenebb, 's kedvetlenebb dolognak, és nagyobb tsömörnek, mint a' magok életeket, úgyhogy már oket a' körülöttök lévő Világ éppen leg-kissebbet lem gyönyörködteti, és ezeknek az élet utóljára olyan nehéz teherré lesz, hogy a'béli kívánságoknak, hogy magokat attól meg-folzfák', éppen ellent nem állhatnak. Többnyire ellyan emberek ezek, a' kik az idején való feslettségek, az élet' balzsamos nedvességének korán való el-prédállása által, a' melly a' mi életünket meg-fü-izerfzámozza, magokat el-fogyasztották, és az élet-erőtől meg-folztották. Nem természetes dolog az? hogy az ellyen izerentsétlen ember, az ellyan halált a' mit nem érez, az ellyan halálnak a' mit érez (a' millyen az ő élete) eleibe tegye.

De a' pufztítása ennek a' már magában-is ma igen közönséges, és vezedelmes ellenségnek, az által igen nagyon nevedik, hogy ezeket rész szerént igen oktalanúl gyógyítják, rész-izerént pedig az orvosságokkal igen vilzfza-élnek.

*) Londonban 75. esztendő alatt, a' magagyilkosság által ket annyi ember halt-meg, mint az óldal-fújásban.

23.) Ennek az oktalan gyógyításához e' követ-
kezendőket számlálom: ha a' betegség világos,

23.) Midőn úgy meg-rémül az ember, hogy a'
bajából való ki-szabadulásról tellyességgel kételke-
dik; ezt az állapotot kétségbe-esésnek hívjuk. Ek-
kor tehát el-veszti az ember minden elevenséget,
és reménységét, és a' jelen-lévő bajról olyan ret-
tenetes képzelődéseket csinál magának, hogy el-hi-
zeti magával, hogy azt a' nyomorúságot semmi
módon ki nem állhatja, és csak a' halállal segít-
het magán. Ezt hívják már az ember' maga-gyil-
kosságának. Az oktalan állatokban sem észre-
tlen dolog ez; mert a' skorpióról azt beszélik,
hogy miadőn azokat valami karikába körül-
rakott tűznek az udvarába belé-teszik, minekutánna min-
den-felé híjában keresnek a' szabadulást, vissz-
húzzák magokat, és magokon halálos tsípést tesz-
nek. — Sokszor hirtelen el-foglalja némelly ember'
szívét a' kétségbe-esés, és a' maga' meg-ölésére va-
ló indulat; a' midőn t. i. valami váratlan törté-
net által mintegy fél dühösségbe csik ő. Mások
ellenben melyen gondolkoznak; az ő szorentsétlen-
ségeket mind addig forgatják az eszekben, míg
utóhára minden elevenségeket el-vesztik. — Vagy-
nak olyan emberek, a' kik minden nyomorúságot
nagyobbinak látnak, mint a' millyen az valóság-
gal, és a' kik minden dolognak csak a' rossz-
oldalát veszik gondolóra. Illyenek a' félénkek, a'
havasok, és a' bús emberek (melancholici). Né-
mellyek ott-is veszedelmet képzelnek magoknak,
a' hol egy tsepp sints. Ezeknek a' képzelődő
erejekben van a' hiba, és innét van már az; hogy
sok meg-örjültek meg-ölik magokat. — Némellyek
mindent szorossan meg-fontolnak, azt a' jót, az-
zal a' gonoszszal, a' melly az ő életekhez van szah-
va, össze-hasonlítják, és ha azt képzelik magok-
nak az illyen össze-hasonlítás után, hogy a' Vi-
lágban az ő nyomorúságok sokkal nagyobb mint

és még-is annak az okát meg-engedik, hogy tovább-is dolgozzon, p. o. észre-vezi az ember

az ő hőldogságok, és hogy azomban azt a nyomorúságot semmi módon el nem kerülhetik; ekkor inkább válassztják a halált, és ezek azok a Világi-Bölds magok-gyilkosai (Philosophi suicidæ). Ebbe a Rendbe tartoznak azok a Rómaiak, a kik magokat a magok beteg ágyokban meg-ölték, minekutánna az Orvos minden ki-gyógyúlhatásokról való reménységről le-mondott. Így akasztotta-fel magát, most 5. esztendeje Bétsben egy Hertzegnek a kengyel-futója; tsak azért, mert forró-betegségbe esett. Így gondolkozott éppen J. Cæsar-is; a midőn a Catilina gyilkos pajtásainak a halálokra voksolván, így szólt: a halál semmi nem egyéb, hanem tsak a mi nyomorúságainknak a vége, — Mind a szomorú, és bánatba merült, — mind pedig a Világi Böldsből lett Kétségbe-esőt, és maga gyilkosát a szent Vallásbéli oktatás, és a jövendő örök életnek az elől-beszélése által, a maga tzeljában meg lehet akadályoztatni; mert a jövendő élet meg gondolása, és a kárhozattól való félelem, a kétségbe való esést, és a maga-gyilkosságot javasló okokat felyűlmúlja. Nagy hasznót tehetnek tehát itt az Egyházi-szolgák! A vad ember tehát, és a halottján szer-felett szomorkodó Sz. Páltól említett Pogány, a ki a jövendő örök életről semmit sem tud, hamarabb el-öltja a maga életét, mint a jó erköltsü Keresztyén. Pan azt mondja; hogy Amerikának az első vad lakosai igen félénk, és vitézség nélkül való emberek voltak, e'hezképest ő közöttek igen közönséges dolog volt, magokat éhség, v. méreg által meg-ölni, v. a leg-közeldbb való élő-fára magokat fel akasztani, v. az ő Uraiknak, és Papjaiknak a temetőjökön magokat agyon-szúrni. — A szertelen tudatlan, és félénk Szeretse-nek minden más Nemzeteknél hajlandóbbak a ma-

bizonyosan, hogy a' bor-italból, v. a' vékony ruházatból, v. az éjtzakázásból származott a'

gok - gyilkosságokra. A' leg-kisobb boszúság-is elegendő arra, hogy űk magokat v. agyon-szúrják, v. magokat méreggel meg-étessék, és ha ezekre femmi alkalmatosságot nem kapnak, a' léletzet' vételeket magok magoknak a' nyelvek által meg akadályoztatják, és magokat agyon-fojtják. — Innét van az-is, hogy a' mi Hazánkban-is a' parasztok között a' tudatlanság, és a' durvaság miatt sokon kétségbe-esvén, magokat meg-ölik. A' múlt őszfel-is esett itt egy olyan szomorú történet, egy olyan részeges emberen, a' kit én 10 esztendőktől fogva esmértem. Erről azt beszélték a' több tseléd barátjai, hogy a' részegeskedésén kívül, az ördögökhöz sokszor kéredzett, és az örökké-valóságról keveset hitt, 's a' t. Vigyázzanak tehát a' házi gazdák a' tselédjeikre, hogy elötök az ilyen sarkalatos dolgokról tsak ne-is tréfálódzanak, annyival kevésbbé ne vallástalankodjanak, mert az olyan dolognak idővel szomorú lehet a' gyümöltse. Bámúlva hallottam a' minap egy konyha szolgáloról, hogy a' másiknak azt beszéllte volna: Nints örök élet! és ugyan arról a' személyről azt is hallottam, hogy mihelyt megharagzik, mindjárt azzal fenyegeti a' gazdáját, hogy a' leg-kedvesebb szobájába fogja magát felakasztani, tsak véttsek neki. — Mások, a' kiknek több okosságok, és tudományok van, 's azomban keresztyének is, utóljára valami bolondságnak a' neméde esnek, és az ítélet-rételek, 's a' képzelődések meg-romolván, 's a' kis dolgot-is rettentés veszedelemnek lenni képzelvén, kétségbe-esnek, és meg-ölik magokat éppen olyan módon mint Cassius, a' ki a' por miatt meg nem esmérvén az ő barátjának a' hadi-seregét, azt gondolta, hogy az ellenség jönn ellene; ekkor kétségbe-esvén, le-szállott a' lováról, és a' szolgája által

betegség, és még is ezeket tovább-is szintúgy tselektzi: ha az ember a' betegséget meg nem

magát meg-ölette. Olyan volt az-is, a' ki éhség által meg-hólt, mert félt hogy meg-étek. — A' bánat miatt maga-gyilkosává vált embernek még meszszéről szomorúság néz-ki a' szeméből, és semmit nehezebben nem szenyved mint az életet; azt véli, hogy ő örökösen el-veszett, és a' vígasztalástól-is vonogatja magát, a' magánosságot keresi, és a' setétben, 's tszndességben mászkál, utóljára pedig a' rettenetes képzelődések meg-zavarván minden érzékenységeit, meg-öli magát valami félre való helyen. — A' hirtelen való kétségbe-esésben ezek az elől számláltt bajok rettenetes nagy mértékben, és hirtelen dolgoznak, t. i. az ilyen ember a' száját harapdálja, meg-némúl, érzeketlené lesz, az ábrázatja meg-változik, 's a' t. — A' Világi-Böltből lett magok-gyilkosai olyan emberekből szoktak válni, a' kik a' magok tselekedetekben igen hevesek, a' betsületen kapkodók, mélyen gondolkozók, tüzesek, és magokat egészen el-szánttak. — A' félénk, a' bús, a' szomorú maga-gyilkosainak erőtelenek az utólsó-szállatskák, a' nedvességeik sűrűek, nehezek, akadozók, lassan mozgó, izetlenek. Mivel ők az ő magok erőtelenségeket érzik, ezért bártortalanok, és lúdszívűek. Az ereiben akadozó nedvességeiket érzvén, búsúlnak, félnek, és bánatba merülnek. A' szokás, és a' nevelés által ez a' búsulás, és féltékenység természeté válhat. — A' hirtelen való meg-rémülésnek az igen tsiklándós utólsó-szállatskák az okai, a' mellyek egy szempillantás alatt mozgásba jönnek. Továbbá az ilyeneknek az egész testek-is igen gyenge, a' vérek hideg, és a' mozgásra alkalmatlan; az agy-velejeknek a' szállatskái igen fészesen ki vannak feszítve, és ezért már igen könnyen mérték felett fel-izgattathatnak, 's zör-zavarba jöhetnek ezeknek az érzékenységeik,

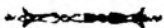

esméri, sőt betegségnek sem akarja tartani, ilyenkor gyakran a' kis betegség igen veszedel-

és a' képzelődő tehetségeik. — A' bátor. és a' Világi-Bólts maga-gyilkosának az utolsó-szálatskái erősebbek, a' vérek igen sűrű, és nehéz. Innet van, hogy az ilyen emberek, mindég valóság körül forgolódnak, haragosok, fösvények, bátrak, gondolkozók. Tsak a' magok tulajdon képzelődéseiket, és gondolkozásaikat nyomják mélyen a' fejekbe. Illyen állapotban van már az Anglus, a' ki is sok hússal él, és azért a' vére-is sűrűbb. A' Szeretsen igen könnyen meg-kábúl, és meg-öli magát, de a' Meckel tapasztalása szerént annak a' vére-is veresebb, és sűrűbb mint a' miénk. — Az örültekben az agy-velőnek az utolsó-szálatskái valami idegen, 's egy szóval oda nem tartozó materia által meg bomlanak, a' mozgásai természet ellen valókká, a' képzelődései hibásakká lesznek. A' sűrű, és nehéz nedvességek, a' mellyek a' belső részekben meg-akadnak, és meg-dugúlnak, v. pedig egyenlőség nélkül mozognak, v. valami epés, v. más materia, a' melly a' szívet, v. a' többi belső részeket izgatja, v. nyomja, okozza a' töbrönkedést. A' hibás képzelődéseket, az ijedségeket okozzák az erőszakos fel-tett tzelok. Némelylek ezek között bátrak, hevesek, mérészek; a' melly a' meleg, nehéz, és erős utolsó-szálatskáktól származik. Mások felelmesek ezek között, és ezeknek az örülések a' mérték felett való bánatban áll; ezek erőtelenek, súpadtak, lankadtak, és rettegek. — A' betsületen kapkodók, ha azt képzelik magoknak, hogy az ő betsületek meg-sértetett, sok, zor fel hevülnek a' magok-gyilkosságára. — Egy Tüdős azt mondja; hogy a' nőtelen-ség-is alkalmatosságot adhat az embernek a' maga gyilkosságára; mert, úgy mond, minekutánna ezek meg-vénülnek, únalmasok, komorok, és a' szép nentől meg-vettetnek; se feleségek, sem gyerme-

messé válik. El nem hallgathatom itt, hogy legalább valamennyire meg ne említsem az embe-

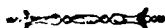
kek, a' kiknek az életekért kívánnák a' magok életüket meg-tartani. Az ilyenek tehát el-ragadtatván, és magokat meg-unván, meg-ölik magokat. — Az olyan emberek, a' kik a'hoz szoktak, hogy nekik minden a' kedvek szerént folyjon; a' dítsekedők, a' tékozlók utóljára olyan beszűjágba eshetnek, hogy az őket a' kétségbe-esésig letaszítja. Az igen haragosok eshetnek olyan dühösségbe, hogy a' halál keserűségének, és a' jövő életnek minden képzelései jém alkalmatosok arra, hogy őket a' fel-tett tzeljoktól elszakaszthassák. — A' félelmes, 's kulömben jó erkölcsű, 's józan képzelődésű emberek ritkán ölik meg magokat; mert akár millyen keservesnek látszik-is ezeknek a' magok életük, még-is mindazáltal a' jövő életben való el-kárhozás tsak ugyan meg-tartóztatja őket. Igen nagyon meg kell akkor nehezedni az ő betegségeknek, és a' valóságos örjülésbe esni, mikor erre a' vétekre vetemednek. — Sok nyúl-szívű emberek a' magok agyon-lövéséről 's a' t. olyan könnyen beszélnek, mint a' kártyázásról; de az ilyeneknek bátran a' kezekbe lehet adni a' pistolyt. — Az Agrigenti Empedocles dühösségbe esvén, az Aetna' tüzébe ugrott; a' Telamóniai Ajax kérte az Achilles' fegyverét, és midőn azt Ulyssesnek adták volna, meg-örjült, 's azután minden állatokkal birkózott, és verekedett, azt ítélvén, hogy ő előtte Ulysses, és az ő társai álianak, és így magát a' halálba taszította; Orestes, Clytemnestrára, a' maga annyára tévén a' kezét, a' maga tselekedtetől úgy meg-irtózott, hogy azután szüntelen a' maga nyakának ki-törésén igyekezett, és azt meg is tselekedte volna, hanem ha az ő jó barátja otet mindég orizte volna; a' Gymnosophilák mihelyt v. meg-vénültek, v. meg-betegedtek, mindjárt meg-égettek magokat,

reknek azt a' már sokakat meg-ölt korhelységet, melly szerént nevezetesen a' náthát, (ca-

a' vénséghez, és a' betegséghez köttetett bajoktól irtózáván; Scipio meg-sebesítette magát, és azután a' tengerbe ugrott, hogy a' Cæsar' kezébe ne essék; Cæsar, és Atilla-is meg akarta magát ölni, jélvén, hogy az ellenség' kezébe ne essék; Néro, a' Nép', és a' Tanács' fel-zendülésétől meg ijedvén, hanem ha a' haláltól való félelem meg-tartóztatta volna őtet, gyakran meg ölte volna magát, de utóljára csak ugyan úgy bé-vágta a' nyakát, hogy abba ez a' gyönyörű virág csak ugyan meg is holt szerentsésen; Otho, Julius Vindex meg-győzöttetvén, meg ölte magokat; Juba, és Afranius Királyok egymást meg-ölték; valamint a' múlt nyáron Halason a' rétben egy aszszony, és egy férjfi egymást ki-golyobisozták a' Világból; Cato, és Seneca a' félelem miatt meg-ölték magokat; Kleopatra próbákat tett magán, hogy lehet leg-könnyebben ki-múlni a' Világból. — A' vad állatok, az ifjak, és a' gyermekek akár millyen kegyetlenül bánjon az ember vellek, meg nem ölik magokat; mert a' leg-elsőbbeknek nints okosságok, a' második rendbelieknek kevesebb van mint másoknak, azon kívül hogy a' vérek-is könnyen forog, a' melly ő benne a' reménylő tehetség' jó állapotban való lételének az oka. —

Sok-féleképpen kell a' maga gyilkosságába, és kétségbe esni akaró emhereket gyógyítani; a' szerént t. i. a' mint azok különbb különbb-féle okoktól származnak. — Ha a' szomorúság, és a' bánat annak az oka, akkor ezeket a' magok-gyilkosságára igyekezőket úgy kell orvosolni, a' mint a' szomorúságról javasoltam, t. i. ezeknek a' véreket könnyüvé, vékonyá, meleggé; az utólsószálatskáikat erősebbé, és őket magokat vígabba kell tenni, 's a' t. — A' tüzes, és a' Világi-költshöl lett maga-gyilkossáinak a' véreket vék-

Tarrhus) és a' hurutot (tussis) fel sem veszik. Ezeket az emberek izükséges, és rész szerént

nyabbá, folyóbbá, az utolsó-szálatskáikat pedig kajthatóbbá kell tsinálni, az o mértékleteket az ifjakéhoz hasonlóvá kell tenni. Itt azok az orvos-jágok jók, a' mellyeket a' harag, a' kevélység, és a' tüzes mértéklet ellen javasoltam. D. Weikard beszelli magáról, hogy egyszer nagy szív-dobogás-ba, reszketésbe, szegezésbe, fúiadozásba, és bánatba esett, tsak a' magánosságot szerette, és kész lett volna egész nap sírni, semmi nagyobb terhére nem volt mint az élete; úgy hogy, ha a' betegsége nagyobb mértékre léphetett volna, bizonyosan a' maga-gyilkosságára való indulat-is elérkezett volna. Ő tehát rhabarbarút, és savanyú tscppeket vett-bé, és tgy mindjárt kezdette mind u: életet, mind a' társaságot betsülni, és szeretni. A' bort-is igen hathatós szernek tartja ugyan Weikard ebben a' nyavalyában, és azt mondja; hogy nem hiszi, hogy még valoki meg-ölte volna magát, a' ki bort ivott, hanem ha azzalv. viszszaeit, v. pedig benne éppen ellenkezőképpen dolgozott, mint szokott természet szerént. Bölts Salamon-is már bort javasol a' bús, kétségeskedő embernek. — Az örjülés (mania) miatt a' maga-gyilkosságára igyekezőt úgy kell gyógyítani, mint az örjültteket. — Az ostoba, 's érzékenység nélkül való maga-gyilkossát a' nevelés által kell a' jó útra vinni, az ő képzelődéseit meg kell gazdagítani, és eleveníteni. — A' havas nem gondolkozik elébb a' maga-gyilkosságáról, hanem tsak akkor, midőn az ő rest, és meg-akadályoztatott vér-forgása; fel-fúvódása, és emésztetlensége által megromlik, v. pedig a' midőn a' rozszfz idő az ő erejét egészszzen le-veri. A' szelek nyomják az ő el-vá-lasztó-hártyóját (diaphragma) fel felé, e'hez képest nehezen lélezkik, a' szíve dobog, szer-felett búsúl, 's a' s. A' mértékletes asztal tehát ennek leg-szüksé-

hasznos nyavalyáknak tartják, és akkor igazságok-is van, ha a' nátha mértékletes, és nem-is

félesebb. Továbbá a' havasságát kell gyógyítani; ú. m. a' dűgulásait ki kell szabadítani, a' nedvessége' tsípősségeit meg kell jobbitani, az igen érzékeny érő-inait, és emészto erejeit meg kell erősíteni, 's a' t.

Közönségesen pedig minden-féle magok-gyilkosainak hasznosok; a' mulatságok, a' társaságok, a' muzsika, (a' Szeretsenyt a' muzsika megtartoztathatja a' maga-gyilkosságától) a' játék-nézés, a' tréfállódás, az utazás, az indulatoknak a' mérseklése. Meg kell őket arra tanítani, hogy kell az életet meg-betsülni, a' veszedelmet, és a' nyomorúságot hogy kell fel se venni. A' tapasztalásból meg kell nekik mutatni, hogy semmi szerentsétlenség sem tart örökké, hanem hogy gyakran a' leg-kissebb környül-állás-is, a' leg-szerentsétebb változást okozhatja; 's következésképpen a' leg-szerentsételebb embernek-is vannak okai a' reménységre. Az állhatatosságra, a' semmivel se gondolásra, a' vígságra kell őket szoktatni. —

Jegyzés. A' dűgulásban kínlódó Világi-Bölts magok-gyilkosai így beszellgetnek: Mi, úgy mond, a' mi erőtelen, és lázár testünkkel, 's a' mi szegénységünkkel magunknak-is, az Országnak-is terhére vagyunk. Mi tehát mind magunkat, mind az Országot meg-szabadítjuk ettől a' tehertől. Továbbá, azt mondják: Az élet ajándék; úgy de az ajándékot nem lehet-é vissz-aadni, ha az nekünk terhünkre van? — A' józan erkölts-tanítók, és Világi-böltsék így felelhetnek ezeknek: Sokkal nagyobb állhatatosság, és tökéletesség kívántatik-meg arra, a' mint Montagne szól; hogy az ember a' vas békókon meg-nyúgodjék, mint sem arra, hogy azokat el-szaggassa; és Regulusban sokkal nagyobb bátorság volt mint Catóban. Mathes így szól a' maga Anglusának: A' mi halálunk

Soká tart. De soha sem kell el-felejtteni, hogy minden nátha egy betegség: és könnyen tüdőgyulladásá, v. a' mi még többször meg-esik, száraz betegséggé, és el-szárazító nyavalyává válik; és nem felettébb sokat mondok, ha azt állítom, hogy a' fele minden száraz-betegségnek ilyen fel se veit náthából támad. Ez akkor esik-meg, ha az soká tart, v. oktanul gyógyítatik. 24.) E'hez-képest két régulat fogok adni, a' mel-

v. közel van, v. meszse. Ha közel van, éppen nem méltó hogy azt jietessük. Ha pedig távol van; úgy még elég időnk van, hogy várakozzunk a' mi szerentsétlenségünknek jobbra való fordúlása után. Az élet, úgy mond; az a' leg-drágább ajándék, a' mellyet nekünk a' természet adott, igen nagy háladatlanság volna tehát, ha az ember holmi alávalóságért ezt a' drága ajándékot visszahajtaná. — De hányszor van az ember olyan környül állásokban, hogy csak nem egészen meg van győztetve, hogy többet soha jó állapotot nem reménylhet, és így jobbat nem tselekedhetik, mintha magát az életétől meg fosztja. Azombantsak egy esztendő múlva-is ki-neveti magát, hogy olyan nagy töprönkedésben volt, és akkor meg-esméri, hogy igen nagy bolondság lett volna, ha akkor magát ki-végezte volna. — Utóljára, Martialis így énekel:

*Rebus in adversis facile est contemnere vitam,
Fortius ille facit, qui miser esse potest. —*

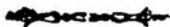
Kevesebb vitézség van abban a' katonában, a' ki alattomban az ütközet' helyéről el-szökik, mint abban, a' ki az ellenségnek nagy bátorsággal eleibe megyen. — Arany regula ebben az esetben a' Stoikusok' törvénye: Tűrj, és szenvedj!

24.) Nállunk úgy vettem észre, hogy a' punchal szokták gyógyítani, pedig a' pálinkával készült hevítő ital. Többnyire pedig erős borral, 's pálinkával akarja a' köz nép ezt el-hajtani.

lyeket szentül minden náthában meg kell tartani, főha két hétnél tovább el nem kell nézni a' náthából származott köhögést; ha tovább tart, mindjárt úgy kell nézni mint betegséget, és Orvos által kell gyógyíttatni. Másodszor, minden náthában el kell kerülni a' nagy fel-hevülést, megfázást, és a' borral, 's más tüzesítő italokkal, 's ételekkel való élést. 25.)

25) Náthának hívjuk azt a' nyavalyát, melly szerint a' lélekzés' egész útjait (t. i. az orrokyukait, a' lélekző geget, a' tudó' őblit) belőlről bé-borító, taknyot készítő hárttyák, a' bőr' ki-párolgásának visszsa-verése által úgy meg-romlanak, hogy gyakran valami gyuladós, v. más nemű hideglelés' érzése mellett, azokon először valami vékony, tsípös, azután pedig sűrű, és nyúlós takony jön-nki. — A' náthának sok nemei vannak, t. i. ha a' le-trtt módon csak az orr', a' posa', és a' homlok-tsont' barlangjait bé-borító hárttyáknak van bajok, azt nevezzuk tulajdonképpen Náthának; ha csak a' torkot, és belől az Adám-tsutkját bé-borító hárttyák romlanak-meg a' mondott mód szerint, azt hívjuk Torok-gyéknak; ha pedig belől a' lélekző-gégét, és annak a' tudókben el-ágazó vékony ágait bé-borító hárttyák romlanak-meg, azt Hurutnak, v. köhögésnek nevezzuk; és mikor ez az utolsó egész Országokon keresztül egyszerre, v. egymás után uralkodik, azt Influenzának hívják, — a' melly-is Európában először 1743-dik, azután 1781-dik esztendőben, még itt Magyar Országon-is tapasztaltatott. — Ide tartozik a' vén emberek' szüntelen tartó füladozása-is. — Továbbá különbözik a' nátha a' szerint, a' mint néha magános, az az minden hideglelés nélkül van, v. pedig epés-gyuladós, v. az érző-inaktól származandó hidegleléssel von őszve-kötve. — Közönségesen a' náthának az oka mind az a' tsipösség, valami csak a' lélekző útakat bé borító, takony ké-

Az-is egy szokott oktalan bánás a' betegségekkel, hogy igen gyakran, rélz szerént tudat-

szító hárttyákra le-ülvén, azokat szurkálja ugyan, de még-is azokban valóságos gyúladást nem okozhat; hanem tsuk azt viszi-véghez, hogy ő beléjek a' vér nagyobb mértékkel rohanjon, és az ő természetit taknyot készítő munkájuk zúr zavarba hoztasson. — Leg-közönségesebben pedig ez a' tsiposság a' bőrön ki-párolgó matéria szokott lenni, mert ennek a' visszsa-verettetését mindég nátha szokta követni. — De a' levegő-égben-is kell a' náthát okozó matériának lenni; mert gyakran a' leg-szebb időben-is, a' midőn a' bőr ki-párolgásának visszsa-verettetésére lehetetlen vetni, náthát kapnak az emberek. — Azomban az-is bizonyos, hogy a' budds-kőnek, a' maszlagnak (arsenicum) tsak kevés füstétől-is, sőt a' közönséges füsttől-is, valamint szintén a' ködlős levegő-égtől, sőt gyakran tsak a' gyomor' tisztátalanságától-is; különösen pedig a' kis gyermekekben a' fej', a' láb' megfázásától származik a' nátha. — Sok veszedelmes következésű bal-vélekedések vannak a' nátháról; ú. m. 1.) A' nátha soha sem veszedelmes. Ez a' sévelygés minden esztendőben sok embernek el-vezsi az életét. Hogy a' náthában meg nem hal az ember, míg az tsak tsupa magános nátha marad, a' bizonyos: de ha azt fel se veszik, az mejjbéli betegségbe tasztja az embert, a' melly-is halálos. Egy tudós, és nagy tapasztalású Orvos, egy jó barátjának, a' ki azt mondotta neki, hogy ő egészséges, és tsak náthája van, azt felelte: a' nátha több embert meg-öl mint a' dög-halál. 2. A' nátha semmi orvoslást nem kíván, és mennél jobban orvosolja az ember, annál tovább turt — Ha a' náthával való roszsz bánást veszfzük fel, ez valósággal meg lehet engedni, de igaz értelemben révén ezt a' mordást, ez nem igaz. A' náthának van orvososága szintügy, valamint más betegségnek,

lansághól, és babonasághól, rész-szerént ostoba kedvezésből, éppen az ellenkezőt tsinálja az

és könnyebben, v. nehezebben gyógyúl a' szerént, a' mint azt jobban, v. rozsfzabbúl orvosolják. 3. A' nátha egészséges. — A' bizonyos, hogy sokkaljobb inkább náthásnak lenni, mint más veszedelmes nyavalyában kínlódni, mindazáltal leg-jobb egygyikkel se birkozni. — Mind, valamit tsak itt az ember az okosság szerént szólhat, ebben áll: Midőn a' vízszja-verettetett bőr' ki-párolgása valami betegségnek az okává lesz, sokkal jobb, ha az tsak náthát, mint sem pedig ha valami veszedelmesebb nyavalyút (a' mint pedig az sokszor meg-esik) okoz; de azonban az leg-jobb volna, ha sem ez az ok, sem pedig annak a' tsinálmányja soha se lett volna. A' nátha mindég jele az egészséges test munkája' meg-bomlásának, és szülő anyja mindég valami nyavalyának; sőt ő maga-is mindég egy valóságos betegség, a' melly ha kegyetlenkedik, látható kárt tesz a' testben; nagyon gyengíti a' mejjét, és az egészséget később, v. hamarább meg-ráldóztatja. Soha sem egészséges emberek azok, a' kik gyakran náthások, és sokszor a' gyengeségtől származott betegségekbe szoktak esni az ilyenek. A' könnyű meg-náthásodás annak a' jele; hogy azoknál könnyen meg-bomlik a' ki-párolgás, és a' tüdejek meg-dugúl, a' mellyek mind veszedelmes állapotok. — Hogy az elől számlált bal-vélekedések valósággal helytelenek, rövideden abból által lehet látni: mert a' tüdő-gyulladás, az oldal-nyílást, a' torok-gyékot senki sem tagadja, hogy betegségek volnának; úgyde a' nátha az elől számlált betegségeknek tsak egy kisebb mértéke. Mert ő mindég gyúladós, tüzes nyavalya, és áll a' tüdőt, a' torkot, az orr-lyukait, a' posa', és a' homlok-tson't barlangjait (a' mellyek mindnyáian az orr-lyukaiba be-nyílnak) be-bortó hártyúknak, a' mellyek egymással úgy özve-rogad-

ember annak, a' mit tulajdonképpen tsinálni kel-
lene. Ide tartozik az; hogy az ember a' beteget

nak, hogy az egygyik meg-gyúladván; lehetetlen
hogy a' másakra-is a' gyúladás által ne menjen)
a' meg-gyúladásából. — Mitsoda bajokkal van
öszve-kötve a' nátha, azt le-trni hofzszasan ha-
szontalannak tartom itt; mivel azokat mindenek
elégge esmerik. — Elég legyen tehát tsak ezeket
meg-jegyezni: Midön ennek a' nyavalyának az
orr a' fészke, akkor olyan bal-vélekedésben van-
nak az emberek, mintha a' takony az agy-velőröl
jönne, mivel ekkor igen szokott a' fejfájni; holott
pedig az a' fájdalom tsupán tsak a' homlok', és
a' pofa-tsontban lévő barlangokat bé-takaró hárt-
tyáknak a' szurkálásától szármuzik. — A' náthá-
ban először tsak igen híg, és tsípös nedvesség foly
az orrból; azután pedig a' gyúladásnak, kiszeb-
bedésével ez a' nedvesség mindég surüdik, és ha-
sonlít a'hoz a' turhához, a' mellyet a' torkán ki-
szokott krákogni az ember. — A' náthában kö-
zönségesen el-vész az embernek a' szagló, az ízlő,
az ételt kívánó érzékenysége. Nints bizonyos meg-
határozott ideje a' nátha tartásának. Az orrban
lévő nátha, közönségesen kevés napokig, a' tüdő-
ben lévő pedig tovább szokott tartani, ámbár ez-
is gyakran negyed', 's ötöd' napra el-öfzlik; és
ha ez soká tart, árt. Mert 1. A' kegyetlen meg-
refszkettető köhögés árt az egész test' alkatásának,
nevezetesen pedig ez a' vért a' fejbe hajtván, itt
az agy-velő' gyúladásától lehet félni. 2. A' ren-
des álmat többnyire meg-háborítja. 3. Az étel kí-
vándását, és meg emésztését el-rontja, a' mellyek
szükségesképpen gyengeséget húznak magok után.
4. A' szörnyü nagy köhögés által a' tudó meg-
refszkettetik, szüntelenül öszve-verettetik, széjjel-
szaggattatik, és így erötelenítettik; annyira, hogy
lassan lassan oda vévén magát minden nedvesség,
mint leg-erötlenebb részre, egy szüntelen tartó

az ételre kényszeríti, holott azt nem is kívánja; hogy a' hideglelés betegségeiben a' beteggel fert, bort,

köhögés származik belőle. Ugyan ezen az okon megterheltetvén a' tüdő nedvességgel, a' melly ott megfűrdik, nehéz lélekzés, és tolvaj hideglelés (febris hectica) leszsz belőle; a' test nem táplálódik, a' beteg elerötelenedik, elszárad, elálmatlanosodik, elbúsúl, és gyakran ezek után hirtelen meghal. 5. A' hideglelés, a' melly többnyire minden nagy nátha mellett szokott lenni, meggyengíti a' testet. —

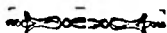
A' náthának minden nemeitől igen sokan, 's kevés idő alatt, az önként származó bő izzadás, v. hosszabb idő alatt a' fűrdő, és véres tsikokkal megfestett takornak a' beteg részről való bő kifolyása, v. a' betegség végén származó hasmenés által, az Orvosnak minden segítségére nélkül megszabadúlnak. Tehát a' magános, az az, a' minden hideglelés nélkül való náthában közönségesen csak a' következendőköt kell tselekedni. — El kell távoztatni minden tsipős, és hevítő ételeket, és italokat, felgyújtó kemény mozgásokat, és sok hús ételeket, a' rend szerént való vatsortulást. Melegebben tartsa a' testét, mint szokta rend szerént, estve, a' fekvés előtt lágy meleg ferdőbe tegye a' lábait, és benne tartsa azokat körül belől egy ferdőig; a' hátát, a' lapotzkáját, a' lábait dörgöltesse flannelal, igyék meg ugyan ekkor egy pár findza bodza-virág herba-thét. Éljen ezen kívül az egész betegség alatt hívesítő, savanyú italokkal, p. o. limonádeval, etzetes vízzel, 's a' t. így minden veszedelmes következések nélkül közönségesen könnyen el szokott múlni ez a' nyavalya. — Azok a' kik gyakran szoktak náthások lenni; őrizkedjenek az igen meleg szobáktól, a' sok meleg italoktól; sokat járáljanak kívül a' hideg levegőben, az egész testeket gyakran dörgöltessék flannelal. — Semmi olyan bátorságba nem helyhez-

kávét, hús-levet, és más tüzesítő, és tápláló
eledeleket étetnek, és iratnak, a' mellyek által

zeti az embert a' nátha ellen, mintha gyermeksé-
getől fogva minden-nap a' fejét, a' nyakát, a'
mejjét hideg vízzel szorgalmasan meg-mosogatja.
— Ha pedig valakivel ezt ifjúságában nem tsele-
kedték, azomban abban a' jó napban van, hogy
a' náthát minden órában el-kapja, az ilyen hideg-
hez való szoktatást csak lassan lussan kell tsele-
kedni, és ezt kivált azok jól meg-tartsák, a' kik
igen érzékeny érző-inúak, tsípös vérűek, és a' leg-
kissebb hideg által-is nagyon meg szoktak zavar-
tatni. Az ilyeneknek kivált igen hasznos, ha az
ingeken alól, a' tsupasz mejjeken egy darab fla-
nellt, v. egész flanel lajblit hordanak, a' mellyet
azomban gyakran ki-mosattassanak, és változtas-
sának. — Különösen pedig az orrban lévő náthával
így kell tselekedni, a' már mondott módokon kí-
vül: — Ha az orr fáj, és valamennyire gyúladott-
is, v. tüzes, forró tisztá, v. etzettel elegyes víz',
v. bodza-herba-thé' paráját szűvjon a' beteg az or-
rába. Ha pedig az orra egészfzen bé-rekedt, és az
orrbeli nátha mellett egy igen kevés torok-fájása-
is van, akkor lágy-meleg téjből, v. pap-sajtból
tsinált főtt-vízből kell lágy-meleg torok-öblítőt
tsinálni, és azzal a' torkot kell öblöngetni, 's a'
már elébb mondott orvoslást-is kell követni —
Alinekutánna pedig a' gyúladás már meg szűnt,
akkor a' mondott orvoslásoktól mind addig meg
kell szűnni, valameddig csak az orrból a' sürü ta-
kony' folyása mugában meg nem indul; és ha az
a' nagy sürüsege miatt nem folyhatna, akkor is-
mét víz-párát kell az orrba eresztetni, v. olyan
vizet kell fel-szűvni, a' mellyben manna van fel-
olvasztva. A' pruszszentést okozó zöld tobákok pe-
dig erre a' végre veszedelmesek. —

A' Torok-gyékban hasonlóképpen a' forró tisztá,
v. etzetes víz', v. forró bodza-virág' herba-thé' pá-

a' leg-gyengébb hidegtelelés-is forró hideggé válik; hogy mihelyt valamely beteg a' hidegtelelés-

rdját kell valami tsön a' torokba eresztetni, mert az a' taknyot széjjel-szaggatja, és ki-tsalja. Nevezetes pedig az, hogy némelyek a' fős eledelektől mindjárt el-kapják a' torok-manduláknak a' megdagadását. — A' hurutban, v. a' köhögős náthában hasonlóképpen kell az időtől várni, hogy talám a' takony a' tüdő' természetű erejétől széjjel-szaggattatik, és ki is hányatik, és a' bõrben a' nátha ki-párolog. Ennek a' természet' munkájának elől-mozdítására, hasznos a' pap-sajtból, az ökörfark-kóró' leveléből, és virágjából főzött herba-thé, a' fellyebb javasoltatott páráknak napjában egy-néhányszor a' tüdőbe való botsátása. — Ha pedig a' hurut már foká tart, akkor annak az orvoslásához kell fogni, és leg-először annak a' természetét kell ki-tanúlni; mert mind a' száraz, mind a' nedves köhögésben különböző szerek kívántatnak. — Mind a' két nemű hurutban el kell távoztatni a' tüzes fű-szerszámokat, a' savanyú borokat, a' pálinkát, a' rozsolisokat, a' keserű, és tsípős savanyúságokat, kivált pedig az etzetet. Mert ezek az elől-számlált eledelek kivált a' mejjét háborgatják, a' tüdőt kegyetlenül szurkálják, a' köhögést, és a' gyúladást nagyobbítják, dugulásokat, és utóljára száraz-betegséget okoznak. A' száraz köhögésben, t. i. a' mellyben semmit se köp-ki az ember, hasznos 1. A' verónikából, a' méh-füből, a' fejér mályva' gyökeréből főzött fok lágy-meleg herba-thé. 2. Minden más italt-is lágy-melegen, és fokszor, de egyszerre keveset igyék az ember, és ezekre az italokra alkalmas az árpából, a' riskásából, a' zabból tsinált fõtt-víz, az édes savó, a' keserű vízzel elegyítettett tej. Eledelül pedig jó a' vízben, v. a' hús-lében fõtt riskása, árpa-dara, a' borjú', tsirke', galamb-fijú' húsa, az árpa-darából, riskásából ki-fõzött jürü levek, sár-

ról, és az azzal öszve-köttetett borzongatásról panaszolkodik, mindjárt a' dunnák, és párnák

ga répa' levével elegyítve; a' friss, és savanyús édességű gyümölcs, p. o. a' frissföldi-eper, a' málna, a' tengeri szőlő, és a' fa eper tűkorról, a' száraz fige, a' malozsa-szőlő, a' párgolt almák, kivált pedig az a' híres Magyar Sövári alma. Hasznos reggel éhjemre a' nyers tojást, v. pedig valami levest a' tojás' sárgájával fel-szörbölni. — A' nedves köhögésben jó az etzetes-mézből (oxy-mell) napjában gyakran egy egy evő kanállal bevenni, v. pedig lehet azt az italba, v. a' herba-théba tenni. Lehet tsinálni tzitrom-léből, mézből, és sárga nád-mézből (ezeket egyenlő mennyiségben öszve-elegyítvén) valami édességet, és ebből gyakran egy egy evő-kanállal bevenni. — Ebben az állapotban jó méh-füből, bodza-virágból, pallagirózsából, fejér mályva gyökérből, fejér hátú lapuból (furfura) herba-thét tsinálni. — Ha a' tsipős nedvességek a' torkot, és a' gégét tsiklándoztatják, akkor a' köhögőnek árpából, zabból fött sűrű levet, édes-gyökér-levet, (medve szarnak-is hűjűk) tűkros árpa-darát kell adni. Minden száraz, és sültt húsok jók ilyenkor a' munkás, és az ilyen ételekhez hozzá szokott embereknek, de arru kell vigyázni, hogy ők azokat meg-emészthessék, és éppen ezen okból nem lehet ezeket adni a' gyenge gyomrú, és keveset mozgó embereknek. — Ha a' hurutnak az oka a' gyomorban van, akkor a' fős húsok is mértékletesen igen jók, mert a' gyomrot az emésztés-e izgatja, a' taknyot széjjel-szaggatja, és a' ki-köpést segíti, tsak hogy azokat ne egye estvére, es minden-nap a' beteg. — Némellyek a' köhögést a' meg-rejzvedés által akarják gyógyítani, de ez igen veszedelmes dolog; néha ugyan használ, mert a' ki-párolgást hirtelen helyre állítja; de ha tsak leg-kissebb gyúladás van-is a' betegséghez kötve, a' melly gyakran meg-esik, akkor

közzé temetik ötet, az ablakokat, 's ajtókat bé-zárják, és a' házban lévő levegőt a' mennyre csak lehet meg melegítik; hogy nem eléggé vi-gyáznak a' betegek' szobájaiknak tsínosságára, a' levegőt benne nem frissítik; a' beteg' székeit, és vizelleiteit nem elég meszszire háritják-el. A' betegekkel való ilyen ostoba bánás, sokkal több embereket meg-öl, mint maga a' betegség, és kiváltképpen ez az oka, hogy a' falukon sok erős, és egészséges ember a' halál' prédájává lesz, és hogy ott a' betegségek könnyen gonofzakká válnak, hogy télben a' himlök p. o. sokkal gonofzabbak mint nyárban, mivel akkor az abla-kokat, ajtókat bé-zárják, a' szobákat iszonyúan bé-fütik, a' melyyek nyárban meg nem esnek.

Utóljára ide számlálom azt, ha a' beteghez Orvost nem hívnak, v. annak tanáltsát bé nem veszik, az orvossággal nem a' rendelt mód sze-rént élnek, holmi tudatlan, és ravasz ámítók-hoz, kurusolókhoz, vén alfszonyokhoz folya-modnak, a' titoknak hírelt minden betegségek ellen való orvosságokkal élnek, 's a' t. a' mel-lyekről többet fogok beszélni, a' midön az or-

*a' hevítő italok a' betegséget nagyobbítják, és ve-
sz delmessé teszik. — A' lankadt tudonok erösi-
tésére kivált a' következő birs-alma liktúrium
igen jó: Végy egy font akkor ki tsafart birs-al-
ma' leveit, főzd azt szüntelenül kavarván sűrűre,
akkor szürd meg, és önts hozzá 10. lat közönséges
hegy-ályai bort, és 6. lat tiszta tüzökrot, ekkor
ismét főzd ezt mind addig, míg kotsonya forma
sűrűségű lesz. Ebből minden-nap végy-bé egyne-
hányszor fél evő-kanállal. — Hasznos a' gyalog
jenyő-mag' leve-is. — Az-is igen sokat használ a'
köhögésnek a' meg-állítására, ha estve légy-meleg
láb-jerdőt tsínáltat az ember magának, es abban
meg-jerejztven a' lábát, mindjárt le is fekszik.*

vosságokkal okossan való élésről fogok szólani. 26.)

Az erőszakos halálnak a' neme-is sok embereket el hord, és óh fájdalom! ebben-is az újabb idők nagy elő menetelt tettek. Nem tsak a' nagyobb Izerentsét próbáló elmék, a' számos tengeri utazások, a' jobban ki-terjedett kereskedés fokasította-meg az ilyen történeteket, hanem még találmányaik-is vannak az embereknek, az életnek hirtelen, frissen, és tsinos módon való rövidítésére. Tsak a' puska-port, és holmi mérgeket, az aquatoffanát, a' successionspulvert, 's a' t. nézzük-meg. A' gyilkosságnak mestersége ma már valami felségesebb tudományá váltóztatott.

V. A' vefzett levegő, — az embereknek a' nagy városokban való egygyütt lakások.

A' leg-nagyobb emberi életet rövidítő eszköz: az embereknek a' nagy városokban való egygyütt lakások. Rettenetes azt látni a' halottak' lajstromából, mennyire fellyül-múlják a' nagy városok a' kis helyeket a' halottak' számára nézve. Bétsben, Berlinben, Párisban, Londonban, és Ámsterdámban meg-hal minden 20-

26.) Ezek a' hibák nállunk egy pontig meg-vannak, sőt még többek-is; p. o. itt többet hisznek azoknak, a' kik az orvosi tudományt soha sem tanúlták, mint azoknak, a' kik azt tanúlták, 's hóltig tanúlják-is; a' kenést, és a' kenőtsöket minden betegségek ellen elegendő orvosságnak tartják tsupán magát-is, 's innét a' kenőket szintügy hasznos, 's hasznosabb kezűekre fel-osztják. — Itt szükség vólna, hogy a' mi Hazánkban a' gyógyításban elől-fordúló vissza-éléseket mind elől-számláljam; de mivel azok igen sokból állanak, azokat más alkalmatosságra halasztom. —

dik, v. 23-dik ember, az alatt hogy a' környéleteken lévő falukon csak a' harminzadik, v. a' negyvenedik hal-meg Igazsága van Rousseau-nak, a' midőn azt mondja: az ember minden állatok között legalkalmatlanabb arra, hogy nagy rakásban egygyütt lakjon. Az ő lélekzete halálos méreg a' maga ember-társainak, és ez szintűgy igaz tulajdonképpen, mint az ékesszóllás' módja szerént. Nem csak a' nedvesség, a' mellyet közönségesen a' levegő' sűrűségének neveznek, teszi azt olyan ártalmassá, hanem az állatosítás is, a' mellyet kap azoktól az egymás hátára gyült fok emberektől. Leg-felnyebb ha négyszer bé-szívja az ember ugyan azon egy levegőt, az a' leg-jobb tápláló elközből a' leg-halálosabb méreggé válik. Gondolja már meg az ember a' levegőt az ilyen roppant helyen: itt tellyes lehetetlenség az, hogyha valaki a' városnak a' közepén lakik, olyan levegőt szívhaszon bé, a' melly kevéssel az előtt valakinek a' tüdejébe ne múlatott volna. Ez egy közönséges lassú méreggel való meg-étetés, a' melly szük-ségesképpen rövidíti az életet. A' kitől tehát kitelhetik, szaladjon a' nagy városokon való lakástól, ezek valóságos temetői az emberi nemnek, még pedig nem csak a' testekre, hanem a' lélekre nézve-is. Még a' közép szerű városokban is, a' hol az útfák egy kevéssé keskenyek, inkább a' városnak külső részén keressen az ember szállást, és az kötelessége legyen az embernek, minden nap leg alább egy, v. fél óráig a' városi levegőt egészízen el hagyni, egvedül csak abból a' végből, hogy egyszer leg-alább tiszta levegőt igyék. Többet fogok erről szóllani a' meg mérgezésről tanító részben. 27.)

27.) *A' mi Hazánkban nintsenek olyan nagy, népes, szoros városok, a' millyenekről itt szó van; de még-is vannak egynehány olyan városkánk,*

VI. Az ételben, 's italban való mértékletlenség, — a' ki-pallérozott szakáts-mesterség, — a' részegítő italok.

A' leg-első a' mi az élés' módjára (diæta) nézve meg-rövidítheti az életet: a' mértékletlenség. A' fok étel és ital három-féleképpen árthat az életnek. Nagyon erőlteti az eméltő erőket, és az által gyengíti azokat. Hátráltatja a' meg-eméltést, mert az ilyen nagy fokaságú étel annak rendi szerént ki nem dolgoztathatik, és innét nyerseségek támadnak a' hurkákban, és rozsz nedvességek. A' vér-is helytelen mennyiségben, a' többi részeihez képest a' testnek izaporodik, és az által a' vér-forgás, és az élet liettettetik; ezen kívül fokszor támad ebből meg-eméltetlenség, és így fokszor kéntelenítettik az ember ki-ürítő szereket venni, a' mellyek magok ismét gyengítenek.

Ezt telzi fokot enni: ha az ember addig eszik, míg tsak ehethet; ha az ember a' gyomrában ne-

a' mellyekben, ki-terjedésekhez-képest meg-lehetősen egymás hátán szoronganak a' lakosok, még pedig minden igaz ok nélkül, holott a' mi Hazánk közönségesen vévén három annyi lakosokat-is, mint most vannak benne, magába fogadhatna. — Értem itt azokat a' kerített várpsokat, a' mellyek a' régi villongós időkben tsak várak voltak tulajdonképpen, most pedig már városoknak fordítottak, p. o. Kassa, Temesvár, 's a' t. A' mi Felső-földes Királyunk igen böltsen gondoskodik ezekről az említett, valaha volt erősségekről, a' midőn azoknak a' kö-fulait le rontatja, (mint az itt Pesten-is meg-esett) azért, hogy nagyobb helyen fö-nudhessék a' város, és a' lakosok ne kéntelenítettessenek egygyütt szorongani, 's következésképpen a' levegőt-is meg-rontani, —

héziséget, és teliséget, a' fejében pedig butaságot érez, ásítózik, fel-böfög, álmos. Tehát az a' régi régula mindég igaz marad: akkor hagyja-el az ember az ételt, mikor még valamivel többet-is ehetne. 28.)

28.) *Nem azért szokott mértékletlenkedni az ember, mintha annak a' kírát nem tudná, hanem azért, mert annak a' roszsz következéseitől nem fel. — Az ételben, és az italban való mértékletlenség maga elegendő arra, hogy a' leg-katonább, leg-erősebb, leg-tudósabb, leg-vitézebb Nemzetet alá-valóvá, puhává, és tudatlanná tegye. — Mert azt tudjuk, hogy a' leg-hatalmasabb Nemzetek-is akkor leg-jobban közelítettek a' magok le-romlásokhoz, sőt el-pusztulásokhoz, a' midon közéjek az ételben, és az italban való bújálkodás beférkezett; és ez nem csak azért esett, és esik ma-is meg; mintha a' gazdagok sokat dorbézolván, a' szegényeknek kevés, v. semmi se maradna az elmekre; hanem kiváltképpen azért, mert a' mértékletlen étel, és ital el-rontja a' testet, és így a' lelket-is. — Ha valamelly ellenség, a' vele vetekedő nemzet közzé a' mértékletlenséget vihette, és ő közsulök a' természeti együgyű élés' módját ki-ragadhatta, azt idővel bizonyosan meg-győzte. — Midőn Pausanias a' Platæai ütközet után a' katona Tiszteknek Spartai, és Persiai vendégséget adott volna, az ebédnek a' végén így szólította-meg a' jelen-lévő katonákat: Látjátok a' Persiai Vezéreknek a' bolondságokat, a' kik t. i. ilyen ételekhez szoktak, és még-is azt gondolták, hogy minket meg-győzhetnek, a' kik éppen ellenkező módon, mértékletesen szoktunk élni! Sócrates azt mondja: hogy mihelyt valami Országba a' mértékletlenség be-ront, ott az orvosi, és a' prókatori mesterség mindjárt nagyon virágzik, és még a' nagy emberek-is az Orvosoktól, és a' Prókatoroktól függenek, mert az ilyen helyen neu-*

tsak a' levegő égtől, hanem a' mértékletlenségtől
 származandó betegségek-is uralkodnak. Midon a'
 Magyarok az Európai Nemzeteket többnyire mind
 meg-győzték, és őket adó alá-is vetették, akkor
 meg az ő Királyok-is, t. i. Atilla, olyan mér-
 tékletesen élt, hogy az ő osztala tsak egy túl étel-
 ből állott, 's italul vizet ivott, holott mi ma, az ő
 maradéka, neha 24. tál étellel se akarunk meg-
 elégedni. De bezzeg egészséges emberek-is voltak
 azok; holott mi az ő fiai most a' belső részek'
 dugúdsával, a' havassággal, a' gyenge gyomor-
 ral, a' száraz, a' vízi betegségekkel, a' guta-
 ütéssel, a' köszvénnnyel, az érő-inak' betegségei-
 vel, az arany-érrel kínlódunk; a' mellyről-is te-
 gyenek az Orvosok tanú-bizonyyságot. Vallyon nem
 a' mi mértékletlenségünknek a' száleményjei-e ezek?
 — A' Római Birodalomban millyen nagy volt a'
 mértékletlenség, azt a' történetek' le-írásában le-
 het olvasni: de hová-is lett ez a' Birodalom? Az
 Országokat fundáló Elöl-járók a' mértékletlenséget
 minden bűn felett valónak tartották. Licurgus
 minden polgárokat tsak azért étettetett egygyütt,
 hogy ott a' közönséges helyen senki se mértéklet-
 lenkedhessen. Az Athensébéliek különös tiszteket
 tartottak a' mértékletlenség ellen való vigyázásra,
 és azt keményen meg is büntették. A' Rómaiak-is
 míg mértékletesen éltek, addig virágzó állapot-
 ban voltak; ellenben mihelyt a' mértékletlenség
 be-szontott közzéjük, mindjárt a' testekkel egygyütt
 az erkölcsök-is meg-vesztegettetett, és el-pufztúl-
 tak. A' Magyarok, mihelyt a' dorbézlás által el-
 puhultak, mindjárt a' Törökre, és Tatárra bü-
 ntetéssel kellett őket hujkásfzni; holott az előtt ma-
 gok kerestek magoknak ellenséget. — Őt nevezet-
 es alkalmatosságok vannak a' mi Hazánkban a'
 mértékletlenkedésre: a' Keresztelők, a' Lukadal-
 mok, a' Vendégek' járkálásai, a' Név-napok, és a'
 Torok. — Nállunk semmi tsuda olyan keresztelö-
 ket, és torokat látni, a' mellyek ezerekbe kerül-

nek ; hogy pedig a' köz nép, egy szóval ezek közül akár mellyiket-is vendégségnek se tartja, ha csak abban meg nem részegszik, a' bizonyos. A' falukon ndlunk, ha egygyik szolga legény a' másikat el mengyen meg-látogatni, ha csak meg nem részeglti őtet a' szomszédbeli pajtása, a' kinek a' látogatására ment, meg-haragszik reá. Nagyobb az, hogy az én gyermekségemben a' betsületos házakban-is szokás volt, a' vendéget, még pedig az mennél kedvesebb volt, addig kényszeríteni az ételre, és az itatra, míg utóljára a' Világhoz sem tudott, és ez betsületnek tartatódott. — Hát ha a' farsangokat meg-gondolja az ember, ugyan mit sodák ezek? Ekkor a' leg-szegényebb ember is azt képzei magának nálunk, hogy ő kéntelen dorbezzolni, holott tavaszra a' harapása fints. Ezeknek a' visszfa éléseknek a' szemléléséhez én úgy hozzá szoktam, hogy Helvetziában nagyon tsudállatosnak látszott előttem, midon hallottam, hogy ott farsang nints. — Hát azokról az egészekért való egygyest ivásokról, a' hegy-alljún a' pintzékben való dorbezzolásokról, a' vendégnek mihelyt csak bé-lép, azzal a' pálinka crösségű hegy-alljai borral való boszszontásáról, ugyan mit kellene szólnani? Ez előtt kevés idővel, egy a' Hazánk' Nagyjai közzül igen nagy méltóságú, azomban különös tudományú Férjfi, bé-tér itt a' Hazánkban egy Oskolába, azt meg akarván látogatni. Mondja a' tzeljät, — azomban hirtelen csak eleibe tesznek egy jó pintest. Csak el-tsudálhozik, hogy mit akarnak, holott ő neki az ital esze' ágában se volt, hanem az Oskolanak a' meg-látogatása. — Bizonyosan nem tudta még ez a' jó Ur akkor azt, hogy a' mi Hazánkknak azon a' részén a' mértékletesség csak gyenge lábon áll, és hogy ott szokás, hogy akár-ki látogassa-meg az embert, mindjárt borral szokták meg-tolteni. — Eleitől fogva olyan nagy véteknek tartatódott közönségesen minden, — de különösen a' borban való mértékletlenség,

hogy ez ellen törvényeket, és kemény büntetéseket hoztak minden Uralkodók, Uradalmok, és Vallások. — Síralmas dolog az nálunk, hogy a' köz nép rettenetesen részegeskedik. — Helvetziában ha a' paraszt meg-részegszik, nem tsak az hogy tömlötzbe teszik, hanem esztendeig bort se szabad néki inni, és akkor-is tsak úgy, ha abban minden Kantonok meg-egygyeznek. — Nagy Károly, I. Maximilian, II. Maximilian, és Rudolf Tsászárok a' részegség ellen közönséges törvényt hoztak. III. Innocentius Pápa a' meg részegedendő Papokat hivataljoknak meg-fofztásával jenyegette. A' Carthágóbélieknek a' Táborában tsak vizet szabad volt inni; a' kit pedig a' Carthágóbéliek Bírónak tettek, annak a' borról egészszen le kellett mondani. — Muhamed tellyességgel meg-tiltotta a' bor-italt. A' Zsidók most sem isznak egyebet kósernél. A' Massiliaiaknál az aszszonyoknak, és a' leányoknak egész életekben nem szabad volt bort inni. — A' Római aszszonyoknak halálos büntetés alatt meg volt tiltva a' bor-ital, sőt a' férjfiak se élhettek azzal 35. esztendős korokig. — Hogy minden különös háznak az élése' módjára vigyáztasson a' Felsőség, az igen nagy teher; de hogy a' közönséges dorbézlásokra vigyázzon, az kötelessége, a' mint már ebben a' részben nálunk-is vannak igen kegyes Ország'-Rendeléseai. — A' keresztelők ártanak a' gyermek-ágyas aszszonyoknak, és azokat, ha egészszen el nem törölnék-is, leg-alább addig meg nem kellene engedni, míg a' szülők fel nem gyógyúlnak egészszen. Az olyan kisednek, a' ki meg-lehet hogy más' nap' meg-hal, nem-is igen nagyon lehet örülni; azomban kivált a' nehéz szülésben kintlódott aszszonynak nyúgodalom kellene, főképpen ha azt meg-gondoljuk, hogy némelly paraszt aszszonynak még a' keresztelődjéről-is magának kell szorgalmatoskodni. — A' lakadalmok, és a' torok már sok Országokban tellyességgel el is töröltettek, és így leg-alább az

arra fordítható költségnek a' számát mi nálunk-is meg lehetne hutározni. — A' farsangbéli városi bálok sok mértékletlenségnek a' tanító mesterei. — Ide tartoznak a' nyári mulató kertek, káfé-házak, kortsmák, a' mellyek a' mértékletlenségnek az oskolái. — Hogy néha a' vígságig inni minden embernek szabad, az ellen senki se szól; de hogy minden faluban nálunk 6. 8. 's több kortsmák-is legyenek, még pedig hogy azok-is holmi hitvány Zsidókra bizattassanak, a' kik a' szegény parasztnak az egy két póltrája után jobban ólálkodnak, mint a' Siberiai rab a' nyuszt után; hogy már 15. esztendő s gyermek-is a' meg lett emberekkel verset igyék, és a' borral, 's pálinkával mind az egészségét, mind az erköltsét bé-igya; hogy a' szegény paraszt aszszonynak, és a' gyermekeinek az éhség miatt otthon kelljen kínlódni, valamit pedig csak a' férjje keres, a' mind a' kortsmárosok, és a' Zsidó árendások' kezébe menjék; hogy kevés emberek' hasznáért, olyan sokan, mint a' mennyi a' föld' népe, szenyvedjenek; hogy a' részegségért a' községet csak a' Pap inthesse meg; hogy kivált a' városokon egygyik reggeltől fogva a' másikig a' kortsmák, ivókkal tele legyenek, a' kik azokból addig ki nem mennek, míg csak magokat meg-esmérhetik; hogy ezen vízjsza-élés által a' közönséges nagyobb kárt vall, mintha minden 25. dik esztendőben dög-halál uralkodna az emberek között; nem csak azokat vévén itt fel, a' kik mindjárt betegségbe esnek, hanem azokat-is, a' kik hosszú nyavalyában kínlódnak, és az Országuk terhére vannak, — ez valósággal nem his dolog! — A' szőlő-hegyeknek, és a' pálinka-főzőknek a' sokasodása, és szaporodása öszve van kötve nem csak a' részegeskedésnek a' veszedelmes vóltával, hanem a' gyakorta meg-eső éhséggel-is. — Mert a' bor termő tartományokban, a' terméketlen esztendők miatt, nem csak az, hogy víz-italra szorúlnak, és a' szőlő' munkára tett költséget se ve-

szik-hé gyakran a' lakosok, de még ezen kívül, ha ekkor az élet-is szüken talál termeni, valóságos éhségre jutnak. — Már a' Rómaiak, és ez előtt nem sokkal a' Frantziák-is, nagyon utgyáztak arra, hogy a' szőlők nagyon el ne szaporodjanak. A' bizonyos-is, hogy a' hol sok szőlők vannak, ott az Ország el-romlik, ha szintén ugyan ott különben minden élelemre való szükséges dolgok oltsók-is. — Tsak az-is sokat teszen már, hogy a' ki szőlőt tart, annak azzal az egész esztendőben baja van. — Már Magyar Országban úgy el-szaporodtak a' szőlők, hogy némelly falukban tsak az én tudtomra-is, nem tsak a' szántó-földeket, hanem még az erdőket, sőt a' legelőket-is szőlőkre fordították. — A' pálinka-főzést pedig a' Zsidók nálunk úgy el-szaporították, hogy itt ritka fulu olyan, a' mellyben 3. 4. pálinka pergelo Zsidó nem volna. Tsudálkozhatunk é hát, hogy a' mi parasztjaink, azoknak a' feleségei, sőt már még sokaknak a' gyermekei-is részegesek. Sok paraszt tsak a' Zsidónak szánt, vet, és kapáll nálunk; mert még a' szürojéről viszi-el a' szakállas farkas a' szegény parasztnak az egész esztendőbeli kenyérnek való életét, és még a' szőlője alól szüri-el a' mustoskáját, a' mellyre egész esztendőn keresztül dolgozott. — Hát ha még azokat a' verekedéseket, és gyilkosságokat meg-gondoljuk, a' mellyekre a' mi parasztjainknak a' sok kortsmáknak a' létele ad alkalmatosságot, vallyon mit kell szóllanunk? Tsak az veheti ezt valósággal szívére, a' ki valaha látta a' Magyar parasztok' verekedéseit! En láttam, és most-is irtózom tőlle, ha eszembe jut. — Nem jó volna-é, a' Plátó tanátsa szerént, innep napokon, valami mértékletes embereket a' kortsmákba rendelni? a' kik-től függenének az ivók; a' még meg-ivándó bornak a' mennyiségét meg-határozni. és a' részegeket, úgy mint régenten Rómában, és az újabb időkben Helvétziában, meg-büntetni. De miért-is je-

ret a' paraszta annyira járnà inni a' kortsmára? Azért, mert ott nem szégyenli a' gyermekeitől, 's a' feleségtől meg-részegedni, és erköltstelenkedni. — Millyen nagyon meg-rontja a' részegeskedés mind az erköltst, mind az erfényt, mind az egészséget, azt láthatjuk azokban a' parasztookban, a' kik a' városokhoz közel laknak. Mert ezek ámbár szekerezéssel, 's kézi munkájukkal többet keresnek-is, mint azok, a' kik a' városoktól meszse, és felre laknak, még is mind szegények-bek, mind roszszabbak, mind egészségtelenebbek. Mivel a' városokon távol lévén a' házok' népétől, a' hogy meg-keresik a' pénzt, éppen úgy minden tartózkodás nélkül meg is iszszák, és ebből származnak a' fellyebb mondott bajok. — A' városokon lévő kortsmákban, leg-főbb vitézek szoktak lenni a' mester-legények, de sokszor magok a' mester-emberek-is. A' mester-legényeknek azokat a' gyakorta való társaságoskodásokat, minden vasárnap rend-szerént a' kortsmákban való dorbézoló-fokat, a' két hét-főnek el-korhelykodását, nem tsak az, hogy a' hazafiak a' drágábbért való dolgozás által mind egy pénzig meg-fizetik, hanem még ezen kívül a' tsendesen alvó lakosokat az éjjeli újongatásokkal háborgatják, a' mugok egészségét, és a' szegény szüléiknek sok sugorgatással öszvegyüjtött, és nekik küldött egy két krujtzdrokat-is el-vesztegetik. — Ezek a' viszszá-élések az ér tudomira Német Országban kemény büntetés alatt mind meg vannak tiltva. — Sok betegségeket úgy írtak-le az Orvosok, mintha azok a' mesterségek' folytatásának a' természetéből következének. De hány van ezek között, a' melly a' mester-legényeknek a' dorbézolásból ne következne? — Annyira mentek mi nálunk az emberek, hogy mind nap közben, mind az étellel minden tsak bort akar inni. De nagyobb az, hogy a' Nagyok után, már a' városi polgárok-is fel-kapták az idegen boroknak-is az italát. Itt ha tsak valamire való ember valaki,

valaki, már *Austriai, Champágniai* bort akar inni; sőt a' mi éppen nevetséges italban való hűjálkodás, most ilyen drága káfé', tsokoládé', tükör' idejen, kész fok rongyos, szurkos városi aszszony egy póltrára káfé't, v. tsokoládét, 's a' t. venni. — Svétziában minden idegen Országi boroknak, káfé'nak, tsokoládé'nak, rozsólisnak, egy szóval minden részegítő italnak a' bé-vitele 1767-től fogva meg van tiltva, és a' ki ez ellen a' rendelés ellen tselekeszik, először 100. tallért, többször próbálván pedig, mindég két két annyit fizet. — I. Ferentz Frantzia Országi Király azt adta ki, hogy a' ki részegen találtatik, először kenyér, és víz mellett bé-zárattassék, azután pedig megveretessék. —

A' fok étel nem tsak a' testnek, hanem a' léleknek-is árt, mert azt ostobává teszi Ellenben a' mértékletes emberekben az elmének a' tehetségei leg-erősebbek. A' régi Egyiptomi Orvosok minden betegségeket az ételtől származni állítottak, és éppen ezért javasolták többnyire mindég a' hánytatást, a' has tisztítást, és az éhséget. A' leg-jobb régula a' test', és a' lélek' erejének f. l. tartására az, hogy az ember többet ne egyék, mint a' mit meg-emészthet; mert mennél jobban meg-emésztetik az a' mivel élünk, abból annál jobb nedvesség leszsz, annál jobban forog a' vér, és annál elmésőbb az elme. Cheyne azt mondja; tiszta gyomrú embernek kell annak lenni, a' ki tiszta elmével akar bíni. Egy gyermek, a' kit vadon az erdőben fogtak vólt, a' maga igen mértékletes élése' módja által olyan éles érzéssel bírt, hogy minden hasznos plántát. a' még-stól a' tsupa érzés által meg tudott különböztetni; de ezt a' tehetségét el-vejtette, mihelyt ú. y kezdett élni, mint más emberek. Egy vak minden színt meg tudott különböztetni, de tsak akkor, midőn ures vólt a' gyomra. Pythágorás igen mértékletes vólt, hogy a' maga elméjét arra a' tökéletességre emel-

hesse, a' mellyre tsak ugyan vitte-is. Cárneades úgy akarta a' Stoikus Chryfippust egy tudós vetélkedésben meg-győzni, hogy a' hasát húnyor fűvel tisztította-ki, azért hogy az elméje annál tisztább legyen, és az ő képzelődő tehetségének a' tüze annál jobban dolgozhasson az ellen a' Stoikus ellen. Protogenes az alatt az egész idő alatt, míg a' Jalyfus' képét festette, igen mértékletes volt, hogy az igen sok, és igen goromba etelek által a' maga érzékenységeinek, és ízléseinek méltóságát el ne veszítse. Philo azt írja, hogy a' Therapeutáknak a' Nap' le-menetele előtt nem szabad volt enni; mert ők azt hitték, hogy a' boltsességnek a' kereséséhez tsak a' Nap' világossága illik, és a' test körül tsak a' fetétben kell szorgalmatoskodni, ezért-is közzülök sokan hatod' napig sem ettek, és tsak az ő énekléseiknek a' hangjából éltek. — De úgy látszik, hogy ezekkel tsak a' mértékletlenségnek a' gyűlöletét akarták a' Therapeuták ki-jelenteni, mint a' melly a' leg-nagyobb ellensége a' testnek, és a' léleknek. Mert a' bor az eszét veszi-el az embernek, az igen kedves ízű étel pedig a' bühaságot neveli, a' melly a' Világon a' leg-telhetetlenebb állat. Law a' maga ifjúságában egész nap tsak egy keveset ett egy kis tsirketskéből, hogy annál szerentsébb lehetne a' játékban. Innét mondja már Boerhave, hogy igen tsudálkozik, midőn azt olvassa a' Világi-böltsekről, hogy ők azt tartják, hogy ő töllök magoktól függ az, miről gondolkozzanak; holott az étel a' léleknek isteni világát el-óltja, és a' Mathematikus, a' ki az étel előtt a' leg-nehezebb kérdést meg-fejtette, a' nagy vendégség után ostoba, és álmos. A' ki sokat ett, v. sokat itt, egy óra múlva az étel után túnya, álmos, és minden munkára alkalmatlan. A' gyenge emberek szomorkodnak, nyughatatlankodnak, el-esik a' testek, el-lankad az elméjek, akár millyen keveset ettek lényen, ha mértök felett ki-feszített a' gyomruk.

A' ki-pallérozott szakáts mesterség-is ide tartozik. Sajnálom, hogy ezt a' mi inayünknek legjobb barátját úgy kell el-vádolnom, miht a' legnagyobb ellenségét a' mi életünknek, és mint egy leg-vezedelmesebb találmányt annak a' meg-rovidítására, még pedig a' következendő módon. — 29.)

A' meg-emészttelen étel nyughatatlan, és rettentés félcimes álmokat tsinál, és az érző inakban a' guta-útéshez hasonló háborúságot ohoz. Az ilyen őjjelek után mindég nagy bánkódás, únalom, 's a' t. következik. Azt állította előttem egyszer egy nagy Világi-bólts, hogy a' havasság tsak a' lélek' nyavalyája; az Orvosok pedig többnyire mindnyájan annak az okát a' vérnek meg-romlásában keresik; holott valósággal többnyire a' mértékletlenségből származott emészttő erőknek a' gyengesége ennek az oka. — A' Túdósok, és közönségesen minden fokot ülő emberek úgy gondolkoznak, hogy ők éppen annyit ehetnek, mint a' kik nem ülnek, és mindég mozognak. Az igaz, hogy ők gyakran éppen olyan jó ízűen esznek valamint mások, de bezzeg sokkal roszszabban emésztenek. Mennél jobban kívánják tehát ők az ételt, annál kevesebbet kellene nékiek enni, mert különben akár mitsoda, és akár mennyi orvosságokkal élnek, az ő elmebéli zür-zavarjok napról napra mindég fog öregbedni.

29.) A' szakátsoknak a' fokasága mindég a' mértékletlenségnek a' jele valamelly Országban. Tulajdonképpen az aszfszonyok születtek a' főzésre, és a' gazd-aszfszonyok közönségesen mind egészségesebbek, mind óltsóbb ételeket főznek. A' férjfi mint mindenben, úgy a' főzésben-is bátrabban mer valamit próbálni, és a' szakátsok előtt a' vendégek' egészsége az ételek' készítésében a' leg-kissebb dolog. Azomban, hányan vannak közöttök, a' kik őjjel nappu! nem részegek, és a' borért nem élnek,

1. Tudva van; hogy ennek a' fő mestersége abban áll, hogy mindent tsípósnek, izgatónak, és mardósónak tsináljon. Es így minden tápláló eledetek e' szerént a' főzés' mestersége szerént fél részekre nézve állanak izgató, és tüzesítő dolgokból, és a' helyett tehát, hogy az étel által, a' melly-is fő tzélja a' természetnek, tápláltasson, és vissza-pótoltasson a' test, inkább a' belső izgatást, és el-eméltödést szaporítja, a' melly a' táplálással egyenesen ellekezik. 30.) Az ilyen étel után mindég valamelly mesterséggel tsinált hideglelést kap az ember, és már az ilyen embereknél igaz az: *consumendo confumimur*; az az: eméltvén meg-eméltetünk.

2. Az a' leg-rozsabb, hogy ez által a' szakáts-mesterség által arra unszoltatik az ember, hogy fokot egyék. Ez annyira tudja barátjává tenni az ínnyet, hogy a' gyomornak minden ellentmondó elol-adásai híjába-valók; és mivel az ínny mindég újonnan kedvesen tsiklándoztatik, a' gyo-

halnak? — Egy nagy Magyar Hazafi, moslék-mestereknek; a' Nagy Frank pedig méreg-készítőknek nevezi a' szakátsokat, és azt mondja, hogy ezeket méltó volna a' Közönségnek szintűgy valami utgyázás alá vetni, valamint más mesterségeket. Az Orvost, és a' Patikáriust kérdőre veszik, hz az ő orvosságok valakiben kegyetlenül munkálkodik; és ez méltó dolog is: de vallyon mitsoda okon küldhet az én barátomnak a' szakátsa engem' a' más Világra, a' nélkül hogy kérdőre vétetethetnék a' maga szakáts-mestersegének a' titkairól?

30.) *Hogy a' természet a' tej-nedvességből valamit az edények' oldalára ragaszthasson, v. mázozhasson, arra tsendes vér-forgás kívántatik; mert különben sebessen forogván a' vér, tsah el-szalad hirtelen az edények' oldala mellett, mint a' sebes folyó-víz, a' melly inkább mossa, mint szaporítja, vagy tölti a' partját. —*

mor három, 's négy annyi munkát kap, mint a' mi-
nek meg-felelhetne. Mert az egy igen közönséges
hiba, hogy az emberek az ínnynek, és a' gyomor-
nak az étel-kívánását egymástól meg nem külö-
m-böztetik; és hogy azt a' gyomor' étel-kívánásá-
nak szokták tartani, a' melly tulajdonképpen csak
az ínnynek a' tsiklándozása, 31.) és ennek a' tsik-
lándozás' változásainak semmi úgy nem kedvez,
mint a' pallérozott szakáts-mesterség. Az ember
utóljára el-vezti ez által az egészségének leg-jobb
ör-állóját, t. i. azt a' minémüségét, hogy meg-
tudhassa, mikor ett már eleget.

3. Utóljára az is fő tzélja ennek a' mester-
ségnek, hogy a' fok nemű, és a' természettel
leg-jobban ellenkező öszve-habaráások által új
teremtéseket, és új izgatásokat szerezhessen. És
ebből a' következik, hogy azok a' dolgok, a'
mellyek különösen magokban ártatlanok vólná-
nak, most az öszve-tétel által új, és ártalmas
minémüségeket kapnak. A' savanyú, és az édes
p. o. különösen magában vévén mind egygyi-
ket, semmit sem árt; 32.) ellenben egygyütt vé-

31.) *A' nyalánk embereknek egyedül ez a' hibá-
jok, és ha ezt jól meg-gondolnák, könnyen el-
szoktathatnák magokat a' nyalánkságtól.*

32.) *Ezt egy átalljában nem lehet mondani most,
midőn az emberek a' természettől ilyen nagyon
el-távoztak. Még vólna a' dolog, ha az emberek
tsupán a' természet' fiai maradtak vólna. Akkor
a' természetnek teremtéseivel valamint csak a' mű-
helybol ki-jöttek úgy élni, bizonyosan leg-helye-
sebb lett vólna. Ma ellenben meg kell minden ter-
mészet' friss tsinálmányját gyengítenünk, hogy
a' mi gyenge gyomrainkhoz képest jó eledel le-
hessék. Így van a' dolog a' savanyú, és édes dol-
gokkal-is. Azt mind a' tapasztalás, mind az or-
vosi tár-ház tanítja, p. o. hogy a' tsupa méz, a'
tsupa etzet millyen háborodásokat tsinálnak? t. s.*

vén ezeket ártalmasok lehetnek. 33.) A' tojás, a' liszt, a' vaj, a' tej, ezek között akár mellyik magában könnyen meg-emészthető eledel; de ha az ember ezeket öfzve-rakja, és ha ezekből valami zsíros, és kemény kalátsot csinál, abból egy igen nehezen meg-emészthető tsinálmány lesz. 34.) Ezt fundamentomos igazlágnak lehet

hőldök - tsömört, vér-hast, savanyú fel-bőfögést, epét, gyenge gyomrot, 's a' t.

33.) Az etzetes méz (*oxymell simplex*) etzetből, és mézből van öfzve-elegyítve; és egy fő orvossága volt már Hippocratesnek-is, 's még ma-is a' leg-hözönségesebb, és a' leg-jobb szer. Nem kell tehát gondolni, hogy minden édes, és savanyú öfzve-téttetve ártalmas volna.

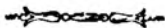
34.) Ez az oka, miért tiltják az Orvosok a' téfzta ételt hőzönségesen minden gyenge gyomrú embereknek. De hát ha még a' mi téfztáinkat fel-vefzszük, a' mellyek túróval (a' melly majd tsupa földből áll) teli vannak, és a' zsírban úfzkálnak. Ezek az igazán meg-emészthetetlen téfzták a' túró, és a' zsír miatt. Még-is mi nálunk ezzel még a' gyenge gyomrú emberek-is úgy vífzsa-élnek, hogy ételnek se tartják, ha tsak ilyen le-írt téfztát nem ehetnek. Hogy gyógyúlhatnak-meg tehát a' gyomor miatt betegesek? és az egészségek-is hogy ne romlanának-el? Holott lehetetlen, hogy annyi zsírt, nyúlókússágot, és földet jól elelegyítessék a' gyomor más nedvességekkel, a' mellé, nek pedig meg kellene esni a' tej-nedvesség' (*chylus*) tsinálásában. Tehát még a' gyomorban mindjárt nyersen maradnak, és nevezetesen a' zsír epévé, a' téfzta, és a' túró takonnyá válnak, és okoznak savanyú, keserű fel-bőfögéseket, gyomor nehézséget, epés taknyos hideget, 's a' t. Ha pedig a' vérbe-is által-mennek, még nagyobb a' veszedelem; mert akkor az egész vért, és minden más nedvességeket-is bé-fertéztetnek, a' mellyek min-

fel-venni: mennél több féléből van öszve-téetve valamely étel, annál nehezebb azt meg-eméizteni, és a' mi még rozfszabb, annál rozfszabb nedvességek lesznek a' mellyek abból készülnek. 35.)

den betegségek' ki-meríthetetlen kút-fejévé lesznek. Nem hallgathatom itt-el azt-is, hogy mi nálunk a' kenyér étellel-is igen viszsza-élnek, annyira, hogy más Nemzetek közt példa-beszéddé vált: a' Magyar a' levest-is mártogatja. A' fok kenyér-étel majd éppen olyan veszedelmes, mint a' fok tészta-étel, és tsak abban különbözik, hogy amaz meg-költt, v. ki-forrott tészta, és annyiban jobb, mert a' nyúlókásságát kissebbítette. A' tészta-ételtől taknyos betegségek származnak. Ezekről pedig azt kell meg-tartani, hogy minden betegségek között leg-nehezebben gyógyúlnak. Mert a' taknyot nehéz fel-olvasztani, azomban hogy a' test (a' minek a' tisztí vólna az főképpen) erőtelen szokott lenni.

35.) Nem minden-féle, hanem tsak a' fok, és mind izgató, és hevítő dolgokból álló öszve-tétel tartatik hibának az ételek' készítésében. Ellenben ha az rendszer, nem tsak nem ártalmas, hanem el-múlthatatlanul szükséges, az ételnek könnyebben lehető állatosítására, és annak a' rothadástól, 's a' gyomorban más-féle lehető el-romlásától való meg-örizésére. Így p. o. já, és szükség a' halat etzettel meg-főzni, mivel a' hal könnyen rothad, az etzet pedig a' rothadásnak ellent-áll; viszont a' hal' rothadandósága az etzet' tsípös savanyúságát mérsékli, sőt el-rontja, és így egygyik a' másikat semmivé teszi (neutralisat). Most tehát könnyebben tej-nedvességgé változtathatja a' gyomor ezt a' két-féle eledelt, midőn a' benne lévő két ellenkezo erő egy-mással veszekedik, sőt egy-mást el is rontja. Így kell gondolkozni a' disznó húsnak savanyú káposztával, a' telen húsnak zaldségekkel, savanyú levekkel, és mártogatokkal,

4. Azzal-is ditsekszik a' szakáts-mesterség, hogy ő a' tápláló nedvességet kis formában izo-

egresekkel, 's a' t. 's más ételnek-is készítéséről, ha azok jói vannak őszve-téve. Az igaz szakáts-mestersegnck tehát ennek kellene lenni a' fundamentománknak: mindég ellenkező erejű dolgokat kell őszve-tenni. A' mai szakátsok el-változtatták ezt a' regulát illy formán: minden-féle hevítő, mardosó, izgató fű-szerszámokat őszve kell zavarni; éppen úgy bántak hát-a' mai szakátsok a' szakáts-mesterséggel, mint az ámitó balzsamosok az orvosi tudománnyal. Ezek-is éppen minden hevítő orvosságokban tartják az orvosságok' lékét. Innét következik tehát, hogy tsupa egy-féle, a' természet' országából ki-jött nyers eledellel sem jó volna élni magában, p o. tsupa nyers mezzel, vajjal, tejjel, hússal, mert ezeket szükség másokkal őszve-rakni, sütni, főzni, minden feleképpen kinnozni, hogy haqd veszejtsék ezek által-is a' régi erejük, és így könnyebben engedjenek a' gyomor' állatosító erejének. Ha a' természet' fiait maradtunk volna, ezek az őszve-tevések, sütesek, főzések annyira szükségtelenek, hogy inkább veszedelmesek lettek volna. Ugyan-is akkor annyi ereje lett volna a' gyomornak, 's más állatosító esz. őzeinknek, hogy hanemha illyen nyers, és nehezen emészthető eledelt raktunk volna beléjük, nem lévén elég dolgok, utóljára magokat emésztették, és a' nedvességeket a' rothadásig vékonyították: ólna meg. Példák erre még ma-is a' vad emberek, a' kik ha kenyérre, és főtt ételre fogatnak, meghalnak. Jut eszembe, hogy ez előtt egynehány esztendőkkel hirdették az újságok, hogy az Anglusok ilyen két vad embert akarván hozni magokkal Európába hajón, azok csak addig élhettek, míg nyers gyökereket adhattak nekik enni, a' mellyekkel az előtt-is éltek, el-fogyván pedig azok, a' kenyérből, és a' főtt eteltől meghaltak mind a' ketten

itván, tudja bé-vinni a' testbe. Erre valók azok a' mai módi kotsonya levesek, és fű-szerlámokkal tsinált művek. Sőt arra vitték a' dolgot, hogy a' ki-fatsarás, v. ki-főzés által az erejét egynehány font tehén-húsnak, kappanoknak, és veloknek valami kis részébe egy fagylatnak, v. levesnek szorítják-bé. Itt azt gondolja az ember,

kevés idő múlva. De leg-közelebb vegyük-fel tsak o' mi parasztjainkat; adjunk azoknak chokoládét, gyenge borjú, tsirke, 's a' t. hússotkákat, ha minél hamarébb meg nem köszönik-é az ilyen grá-tziát, és el nem romlanak-é? Nem az pedig annak az oka, mintha nem elég, és nem jó téj-nedvesség készülne ezekből. Sőt több, és jobb téj-nedvességet ednek ezek, mint a' goromba ételek. Tsak a' tehát az oka, hogy nekik nagyobb erővel kell jutni erejükhöz kepest a'hoz, a' mi a' testeket táplálja, mint nekünk; különben el-romlanak.

A' szakáts - mesterség az Élés' módját tanító tudományon, (diätetica) és az El-választó-mesterségen fundáltatik egészszén. A' szakáts-mesterségnek meg-jobbítását tehát kitől lehet várni? — Most valamennyi szakáts-könyvek körülbelől forognak az emberek között, azokat mind szakátsok, v. aszszonyok írják. De mit tudnak ezek az egészségre nézni? és lehet étöllők kívánni-is azt? A' szakáts, és az orvosságot készíteni tanító könyv, (Dispensatorium) tsak úgy különböznek egymástól, mint az egészséges, és a' beteg ember. Mert a' szakátsból készített etel az egészséges ember éledele, az orvosság pedig a' betegé. Ki tudja pedig, és kinek a' tisztá, az egészséges embert egészségében meg-tartani, a' betegnek pedig egészségét visszafü-állítani? Azomban azt-is meg lehet itt gondolni, hogy egészséges ember sokkal több van mint beteges, így még nagyobb szükség van az egészséges ételek', mint az orvosságok' készítése' módjainak tudására.

hogv valami nagyot vitt-véghez, midőn ilyen módon, a' fogak' rágása, és a' gyomor' emésztése nélkül, a' tápláló eledelnek ilyen esszenciáját küldi egyenesen a' vérbe. Az az, azt képzelik magoknak az emberek, hogy ők futva vizsgál-pótoltatnak, és ezeknek kenyerek az-is, hogy magokat futva el is emélszék. De igen erősen meg-tsalják itt az emberek magokat, mivel

a.) A' természetnek rendeléseit soha az ember kár nélkül el nem ugorhatja. Nem minden ok nélkül vannak azok a' rendelések téve; hogy a' gyomor csak bizonyos mennyiségű ételt vehet magába; mert ha több menne belé, az egész testre nézve a' sok volna. Minden testbe csak bizonyos mérték szerént való eledel mehet-bé, és e'hez az egész testre tartozó tápláló eledelnek a' mértékéhez van szabva a' gyomornak-is a' mértéke. Itt meg-tsalja az ember a' természetet, és el-ugorja, ha szabad úgy szólni, az első törvény-szék, és háromszor, 's négyszer-is több eledelt lop bé a' testbe, mint a' mennyire annak szüksége lehetne. Eanek a' következése az, hogy az edények mindég tele vannak, és így ez megbontja az egyenlőséget, tehát az egészséget, és az életet is.

Továbbá: nem ok nélkül rendelte azt a' természet, hogy az ételeket valami grombább formába kell meg-enni. Ennek a' rendelésnek az a' haszna; hogy e' miatt szükség, hogy a' meg-rágáskor az eledel a' szájba meg-ásztattassék, és a' nyállal öfzve-elegyítettessék; továbbá, hogy tovább mulathassék az a' gyomorban, és ott az ő izgatása által a' gyomrot a' vizsgál-rúgásra jobban fel-bizgathassa, következésképpen hogy jobban el-hasonlítottathassék, és a' mi természetünk által-változtathassék. És ezen fundálódik tulajdonképpen az igaz vizsgál-pótolás; mert valamely étel csak akkor lehet nekünk valóságos-észünk-ké, és csak akkor használhat nekünk, ha

már előre a' gyomornak ereje által a' mi természetünkhez hasonlóvá tétetett.

Mikor tehát az ember ezt az első törvényszéket által-ugorja, olyan nedvességeket lop-bé az ember a' testbe, a' mellyek, mivel eléggé nem hasonlítottak-el, igazi vízszá-pótolást nem is tehetnek, hanem még ellenkezőképpen, mint idegen, és szurkáló részek dolgoznak, és inkább az el-emésztést, mint a' vízszá-pótolást vízük-véghez. 36.)

Ezek ízerént tehát világosnak tartom azt, hogy az a' mesterség, a' melly az igaz vízszá-pótolást akadályoztatja, 's minket meg-emésztetlen nyers nedvességekkel tölt-bé, nagyobbítja a' belső el emésztődést, nem barátja a' mi életünknek, hanem a' leg-nagyobb ellensége. Ugy lehet a' felől gondolkozni, hogy ez a' végre találtott, hogy az Istennek a' leg-kedvesebb ajándékából lassan do gozó mérget tsináljon.

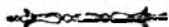
Utóljára, az életet meg-rövidítő eszközök Rendibe tartoznak kiváltképpen a' részegítő italok, a' mellyek akárhogy hívatassanak, az életet rövidítik. Ezekből valóságos folyó tüzet isznak az emberek; ezek siettetik az élet' el-emésztődését rettenetesen, és tulajdonképpen az életet égő munkává tézik. — Ezen felyül ezek szülnék tsípösséget, a' bőrön lévő külső nyavalyákat, ki-száradást, merevedtséget, erőszakos vén-séget, köhögést, füladozást, mejj-szorongatást, a' tüdőben lévő betegségeket, vízi-betegséget, és a' mi leg-keservesebb, nem tsak a' testi, hanem a' lelki érzékenységeknek-is meg-tompulását, 's innét van már, hogy a' mértékletlen pálinka-ivókat utóljára sem a' testi, sem a' lelki izgatások nem tsiklándoztathatják. A' követke-

36.) Ez éppen az oka annak az el-szárazító (hectica) hideglelésnek, mellyet az emberek az étel után szoktak érezni mindjárt.

zése pedig az; hogy ha az ilyen szerentsétle-
nek betegségbe esnek, ki nem gyógyíthatnak,
mert az ő leg-nagyobb izgatáshoz szokott tes-
teik, többé semmi szer által nem izgattathatnak;
és az éppen így van az elmére nézve-is ő ben-
nek, mert őket sem a' betség, sem a' gyalázat,
sem a' nagy, sem a' szép, sem a' jó dolog ép-
pen nem tsiklándoztathatja, hanem csak a' pá-
linka. Egy fints olyan vétek, a' melly az em-
bert olyan nagyon meg-alatsonyítaná, és az ér-
zékenység nélkül való baromhoz olyan nagyon
hasonlóvá tehetné, mint a' pálinkával való ré-
szegeskedés. — Más vétekben csak lehet re-
ményleni a' meg-jobbúlást, de ez tellyességgel
úgy el-rontja az embert, őtet érzéketlenné té-
vén, hogy abból soha örökké meg nem szaba-
dúhat. En azt ítélem, hogy ez a' dolog meg-
érdemlené, hogy az Elöl-járók ebbe jobban be-
lé-tekintenének, és a' köz-nép közzé bé-rohant
pálinkával való vissza-élésnek nagyobb gát vet-
tetnék, mint sem csak úgy, hogy a' kortsmák,
és a' pálinka-főzések mindég szaporítottanak. An-
nak az Országának, a' mellyben ez a' vétek gyö-
keret ver, el kell vefzni, mert ott a' szorgal-
matosság, a' jóságos tselekedet, az emberiség,
a' mértékletesség, a' lelki érzékenység, és min-
den gyönyörű emberi tulajdonságok tellyesség-
gel semmivé lesznek. A' történetek' le-írásából
tudjuk; hogy a' vad nemzeteknek az életük a'
pálinkának a' közzéjük való bé-vitele által min-
dég meg-rövidített, a' testek meg-erőtelenít-
tetett, és hogy az Európaiaknak ez az ő hoz-
zájuk küldött ajándéka sokkal inkább vetette ő-
ket a' járom alá, mint-sem a' puska-por.

Ne hízelkedjék pedig azzal az ember magá-
nak, mintha a' pálinkának veszedelmes követke-
zéseitől az által meg-szabadúlhatna, mivel édes,
gyenge, és kevés pálinkával, a' mellyet rozso-
sításnak neveznek, él minden-nap. Mert a' meg-

édesítettett főtt italok csak az ínnynek kedvesek, mihelyt pedig a' gyomorba bé-mennek, mindjárt el-vefztik magokból a' tüzökrot, a' melly-is a' szájban az ő valóságos természeteket csak ideig óráig el-takarta vólt, de azután az ő tüzök kifejtődván, még kegyetlenebbül dolgoznak. Az a' kevés-is, a' mellyet az ember iszik minden-nap, csak ugyan dolgozik mindég valamit, és a' mi még gonoszabb, az nem marad abban, hanem lassan lassan magát mindég szükségesebbé teszi. Az ugyan igaz, hogy a' ki e'hez magát hozzászoktatta, azt ismét hirtelen el nem hagyhatja, de a' lassú el-szoktatás által reá-mehet az ember, hogy ismét olyan kevéssel érje-meg, mint leg-elsőször. Az ilyeneknek javasolnám én azt a' módot, a' melly már egyszer szokásban vólt; t. i. a' pálinkás-pohár' fenekére kell minden-nap 5. 8. 10. tsepp spanyol-viaszat tseppenteni, így minden-nap annyival kevesebb pálinkát kapnak az ilyenek, és észre-vehetetlenül reá fognak arra a' szem-pillantásra jutni, hogy a' pálinkás-poharatska utóljára egélszen tele fog telni, és így egy tsepp pálinka le fog belé férni. 37.)

37.) *Minthogy a' mi Hazánkban a' részegítő italok között, nevezetesen a' borral, és a' pálinkával való visszfa-élés ront sok hazafiakat, és azok között gyakran, csak az én tapasztalásom szerént-is, a' leg-jobbakat; azért itt lássuk: — 1. A' bort. — Minden okos Orvos, a' ki a' bort igaz okokból orvosságnak tartja, azt tartozik mondani; hogy egészséges embernek borral élni egészségtelen. Mert a' mértékletesen élő egészséges ember csak akkor iszik, mikor ihatnék; nem ihatnek pedig előbb, hanem csak akkor, mikor a' nedvességei bizonyos mértékben v. meg-kevesedtek, v. valami ok az érző-inakat únszolja; v. pedig ha a' nedvességei mind meg-vannak-is, kényszerítettik, hogy azokat szaporítsa. Ugyde ezek a' szükségek víz-*

zel, v. valami nyúlánkos, és tápláló részetské-
 kel tellyes plúntából készítettett főtt-vízzel jobban
 ki-pótoltatnak, mint a' borral. Mert a' bor, v.
 akármi részegítő ital az ő égető izgatásával hév-
 séget okoz, a' szívet hideglelős mozgásokra un-
 szolja, a' gyomrot az ő természeti emészto mun-
 kájában, az agy-velőt, és az egész érző-inak' fé-
 regét a' táplálásra szükséges természeti tsendes
 nyugalomban meg-háborítja. — Mindazonáltal
 a' szokás, és kivált az állatokból való eledel, a'
 már az előtt a' fok részegítő italok által meg-
 tompított érző-inaknak érzékenység nélkül való
 állapotja itt ellent-állhat a' bor' rojzsz követke-
 zéseinek. Sőt a' rendszerént való mértékletes bor-
 ral élés használhat-is, a' mennyiben az ő fűnyú-
 sága által a' hús' rothadásának ellent áll; a' tónya
 é't' módja által meg-gyengített emészto-eszkö-
 zöket meg-elevenítheti. Leg-nagyobb pedig az, hogy
 a' minden-napi tapasztalás tanítja, hogy nálunk
 fok ezer meg ezer emberek, a' kik egész életükben
 mértékletesen borral éltek, mindég fokú étek.
 Meg kell pedig azt jegyezni, hogy valamely ré-
 szeges, de azombun fokáig, és egészségesen elő
 embernek a' példája éppen nem erősség arra, hogy
 tehát a' részeges nem rövidíti az életet; mert ez
 igen ritka, és tsak különös eset, ellenben azoknak
 a' számok igen nagy, a' kiknek a' borral való
 vissza-élés veszedelmet okozott, és éppen akkor
 haltak-el, mikor a' Közönség néhiek hasznokat
 vehette, sőt reájok szüksége lett volna. — Neveze-
 tes dolog az, a' mi egyszer a' Nagy Frankon esett:
 Egy 90. esztendő, és már régtől fogva a' száraz-
 betegségben kínlódó, egyszer' smind pedig ugyan
 rég-olta rettenetes részeges ember ötöt ifjú Orvos'
 korában tudakozza: ugyan, úgy mond, miképpen
 lehetne enyhíteni az én köhögésemet? Azt feleli
 neki: leg-alább reggel tartóztassa-meg kend magát
 a' bor-italtól. — Akkor ez a' részeges tonna így
 szötte ötöt ki: Te ifjú hetyke-petyke, mikor mu-

gad 90. esztendeig vizet ittál, akkor tilts-meg ofztán valakit a' bor-italtól, a' ki azt éppen addig ihatta. — Azt írja a' Nagy Frank, hogy ez a' trutz méltán esett ő rajta, mint olyan ifjú Orvoson, a' ki 90. esztendőknél vénebb embert az élés' módjára akart tanítani. — De otthon meg jobban ki-fizette Frankot az Attya ezért a' tanútsadásért, mert így szólott néki: Fíjam! meg-lásd, hogy mászszor náladnál vénebb betegséget ne igyekezz meg-gyógyítani. — Ugyde az ilyen példa, azt lehet mondani, hogy tsak egy a' maga nemében. —

Az aszfszonyoknak a' bor-ital sokkal veszedelmesebb mint a' férjfiaknak. Mert amazoknak az érzo-inaik sokkal érzékenyebbek, a' gyermekek' hordására nevezve a' bor-italtól származandó hibák ő benne sokkal szembe-tünőbbek, és károsabbak, mert e' miutt gyakran a' terheket idő nap előtt le-teszik. — De ezen kívül-is, ugyan van-é valami rútabb a' részeg aszfszonynál? — Chinában igen régen kezdették a' szőlő tökéket plántálni, de az Elöl-járók' parantsolatjára azok idővel ki-vá-gattatnak. Vannak ugyan ott tsak uzyan még-is szőlők, de igen kevesek; bort inni pedig, már az akár hol termett légyen is, még a' Tsászárnak sem szabad. — A' Muhamed vállásún lévőknek tudjuk millyen keménnyen meg van tiltva a' bor-ital. — A' Milésiumiak, és a' Masslliaiak a' feleségeiknek meg-tiltották a' bor-italt, valamint hogy a' 30. esztendon alól lévő férjfiaknak-is. — A' Római aszfszonyoknak halálos büntetes alatt meg vólt tiltva a' bor-ital; a' honnét szokás vólt közöttök egymást tsókkal köszönteni, azért, hogy így a' bor-szagot egymáson meg-érezhessék. Egnatius Metellus agyon-ütötte a' feleségét, mivel a' bor-italon rajta kapta, és ezért ötet senki soha se bé nem vádolta, sem meg nem szólotta. — Zuleucus azt a' törvenyt tette, hogy ha valamelly beteg az Orvosá' engedelmé nélkül bort merne inni,

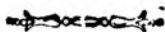

azt, ha szintén fel-gyógyúl-na-is, halálra kell ítélni. — A' Nemes Spanyoloknál szokás, hogy 40. esztendő korokig bort ne igyanak; és abban az Országban a' kiről azt meg lehet mutatni, hogy valaha életében részeg volt, soha tanú nem lehet. Be sok ember nem lehetne e' szerént nálunk tanú!

A' boroknak sokféle minémüségük van. Az Arcádi bor termékenyvé tette a' lakosokat, a' Thásiai igen mély, és kedves álmat, és ugyan ott némellyik álmatlanságot okozott. Achajában Ce-raunia mellett olyan bor termett, a' melly a' méh-gyümölsét el-hajtotta. — Némelly borok hó-lyag beli követ, és láb-köszvényt okoznak, mert Lang tapasztalta, hogy a' Persák között ezek a' nyavalyák nem uralkodnak, holott az ott nagy számmal lakos Örmények, mind a' két mondott nyavalyától igen sokat szenvednek; azomban az elsobbek borral nem élnek, az utólsobbak pedig azt iszják. — Cypriánus azt mondja, hogy ő 1400. emberből vágta-ki a' követ, a' kik között igen sokan voltak bor-ivók, ser-ivó pedig egy se volt. Zimmermann azt mondja: hogy Helvéziában az Aar, a' Reus, és a' Limat folyó-vizei mellett termő savanyú borok köszvényt okoznak az ő tapasztalása szerént; de hogy a' savanyú borok követ csak valaha-is tsinálaának, arról ké-telkedik; sőt így szól tovább: a' tapasztaltatott, hogy a' Frantzia, Olasz, és Persiai borok okoznak követ, és láb-köszvényt. — Némelly borok annyira hajtják a' vizelletet, hogy még alig ivód-nak-meg, már ki mennek, némellyiket pedig akár meddig igya az ember, a' víz-hólyagot soha sem keresi, hanem a' hasban valami teliséget okoz; némellyik azonnal a' fejet szédíti-meg; némellyik köszvény-hasgatásokat hágy maga után, és mint a' Burdegalumi bor láb-köszvényt szül — A' láb-köszvényesek igen kevés nemű borokat szenvedhet-nek. — A' köz-nép között a' halálnak a' leg-köz-önsegebb oka a' bor; mert kivált mi nálunk,
még

meg a' hideg-lelésekben-is azt adnák a' betegnek. — Hathatós orvosság a' bor a' rothadt-hideglelésben, az érző-inak' gyengeségében, a' nagy betegségekben való fel-lábadozásban; és mindengyomor-erősítő tseppceknél, balzsamoknál, tincturáknál jobb, és a' leg-hűresebb patikabeli szerek között-is leg első. — De éppen ezen az okon, mivel a' bor ilyen hathatós orvosság, nem lehet azt közönséges minden-napi itallá fordítani; 's ezen kívül, ha valami olyan betegségben, a' mellynek a' természetével ellenkezik, adatik, valóságos méreg, és azoknak az embereknek, a' kik egészséges korokban a' szomjúságokat mindég ezzel enyhítik, igen káros ital. Nem igaz hát, hogy a' bor a' menny-köre-is jó! — Akár müllyen károkat csináljon-is pedig a' bor, még-is azt már ma sokkal jobban szeretik az emberek, és a' kereskedésnek-is sokkal nagyobb ágává változtatták, mint sem hogy őket attól el lehetne tiltani, és a' víz-italra szoktatni. — Vannak pedig olyan módok is, a' mellyeken a' bor még veszedelmesebb itallá változtatik, mint volna magában természet szerént; és ezt a' tselekedetet a' méreg tsinüléséhez lehet hasonlítani. Ezek a' módok a' következők: — Nálunk a' parasztok sok nemű tökéket szoktak ugyan azon egy szőlőbe plántálni, csak azért, hogyha az egyik nemű töke nem talál termeni valamelyik esztendőben, a' másik nemű még-is teremhet, és így nem könnyen tsalatkozhatik-meg a' gazda a' termésben. Ez rosz szokás, mert az ilyen különb-külömbb nemű szőlők különböző időkben szoktak meg-érni, azomban még is ugyan egy időben szokták azokat a' többivel egygyütt le-szedni, és kiszajtolni. Tehát az egyik éretlen, a' másik pedig érett szőlő. Nálunk a' polyhosokat, a' fűmintokat, a' hárs-levelűeket mind együvé ülteti a' paraszt. — Meg-esik az-is, hogy olyan helyekre ültetik a' szőlő-tökéket, a' mellyeken sem a' föld', sem a' hegy' jshvése miatt soha meg nem érhetik

a' szőlő, p. o. a' Göntzi bor, és a' tsereháton is sok helyeken, — Arra se szokás nagyon vigyázni, mikor értt-meg tökéletesen a' szőlő, hanem akár mikor ha meg-eresztik, azt meg szokták szedni minden tovább való vizsgálás nélkül; és innét meg-esik sokszor, hogy az éretlen szőlőből tsinálják a' bort. Meg kell pedig azt jegyezni, hogy nem minden szőlő meg-érésének az edesség a' jele; mert némelly nemű szőlő igen edessé soha sem lesz, és még-is még jobb, és tovább tartó bor lesz belőle, mint az igen édes szőlőkből szokott lenni. De tsak ugyan minden nemű szőlő meg-érésének van valami jele, a' mellyre azonban nem szoktak vigyázni. Az éretlen szőlőkből keserű bor lesz, és ez vízi már az embereket arra, hogy a' boraikat tiltott módokon, mérgek által kívánják meg-édesíteni. — Az éretlen szőlőből tsinált must soha sem forr-ki, sőt benne mesterséggel sem lehet forrást indítani, a' honnét ez etzetté, v. savanyú, és keserű borra lesz, a' melly árt az egészségnek. Ajirue azt mondja; hogy az ilyen bor a' bél-hurkáknak az utolsó szálatskáit meg-keményíti, és a' hurkák' mozgását meg-nehezíti, 's benne az ólomtól származni szokott kólikához hasonló betegséget szerez. Swieten a' minden-napi tapasztalásból bizonyítja a' savanyú boroknak a' veszedelmes voltát. Mert az Austriában közönséges tagoknak öszve-sugorodását az ott termo savanyú boroknak tulajdonítja, a' midőn azt hiszi, hogy a' bor-kő' savanyúsága el-veszi a' tsontok' kötőlekeinek a' hajthatóságát. Hogy a' bor tovább el-álljek, v. a' mi éppen annyit teszen, hogy ismét etzetes forrással ne forrjék, 's következképpen etzetté ne váljek, e' végre nálunk sok helyeken szokás a' boros hordókat először bűdös-kövel meg-füstölni (anslógolni). Ha ez a' füstölés mértékletes, és ha az ilyen ki-füstölt hordóban a' bor soká áll, egy semmit sem árt De ha sok bűdöshövet el-egetnek egy hordóban annak a' meg-

füstölésre, akkor csak azt tselekeszik, hogy fok gálitz-kó savanyúsággal (acidum vitrioli) töltik-meg a' hordó' dongáit, a' melly azután idővel mind a' borba által-mengyen. — Mert ha a' szabad levegőn meg-égeti az ember a' bűdös-követ, az a' levegő-égből élet-levegőt húz magába, és leszsz gálitz-kó' savanyúsággá. Ugyde ha ilyen savanyúság fok van a' borban, azt mondja Hoffmann, hogy az ilyen bor a' fejet butává, a' vért tüzessé, és az érző-inakut érzéketlenekké teszi. Wepfer írja; hogy az ilyen bornak az italától kölika, láb-köszvény, nehéz-nyavalya származik, kivált az aszszonyokban. — A' hordók' ki-füstölésében (anslógolás) kiváltképpen a' bűdös-kőnek a' nemére kell vigyázni, a' mellyel a' hordókat ki-füstölik; hogy t. i. a' végre tiszta bűdös-kő virágot vegyenek, nem pedig veres, és tisztátalan bűdös-követ, mert az ilyenben maszslag, és marcasita szokott lenni. — A' Hollandu-fok maszslaggal, (arsenicum) marcasitával füstöltek-meg azokat a' boros hordókat, a' mellyeket Indiákra küldötték, mert az ilyen hordókban a' bor el nem romlott. De bezzeg ugyan ezek a' borok Indiákon halálos vér-hasakat okoztak. —

Az őrös-boroknak a' tsinálásáról azt kell meg-tartani, hogy az semmi nem egyéb, hanem olyan mesterség, a' melly által a' még zavaros, és még ki nem forrott mustot az emberrel mennél hamarább meg-itatják. — A' sűrűrc meg-főzött mustokban, (minthogy réz üstökben szokták tsinálni, és néha egész éjjel-is benne tartják,) lévő savanyúság fokot fel-olvaszt a' rézből, és így az ilyen sűrű must kék kővel (vitriolum cupri) meg-vesztegettetik, az az méreggel meg-elegyítettik. — A' már ki-forrott borokat is megszokták vesztegetni, v. azért hogy azoknak szép színt, v. kedves, és különös ízt adának, hogy azokat más híres idegen Országi borok gyanánt drágán el-adhassák. Német Országban halálos

büntetés van annak a' fejére téve, a' ki a' bort meg-vesztegeti, mivel az olyan bor még eddig mindég mérgesnek találtatott. Hogy meg szokták a' bort vízzel-is vesztegetni, az csak annyiban káros, a' mennyiben a' bor orvosságnak tartatódván, sokszor arra a' végre volna szükséges, hogy az által az el-alélt ember ismét erőre kaphasson, és frissüljön. — Ebben a' részben az Orvosoknak legtöbb kárt tesznek a' kortsmárosok, mert gyakran egy egész nagy városban sem lehet igaz tiszta bort kapni. — Tehát intem az Orvos tiszt-társaimat, hogy az orvosságra fordíttatandó bornak a' vételét soha se bízzák sem a' patikárius legényekre, sem holmi tselédekre, mert meg-tsalattatnak. — Hallottam Bétsben, hogy egy betegnek az Orvos által javasoltatott az aszszú-szöllő borbá elegyítettett China. Tehát a' betegnek az atyafiai mindjárt a' leg-főbb aszszú-szöllő bort keresték-fel, még pedig nem kortsmán, hanem csak különös nagy háznál. Ezt a' jó bort azomban minden-nap a' patikába küldötték, hogy ott készítsék-el a' Chinával a' patikárius legények Mit tselekedtek ezek? Minden nap meg-itták az igaz aszszú-szöllő bort magok, és holmi hitvány borral tsinálták meg a' Chinát. — Arra-is jól emlékezem, a' midőn a' Bétsi Nagy Ispitályban egyszer egy betegünknek bort adtunk, és erre a' borra mindég 30. krajtzár adódott a' betegek' szolgájának a' kezébe, ő pedig mindég csak 8. krajtzárost hordott. Ez ki-sülvén, a' szolga a' hivataljától meg-fofztatódott. — Sok értz nemeivel-is meg szokták a' borokat vesztegetni, p. o. ólommal, antimóniummal, 's a' t. de ezekről másutt van szó. — Holmi plánták' nemeivel-is szokták a' borokat meg-vesztegetni, p. o. kermessel, veres szantalum fával, veres festő-fünek a' gyökereivel, bodza terméssel, kék kukörítettel, fü-szerszámokkal, pálinkával, t.úkorral, malozsa szöllővel, musttal. Ezeket ugyan valóságos mérgesítesnek nem lehet

tartani, mindazonáltal, minthogy lassan lassan az emberek' egészségét meg-rontják, a' mennyiben hogy hevítenek, vér-köpést, vér-folyást, a' vér-edényekben, és a' bél-hurkákban való szorúlást okoznak, és így sok embereket meg-rontanak, veszedelmecek. — Itt nálunk sok idegen borok helyett holmi mesterséggel csinált, 's sok-féle dolgokkal öszve-zavart borokat szoktak el-adni. — Mert az lehetetlen, hogy annyi tiszta, igaz híres idegen borok termenének, mint a' mennyit azoknak a' nevek alatt mind itt nálunk, mind pedig az egész Európában el-adnak. De erre azt lehet mondani, hogy valósággal ha a' Magyar ilyen formán meg-tsalattatik, nem lehet szánni; mert ha valakinek bor kell, azt csak ugyan leg-jobbat, és minden-félét, gyengét, erősset taldl Magyar Országban. —

2. A' palinkát. — Mindenek, és még a' vad Nemzetek-is meg-szerették a' pálinkát, és képesek voltak érette a' magok szabadságokat el-adni, a' melly-is először csak patikabeli szer volt. — Iszszák ezt az egész éjszakon. Tutar Országban minden házban ló-téjből; Magyar Orzágon pedig a' felső Vármegyékben gabonából, Bereg, Ungvár, Szathmár, 's a' t. Vármegyékben szilvából főzik, és iszszák, holott a' pálinkával való viszsaelés árt az egész emberi testnek. — A' pálinkával való mértékletes élés hasznos a' hideg tartományokban lakó, a' kemény munkával élő szegény embernek, a' táborban, a' szabad levegő-égen holmi vékony ruhában fájlódó katonának, a' sovány étellel élő nap-számosnak, mert az a' gyomrot, és a' beleket erősíti, a' vér forgását jetteti, az egész testet frissíti, és igazán szólván, az valósággal a' szegény embernek balzsam gyanánt van, sőt az éhséget enyhíti, és Kruger az égett-bort vízzel elegyítvén erre a' végre még jobban dítseri, mint a' gabona pálinkát, mert ez a' votkától bűdös. — De azomban igen sok embert-is meg-öl a' palin-

ka, és a' köz nép között uralkodni szokott nyavalyáknak aza' leg-nagyobb oka. — A' pálinka az a' szér, a' melly a' bort, és a' sert részegítő italló teszi, és így amabból egy kevés éppen azt tselekeszi, a' mit ezekből igen sok; mivel a' részegítő szér a' borban, és a' serben sok vízzel van össze-elegyítve. A' pálinkától sok ember meg részegszik, ha azt csak a' szájába veszi-is, v. a' vállára töltögetvén, (mint a' Tót legények szokták) azt szagolgatja is. — A' gyomorban, és a' belekben mulatván a' pálinka, azokat izgatja, a' sok nedvességeket oda tsalja, a' vérnek egygyik részét meg-altatja, az ikrás-húsokat meg-dugja, úgy annyira, hogy az étel gége, és a' gyomor gyakran csak nem úgy öszve-szorúlnak, hogy egy tsepp étel sem mehet beléjük; — mert azoknak a' hárttyái nagyon meg-vastagodnak. — A' gyomornak, és a' beleknek az utolsó-szúlatskái, a' szüntelen való izgatás, a' nedvességeknak a' leg-kissebb edényekben való öszve aluvása, és nyúlókássá való lét. l. által érzéketlenekké lesznek. — A' pálinkának a' vékonyabb része mindjárt a' gyomorban az állati ott lévő meleg által széjjel-száll, és az agyvelővel leg-közelebb lévő öszve-kötésben álló érző-irakut háborítja meg; a' honnét azután az a' zürzavar származik, a' mellyet részegségnek nevezünk: a' vastagabb része pedig ugyan azokon a' tej-edényeken, a' mellyeken más eledlek szoktak a' gyomorból bé szívódni, a' vérbe által mengyen, és abban valósdagos hidegteleős hévséget, szív-dobogást, a' tagoknak reszketését, a' nedvességeknak egyenesen a' fejbe való rohanását, bolondságot, duhösséget, feledékenységet, guta-ütést, lankudtságot, az érző inaknak érzéketlenségét, ostobaságot, fúladozást, 's a' t. okoz. — Londonban 1725-ben úgy találván az Elöl járók, hogy a' pálinkával való való vízfzsa-élés okozza azt a' magtalan-ságot, a' melly akkor uralkodott, arra az ital nemére mindjárt nagy adót vetettek, és ennek a'

dolognak a' termékenységre nézve 1758-ban a' nagy
 haszna szembe-is tűnt. — Schlötzer azt írja, hogy
 a' pálinka' itala Petersburgban 10. hónapok alatt
 625. polgárokat ölt-meg. Azok a' vad Indusok, a'
 kik az Anglusoktól pálinkát sem venni, sem inni
 tellyességgel nem akarnak, és Amérikanak a' bel-
 ső részén laknak, egészséges, nagy, bátor, és erős
 emberek; ellenben a' Hudsons-bay mellett lakos,
 részeges Indusok, száraz, kitsiny, beteges, fázé-
 kony, és annak a' tartománynak-is a' hidegét
 alig szenvedhető nép. Ezek voltak már annak az
 okai, hogy Sváb Országban 1652-ben, Osnabrü-
 kában pedig 1695-ben a' pálinkának a' közönséges
 árulása meg-tiltatott. — De még nagyobb vesze-
 delem az, hogy ez az ital a' gyermekeket a' nő-
 vérsben, az asziszonyokat pedig a' termékenységben
 hátráltatja. Haller írja, hogy ő Göttingában es-
 mért olyan pálinkás korszókat, a' kik utóljára
 örökös rekedtségbe, halálos fúladozásba, a' tag-
 jaiknak mind addig tartó reszketésébe, és a' tes-
 teknek hasonlóképpen mind addig az ideig kínzó
 lankadtságába kínlódtak, míg az ő érző inákat
 ismét pálinka által fel nem izgatták. — Néha né-
 mellyek úgy teli itták már magokat ezzel a' tűz-
 zel, hogy a' nagy hévségek miatt nem csak az
 hogy a' hóban hempergettek, 's magokat a' ga-
 néjba ásatták, hanem a' mint Vilmer beszéli; egy
 részeges Zangerina Bandi nevezetű Grófnének a'
 holt teste, hólta után másod' nap' magában mag-
 gyúlt, és a' tsontjáig hamuvá égett. Krünitz írja,
 es Gmelin a' Siberiai, és a' Moskoviai utazásá-
 jában azt erősíteni is hallotta, hogy Lengyel,
 Muszka Országokban, és Siberiában, a' melly
 tartományokban t. i. a' pálinka-italával nagyon
 viszsa-élnek, az embereknek a' szájakon halálok
 előtt kévéssel valami kék láng szokott ki-tódulni.
 — Ez adott már arra a' Braunschweigi Hertzeg',
 és Burgus Király' közönséges parantsolatjára al-
 kalmatosságot, melly szerént a' pálinkával való

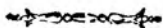
vissza-élés heményen meg-tiltatott. — Meg szok-
 ták a' pálinkát tudva-is vesztegetni, p. o. hogy
 erosebb legyenek a' Chinai arak, v. pedig a' ris-
 kásából főzött pálinka, azokat a' nap-keleti Indiai
 tengerhen termő, holothuria nevezetű száz lábúval
 szokták meg-elegyíteni, a' melly-is ilyen formán
 szörnyű tsípőssé tévén az urrakot, rettenetes he-
 tegéseket szokott okozni. — Közönségesen a' pá-
 linkákat ho sial szokták igen erősnek tsinálni. —
 Angliában egyszer laurus-tserefsznye levélvel ele-
 gyítették a' pálinkákat, de ez valóságos hir-
 telen halált okozott az ivóknak. — Meg-veszteget-
 tetik a' pálinka tudatlanságból-is, még pedig réz-
 zel, és ez a' leg-közönségesebb hibája a' pálin-
 káknak ország-szerte, a' melly hiba a' követ-
 kezendő módon esik-meg: A' lombikok közön-
 ségesen rézből lévén, a' még fél-savanyúságú
 pálinka könnyen fel-olvast abból fokat, és így
 a' tsön keresztül le-mossa magával egygyütt a'
 kívül lévő edénybe. Az kívált igen rossz szokás
 a' pálinkák' főzésében, hogy minden főzés után
 a' pálinka főző lombikoknak a' tsőjeit szorgalma-
 tosan ki nem szokták törülni, hanem azokat vi-
 zessen hagyván, azokban valóságos kék-kő (vi-
 triolum cupri) virágzik-ki, a' melly a' jövő főzés'
 alkalmatosságával mind a' pálinkába le-mosódik.
 Szükség volna tehát a' pálinkákat mindenütt meg-
 vizsgálni, ha nints-é bennek réz? mert azt tud-
 juk, hogy az valóságos mérég. A' szegény mun-
 kás embertől ugyan a' pálinkát egészszen el nem
 lehet fogni, de arra szükség szorgalmatosan vi-
 gyázni, hogy azzal vissza ne éljen. A' pálinka-
 főzőket is nagy számmal egy egy faluban, mint
 mi nálunk sok Vármegyékben szokott lenni, meg
 nem kellene engedni, mert könnyebb volna egyne-
 hány fust-pénzből jövő kraitzárok nélkül, mint sok
 emberek nélkül el-lenni. Szorossan kell arra-is vi-
 gyázni, hogy a' lombikok' tsőjét belül meg-tziu-
 tessék a' pálinka-készítők, és minden főzés' végén

VII. Az életet rövidítő elme' alkatása, és az ináúlatok, 38) roszsz kedv, — igen nagy szorgalmatosság.

Fő életet meg-rövidítő eszközök némelly elme' alkatásai, és némelly szokások, a' mel-

a' nedvességtől, minden főzés' kezdetén pedig a' talán ki-virágzott kék-kötől nevezetesen a' tsüket belől jól ki-töröljék, ámbár ez a' tisztaság az egész fazéknak a' belső öblire nézve is szükséges. — Meg lehet tudni ha van-é réz a' pálinkában ilyen formán: cresszess meg-faragott szappant, v. tiszta szalamia spiritust, (spiritus sulis ammoniaci) v. óltatlan meszet a' pálinkában; ekkor ha réz van a' pálinkában, az kék formában v. a' fenekére le-cresszkedik, v. a' tetejére fel-emelkedik annak. — Közönségesen meg-van-é a' pálinka vesztegetve? v. nints? azt az ő igen erős tsípösségéből, v. az idegen széből, v. a' véllé állökön tett munkáiból lehet ki-hozni. Ide tartoznak a' sok külső Országi, v. talám az Országban készült fok-fele rozsolisok is. — Leg jobb volna a' rozsolisok' árulásút 's készltését csak a' Patikáriusoknak engedni meg, és csak az ő vigyázások alatt árúltatni, mint az Német Országban szokás. —

38) Valamint hogy olvasni nem tud a' ki a' betüket nem esméri, úgy szintén nem képzelődhetik, a' ki soha. nem érzett. Ugyde az érzés különbözik az érző élő-eszközök, a' mértéktet, az esztendők, a' nevelés, a' gyakorlás, a' tapasztalás, és a' figyelmetesség szerint. Bizonyossun tehát a' képzelődések testi, és lelkiképpen különböznek egymástól, úgy annyira, hogy azok szerint egygyik ember elevenebben, a' másik pedig resttebben képzelődik. Az én érzékenységeimnek, élet-időmnek, mértékletemnek, nevelésemnek, gyakorlásomnak, 's a' t. különbbsége szerint meg-

lyek nagy ellenségei az életnek, p. o. a' szomorúság, a' bánat, a' boszszúság, a' félelem, a'

eshetik, hogy én-nékem kedves dolog az, a' mi másnak kedvetlen; nékem szép az, a' mi másnak rút, 's a' t. A' szerént képelek én valamit, a' mint azt érzetem. Ha tehát valamit v. igen kedvesnek, v. igen kedvetlennek képelek az elmém-ben, ez a' képzelődés az egész testemben hasonló kedves, v. kedvetlen mozgást okoz, a' melly mozgások ha gyakran erősen tartanak a' testben, Indulatoknak neveződnek. És így az indulatok mintegy meg-szokott heves képzelődések, az azokból következni szokott munkákkal egygyütt. Tehát az a' meg-reszkettetés, v. az az akármí neme az ér-ző élő-eszközök' utolsó-szálatskáiban való mozgás-nak, a' melly nekünk kedves; hasonló kedves mozgásokat tsindl az agy-velőnek, azután az ér-ző-inaknak, utóljára az inas-húsoknak az utolsó-szálatskáiban, és ez a' gyakori kedves mozgás végtére szokássá válik, és már így lehet testikepen valahogy az indulatokat ki-magyarázni. — Ez az egész testben elterjedő mozgás ha sokszor gyakoroltatik, utóljára olyan tökéletességre megyen, hogy azután midőn valami indulat ki tör bennünk, az egyszerre az egész testben egymással öszve-kötésben lévő részekben-is mindjárt ki-jelenti magát; p. o. a' haragot, a' szomorúságot, az örömet észre-veheti az ember az ortzán, a' szemöldökön. — Külömböznek az indulatok a' szerént, a' mint a' lelki állapotja, és a' testi alkata, és környül-állása különbözik az embernek, mert az ő érzései ezektől függenek, az ő képzelődései pedig az ő érzéseihöz hasonlóak, az indulatok viszont a' képzelődéseknek a' tsinálmányjai. Innét lehet már ki-magyarázni, hogy az Indiaiak tsuk a' világos festésekben gyönyörködnek; t. i. mert a' Napnak a' kemény sugárjai miatt ők igen gyenge szeműek, és így a' gyenge árnyékos festé-

töprönködés, a' félénkség, kiváltképpen pedig az irigység, és a' gyűlölség.

sek őket éppen nem izgatják, 's benneki indulatokat se szerzenek. — Az Északi Amérikáknak a' lakosa nem szerelmes, mert a' teste gyenge, a' vére taknyos, és vizes, lankadtak, érzéketlenek mind az agy-velejének, mind az inas-húsainak, mind az érző-inuinak az utólsó szálatskáki, és lassú a' vérének a' forgása. — Az Európai ifjú, a' kinek a' vére fósabb, tüzesebb, a' vére-forgása sebessebb, az érző-inainak, az agy-velejének, és az inas-húsainak az utólsó szálatskáki érzékenyebbek, erősebbek, a' feje a' tapasztalás, az olvasás, és a' tudományok által a' leg tsiklándsabb képzelődésekkel tellyes, sokkal hevesebb a' szerelmetességben. — A' természeti alkatásból következik, hogy az erős mértékletű (cholericum temperamentum) ember a' betsületen kapkodjon, haragos legyen; a' bús mértékletű (melancholicum temperamentum) ember pedig a' szomorúságra, és a' fösvenységre hajlandó legyenek. — A' nevelés, a' szokás; a' példa, 's a' t. a' képzelődéseket kedvesebbéské, v. kedvetlenebbékké, és utóljára indúlattá tehetik. Innét van már, hogy minden állapotnak, Nemzetnek, élet-időnek, mértékletnek bizonyos indulatai vannak. — A' mennyi ház annyi szokás. — Némelly Országokban a' leg-horogasabb, és leg-hoszfzabb köröm, és orr, másutt a' bor, néhol a' mák-lé, (opium) sok helyeken a' zsup ágy kedves: a' mellyek más tartományokban ostoba dolgoknak tartatódnak. A' sürű nedvességnek lassú forgása, és a' meg-mereveáett utólsó szálatskáki tselekeszik, hogy az öreg, és a' bús mértékletű ember mindég a' roszsz időktől retteg, és azt gondolja, hogy azok ellen bátorságba tette magát, ha sok pénzt gyűjtött össze. Midőn látja, hogy a' szegényeket senki fel se veszi, a' gazdagokat pedig minden betsüli, akkor ismét a' pénz'

Ezek mindnyájan a' leg-fájnabb élet-erőt
 pusztítják-el, meg-háborítják kivált az emésztést,

szereleme foglalja-el az ő szívtét, és utóljára annyira megnyen, hogy mindég csak a' pénzzel tépelődik; és uzután ki is útvén magát benne világosan a' fosványosságra való indúlat, és az az ő testét lelkét el-foglalván, a' leg-útálatosabb tselekedetekre vete-medik. Mert a' kit valami indúlat el-foglal, az minden más képzlődésekre alkalmatlanná leszsz. — Az erős mértékletű ember, midon magának azt a' betsületet, tiszteletet, 's hírt nevet képzeli, a' melly származik a' sok ezereknek való parantsolásból, és a' sok Országoknak a' meg-győzéséből, fel-gyúllad benne a' betsültre vágyódó indúlat. Illyenkor kész Kromwell a' Királytát meg-öletni, Roberspierre a' maga hazafiai: le-mészároltatni, Semiramis a' Ninus' halálával Médiának, Persiának, Lybiának a' meg-győzésével meg nem elégzik, hanem még a' természetet-is maga alá akarja vetni; Nagy Sándor Persiát meg-gyözven, túl akar menni a' Herkules' oszlopain-is, sőt a' mint a' maga katonája a' szemére hányta; Asiából ismét visszsa Európába igyekezett, 's egygyik kezével Nap-nyúgotot, a' másikkal pedig Nap-keletet akarta be-markolni, és azután midon az egész Világot meg-nyerte volna, az erdőkkel, a' havakkal, és a' vadakkal-is hadakozott volna. — A' meleg tartományokban, Olasz, Spanyol Országától fogva egész Nap keletig nagyon uralkodik a' feleség-féltés; mivel itt a' meleg vér, az igen tsiklúndós utolsó-szúlatokkák nagyon érzékenyekké, és szerelmesekké teszik az embereket; mennél jobban szeret pedig az ember valamelly kintset, annál jobban kívánja, hogy azt tsak maga bírja. — Inncét lehr már meg érteni, miért nem hitt az Egyiptombeli ember még annak-is, a' ki az ő meg-hólt feleséget bé balzsamozta? miért nem ereszi a' Török a' feleségeinek a' házába, még a' be-

és az el-hasonlítást, gyengítik a' szív-erejét, és e' szerént akadályoztatják azt a' farkalatos mun-

teghez-is, az Orvost? miért kötöttek a' Chinai beteg afzszonynak a' karjára selyem tzerua szalát, hogy az Orvos tsak azon esmérje-meg az ér-verését? miért nem lehet a' Persiai afzszonyok' házában egyébből, hanem tsak az trás-tudatlan afzszonyokból az Orvos? Mire valók Nap-keleten az afzszonyok' házaikban a' sok heréltek? miért zárják be közönségesen a' Nap-keleti Nemzetek a' feleségeiket? a' mellynek az itt már nálunk lakó Görögöknél-is lehet a' nyomait szemlél-
ni. — Ide járúl ezekhez annak a' gyalázatnak a' képzelése, a' mellyet a' feleség-féltők formálnak magoknak abból, ha valakit valami afzszony meg-
vet. — Az Északi hideg tartományok' lakosai, p. o. a' Grönlandiaiak, a' Lappóniaiak tompa ér-
zékenységü, és hideg, sűrű vérü emberek; e'hez-
képest a' feleségeiket nem is igen féltik: de ellen-
ben a' búsulásra hajlandók, 's érezvén a' magok
gyengeségeket, félénkek, és kegyetlenek, munká-
sok minthogy sokat esznek, úgy hogy még azért-
is meg kell nekik fizetni, hogy a' templombamen-
nek, minthogy addig-is, mondván; az időt
múlatják. — Mennél tudatlanabb valamely Nép,
mennél kisebb valamely társaság, ott annál ke-
vesebb kedves, és kedvetlen érzékenységeik, kép-
zelődéseik, és indulatjaik vannak az embereknek,
mert az ilyen helyen tsak a' természeti szükségeit
kívánja meg-elégíteni az ember, és a' kevélység-
nek, irgyságnak, gyűlölségnek nints helye. Ezt
mi, a' kik falun születtünk, 's nevededtünk, most
pedig a' városokon lakunk, boven tapasztaljuk. —
Igaz tehát az közönségesen, hogy minden indula-
tok a' lélek' állapotjától, a' test' alkatásától, az
élő-eszközöktől, a' test' mértékletétől, az élés'
módjától, a' társaságtól, a' levegü-ég' mértékle-
tétől, a' szokásoktól, a' szükségtől, a' kedves, és

kát; a' vizfza-pótolást. Az első, t. i. a' szomorú indúlatok, tsak annyiban rövidítik az éle-

kedvetlen dolgoknak érzésétől, 's képzelésétől, 's az elsőbkeknek a' kívánásától, az utólsóbbaknak pedig az útúlásától függenek. — Az indúlatok két-félék. — Némelly indúlatok minket munkásokká tesznek, és holmi nagy dolgok' próbáljára izgatnak. Mások ellenben minket tehetetlenekké, élhetetlenekké, mozoghatatlanokká tesznek. — Az elsőbkekhez tartoznak: a' harag, a' bozszonkodás, a' duhosság, a' szerelem, 's a' t. — a' másodikhoz pedig a' félelem, a' szomorúság, a' töprönködés, a' kétségbe-esés, 's a' t. — A' frissítő, v. izgató indúlatok származnak a' tsiklándós, de nem igen lankadt utólsó-szálatskáktól, a' nedvességeknak valami bizonyos melegségétől, és az élet-erőtől. — Midőn a' frissítő indúlatok zámadnak az emberben, akkor az agy-velő' utólsó-szálatskáiban eleven, kisebb v. nagyobb mozgások származnak, a' mellyek azután az egész testnek az utólsó-szálatskáiban is a' meg egygyezés által el-terjednek. Innét van már, hogy azokban a' kikben a' frissítő indúlatok uralkodnak, különfélegesen a' testnek valami bizonyos erejét, eleven-ségét, az inas-húsoknak kemény öszve-húzódnását, hig nedvességeket, jól véghez menő el-választásokat lehet tapasztalni. — Az ilyen el-választások gyakran olly rend-kivül kegyetlenek, hogy hirtelen való halált-is okoznak; p. o. a' haragban a' vér fokszor ollyan nagy kegyetlenséggel, es erővel hajtatik minden edényekbe, de kivált az agy-velő-jébe, hogy onnét ver-folyások származnak; az epés-hólyag' utólsó-szálatskáját úgy öszve-húzzuk, hogy az epé a' belső részekbe ki öntetik; az inas-húsok ki-jeszítettnek; az érző-inak meg-rezskettettek; a' honnét ismét a' hehez-nyavalya rázások, szel-ütések származnak; az embernek rend-kivül való nagy ereje van; de egyjzer'smind a' forró

tet, a' mennyiben azt nem táplálják. Ellenben ezek; a' gyűlölség, és az írgység, tulajdonkép-

hidegbe, v. más halálos nyavalyába-is eshetik. Eze^t az elől számlált bajok származnak a' hirtelen, és keményen munkálkodó élet-erőtől, az agy-velő' utolsó-szálatskáinak ki-feszítettetésétől, és kemény meg-merevedésétől, a' melly-is az egész testnek minden utolsó szálatskáiban hasonló állapotot terjeszt-el. Ezek a' bajok pedig annál veszedelmesebbek, mennél jobban ki-terjednek az életre el-múlhatatlanúl szükséges élő-eszközöknek az utolsó-szálatskáira. — Innét van már, hogy az ember a' nagy haragban sokszor magán kívül van, és minden más érzésekre, és képzelődésekre érzéketlen, meg-némúl, meg-merevedik, és nem-is tud lélekzetet venni. — A' reménységben, az örömben, a' szerelemben úgy látszik, hogy az agy-velőnek az utolsó-szálatskái könnyebb, és kedvesebb mozgásokat, és meg-reshkettetésekét szenvednek, és azokat az egész testnek a' többi utolsó-szálatskáira is ki-terjesztik, és ezek a' mozgások annyira frissek, és kedvesek, hogy az ember' minden tagjain hirtelen valami kedves érzékenység szalad keresztül. Igaz ugyan, hogy gyakran a' nagy örömtől hirtelen halál is következik; a' melly-is akkor a' vérnek egy szem-pillantásban való fel-olvadásától, ki-ömlésétől, az élet-erőnek egyszeriben való elenyészésétől, a' szél-ütéstől, az életre szükséges élő-eszközök' utolsó-szálatskáinak a' meg-merevedésétől, a' nedvességeknek a' meg-dugulásától, 's a' t. látszik származni. — Ellenben a' mértékletes örömből következik a' vérnek könnyű forgása, a' bőrnek jó ki-párologása, és az egész testnek jó állapotban való létele. — A' szerelem a' búsulás, és a' szűzek' sárgasága (chlorosis) ellen igen hasznos. — A' bágyasztó indulatoknak éppen ellenkező következtései vannak. Mert ezekben a' vér-forgása lassúbb, akadozóbb, minden utolsó-szálatskák res-

pen meg is ölik az életet. Nem tsak el-vesztik

tek, tehetetlenek, erötelenek, az ember maga gyanúskodóvá, képzelődővé, a' tagok erőtlenekké, és nehezekké lesznek. Ide tartoznak: a' félelem, a' szomorúság, a' bosszúság, a' feleség-féltés, a' búsulás; a' mellyek-is dugulásokat, havasságokat, sápadtságokat, fejér folyást, 's a' t. okoznak. — Mind a' két-féle indulatoknak vannak hasznai, és kárai-is. — A' tüzes, és kemény embereket, a' kikben a' nedvességek, és az utólsó-szálatskák nagy mozgásban, és ki-feszítésben vannak; a' bágyasztó indulatok által zabolában lehet tartani. — A' félénk, túnya, és gyenge embereknek nagyon használnak az elevenítő indulatok. Továbbá tudjuk millyen nagy haszna van a' reménységnek, az örömnök, 's a' t. ellenben millyen nagy kárt teszen a' félelem, a' ketségbe-esés a' forró hidegekben. — Közönségesen pedig mind a' két rendbeli indulatok árthatnak ha sokáig tartanak; mert a' nyughatatlanság, a' melly v. hozzájok van kötve, v. pedig őket el-múlthatatlanúl követi, a' nedvességeket rendetlenségbe, rothadásba, az utólsó-szálatskákat erötelenséghe eiti; és így világosan rövidítik az életet ha sokáig tartanak. —

Az utólsó-szálatskák akár a' természet, akár a' gyakorlás, akár a' szokás, akár a' nevelés által legyenek: — 1. Göndörök, lágyak, tsiklándósok; a' nedvességek melegek, hígak, akkor hajlandó az ilyen ember a' vlg indulatokra. Az utólsó-szálatskák, és a' nedvességeknek könnyü mozoghatása azt tselekszi, hogy o' benne az indulat könnyen fel-buzdúl, de hamar le is tsilapodik, és éppen ezen az okon az ilyen emberek a' szomorú indulatoktól kevesebbet-is szenyvednek, a' mellyekre tartós mozgások, és merevedt utólsó-szálatskák kívántatnak meg. 2. A' száraz, erős, de tsiklándós utólsó-szálatskák, a' valamennyire
ezek

ezek a' test' élet'-erejét, hanem a' mennyiben

vastag, és tüzes, mindazonáltal frissen forgó nedvességek, a' vlg indúlatokra teszik az embert hajlandóvá. Itt az utólsó-szálatskák a' mozgások tovább tart, és keményebb. Ezekben lehet a' haragnak, a' hosszú-állásnak, a' betsületen való kapkodásnak a' le-írhatatlan kegyetlen munkáit látni, mert ezekben még a' lassúbb indúlatok is elevebben munkálkodnak, p. o. a' hosszúság, a' nyughatatlanság, a' búsulás rend-kivül nagyon dolgoznak itt, és az ilyenek csak a' töprönködés miatt is majd meg-pukkadnak. 3. Az erős, durva utólsó-szálatskák, a' sürü nedvességek azt tselekezik, hogy az indúlatok ugyan később, de annál kegyetlenebbül ütnek-ki. Innét van, hogy a' vad Nemzeteknek egymás ellen való gyűlölségek fiúról fiúra által-mengyen. Ebből kell azt is ki-magyarázni, hogy a' mi parasztjaink ha dühös-ségbe jönnek, igen soká, és nehezen lehet őket az ő dühös örjult kegyetlenségekből visszsa-húzni, a' mint azt a' Dózsa', Péro', és a' Hora' világbeli zür-zavarok bőven meg bizonyították. 4. A' melly emberben a' nedvességek lassan forognak, meg-dugólnak, a' test hideg, és élet-erő nélkül való; abban valamennyi szomorú indúlat csak lehet sorjában mind elől-áll. A' hevítő szerek, a' muzsika, a' társalkodás, a' vlg mulatságok, 's a' t. ezeket ellenkező vlg inulúlatba hozhatják. Innét van már, hogy a' kulömben bús, és mindeneiket gyűlölő ember a' jó borotška mellett vlggá, és szerelmessé lesz. 5. A' kiben az utólsó-szálatskák gündörök, igen tsiklándósok, de erőtelenek is; az élet-erő kevés, a' nedvességek véknyak, az egész test hideg; hirtelen indúlatú emberek szoktak lenni. Kegyetlen indúlatokat ugyan ritkán szenvednek az ilyenek; de ellenben a' rendeletlen, és szomorú nyughatatlanságoktól, a' töprönködésektől, 's a' t. soha se szabadok. Ezek minden hangnak,

az epét mérgessé teszik, szüntelenül lassan dol-

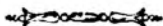
és még a légy zúgásának a hallására-is meg-rettennek, meg-dobbanak, meg-refszkettetnek, el-ájúlnak mihelyt leg-kisobb kedvetlenséget látnak. A tudók, a havas aszszonyok, és férjfiak ezek közzé tartoznak. — Ezeknek igen használ a munkállóság, a test gyakorlása, a vasból tsinált szer, a hideg ferdő, a gúlitz-kő savanyúság, a dörögölés; egy szóval mind az, valami tsak az utolsó-szálatskákat erősebbekké, a nedvességeket pedig sűrűbbekké teheti. 6. Ha valamelly emberben az utolsó-szálatskák gorombák, vastagok, tézfatformák; a nedvességek vizesek, taknyosok; abban az indulatok igen könnyen ugyan ki nem utnek, de azomban soká sem késnek; ellenben soká soha sem tartanak. Ezek azok a taknyos mértékletű emberek; a kik félennek, de külömben jó, együgyű, nyúgodalmas, vastag, fel-pöffedt, búrtortalan emberek.

A heverő, és a városi emberekben a leg-kegyetlenebb, és a leg-több indulatok uralkodnak; ellenben a dolgos, durva, mindég munkálkodó, és mindég egyenlőben élő parasztnak a nedvességei meg-sűrűdvén, az utolsó-szálatskái pedig meg-kevényedvén, és érzéketlenekké lévén, az izgató ételek, és italok által az élet-erejek nem izgatódván, hidegebb vérű mint az Urfi; és a szomorúság, a vigasság ötet olyan hirtelen fel nem bizgatja, mint a Komédiákon hahotuló, és firánkozó városi embert. Közönséges Regula legyen az: hogy a nagy tsiklándósságot kissebbíteni, a kistsínyt pedig nagyobbítani kell. Ha az indulatokat akarjuk meg-változtatni, akkor nem tsak a testi, hanem az erköltsi dolgokra-is, p. o. a nevelésre, a gyakorlásra, a nyughatatlan elmére, a szokásokra, az élés-módjára kell vigyázni. Mit használ a szerelmes ifjúnak a hívesítő orvosság, ha minden-nap meg-engedődik néhi a szép nimmel

gozó mérget készítenek, és az epének mardosá-

való hant-tízás; és a' hideg vérű embert meg nem gyógyítja a' hevítő szer, ha azomban valami vén aszfszonyt adol hozzá feleségül. —

Az ember indúlatok nélkül a' leg-alább való dolog az egész Világon; és ha valaki azok nélkül szükölködik, az annak a' jele, hogy az az ember minden érzékenység, és képzelődés nélkül való állat; v. pedig, hogy az ő élő-éjzközei igen gorombák, és durvák; v. hogy az ő utólsó-szálotskái illendő izgathatóság, és tsiklándósság nélkül valók; v. az ő nedvességei rojzszak, v. restül sorognak; egy szóval, hogy ő egy toke, és a' rest marhához hasonló, és éppen az északi Amerikai embernek a' párja. — A' betsületre, és a' sok Országokra való vágyódás nélkül egy Király sem lesz vitézzé; a' pénz' kívánása nélkül egy hereskedő sem hajókázik Indiákra; a' szánakozó indúlat nélkül az emberi szeretet' gyümöltseit egy ember se fogja soha tapasztalni; harag nélkül egy gaz-ember se fog soha meg-büntetődni; félelem nélkül egy gonosz embert sem lehet soha zabolán tartani; szerelem nélkül ki-hal az emberi nemzet. Midőn Charillusnak a' jóságát egy Lacedaemoniai Király előtt dítsérték volna, azt felelte: hogy lehetett ő jó, ha a' gaz-emberek nem félték tőle? — Közönségesen azt lehet tapasztalni, hogy azok a' Nemzetségek leg-durvábbak, leg-tudatlanabbak, leg-henyébbek, és leg-szegényebbek szoktak lenni, a' mellyekben az indúlatok leg-kevesebbé uralkodnak; mert azokban a' tökéletességnek a' kerekai, a' nagy elmék még a' tsirájokban, és a' szorgalmatosságok egészen el-nyomattattak; sőt az indúlatoknak a' helyét a' kétségbe-esés foglalta-el. — Az ilyenek között kevés vitéz, és kevés tudós találatik. — A' betsületet kézzel, lábbal, marékkal, és nem simongatással lehet elérni. — A' vitézségre nagy elme' indúlatjai kívántatnak-meg.

la által az el-emésztődést ifzonyúképpen nagyít.

— Az indulatok tehát szükségesek, csak hogy az ember azokat helyesen a' magok tzeljokra irányozza, és a' midőn a' mértéken felyül járnak, azokat a' testi, és az erköltsi szerekkel mérsékelni tudja. — Éppen úgy nem okai az indulatok a' mi hibáinknak, valamint a' tüzes vériű ló nem oka a' roszsz lovasnak az ő hátáról való le-esésének, és meg-taposásának; mert jó lovas' kezében abból a' leg-jobb paripa lett volna, és meg-lehet, hogy azon valamellyik hadi Vezér valami utközetet meg is nyert volna. A' szomorú indulatoknak a' létele, éppen úgy lehet oka sok nemes, és jeles tselekedetek' el-múlásának; valamint annak a' nem létele. — Racine boszszúságában azért holt-meg, mert a' karban egy mellette el-menő emberre a' nem tekintett. — A' két egymással ellenkező indulatok sokszor a' leg-nagyobb mértékletességnek, és jeles tselekedeteknek lehetnek az okai, — A' félelem mérsékli a' boszszú-dllónak a' haragját; a' betsületre való vágyódás, és az egészségre való vigyázás el-távoztattatja velünk a' szerelmetességben, és a' fösvenységben való feslettséget; a' pénz' szerelme miatt gyakran fel se vesszük a' halált. — A' dühös bolondon eret vágnak, neki hívesítő szereket adnak, és az ő vakmerőségét íjesztgetéssel nyomják-el. — A' kevély leg-jobban meg-alázódik ha őtet fel se vesszük. — A' Világi-bólts fel se veszén semmit, de nem azért, mint-ha a' gyalázatot, a' mellyet rajta véghez-vísznek, v. a' dítséretet, a' mellyet róla beszéllnek, nem érzéné, mint a' vad paraszt, a' kinn csak egy-féle indulat uralkodik; hanem azért, mert a' dolgok' okait értvén, a' méltatlanúfűldözöt fel se veszi, és inkább szánja, mint gyűlöli; (mint p. o. Democritus az Abdéritákat, midőn őtet bolondnak kiáltották, ki-nevette) a' dítséreten pedig, azt v. a' hízelkedőtől, v. az igazság' szeretojítől hall-

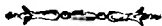
ják, ezért igen helyes az a' köz példa-beszéd : az irigység meg-elfzi maga magát. 39.)

ván, különösen éppen nem örül ; mert azt mind a' két fele esetben természeti, és méltó dolognak lenni látja ; és így az ellenkező indulatok között változhatatlanul meg-áll, és semmit sem változik. —

39.) Hésiódustól fogva egész mostanig, igaz köz példa beszéd ez : Egygyik kutya a' másakra a' tsontért morog ; — egygyik koldus a' másokra a' krajtzárért irigykedik, 's a' t. —

Van olyan neme az irigységnek, a' melly a' betsületes ember' természetével öszve •an kötve. Ez áll abban az igyekezetben, melly szerént valaki más híres emberekhez hasonló, v. talám azoknál még fellyebb való póltzra törekedik ; és ezt nevezzük vetélkezésnek. Így irigykedett már Nagy Sándor a' maga Attydra, azoknak a' számos Országoknak a' meg-hódításúért ; Rafáel, Angelo Mihályra, az ítélet' napjának azért a' gyönyörű lefestéséért, 's a' t. —

A' vétkes irigység éppen más természetű. Ez abban áll, midön valaki tellyességgel nem szenyvedheti a' más' szerentséjét, és betsületét, és örömet ki-szúratná az egygyik szemét olyan fel-tétel miatt, hogy a' másik tsupa vak legyen, egész-szen el-esik minden ereje, és tagja, nyughatatlan midön valakinek a' szerentséjét hallja ; ellenben egész-szen meg-frissül, és meg-vígasztalódik, mikor más ember társának a' szerentsétlensége, üldözése, ha szintén nem egész-szen hiteles embernek-is a' beszéde által a' fülébe megyen. — Két-félék az irigyek ; t. i. némellyek közzülök hirtelen irigységbe esnek, és ezek mindjárt mindeneket kissebbitenek, tsúfolódnak, sőt egynehány szempillantásig haragban-is vannak. Ezt lehet hirtelen, erzékeny, v. gyermeki irigységnek nevezni. Így tselekesznek az ifú aszszonykák ; midön t. i. ők öszre-találkoznak eloször mindent ki-nevetnek, ótsárolnak, azután

Ide tartozik az az igen gonosz elmebéli betegség-is, a' mellyet komorságnak, rozsz kedv-

pedig egymásnak hízelkednek. A' kis gyermekek-is egy szempillantás alatt meg-haragujznak, ha a' szülei más gyermekeknek jobban hízelkednek, v. azoknak szebb ruhát, v. több tsemegétskéket adnak. Kevés aszszony van olyan, a' ki a' más aszszonynak a' haj-fodorítását, v. a' ruházatját, sőt leg-alább a' pántlikáját meg ne szólndá. — Minden színes szenteskedő, és minden Iró irigykedik a' másokra. — A' második nemü irigység veszedelmesebb; mert a' kikben ez uralkodik, azok másoknak a' hírét, nevét, szerentséjét kisszebbíteni igyekeznek, és ha ez nekik el-sül, azon örülnek. Gyakran a' már meg-élemedett aszszonyságok-is pletykálkodnak, az Irók a' mások' munkáját motkolják, azomban ezek a' le-írt irigyek mind frissek, egészségesek. Mert az irigység ugyan frissen dolgozik az ember' testében, de soká nem tart, ki-vévén azt, hogy az irigységnek-is van egy olyan neme, a' melly sokáig tart, és a' testet el-cinészti. — Minden irigyben különös hibás magafszeretete, v. a' gazdagságnak kívánása van, azomban ugyan ő minden jeles elmebéli tulajdonságok, és más tehetségek nélkül szükölködik; közönségesen a' természetől vett ajándékainak a' ki-pallérozását el-múlatta; v. talám a' természet mind a' testi, mind a' lelki ajándékokat tőle meg-tagadta; és idővel azután bosszszonkodik, a' midőn másokban azokat az ékességeket tapasztalja. — Tsak azokat gyötri tehát az irigység, a' kik igen szoros határok közé vannak szorítva, az elmebéli tehetségekre nézve. — Innét van már az, hogy tsak aszszonyokból, gyermekekből, és víz-fejű férifakból állanak az irigyek. — A' sokáig tartó irigységnek közönségesen a' kevé'sség, a' harag, és a' gazdagságnak a' kívánása szokott az oka lenni; ez az irigységnek a' többi nemeinél sokkal

nek, és nyomorodásnak neveznek. Semmi az élet' virágát úgy el nem hervaszthatja, minden

kegyetlenebbül dolgozik, és a' testnek többnyire ártalmas. Ezeknek a' szemekből az írgy nyughatatlanságot, a' boszjuságot ki lehet látni. Az elméjek mindég a' boszjuságon, és a' képzelte nyomorúságon jár, nem alhatnak, halavány sárgák, nem ehetnek, restek, szárazak, utálatos tekintetűek, utóljára meg-romlik a' vérek, és száraz-betegségbe esnek. — Az érzékeny, és gyermeki írgységnek a' fundamentoma a' lágy, igen tsiklándós, és hajlós utólsó-szálatskákban, a' vékony, meleg, híg nedvességekben van, azért ennek a' munkái-is igen hirtelenek, és könnyen elmúlnak. A' mások ellen írgykedő torzsonkodásoknak a' roszsz nevelés, az elme', és a' szív' ki-pallérozásának az el-múlatása az oka, Az erős, és a' fokáig tartó írgységnek az erősebb utólsó-szálatskák, és a' nehezebb nedvességek az okai. Innét az ilyen emberek többnyire tüzesek szoktak lenni, a' kiket t. i. erős mértékletűeknek (cholericum temperamentum) szoktak nevezni, ámbár vannak közöttök a' bús mértékletűek között is. — Vannak olyan Tanítók, a' kik az ő tudományok egy részét el-titkolják, és írgykednek, ha az ő tanítványaik között valamellyik különösen szorgalmatos, v. ha különös alkalmatossága lehet az elméjének a' ki-pallérozására. Rút emberek ezek! Az ilyen tanítókról fel lehet bátran tenni, hogy gyenge fejűek. — Az írgyek között némellyek felette roszsz szívűek, és így a' feleharátjoknak a' leg-kissebb szerentséjeket-is írgylik. A' jobb nevelés ezt a' hibát el-távoztathatta volna. — Azt szokták köz példa-beszédben mondani: Jobb ha az emberre írgykednek, mintha rajta szánakoznak. Ez a' mondás az emberi szív' roszszaságát bizonyítja, mert ez azt teszi: hogy egyik ember a' másikat csak akkor szereti,

gyönyörüségtől, és vígságtól semmi úgy el nem zárhatja, az ember' életének folyamatját olyan

mikor az a' szerentsétlenséggel birkozik, v. pedig mikor az a' szegénység miatt az ő lábai alatt hever. Közönségesen tehát annál szerentsébbek, tudósabbak, nagyobb tekintetűek vagyunk, mennél több írgyeink, és ellenségeink vannak. — Többnyire arra szoktunk írgykedni, a' kit esmérünk, és a' ki körülöttünk van. Azt könnyen el-szenyvedjük, ha a' Mogol Tsászárnak a' fija 40. milliómmal, és 20. feleségekkel utazik, de a' szomszedunknak, ha csak egy jó tehene van-is, azt is írgyeljük. Innét az olyan Tudósról, a' ki v. a' mi időnkben él, v. egy hazából való velünk, v. talám még tanuló-társunk-is vólt, semmit se akarunk tartani, és ezt teszi az a' köz példa-beszéd: egy Próféta sem kedves a' maga hazájában. Boëtius annyira írgykedett Cartésiusra, hogy őtet Isten-tagadással vádolta, sőt utóljára ellene való mérgében epés hidegbe esett. Némelly fél-tudós, v. más-féle ember is halavány sárga, fekete epe színű, száraz, és mint az árnyék csak úgy lézeng, mert őtet a' gyűlölség' eszi. —

A' gyermeki, és a' nagy érzékenységből származott írgységet, úgy kell orvosolni, a' mint már másutt a' nagy érzékenységről tanítottunk. Mert a' nagy tsiklándósság ki-veszvéen az emberből, el lehet kerülni, hogy őtet minden kicsinyiség fel ne bizgassa az írgy kissebbítésre, és a' motskolodásra. —

A' sokáig tartó írgységeket pedig a' nedvesfégék meg-veknýtásával, az utolsó szálatskáknak meg-gyengítésével kell meg-orvosolni. — Minduzáltal a' testi orvosságokban a' leg-kevesebb reményfég van. Itt leg-nagyobb helye van a' jó nevelésnek, és a' józan erköltsi tudománynak. Közönségesen az írgy emberek az alá-való dolgokat-is nagyoknak nézik. — Ezek közönségesen kis leihá

fertővé semmi sem teheti, mint ez a' roszsz szokás. Tanítsolom tehát mindennek, valaki csak az életét izereti, hogy kerülje ezt a' halálos mérget, és meg ne engedje, hogy gyökeret verjen benne.

A' félénkség-is meg-érdemel itt egy fő helyet. Ez hasonlóképpen az elmének roszsz szoká-

emberek, és így holmi alá való dolgokért-is irigykednek másokra. Ezeket tehát arra kell bírni, hogy felségesebb tárgyak körül foglalatoskodjanak, és minden dolgokat a' magok érdemek szerént betsütjenek. A' Világi-böltsek semmin fel nem induló természetekre kell őket szoktatni, a' szívüket meg kell jobbítani, az irigységnek útlatos következtéseit le kell előttök festeni; a' könnyörületességre, a' hazdajokhoz való hűségre, a' másokkal való jótételre, a' mindennel való gondolásra, a' jó akaratra keil őket jel-gerjeszteni; az ő ember-társaik eránt való szeretetet, és a' minden emberek boldogságának kívánásait kell benne fel-gyújtani; a' vak magok szeretetét, melly szerént az emberek magokat másoknál mindig nagyobbra betsülik, egészen ki kell belőlök irtani. Az ember soha ne vágyjon nagyobbra az erdemeinél. — A' legyek a' fő kívánságunk, hogy másokhoz a' jó szívnek érdemeire nézve hasonlók legyünk, v. talán azokat felyül is múljuk. — Oktalanabb orvoslása nem volna az irigységnek, mintha azt a' hízelkedéseknek hallgatása, v. a' roszsz szívből származott bosszú-állás által akarnánk el-ke-ülni. Mert így a' mennyit használnánk, a' szívnek sokkal többet értanánk, és az emberiségnek nagy gyalázatot tennénk. — Zimmermann azt mondja, hogy némelly irigyek soká élnek, de azok azzal hosszabbítják-meg az életeket, hogy egész életekben mindent martozonganak, és a' mérgeket így öntik-ki, és így kerülük-el, hogy őket a' gyűlölség idő nap előtt meg nem eszi. —

fai közzé tartozik, mert erre reá szokhatik az ember. 40.)

40.) Minden érzékeny embernek lehetnek olyan kedvetlen történetei, a' mellyek őtet szomorúvá, komorrá, és gondolkozóvá teszik. De az ilyen szomorúság az olyan kedvetlen történetnek az érzésével, és emlékezetével egygyütt el szokott múlni. — De vannak olyan éhhetetlen emberek, a' kiknek egész életek szomorúságból áll, és a' kik minden dolgot a' magok töprönködésének eledelévé változtatnak. Ezek halaványok, erőtelenek, kedvetlenek, minden reménység nélkül valók, gondolkozók, a' szomorúságoknak az okát nem tudják az eszektől ki-vetni, midőn mások vígadnak, ők akkor-is tudnak magoknak a' szomorkodásra okot találni, a' magúnosságot, és a' pufztaságokat kedvellik. Itt akarják az ő sűrű véreket a' sóhajtozás' segítségé által a' tüdejeken keresztül hajtani. A' vérek v. minden elevenség nélkül van, v. talám meg is romlott, és meg-tstöpösödött; és az első esetben halaványok, puffedtek, útalatos szűnűek; a' másodikban pedig ezekhez valami kiszáradás járul. A' szemeik minden fényesség, és tűz nélkül vannak, és mélyen a' szem-gödriben feküsznek. A' szemöldökök le-sityeg, az alsó szemhéjok meg van dagadva, és le-tsügg. Mindég lenéznek, és a' szomorú történetekkel tellyes könyveket szeretik. A' leg-kissebb kedvetlen eset-is hennek a' leg-nagyobb szomorúságot okozza. — A' sokáig tartó szomorúság az egészségnek felette árt, mert az érző-inak' ereje ez által úgy el-vész, hogy onnét szél-ütések, 's a' test' kemény részeinek erőtelensége következik. Mindent ímmel ámmal, és minden elevenség nélkül tsinálnak; alig pihegnek, az ér-verések lassú, és szűk; a' vérek' forgása rest, a' nedvességeik sűrűek, és akadozók, a' honnét dugulások, ki-növések, (excrementiæ) fejeit folyások, sárgaság, vízi-betegségek következ-

Egy Walter nevű Anglus, a' ki Ansonnal a' Világot meg-kerülte, egyszer az ifjú Berken-

nek; az étel-kívánások el-vész, az emésztések, 's a' testek' táplálása roszsz; utóljára egészen el-erőtelenednek, el-száradnak, mély álmoságha, bánatba, az érző-inak' nyavalyájiba esnek. — A' szomorkodásnak, a' roszsz kedvnek, és a' komor-ságnak az oka közönségesen valami jelen-való roszsz, v pedig valami jónak el-vesztése, p. o. ha az ember a' betsületét, a' jószágút, hazáját, v. a' szeretőjét el-veszti. A' kik erre a' nyavalyára hajlandók, azoknak a' szerentsétlenségnek a' tsupa árnyéka-is elegendő a' szomorúságra. — Az élet-erő kevés az ilyen emberekben, a' testnek a' kemény részei lankadtak, erőtlenek, és igen tsiklándósok, a' nedvcségek sűrű, és idővel néha tsípössé, és vizessé-is válik. — A' szomorú mértékletű ember minden hiában-valóságban búsul, és azon a' mit más fel sem vesz, siránkozik, utóljára havassá leszsz, és az érző-inak' nyavalyáitól jelette szenyved. Ebből lehet ki-hozni, hogy az ő agy-velejeknek, és érző-inaiknak az utolsó-szállatskái igen gyengék, és mód nélkül tsiklándósok. — A' szomorkodásból rák, rút sebek, száraz-betegség származik, a' melly-is azt bizonyítja, hogy a' szomorkodás által a' vér meg-tsípösödik, — ám-bár azt-is meg kell vallani, hogy gyakran a' vérnek a' tsípössége, p. o. a' vénusi méreg, a' szomorkodásnak az oka. — A' nedvcségeknek a' lassú forgása közönségesen a' babonás szenteskedésnek, és az el-ragadtatásoknak a' szülő anyja, a' melly-is első lépés a' szomorú képzelődésekre. — Hajlandók a' szomorkodásra az öregek, a' hideg, sűrű vérű, bús mértékletű emberek; mert ezekben a' gyenge utolsó-szállatskák nem hajt-hatják elég szabadon, és frissen a' nedvcsé-geket. Nints tehát ezekben a' vidámságnak, az erőnek, a' tost' vastkosságának az az ér-

houttal bezéllgetvén, midőn ettől ezt a' szót: félelem, hallotta volna, fel-pattan Walter nagy

zése, a' melly van a' meleg, és könnyű vérű, erős testű, és friss vér-forgású embereken szokott lenni. Sőt ellenben az ilyen emberek kétségbe estek, és el-aléltak. — Hogy ezekben a' vizes nedvesség sokszor öszve-gyül az erőtelen mozgás miatt, azt a' szomorú embereknek a' halavány színe, a' fel-puffedit ábrázatja, és a' gyakran rojtok ütni szokott vízi betegség bizonyítja. — A' szomorúság v. hirtelen, v. lassan dolgozik. Montagne beszéli, hogy Budu' Várának a' meg-vételekor, Ferdinándnak, a' Magyar Királynak a' hadi-serege között, az ütközetben, egy vas pántzélba fel-öltözött katonára szertelen vitézséggel viaskodott, utóljára pedig el-csett. Minden szánta ezt a' vitézt. — Azonban a' meg-hóltanak le-veszik az ábrázatjáról az áll-ortzát (larva). Ekkor mindenek oda tódultak, hogy meg-csmérhetnék ki lett legyen az a' bátor férifi. A' nézők között jelen volt egy Reischach nevezetű Német Nemes-ember-is, a' ki ebben az ütközetben egy a' Hadi-Vezérek közzül való volt. — Rea' tekint a' halotra! 's meg-esméri hogy az az ő fia. Ő ennek a' látására mindjárt meg-némúlt, és hirtelen hóltan a' földre rohant! — Homérusról azt mondják, hogy ő abbéli szomorúságában hólt meg, mivel a' halászkötői eleibe terjesztetett találós mesét meg nem tudta fejteni. — Diódorus Chrónós, a' Ptolomæus Sóter' idejében egy igen híres Világi-bölsnek tartattatván, minnekutánna a' Király' jelen-létében Stilhótól egy olyan kérdést kapott volna, a' mellyet ő meg nem tudott fejteni, és a' Király az ő meg-szégycuttése végett el-hagyván a' nevéből a' Chr-et, őtet Onósnak, v. szamárnak nevezte volna; azon úgy meg-szomorodott, hogy mindjárt meg-hólt. — Weickard esmért egy igen egészséges Uri aszszonyt, a' ki valaha alacsony forsból a' házasság által

hirtelenséggel, így szólván. Jaj! jaj! ez egy alá-való indulat, és az emberi méltóság alatt

nagyra emeltetett. Ő a' férjét, a' férje pedig az Országot igazgatta. Igen szerette ez az aszszony a' hevítő italokat, de kivált a' káfé. — Egyszer meg-hal az Ura! Ekkor az aszszony mind a' tor-kosságtól, mind az uralkodástól el-esvén, olyan szomorúságba esett, hogy a' tsontjáig ki-száradt, az ikrás-húsai kivált a' nyaka körül meg-dugúl-tak, és meg-keményedtek, utóljára pedig az etel gégeje-is úgy öszve-szorúlt, hogy csak szalma-szálon csesztgethette a' gyomrába az eledelt, és így meg is hólt. — Egy száraz betegségben kínlódó gyermek mindég búkált a' többi gyermekek-től. Meg-esett pedig, hogy ez a' gyermek a' nya-valyájából ki-gyógyult. Ekkor mindjárt víg volt, és a' többi gyermekekkel társalkodott. — Az egés-ségnek, és a' szépségnek a' fel tartására nintsen jobb orvosság a' vidámságnál, és a' mértékletes vígasságnál; ellenben a' szomorúság hirtelen meg-veníti, és rúttá teszi az embert. — Innét van az, hogy fok emberck fokkul v. vénebbeknek, v. ifjab-baknak tetszenek, mint valósággal a' millyenek-nek kellene nékiek lenni az esztendejekre nézve. — A' szomorokodó természetnek a' mértékletben, és az elme' alkatásában van az oka. Tehát a' test' kemény részeit fel kell izgatni, a' nedvességeket pedig frissebben kell mozgattatni. Közönségesen ezeknek a' nedvességeket hígítani kell, ha szintén már fokszor vízi-betegségben vannak-is. Az élet erőt kell hennék izgatni, és táplálni, az elméje-
ket szükség vidítani, 's más tárgyokkal kell azo-
kat múlattatni, mint különben szoktak vala az
előtt, a' szomorú tárgyokról való gondolkozást el
kell tolók tiltani. A' társalkodás, a' munkálló-
dás, a' muzsika itt gyönyörű hasznokat tehetnek.
A' test' kemény részeinek fel-izgatására, és az
azokban lévő rúgósságnak munkássá való tételére

van. És bizonyára, ez egy a' leg-illetlenebb indulatok közzül való, a' melly az embert éppen úgy meg-alázza, és éppen olyan alá-valóvá teszi, valamint hogy az azzal ellenkező bátorság fel-magasztalja, és az emberi természetén felyül emeli. A' félelem el-vezti az embernek az erejét, az ítélet-tételét, az észét, a' maga meg-határozását, egy ízóval, az emberi elmének a' leg-

szív-erősítő (analeptica) szerek szükségesek. Ezek egyszer'smind arra-is valók, hogy a' nedvességet hígabbakká teszik, kivált ha folyó állapotban adattatnak-bé. Hasznos itt a' következő por: Végy pézsmát 4- v. 6. gránt, tükör-port 1. latot. Elegyítsd ezeket össze, és napjában sokszor lehet káféskanál-onként ezen porból venni. — Zsályából egy kevés süfránnyal meg-elegyítvén, lehet ezeknek herba-thét tsinálni. Igen hasznos itt a' vaniliás káfé, a' bor, a' mustár, az anizs, a' kömény-mag, a' fa-haj, a' kalmus gyökér. Jók itten az erősítő vasas savanyú vizek, az egész testnek száraz flanállal való dörgölése; v. hu a' szükség úgy hozzá magával, a' nedves tartományokból a' száraz környékekre való menetel. — A' bor itt fő orvosság, mert az ember' szívét meg-vidámitja, tsak hogy mértékletesen kell véle élni, mert különben árt, és görtsős betegségeket tsinál, a' mint ezt a' rézgegek' példája bizonyítja, a' kik a' helyett hogy vígabbakká lennének a' bor által, szomorúakká lesznek. — Vannak olyan nyavalyák-is, a' mellyek a' leg-vígabb embereket-is hirtelen szomorúakká, kétségbe-esttekké teszik. Úgy látjuk, hogy az ilyen betegségnek a' mérge az élet-erőt öli-el, és innét következik azután a' nedvességeknek meg-romlása, az utólsó-szálatskúknak pedig a' meg-erötelenedése, úgyhogy az ilyenek a' szél-ütöttekhez lesznek hasonlók. Ez a' baj a' betegséggel, es az erőnek a' visszsa-állításával elfo-kott múlni. —

szebb ajándékait, és a' nevelés' első fundamen-
tomának kellene lenni: a' gyermekeket a' féle-
lemről el-szoktatni. De jaj! éppen az ellenkezőt
tsinálják a' nevelők. 41.) Tsak két nemét ve-
gyük-fel a' leg-közönségesebb félelemnek, t. i.
a' meny-dörgéstől, és a' boszorkánvoktól való
félelmet. A' kiben tsak ez a' két-féle félelem meg-
van-is, már az-is bútsút vett az egész életemben
nyugodalmától. Az éjtszakai idő, a' melly olyan
bóltsen a' fetétség által az édes nyugodalomra
alkalmatossá tétettetett, az illyennek a' leg-kis-
nosabb nyughatatlanságra való jel-adás. Midőn
mások édesen alufznak, akkor ő relzketéssel,
és kétségbe-eséssel hallgatódzik minden leg-kis-
febb zördülésre-is, mind úntalan izzad a' rette-
gés miatt, és még fáradtabb mint mikor le-
feküdt.

A' gyönyörőséges nyári napok az illyennek
a' rettegesnek, és a' félelemnek napjai, és min-
den szép nap ezébe juttatja néki a' menydör-
gést, villámást, és így várja búval a' félelmet.

Könnyű által-látni, millyen nagyon rövidíti
az életet az illyen szüntelen való rettegés. A' fé-
lelem egy szüntelen tartó görts, ez öfzve-szorít
minden kis edénykéket, az egész bőr meg-hideg-
szik, el-halaványodik, és a' ki-párolgás egészfen
félbe-szakad ez által. Minden vér a'belső edények-

41.) *Mi nálunk-is, a' midőn a' tolvajjal, kól-
dussal, farkassal, kísértettel, tjesztövel, fetéttel,
meny-dörgéssel, mesterséges dörömbözéssel tjeszt-
getik a' gyermekeket, hogy ne strjanak. Ide tar-
toznak azok a' fok hűsába való, és balgatag tun-
dérékről, boszorkányokról való, 's a' t. mesék,
mellyeket a' gyenge gyermekek jelen-létekben a'
dajkák magok mulatságára szoktak mesélni, a'
mellyeket a' gyenge gyermek úgy a' szívébe ve-
szen, hogy v. soha se, v. sokáru felejt-el. Kelle-
ne tehát a' szüléknek erre vigyázni.*

ben gyűl-öszve, az ér nem ver, a' ízív meg-ter-
heltetik fok vérrel, és szabadon nem mozoghat.
Tehát az a' felséges munka. a' vér-forgás meg-
háboríttatik. Az eméltés hasonlóképpen félben-
szakasztatik, görtsből származott has-folyások
támadnak. Az inas-húsoknak el-esik az erejek,
akarna az ilyen szaladni, de nem tud; az egézt
teste refzket, kurtán, főt nem-is lélekzhet. Egy
szóval, ez mind azt víz-véghez, valamit tsak
szokott tsinálni valami lassú, de halálos méreg,
és így éppen olyan módon rövidíti az életet-is. 42.)

42.) *A' félénk ember valami gonosztól szokott
rettegni, és úgy vélekedik, hogy azt el sem távoztathatja; főt gyakran ott-is nagy veszedelmet lát,
a' hol egy tsepp fints; nem meri az ilyen a' való-
ságos, v. tsak képzeltt veszedelemnek magát elle-
ne szegezni, minden ereje el esik, a' szívet a' fok
vér el-nyomja, és nints annyi ereje, hogy azt a'
testben forgassa; refzket; leg-kissebbet sem bízik
a' maga erejéhez; el szenyved mindentsűfságokat,
fritskákat, a' nélkül hogy ellent merne állani;
mert fél hogy azután még kegyetlenebb utlekeket
kap. — Az embernek ezt az állapotját nevezik
Félénkségnek. — Ha az ember magának mindig
szomorú képzelődéseket tsinál, magát szüntelen
olyan veszedelemmel, és nyomorúsággal íesztgeti,
a' melly tsak a' leg-meszszebb lévő fel-tételek, és
lehetőségek alatt eshetnek-meg; minden leg-kissebb
veszedelmet, és leg-kissebb kegyelemnek az el-
vesztését-is, mint a' leg-nagyobb dolgot, úgy ve-
szel-fel; minden dolognak tsak a' roszsz oldalát
veszi a' szívére; ezt hívjuk Töprönködésnek, v.
Szomorkodásnak. — A' nyúl-szívé, és a' paraszt
szemérmes embernek nints annyi bátorsága, hogy
a' nagyobb tekintetű emberek' eleibe merne menni,
és ha szintén szeretné is azt tselekedni, nem bá-
torkodik magát arra határozni. Az ilyen állapot
származhatik az ember' maga gyengeségének, és*
Lehetetlen

Lehetetlen hogy el-hallgassam a' mostani
időknek egy bizonyos minémüségét, a' melly va-

tehetetlenségének érzéséből, v. a' gyakorlatlanság-
ból, és a' szokatlanságból, és ez közönségesen a'
nevelésnek a' hibája. — Ebben az esetben a' kü-
lömben erős, és bátor szílvü ember-is némelly dol-
gokban lehet ilyen nyúl-szílvü; p. o. a' vitéz ka-
tona gyakran a' Királyi Udvarban lúd szílvü. —
A' félénk ember közönségesen a' leg-első szokott
lenni a' társaságban, a' ki a' hirtelen való vesze-
delemnek meg-jelentésére öszve-rogyik, reszket, és
el-halaványodik. — A' dög-halál, és akármi más
ragadó nyavalya sem ragad senkire olyan hirte-
len, mint a' félénk emberre; mert a' szívnek az
ereje meg-gyengül, a' vérnek a' forgása meg-las-
súl, a' bornek a' ki-párolgása el nyomattatik; mi-
helyt a' félelem a' testben munkálkodni kezd. —
Ket neme van a' félélmes embereknek. — Némelly
igen vastag, és erős ember, és még-is igen félénk;
mivel ennek az utolsó-szálatskái igen lankadtak,
a' nedvességei vizesek, és igen lassan forognak.
Ezt tehát erősítő orvosságok, és hús-étel által kell
ehből a' nyavalyából ki-gyógyítani. — Az ilyen,
és a' tüzes ember között, éppen olyan különb-
ség van; mint a' fuvet evő szelíd, és a' hússal
éő vad állat között, — Az ő teste' kemény ré-
szeinek lankadt állapotja, a' nedvességeinek a'
lassú forgása, olyan érzékenységeket ad ő belé-
je, melly szerént magát gyengének, és tehetet-
lennek lenni tartja, és éppen azért félélmes-is. —
Az eleven vér-forgása, a' vastag, és a' tüzes vér,
az erős, és a' rúgós utolsó-szálatskák tselekszik
azt ellenben, a' mit tapasztalunk a' bátor mér-
téketü emberekben, t. i. hogy oket a' leg-kissebb
meg-bántás, és meg-sértés-is bosz/zú-állásra in-
gerli. — A' bús mértékletü ember (melancholicus)
az o vastag, lassan, és egyenlőség nélkül forgó,
's rész-szerént meg is duguló vere miatt félénk. —

lósággal egy nagy részét el-lopja az életünknek, t. i. azt a bődögtalan felettébb való izorgalma-

Közönségesen pedig a' test' kemény részeinek gyengesége, a' meg-dugúlt, és egyenlőség nélkül forgó vér ad alkalmatosságot a' felelmességre, és a' szívvelenségre. — Vagy úgy álmodik az ember mint vitéz, v. pedig mint valami felelmes rab-szolga; és mind a' két féle álmodozás a' test' álla-potjától függ. — Ha az embernek a' vére meleg, és még jobban-is fel-hevíti, akkor mindég olyan birkozásról álmodozik, a' hol magát vitézül vi-selte. Más időben, midőn ugyan azon embernek az érző-inai meg-erőtelenítették, a' gyomra emész-tetlenségekkel, és szelekkel tele vőlt, a' mellyek a' szívnek a' szabad mozgását, és a' nedvességeknek a' rendes forgását meg-háborítják, hasonlóképpen a' birkozásokról álmodozik ugyan, de már most úgy viseli magát álmában, mint a' Világon a' leg-félénkebb ember. Fél hogy meg-győzik, és így minden tsűfsűgokat el-szenyved, v. pedig meg-sza-lad, azomban pedig a' helyéből meg se mozdúlhat. Fel-ébred az álmából, és még akkor-is fél óráig-is a' leg-nagyobb szív-dobogások között rejzket. — Az álomban nyugovónak erről az állapotjáról lehet himet varni a' fel-vígyázónak az állapotjá-ra-is. — Némelley ember mindég derekasan viselte magát; meg-esik pedig, hogy hirtelen az ő be-tsülete kotzkára vettetik, hanemha baj-vívás ál-tal boszszúlja-meg magát. Ugyde éppen akkor az ő gyomrának a' roszsz állapotja, és a' ver-forgásá-nak a' hibája az oka, hogy magát nyúl-szívűnek mutassa.

Némellyeknek a' nedvességeik nem vizesek, mind-azáltal igen roszszúl, és gyengén mozognak, az utólsó-szálatskáik pedig rettenetesen tsiklándósok, igen érzékenyek, és így a' jelen lévo veszedelmek' képzelése hennek igen kegyetlenül munkádilódik, azomban a' gyenge utólsó-szálatskák, a' szívnek

tosságot, (polypragmosyne) a' melly ma egy nagy részét az emberi nemzetnek el-foglalta, azt

lankadt öszve-húzódása, a' híg nedvességeknek a' lassú forgása ö nekik tudtára adja az ö gyengeségeket. — Ide tartoznak azok a' kényes finnyás afzszonykák, a' havasok, a' gondolkozók, és a' heverő túnyák. — Valami tsak a' nedvességeket hígakká, tsfpösökké, az utolsó-szálatskákat erőtelenekké, érzékenyekké, a' mozgásokat gyengékké teszi, mind az oka a' félelmességnek. Ide tartoznak a' plánták között való eledélek, a' meleg italok, a' lágy-meleg ferdok, a' fel fúvó, és szelet tsináló meg-emészthetetlen ételek, a' henyélés, a' tanulás, a' búsulás, a' bosszúság, a' gond, és minden szomorú indulatok, 's a' t. A' félénk barátoknak, v. szüléknek a' példája, és az újszjtgető nevelés-is szülheti ezt a' nyavalyát. — A' félénk emberek utóljára szomorúságba esnek, és így idővel mind azokat a' bajokat szenvedik, valamit tsak a' szomorúság szokott maga után húzni. — A' félénkség, hogy a' nedvessegekben-is nagy, és hirtelen változást szokott tsinálni, az onnet bizonyos; mert vannak olyan példák, hogy a' halálra ítéltetett emberek egy éjjel meg-öszültek. A' betegségekben gyakran az orvosság semmit nem segít, mert a' félelem miatt az élet erő egészen el-nyomtatván, nints minek ki-hajtani a' betegség' matériáját a' testből. — Tulpius említ egy olyan embert, a' ki az orvosi könyvek' olvasása által meg-ijedvén; utóljára meg-bolondúlt. — Vóltak olyan emberek már fokan, a' kik készek vóltak az útlekeket, és a' poszokat el-szenvedni, 's az útszán szaladni inkább, mint sem hogy a' nállok lévő óltalomhoz nyúltak vólna, es az ilyenek többnyire holmi taknyos véru emberek szoktak lenni. — Az ilyeneknek a' véreket süríteni, hevíteni, a' vér-forgásokat jittetni, az utolsó-szálatskáikat, és a' szíveket erősíteni kell. — Hasznos

a' szüntelen való belső indulatot, és igyekezetet, melly szerént ma az emberek mindég valami új dolgoknak, munkáknak, és gondolatoknak, végbevételére, és próbálására igyekeznek. Ez a' természete a' mostani Századnak, hogy az emberekben most sokkal természetesebb a' magokban való tanakodás, a' munkásság, a' gondolkozás, az újítások, mint valaha vólt, és az emberekben lévő minden erő ma sokkal vídámabb; ide járúl a' bújaság, a' melly mindég a' maga meg-fokasodott szükségéi által új erőszakot téfzen az erőkön, és mindég új dolgok' próbálására készfeti az embereket. Innét származik már az a' nagy szorgalmatosság, a' melly utóljára az embernek minden belső tsendesség', és elmebéli nyúgodalom' befogadására való tehetségét is el-rontja; nem enged néki nyúgodalomra való időt, a' melly az ő ki-nyúgósására el-múlhatatlanúl szükség vólna, és így az ő el-emészfödését rettenesen fietteti.

VIII. A' haláltól való félelem.

Egy nemű félelem sem teszi az embert olyan szerentsétlenné, mint a' haláltól való félelem. Ez valami ollyantól fél, a' melly el-kerülhetetlen dolog, és a' mellytől az ember egy izempil-

ezeknek a' China-por, a' hideg ferdő, a' test gyakorlása, a' hússal való élés. Ellenben a' főzelekek, a' vizes, és savanyú ételek, a' fok meleg herba-thék károsok. — Az illyeneknek az elméjük friss gond, és szomorúság nélkül való legyenek. Kerülni kell a' fok tanulást, a' heverést, a' dolgatlanságot, a' szomorú indulatokat, a' Vénussal való viszfza-élést, 's a' t. A' betsülleten való kapásnak, a' vitézfégnek, a' hírt nevet szerzésnek a' kívánságát illendő mértékben ezeknek a' szivekbe kell ünteni. —

Iantásig fints bátorságban, minden öröme refzketéssel, és félelemmel van öfzve-kötve, mindentől el-tíltja magát, mivel minden lehet halált hozó eszköf, és így ez által az élet' el-vezthetéséből származott tusakodás által vezti-el az életet bizonyossan. Soha egy fe élt foká azok között a' kik a' haláltól féltek.

Szeresd az életet, és ne félj a' haláltól, ez az egész Törvény', és a' Próféták' írása; tsak egyedül az ilyen elme' alkatása tselekedheti azt meg, hogy az ember szerentsésen, és foká éljen. Mert a' bóldog étellel tsak a' nem gondol, a' ki a' haláltól fél. Nints az ilyennek tífzta gyönyörűsege, mert az ő gondolatja mindég öfzve van elegyítve a' halálról való gondolkodással, ő mindég olyan, mint az, a' kit mindég üznek, és a' kinek az ellenség mindég a' farkában van. És még-is számlálhatatlan fok ember van olyan, a' ki ettől az elmebéli betegségtől meg nem szabadúlhat. Ezeknek fogok én itt adni egynehány régulákat, a' mellyek ha szintén nem a' mélyseges Képzelődő-böltsefsegből (metaphyfica) valók-is, mindazonáltal azokat mint igen jó házi-orvosságokat javasolhatom a' halál ellen való félelemben, a' mellyeknek hafznos vóltokról a' tapasztalásból győzettettem-meg.

1. A' halálról való gondolattal száljék az ember nagy esmeretségben. Tsak azt tartom én szerentsés embernek, a' ki ennek az el-kerülhetetlen ellenségnek gyakran, igen közelről, és bátran a' szemébe nézett, úgy hogy ezt utóljára a' hozfzfzú öfzve-fzokás által fel fe vezfi. Nagyon meg-tsalattatnak azok, a' kik abban keresik a' haláltól való félelem ellen való orvosságot, hogy arról soha sem kell gondolkodni. Mikor észre fe veszfi magokat, a' leg-nagyobb vígság között hirtelen elől-fogja őket ez a' goodolat, és őket ez annál jobban meg-háborítja, mennél inkább esmeretlenebbek azzal. Egy szóval, én tsak azt

tarthatom bódognak, a' ki annyira ment, hogy a' leg nagyobb gyönyörűség' közepében-is, minden meg háborodás nélkül tud a' halálról gondolkozni, és a' tapasztalásommal bizonyítom, hogy ha az ember ezzel a' gondolattal nagyon meg-esmérkedik, és ezt magának sokszor képze-
zeli, utóljára azt fel se veszi. Nézzük meg csak a' katonákat, a' hajós legényeket, a' bányászokat Hol talál az ember ezeknél bódogabb, vi-
gabb, a' mulatságra készebb embereket? És mi-
ért? Mivel ezek mindég közel lévén a' halálok-
hoz, utóljára már azt fel se veszik. A' ki nem fél a' haláltól csak az él szabadon, semmi lints egyéb-
b' mi ötét meg-bilintselhesse, félnékké, és sze-
rentsétlenné tehesse. Meg-rettenthetetlen bátor-
sággal van tele az elméje, a' melly maga-is az
élet' erőt erősíti, és éppen ez által lesz arra
el-köz, hogy a' halált el-távoztathassa.

Van ennek a' szokásnak még egy melleleg
lévő hazna-is. Ez igen fejedelmi házi-orvosság
arra-is, hogy az ember igaz, és a' jószágos tse-
lekedetekben gyönyörködő legyék. Minden két-
féges történetben, minden kérdésben, ha vallyon
igazság é az? v nem? csak ezt képzelje az em-
ber magának, mintha életének utolsó órájában
vólna, és úgy kérde-meg magát: így, vagy úgy
tselekednél-é akkor? kívánnád-é hogy akkor így v.
úgy bánának te veled-is? Bizonyosan az olyan
vígság, és gyönyörűség ártatlan szokott lenni,
a' mellyben az ember nyugodalommal gondol-
kozhatik a' halálról. Ha az ember valaki ellen
fel tüzesedett, v. haragszik valakire, v. kedve
vólna az embernek valakin bocszút állani vala-
mi meg-sértés miatt, csak arról az óráról, arról
az állapotról gondolkozzon az ember, a' melly
halála' óráján fog lenni, fogadom, hogy az a'
harag, v. ellenségeskedő indulat mindjárt el fog
múlni. Az oka ez; mert mihelyt a' játék néző
helyet meg változtatjuk, mindjárt el-múlnak azok

az alacsony, és az embernek a' maga eránt való szeretetiből származott indulatok, a' mellyek miatt szoktuk többnyire magunkat valamire határozni, ilyenkor minden egyszerre a' maga igaz helyére, és mértékére tétetődik, minden vakítás el múlik, és tsak az igaz természeti dolog marad meg.

2. Sokan sokkal kevesebbet félnek a' haláltól magától, mint annak a' kínjaitól, mikor az véghez-mengyen. Igen különösen gondolkoznak az emberek a' halál' kínjairól, és a' léleknek a' testtől való erőszakos el-válásáról, 's a' t De ez fundamentom nélkül való gondolkozás. Bizonyára még egy ember sem érzette magát a' halált, és valamint hogy tudunk nélkül jövnök a' Világra, éppen úgy mengyünk ki is a' Világból. A' kezdet, és a' vég itt öszve-folynak. *Elojzör:* Az ember semmit sem tudhat a' halálról, mert a' halál semmi nem egyéb, hanem az élet-erőnek el-veztése, és egyedül ez az élet-erő tsinálja azt-is, hogy a' lélek a' testet érezhesse; abban a' mértékben tehát, a' mellyben az élet-erő el-vész, vész-el az érzékenység' ereje, és a' magunk tudása; és mi el nem vezthetjük az életünket, azon kívül hogy egyszer'smind, főt hamarább (mert arra a' leg-mesterségesebb élő-érfközök szükségeseek) az élet-ézését-is el ne vezítsük. Továbbá a' tapasztalás is bizonyítja azt, Mindnyájan, valakik a' halálnak első léptsőjén bé-léptek, és azután ismét az életre vizfiza-jöttek, egy-formán azt állítják, hogy ök a' haláltól semmit sem érzettek, hanem ájulásban, v. magokon kívül vóltak. Meg ne engedje magát az ember tsalni azok által a' reszketések, és hör-gések által, a' mellyeket némelley halál' révén lévőknél tapasztal az ember. Ezek a' történetek tsak a' nézőkre nézve kínosok, a' halál' fia pedig ezekből semmit sem érez. Éppen olyan vólna az-is, ha az ember a' nehéz-nyavalyás em-

embernek rettenetes rángatódásaiból az ő belső kínos vóltát akarná ki-hozni. Ez semmit sem tud mind azokról, valamellyek nekünk olyan irtóztatóknak lenni látszottak. 43.)

3. Az életet mindég annak kell gondolni a' mi, úgy kell ezt képzelni; mint egy közép állapotot, (a' melly még maga nem tziel, hanem csak eszköz a' tzielra, a' mellyet az ő ezer meg ezer tökéletlenségei eléggé meg mutatnak,) mint a' ki fejlődésnek, és a' készítésnek egy szakaszát; mint valami darabját a' mi léteünknek, a' melly által annak a' második szakaszára által menni, és meg-érni akarunk. Rettenetes lehet-é nekünk az a' gondolat? hogy azt az által-menetelt nekünk bizonyosan-is meg kell teenni; ebből a' közép állapotból, ebből a' kétfégekkel találkozó mesékkal tellyes, soha meg nem nyugtató lételből egy másba ki kell lépni? Egész tsendességgel reá bízhatjuk mi magunkat arra a' leg-főbb Valóságra, a' melly minket maga, minden mi segítségünk nélkül, erre a' játék néző helyre le-tett, és ettől kell várni nekünk tovább-is, a' mi történeteinknek igazgatását. A' ki a' maga édes attyának az ölében allzik el, annak nem szükséges szorgalmasan töpröngödni a' maga fel-ébredésének az idejéről.

43.) *Híjában való tehát nálunk a' köz népnek az a' vélekedése: melly fzerént a' halállal kiszködő embernek rikóltásait, fogai' tsikorgatásait, nyelvének öszve-harapdólásait, kapkodásait, rángatódásait, 's a' t. Isten' büntetésének lenni magyarázza. Sőt magam füleivel hallottam egy vesztés' alkalmatosságával, a' midön a' többi bunösök között egy nehezebben fült vólna meg (mert leg-erősebb ember vólt) a' kötelen, így beszéllgetett a' néző köz-nép: ez azért hal-meg olyan kínnal, mert nem igaz Vulláson vólt.*

4. Az-is nagyon enyhíti a' haláltól való fé-
 lelmet, ha meg-gondoljuk azokat, a' kik már-
 előre el-mentek, kivált pedig azokat, a' kiket
 szerettünk, főt még mostis szeretünk, és a' kik
 mintegy barátságosan integetnek reánk abból a'
 homályos Országból.

*IX. A' heverés, — a' dolgotlanság, — az
 únalom.*

De az ellenkező állapot-is, t. i. a' test' ere-
 jével való nem élés, meg rövidítheti az életet,
 mert ebből könnyen következik az élő-eszközök-
 nek haszon-vehetetlensége, a' dugulás, a' ned-
 vességek' tisztulásának félben-szakadása, és a'
 roszsz vízszá-pótolás. Mindjárt leg-először, és
 meg változhatatlanul ez tsapatott az ember' fe-
 jéhez: véres veréjtéssel egved a' te kenyeredet.
 A' testek körül való tapasztalás-is bizonyítja az
 igazságát ennek a' fel-tételnek, valaki tsak mun-
 ka nélkül él, árt az annak. Ha egymáshoz nem
 illendő mértékben van a' vízszá-pótolás, és az
 el emésztődés; úgy lehetetlen sokáig, és egész-
 gesen élni. A' tapasztalás-is azt bizonyítja; hogy
 soha egy henyelő sem élt soká, hanem mind azok
 valakik nevezetesen soká éltek, mind igen szor-
 galmatos emberek voltak. 44)

44.) *Vannak olyan emberek, a' kik mindent
 gyűlölnék, valami tsak őket az ő kényes nyúgo-
 dalmokban meg-háborítja, a' kik előtt az ágyon,
 v. a' kanapén való heverésnél semmi kedvesebb
 nintsen; és ellenben a' kik semmit úgy nem gyű-
 lölnék, mint a' munkállódást, és a' szorgalma-
 tosságot. — Az ilyen henye emberek szeretik a'
 végságot-is, de tsak úgy, ha sok munka nélkül
 juthatnak hozzá; kedvellik a' hosszú ebédeket-is,
 de azokat-is tsak azért, mert ott semmi egyéb-
 tagjuk az emésztő élő-eszközökön kívül munkában*

De nem tsak a' test', hanem a' lélek' heverése-is árt, és itt olyan életet meg-rövidítő ez-

nítsen. — Ezeknek a' testek gyenge, lankadt, a' vérek vizes, és lassan forog, ó magok minden munkában lassúak, mind testekre, mind lelkekre nézve tehetetlenek, és álmosok, érzékenység, és élelenség nélkül valók, úgyhogy még az orrokon ülő legyet-is restelik el-hajtani, v. mint a' Mátyás Király' heverői, a' lábokat-is restelik magok lógatni, hanemha azt-is más vízzi véghez. — A' heverő mind a' testére, mind a' lelkére nézve nagyon hibázik. Mert az ő tagjainak mértékletlen nyúgodalma által az egész testének az erejét el-nyomja; és minthogy ő tsak a' testiségben gyönyörködik, a' lelkének' az erejét-is el-öli. — Az Úrak sokan szeretik a' vastag, érzéketlen, rest szolgákat. De miért? Mert ezek, a' mellett hogy nem igen vadra valók, és a' konyhára se sokat hajtanak-be, még a' méltatlan motskot-is el-szenvedik, az Uraiknak a' hibájokat fel se veszik. Ezeket az indúlatok nem kínozzák, mert a' kedvetlen képzelődéseken el-alufznak, a' kedvesekben pedig gyönyörködnek, nagyra nem igyekeznek, a' betsületre, a' tudományokra, a' hírre névre, 's a' t. nem vágyódnak, és éppen ezért vizet soha nem-is zavarnak, sem tornyot nem építenek. Tulám nints béhességesebb beteg a' vízi kórságosnál, mert annak közönségesen a' restség, és az érzéketlenség tulajdona. — A' heverőnek a' vére vizes, taknyos, és ízetlen; az inas-húsainak, az agy-velsájének az utólsó-szálatskái gyengék, lankadtak, rúgósság nélkül valók; és így minden része a' lassú mozgásra, és az élhetetlenségre hajlandó. — A' nyúgodalmas élet, a' melly sem a' test' gyakorlása, sem az indúlatok, sem az elme' munkája által nem háborgattatik; a' sok vizes, nyúlókás, hívestő ételek, és italok, a' sok álom, az ér-vágással való vízfsza-élés, 's a' t. adhatnak alkalmatosságot

közt fogok elől-hozni, a' mit senki se gondolna, mivel ez maga-is az időt kegyetlen hofzlúvá

az ilyen álmos természetre. — Ellenben az-is tapasztaltatott, hogy a' felette való nagy bűk, és bánatok, a' mértékletlen tanulás, utóljára hasonlóképpen álmosná, és semmivel se gondolóvá tette az embereket. Mert ilyenkor az utólsó-szálatskáknek erejek felette ki-feszítetttek, és a' lankadtságnek a' legfelső mértékére emeltettek; a' nedvességeknek a' vékony, és erős része el-szált, és a' megpillésedett borhoz hasonlóvá lett. — Ezt a' henyélt, és álmos állapotot velünk semmi úgy nem képzelteheti, mint az, midön az agy-velőt valami idegen matéria, p. o. a' vízi-betegségben az agy-velőre ki-omlott víz, más betegségekben pedig a' meg-veszett nedvesség, meg-nyomja. A' rothadt hideglelésekben a' mérges nedvesség az érző inaknak az erejét egészen el-törli, a' honnét az álmoság, a' gyengeség, a' nagyot hallás, sőt a' halál-is következik. — Weickard esmért egy 20. esztendőös leányt, a' ki igen kitsiny, nagy fejű, jel-puffedt, halavány, érzéketlen, rest, felette lassú járású, v. inkább mászású, igen késedelmes beszédű, esztelen volt. Soha sem nem örült, sem nem búsult, a' Nap', és a' tűz' melegét, a' meleg italokat hallatlan szecette, semmi munkára sem volt alkalmas. — Pisó Frantzia Országban lakván, mindég okádozott, és álmos volt; vissza-térvén pedig onnét a' meleg Olasz Országban, ezek a' bajok mind el-múltak. Látni való tehát, hogy a' meleg meg-vidámítja az embert, ellenben pedig a' hideg, kivált ha az egyszer'smind vizesis, álmosná teszi. Az ágyban mind addig el nem alhat az ember, míg csak a' lába meg nem melegszik; mert mind addig több vér menván a' fejébe, ott mindég nagyobb meleg-is van, és így el nem lankadhat az agy velő, a' mi pedig az álomra szükséges. Az-is igaz ugyan, hogy az álmos-

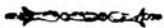

teszi; t. i. az unalmat. Vizsgáljuk-meg egy ki-
tsint szorossabban mit okoz ez a' testnek? és

ságnak, és a' túnyaságnak az is lehet az oka,
ha mérték felett fok vér takarodik a' fejbe, a'
melly az utolsó-szállatskákat inkább meg-nyomja,
mint sem hogy a' természeti meleget abban fel-
tartaná. — Egyszer egy részeg álmos ember tör-
ténetből a' vízbe esett, és akkor mindjárt ki is
jőzanodott. Ugyan-is a' víznek a' hidegsége leg-
jobb orvosság volt itt a' vérnek szörnyű ki-széle-
sedése ellen, azomban hogy ez által az érző-inak-
is meg-frissítették. — Az eleven érzékenységű,
hirtelen indulatú, nyughatatlan, gonlos, 's a' t.
emberek, közönségesen az álmatlanságról, a' hev-
ségről, a' vér sebes forgásáról, a' szárazságról
panaszolkoznak; tehát a' túnya, és heverő em-
bereknek bizonyosan ellenkező állapotoknak kell
lenni. — A' hólyag-húzó szerek gyakran a' ke-
mény betegségekben használnak az álmatlanság,
és a' meg-szédülés ellen; mivel az agy-velő ezek
által a' nyomástól, és a' veszett motériától meg-
szabadítottatik, azomban a' rest, és a' lankált
utolsó-szállatskák meg-frissítettetnek, és fel-izgat-
tattatnak. — Gyakran a' pézma, (moschus) a'
kamfor, a' Hoffmann' tseppjei, a' szarvas' szar-
vából tsináltt bűdös szer használnak az álmatlan-
ságban mert ezek által az érző-inak a' görtstől
meg-szabadúlnak, az élet-erő fel-izgattatik, 's a'
betegség' matériája ki felé hajtatik. — A' vizes,
és taknyos részét a' resttek' nedvességeinek keve-
síteni, az ő véreket melegíteni, és süríteni; az
utolsó szállatskáikat rúgósabbakká, és tsiklándó-
sabbakká kell tenni. Néha rhabarbarával ki kell
öket tisztítani, mert ez a' vizet, és a' taknyot
ki viszi, azomban a' belket-is tsiklándósabbá te-
szi. Hasznos itt a' mustár, a' retek, a' fok-hagy-
ma, a' veres-hagyma, a' rák, a' mustárból tsi-
nált köctözés, a' meg-füstöltt posztókkal való dör-

akkor meg fogjuk látni, hogy a' léleknek ez a' henye állapotja nem olyan, a' mellyről azt lehetne mondani, hogy se nem jó, se nem rossz, hanem ellenben a' mi testünkre nézve igen rossz következésű. Mit jegyezhetünk-meg az únalmas emberben? Asítózni kezd, e' már azt jelenti, hogy a' vér a' tudón való által-menetelben megakadályoztatik. Következésképpen a' szívnek, és az edényeknek az ereje lassodik, és tunya. Ha ez foká tart, a' vér öszve-áll, és dugulások származnak. Az emésztő eszközök-is meg-gyengülnek, és tunyaakká lesznek, gyengeség, babonás képzelődés; gyomor' fel-fúvódása, és havas fogás támad az emberben. Egy szóval, mindenféle munkák meg-háboríttatnak, és rendetlenségbe hozatnak ez által, és én tehát azt merem állítani, hogy ez egy olyan állapot, a' melly a' leg-felsősebb munkáit a' testnek fel-forgatja, a' leg-nemesebb erőket meg-gyengíti, és az életet rövidíti.

görlés, a' bor, a' fű-szerszám, a' petsenye. — Ellenben el kell távoztatni a' vizes étleket, a' fűzélékkeit, a' gyümölcsöket, a' meleg ferdőket. Ellenben a' vasas ferdők hasznosok. — Az ilyen emberek többet legyenek fel, többet gondolkozzanak, az elméjekkel többet dolgozzanak, néha megharagíttassanak, a' betsületen való kapásra, a' tántzra, a' tréfálódásra néha fel serkentessenek. Az üröm, a' fenyő-mag, közönségesen pedig minden keserű, hevítő, és szagos szerek nekik igen hasznosok. — Az agy-velejeket a' víztől, v. akármi más idegen matériától, a' melly azt nyomná, meg kell szabadítani. Azokat ellenben, a' kik a' mértékletlen szorgalmatosság által estek a' tunya-ságba, és az álmatlanságba; nyugodalommal, erősítő, és tápláló eledelkekkel, erősítő szerekkel kell gyógyítani. —

Mind a' testre, mind a' lélekre nézve az únalom egy igen veszedelmes állapot. Weikard *) egy gyermeknek a' példáját betzéli, a' ki olyan szegény szüléktől származott, hogy azok nap-számjokkal keresték kenyereket. Ennek a' gyermeknek a' veszedelme tehát az únalom volt. Kis korában ezt a' kis gyermeket magát a' boltsóban hagyták, és azzal mulatta idejét, hogy a' kezét, és a' lábát nézte. Minekutánna megnőtt volna, mindég egy tyúk-ólba zárták-be, a' honnét csak egy kis lyukon nézhetett-ki. Mi volt a' következése? Az a' gyermek egész felferdüléséig ostoba, félszeg maradt, nem volt elze, és alig tudott beszélni.

Sőt még gonoszabb dolgokat-is okozhat az únalom. Mert ő tsupán maga a' bús embert a' magagyilkosságá-a vezetheti. Egy élhetetlen Anglus Író egy igen hosszú munkát írt a' magagyilkosságáról. Eleibe akadt ez egyfzer egy más Anglusnak, a' kiben minden jelei meg voltak a' kétlégbe-esésnek. Hová barátom? így szólt az Író. A' Thamesis vizéhez, hogy magam belé öljem. Oh! kérem az Urat, felele az Író, tsak most egyfzer menjék vizsgálja az Úr, és olvassa-el az én munkámat a' maga gyilkosságró'. Az Isten őrizzen-meg engem, felele amaz; éppen annak az átkozott únalmas könyvnek által-olvasása ingerlett engem ilyen boszszúságra, úgyhogy már most erőssen el-vegeztem magamban, hogy a' vízbe ugorjak.

De ugyan mivel-is lehetne az únalmat el-űzni? Így tudakozódik az egész Világ, mert ez a' bálba, a' játék-néző helyre, a' káfés-alztalhoz, a' sétáló-helyre kíséri az embert, egy szóval, se hová se búhat az ember elöle? E' mind

*) Egy munkájában, a' melly sok pajtásainál tovább fog elni, és itt-is leg-jobban kommandatutik: A' Weikard Világi-bolts orvosa.

igaz; és ezek közzül egygyik sem orvosság az ellen. Az ellen csak egygyetlen-egy, de az igaz, hogy nem igen kedves orvosság van; és az mitsoda? A' meghatározott tiszt munka. 45.)

45.) Minthogy a' magamtapasztalásából tudom, hogy a' mi Hazánkban sokan meg-únják magokat: imé az Unalomról ide egy múltattató Tóldalékat földök. — A' ritka, és az új érzések, ritka, és új képzelődéseket okoznak. Két egy forma kedves-ségü, v. kedvetlenségü érzések, és képzelődések között aztat leg-clevenebben szoktuk érzeni, a' melly leg újabb, és leg-ritkább. Mert ilyenkor bennünk valami szokatlan meg-refszkettetés, mozgás, és elevenesség származik, azért ezt különösen észre-vevesszük. — Ellenben akár kedves, akár kedvetlen dolgok legyenek azok, a' mellyeket az ember minden-nap lát, érez, és tapasztal; el-vevstik utóljára minden gyönyörködtető, elevenítő, 's izgatató erejeket, úgyhogy az érző utolsó szálatskák a' benne véghez ment mozgást észre sem veszik, következésképpen a' testben el sem terjesztik, és így származik a' testben valami restség. — Midőn tehát ez esik-meg a' testünkben, v. pedig támadnak ugyan érzések, és képzelődések bennünk, de azok olyanok, hogy azoktól meg szabadúlni kívánnánk, v. leg alább azoknál kedvesebbeket óhajtanánk; akkor azt szoktuk mondani, hogy magunkat meg-úntuk, v. kedvetlenek vagyunk. — A' leg-közönségesebb, és a' leg-kissebb neme az Unalomnak az, a' melly csak az elmének valamilyen erősségében, 's az érzéseknek, és a' képzelődéseknek valami minden változás nélkül való egy-formaságában áll, de a' melly azomban a' szív' erejére, és a' vér' forgására nézve semmi változást nem csinál; úgyhogy a' midőn az ember semmi bosszontó dolgokat nem érez; más baja nints, hancin hogy magát nem tudja múltatni, es az elméjének joglalatosságot nem tud adni, 's akkor így szokott

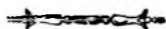
X. A képzelődő erőnek erőszakos gyakorlása, — a' képzelődésből származott betegség, — az érzékenység. —

A' képzelődés az élet' fő-szerízámaúl adat-tatott, de valamint hogy a' testi fő-szerízáma nem

szóllani: *Be hozszál most nékem az ülő!* — Az emberek az ő folyó, és kemény részeiknek a' különböző alkatása, az ő gyakorlások, nevelések, élet idejek, 's a' t. szerént különbb-külömbb-féle módon szokták magokat az únalomból ki-ragadni. — A' lassú vér forgású, lankadt, és goromba utólsó-szalatskájú, taknyos nedvességű emberek, a' kik a' nevelés, 'és a' gyakorlás által az elméjüket a' gondolkodáshoz nem szoktatták, és azt elegendő képzelődésekkel fel nem ruházták, el álmodnak, és azután le is fehérsznek, azt gondolván, hogy az álomban a' leg-jobb állapotban vannak. Ezeknek valami izgatás szükséges, a' melly az álmat a' szemekből ki-verje. — A' Török mük-levet eszik, pipázik, káfé-t iszik, a' feleségeivel mulatja magát, és így akarja az únalmat el-üzni; mivel társalkodni nem tud, nem olvas, egy szóval, nem foglalatostkodik, és így más módot nem tud az únalomnak el-hajtására. — Weickard esmért egy afzszonyságot, a' ki a' fejében való nézettetéssel mulatta az üres óráit. — A' kiknek a' vérek melegebb, és sebesebben forog, több élet-erővel bírnak, elevenebbek, a' kik közzé a' gyermekek, és az ifjak tartoznak; azok mozgás, foglalatosság, mulatság által szeretnék az únalmat el-üzni De mivel még ezeknek az elméjek nints eléggé ki-palérozva, gyakorolva, tudományokkal fel-ékesítve; azomban pedig nekik az únalom valami nagy nyughatatlanságot, es kint szerez, szív-szakadva ki-ánnának attól meg-szabadúlni. Illyenkor tehát, ha egyedet nem tudnak tsinálni, a' szobában alá 's fel járkálnak, jutosnak, 's az idő el-mulatá-
lehet

lehet minden-napi eledellé, éppen úgy nem lehet vilzsa-élui ezzel a' lélek' fü szerzámával.

sárból gondolkoznak; örülnek ha hozzájuk vendéget jönni látnak, a' játék nező helyekre mennek, és így üzik-el az unalmat. — Ez az állapot gyakran a' leg-jobb, és a' leg-rofszjzabb tselekedeteknek a' kút-jeje ezekben. Ebből származnak a' falukban, a' kis városokban, 's a' kis familiákban azok az esmeretes minden-napi veszekedések; t. i. az ilyenek előtt kevesek lévén a' tárgyak, a' képzelődések is kevesek; és így el nem tudják mógokat múlatni, v. máskeppen az időt el nem tudják prédálni, ha tsok egymással nem veszekednek. Mások ellenben magokat az unalomtól származott nyughatatlanság miatt a' jó dolgokra fogják, p. o. a' jestésre, a' muzsikúra, a' fűveszesre, az építésre, az útasásra, az olvasásra, a' kereskedésre, a' varrásra, jorásra, 's a' t. — Egy Frantzia aszszony nagyon áhítatos lévén, minden héten elment gyónni, és a' fiát-is mindég el-vitte magával, a' kinek egy szobájában a' Papnak mindég addig kellett az anyja után várakozni, míg ez a' maga áhítatosságát oda-be el-végezte. Ebben a' szobában egy verő óránál egyéb nem vólt. A' gyermek tehát unalomból arra vetette magát, hogy rend szerént mindég mikor neki ott kellett magának abban a' szobában lenni, és az anyja után várakozni, annak az órának az alkotó-részeit, és az egész szerzám' mozgásának a' módját nézegette. Utóljára minden tsínját ki-tanulván az órának, otthon jából hasonló órát faragott; és ez által annyira belé szeretett a' szerzámokról való mesterségbe, (mechanica) hogy idővel ebből Frantzia Országban a' leg-híresebb Mester lett. — Hát a' híres Hunter Wilhelm hogy lett olyan híres Orvossá? Unalomból. — Ugyan-is vólt Londonban egy Hunter nevű derék Orvos Doktor. Ennek növen a' szerentséje, az ötlött az eszébe; hogy

Az igaz, hogy ez által az ember az élet' érzé-
fét nagyobbítja, de egyfzer'smind fietteti-is a'

a' testvér öttset, a' ki-is asztalos legény vólt, jó
vólna néki magához venni, holmi kis háznál ké-
szíthető orvosságokkáknak a' tsinálására, (mint-
hogy ez szokás Angliában). Ez meg esvén, látta,
hogy az ő öttsenek felette nagy kedve van az or-
vosi dolgokhoz. Ő tehát ötet ott az orvosi Collé-
giumba adta, és abból idővel olyan híres Orvos
lett, hogy a' bátyjának a' Hunter neve a' Világ
eleibe talám tsak tsupán ez által jött. — A' Své-
tziai Tűdósokról sokan azt tartják, hogy azok
közül sokakat az ott lévő hoszfas éjjeli únalmak
szűlnék. — Némeltyek a' tüzelő előtt fűtik az or-
rokat; v. pedig a' mi nállunk sok helyett szokas,
egy valóságos heverő társaságot gyűjtven-öszve,
rend-szerént naponként mindég a' pipázással töltik
az időt. — Az érzékeny, és a' gyakorlott utólsó-
szálatskájú, a' sok képzelődésekkel tellyes elméjű
emberek könnyen el tudják magokat múlatni a'
magok tulajdon képzelődéseikkel, és ezek azok, a'
kik, (mivel nékiek-is tsak ugyan szükség félni az
únalomtól) ha reá adják magokat a' magánosság-
ban akár a' könyv-szerzésekre, akár a' tanulásra,
akár valami mesterségre, idővel belölk a' leg-
híresebb emberek lesznek; és az ilyen férfiak ál-
tal nőnek a' tudományok, és a' mestersegek. —
Ebben az állapotban-is mindég az utólsó-szálats-
káknak, a' nevelésnek, és a' mértékletnek a' kü-
lömbbségei szerént különböznek az embereknek a'
tselekedeteik. A' töprönködő képzelődő mindég a'
maga nyomorúságát, az ő következő szegény
állapotját; — a' száraz, tüzes képzelődő az ör-
dögöt, és a' fel-járó halottakat, kísérteteket; —
Sokrates a' maga kosarában, Diógenes pedig a'
hordójában lévő gyöuyörüséget; — a' tüzes vért
a' szeretőjét, és a' mulatságokat, — a' roszsz ne-
velesű gaz ember a' vejszekedéseket, és a' közön

bathatós életet, és az el-emészttödést, 's meg-akadályoztatja a' vizsgálza-pótolást, a' mint azt a'

séges békességnek a' fel-forgatását; — a' blája a' tisztátalan gondolatokat, es a' nema vetket; — a' tolvaj a' lopást forgatja az elméjében. —

A' második neme az Unalomnak az, a' mellyet bosszús, v. nyughatatlan Unalomnak lehet nevezni. Ez a' mi elméinket nyughatatlanná, kedvetlenné, a' szivunket, és a' testunket nehezé, és a' mozgásra alkalmatlanná teszi. Gyakran előfordúl ez a' közönséges életben, még pedig annál inkább, mennél tsiklúndósabbak az agy-velőnek, az érző-inaknak az utólsó-szálatskái; az az, mennél elevenebbek a' mi érzéseink, és képzelodéseink. Ekkor támad az emberben valami eleven nyughatatlanság, valami el-búdjadás, kivált ha valami nagy kívánságunkban meg-akadályoztatunk. Illyen már az, midon valami kedves emberéhez ígérkezett az ember, v. valami kellemetes dolgot akar olvasni, és annak a' tzeljának a' végbe-vitelére való óra-is már el-jött; azombun valami hitvány 'széllgöző ember a' nyakun van az embernek. Midon már ez az én fel-tett tzelom eszembe jut nékem; akkor a' képzelodésrè szükséges utólsó-szálatskám nagy munkába jönnek, és az egész testemben lévő utólsó-szálatskákat mind mozgásba hozzák, és kínozzák. A' miatt a' félelem miatt, hogy majd el-vesztem az idot nyughatatlanná leszek. Azomban az a' hljában való lotsi-fetsi ember mindég a' nyukamon ül, és a' fuleimet olyan beszedekkel sanyargatja, a' mellyek engem éppen nem múlattatnak, és az én érző-utólsó-szálatskáimat kedves mozgásba éppen nem teszik; és mind ezek mellett-is az illendoség még-is meg nem engedi, hogy stet a' nyukamról el-opsitoljam. Itt a' tsendességben fulette nagyot szenyvedek; a' testem a' leg-bosszúsabb állapotban van. Fel-állok, le-ülök, az ablakon hi-nézek, az órára tekingetek,

tüzessen képzelődő embereknek szárazfága megmutatja. Ezen felyül ez által az ember kélziti

krókokok, köhögök, hol ezt, hol amazt veszem a' kezembe, és ismét el-hajítom, magamban bofzszonkodom, érzek valami nyughatatlanságot, utóljára valami fel-fúvódást, a' vérnek a' fejembe való öszve-gyülekezését, hévséget, 's a' t. Rendetlenül felelek a' kérdésekre, és sokszor észre se veszem mit szólltam, v. mit beszélttem. Ekkor leg-tanátsosabbnak tartom, hogy ha valakit, kivált pedig a' hivatalbéli embereket ilyen állapotban találunk, el-lódulunk. —

E'hez az únalom' neméhez tartozik az-is, midön a' havas valami igazságot, a' mellyrol meg van győzöttetve, védelmezni, és állítani szeretne, azomban ennek az ő indúlatjának ellent-áll valami nagy tekintetű férjfinak v. a' jelen léte, v. a' mondása, v. valami más környül-állás. Ekkor az ilyenek el-szédülnek, a' fejek mint valami vas abrantsal öszve-szorítódik, el-veresednek, el-halványodnak, fel-fúvódnak. —

A' harmadik neme az únalomnak a' szomorú Unalom. Ez az a' mellyet az Író le-írt, azért itt arról semmit sem szóllok, hanem az olvasót oda igazítom. —

A' bofzszús Unalomnak a' két utólsóbb nemei az igen érzékeny, és könnyen fel-izgatható érző utólsó-szálatskáktól származnak. Innét van, hogy a' goromba, érzéketlen utólsó szálatskájú, ostoba fejű emberek soha sem sznyvednek ezektől az únalom' nemeitől. — Szükség, hogy a' Tanítók az únalomnak a' jeleit esmérjék, a' végre, hogy a' midön az ő tanítványaikban únalmat vennének észre, azt igyekezzenek v. elevenebb tanítás' módjával, v. holmi hasznos történetetskéknek a' le-beszéllésével, v. érthetőbb magyarázattal el-üzni — Sok Tanítók hibáznak ezek ellen! — Az Írók hasonlóképpen tartoznak arra ügyázni, hogy az Ol-

a' testet a' hirtelen-való, és erőszakos zür-zavarra, a' melly igen vezedelmes lehet az élet-

vasóknak únalmat ne szerezzenek. — Kötelessége az a' gazdának, hogy a' maga vendégeit az únalomtól meg-örizze; és ha tsak ugyan meg-találják azok magokat únni, találja-ki az únalomoknak az okát, és őket a' magok módjok szerént mulattassa. — A' nevelésnek egy sarkalatos része az; hogy a' kis gyermekeket külömbb-külobbb-féle tárgyokkal, érzésekkel, képzelődésekkel, játékokkal mulattassák a' nevelők, hogy azok magokat valamí módon meg ne únják. — Az olyan utolsó-szállatskák, a' mellyek sok-féleképpen, és külömbb-külobbb formában meg-illetettek, forgattattak, és izgattattak már az előtt, sokkal alkalmasabbak a' mulatságra, és az únalom' el-űzésére, mint azok, a' mellyek mindég tsak egy forma tárgytól izgattattak. — Innét van már az, hogy a' mulatságokban külömböznek azok az emberek, a' kik v. sok társaságokban forgottak, v. külömbb-külobbb-féle képzelődésekkel fel-ékesítettettek; azoktól a' kik tsak a' futon ültek mindég, és tsak egy forma dolgok körül forgolódtak. — Weickard említt egy gyermeket, a' kinek a' szüléi igen szegények lévén, kintelenítették nap-számra járni, és ezt a' gyermeket magát otthon hagyván, annak kolmi szalma szálakat játék végett adni, és a' házba magát be-zárni egész nap. Ez a' gyermek így nevelődvén-fel olyan ostoba vólt, hogy egész fel-ferdültt koráig nem tudott sem jól beszélni, sem okoskodni. Itt van már annak-is egygyik nagy oka, hogy a' mi parasztjainknak a' gyermekei olyan ostobák mint a' vad szamárnak vemhe, v. mint a' Hottentottok, és a' Caraibák. — Hogy pedig az únalom miatt az Anglus magát fel-akasztja, a' Frantzia futyól, a' Lappóniui ember alszik, a' Német részegeskedik, 's a' t. azt a' nevelés, és a' levego-eg' mértéklete' külömbbségének kell tu-

nek, mivel az erőltetett képzelődésben a' legkissebb szikra is szörnyű romlást csinálhat. A'

lajdonítani. — A' könnyen mozogható utolsó szá-
latskák, és nedvességek, a' vlg, és az eleven tár-
gyok által leg-könnyebben fel-izgattatnak. Ezért
múlathatja-el magát a' kis gyermek a' bábuval,
a' tántzal, a' futosással, és holmi ezekhez ha-
sonló hitvány játékokkal. A' játékkal tanító mes-
terek-is éppen ezen az okon tudnak olyan haszno-
san tanítani. —

A' fel-serdült, tüzes, vlg, érzékeny ifjak, a'
kik mind a' nedvességeikre, mind az inas húsaik-
ra nézve könnyen fel-izgattathatnak, az eleven,
és a' vlg érzések, 's képzelődések által leg-kön-
nyebben fel-hevülnek; ellenben holmi képzelődés-
ből álló mélységes gondolkozások nekik únalmat
szerzenek. — Ebben a' részben sokat hibáznak
Tudós Uraimék, a' kik a' mulatságokban az ifjú
leánykáknak-is holmi nehéz tudományokból való
igazságokat szoktak fejtegetni, a' mellyekkel azok-
nak valósággal únalmat szerzenek, mert azok csak
holmi mesékben, és közönséges igazságokban gyö-
nyörködnek. — A' mély gondolkozású, érzékeny
utolsó-szálatskájú férfji szereti a' felsőbb tudomá-
nyokból való új igazságokat, és találmányokat
hallgatni; ellenben ugyan annak únalmat szerze-
nek az oskolai tudományok. — A' Frantzia ha-
meg-únja magát setálni, v. a' szép nemet men-
gyen látogatni; mert az ő érzékeny utolsó-szá-
latskóinak a' gyenge izgatások kedvesek. — Az
északi goromba utolsó-szálatskájú emberek a' ke-
ményebb izgatásokban találják az únalom ellen a'
gyönyörösegeket, azért pipázni, pálinkát inni,
veszekedni, munkállódni szoktak mulatság végett.
— A' száraz, és heves Spanyolnak, Portugallus-
nak, Olasznak, 's a' t, a' muzsika, a' szerelem
szükség az únalomtól való meg-szabadulásra. —
A' vizes, taknyos, hideg nedvességű, és valamen-

ki tehát foká akar élni, ne engedje, hogy ez az ereje a' léleknek nagy erőt vegyék, és fo-

nyire goromba utólsó-szálatskájú embereket, ha ezek tudósok-is, holmi régi, hofzszas, hijában-való könyvek múlattatják; ha pedig ezek tudatlanok, az úgyon való heverés által űzik-el az únalmat. — A' goromba, erős, nehezen mozdítható utólsó-szálatskák, és nedvességek, kivált ha azok a' nevelés által meg nem véknyíttattak, a' gyenge izgatásokat nem érzik. Itt van már annak a' fundamentoma, hogy az öreg, és az ifjú éppen ellenkező dolgokban találja a' gyönyörűségét; a' paraszt a' leg-szebb muzsikát ki-neveti, ellenben a' duda őtet mindjárt a' tántzra rángatja. — XII. Károly a' szerelmet útálta, a' hadakozás pedig kenyere vólt. — Az Olufz a' festésben gyönyörködik, a' mellyet az északi ember ki-nevet. — A' bús mértékletű, vastag, és nehezen mozgatható nedvességű, száraz, és a' mellett jobban, v. kevésbé izgatható utólsó-szálatskájú ember az elmés gondolatokat, a' tántzot, a' szerelmet, a' vígságokat, a' gyermeki játékokat útálja; ellenben a' gazdaságot, a' szomorú történeteket, a' holmi huj-szál hasogatásokat szereti. — Az únalom ellen való múlatságok különböznek, a' tökéletességek, és a' Világban való tapasztalások szerént. A' tudatlan ember a' városon mindenen bámúl; éppen úgy, mint a' ki vak vólt, és hirtelen látni kezd. Ellenben annak, a' ki fokát látott, kevés dolgon akad-meg a' szeme. — A' szokás-is fokát változtat az únalom ellen való múlatságokban. Innét van, hogy a' házások, a' kik valaha úgyon szerettek egymást, utóljára egymás eránt érzéketlenek lesznek; 's talám innét származott az a' szokás, hogy némelley házások egész nap-is nem akarják egymást látni. — Gyakran az únalom az olyan dolog-is el-hajtja, a' mellyben az előtt éppen nem gyönyörökdünk, p. o. a' ki a' kertész-

erössen, és foká ne képzeldjék, 46.) hanem inkább arra a' végre kell fordítani a' mellyre

szeghen valaha nem igen gyönyörködött-is, hogy az idejét el-múlassa, kész mindég abban foglalatostokodni. —

Mind ezekből, az únalomról mondattattakból csak a' következik; hogy minden embert a' munkára, a' maga kenyerének a' keresésére kell szorítani. — Indiában a' föld önként teremvén, a' nép a' fok tzeremóniával foglalatostokodik; Európában a' bálból, komédiából, 's a' magok festegetéséből ki-venülvén az aszszonyok, utóljára tettetős szentekké lesznek; a' Kraujnyán a' parasztnak mindene önként teremvén, pálinka tonnává leszsz. — A' fok szerentsétlen házasságok-is a' Fő-Rendek között az únalomból származnak. Ellenben a' szegény emberek között az aszszony a' gyermeket szoptatja, neveli, azokra varr, a' férjfi a' munkája után lát, hogy a' házát fel-tarthassa, és így se egymást, sem magokat soha meg nem únják. — A' heverő ember érzékenyebb bőrrel, érző-inakkal, utólsó-szálatskákkal, tsípősebb nedvességekkel bír mint a' munkás ember. Tehát amazt könnyebben fel hevíti holmi hitvány ki-tsapó képzeldés, mint ezt, a' mellyre ennek ideje fints. — Né-melly meg-únja magát a' felettébb való maga-szeretete miatt; p. o. azt akarná, hogyha valamelly társaságban van, csak maga beszélné, v. hogy csak ő vólna ott a' gyülekezetben a' leg-szebb, v. a' leg-gazdagabb, v. a' leg-tudósabb, v. a' leg-tzifrább, 's a' t. tehát mihelyt ezek valami okon meg nem eshetnek, az illyenek mindjárt meg-únják magokat, és el-szöknek alattomban a' múltat-ságból. —

46.) *A' tüzes, és a' dühös képzeldő erők egymástól különböznek. — Az első az igen tsiklúndós utólsó-szálatskáktól, a' meleg mértéklettől származik; a' hol t. i. a' képzeldések igen elevenek,*

adattatott, t. i. az élet' kedves szempillantásainak még gyönyörösebbé való tételére, az

és frissek, a' képzeltt képek nem minden válogatás, és lehetőség nélkül vannak össze-szerkeztetve, v egymástól el-szaggattatva; és így a' hol a' képzelődő-erő mindenütt az okossággal, és az illendőséggel meg-eggyezhet. Az ilyen emberek a' hazájak, a' barátjaik, és a' jószágos-tselekedetek mellett buzognak; ellenben a' vétkeket gyűlölik. — A' második olyan képekkel képzelődik, a' melyek nem is lehetők, és a' melyek az okossággal, a' jó renddel, az illendőséggel ellenkeznek. Az ilyen képzelődések ha meszsze találhatnak menni, az embert a' bolondok' tornyába záratják. — Ezek a' két féle képzelődő-erők abban meg egygyeznek egymással, hogy a' képzelések erősebben, és nagyobb tüzzel esnek-meg, mint természet szerént szoktak; a' honnét sokszor v. a' testet, v. a' lelket, v. a' társaságot meg-hüborítják. — Az agyvelőnek a' hibáitól, az agy-velőre ki-omlott nedvességektől egészen el-romolhat a' képzelődő-erő; a' melly azon kívül hogy heves, v. igen eleven. a' leg-hibásabb képeket adhatja elől, azokat össze-kötheti, v. egymástól el szaggathatja; de ezt itt tovább le nem írom; minthogy ez a' bolondfágról való tanításra tartozik. —

A' mértékletlen képzelődés gyengíti az agy-velőt, a' nedvességeket a' fejbe tsalja, és sok számtalan betegségeket okoz, de ezek még csak azok a' bajok, a' melyek az elmének minden-féle erős munkállódásaiból következnek. — Különdsen pedig a' mértékletlen képzelődésből következik az; hogy mivel az ilyenek mind a' kedves, mind a' kedvetlen dolgokat igen elevenen képzelik; tehát közönségesen ezek a' mértékletlenül képzelődő emberek minden-féle képzelődéseik által az agy-velőjüket, az érző-inaikat igen keményen meg-reszkettetik, és így azokat felette meg-gyengítik. Az ilyenek

az ízetleneknek fu-szerfszámozására, a' szomoruáknak vizsgálására.

a' félre való magános helyeken könnyen látnak minden-féle tsudállatos tárgyokat; ú. m. boszorkányokat, sárkányokat, 's a' t. a' hajó-töréseknek, v. akármí szerentsétlenségeknék a' le-beszélése, és hallása miatt ájulásba, nehéz-nyavalyás reszketésbe esnek. — Weickard ismért olyan igen érzékeny embereket, a' kik a' búja, v. a' kedvetlen dolgokról való igen eleven képzelődés által fel-fúvódást, szédelgést, v. a' nehéz-nyavulyának valami nemét szenyvedtek. — A' szerelmes ember, midön a' töle távol lévő kedves tárgyáról képzelődik, akkor minden más dolgok eránt érzéketlenné leszsz, el-erötelenedik a' teste, el-szárad, és utóljára meg-bolondúl. — A' ki-szententziázott rab a' következendő büntetésről való képzelődés miatt ájulásba, reszketésbe, és eszelösségbe esik. — A' fel-hevült képzelődés, Zimmermann szerént, mindég többet lát, mint a' mennyi a' természetben van, és mindég valami nagyot álmodzik. — A' tüzessen képzelődő mindég fent hejazik az emberi tehetséget fellyül-ható reménységekkel, és a' maga eránt való kevély szeretettel puffed-fel; a' fejére kótsolja a' kezét, nyughatatlanúl, és reszketve mozognak a' tagjai; által-hágja a' szokásnak, az illendőségnek, az okosságnak a' határját, és valóságos bolond, v. dühös képzelődő leszsz belölle. Mert az okosság, a' rend, a' lehetőség közonségesen annúl jobban el-szoktak távozni, mennél vakmerőbbek, fentebb hejázók szoktak a' képzelődések lenni. Innét a' felséges képzelődésű ember a' bolondoknak a' szomszédóságában lakik, és azoktól tsak annyiban különbözik, a' mennyiben az igazságtól többet, v. kevesebbet távozik-el. — Meister azt mondja, hogy sok példák vannak arra, hogy a' leg-jelesebb muzsikuskok meg-bolondultak; és hi tudja, ha ez, v. amaz a' bolond az o

Kiváltképpen árthat ez az életnek, ha olyan dolgokra szokik, a' mellyek magok-is ártalma-

képzalódésének tsak egy kis igazításu által-is nem lehetett volna-é Garick, v. Angeló Mihály, v. Ariostó? — A' tapasztalásból tudjuk, hogy a' hideglelésben lévő forráság felette nagyobbítja a' képzalódó-erőt; és hogy akkor, midon a' beteg ejzen kívül van, a' leg-tsudúlatosabb képekkel tépelődik. — Meg lehet tehát engedni, hogy a' hévség, es a' nedvességeknek a' fejbe való gyülekezése a' képzalódó-erőt elevenebbé teszi, és hogy azután bolondsággá válik, minekutánna ezek az okok a' renden selyul dolgoznak, v. pedig ha az agyvelőnek ez az állapotja egy kevésse nagyobbodik, v. meg-eröltetik. — Valami tsípös nedvesség, a' melly az utolsó-szálatskákat izgatja, hasonlóképpen munkálkodhatik; sot közönségesen minden dolog azt tselekszji, valami tsak az utolsó-szálatskákat tsiklándósabbakká, és hajthatóbbakká teszi. — Tehát a' sok éjjeli tanulás, és gondolkozás, a' magános élet, a' levegő-égnek a' hévsége, a' hevítő dolgokkal való viszsza-élés, a' részegeskedés, 's a' t hasonló károkak tehetnek az agy-velőben, és a' nedvességekben; de tsak ugyan még-is semmi hamarább meg nem árt, mint a' mérték felett való fok képzalódés — Innét van, hogy a' muzsikusok, a' kép-írók, a' vers-írók utóljára a' leg-feslettebb, és a' leg-rendeletlenebb képzalódésbe esnek. — Renoncini Dresdában szálni akart, és egy háznak a' harmadik sorából el-indulván, az útszára le is esett, 's mind a' két lábát el is törte. — Raphaél egy alkalmatossággal hóltra szerelmeskedett. — Corregio 200. Franknyi nyereséggel sietvén haza a' jeleségéhez, a' nagy hevesség miatt meg-hólt. — Tassó egyszer a' Ferrárai Hertzeg' Nénnye' Eleonóra előtt valami verseit el-olvasván, midon ez azokat meg-dítsérte volna, úgy el-ragadtatott, hogy a' Hertzeg kis-afszonyt meg-

fok, így bizonyosan két-féleképpen ártalmas, és kiváltképpen két dolgot tartok ilyen vesze-

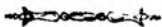
tsókolta, a' melly tselekedetiért-is ü fogságha tétetvén, ott a' leg-szebb versek' írásai között meg-bolondúlt. — Swift, a' ki a' képzelődésre, és a' nagy elmére nézve minden mindenekben volt, és a' kinek a' maga idejében a' leg-tisztább, és a' leg-jobb pennája volt, egy rettenetes nagy szédülés után kegyetlen dühösségbe esett; utóljára gondolkozni se tudott, sőt a' szokat el-felejtette, mígnen végtére a' bolondok' házába zárattatván, minnekutánna ezen háznak a' maga keresetéből 12. jont Sterlinget testált volna, meg-hólt. — Ezek az itt elől-számláltattak rész-szerént kép-trók, rész-szerént vers-írók, rész-szerént pedig muzsikuskok voltak. — A' magánosságban élő embereknek sem jobb a' forsok; mert ezek a' természeti dolgokkal igen keveset gondolván, könnyen a' dühös képzelődésbe merítik magokat. — Az olyan könyveknek az olvasása-is, a' mellyekben tsupán tsak képzelődések vannak, utóljára az ember' fejét dühös képzelődéssel töltik-meg. — Úgy is könnyen el-téved a' képzelődő erő, ha az ember a' természettől, és az együgyüségtől nagyon el-távozik, mindég tsak felséges dolgokat vizsgálgat, magát arra nem szoktatja, hogy előre ki-tzirkálja; vallyon valami igazság a' tapasztaláson épült-é-fel, vagy nem? egy szóval, egy húzomban mindég tüzesen képzelodik. — Ez a' mi időnknek a' szokása most, a' midőn az emberek még magok igyekeznek azon, hogy a' dühös képzelődésbe essenek.

Boerhave azt mondja; hogy az a' vér, a' melly az agy-velőre ki-omlik, véres kísérteteket, szivárványokat láttat az emberrel; sőt azok az emberek, a' kik valami rothadt hidegbe estek, már az előtt még egészséges korokban szivárványokat láttak; a' mint Diemberbroeck bizonyítja Maga Boerhave a' hideglelésének a' kezdetén a' Világ'

delmesnek: a' betegségnek képzelését, és a' nagy érzékenységet.

el-vezését, 's tüz-támadást látott, mihelyt csak a' szemét bé húnnya-is. — Egy igen keményentanuló ifjúnak eleibe akadt egyszer egy kutya, és ennek a' képe olyan keményen bé-nyomódott az ő képzelődő-erejébe, hogy azután ő neki mindég úgy tetszett, mintha az az eb mindég a' lábánál lett volna, és mindég azt kiabálta, hogy azt a' rút állatot kergessék-el tőle — Egy szomorú-játékot jádazónak egyszer egy haldokló embert kellett elől-adni. Ő ezt olyan elevenen el-jádzotta, hogy valósággal ott mindjárt a' játék néző helyen meg is hólt. — Egy más' ember a' meny-dörgesről soha se tudott képzelődni, hogy egyszer'smind mindég ájulásba-is ne esett volna. — Hughens utóljára azt hitte, hogy az ő teste vajból van, e'hez képest a' tuzet minden módon-is kerülte. — A' mai arany-tsináló, és az élet' utolsó matériáját kereső Bóltsek mindenütt tsudát, titkot, 's a' t. látanak. — Egy szóval, menjék csak az ember a' Bétsi bolondok' tornyában, ott láthatja elég példáját a' mérteketlen képzelődés' gyümölsének. —

Ila a' tuzes, v. dühös képzelődő-erőt akarja az ember mérsékelni, akkor csak az utolsó szálatskának a' nagy tsiklándósságát kell kissébbíteni; a' testnek a' hévségét, a' nedvességeknek a' fejbe való gyülekezését kell el-távoztatni. — Hideg vízbe mártott ruhákat kell a' fejre gyakran rakni, hideg vízben kell jerdeni, gálitz-kő' javanyúsággal kell a' vizet az ilyenek' számára meg-savanyítani, Chinával kell őket erősíteni, ezeknek többet kell a' szokott idejeknel aludni, a' gondolkozástól meg kell szünni, sok fele tárgyak körül kell foglalatoskodni, másokkal kell társalkodni; a' testet lovaglás, szekerezés, sétálás, dörgölés, kézi munka által kell gyakorolni. — A' meleg napokban hasznosok a' hűvesítő szerek, a' nedvesítő

A' képzelődésből származott betegség tulajdona a' havasoknak, de azokban-is könnyen

italok, a' köppölyözés; a' tök, az ugorka, a' görög, és a' sárga dinnye-magokból tsinált tej; az etzetes vízbe mártogatott ruháknak a' fejre való borongatása, a' lágy-meleg láb-ferdők, az árnyékos helyeken való mulatozás; néha eret kell rajtok vágatni, a' gyomrokat ki kell tisztítani. — A' tsipos nedvességeket hólyag-húzó, mustáros tézták, és gyomor-tisztító által kell ki-tsalni. Az ilyeneknek közönségesen gyenge, szelíd, éies, tápláló, és hívesítő eledellekkel kell élni. — A' hevltő szereket el kell távoztatni, és ezek itt sem a' szaglásra, sem a' bé-vételre nem alkalmazhatók. — A' fel-tüzesítő, 's duhös képzelődésekkel tellyes, és igen elmés versek' olvasását, a' szép festéseket, az éjjeli gondolkodásokat el kell tiltani. — Inkább a' természet' vizsgálására fordítsa az ilyen ember magát, és mindent csak hideg vérrel gondoljon-meg. Vigyázni kell az ilyeneknek a' képzelődésekre, ha vallyon azok az igazságtól, az illendőségtől, a' természet'től nem nagyon távoznak-é-el? Az együgyuségen kell ezeknek kapni, és azon igyekezni, hogy semmit igen betses dolognak ne tartsanak, semmit igen ki-heresett kifejezésekkel ne trjanak, és ne beszélljenek. — Nem is illendő haszna az a' nagy elmének, hogy minden dolgokbun való hasonlatosságot, v. külömbbséget igen szorossan vizsgáljon, mindent haj-szúlhasogatva tudjon, mindent régula szerént tsináljon az ember. — Sokszor a' leg-zebbek, ha közelről vizsgáltatnak, rútnak tetszenek. — Elég az a' vers-íróban, ha szép verseket tud írni a' régi Istenekről, és nem szükség azt a' szemére háyni, hogy azok soha nem-is vóltak, 's a' t. — Ha a' tüzes képzelődő embert hasznos erköltsi érzékenységekkel fel-ruházzuk, soha az ilyen roszszba nem foglalja magát, sőt inkább idovel abból még nagyobb férfji lesz. —

támadhat, a' kik nem Orvosok, és sok orvos-könyveket olvasnak, a' mellyet ők nem a' mestersegre, mint az Orvosok, hanem magokra szabnak, és nem lévén a'hoz elegendő tudományok, könnyen roszfízúl magyaráznak, (egy új ok ismét, hogy az olyan olvasástól orizkedjen az ember.) Ilzonyú példáit láttam én ennek; nem tsak olyan embereket tapasztaltam, a' kiknek valóságos egyenes orrok lévén, azt hitték, hogy görbe orrok van, és a' kiknek igen szűk hasok lévén, el nem engedték magokat hitetni, hogy has-vízi-betegségben nintsenek, 's a' t. hanem még egy olyan Dámát-is láttam, a' kinek nem kellett több, hanem tsak egy kis vígyázással valami tagjának a' betegségéről tudakozódni, már kézfén volt nálla az a' betegség, ha tudakoztam a' feje-fájásáról, már mindjárt fájt a' feje: v. ha a' karjában való görtsről, a' tsuklásról tudakozódtam, mindjárt görtst-is, tsuklást-is egyfizerre kapott.

Tulpius beszéll egy embert, a' ki a' sok orvos, és borbély-könyvek' olvasása által megörjült.

Monró látott egy embert, a' ki Boerhave alatt tapúlt orvosi tudományt, és havassá lett. Valamennyifzer a' Boerhave' letzkéjét hallgatta valami betegségről, mind annyifzor azt képzelte magának, hogy abban a' betegségben van, a' mellyrol ő tanított. Illyen formán ő élő tanítás volt a' betegségekről, és alig hallgathatta félig ezt a' tudományt, mikor már a' leg-nagyobb mértékben ki-száradt, és nagy nyomorúságba esett, sőt ezt a' tudományt el is kellett néki hagyni. Van olyan példa-is, hogy egyszere egy ember magának azt képzelte, hogy ő meg holt bizonyosan, és magát halálra éhezette volna, hanemha egy barátja, a' ki hasonlóképpen azt tettette, hogy ő-is meg-hólt, arra reá-vehette volna, mondván: a' más' Világon-is szokás enni.

Nem csak annyiban ártalmas ez a' betegségeknek a' képzelése, a' mennyiben az által a' izünetelen-való félelem, és töprönködés származik, és tapláltatik, minthogy az ember azt képzei, hogy ő beteg, hanem hogy annak a' halzontalan, és balgatag szünetlenül orvossággal való élésnek soha vége nints, a' melly sokszor a' testet hamarabb el-rontja, mint maga a' betegség-is, ha szintén jelen vólna-is.

Nem kevésbé káros a' második betegsége a' képzelődő erőnek: a' felette nagy érzékenység, a' romános, v. mesés gondolkozás' módja, az a' szomorú dühös képzelődés. A' mindegy, akár valósággal szomorú ízerentsétlenségekben legyenek az ember, akár a' Románok, v. mesék, és a' felette nagy érzékenység által az ember magának azt olyan hathatóssan képzelje, mert mind a' kettőből egy-forma szomorúság következik. Sőt annyiban még károsabb az; mivel az természeti állapot, ez pedig mesterséggel tsinált, és így vezedelmesebb indulat származik belőle. Láttuk azt, millyen vezedelmes a' szomorúság az élet-erőre, és a' mozgásokra nézve. Könnyen gondolhatja tehát az ember, millyen nagyou vezedelmes az ilyen elme' állapotja, szünetlen kísérgető pajtássává teszi ez az életnek a' szomorú-lágot, a' melly azután a' leg-tisztább örömet-is könyhúllatással, és szív-törődéssel szokta érzeni. 47.) Millyen meg gyilkolása ez minden frisseségnek, és vídámságnak! Valósággal ha az ember csak v. két esztendeig-is ilyen szív-törődésben él, igen sokkal meg-rövidíti az életét. 48.)

47.) *Innét van az, hogy némelleyek mind örömkömben, mind szomorúságokban mindjárt sírnak.*

48.) *A' képzelődő-erőnek meg-romlásából származandó nyavalyák közé tartozik a' mondatton kívül: —*

A'

X. A testi, és a ragadó mérgek.

Méregnek hívjuk mind azt, valami tsak kis mértékben-is az emberi testben nagy kárt, és

A' babonás, és dühösködő képzelődés (phantasia).

Az olyan ember, a' kinek tsiklándós érzékenységei, 's eleven képzelődései vannak, akármi tárgy által keményebben fel-izgattatik mint más; ötet minden meg-hatja, és tehetőséggel meg tölti; olyan dolgokba fog, a' mellyeket más próbálni nem merne, testét lelkét fel-áldozza, hogy a' maga dolgait őltalmazhassa, hazájának, 's barátjainak szolgálhasson; az igazságot meg-állíthassa, a' maga gondolatjait tökéletességre hatjhassa. — Az ilyen heves képzelődés tehát a' forró hideghez hasonló állapot; a' dühösködő képzelődés pedig a' forró hidegben elöl fordulni szokott eszelösködésnek a' párja. — A' dühösen-képzelődőben (phannaticus) v. az okosság, v. az elme' indulatjai, v. mind a' kettő egyszer-smind meg van romolva. Az o képzelődései nem igazak, az indulatai az emberiséget fellyül-múlják, és a' méltatlanságokra vete-mednek. — Az elsőbkeknek a' tselekedete valóságos bolondság, a' második rendbélieknek pedig minden munkájok tehetetlen esztelenség. — A' magában babonásan tünődő, a' tárgyoknak az érdemét felette nagyítja; a' dühössen képzelődő pedig azt helytelenül betsüllli. — A' dühös képzelődést ragadó nyavalyának nevezi egy Világi Bölts. — Az olvasás által ritkán tüzesedik-fel az ember, mert akkor az érzékenysegek mind nyűgodalomban vannak; de ha valami heves képzelődő erővel bíró ember holmi ostoba embereknek beszéll; akkor ezeknek a' szemeik mindjárt tűzbe jönnek, a' tagjaik, és az érző-inaik meg-reszkettetnek, kivált mikor ilyen fel kiáltásokat hallanak: az Isten ldtja! tudja! 's a' i. A' tapasztalásból tud-

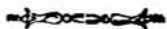
romlást tsinál. Ez igen sok, és külömbb-külobmbb-féle van a' természetben, némellyik igen kegyet-

juk, hogy a' világi igazgatásbéli dühösködő képzelődés az emberi nemzetnek leg-többet ártott, mert az mindég gyalázattal, gyilkossággal volt öszve-kötve. — Midőn Sappho a' Leucádiai hegyekről a' szeretője miatt le-ereszkedett, az szerelem-béli dühösködő képzelődés volt. —

A' heverő dühös képzelődő túnya, és tudatlan ember, a' kinek könnyebb tsak a' mások' példáját követni, mint a' maga okoskodása szerént tselekedni; másokat szorgalmatosan, és nagy tüzzel el-ámt, p. o. Mesmernek ezer majmai vannak még ma-is. A' túnya dühös képzelődőnek gorombák az utolsó-szálatskái, rest a' képzelődő ereje, keves esze van, az igazságok' keresésére alkalmatlan, ostoba, az árnyékot a' valóságtól meg nem tudja különböztetni; a' valóságos hamis állításokat is, a' hazug, de elevenen elől-adott képzelődéseket, a' tsudának tetsző dolgokat bámúlja, és el hiszi, és másnak a' szaván el-mengyen, igen vakmerően, és állhatatössan meg-marad a' maga képzelődés-ben, minthogy az ő mértéklete az állhatatösságot hozza magával. — Sibériában voltak olyan gaz emberek, a' kik a' magok szomszédjaikat a' legnagyobb tüzzel el-hitették az ítelet' napjának a' jelen-létéről, és őket arru a' bolondságra vették, hogy magokat kolyibájokkal egygyütt meg-égetnék. Ezek a' tudatlan babonás képzelődők azt el-hittek, azok az ámtó gaz emberek pedig gondot viseltek a' tűz alól való magok ki-szabadítására; azomban a' többi szerentsétleneknek a' vagyonokkal meg-gazdagodtak. Szentzen volt egy olyan ravasz rab, a' ki a' másikat el-ámtotta, hogy akaszszák-fel magokat, hadd szabadúljanak-ki a' gonoszból; azomban amaz ki-végezván magát, otet ez nem követte. —

lenül, a' másik tsak alattomban, egygyik hírte-
len, a' másik lassan, egygyik kívülről, a' má-

A' munkás dühös képzelődöknek közönségesen igen meleg, és igen tsiklándós a' mértékletek, tüzes a' képzelődő erejek, a' melly által a' dolgokat kelletlenül fellyebb betsüllik, és hamis formában látják. — A' dühös képzelődés gyakran a' vitézek' életénck, a' meséknek az olvasásából, v. valami tudományak a' meg-tanulásából, v. az erköltsi jóságos tselekedeteknek a' hamis értelméből; ezekhez hozzájok járúlván a' nevelés, a' mértéklet, a' gondolkozás' módja, 's a' t. származik. — A' dühös képzelődésnek nagy példáját láthatjuk Cromwell alatt Angliában, a' hol is akkor meg az Űri-Imádságban-is, az Isten' Országának a' kívánsága helyett, a' közönséges társaságnak az óhajtásúért kellett imádkozni. — Éppen most vagyunk abban az időben, a' mellyben a' dühös képzelődök nem tsak Európában, hanem az egész Világon el-terjedtek. — A' munkás dühös képzelődöt igen nehéz észére hozni, ha pedig tsak ugyan azt akarjuk tselekedni, akkor az ő képzelődő-erejét mérsékelni kell, hogy a' dolgokat az illendőségnél fellyebb ne betsülje, és az egymáshoz nem illő képeket egygyüvé ne kösse, ötet a' jó szívűségre, az emberi szeretetre, az illendőségre, és a' dolgok' lelkére, a' renáre kell tanítani. A' Világi-bóltsesség a' képzelődő-erőnek a' hevességét, és az indulatok' feslettségét mérsékli. — Szorgalmasan el kell az ilyeneknek azt mind kerülni, valami tsak a' vért fel-hevitti, az agy velőt meg zavarja. Valamint a' nagy feslettség, úgy szinten a' mértéken fellyül való nagy maga megtartóztatása az embernek, v. a' maga minden gyönyörűségektől való el-húzdása a' képzelődést megzavarhatja. — Kiváltképpen kell vigyázni, hogy holmi tudéres képzelődésekkel tellyes könyveknek

fik belőlről, egygyik láthatatlanúl, a' másik láthatóképpen dolgozik, és nem lehet tagadni,

az olvasása, v. az azokkal való mulatság meg ne vesztegesse őket. Utóljára az újságnak a' kívánságát, a' tsudákon való kapkodást mérsékelni kell az ilyenekben. — A' túnya duhós képzelődőnek az orvoslására elég az, ha őket meg-tiltják, hogy elöl-járókat ne merjenek keresni, mert ezek maguktól vizet soha sem zavarnak. —

A' szomorú indulatoktól származandó betegségekhez számlálom:

1. A' haragosságot, a' kevélységet, a' boszszúállásnak a' kívánságát, és a' vakmerőséget.

A' harag származik mi bennünk valami kedvetlen, v. sértegető dolognak a' képzelésére. A' tsiklándós mértékletű embernek sokkal izgathatóbbak az érzékenységei, mint másnak, a' hozképest minden kedvetlen, és sértegető dolgot hamarabb megérez mint más, 's hamarabb-is meg-haragszik. — Az ő hibája a' mérték felett való nagy izgathatóságban, és érzékenységben áll, a' melly szintűgy a' kedves, valamint a' kedvetlen dolgok által hirtelen meg-mozdítottathatik. Innét van az aszszonyi nemnek, és némelly havas tudósoknak a' haragosságot, a' kiknek a' nevekben minden kissebb, 's nagyobb rendű embereket kér Zimmerman, hogy őket ne boszszontsák. — Ollyan emberekről beszéllek én itt, a' kik erősek, egészségesek, az érző-inaik nem gyengék, és még-is mind ezek mellett-is mások felett hajlandók a' legkegyetlenebb haragra, kevélységre, boszszúállásra, és vakmerőségre. — Ne tsudálkozzék pedig azon valaki, hogy én itt rövidségnek okáért a' haragos, és a' kevély embereket egy tikkelyben írom-le; mert ez a' két betegség többnyire mindegy egygyüt szokott járni, egy-forma bajtól szokott származni, és egy formán kell őket gyógyítani-is. —

hogy ezek a' leg-közönségesebb, és leg-veszedelmesebb ellenségei közé tartoznak az életnek.

A' kevély embernek ki-feszítették az utolsó-szúlatkái; melegek, és nehezek a' nedvességei. Itt azokról a' kevélyekről van a' szó, a' kik az ő természeti alkatások szerint olyanok; és koránt sem azokról, a' kik fel-fúvalkodott bolondok, 's vagy a' roszsz nevelés, v. a' nem érdemlett jutalmaknak, 's hivataloknak az el-érése, 's a' t. által vesztegettettek-meg. —

A' haragos embernek az utolsó-szúlatkái felette ki vannak feszítve, az ő nehéz, meleg, 's néha tsípös nedvességei igen sebessen forognak. A' kinek tehát természet szerint ilyen alkatása van, az a' haragra hajlandó. — Ha éppen ilyen alkatású ember valaki, tsak hogy nagyobb mértékben, azomban a' jövendő állapotjával, a' veszedelmével, sőt a' hulálával-is semmit sem gondol ez a' vakmerőségre hajlandó. — A' haragban minden ki van feszítve; az inas húsok olyankor keménynek, erősek, és öszve-sugorodtak; a' nyelv nehéz, és meg-merevedett; a' szemek tüzesek, és meg-állnak, a' szív dobog, a' vér felette nagy forrásban van, az ér' verése kemény, és erős; minden tagok készek a' meg sértőnek ellent-állani, sőt azt utni-is; némellyek egészfzen el veresednek, mások el hulaványodnak, azomban ezek, mind a' két rendbéliék ilyenkor erősebbek, és kegyetlenebbek mint mászszor. — Az elsőbkekben a' vér a' leg-kissebb edényekbe is belé-hajtatik; a' második rendbéliékben pedig a' leg-kissebb edények-is öszve-húzottatván, a' vért magokból ki-hajtják. — Közönségesen tehát azok, a' kik a' harag miatt el-veresednek, lágyabb edényekkel bírnak, és nem olyan kegyetlen haragúak, mint a' kik el-hulaványodnak; mindazáltal a' mérték felett való nagy harag ezeknek-is öszve-szoríthatja az edényeit. — A' haragos emberek hirtelen tselokedetűek, erős

En tehát szükséges, és sarkalatos részének tartom azt az ember' pallérozásának, és ior-

inas-húsaik, többnyire fekete vastag hajúak, száraz, és tüzes mértékletűek, fent helyeztetett szemöldökűek. — A' kevélyek-is éppen így vannak alkatva, mert ezeknek-is a' vérek meleg, nehéz; az epéjek tsipős, és keserű. — Az igen nagy haragban a' magában ártatlan nedvesség is méreggé formáltatik. Innét lehet már ezeket meg-érteni: hogy eshetett a' meg? hogy egy ember egyszer egy meg-huragudott kátsa' tsipése által meg-hólt, miért van az? hogy a' meg-huragudott kutya-harapás olyan mérges sebeket szokott okozni, hogy v. soha sem, v. igen nehezen lehet azokat meg-gyógyítani. Ezekben a' történetekben t. i. a' tsupa nyál a' harag által méreggé válik. Sőt nagyobb hogy a' veszett kutya'knak a' nyálokot vizsgálták az El-választó-mesterek, valamint hogy a' Magyar Országi kigyók' mozogható fogok' tövében lévő nedvességet-is, melyet az ő tsős fogokon a' sebbe csefzenek, de sem az elsőben, sem az utolsóban semmit leg-kissebbet-is egyebet nyálnál, v. inkább víznél nem találtak. Bizonyosan tehát a' veszett kutya'k' mérge, (a' melly majd csak nem bizonyosan még eddig ellene-állhatatlan méreg) csak az ő duhős indúlatjok által méreggé változtatott tsupa nyál, a' melly duhösséget ő benne valami más ok szerzett, a' minthogy tudjuk, hogy a' kutya magában-is meg-vész, ha soha más veszett eb meg nem marta-is. A' Magyar Országi kigyókról azt tartják az Európai Tudósok, hogy nem mérgesek; ellenben itt ezt a' vélekedést nem hiszik, mert sok szerentsétlen példák ellenkezőt bizonyítanak. En azt tartom, hogy itt lehet igazsága mind a' két félnek. Ugyan-is két-féleképpen lehet fel-venni az állatokban lévő mérget. Vagy olyan az t. i. a' melly állhatatosan, mindenféle környül-állásokban, akár maga jó kedvében, vagy

málásának, hogy minden esmérje, és kerülje ezeket a' mérgeket, mert különben az ember

haragjában, akár pedig az ember ki-vévén a' mérget szerzőszámmal a' mérges állatból más állatba belé-ereszti, meg-öli az állatokat, és ilyen már az áspis' mérge. Vagy pedig olyan az, hogy csak akkor veszedelmes, ha haragjában ereszti aztat a' más' állatba, és talám így lehetne a' Magyar Országgi kltgyókról gondolkozni.

Az epe-is, a' melly az epés hideget tsinálja, koránt jem olyan természet szerént való epe, mint a' millyennek kell lenni az epés-hólyagban, és a' mi nélkül az állatosítás, v. az emésztés véghez nem mehet, és így a' melly a' természetnek egy olyan drága ajándéka, hogy ha az az emberből ki-fogy, az Orvosok kéznek a' helyett ökor epét bé-adni az embernek, nem-is mérges az. Ugyan is ha az a' két-féle epe egy-forma vólna, úgy az egész Világ min'tég epés hidegben vólna. Mert a' természet szerént való epének minden-nap minden tej-nedvesség' készítésére, többször napjában ki kell öntödni a' gyomorba, és onnét a' vérbe menni. De ugyan csak ez a' drága jó epe méreggé válhat az epe-hólyagban, és úgy öntödhetik-ki a' gyomorba, 's onnét a' vérbe, 's a' t. Söt én azt állitom, hogy nem szükség, hogy nevezetesen az epe váljon méreggé, mert akármi étel, ital, 's a' t. a' mi csak a' gyomorban találtatik, akkor szintén olyan méreggé válhatnak, meg-maradván azoknak színek, materiájok, 's a' t. valamint az epével van a' történet. A' hánytatásban tehát nem szükség hogy csak arra vigyázzunk, ha jött-é epe? (a' melly közönséges hiba) v. leg-alább olyan sárga színű matéria? mert a' tsupa takony, v. akármi más ki-vetett dolog lehet olyan mérges mint a' méreggé váltt epe, és tehát szintűgy jó lehet hogy ki-jött. Hogy pedig többnyire az epe szokott ilyen méreggé válni, annak azt tartom okául, mivel az

tsupa tudatlanságból, és vigyázatlanságból szám-
lálhatalan méreggel való meg-vesztéseknek ki

indulatoknak, és a' májnak (a' hol az epe készül) igen nagy meg-egygyesézek van egygyütt. Innét azt is meg lehet érteni; hogy nem az epének a' gyomorba való ki-öntődése úrtalmus (a' mint a' köz' szóllás' formója láttatik jelenteni) mert az természetesi dolog. Hanem annak méreggé való változása a' veszedelemnek az oka.

A' hevítő ételek, italok a' nedvességeket felgyújtják, az utolsó szálatskáknek a' ki-feszítését, és a' rúgósságát szaporítják, és így a' haragos-
ságnak okaivá lesznek. A' heves epe kivált a' szorulásra hajlandóknak a' véreket, és a' mértékleteket fel-hevítik. — A' keserű szerek szaporítják az epének, és így a' vérnek is a' keserűségét, és tüzességét. — A' veszekedésre készítettő kakasokat Angliában fok-hagymával szokták tartani; mert ez az ő epéjeket, és így a' nedvességeket is hevesebbé, és így őket is haragosabbakká teszi; — A' fok hús, és az abból készült lé, a' fű-szer-
számok, az éjjeli fel-létel hevesebbekké teszik a' vért, a' melly viszont a' haragra való hajlandóságot szaporítja — Az igen sós ételek a' nedvessé-
get tsipőssé teszik, viszont a' testet a' görtsős öfzve-húzódásra, a' ki feszítődésre, a' rúgósságra izgatják. — Azok a' kik arra szoktak, hogy mindeneket a' magok akaratjok szerént igazgassanak, és a' leg-kissebb meg-sértődésen-is keményen fel-vattannak, utóljára a' haragos-ságot magokban szokássá változtathatják. — Az olyanok a' kiknek sem tudományok, sem tapasztalások, sem elegendő ítélet tételek nintsen, holmi híjában-való dolgok által-is gyakran a' haragos-ságra szoknak; p. o. két embert esmértem olyat, a' kit a' maga haragos-sága arra vitt, hogy utóljára a' maga tulajdon nevéért-is annyira haragudott, hogy kéz lett volna az embert meg-ölni,

van téve. A' harmokban természeti bé-óltatott
 indulat van a' mérgeknek meg-esimérésére, és el-

ha szemébe neveztek. — Sokan hirtelen meg-hóltak a' miatt; mert a' vérnek kegyetlen forgása az edényeket öszve-szaggathatja; és ha az meg nem esik-is, leg-alább a' leg-kegyetlenebb görtsők, és guta-ütések következnek abból. — Gaubius bizonyítja, hogy midőn a' havasokra az órájok red jönn, azok akkor tsfpös, és meg-veszett epét szoktak okádni. — Ha a' kisded a' meg-huragudott dajkának a' tejét ki-szopja, halálos nehéz-nyavalyús rázásba eshetik. — Egyszer két kakas veszekedvén, midőn egy ember közéjük szaladott volna, hogy azokat egymástól el vettse, az egyik otet meg-vágta. Ez az ember ez által a' kis seb által meg-veszett, és így meg is hólt. — Egy ifjú Olasz nagy dühösen meg-huragudván, midőn a' másikon boszszút nem állhatott volna, haragjában a' maga újját harapta-meg. Ez által a' seb által úgy meg-veszett, mintha valóságos dühödött kutya által molskoltatott volna meg, és meg is hólt. — Augustus a' görög a, b, c nek egyszeri végigmondása, egy más' a' tükörbe való nézés, viszont egy valaki a' muzsika' hangja, v. a' szeretőjének a' hízelkedése által tsendesített-le a' haragjában. —

Az ilyenekben az epének, és a' vérnek a' tsfpösségét kell kisebbíteni, és ki-üríteni, a' test kemény részeit meg kell lágyítani, azt a' ki fesztéstől, és a' rúgósságtól meg kell szabadítani. — A' haragos, és a' kevély többet aludion mint más. Lágy meleg ferdöket, gyenge gyomor-tisztítókat, p. o. bor-követ kell nekik rendelni. Vízből, és két annyi téjből, v. savóból való italokkal kell őket egynehány hetekig éltetni. Hasznos ezeknek a' gyümölcs, az iró, a' saláta, és minden-féle zöldség. — Art a' bor, a' fü szerszám, a' káfé, a' fok hús, a' jó, a' fok-hagyma, a' veres-hagyma, 's

kerülésére, az emberben pedig az okos elme, és a' tapasztalás van arra rendeltetve, még-is kö-

a' t. — Ha valami haragosban az utolsó-fzálatskák inkább tsiklándósok mint erősök, akkor a' hideg ferdő különösen jó. — Hasznosok a' perje, a' taratzk, 's más hívesítő, fel-olvasztó favanyús gyökerekből, és füvekből, árpából, zabból főzött italok, a' mellyekben egy kis salétromot, v. borkövet lehet fel olvasztani. Minekutánna az cpe kiürítettett, hasznos az árpa, és a' maláta-víz. — Elejekbe kell rakni az ilyeneknek a' haragnak, 's a' többi itt említett hibáknak a' veszedelmes vóltát. — A' haragos ember mihelyt észre-vefzi, hogy már rajta ütött a' hurag, mindjárt másról gondolkozzon, v. valamit dolgozzon, v. muzsikáljon, v. valami mulatságos társaságba menjen. —

2. A' Telhetetlenséget. —

A' telhetetlenség egy olyan meg-elégíthetetlen kívánság, melly szerént az ember óhajtja; hogy mind azzal bírjon, vulami tsak a' szemének tetszik, és azt tsiklándoztatja. — Ha ez a' telhetetlen kívánság a' betsületen való kapkodásban áll; azt nagyra-vágyásnak, — ha pedig a' pénz' szerelmében határozódik, Fösvénységnek hívjuk. — A' nagyra-vágyó elevenebb, és tüzezebb természetű, mint a' fösvény; amannak az igyekezetei nintsenek olyan kétségbe-esett búsúlással öszve-kötve, mint a' fösvényé; és a' nagyra-vágyónak az indulatjai munkások, és tehetősök. — A' fösvény többnyire mindeg búsúl, és töprönködik. A' nagyra-vágyó gyakran sok jeles tselekedeteknek a' végbe-vitelére alkalmas, ő lehet jól-tévő, könnyörülő, és adakozó; a' mellyeket a' fösvénytől várni-is vétek. A' nagyra-vágyó gyakran a' pénzt nem kíméli, ha olyan dolgot meg-szerozhet, a' melly neki különösen tetszik, és az ő kevélységének hitelkedik. — Az ilyenek duhösségbe szok-

zönségesen az emberek ezeket hasznokra nem fordítják ezek körül a tárgyak körül. Az éntzé-

tak esni, ha valaki nekik az igyekezetekben ellentáll, v. talán oket jelyül-is mülja. — A' megemésztő búsulás, és a' boszszúság ki-szárazítja az o testeket, ha mindent úgy végére nem hajthatnak, a' mint az o fent héjjázó kívánságok óhajtja. Hogy pedig a' tzeljokat el erhessék, jókszor alávaló, és tilalmas eszközökhöz-is szoktak nyúlui. — Ezek a' vétkek a' jzegényt tsulárdságra, a' gazdagot prédálásra, a' hatalmust a' hazug ígéretekre, és a' fenyegetésre, 's a' t. vezetik. Közönségesen mind a' nagyra-vágyók, mind a' fösvények igen hajlandók a' haragra, ok erre alkalmatosságot kapnak, a' midön sok nagy feltételeik justbe hajtatnak. Innét van már az, hogy gyakran a' forró hideg, és a' guta-ütés ki jog rajtok. A' vártt, v. az el is vesztett tiztségekröl, v. jószágokröl való sokaig tartó, igen eleven gondolkodás, a' közönségesen azzal egygyütt járni szokott üedség, v. harag mind olyan okok- a' mellyek az agy-velöt meg-refszkettetik, és guta-ütést okoznak. — A' fösvénynek a' vére sürü, nehéz, és hideg, és így az nehezen, és lassan forog, a' honnét a' töprönködésnek, a' búsulásnak, és a' bánatnak az érzése következik. Innét van már az hogy o mindég a' maga szerentsétlenségéről, és jövendo szegénységeröl tépelodik, 's a' hozkepest mint a' kutya olyan szegényül él, hogy annál inkább gyűjtessen kintset, és magát bátorságba tegye az éhel-halis ellen. — Az öszve-gyűjtött kints el-vesztésétöl való jelelem ismét új gyötrelmek közé szorítja az o szívet, a' melly által az o búsulása, és esztelen töprönködése újra jzaporodik, és így lesz azután a' fösvényesség egy olyan betegséggé a' melly magát mindég táplálja. — A' vén emberekben a' vér megjárudik, és így a' forgásra-is alkalmatlanná tételodik; éppen így van a' dolog a' bús mértékletü mi-

lom itt tehát az ; hogy olyan közönséges eszmé-
tető jeleket, és gondolatokat adhassak elől, a'

berekben-is. Innét van már az, hogy mind a' vén,
mind a' bús mértékletű emberek hajlandók a' fős-
vényiségre. — A' bor, az örvendetes hír, a' ke-
veltség, a' vérnek a' forgását szabadabbá, magát
a' vért könnyebbé, és melegebbé teheti ; tehát ugyan
ezek a' fősvényt is gyakran a' költésre vezetik ;
de a' mellyet ők azután sok esztendőig sajnálnak,
és meg is koplalnak. —

A' nagyra-vágyónak az utólsó-szálatskái fefze-
sebbek, rúgósabbak, munkásabbak ; a' vérek' for-
gása frissebb, elevenebb, erősebb ; a' vérek nehéz
ugyan, de melegebb, és szabadabban mozog ; egy
szóval ezek közönségesen tuzes mértékletűek. —
Innét származik már ő benne a' nagyra való ást-
tozás, a' nyughatatlan igyekezet, a' haragosság,
a' töprönködés, ha valahol a' tzeljokat el nem ér-
hetik, — A' hízelkedés, a' nevelés, a' példák
szokták az ő erköltseiket formálni. Ha az ember
a' nagyra-vágyó ember előtt valami dolgot nagyon
meg-dítsér, ő azt mindjárt hallatlanul kívánná
bírti. — A' hibás maga-szeretet a' leg-nagyobb
mértékre emelheti ezt a' vétket az Igazgatás' kór-
mányán ülő, és a' tudós férfiakban.

A' majd éhen meg-haló, a' minden gyönyörű-
ség nélkül kínlódó, a' leg-otsmányabb tselkedetek-
ben fetrengő, és tsupán tsak a' pénznek áldozó
fősvényeket minden szegelyetben lehet ugyan talál-
ni ; — de még-is Muszka Országban a' köz-nép
között leg-többet. Mert ez igen szegényül él, és
tsak pénzt gyűjt. — Weickard esmért egy alá-va-
ló Muszkát, a' ki Petersburgban 20. esztendeig
szolga vólt egy Német polgárnál, még pedig ott-is
tsak kályhát fűtött, udvart seprett, 'sa' t. — még-
is ez mikor meg-hólt, hagyott maga után egy
deszka alatt el-téve 40000. Rubelt. — Cromwell
hogy Angliában az első tisztséget magára ruházhas-

mellyek minden embernek elégségesek lesznek ezeknek az élet' ellenségeinek elkerülésére.

Ja, és hogy Királyi hatalommal uralkodhasson, a' leg-otsmányabb úton módon áldozta-fel a' Királyt a' maga nagyra-vágyásának. — Langhans látta, midőn egy ember hirtelen azért holt-meg, mert a' tisztséget a' mellyre vágyott, el nem nyerte. —

A' fősvényeknek a' véreket hígítani, melengetni, a' vérek' forgását frissíteni, beléjek jobb indulatokat kell óltani. — Hasznosok erre a' végre a' meleg értzes ferdők, a' hígító, és a' hívesítő szerek, a' Tokaji bor, az értzes vizek, a' vlg tár-suságok. Neha az-is használt, ha az ilyen fős-vény medvéket szerelembe ejtették. A' melegebb tartományok, a' hígító eledellekkel sokkal haszno-sabbak ezeknek mint a' hideg Országok. — Az ilyeneknek eszre kell adni, hogy a' gazdagság-nak nints olyan nagy érdeme, mint ők képzelik magoknak, és hogy az a' jövőndöt néző, szer fe-llett való nagy szorgalmatosságok híjában való. —

A' nagyra-vágyóknak hívesítő, és lágyító sze-rek kellének. — Használ nekik a' korpából, és a' vízből főzött ferdő, — ellenben árt a' bor, a' hús, a' fű szerzám. — Savóval, iróval, bor-kövel, salétromos, v. bor-küves zab, árpa lével, dinnye, ugorka, tök-magokból tsinált tejjel, salátával, zoldséggel, gyümöltsel, 's a' t. kell őket tartani. Az ő kevélységeknem kell hízelkedni, előttök nem kell tsúszni, eszre kell adni, hogy ők-is szintügy mint más emberek 9. hólnapig heverték az anya-méhben. A' hibás-magok szeretetét mérsékel-ni kell ő benne. A' világi dolgokat vóltaképpen meg kell nekik magyarázni. — Azt kell u' fejekbe verni; hogy a' tudományhoz, a' betsülethez, az érdemhez, szükség még az emberség, a' felebarát-szeretet, a' szemérmesség, a' másoknak szorgá-latjára való készség. — Így a' nagyra vágyás job

Az igen veszedelmes bal-vélekedés, hogy az emberek közönségesen csak azt tartják méregnek, a' melly a' száján belé mehet az emberbe. Szintúgy a' belső, mint a' külső színén a' mi testiünknek bé-veheti magát belénk a' méreg; mivel ezeknek mindnyájoknak van érző-inok, és bé-szívó edények; tehát bé-mehet a' szájon, gyomron, a' vég-bél-hurkán, a' felső bőrnek e-gésze színén, az orr' lyukain, a' füleken, a' nem-ző tagokon, a' tüdön, (a' levegőnek segítsége által) csak abban van a' külömbbség, hogy az némelly részekben hamarább, másokban később dolgozik, és hogy némelly mérgek nevezetesen ezt, mások amazt a' részt szokták rend-lizerént meg-veztegetni.

Minden mérgeket két Rendekre osztok; testjekre, és ragadókra; ezek az utólsók abban különböznek, hogy minden élő testben származnak, és azzal az erővel bírnak, hogy más élő testben ugyan olyan magokhoz hasonló mérget tudnak nemzeni.

A' testi mérgek között kiváltképpen a' következőket kell esmérni:

A' maszlag, (arsenicum) minden mérgek között leg-kegyetlenebb. A' leg-kissebb mértékben is (5. 6. grán elegendő) a' leg-kegyetlenebb kínokkal, és igen hirtelen halállal meg-öli az embert. Számlálhatatlan példák vannak arra, hogy az emberek magokat ezzel a' leg-kínosabb halállal ölték-meg, és inkább tudatlanságból, 's gondolatlanságból, mint fel-tett tzeלבól. En tehát azt tartom, hogy sokkal jobb volna ezt a' rettenetes mérget egészfzen Izámkivetésbe küldé-

jeles tselekedeteknek a' kút-feje leszsz. A' józan Világi-höltsesség leg-jobb szer az ilyen nyughatatlanság, és feslettség ellen. — Mert az az erköltsöt szelíddé, a' szívet igazzá, az indulatokat nyugodalmasokká teszi. —

ni az emberi társaságból, kiváltképpen mivel annak az emberek között olyan kevés hatzna van, hogy azzal csak az egereket, és patkányokat szokták öldösni. Leg-alább egy átaljában meg nem kellene engedni, hogy ezt a' m. ériálistak, a' fű-szerfzámval kereskedők, és a' káféval, tzuókorral, 's egyéb eseléggel tellyes boltokban árulhassák. Míg csak ezek úgy lesznek, addig kötelességének tartom minden embernek, hogy vigyázzon, mert mind addig a' maszlaggal való meg-étetés igen könnyen meg-eshető, for már fokzör-is meg-esett. Leg-közönségesebben szokták ezt az egereknek, és más állatoknak meg-ölésére alkalmaztatni. Ha az ember meg-gondolja, mennyi ember meg-hólt már az ilyen méreg által, a' melly az egerek' számára készíttetett, bizony méltó vólna már ezt a' szokást valahára egészen el-hagyni. Ne gondolja azt az ember, hogy a' nagy vigyázás minden veszedelmet el-távoztathatna. A' leg nagyobb vigyázás is elégtelen arra. Tudok én egy példát, a' hol az egerek a' pintzében vólt friss tejet úgy vesztegették meg a' méreggel, hogy először maszlaggal laktak jól, azután pedig abból a' téjből ittak. Sokkal jobb erre a' végre a' Sz. Ignátz' babjával (nux vomica) élni. a' melly az embereknek kevésbé ártalmas, az állatoknak pedig rettenetes méreg. Egy más, de még eddig észbe nem igen vett módja, a' maszlag által való meg-vesztegetésnek: a' maszlaggal készültt festékek által menyen-véghez. A' kiknek a' kép-írás mesterségek, azok csak jobban tudnak attól örizkedni; de a' csak mülatságból való kép-íróknak, és a' gyermekeknek az ilyen festékek körül igen vigyázóknak kellene lenni, és ezeknek leg-kevésbé kellene azt a' rolsz szokást meg engedni, hogy a' patsmagokat a' szájokon kereltül húzzák. Éppen olyan veszedelmesek a' maszlagos festékekkel meg-festetett gyermeki-játékok,

a' mellyeket egy általjában nem kellene megengedni. Utóljára tanátslom, hogy az emberek orizkedjenek a' maszlag által való meg-veztegetéstől, a' mellyeket a' kurusolók, és a' kóborló ámitók szoktak gyakorlani. Ezek fok olyan tsepeket el-adnak a' néha nyugovó hideglelés ellen, a' mellyekben semmi egyéb maszlagnál nints, és a' mellyek ugyan abban a' szempillantásban el hagyatták a' hideget, de azután ezt az orvoslást el-száradás, és más halálos következesek követik. Az Isten örizzen az ilyen titkos orvosságoktól. 49.)

) *Itt az Univerzitasban az orvosi tudomány' gyakorlásának közönséges rend-szerént való Tanítója, Brundt Úr, a' ki a' maga szorgalmatosságával, és tudományával, tisztá szívűségével, és atyai oktatásával, már fok számos esztendőktől fogva a' mi hazánkna fia közül fok Orvosokat formált, egyszer ezt a' történetet beszéllte. A' Jászfégen egyszer egy borbélynál múltván betegségem miá, idő múltáságnak okért kezembe veszek egy jegyző-könyvet. Ebben névszerént fel volt jegyezve: mellyik embernek mennyi grán maszlagot adott ugyan az a' borbély a' hideglelésben. Meg-szóllítom, hogy van-é lelke? ilyen leg-kegyetlenebb mérget be-adni az embereknek, holott a' próbák szerént e' még minden állatokat meg-ölt, csak kis mértékben adódván is bé azoknak. Felele: ő káros voltát soha se tapasztalta. Akkor ötet meg-intettem kemennyen, hogy azt többet ne merje próbálni. A' volt azomba a' rendes, hogy a' maga tulajdon fija akkor hideglelés lévén, kerdeztem tőle, hogy miért nem ad unna-is maszlagot? Felele: nem merek. Itt közel volt egy híres borbély, a' hasonlóképpen maszlagolta az embereket a' hideglelésben; pedig ez hivataljára nézve tartozott a' Betsi Tsászári Medico Chirurgica Aca-demiához, a' hol nevezetesen meg-esketik az Or-*

Nem kevésbé rettenetes mérég az ólom. Annyiban pedig még gonoszabb talám mint a' maszlag, a' mennyiben lassabban, és alattomban dolgozik, magát hirtelen az ő kegyetlen munkája által ki nem jelenti, és mivel az az embernek az egész testét méreggel megtölthette, és még sem tud az ember arról semmit, hogy már az egész test méreggel meg van vesztegetve. Itt tehát különösen lehetsők néhelly mérgecsítések, a' mellyeket nagy része a' közönségnek élzre nem vélzen, és így szükség, hogy azt én itt arra figye'netessé tegyem. Az első az: midőn az ember minden-nap valami kis mértékben az étellel, és az itallal ólmot veszen bé, ebből lok elz-tendők múlva rettenetes betegségek, és rettenetes ólom által lett mérgecsítések izármazhatnak. Ez akkor szokott meg-esni, ha az ételeket lok

vosokat, hogy soha maszlaggal nem fognak orvosolni próbáini Nem vétek-é tehát, sok mosdattan közü embernek ezt a' szentséget, (az orvoslás' szabadságát) kezébe adni? Nem méltó dolog-é az, hogy külső Országokon, az Orvosokon (azoknak is tsak égy, ha nevezetesen abban az Országban vizsgáltattak-meg tudományokról, és azután az Ország' hatalmával fel-szabadítottak, sőt Burgus Országban azt is meg-kívánják, hogy leg-alabb esztendeig ott tanúlt légyen) kívül, másnak gyógyítani belől nagy büntetés alatt nem szabad. Helytelen kívánság-é az, melly szerént mindennütt meg-kívánják, hogy az orvosi tudományhoz fogni akaró, már az előtt más tudományokat tanúlt légyen? mivel a' józan ököskodás, a' szelid erkölts, a' jó lelki-esméret, a' fáradha'atlan szorgalmatos-jug az Orvosban el múlhatatlan minemúségek, az orvoslásban lévő tehetségein kívül; a' mellyeket tsak a' más tudományokban való forgolódás jzúlhet.

ólommal elegyítettett tzin, 50.) vagy pedig rozsfz

50.) Mivel az ólom sokkal öltőbb a' tzinél, tehát a' tzin öntök az edények' öntésében, és a' réz edények' tzinelésében nagy tsalárdságot, de azomban az embereknek ezen az úton valóságos mérget adván bé, iszonyú veszedelmet tsínálhatnak. Ezt az égre kiáltó méreggel való gyilkosságot kivált a' házaló, és a' jalukon széjjel-járó tzin-öntök tselekszik. Ha tehát az ilyenekkel az Uraságok valami régi tzin-edényeket el-olvajztatnak, szükség, hogy az egész munkánuk vegbe monetelet sirazáltassák; mert a' tzint meg-lopják, és ólmot tesznek helyébe. Új edényeket pedig kéfszen venni ezektől, mellyeket a' magok matériájokból készítették, éppen nem tanátsos. Az ilyen edények feketek, és fejer fényességre soha se-is lehet hozni. Ezekben tartani, v. ezekből enni semmit se lehet nagy veszedelem nélkül. Példa erre az a' Klastrom, a' mellyet az Orvosok' Jegyzései között lehet olvasni. Ebből nagy kinok között, mind többnyire ki-hóltak a' barátok. Vizsgálván ennek a' rettenetes történetnek az okát, ki-fült, hogy a' vólt az oka, hogy a' vaját, a' mellyel főztek az egész Klastrom' számára, ilyen ólommal e-egyített tzin-edényben tartották. Leg-veszedelmesebb pedig ezekből savanyú ételeket enni, mivel az etzet, és majd minden savanyúság el-olvajszítja az ólmot, és így az ételnek részivé tészí, mellyet meg-eszik az ember. Más' napra el-rakni ezekben a' savanyú ételeket tehát tsak annyi, mint szántt-szándékkal magát méreggel meg-ölni. A' tzinelésekkel éppen ilyen veszedelem van, mivel itt-is többnyire a' tzin közzé fok ólmot elegyítenek, és a' leszsz belölle, hogy midön a' réz edényeket tzinrel azért akarnánk bé-mizoltatni, hogy a' réz' mérgetől bátorságba tehessuk életünket, ezt egy átkozottabb méreggel, (minthogy a' rezet ha meg-eszi az ember, mindjárt dolgozik a' testben mint méreg, és

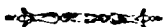

mázú edényekben 51.) szokták főzni; v. ha ólom-

így észre-vévén, mindjárt lehet gyógyítani; de az ólmot soha se veszi észre az ember addig, hogy mérget ett, míg csak annyit nem ett belőle, hogy többé gyógyítani se lehet) t. i. az ólommal vesztjük-el. Innét Prof. és D. Winterl Úr nem hi-jában óhajtja, hogy bár csak semmi-féle El-vá-lasztó-mesterségbeli munkához ne kellene se ólom, se tzin edény, e' miá a' tsalárdtság, és veszedem miá.

A' tzinelésben egy harmad' rész ólmot szoktak tenni, két harmad' rész tzinhez. Ezt azért tselek-szik, mert bizonyosabban sül-el így a' tzinelés, és jényesebb-is. A' leg-nagyobb oka pedig az, mivel az ólom sokkal óltsóbb, mert tsupa tisztatzin-nel szintűgy bé lehet húzni az edényeket, tsak hogy jobban kell vigyázni hogy el süljön. Ekkor leg-jobbnak tartják szalamiúval (sal ammoniacum) meg kenni először az edényt.

51.) A' tserép edényeknek a' mázza mind ólom-mal van készítve, már ha a' mázban v. sok ólom van, v. a' tserép edény a' mázzal egygyütt jól ki nints égetve, és így az ólomnak sok része a' tűz által el nem szállt, és kemennyen az edényre a' többi része üveg formában, a' melly el nem olvadhat, a' tserépre reá nem ragadhat, akkor mind egynek lehet tartani, mintha valóságos ólmot áztatna-fel az ember önként az étel főzésben. Illyen rofsz edényeknek lehet tartani mi nálunk azokat a' tserép edényeket, a' mellyeke' szekerekkel hordanak a' Tótok az al-földre. Ezekre többnyire tsak reá van kenve a' máz, de jól ki nints égetve, a' honnét felette töredékenyek, és parázsok-is ezek. Köz példa beszéd nálunk: a' melegtett káposzta jobb. Miért? Mivel minden melegítéskor, illyen rofsz mázú edényekben esvén az meg, mindég több és több ólom olvad a' káposzta közzé, ennek a' méregnek pedig az a' természete, hogy edest,

mal meg-vefztegettetett borral él az ember, (a' mellyet leg-bizonyosabban fel lehet fedezni a' D. Hahnemann' bor' próbája szerént). 52.) Egy

a' mint mindjárt meg-látjuk. Tanátsosabb volna tehát drágábban fizetni a' jobb tserép edényeket.

52.) Ha az ólmot az etzetben, v. savanyú borban fel-olvasztja az ember, azok meg-édesednek attól. Viszont ha az ember az ilyen ólmos etzetet, v. bort a' tűznél oddeg főzi, míg utóljára valami méz sűrűségű dolog marad ott, a' lefesz tűz-kor szűni, és tűz-is, és ugyan ezért hívják a' patikában ólom-tűzkornak.

Második minéműsége az ólomnak a' borra nézve az, hogy azt igen tisztán, és soká romlás nélkül meg-tartja. Ezekből az okokból szoktak már a' kalmárok, 's kortszmárosok ólmot elegyíteni a' borba. Az igen fájó nyelv érez közönségesen az ilyen borban valami hathatós, kegyetlen, őszve-húzó édességet, és ez jele az ilyen mérges bornak. Ha pedig valaki sokat iszik ebből, őszve-veheti azt a' hurkáját őszve-szorító, a' köldökét bé-húzó kegyetlen kölikák, 's köszvényes hajogatók által, a' mellyek kevés idő múlva szoktak ki-ütni. A' D. Hahnemann' ólom-próbája így van, (a' melly leg-újabb, és ha ólom van a' borban, tsalhatatlanul fel-fedezi). Végy egy-forma mennyiségű tengeri tsiga-hajat, és büdös-követ, égesd ezeket 12. minútumig a' leg-nagyobb tűzben, hadd legyenek fejez tűzesekké. Akkor vedd-ki ezt az őszve-égetett matériát, (ez büdös-kö-máj) és egyelíts-őszve ebből négy köntinget három köntingny bor-kövel. Tölts erre 24. lat vizet, és egy jól bé-dugott palatzkban rázd ezeket jól őszve. Egy fertály óra múlva ebből valami téj forma nedveség (e' büdös-ko-máj levegővel meg-töltetett víz) lefesz. Ezt töltögesd tiszta két latos üvegekre, a' mellyekbe mind egygyikbe először 12. tsepp jó konyha-só-savanyúságot kell tsepponteni. Ezeket az

más igen közönséges módja az ólom által való meg-mérgeztetésnek, az ólom-mészszel, v. ólmos-vizekkel való áll-ortza-festés, 's a' t. 53.)

üvegotskéket terpentinas viaszszal keményen bé kell mázolni. Ezzel így kell élni: ha három annyi borral öszve elegyted ezt a' nedvességet, a' bor tisztán marad ha nincs ólom benne; ha pedig ólom van benne, akkor az ólom barna pelyhetskék fő-májában a' fenekére le-száll. Ezt az ilyen megvesztegetését a' bornak szokták tsinálni leg-inkább Anglia, Német, Frantzia, 's a' t. Országokban. Mi nálunk még eddig nem lehetett észre-venni, (ámbar a' minap itt az orvosok próbát tettek, mivel gyanúságok vólt) de azért szükség nagyon vigyázni az idegen Országokból ide került kortszárosokra, és bor-árosokra, mert ezek tudnak e'hez. Az idegen Országokon utazó Magyarok pedig, minthogy a' bort nagyon mohón kapják, a' hol találtnak, ezt különösen meg-tartsák.

53.) Az áll-ortza-festékeknek, mióta fel-találtattak, mindég tsak két tzeljek vólt, t. i. a' bőrnek eleven, és vidám pirossága, és fejeisége. Innét a' kendőző festékek, nemekre nézve, tsak két-félék; t. i. pirosítók, és fejeítők. — Van ugyan egy harmadik nemek-is ezeknek, t. i. a' kékelő ortza festékek, a' mellyekkel a' bőrön keresztül-látszó ereket szokták ki-majjlni. De ezeket, minthogy nem igen közönségesek, nem-is fogjuk vizsgálni. —

Mind a' pirosító, mind a' fejeítő kendőzők v. halaványok, v. világosok; azért, mert a' természet szerént szöke ortzára világosabb, a' barnára pedig fetétebb máz kell, hogy meg ne esmerődjön; a' mellyet az ostoba kendőzők nem tudván, nevetségre szokták magokat ki-tenni. — Külömbőznek továbbá az áll-ortza-festékek az alkatórészeikre nézve-is, a' mennyiben azok v. az állatokból, v. a' plántákból, v. az értzekből valók;

és a' mi orvosi vizsgálásunknak e' szerént tzeljai a' kendőzők. — Az ál-ortza-festékeknek a' neveiből éppen ki nem lehet tanulni azoknak az alkotó-részeket; mert azok szabad akarat szerént vannak költve, és titkosok, valamint éppen a' balzsamoké. — A' leg nevezetesebb pirosító festékek különböző módokon készíttetnek. Por formában leg-közönségesebben, ellenben folyó formában igen ritkán készíttetnek. — A' por formában lévő pirosító festékeknek az ágya mindég az a' szappan tapintású, zstros kő, a' mellyet szappan-kőnek, v. Talknak neveznek, és illyen itt nálunk-is találattik, de a' Venétziai Uradalombun leg-jobb terem. Ezt a' követ. igen vékony porrá meg-törlik, és azután különböző veresre meg-festik. — A' leg-nevezetesebb pirosító festékek ezek: 1. Királyné pirosítója, (Rouge a la Reine). Ez áll kerti, v. vad sáfrány' (carthamus tinctorius, Safflor) levél meg-festetett szappan-kő porból, a' melly a' szerént, a' mint több, v. kevesebb szappan kő van benne, halaványabb, v. fetétebb veres. Hogy valamelly pirosító festék kerti sáfrányból van-e, így lehet meg-próbálni: tölts a' pirosítóra sokszor lehúzott 3—4 annyi pálinkát. Ekkor a' pálinka meg fog veresedni, ha kerti sáfrány léből van a' festék; mert a' plánták' levőt a' pálinka fel-olvasztja, a' szappan-kő' pora pedig a' fenékre le fog szállni. 2. Portugalliai pirosító, (Rouge de Portugalle). Ez tsak annyiban különbözik az elsőbbitől, hogy itt kárminnal van a' talk meg festve. — Ha ezt a' port lúgba eresztjük, az meg-veresedik, a' talk pedig por formában a' fenékre le-száll. —

Jegyzés. Mind a' két pirosító porok' tsinálásához tzitrom-levet is szoktak tenni.

3. A' folyó nedvességben lévő pirosító festéket tsinálják tzitrom-leből, és kárminból; v. pedig sáfrány-léből, tzitrom-leből, v. pálinkából. — Ha az illyen nedvességbe porrá törtt eleven meszet eresztel, akkor a' fenékre valami fejer por hull-le,

a' melly-is mézszől, és tzitrom-savanyúságból álló köz-ső. Ez meg-esvén, ha pálinkát töltesz ugyan abba a' folyó nedvességbe, akkor veres por fog le-hullni, ha kármin volt benne, mert az a' pálinkában fel nem olvad; ha pedig kerti sáfrány-lé volt benne, a' pálinkát meg fogja festeni. — 4. A' veres rongyok, a' mellyek a' Nap után forgó fünek (*heliotropium*) a' levélvel vannak meg-festve. Ezeket a' kaptzátskákat vízzel szokták meg-nedvesíteni, 's úgy festegetik velle még a' szolgálók-is magokat. 5. A' tzinóbrium por formában, a' melly áll bűdös-köböl, és kényesöböl, és valami kevés talkból. Ezt arról lehet meg-esmérni, mert minden más pirosstónál nehezebb, sem a' lúgban, sem a' pálinkában nem veszi el a' színét, és por formában a' fenékre le-száll; a' tűzben vettetvén kék lánggal, és bűdös-kő szaggal ég; és ha fél annyi vas porral görbe üvegbe teszszük azt, 's alatta keményen tüzelünk, így ismét valóságos kényesővé válik. —

A' fejéřítő ál-ortza-festékeket tsinálják: 1. Meg-égettett, és azután igen vékony porrá törtett gyöngyből; és ez volt valaha a' leg-lúresebb fejéřítő Frantzia Országban. 2. A' pálinkában fel-olvasztatott benzoësből, a' mellyhez ha róza, v. akármi más szagos vizet töltenek tej forma fejéřré leszsz. Ezt arról lehet meg-esmérni, hogy ha az edénynek a' fenékre le-szállott porból egy keveset a' tűzbe vetünk, felette jó szagú. 3. Az etzetben fel-olvasztatott, 's abból azután lúggal a' fenékre le-verettetett, és már akkor mézszé vált ólom porából. Ezt arról lehet meg-esmérni, hogy minden más fejéřítőknél nehezebb; ha etzetet töltünk reá, abban fel-olvad, és az etzetnek édes ízt ad. 4. Választó-vízben (*acidum nitri*) fel-olvasztatott, és azután tiszta víz által a' fenékre le-verettetett Marcasita', v. Vizmuth' porából. — Ezt arról lehet meg-esmérni, hogy ha az etzetbe teszszük, annak keserű ízt ad, ha pedig jó erős

tűzbe vetjük, valóságos üveggé válik. 5. Olommal elegyítettett Vizmuthból, a' mellyet a' már le írt módokon lehet meg-esmérni. 6. A' tűz által mész-szé változtatott tznből, a' melly Blanc d' Espagne név alatt szoktak árulni. Ha ezt a' port, egy kevés szénnel, és hamu-zsrral jól öszve-elegyítvén, valami tseréphe a' tűzbe teszszük, és alatta keményen tüzelünk, ez ismét tzinne válik. 7. A' leg-szebb, de a' leg-veszedelmesebb fejér kendőzöt készítik a' választó-vízben fel-olvasztatott, és abból a' víz által le-verettetett, mész-szé váltott kényesöböl. Ezt arról lehet meg-esmérni, hogy minden fejérítő kendőzök között leg-nehezebb; a' tűzbe vettvén, el-száll; ha mész vízzel öszve-elegyítetik, feketévé válik. —

Kevés bizonyost tudhatunk az ál-ortza-festékek-ről a' történetek' le-írásából; mindazáltal úgy látszik; hogy azok az Egyiptombéliektől származtak leg-először, mert ők ezeknek a' készítésében igen jártasok voltak. Ez a' nap-keleti szokás sok más Nemzetekre-is el-terjedett, a' szerént a' mint azok más Országokkal esmeretségre léptek, és az ő szokásaikat-is hé-vették. Frantzia Országba Medicts Katalin Királyné alatt jött-bé a' veres ál-ortza-festék. Ugyan az Olaszoktól tanúlták-meg a' Frantziák-is annak a' tsinálása' módját-is. A' Frantziák után a' Németek mind a' fejér, mind a' veres kendőzést utánnok majmozták. — Ez az Európaiak' ál-ortza' mázolások közös a' vad, v. a' pallérozatlan emberekkel-is. Ezek, az igaz; hogy tarkábbak (talám) mint a' mi ki-festett aszszonyságunk, de hiszen ezeknek a' szépségrol-is más képzelődéseik vannak. Ők soha sem választanak olyan színt, a' melly az egészségnek a' jele; hanem sok féle képekkel, és színekkel szokták a' testeket ki-tzifrázni, a' szerént a' mint magokat az ő ellenségeik előtt retteneteseknek, v. a' szeretőjük előtt kedveseknek akarják tenni, De tsak ugyan még-is a'

magok tulajdon színekre leg-többet hajtának, p. o. a' Szeretseny magát feketébbre, 's a' t. festi.

Az ál-ortza-festésben, szintúgy mint a' ruhák' szabásában szokott lenni, különbb-külömbb-féle módi; p. o. nálunk most a' veres, és a' fejer-festék van szokásban. — A' por ál-ortza-festékeket pamuttal, a' folyó nedvességüeket pedig valami rongyal szokták a' bőrön lévő lyukakba vakolni. — De az leg-nevezetesebb, hogy a' kik magokat festgetni szokták, a' festés' mesteriségéhez többnyire semmit sem szoktak tudni; a' honnét következik már az, hogy némellyik magát tsupa újlesztóvó, és neveltséggé teszi a' festés által; nem tudván a' színeket a' maga héréhez, hajához, szeme' fényéhez alkalmaztatni. — A' levegő-ég' nemeinek, és tulajdonságainak, v. egy szóval, a' természeti tudománynak a' nem tudása miatt-is sokszor meg-büntetődnék, a' magokat kendőzők. Mert némelly levegők' nemében, bizonyos nemű kendőző festékek meg-halaványodnak, sőt meg is feketednek. — Igen rendes történet az, a' melly Bétshez közel, a' Bádeni ferdőben, 1794. esztendőben esett: ide jöven t. i, egy Aszszonyság, hogy magát imádtassa a' sokasággal, két egész óráig mindég festegette magát, és azt olyan mestersegesen-is véghez-vitte, hogy még a' szeme' pillóján lévő ereket-is mind ki-rajzolta. Az ő egész képe különböző színekkel ki volt festve, és kivált, mivel magát igen ki-fejéřítette, ólomból tsináltt kendőzővel. E'hezképpest igen sok értz-mész feküdt a' képén, a' melly-is minden szempillantásban kéřz volt ismét értzé változni. Így ki-festve elől-állott ez az Aszszonyság, és nagy kvélyen a' ferdő felett való karban sétálgatott, honnét a' ferdőkre le-nézegett. Azomban a' ferdőből fel-párolgó levegő-ég' őszve-kötötte magát az ortzáján lévő, értzből tsináltt festékekkel, és víz-tseppekké változott, 's az értz-mesztet ismét értzé változtatta. Először ugyan mindjárt éřzett ez az Aszszonyság

valami nedvességet a' képen, de minthogy jó vastagon bé volt vakolva az ortzája, a' nedvesség nem hatott mindjárt keresztül a' testéhez. Utóljára pedig csak ugyan fel-olvadván a' vakolás, az egész ortzája meg-feketedett, és a' jó festett Ilona az egész közönségnek a' nevetségévé lett, mind addig míg a' karban múltatott. — A' kik a' Bálokban jelennek meg, vagy pedig olyan helyeken sokat forganak, a' hol sok szén ég-el, azomban értzből tsináltt kendözövel vannak bé-mázolva, hasonló szerentsétlenségtől félhetnek. —

Minden eddig esmeretes kendözö festékeknek az az ártalma, hogy a' felső bőrt meg-rontják, kivált mivel azt a' köverségetől meg-fofztják, a' melly ötet az előtt simának tette, 's a' ki-száradástól, és a' korpa formában való le hullástól meg-örzötte.

Az állatok', és a' plánták' Országából való kendözök leg-inkább csak a' külső bőrnek ártanak, és ha a' testnek a' belső részeire bé-férkeznek-is, rész-szerént a' kevés völtök, rész-szerént pedig az értelenségek miatt oda benn kevés kárt tesznek. Mert a' szappan-kő, a' lisztek, a' kerti sáfrány, a' kármin még eddig belől a' testben mérges dolgoknak lenni nem tapasztaltattak. A' Benzoéről ugyan azt mondják, hogy a' mejjnek árt; de a' se bizonyos, hanem azomban hogy a' külső bőrt öszve-húzza, és az által mind a' bőr' ki-párolgását, mind a' bé-szívását meg-akadályoztatja, és a' bőrt meg-kérgesíti, azt az olajától meg-fofztván, a' bizonyos.

Sokkal veszedelmesebbek pedig az értzből készültt kendözök, és nevezetesen:

1. Az Olomból valók. Az ólomnak az ereje áll a' kemény, és a' folyó részeknek öszve-húzásában, és ezt a' tulajdonságát meg-tartja akár méz, akár folyó formában tétettség az emberi testre. — Külömbözik pedig az ólomnak öszve-húzó ereje a' szerént, a' mint az vagy csak a' külső bőrre tete-

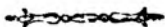
tik, vagy a' vérbe bé-férkezik, vagy le-nyeletik, vagy más testtel öszve-köttetik, vagy kisebb, vagy nagyobb mértékben az emberhez férkezik. — Az ólom, ha kívülről a' bőrre kenetik; azt öszve-sugorítja, és kérgessé teszi. Ezért élnek már a' Borbélyok az ólomból tsináltt külső szerekkel az égésben, az ütésben, a' vérnek meg-tsomózásában, és ki-fértegzésében; hogy a' bőr' utólsó-szállatskái, a' mellyek az ütés, vagy az égés által széjjel-húztattak, az ólom által öszve-húztattassanak, meg-erősítessenek, és a' régi rúgósságokat ismét visszajakaphassák. — A' bőr ez által a' természet ellenvaló öszve-húztatása által meghal. Mert az állati olaj, a' melly azt bé szokta kenni, a' bé-szorított bőr' lyukain keresztül nem jöhet a' leg-felsőbb bőrre, e' tehát korpa formában le-hámlik. Kiváltképpen pedig szenyvednek itt a' bőr alatt lévo érzo-inak' gombotskái, a' mellyek a' bőr' öszve-húztatása által öszve-nyomatnak, s következképpcn utóljára érzéketlenné válsznak. — Ha pedig az ólom a' vérbe férkezik, akkor az ő öszve-húzó erejét a' testnek minden részeiben ki-jelenteni; az edényeket öszve-szorítja, dugulásokat okoz, és így sok betegségeknek lesz az okává. Itt leg-szemben-tünőbb módon szenyved a' táplálás. — Ha az ólom a' vérrel egygyütt az érzo-inakra, vagy az agy-velőre vitetik; így az azokban lévő igen vékony velő öszve-szorítatik, megmerevedik, és érzéketlenné lesz. Innét következik már az érzo-inaknak a' gyengesége, a' szél-ütés, az agy-velőnek a' tompasága, s a' t. — Ha az ólom csak kevés mértékben férkezik a' testbe, akkor olyan észre-vehetetlenek a' következkései, hogy azokat fel sem veszi az ember: p. o. a' gyomornak a' gyenge nyomása, az eméjztésben való hiba, a' széknek a' rendeletlensége, a' szádnak a' szárazsága, a' nagy szomjúság, a' halavány szín, s a' t. a' mellyeket az ember először fel sem veszen, vagy leg-alább más okoknak tulajdonít. —

Majd tovább lassan lassan többet bé-vévén az ember az ólomból, a' tolvaj-hideg, az erőtelenység, a' ki-száradás elől-áll, míg utóljára az ember valósággal meg is hal. — Ha pedig egyszerre nagy mértékben férkezik a' testbe az ólom, akkor az ő öszve-húzó ereje-is hirtelen szembe-tűnőbb: p. o. a' gyomorban hirtelen nagy rágás, az egész hasban kínos fájdalom származik. Ez az a' híres ólomkólíka, a' melly miatt az ember sem nem állhat, sem nem ülhet, sem nem fekket, hanem a' nagy kínok között mint a' fűben való való féreg hánykódik, sikoltozik, el-el-ájúl, hidegen izzad, a' nehéz-nyavalya rázza, a' gyomor-görts, a' szelek, a' bánat, a' fel-büfögés, az étlenség, a' kegyetlen húnyás, néha a' meg-állíthatatlan has-folyás, majd a' szörnyű szorulás, a' nyál folyása, az egész hasnak dob formán való fel-puffadása, a' köldöknek bé-húzódása, a' vizelletnek fel-akadása kínozza. Az ilyenek ólom-színüvé, vagy sárgává lesznek, és csak a' poszójok piros. Gyakran minden tagjaikat el-foglalja a' fájdalom, az meg szűnven pedig a' mejjein szorítódik, el-szédülnek, el-ólthátatlanul szomjúhozna, sokszor nehéz-nyavalyát, belső hájogot, rekedős torkot, az egész testen lévő viszketegséget, köhögést, vér-köpést, lábak dagadásait, szíraz, és vizi-betegséget kapnak. Utóljára a' tagjaik érzéketlenekké lesznek, öszve-fugorodnak minekelötte a' halál el-következnék. Többnyire pedig a' guta szokta meg-ütni az ilyen embereket.

Ezek szerént láthatni, mitsoda veszedelmek követik azokat, a' kik ólomból tsinált kendőzövel festegetik magokat.

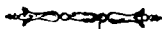
2. A' Markazitának, vagy a' Vizmútnak csak nem hasonló az ólomhoz az ereje, azzal a' külömbbséggel, hogy a' bőrt hamarább, és erősebben ki-eszi. Ellenben a' vérben, a' gyomorban, és a' hurkákban gyengébben viseli magát az ólomnál. Tehát ez még lassabban dolgozó méreg az ólom-

nál-is, 's éppen ez az oka, hogy holmi tudákos orvoslók ezzel az ábrázaton lévő fültokat-is merik el hajtani. Az különbs az ő tulajdonságai között, hogy az embert szomorúvá, bússá teszi, a' mint Pott tapasztalta. Maning azt írja: hogy midőn a' sütők Londonban ezzel meg-vesztegették volna a' lisztet, az abból sültt kenyér kegyetlen szorú-
lást, gyógyíthatatlan has-folyást, és némelyek-
ben hirtelen halált okozott. —

3. A' Tzínról azt írja Missa; hogy minekután-
na a' falusi emberek Frantzia Országban az ő al-
mából tsináltt tzider nevű borokat tzín edények-
ben tartották volna, attól ő reájok nagy hányás,
gyomor-görts, szertelen lankadság esett, és a'
szájokban mindég valami édes ízt érzettek. Ugyan
ő tapasztalta: hogy midőn a' gyermek úgiban fe-
kűvő afzszonyoknak 24. óráig tzín edényekben ül-
lott hús-levet, és bor zsufát adtak volna enni,
attól ok tsikarást, köszvényt, forró-hideget, ürjü-
lést kaptak, és a' tisztulásokban-is meg-akadá-
lyoztattak. Az orvosi újsághon hirdetődött: hogy
minekutánna egy afzszony Angliai tzín edényben
hús-levet főzött, és azt más' napig abban hagy-
ta, 's más' nap' ugyan abban az edényben ismét
három tojást főzött volna, a' mellyeket hárman
ettek-meg; mind a' hárman azoknak meg-étele
után fél óra múlva nyóltz óráig tartó okádást kap-
tak, úgyhogy utóljára el is erőtelenedtek. —

4. A' kényesű nyersen le-nyeletvén, minden leg-
kissebb baj-okozása nélkül kerejztül mennyen a' be-
leken, és a' vég-hurkán ki-ürítettik. Innét a' ké-
nyesű körül dolgozó bányászok azt meg szokták
enni, hogy otthon ismét a' ganéjokból ki-jzedhes-
jék. Eppen így dolgozik ez, midőn nyersen a' vér-
be veszi-is magát. — Mihelyt pedig ez vagy va-
lami savanyúsággal össze-köttetik, vagy a' nélkül
mészszé változtatik, és így nagy mértékben bé-vé-
tetik, akkor mindjárt hányást, has-fújást, has-
folyást okoz. Ha pedig kisebb mértékben vétetik-

bé, akkor úgy dolgozik mint idegen izgató szer, és minden el-változásokat nagyobbít, nevezetesen pedig a' nyál' tsinalását szaporítja. Ezen fellyul valami édes izzad az ember a' szájában, a' tagjai, az orra, a' fülei az embernek meg-hidegednek, mejj szorítást, a' hasban valami tsikarást, sebes ver-jorgást, a' kaponya' hátúljának, v. az elejének a' fájását, a' nyaknak, és a' hát gerintzének a' meg merevedését, lonkadtságot, úlmosságot, nyughatatlanságot, izzadtságot okoz, és a' nedvességeket fel-olvasztja. Ha még tovább-is él valaki a' kényesövel, akkor a' fogai el vásolódnak, fájnak, lógnak, és ki hullanak, az ínnyei fel-dagadnak, vérzenek, a' szája, és a' torka ki-sebesedik, a' lélekzése meg bűdösödik, 's a' t. Külsőképpen a' mészszé változtatott kényesö a' bőrt meg-kérgesíti, és ki-szárasztja, ha pedig valami savanyúsággal-is öszve van kötve, akkor azt ki is eszi. —

Ezekből lehet látni, mitsoda károkot okozhatnak a' tzinból, a' markazitából, a' kényesöből készült kendőző festékek. Közönségesen minden ál-ortza-festék a' bőrön mutatja-ki az ő veszedelmes voltát. Mert annak a' természeti munkáját meg-akadályoztatja, sőt az alkatását is el-rontja. — A' bőrön lévő számtalan ki-párolgó lyukak a' kendőző festékekkel bé-vakolódván a' természeti bőr' ki-párolgása-is meg-akadályoztatik, és a' ki-párolgó veszett levegő benn-szorítottatik, 's oda benn még jobban meg-vesztegettetik, 's utóljára az erő-inakra le tétetik. Innét származnak sok asz-szonyosságokban a' szüntelen való szem, fej, fog, gyomor, méh, 's a' t. fájások, a' bőrön lévő birtsók, vagy ki-pattogzások. —

De valamint a' ki-párolgó, úgy szintén a' bé-szívó edények-is a' bőrön mind bé-mázolódnak az ál-ortza-festés által. Tehát a' szükséges éltető dolgok a' levegő-égből a' testbe bé nem mehetnek. —

A' természeti alkatásnak a' szépségét-is el-ront-
 juk a' kendozo festékek, a' mellynek példái a' já-
 tek-néző helyeken jádók, a' kik kéntelnek mago-
 kut sokszor ki-festeni. Nem-is lehet ez másképpen,
 mert a' bőr egészen meg van rakva valami zsírt,
 vagy olajat el-választó borsókás húskákkal, a'
 mellyek a' magok különös lyukatskáikon zsírt
 eresztenek-ki a' szaru természetü, által-látható
 leg-felső bőrnek bé-kenésére, annak fimán, és
 gyengén való tartására. Már ha a' festő kenőtsők
 a' bőr színére kenetnek, fel-íszszák ezt a' ki-szi-
 várgó olajat, a' honnét a' leg-felső bőr el-szárad,
 és a' testről hal-pézz' formában le-húll, vagy ha
 le nem húll-is, száraz lévén, nem lesz által lát-
 ható, és így a' fejez taknyos hártya nem fog ál-
 tal-fényleni, hanem az egész bőr barnának fog tet-
 szeni. Innét van már, hogy a' kik magokat fes-
 teni szokták, ha meg-esik, hogy magokat bé nem
 mázolja, olyan rútuk, hogy magok-is irtóznak
 magoktól.

Utóljára azok a' zsírt el-választó borsókás hú-
 sok magok-is egészen ki-száradnak, a' bőr el-
 hervad, össze-rántzosodik. Innét van, hogy a' kik
 magokat festégettek, idő nap előtt meg vénülnek.
 — Ha pedig az ál-ortza-festékekben valami sava-
 nyúság-is van, akkor az el-mondott bajok még ha-
 marább, és nagyobb mértékben elől-állanak. Mert
 a' savanyúság még jobban össze-húzza a' bőr lyu-
 katskái, úgyhogy azokon semmi keresztl nem
 pirologhat, és az olaj az ikrás-húsotskákból a'
 felső bőrre ki nem jöhet. — Azomhan valósággal
 le is eszik a' bőrt a' savanyúságok, és az ábráza-
 ton levő kellemetes húzásokkal el-törlik. Minthogy
 pedig a' természet a' rajta tett erőszakért bosszút
 szokott állani; minekutánna a' bőr borsókás hú-
 sotskái le-étettettek, ő azok helyett újakat teremt,
 még pedig nagyobbakat, és gorombábbakat. Innét
 van már, hogy a' kik magokat festik, azoknak
 az ortzójok darabos, és gorombu. —

Nem tsak a' bőrnek ártnak pedig az ál-ortza-festékek, hanem a' belső részeknek-is. Mert valamint fellyebb meg-mutattam az orvosságokról; hogy azoknak az erejek mindegy, akár kívül a' bőrre kenetnessenek, akár tulajdonképpen bé-vétes-jenek: úgy hasonlóképpen igaz lesz az a' tzin-ról, a' kényesőről, az ólomról, a' markazitárról, 's a' t. hogy azoknak éppen az az erejek, midőn a' bőrre kenettnék, mintha tulajdonképpen bé-vé-tettetnének. — Úgy de fellyebb hozzászasan le-írtam az erejeket azoknak az értzeknek, a' mellyekből az ál-ortza-festékek készítettnek. —

Világos tehát, hogy az ál-ortza-festékek belső-képpen-is nagy károkat tesznek, ha a' le-írt értzek-től készítettnek. —

De a' tapasztalás-is azt bizonyítja. Nézzünk-meg tsak egy fulusi aszfszonyt, a' kit a' fok nyomorúság, és az élete' folytatására szükséges kézi munka nagyon meg rongálhatott; és tekintsünk-meg egyszer' smind a' mi ortza-vakolható fő Aszfszonyainkat, a' kik igen könnyen kedvekr, és minden szükséges dolgokkal bővölködvén, minden gond nélkül élnek; majd meg-látjuk, milyen nagy különbség vagyon közöttök. Vallyon van-e ezeknek igazságok, a' midőn gyakran az Orvost piron-gatják, hogy az ő tsudálatos betegségeiket ki nem tudják gyógyítani? holott ők azomban azokkal a' mázokkal mindég kenik fenik magokat, mint a' tsuprokat. —

Nem lehet a' természettel újjat húzni, és azt valamire kényszeríteni; sot inkább ha valaki a' természettel vetekedik, az nyomon meg szokta az ösztön ellen rúgodozókat büntetni. — Kedves Aszfszonykák! nem olyan a' természet, mint a' ti férjfiatok, a' kiket hízalhedéssel mindenre reü vehettek, és mintegy el-altattok. —

Még az orrok' lyukain, és a' szájon-is bé-fér-kezhetnek a' belső részekbe a' kendőző festékeknek az alkotó részei, akár miből, és akár mitsoda formában

formában készültek legyen is azok. Mert azt tudjuk, hogy akár nedves, akár por formában tapasztassanak a' bőre a' kendőző festékek, azok mindég tsak igen gyengén ragadnak a' bőrhöz, és a' bőrnek a' leg-kisobb mozgása által-is arról le-húllanak. Ez tsak onnét-is bizonyos, mivel az aszszonyságok kéntelenek napjában sokszor magokat ki-fenni; és azomban a' nyakokon lévő kendők mindég teli van fejerítő festék porral húllva. — Az asztal felett az aszszonyságok, hogy az ő fel-ékesített, és ki-kent fent kebleket el ne motkolják, az ábrázatjokat a' tányér felibe szokták tartani: akkor rész-szerént az étel' meg-rágása, rész-szerént a' beszéd, rész-szerént a' nevetés által az ábrázatjokon lévő inas-húsok eröss, és küllömbb-küllömbb-féle mozgásokba tétettetnek; és így a' képeket bé borító bőr néhol ki-feszítetik, másutt pedig meg-rántzosodik; és már ez a' nevezetes húzásu vonása, az ábrázaton lévő bőrnek a' tágan rajtok álló tapasztokat le-szaggatja, és láthatatlan por formában le-morzsolja. Ugyan ezt tscelekezik az ábrázaton, és a' homlokon lévő szőrötské-is. Természet szerént tehát ezek a' méregből álló festékek a' festett személyek előtt álló tányérban lévő ételbe húllnak. Az ételbe keveredik tehát itt a' méreg, a' mellyet az ártatlan maga gyilkossa meg-eszik, a' nélkül hogy tudná, hogy ő maga elogyíti mindég az ételét méreggel, és maga magát éteti-meg. Ennyi haszna van hát mind őszve a vakolásnak! — Hát ha még az ilyen Aszszonyság maga osztogatja az ételt? Ugyan szép vendégségben van ilyenkor az ember, a' midön egy szép bábu által méreggel vendégettetik: — Egy Orvos trja, hogy a' midön egy olyan asztalnál ült volna, a' hol az értzből tsináltt fejer kendőzővel volt ki-mázolva az Aszszony, a' ki az ételt-is maga osztogatta, hirtelen egy mindeneknek a' szemébe tűnő töprönködés jött reá. A' nyavalyájának az okát el kellett titkolni, mivel a' boszszú-állás'

mestersége, kivált az ilyen személyeknek tulajdonára szokott lenni. —

Az ivás által még könnyebben meg-esik az ilyen meg-étetés. Mert az az értzből készült vékony festék könnyen a' szélére ragad a' pohárnak, v. le-törvén, sőt az ital által le-mosattatván, az italba mehet, és azzal egyenes: úton a' hurkába lódul. —

A' lélekzés által-is el-nyelheti az ember a' kendőző festéket, a' midőn a' festék vékony, és könnyű porból állván, a' levegő-égbe széjjel-száll. — Ugyan ezt a' levegőt bé-szíván az ember, ez a' vékony por a' torokban a' nyállal öfzve-ölegyedvén, le-nyeletik. Így járt Bétsben egy belső-szobalvány, a' ki az ő nálla egy kevésel magosabb természetű Aszszonyát ólomból tsinált ortza-festékekkel mindég bé-mázolni kintelenítettvén; utóljára ólom, vagy pictáviai kólikát kapott.

Figyelmetesek legyenek tehát mind a' festegető aszszonyok, mind pedig az ilyen aszszonyokat gyógyító Orvosok; hogy az elsőbkek minden nap mérget ne egyenek, az utólsóbbak pedig a' betegségnök az okát ki-találják. —

Arthat a' kendőzés az ártatlan embernek-is, a' midőn t. i. valami jó erkölcsű ifjú olyan személy-be szeret, és azt tsókolgatja-is a' ki magát festegeti. Ugyan-is a' nedves ajakaival úgy le-szedheti az ortzájáról a' festéket, a' mellyet azután le is nyel; mintha valósággal kész akartva ólmot, kényesöt, v. murkazitát enne, és így a' következei-is éppen olyanok lesznek, mint oda fellyebb monlottuk. Nem jó hát személy-válogatás nélkül tsak kezet-is, annyival inkább pedig szerelmesen ortzát tsókolgatni, és ha tsak ugyan kintelenség-ből kellene az ilyeneket meg-tsókolni, leg-alább a' nyálat akkor le nem kell nyelni. — Ki-menthetetlen véték volna pedig, ha valami Anya a' kisedét szoptatván-is, a' mejjeit értzből készült fehérítőkkel ki-mázolná: mert ez világos meg-étetése volna az ártatlan magzatnak. De tsak az a' sze-

rentse, hogy az ilyen festett madarak ritkán töl-
tik-bé, a' szoptatásra nézve, a' a' magok szent kö-
telességeket —

De vallyon miért festegetik magokat az asz-
szonyságok? Bizonyosan azért, hogy szebbek le-
gyenek. Be kár hogy a' végeket el nem érik: holott
a' festés által sokkal rútabbak lesznek. Mert a'
mázolás által az ábrázaton lévő keskeny gyenge
lineátskák bé-tapasztatnak, és ez által az ábrá-
zatnak a' valóságos szépsége el-töröltetik. Az asz-
szonyi ábrázatnak a' szépsége függ valami eleven-
ségtől, szembe-tűnőségtől, a' színek a' meg ható-
ságától, a' képen lévő lineáknak észre-vehetetlen
egymásba való elegyedésétől a' színeknek a' leg-
szebb egymáshoz való illésétől. Ezek ígézik-meg a'
férfiaknak a' szíveket, és ezek hirtzolja az ő
érzékenységeiket keresztül kasúl. — Ezekről függ
az ábrázatoknak-is a' külömbbsége. — Az ábrá-
zatnak a' bőre, az az alatt fekvő kövérség, és
inas húsok határozzák-meg a' képen lévő vonás-
káknak a' változtatásait. — Az ábrázaton lévő
hőrön vannak széjjel-hányva valami pehely forma
gyenge szőrötskéek-is, a' végre, hogy a' reájok
verő világosság' sűgárai alkalmasabban törettes-
senek-meg, a' mellyek valami kies színek' elegyít-
ését visznek-véghez. Ugyde ezek a' szépséget na-
gyobbítják, és a' vizsgálot is el ragadják. — Né-
melly vér-edények a' bőrhöz közelltenek, és által-
fénylenek, mások bellyebb távoznak, és a' szem
elől el-vesznek. Ez a' változás tsinálja azt a' gyö-
nyörűséget, a' mellyet a' test' eleveniségének ne-
vezünk. —

Az ábrázatnak az elől-számláltt szíveket ható
gyönyörűségeit az állortza festék mind el-öli. Mert
a' meg-hólt kendőző máz éppen olyan, mint az
ál-ortza (masque) v. leg-alább mint az igen vé-
kony fátyol, a' melly azt a' szépséget el-takarja,
a' mellyel minket a' természet az aszszonyok' ké-
pében gyönyörködtetni akart. A' leg-véknyabb ken-

előző festék-is élet nélkül való dolog, tehát az életet, és a képek a' tüzeit el-takarja. Ez alatt a' firnátz alatt a' vérnek a' melege, az életnek amaz a' habzó, és futó színe kereszttül nem jénylhet, a' melly az ábrázatot kiessé, és kedvessé teheti. — Továbbá, az ábrázaton lévő lineák, és pehely forma szörök által játszó színek itt a' máz által mind el-takartatnak. —

Az erköltsöt, az indúlatokat, és az elmének az állapotját szokta ki-jelenteni természet szerént az ábrázatnak a' színe, a' változása, és a' vonogatása: p. o. a' szomorúságban el-halaványodik, az örömben el-pirosodik, a' szégyenben el-pirúl, 's a' t. az ember. Ugyde a' bé kent fent ortzán soha változás nints, mert a' mindég fejér, és piros. A' szelidséget jelenti az ábrázatnak a' gyengén egymáshá folyó, és játszó színekkel való változása; a' haragosságot, az írgységet a' sáppadt szín árúlja-el, 's a' t. Ugyde a' festett aszfszony, ha leg-írgyebb-is, és talám ha Fúria-is, mindég szép színű. —

A' természet mintegy el-prédálta az emberre a' maga ujúndékait, a' midön ötet úgy alkatta, hogy magát sok-féleképpen, p. o. a' színével, a' szemével, a' szavával, 's a' t. ki-magyarázhassa. Ugyde a' bé-mázolt filkó ezt a' Természet' ajándékát, leg-alább a' színére nézve tökéletesen el-temette; a' melly az ő elméjének egygyik tolmácsa volna.

Maga magával-is ellenkezik a' bé-festett ember, mert a' midön a' beszédével, és a' szemével, a' mellyek bé nintsenek firnátzolja, a' maga elméjének az indúlatját ki-jelenti: ugyan akkor a' színe változás nélkül marad; úgyhogy ha búsúl, és a' szemével, és a' szájával-is értésunkre adja, mindazáltal az ábrázatjában mindég piros, mint-ha leg-jobbun örülne. Ha az íjedtség miatt fel-for-dúl-is a' szeme, a' képe még-is a' leg-nagyobb bátorságot mutatja a' pirosság által, 's a' t. —

Minden áll-ortza-festék veszedelemes, de kivált a' fejér, mivel abban többnyire ólom-rézszékek vannak, a' mellyek a' bőrön keresztül szintúgy bé-mennek a' mi testünkbe, valamint a' gyomor által. 54.) Utóljára el nem kell fe-

A' mondattakból értheti az aszszonyi rend, hogy nem a' goromba tsátsogósság, sem nem a' Világ^o esmeretlensége ösztönölt-fel engemet az áll-ortza festékek ellen való panaszolkodásra; hanem magoknak az aszszonyoknak az abból következő szerentsétlensége. Nevezetesen pedig az adott nékem arra nagy okot, hogy Jzeméremmel kell megvullanom, hogy már itt a' mi Hazánkban-is a' kendőzés annyira lábra kapott, hogy én férjfiakat, sőt tanuló Ifjakat-is esmértem, a' kik magokat mázolták; az aszszonyi rendben pedig ostobaságra tudatlanságra magyarázzák, ha azt nem tselekeszi, kivált mikor közönséges helyen meg-jelenik.

54.) Minden értz, és így az ólom-is, mésznek neveződik akkor, mikor az élet-levegő hozzá-járulván, a' tűz' közben-járása által, v. a' nélkül-el-veszti a' maga értzi fényességét, el-lapíthatóságát, 's a' t. 's leszsz föld színüvé, és töredékenyvé. A' blajvájsz-is (több ólomból készültt meszkekkel egygyütt) már ilyen ólom-mész, és ebből, 's több éppen ilyen erejű ólom-meszkekből szokták készíteni az ortza-fejértöket. Ezek azért fejérttenek, mivel már magok-is fejér mázak, ha rá kenik a' bőrre, de valósággal a' bőrön lévő fekete foltokat is el-öszlatják, ha szintén ezeket a' mázokat lemossák-is az emberek az ortzájokról; mert az ólom-meszkeknek az erejek ezek: el-öszlatnak, öszve-húznak, száraztanak. Ezekből tehát ez a' veszedelem következik: a' bőrnek a' külső színére kihajtatott rozsz veszett matéria, (a' melly a' természetnek egy különös ajándéka) a' belső részekre visszahajtatik, azomban hogy maga-is az ólom (ez a' nagy móreg) a' testbe hé-mengyen. De el-

Lejtkezünk arról az ólmos mérgesítésről-is, a' mellyet szokott okozni a' blajvájszal, v. olajos firnátztzal ki-festett szoba. Ha valaki az ilyen szobába hirtelen bele-mengyen lakni, ezt a' mérget kivált a' tüdejébe könnyen bé-szívja, és v. rúlladozásba, v. ki száraztó betegségbe (hectica) esik. Közönségesen az ólom-mérgesítésének a' jelei, és a' munkái ezek: kólikás fájdalmak, el-száradás, szorúlása a' széknek, a' karoknak, és lábaknak szél-ütése, utóljára az egész testnek el-száradása, és az által a' halál. 55.)

Ide tartoznak továbbá minden kényesöböl, ántimóniumból, és rézből tsináltt készületek, a'

hallgatván-is most az innét következő nagy betegséget, és a' természettel ellenkező illetségeket, valósággal lehet tsudáلكozni az embereken, hogy ilyen alá-valóságra, az ortza' festésére vetemedhetnek; holott azt tudjuk, hogy az eleitől fogva tsak a' vad Nemzetek' módija vólt, és még most-is az; p. o. a' régi Brittusok így festették magokat, Indiának pedig némelly tartományjaiban a' legvadabb lakosok ma-is ezt tsinálják.

55.) Közönségesen tapasztaljuk is azt, hogy a' kik keménnyen festgették magokat valaha, utóljára mind olyan barna szárazokká léfsznek. De a' tobbi kínok, a' mellyek ebből következnek, ehez nem-is hasonlthatók. Illyen p. o. a' Pictávia Kólika, a' melly ebből származik. Ennek rettenetes példáit lehet mindég Bétsben az Ispitályban látni. Ezeket itt mind timsóval gyógyítottuk, és én tanúbizonyosság vagyok benne, hogy mind meg-gyógyúltak ez által. Bétsben igen közönséges ez a' nyavalya a' festők között, a' kik a' házaikat festik ki, mert blajvájszal dolgoznak. A' kép-írók-is sokat szenyvednek ott ettől, a' kiknek szokások a' patsmagjokat meg-nyalni. Az ötvösök, tzin-öntők, a' bányászok, az El-választó-mesterek ettől a' méregtől hasonlóképpen szoktak járni.

mellyeket mind úgy lehet nézni, mint kegyetlen mérgeket, és itt kivált a' réz edényekben való főzéstől kell őrizzkedni. 56.) Többnyire a' köz-

56.) Nállunk a' tehetösebbek fok réz edényeket tartanak, a' mellyekben v. főznek, v. sütnék, v. holmi italokat, és eledeleket tartanak. Illyenek a' kájes ibrikek, a' főző-fazekak, és üstök, a' tézta-művek' formái, a' tselédek', nagyobb oskolák', Conventek', Klastromok' főző kondérjai, a' tzehek' korsói, a' kortsmárosok' ittzéi, a' fontok' serpenyői, a' lombikok, a' patikákban való fok lombikok, serpenyők, üstök, 's a' t. fok helyeken a' Templomokban lévő külömbb-külombb-féle vallájúak' tzerimóniájához készült edények, kannák, 's a' t. Ezek többnyire tsupa rézből állanak, annyira, hogy belől fintsenek meg-tzínelve, pedig a' réz hirtelen, kegyetlenül dolgozó (drasticum venenum) mérég, ha valamelly savanyúság által felolvasztatik, mert akkor leszsz belölle réz-vitriol, a' melly a' hurkákat iszonyúképpen rágja, okádást, kólikát, koldök-tsömört, 's a' t. és utóháru halált okoz. Nógrád Vármegyében, mikor egy kurúsoló a' rezet egy vízi-betegségtlen lévonek bé-adta volna, az attól htnos halállal halt-meg; a' melly történetre a' még most-is élő T. Vármegye' Tábla-Bírdji ott emlékezhetnek, mivel ez a' vakmerőség a' Vármegyére fel-adattatott. Egy bizonyos ember ez előtt 13. esztendővel, Pünkösöd Inepében, vallásának tzerimóniája szerént communicálván, az ott ivott bortól olty nagy rágást, ökredezést, fogok' el-váslását, keserűség' ízlését kapott, hogy alig tudtuk helyre hozni. Ez attól esett-meg, hogy az Ur-asztalánál osztogattatott savanyú bor már az előtt egy éjtszaka állott egy réz kannában. Vigyázzanak tehát az Egyházi szolgák az illyenre, és v. tzínelt, v. tsupa tzín edényeket tartsanak. Jól emlékeznek itt arra, hogy midön itt Pesten a' Nagy Semináriumban egygyütt

bé, éppen olyan zavart tsinált, mint szoktak

gyetlen szorulásba, és sokan halálos nyavalyába estek. — Továbbá sok nagy tapasztalású Orvosok bizonyítják, hogy a' timsós kenyértől a' gyermekek, és kivált a' szorulásra hajlandó emberek a' gyomrokban, és a' hurkájokban sok kínokat szenvednek, és az ikrás-húsaiknak a' meg-tsomózásától félhetnek. Ez annyival inkább hihető tapasztalás, mivel a' Héberden tanúbizonysága szerént, a' Londoni kút-vizektől, a' mellyekben sok timsó van, hasonló nyavalyák szoktak származni. — De vallyon mit-is lehetne egyebet várni a' timsótól? a' melly nyersen csak a' test külső részére hintettetvén-is, azt eszi; meg-égettetvén pedig, az inas-húsokat el-égeti, minthogy a' meg-égetés által a' timsónak a' szurkáló, v. égető ereje nagyobbíttatik azért, mert abból az által minden víz ki-hajtatik. — Mikor tehát a' timsó a' kenyérral egygyütt meg-süttetik, vallyon nem éppen az esik-e meg, a' mi szokott a' timsóban meg-esni, mikor azt a' tűzben magánosan meg-égetjük? — Veszedeelmes tehát a' a' timsós kenyér. — Itt a' mi Hazánkban a' 'semlye-sütökről-is fut az a' hír, hogy ök-is timsót tesznek a' 'semlye tésztaájába. — Megvallom, hogy a' 'semlye én clottem-is gyanús azért, mert ha a' múltt napi 'semlyét eszi az ember, valósággal valami rendes öszve-húzó kedvetlen ízt ízelhet azon. Van-étimsó valamelly kenyérben? azt meg lehet tudni a' következő módokon: Mor'solly-öszve a' gyanús kenyérnek a' béliből egy keveset, és azt tedd egy le-húzó görbe-üvegbe; (retorta) önts erre annyi vizet, a' mennyi a' kenyér-morzstát egészfszen, és még azon fellyül egynéhány újjnyival azt be-takarja; 's illyen készüllettel tedd ezt az üveget egy mérséklett melegségű üvegbe, 's hadd így ázni egy darubig. Az alatt az idő alatt ki fog ázni a' kenyérből a' timsó, 's ekkor öntsd-le a' vizet lassan a' kenyér-bélről, Ebbe a' vízbe ha lúg-jós vizet

a' mérgek, és azt igen nehéz vólt meg szüntetni. 58.)

önteszsz, akkor a' timsó le fog szállani az edény' fenekére, v. pedig ha egy kevés vizet ki-párologtatasz ugyan abból a' vízből, és azután azt hideg helyre teszed, akkor ha vólt benne timsó, a' fenekén kristály formában öszve fog állani. Másképpen így lehet ezt a' próbát meg-tenni: Végy vékony kenyér szeleteket, és tedd azokat valami tserép tálba, önts ezekre fok vizet, így azután tedd ezt a' tálát valami gyenge tűzre, a' mellyen álljon egy jó darabig. Továbbá ezt a' vizet tsendesen a' kenyérről öntsd-le, és valami üveg, v. tserép edényben, fűzd azt mind addig, míg a' tűz a' vizet mind el-párologtatja; akkor ha a' kenyérben timsó vólt, az, az edény' fenekén fog száraz formában maradni. —

58) Nállunk a' köz-nép a' konyha-sóval felette víz/za-él, mert az ő ételeket meg-kóstolni annak, a' ki azokhoz nem szokott, csak annyit teszen, mint hánytatót venni. — A' konyha-sónak éppen az az ereje van, a' mi más sóknak, csak hogy nagyobb mértékben bír azzal; mert ez minden más köz-sóknál (sal medium) tsípősebb, mardosóbb; a' testnek a' kemény részeit az érzékenységtől jobban meg-fosztja, és keményebbekké, merevedtebekké teszi, mint más köz-sók; és ezeken az okokon nem élnek ezzel az Orvosok a' gyógyításban. — Innét következik már az-is, hogy a' konyha-sóval való víz/za élés által a' nedvességek az emberben meg-tsípősödnek, a' gyomor, a' hurkák, jöt minden tagok valamint a' hering, és a' bé-fözött húsok tsont keménységüekké lesznek. — Boerhave ír egy olyan leányt, a' ki a' sóra úgy red szokott, hogy utóljára a' zsebjeben mindég azt hordott, és azt rágtá. Ez végtére mint a' tsont úgy meg merevedett. Ugyan ő írja a' tengeren hajókázókról, hogy mivel azok az egész útjokon keresztül min-

A' Plánták' Országában vannak fok mérgek, a' mellyek rész szerént az ő bolondító erejek (p. o. a' mák-lé (opium) a' mérges fekete tserelznye, (belladonna) rész szerént pedig az ő gyuladást és fenét okozó tsipösségek (p. o. a' farkas hárs (mezereum) a' kutya tej (euphorbium) által ölik-meg az embert. Sok hiba esik ebben-is

dég tsak fős hússal élnek; tehát többnyire mindnyájoknak a' nedvességek úgy meg-tsipösödik, hogy ezek az ő testeket széjjel rágják, és rútúl ki-sehesztik, az az sülyösökké lesznek; némellyek viszont közöttök mint a' darab fák úgy meg-merevednek; a' kiket-is az úttyokban lévő Szigetekre deszkákon ki-hömpörgetvén, a' tzitrom étele által, úgy mint az értzi tsipösségnek ellenébe dolgozó, plántából való gyenge savanyúság által, szoktak ki-gyógyítani. Innet lehet már azt-is meg-érteni; honnét van az? hogy a' meg-égetett konyha-sóval gyakran a' negyed-napos hideget-is el-hagyatták a' mi Parasztyaink. Mert ez a' kegyetlen tsipösségű konyha-só, az égetés által még kegyetlenebbé lévén, a' midön t. i. abból a' tűz által minden víz ki-kergettetik, utóljára valamint a' méreg a' testben úgy dolgozik; és így a' hideglelés rozsketéseivel ellenkező mozgásokat indít a' beteg testben. Itt tehát a' természetnek az a' törvénye telik-bé; melly szerint a' midön az élő testben két ellenkező kegyetlen erő dolgozik, akkor edgyik a' másikat el öli, éppen úgy, mint mikor két egy forma erejű bajnok öszve-tsapp. — Láttam én sokszor ugyan itt a' Hazában; hogy égetetlen konyha-sóval el-hagyatták a' hideget. Mert ez ekkor mint kegyetlen só dolgozván, v. hányást, v. has-folyást okozott, és így hasonlóképpen valamint más patikabéli szer a' belső részeket ki-tisztította. — De hiszem, hogy a' konyha-sóval orvosság gyanánt bizonyos történetekben nem lehetne élni, azt még soha senki se tagadta az Orvosok kozzul-is. —

a' tudatlanság miatt. Száma nélkül való példák vannak, ahol a' turbolya helyett a' börgöt készítették-meg salátának, a' paszternák gyöker helyett a' belend gyökeret rakták az ételbe, az ehető gombák helyett mérges gombákat főztek-meg, v. pedig a' 'Nidó tseresznyét (physalis alkekengi) a' farkas-hárs (mezureum) termését 's a' t. ették-meg, és ez által meg-is haltak. Jó volna tehát ha az Oskolákban mindennek elegendő tanítást adnának a' maga környékén termő mérges plántákról, és mivel énnékem arra itt elegendő időm nints, kommandálok egy könyvet, a' mellyből leg-jobban és leg-tökéletesebben reá lehet erre az esméretre lépni. *) 59).

Német Országban a' leg-vezedelmesebb mérges plánták, a' mellyeket mind el-távoztatni szükség, ezek: a' mérges fekete tseresznye (belladonna) a' hürög (cicuta) a' belend (hyoscianus) a' farkas répa (aconitum) a' kutya tej (esula az ülfög (lolium tumulentum) a' farkas-hárs (daphne mezereum) fok nemei a' boglár fünek (ranunculus) a' mérges saláta (lactuca virosa) a' laurus tseresznye (lauro cerasus). A' keserű mandulák is ide tartoznak, a' mellyekben az új tapasztalások szerént olyan kegyetlen méreg van, hogy az a' laurus tseresznyében lévönél lemmissel se gyengébb.

59) Én a' Magyar Országi mérges értzeket, mérges plántákat, és mérges állatokat mind öszveszedtem már, és azokat ismértető jeleikkel, mérges tulajdonságaikkal, és az ellenek való orvosságokkal edgyütt le-is irtam, 's rövid idő alatt ezt a' munkát ki-is fogom nyomtattatni — a' mellyet is ide azért nem iktathattam-bé; ámbár szerettem volna; mivel az nagy darab lévén, ezt a' köz hasznú könyvet drágává tette volna, és így az ennek a' meg-szerzésétől sokakat el-tiltott volna. —

Maga a' levegő-ég is, a' mellyben élünk, úgy meg-mérgezzíttethetik, hogy az, bennünket vagy hirtelen vagy lassan meg-ölhet. Mindenek felett ide számlálom azt a' mérget, a' mellyet mi magunk, az életünk, és a' lélekzésünk által a' levegő-égbe eresztünk. Az élő teremtetések, a' bizonyos mennyiségű ki-terjesztetett levegő égbenlévő élet levegőt mind bé-szívják magokba, és a' helyett meg-veszett levegőt, p. o. meg-fojtó levegőt 's a' t. a' melly a' lélekzésre alkalmatlan, eresztének-bé abba. Ha igen sok ember szorúl valami kis helyre, az hirtelen halált okozhat *).

Ha a' hely nagyobb, a' fokaság pedig kisebb, ez ugyan nem halálos, de igen ártalmas. El kell tehát azt a' helyet kerülni, ahol a' helyhez képest sok emberek vannak, kivált ha a' levegő szabadon nem járhat, vagy az épület nem elég magoss. Leg-közönségesebben van ez a' történet a' játék néző házakban 60). A' leg-bizonyosabb jele a' levegő mérges voltának az: ha a' gyertyák nem akarnak tisztán égni, vagy imitt amott magokban el-is alusznak. Ugyan azon mértékben lefűz a' levegő-is alkalmatlan az életre, mert az életre és a' tűz égésére egynemű levegő szükséges (t. i. az élet-levegő.) A' ki a' maga lakó és háló szobáját mindég bé-tsukva tartya,

*) *A' mint ezt az n' Calcutában történt rettenetes példa bizonyította, a' hol, abban a' fekete barlangban, 145 Anglus közül, nem tölt belé 12 óra hogy 123-man, egyedül a' levegőnek mérgeztése által, meg-fűltak. Zimmermann von der Erfahrung.*

60) *Nállunk közönségesen a' Templomokat-is ide lehet számlálni, kivált az Alfótaon, ahol a' sok zsíros hajú 's bundájú, fel-pályintált szolgák nyarban meg-rontják a' levegőt. Nemeltyek pedig a' tselédjeiket éjférről és éjfelre a' szobáikban szorítván dolgoztatták, ez-is eppen ide tartozó eset.*

ez magát lassú méreggel veszi-el. Hasonlóképen meg-mérgeztethetik a' levegő, ha egyszerre valami bé-zárt szobában sok gyertya ég. Ugy ha eleven szénen bé az ember valami bézárt háló kamarába, és a' mellett el-alszik, a' melyből már sokszor halál következett. Nem különben ha sok plánták vagy gyümölcsök tartatnak éjtszaka a' bé-zárt szobákban, meg-mérgeztik a' levegőt, ellenben a' plánták nappal ha a' nap reájok süt a' levegőt tisztítják. Éppen ezt csinálnak a' dögök a' magok ki-párolgásaik által. Még az igen keményen illatozó virágok-is a' bé-zárt szobákban lévő levegőnek ilyen veszedelmes, sőt halálos minéműséget adhatnak, azért nem tanátsos az igen keményen illatozó virágokat, narantsokat, nárcissusokat, ró'sákat s a' t. a' háló szobákban tartani. 61).

61) *A' gyertya égven, magához húzza a' levegőből az élet-levegőt, ki-ereszt pedig magából a' helyett szén, vízrésze, és meg-fojtó levegőt, és így rontja-meg a' levegőt. Az eleven szén, húz magához ugyan a' levegőből élet-levegőt, és azzal edjüvé kötven magát leszsz szén levegővé; a' mely is ki-párolog. Láttuk hát hogy mind a' két esetben a' leg-jobb része fogy-el a' levegőnek, a' mely az életre szükséges, és még azonkívül a' legnagyobb mérgek az állatoknak jön helyébe, azomba hogy a' levegőben-is éppen olyan maradt. Veszedelmes tehát a' kürtöket bé-dúgni, az eleven széneket haj-fodorítás, vagy talám melegedés végett a' házba bé-vinni, a' mint sok szomorú mindennapi példák-is bizonyítják, A' plántáknak zöld részei mit párolognak-ki nappal és éjtszaka fellyebb le-irtam; nem úgy kell pedig gondolkozni a' plántáknak más színekkel festett részeiről, p. o. a' gyökereiről, a' fájáról, a' hajáról, a' virágjáról, a' gyümöltseiről, és a' magváról; mert ezek éjjel nappal, akár fut a' nap reájok akár nem, min-*

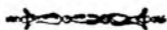
De sokkal sarkalatosabbnak és rettenetesebbnek teltik nékem lenni, a' ragadó mérgek' Rendje, és erre a' leg-nagyobb v'gyázást javaslom. Az el-mondott testi mérgekről még csak kap az ember valami oktatást, mivel azokról vannak könyvek, és így esmérheti és el-változtathattya azokat az ember. Egélzen másféleképpen van pedig a' dolog a' ragadó mérgekkel, ezeket már mint el kerülhetetleneket, és szükséges roszszakat, hazafisággal meg-ajándékozták. ezeket már nem-is esmérik úgy mint mérgeket, hanem csak a' nyavalyákat, a' mellyeket szoktak tsinálni, egyik ember el-kapja eztet, és reá ragasztya a' másokra, és ez a' rettenetes tsere bere minden

den környül-állásokban, mindég szén-levegőt párolganak-ki, azonkivül, hogy leg-kissebb élet-levegőt eresztenének-ki magokból, mindenféle virágokat, gyümöltsöket veszedelmes tehát a' házakban tartani, a' melly nállunk szokásban van. A' dögök mit párolognak-ki fellyebb azt-is le-írtam, és szükség hogy a' mi Hazánk-fiai azt gondolóra is vegyék, mert még eddig nállunk a' Városaink közepéin-is nem nagy ritkaság döglött állatokat látni; a' falukon pedig idő-vesztésnek tartanak azokat el-ásni. Olvassuk Pompéjusról, hogy hadi seregének leg-szebb és leg-nagyobb részét, a' döglött lovaknak el nem ásása miatt vesztette el, a' mezőn feküdvén hadi serege. Az a' roszsz szokás is meg-van nállunk sok helyeken; hogy a' ganéj boglyákat az úttzákra rakják, a' melly rettenetes bűdös-is, mivel ebből szintúgy viz-része, meg-fújtó és szén-levegő párolog-ki. Ide tartozik az-is, hogy az úttzák nállunk közönségesen úsznak a' sarakba, és ott meg-is rothadnak, a' mellyek a' most említett mérgeket párologják-ki hasonlóképpen. Bizonyosan lehet tsudálni, hogy mindég dög-halál nints nállunk ezek miá az okok miá, szintúgy mint Cajróban.

napi és minden órai, azonkívül, hogy egy lélek-is tudná, és gondolkozna rólla, hogy mit tsinál. A' testi mérgekre az országok' igazgatói vígyáznak, (és helyesen-is) a' közönséges társaság vígyáz azoknak tartására, és bátorságos kezek között való lételére, és azzal, a' ki azt tudva másnak bé-adja, mint bűnössel úgy bának, ellenben a' ragadó méreggel egy Ország' igazgatása és törvénye se gondol, ezek bátran és büntetetlen dühösködnek köztünk, a' férj reá ragasztya a' feleségére, a' fiú az atyára, és senki szóba se veszi azt. Utóllýára a' testi mérgek tsak annak az egyetlen egy embernek ártanak, a' kinek azt bé-adják, ellenben a' ragadó mérgeknek az a' különös erejek van, hogy ismét fel-élednek minden élő dologban, és magokat határ nélkül szaporíttják, ezek tehát nem tsak a' meg-mérgecsítettéknek ártanak, hanem ezt új méreg kútfóvé változtattják, a' melly által egész helységek, sőt környékek meg-mérgecsíthetnek.

En itt a' leg-szomorúbb példákat hozhatnám elő, ahol az emberek tsupa tudatlanságból ilyen módon meg mérgecsítették, mások által, mások a' leg-közelehbbről való attyokfiat mérgecsítették meg tsupán azért; mivel a' mérgeknek ezen nemeit, és annak elragadásának módját nem esmérték. En ezt az esméretet a' Közönségben olyan sükségesnek. és azomban olyan tsonkának tartom, hogy nagy örömmel kapok ezen az alkalmatosságon, mellyben erről valami oktatást adhassak.

Ragadó mérgeknek azokat hívják, a' mellyek sehol egyébütt nem, hanem tsak az élő állatokban szárinaznak, és azzal az erővel bírnak, hogy magokat abban újonnan teremtik; a' melly új teremtések ismét ugyan azon beűpségeket és romlottságokat tsinállyák, valamellyeket az első tsinált vólt. Minden állatok' Rendének van ilyen magának tulajdon ragadó mérge, a' melly

más rendű állatra nem ragad. Így az emberi nemzetnek vannak tulajdon magái, a' mellyek nem közök a' barmokkal; p. o. a' vénusi, a' himlő — méreg 's a' t. a' barmoknak is vannak a' magái, a' mellyek nem ragadnak az emberre, p. o. a' szarvas marhák dögi, a' lovak taknya. Csak egyet esmérek, a' melly köz az emberekkel és a' barmokkal, a' vezettség mérgé.

Egy igen nevezetes különbség ez a' ragadó mérgek között, hogy némellyik közzülök, újonnan, magában, loha sem származik, ha csak kívülről nem ragad, p. o. a' vénusi betegség — a' himlő — a' veres himlő — a' döghalál — a' bél-poklosság — mérge, mások ellenben származhatnak tsupán magokban ragadás nélkül, valami bizonyos az állati testben meg esett változás, és romlottság által, p. o. a' rüh — a' rothadás — a' izárazbetegség — mérge, 's a' t. Ezért már sokszor volt fel-téve ez a' kérdés: hogy származhatnak leg-előszőr amazok az első nemű mérgek? és nehézségre a' kérdésre meg-felelni, mindazáltal a' második Rendbéli mérgekről vévén hasonlatosságot, úgy lehet gondolkozni, hogy azok is előszőr az emberi testben származtak, de a' belső és külső környülállásoknak olyan ritka ösze-ütkezések által, hogy ezer esztendőök kellenek arra, míg megint valami olyan lehetséges fog lenni. Ebből az-is következik, hogy ezek a' mérgek, (mivel arra, hogy mindég tartsanak, szükség, hogy az élő testben mindég újonnan teremessenek) el-is múlhatnak, mihelyt vagy a' történet, vagy a' rendes vigyázás által az az alkalmatosság el-véttetik tőlök, hogy magokat ismét nemzhessék, (ez egy igen vigasztaló gondolat, a' mellytől függ azoknak sok helyekről lett ki-veztetése, vagy leg-alább számkivetésbe lett küldtetése, és ennek a' dolognak az igazságáról egynehány mérgek meg győzhetnek bennünket, a' mellyek különben igen közönségesek

váltak közöttünk, most pedig a' bölts rendelések által a' pallerozott nemzetségek közzül kiirtattak, p. o. a' döghalál' — a' béipoklosság' — mérge.) De éppen ezek szerént van annak a' fundamentoma, hogy úgy gondolkodhassunk, hogy némelly szokatlan környülállásoknak, és romlottságoknak, az állatok' testében való öfzve-ütkezések által, ismét egészfzen új nemű mérgek származhatnak, a' mellyekről még eddig a' világ semmit sem tudott.

Némelly nemű mérgeknek munkálkodhatására, a' tsupa (mint némellyekben) kívülről való el-ragadás nem elég, hanem arra a' testnek valamelly bizonyos el-rendelése vagy bé-vehetősége is meg-kivántatik, hogy azt magába vehesse. Innét van az a' nevezetes jelenés, hogy némelly emberek igen könnyen, mások nehezen, mások pedig tellyességgel meg nem mérgesíttetnek, sőt ezek közzül a' mérgek közzül némellyek tsak egyfzer munkálódhatnak bennünk, mert egyfzeri meg-mérgesítés, minden tovább arra való bé-vehetőséget örökre el-ront, a' mint ezt tapasztallyuk a' himlokben, és a veres himlokben.

Ugy láttzik, mintha az el-ragadás sokféleképpen eshetne-meg; de azt tsak ugyan mindig erre a' fundamentomra lehet húzni. Egy átallyában, minden közbenvetés nélkül való meg-illetése a' méregnek szükséges arra, hogy el-ragadjon. Tsak hogy ezt jól meg-kell érteni. Az a' minden közben vetés nélkül való meg-illetése a' méregnek, meg-eshetik, akár a' beteg' teste által, akár valami más test által, a' mellyel a' méreg öfzve vólt kötve, vagy a' mellyre a' reá ragadt vólt, p. o. a' betegnek el-lzakasztott tagjai, a' ki-ürített nedvességek, a' ruházat, a' házi bútorok 's a' t. Igen kevés nemű méregnek van az a' minémüsége, hogy a' levegőben is fel-olvadjon, p. o. a' himlő', veres himlő', rot-

hadt hideg' mérge; de a' levegőnek az illyen fel-olvasztása tsak a' beteg körül közel mérges, vagy más szókkal, a' betegnek tsak a' körülötte közel lévő levegője ragadós. Ha pedig több oda gyűlt levegő által meg-elegyítettik, és feleresztetik, akkor tsak úgy kell rolla gondolkozni, mint másféle mérgek' fel-olvasztásáról (p.o. a' konyha-só savanyúsággal edjesítettett kényszeről mercurius sublimatus) és utólyára ez nem is mérges, az az: a' levegő azt a' mérget el sem viheti. 62)

Az éntzélom kiváltképpen az; hogy a' nem orvos közönséget abba az állapotba tehessem, hogy ezeket a' mérgeket el-kerülhesse, vagy legalább (a' mellyet senki úgy nem gondolhat, mint se nem jó, se nem rossz dolgot) ha valaki meg-van-is mérges'tve, azt másra ne ragaszthassa. Leg először tehát valami közönséges régulákat fogok szabni, hogy teheti magát az ember bátorságba a' mérge' el-ragadása ellen, és annakutánna, a' nállunk leg-közönségesebben előforduló mérgeket egygyenként elő fogom számlálni, és meg fogom azoknak az esméretét, és az el-távoztatásoknak módját határozni.

A' leg-jobb eszközök, a' mellyek által az ember közönségesen mindennemű mérge' el-ragadásától meg-örizheti magát, a' következő régulákban állanak.

1. A' leg-nagyobb tilztaságra kell vígyázni; mert a' külső bőr által ragadnak reánk a' legtöbb illyen nemű mérgek, és meg van mutatva, hogy a' már el-ragadt mérgeket-is el lehet tsupa tilztaság által hárítani, minekelötte belénk vehette volna magát, ide számlálom a' gyakor-ta való mosdást, a' ferdést, a' száj' ki-öblité-

62) Igen rossz szokás tehát az nállunk, hogy a' himlős gyermekek szobáit nem merik szellőztetni, valamint hogy a' rothadthideglelősöket sem.

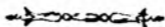
sét, a' fészülködést, a' fehér ruha' sokszori változtatását, a' ruhákat, az ágyakat 63)

2. Gondja legyen az embernek a' házbéli tiszta levegőre, a' szabad levegővel gyakorta való élésre, a' testnek szorgalmatosan való mozgatására. Ez által az ember a' bőr' ki párolgását, és az élet-erejét fel-tartya, és ezeket menél szorgalmatosabban véghez vílzi, annál nagyobb bátorságban van az ember a' mérgeknek kívülről való el-ragadásától.

3. Az elmének vidámságát és frissességét fel kell tartani. Az elmének ez az állapotja legjobban fel-tartya a' testnek vízfőzárúgható munkásságát, a' szabad ki-párolgást, és a' nedves-ségeknél kifelé való igyekezetét, a' mellyek által egyedül sokszor a' méreg' el-ragadását el lehet kerülni. Ezt a' régulat kivált a' rothadt hideg' mérgére nézve lehet javasolni, ezért van az, hogy egy jó pohár bor-is igen hasznos ilyenkor.

4. Kerüllye el az ember minden közelebből való illeteket mind azoknak az embereknek, valakiket csak testeknek állapotjára nézve is szorossan nem esmér; kiváltképpen az olyan részeknek meg-illetését, a' mellyeknek vagy egy tsepp bőrök sins, v. leg-alább igen vékony van, p. o. a' meg-sebesített részek, az ajakak, a' tsets bimbók, a' nemző részek, mint a' mellyek által a' bé-fzívás leg-könnyebben meg-esik. De az olyan dolgoknak a' meg-illetése is ide tartozik, a' mellyekben az embernek kevés az előtt a' részei, v. a' ki-ürítései voltak, p. o. a' kevés az előtt haszonra fordított poharak,

63) Némelylek ezeket talám kevélységre-is meg-yaradták másokban; de imé látni való, hogy ezek minden embernek egyforma szoross kötelességei, ha az egészségeket és életüket bátorságban akarják tartani. Erre pedig minden köteleztetik el-múlhatatlanul.

ingek, alsó ruhák, kesztyük, pipák, árnyék székek 's a' t.

5. Ha valamely helyen ragadó nyavalyák uralkodnak, nagyon javasolom azt a' régulát, hogy soha éhjomra ki ne mennyen az ember, mivel éhjomra lévén, leg-könnyebben szí-bé a' test magába valamit kívülről; hanem mindég kell elől valamit enni, sőt ha szokott külömben is, akár egygyet pipázhat. 64)

64) *Az élés módjára nézve pedig, a' ragadó nyavalyák uralkodásának az idején, a' következendőkhöz tartsa az ember magát —*

1. *Igen mértékletesen éljen ilyenkor az ember. Mert a' tapasztalásból tudjuk, hogy a' kik rendszerént igen sokat szoktak enni, és a' mérték felett sok nagyon tipláló eledelnek által igen véres emberekké lettek; midőn a' ragadó nyavalyát el-kapták, igen nagy veszedelemben vőtak — Hasonló a' sorsok a' kemény bor — 's pályinka — ivó embereknek; mert az ő tüzes vérek, a' ragadó nyavalyák által őket igen nagy veszedelembé ejthetik. Ellenben a' mértékletesség, a' veszedelemtől, sőt a' ragadó nyavalyának még az el-ragadtságától is meg-őrzi az embert — Sókrates az Athénében uralkodott dög-haláltól, tsupán a' mértékletesség által őrizkedett-meg; a' melly nyavalya ott külömben igen sok embert el-seprett —*

2) *A' rothadásnak ellent álló ételekkel és italokkal kell elni. Ebben a' tekintetben az etzetet leg-jobban lehet javasolni. Lehet ebből reggel éhjomra egy evő kanállal bé venni; napközben pedig azt a' vízbe elegyítve közönséges italúl lehet inni, azomban minden ételbe is lehet belölle tölteni. A' jó hegyallyai, v. Tokaji bor-is nagyon hasznos ilyenkor. De ebből egyszerre csak egy pohárkával, napjában pedig ugyan annyit háromszor 's négyszer lehet inni — Mindenféle viszszaéléseket és ki-rugásokat el kell kerülni, mivel azok-*

Mennyünk most által a' nállunk közönséges ragadó mérgekre.

nak gonosz következései vannak — A' savanyús gyümölcsek, p. o. a' tzitrom, a' narants, a' szőlő, a' mezygy, a' tseresznye 's a' t. igen hasznosok — A' hússal igen mértékletesen kell élni — A' zöldségek között a' saláta, kivált az etzetre nézve a' mellyel szokott készítettetni, igen jó — A' friss és savanyú ugorka hasonló hasznú —

3 Ha a' ragadó nyavalyába már már belé esett az ember; akkor minden hús ételtől el kell ötet fogni, a' melly az illyenek különben-is ellenére szokott lenni. Vannak pedig olyan emberek, a' kik a' hús ételéhez annyira hozzá szoktak, hogy a' nélkül tellyességgel el nem lehetnek; v. megasik, hogy valami különös kívánsága jönn az ilyen betegnek a' húsról. Az illyeneknek tzitrom lével meg-savanyított hús levét lehet udni. Külömben pedig az ilyen betegeket csak vízben főzött, és narants, v. tzitrom lével meg-savanyított, v. túkorról meg édesítettett riskásúval, árpa darával, főtt gyümölcsekkel, v. holmi más gyenge ételekkel kell tartani, a' mellyekkel mindazáltal a' beteg jól lakhasson — Sokkal több függ itt a' sok italtól, a' mellyet kedvessé, és frissítővé kell tenni, hogy a' vert hűvesthesse, felaraszszze, meg frissítse 's a' t. A' leg-kedvesebb italok szokott lenni az ilyen betegeknél a' bor, etzetes, v. tzitromos leves, v. szeder leves (syrupus rubi idæi) víz. Mindenféle limonadé-is jó itt, a' mellyet tzitrom szirupból, v. tzitrom léből, és túkorból vízzel lehet készíteni. Ide tartozik az az ital neme-is, a' mellyet három meszszely vízben, a' ki-pattogásig főzött egy marék árpából, ilyen formán lehet készíteni, na meg-szűrven ezt az árpa levét, ahoz egy v. fél find'sányi tiszta mézet, és fél köntingnyi salétromot elegyítünk — Közönségesen az árpa vízzel élhet az ilyen beteg

I. A' Vénusi méreg.

Szomorú a' sorsa az újabb időknek, melyekben ez a' méreg esmeretessé lett, és elterjedett, és szomorú az az érzékenység, a' melly egy emberék' barátságában, ennek meg-vi'sgálásából, és elő-menetelének szemléléséből száрма-

a' v'z helyett italúl, tsak fel ne fújja a' gyomrot, v. a' beteg azt meg ne únnya. Lehet pedig az ilyen árpa vízbe etzetet, v. tzitrom levet, v. gálitzkő-savanyúságot (spiritus vitrioli), v. valami jó ízű szirupot elegyíteni — A' Sydenham fejeér fött vize-is jó ital itt, a' mellyet ráspollyal porrá r:sz:it szarvas szarvból, és ugyan annyi Arábiai mézgából (gummi) 's fejeér kenyér bélből főznek, a' melly fött vízhez azután valami savanyús szirupot szoktak elegyíteni — Igen kedves ital lesz az abból-is; ha az ember egynehány köntingnyi bor-követ egy ittze vízben meg főz, és azt megsűrven, abba két kanál ró'sa szirupot, és egynehány lót tserefsznye szirupot tölt. Különösen javasoltathatik itt az etzetes méz (oximell simplex) a' mellyel tsak nem egyedül gyógyította-meg Brendel minden hideg-lelőseit — Az-is jó ital; midn egy ittze árpa-vízbe egy find'sányi mézet, és ugyan annyi, v. félannyi etzetet ereszt az ember, 's ezt fel rázván odja az ilyen betegnek. Itt azt kell meg-jegyezni: hogy némellyek, kivált az afszonyok közzül, a' mézet nem szenyvedhetik — A' tsupa etzet magában, v. tzuókorral együtt a' víz közzé elegyítettvén a' szegény tehetségű betegnek igen jó ital — A' mondott italokba gálitzkő savanyúságot, v. ha a' beteg gyenge, bort lehet elegyíteni —

4) Az ablakokat gyakorta ki kell nyitogatni; a' szobát etzettel sokszor ki kell füstölteni; a' fejeér öltözését, az ágy-ruháját a' betegnek leg-alább minden nap meg kell változtatni — 's a' t.

zik. Minden, még a' leg halálosabb mérgek-is, az emberi nemzetre egészben nézvén, mitsodák a' Vénusihoz képpest? Ez maga meg-mérge-síti az életnek kútfejét, a' lizeretnek édes érzését meg-keseríti, meg-öli, és el rontya az emberi magvat már a' kezdetében, és így még a' következő nemzésre-is ki-hat, bé-suhan még a' tsendes házi bődögságnak karikájába-is, el szakasztja a' gyermekeket a' szüléktől, a' házastársakat egymástól, és fel-óldozza a' leg szentebb kötölékjét az emberiségnek. Ide járúl még az-is, hogy ez a' tolvaj mérgek közzé tartozik, és magát éppen ki nem jelenti mindég mindjárt a' maga kegyetlen, és figyelmetességet indító történetei által. Egészben meg-lehet már mérge-sítve az ember, azonkívül, hogy arról leg-kissebet-is tudna, ahonnét származnak azok a' veszett követke-zések; úgy hogy közönségesen egészben gyökeret verni engedik az emberek, minekelötte a' szükséges ellent álló szerekhez nyú-nának, sőt még másokra-is reá ragasztják, azonkívül, hogy azt akarnák v. tudnák-is. Éppen ezért sokszor azt sem tudhattya az ember bizonyosan, ha vallyon az ember egészen ki gyógyúlt é vagy nem? és gyakran ebben a' kínos bizonytalanságban gyötri keresztül egész életét. Ha pedig az a' leg-főbb póltzra lépett, milyen otsmány pufztításokat téizen az emberi testben? A' leg-útálatosabb sebek takarják-bé az egész testet, a' tsontok össze-rágnak, egész tagok meg-halnak, az orr, és a' száj fedél tsontyai el-vesznek, és ezekkel edjött az ábrázat és a' beszéd, a' leg-kínzóbb fájdalmi a' tsontok velejének, kínozzák ezeket a' lizerentsétleneket kivált éjtfzaka, és az éjjeli nyugodalmat a' leg fájdalmasabb kínzássá változtatták. 65)

65) Ezek a' jelei az el-hatalmazott vénusi mérgek. A' vénusi méregtől származott sebeket

Egy fzóval a' Vénusi méreg mind egy sum- mába foglallya, valami tsak valamelly méreg- ben kínos, útálatos, unalmas, és rettenetes le-

meg-csméri a' gyakorlott orvos reá nézéssel; (mert azok többnyire rendes gömbölyü figurájúak, körös körül a' szélek valami veress és lágy ab- rontsal vannak körül kerítve, belöl az udvarok vagy fenekek alantabb fekszik, és szalonna szmü, a' belölök ki-folyó genyetség sárga és zöld,) és szagiálsal; mert ennek a' genyetségnek különös szaga van, a' mellyet az orvos meg érez. Sokban meg-eggyeznek ezek a' sebek a' víz — vagy az érző inak — rákjának a' sebével; de különböznek azoktól még is ezekben: a' rák sebek körülten lé- vő abrantsok felette kemények és halaványok, az udvarok pedig veressek. Mi nállunk a' föld né- pe, minden sebet, a' mellyet nem esmér, és néki mindazáltal szembentünd, nevez süly sebnek. In- nen már a' vénusi sebeket-is közönségesen sülynek nevezik. De igen sokat különbözik a' vénusi seb a' süly-sebtöl, mert ez; színére nézve turjagos v. halavány - kék, a' húsa a' sebnek fel puffadt spon- giás, foly belölle büdös veres genyetség, az egész seb könnyen vérzik. Ezeket a' különbségeket meg- tartani igen szükséges dolog; mert mind Magyar Országban, mind Erdélyben az Oláhok között már meg-esett dolog, hogy egész faluk, söt kör- nyékek süly név alatt (minthogy a' köz nép nem esmervén tsak annak nevezte, és nem-is ijjedvén- meg rajta, nem gyógyítottatta) vénusi betegségben fetrengettek, és sokan közzülök el-is haltak, míg az Ország észre vette, és gyógyítottatta volna, azomban hogy mindég-is terjedett. A' merre tehát sok hadi seregek járnak keresztül, szükség erre a' falukban vigyázni, hogy míg el nem terjedne, addig gyógyítottassák orvosokkal, mert egy különös tulajdon veszedelem-is van a' vénusi betegséghez kötve, t. i. minden nyavalyákra, a' mellyeket még

het, és ezzel a' méreggel még déványkodunk mi, midőn ezt apró tizifraság betegségének nevezük, fel sem veszzük ezt valamint a' köhögést és a' náthát, és el múlatyuk még az illen-

eddig esmérünk, vagyon példa, hogy magokban meg-gyógyúltak orvoslás nélkül, de a' venusi betegségekre nints, sőt még eddig azt tartjuk; hogy nevezetesen kenyesővel való gyógyítás nélkül soha meg nem gyógyúl, sőt mindegy nagyobbodik, és utóljára az egész testet meg eszi. A' torok, vagy a' nyeldeklő' fájása annyira tulajdona a' venusi mérég munkájának, hogy azt az orvosok, nem lévén más világos ok, mindég annak tulajdonítják, hanem ha szorossan az ellenkező oldaláról esmerik a' beteget. Ugyan az a' mérég különösen szereti magát befészkelni az orr rostás tsontyába, a' nyelv tsapra, a' függő ínre (velum pendulum palatinum) és ezeket el-eszi, ahonnet az ilyenek az orrokból szoktak az után beszélni; v. dunnyogni, de ezt a' szilly-is szokta tselkedni. Ez által a' mérég által okoztatott tsontok' éjtzakai hasogatásait, meg-lehet a' köszvény hasogatásaitól különböztetni, illy formán: a' köszvény' mérge inkább a' húsokat, vagy leg-ulább a' tsontoknak belső részét szaggattya, és ha a' köszvényes tagokat az ember meg-szoríttya, felette fájnak, éjjel és nappal majd egyformán kínoznak, az ágy melegében tsendesednek, a' hidegen nagyobbodnak a' hasogatások; ellenben a' vénusi mérég' hasogatása a' tsontoknak velejében van, a' mellyet a' betegek jól ki szoktak magyarázni, a' külső szorítás által nem fájnak nagyobbban, többnyire tsak az éjtzakát szeretik hasznokra fordítani, mint a' bagjok, az ágy melege által nagyobbodnak, ahonnet kéntelenek az ilyen szerentsélenek leg-édesebb álmokban is a' meleg ágyból ki-ugrani, és a' szaraz székeken a' hidegen herverni.

dő orvosi fzereket-is helyes időben az ellen hasznunkra fordítani, értvén ezt közönségesen és edgyenként. Senki sem gondolkozik arról, miképpen kellene ennek a' szüntelen alattomban előre tsúfzó döghalálnak gátot vetni? és a' szívem fáj, midön látom, miképpen kezd, az a' külömben virágzó, és erős izmos falusi nép, az az erős emberi nemnek fel-tartására nézvetulajdonképpen való mag, még a' mi környékünkön-is, ahol eddig még ennek a' méregnek a' neve esméretlen vólt, a' városoknak költsönözése által, már ettől meg-velztegettetni 66) a' midön olyan városokat látok, a' mellyekben ez előtt 20 esztendővel ez ritkaság vólt, és most már benne közönségessé lett, és másokat, a' mellyekről meg van mutatva; hogy két hármadréfe a' lakosoknak vénusi betegségben van, midön a' jövendő idöket eszembe veszem, és ennek a' méregnek meg-gátolatlan munkálódásából azt el-múlhatatlan következésnek találom, hogy utólyára mindenekre, még a' leg tiszteféségesebb nemzettségekre-is (a' pesztonkák és dajkák által) reá fog ez ragadni; midön elöttem a' leg szomorúbb példákat látom, (a' millyet nem régen tapasztaltam) hogy még a' leg-jobb erköltsü, a' leg-tisztefésőbb, és leg-rendesebb életü emberek-is minden feslettségeken és tudtokon kívül, ettől meg-vesztegettetnek, söt még az ártatlanoknak kolyibái-is, minden vétkeken kívül ettől meg-látogattnak! *)

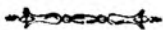
66) *Mi nállunk-is lehet így firatni már sok helyeket.*

*) *Szabad legyen nékem, azok közzül az ezer meg ezer általam tapasztaltatott történetek közzül, tsuk egyet elől-beszélleni, mert az nem régi eset, azomban az irtózásig meg-mutattya, mitsoda előre el nem látható szerentséllenség támadhat gyakran holmi fel sem vett okból — Egy, a' Városok-*

Itt van az ideje, hogy ennek a' terjedő gonoltnak gát vetessék, és arra semmi más esz- közt nem látok egyebet, az erköltsök jobbításá- nál, (kivált a' nagy városokban) az egészséget illető jó rendeléseknél, és a' népnek ennek a' méreguek természetéről való közönségesebb meg- világosításnál, és az abból következő veszedel- meknek, és kivált azoknak meg-esmértető, es el-változtató tudásánál. Az elsőt bízzuk a' bölts Elöljárókra (a' kik bizonyosan tovább hidegen nem fogják ezt a' tárgyat ízemlélni) a' másodi- kat ezen következő oktatásom által akarom vég- hez-vinni.

tól távol lévő, és a' vénusi betegséggel tellyesség- gel ismérletlen falunak, böllog lakosa; a' ki a' maga feleségével, és 3 gyönyörű elcven gyermekei- vel edgyutt egy paraszt jószágotskának a' birto- kában tsendes egygyűgyűségben élt; a' maga földje termésének az el-adása veget a' városba ment — szerentsés vására vólt, és egy kevéssel kelletnél több borotskát ivott; és boros fővel egy funda kur- va által el-ámíttatván, vénusi mérget kapott — Erről ő semmit sem tudván, visszsa-tert a' maga falujába a' magáéihoz, és ott mind a' feleségére, mind a' gyermekeire reá ragasztotta a' frantzut. Ezek a' szegény emberek semmit sem tudván erről a' nyavalyáról, nem gyógyíttatták magokat, a' mellyből a' lett: hogy ezek a' virágzó egészségű emberek kevés idő múlva az útállatosság példájai- vá lettek — Mivel fok helyyeken ettől a' betegség- től úgy félnek, valamint a' dög-haláltól; tehát ezt bé-jelentették az Uraságnak; a' melly-is mindiárt parantsolatot adott-ki ezeknek a' gyógyíttatások felől — Az Uraság' horbéllya válalta magára ezeknek a' gyógyítását, de a' mi leg-rendesebb vólt! egy szót sem tudott hozzá — Majd egész esztendeig hol nyálaztatta, hol a' belső részeket tisztíttatta, hol izzasztatta ezeket a' böllogtalan embereket,

Először: a' már el-ragadt vémsi méregnek a' jelei.

1. Ha az ember kevéssel az előtt valami személyt, v. valami dolgot, a' mellyben állati rélzek lehetnek, meg-illetett, még pedig olyan rélzzeivel, a' mellynek vagy igen vékonyok, vagy semmi bőrrel nintsenek bé-fedeztetve. 67)

azomhan utóljára még-is az egész munkából semmi se lett — Már a' szegény parasztnak az egész gazdasága félbe szakadt; minthogy az alatt az egész idő alatt semmit sem kereshetett, 's e' mellett az Orvoslás mindég költségbe került. Végtere annyira ment a' dolog; hogy a' költségeknek ki-fizet-keztése véget az Uraság a' parasztnak minden jó-zágotskáját kótya vetyére hányatta — Ekkor a' gazda, kétségbe esvén, el-szökött; a' felesége pe-dig 4 gyermekeivel együtt köldülésre jutottak, azom-ban hogy még ezen felül mindnyájan meg-is nyomorodtak! Senki tovább fel se vette őket! Nyóltz ejztendők múlva azután ez az aszszony a' Jé-nai Ispitályba kéredzett-bé, a' melly ötet mind ez ideig, a' pokolbéli kínokhoz hasonló fájdalmakkal kínozta — Halljátok-é ezt a' szomorú történetet? Ti? a' kik minden lelki-isméret nélkül mind ma-gatokat, mind másokat ezzel a' méreggel meg vesz-tegettek; és ebből utóljára még tréfát-is űztök — Illyen következése lehet sokszor egyetlen egy szem-pillantásnak-is! Ez annak a' baromi testiségnek a gyümöltse, ha az ember jól meg-vi'sgálja —

67) Az egész testnek a' külső színét bé-horltó felső vastag bőr, midőn az orr-lyukaihoz, az aja-kakhoz, a' szem pillájihoz, a' vég-hurkúhoz, az elő-bőr szélihez, a' tsets-bimbókhöz ér; el-fogy, és azután az egész orr, száj, torok, hurkák, szem-üregzeit, valamint éppen a' makk, a' tsets-bim-bók színcit, az egész úgy nev-zett külső bőrnek (a' melly 4 hártyából áll) csak a' leg-felsőbb hár-tyátskája fedi-bé. — Ezért van már az, hogy

3. Ha kevés, vagy hosszabb idő múlva azután (közönségesen 4. hét alatt) azon a helyen, (68) egygyet vagy többet észre vélzen az em-

vezek a' meg nevezett részek szokták többnyire a' venusi mérget el-kapni. — Ugy ne hizelkedjen pedig valaki magának, mintha a' vastag külső bőrrel bé-húzott részek el nem kaphatnák ezt a' mérget, 's következésképpen minden tartózkodás nélkül meg-illetgetnék a' frantzúsokat. Mert van arra példa, hogy a' bábáknak a' kezek nem lévén-is sebesek, minekutánna kéntelenítették volna, mestersegek szerint a' vénus leányait soká illetgetni, a' frantzu roájok ragadt. — Továbbá tudjuk, hogy vénu. i seb támad sokszor a' vastag külső bőrrel bé-húzott részén is az embernek. —

(68) Két nevezetes kérdés fordul itt elől — Edjik az: Vallyon meg-lehet-é határozni, 's annyival inkább 4 hetekre tenni a' venusi betegségnek az el-ragadása után a' külső bőrön való ki-ütését? — A' második kérdés pedig az: Vallyon a' venusi betegség mindég azon a' helyen üti-é ki magát, leg-először? a' mellyre első alkalmatossággal reá ragadt? — Nagy Orvosok, és sok példák tagadják, mind a' két kérdésnek a' közönséges, és minden ki-fogás nélkül való igazságát — Ugyan is, a' mi az első kérdést illeti: Fracastórius tapasztalta; hogy 1, 2 sőt néha 4 hét múlva se ütött-ki az el-ragadott venusi betegség. Tomitánus hasonlóképpen azt állítta — Turner pedig egy igen nevezetes példát-is beszél ennek az állításnak a' megerősítésére. Egy katonaságában, úgy mond, nem leg-szüzebben élt, de azomban soha semmi észre-vehető venusi betegséget nem szenvedett ember, minekutánna végső szabadsággal haza ment volna lakni, meg-húzasodott, el-venén egy bizonyosan egészséges, és szüz személyt, és azzal 10 esztendő alatt egészséges gyermekeket-is nemzett, 's az alatt maga is mindég egészséges volt, és tisztá életet élt.

ber, a' következendő bajok között: kis sebers
kék, de a' mellyek szalonnások, és nem akarják bé.

Ekkor azonban kezdett gyakran a' toroka fájni,
a' mellyet hólyag-húzóval sokszor el-hajtott Tur-
ner, de ismét mindég visszsa-tért a' baj. Jobban
körülnézven azután az Orvos a' beteget; úgy ta-
lálta, hogy mind a' két mandulája meg-volt gyúl-
ladva, és az edgyik azok között ki-is volt sebes-
sedve, a' száj-fedelén lévő hús, a' tsontnak egy
darab részével edgyütt ki volt éve, úgy hogy a'
dohány-füst-is keresztül ment az órrába azon a'
lyukon, a' mellyet a' vad-hús vett volt körül. Tur-
ner tehát ezt valóságos vénusi betegségnek talál-
ván, a' kenyésökhöz nyúlt, és ezt meg-is gyógyí-
totta; a' mellyből-is meg tetszik, hogy ez nem
sűty volt, mert úgy a' kenyésötöl nem tsak az
hogy meg nem gyógyúlt volna, de valósággal el-
is romlott volna. — Ezek szerint tehát nem lehet
meg-határozni a' vénusi betegség' ki-ütésének bizo-
nyos idejét. —

A' mi a' második kérdést illeti: a' most elől-
számlált Orvosok tapasztalásaiból világosan az-is
következik, hogy nem mindég azon a' részen uti-
ki magát a' vénusi mérég, a' mellyre reá ragad
először; mert külföldben ez a' volt katona, hogy
lehetett volna el minden a' testen látható, vénusi,
külső betegség nélkül, ha az a' mérég, azon
a' részen ki-is ütött volna, a' mellyre reá ragadt
leg-először; hogy pedig a' vénusi mérég va-
laha reá ragadt volt, azt a' most le-írt betegsége
bizonyította — Úgy lehet tehát a' vénusi mérég-
ről gondolkozni: hogy mind az, valami tsak ab-
ból a' taknyos nedvességbe nem ragad, egyenesen
a' vérbe veszi magát, és azzal forogván, meg-
eshetik, hogy olyan szerentsésen téhólyog, hogy
a' testből egészfzen ki-száll, és innét lehetne ki-
magyarázni azoknak a' ditsekedő Vénus bajnok-
jainak a' szerentséjeket, a' kik azzal kevélykednek,
gyógyúlni

gyógyulni, v. szemöltsők, és kis hús ki-növések, v. gyúladás, v. valami takonynak a' ki-folyása, (ha az taknyot el-választó rélz) dagadások, fáj-dalmak, és közel lévő ikrás húsoknak meg-ke-ményedése. Ha ilyen jelenések állanak elől, akkor bizonyosan meg van az ember mérgesítve, és ha szintén még csak azokon a' helyeken van is a' mérge, de még-is izükség, hogy az embert magát mindjárt valami alkalmas Orvosra (de nem ámtóra, se nem borotválóra) bízva, hogy el-nyomattathassék, minekelőtte a' többi nedvességekbe által nem mengyen, és közönséges mérgesítést nem okoz.

3. Ha pedig a' távol lévő helyeken dagadnak-meg az ikrás húsok. Külömbkülömb formájú ki-ütések, v. sebek, v. hús szemöltsők támadnak, nevezetesen ha a' nyelv tsap, v. a' száj fedél (palatum) kezd fájni, v. a' szemek meg-gyú-

hogy ámbátor minden roszszon keresztül mentek-is, mindazáltal reájok soha semmi venusi betegség sem ragadt — Ez az állítás nem példa nélkül való a' természetben. Ugyan-is ha a' nem be-ültött, hanem az el-ragadot: himlőt meg-vi'sgáljuk, meg fogjuk tapasztalni; hogy a' sem azon a' részen szokta magát ki-adni, a' mellyre leg-először reá ragad; hanem egyenesen a' vérbe menvén, azonkivül, hogy a' testen leg-kisebb látható sebet-is tsinálna, és a' vérrel így forogván, idővel jön-nki azután valahol a' bőrön — A' veszettég' mérge hasonlóképpen minden harapás, v. seb nélkül is el-ragadhat; és van reá példa, hogy az el-ragadás után esztendővel adta-ki magát — És így még nem bizonyos az ember a' vénusi veszedelemtől való meg-menekedésről, ha szintén a' gyanúsan megilletett helyen semmi seb nem adja-is ki magát — Swieten azt mondja; hogy a' vénusi mérge többnyire ott adja-ki magát, ahová ragad leg-először; de azonban nem mindig —

ladnak, v. a' homlokon mindég veres varas, elzáradó fók kezdenek ki-verödni; akkor meg-esméri az ember, hogy az egéiz test a' méreg által meg-veztegettetett, v. véghez ment a' közönséges mérgezés.

A' vénusi méreg által lehető meg-mérgezés-tést el-távoztató regulákat, a' következendökre lehet húzni.

1. El-kell kerülni az olyan afzszonnyal való nagy barátságot, a' kinek egésséges vóltáról nem vagyunk egéizen meg-gyözöttetve. És mivel a' vénusi betegség lehet olyan állapotban, hogy kívülröl tellyességgel meg nem lehet esmerni, tehát következik, hogy az ember soha bátorságban nem lehet, és hogy tsak ez az egygyetlen egy meg-örzö orvosság marad-fel, a' házasságon kívül az afzszonyokkal való társalkodást egéizfzen el kell kerülni.

2. Senkinek se tsókollya meg az ember az ajakát, a' kit az ember testének állapottyára nézve izorossan nem esmér. Igen nagy bölödgatlanság tehát a' tsókolódást közönséges betsület' jelévé tenni, és izzonyodom a' midön látom, hogy sokszor az úttzán lévő jeles gyermekek minden mellettek el-menö emberektöl külömbség nélkül meg-tsókoltnak. Ezt egy átallyában meg nem kellene engedni. 69)

69) Minden ember' tüdején veszett levego jönki, de az edjikén több mint a' másikén. Ennek a' ki-lélegzett levegönek, minden veszettsége mellett is, az egésséges emberben semmi szaga nints; ellenben az minden beteges emberben büdös, és az egésségtelenségnek a' mértéke szerént egyikben fokkal büdösebb, mint a' másikban. Ez a' lélekzés' büdössége származik a' test nedvességeinek rothadt vóltától, a' bél hurkákban lévő holmi tisztátalanságtól, az ott fézkelö gilisztáktól, a' rothadt hi-degleléstöl, némellyekben a' has tisztító orvossá-

3) Senkivel se hállyon az ember, a' kit közelről nem esmér.

goktól — A' következendő módon mégyen ez véghez: a' rothadt budös részetskék bé-szívódnak a' hurkákból a' tej-edényekbe, onnét mennek a' hónully alatt lévő vér érbe, innét a' nagy vér érbe, innét a' tüdőbe, és itt választódik ki a' vérből az u' budös materia — A' test — és a' levegő-ég — mértékletétől, az élés-módjától fugg, hogy edjik embernek a' nedvességei több rothadt részetskékkel vannak tele mint a' másiké; 's következésképpen ugyan azoktól fugg, hogy edjik embernek a' száján ki lélekzett párája budösebb, mint a' másiké. Innét van már; hogy az epés mértékletü embernek budösebb a' szája, mint a' szellő virgontz emberé — A' Frantzia szája budösebb, mint a' Németé — Ezekből tehát világos; hogy nem mind egy akárki által tsókolgattatni, és igazsága van Weikardnak, a' midön azt írja: hogy ő mindég meg-haragszik, a' midön láttya, hogy az egészségtelen vén aszszonyok olyan hevesen tsókolgattya a' gyenge kisedeket; és azt állittya; hogy azoknak, a' menyeknél, és a' hozzájuk hasonlóknál egyebet meg tsókolni, meg nem kellene engedni; mert már tapasztaltatott, hogy az által a' kis gyermekek betegesekké lettek — Nem tréfa az, midön valamelly szárazbetegségben, súlyhen, v. más betegségben kínlódó lázár tsókolgattya az embert! Weikárd írja: hogy ötöt egyszer egy száraz betegségben kínlódó igen tüzesen meg-tsókolván, uzután 4 hétig mindég köhögött, és 8 hétig mindég boszszankodott; és azt mondja: hogy ha akkor hatalmában lett volna, olyan parantsolatot adott volna ki, hogy ezután ne szabad legyen egyebnek tsókolni, és magát tsókoltatni, hanem csak az egészséges leányoknak — A' tsókolgatás által (ha t. i. az a' száj ajakúra esik) egyik embernek a' nydla a' másikra ragadhat. Hoffmann

4. Ne végyen az ember magára olyan inget, v. olyan alsó ruhát, és ne feküdjön olyan

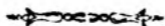
ezt a szerelmesek között meg-esni állítja, és azt hiszi, hogy abból származik azoknak az egymás eránt való indulattyaok — Willis azt mondta: hogy azok az izgatások, a melyek a tsókbéli nyál által az ajakon lévő érző inakon meg-esnek, a meszszebb lévő tagokra-is el-terjedhetnek, és az az ötödik pár-érző-in ágainak az elszéledése, és az oldalbordák között lévő érző-inakkal való öszve kötése által megnyen véghez. Tehát a nyálnak a természetét-is meg kell gondolni, midőn a tsóknak a természetéről helyesen akar az ember ítélni — Az egészséges nyálnak gyógyító és fel-olvasztó ereje van, úgy hogy azt kár nélkül nem lehet el-prédálni; ellenben a veszett részetskéekkel tellyes nyál veszedelmes — A nyál az éhség által bűdössé, tsípössé, mérgeessé lehet. Tschirnhausen egyszer három nap nem evett, és akkor a tsípös nyál miatt a fogai mind meg-lódultak, az ínye, és az egész szája öbli mind ki-sebesedett — Weikárd emleget egy embert; a kinek a nyál a füle háta megett tett hasításból mindég folyt, az olyan tsípös volt, hogy ha az egészséges testre reá futhatott, azt mind ki-ette — A kényesöböl tsinált orvosságok által-is, úgy meg-tsípösödik a nyál, hogy midőn a nyálazás a miatt meg-esik, a torkot, a száj öblit, az ínyeket mind ki-eszi, és meg-sebesíti, a fogakat mind meg-lódítja, a mint ezt magam számtalanul tapasztaltam a frantzúsok orvoslása alkalmatosságaival; sőt Weikard azt állítja, hogy a kényesö örökösen-is elronthattya a nyálat: mert ő esmért olyan embereket, a kiknek az abból készült orvosság által úgy meg-romlott a nyállok, hogy minden fele orvoslás által-is, soha többé jól nem emészthettek — Egy szóval ezekből világos, hogy nem tréfa portéka, minden ember

ágyba, a' mellynek kevés idővel az előtt olyan személy vette volt hasznát, a' kit az ember egéltizen nem esmér. Tehát a' Vendégfogadóknban az ember v. szeme előtt húzassa bé tilztánn az ágyat, v. a' maga ruhájában feküdjék tsak felül reá. 70)

nyálát a' tsók által belénk eresztteni — Furtsa történet az; a' mellyet Weikard egy Olaszról beszéll; t. i. azt egy Német leánnyal való tsókolódásért minekutánna jól meg-dönggették volna; a' tsupa tsók miatt a' frantzú-is el-lepte.

Az idegenek, kivált a' főbb Rendeink közzé, nagyon bé-hozták a' tsókolódást, ámbár azt dítsetére a' Nemzetünknek meg kell vullani, hogy arra nem igen hajlandó a' Magyar, és igen böltsen! Külső Országokon ozzel az ember olyan nagy bajban van, hogy a' kit soha sem látott-is meg-kell tsókolni, hanemha a' betsület ellen akar véteni, pedig tsak egy vénusi sebetske légyen valakinek az ajakán, már egy tsók által reá ragad a' vénusi méreg. Egy Német Kapitány bé-menvén egy Magyar Uraság' bállyába a' felső Vármegyékbe, a' midőn mindenektől sorra tsókoltatott volna, egy tisztes nagy Magyar Ur azt nem tselekedte. Ezen a' Kapitány el-fahadott sírva. Ezt meg-értvén azon igaz Magyar Ur; azt izente néki: ő senkit a' hitvesén kívül nem szokott meg-tsókolni. A' dajkákra-is szükség volna reájok parantsolni, hogy házalván, meg ne engedjék a' kis gyermekeket mindennek tsókolni. Nem parasztság hát nem tsókolódn; hanem okosság.

70) Ezért nem jó az itt házaló 'Sidóktól, és az ótska ruha árulóktól venni (ha szintén nyereséggel esne-is) ruhákat, sőt talám semmit se; pedig úgy vettem észre, hogy némelleyek, a' kik arra nem szorúltak-is kapnak az ilyen nyereségen. De meg-lássák, hogy egy hóit krajtzár nyereségért életet veszedelembé ne ejtsék! A' városokon veszedelmes a' nagy hit. — Hildanus ezt a' történetet

5. Semmit se vegyék az ember a' szájába, a' mi kevéssel az előtt másnak a' szájában volt, p. o. pipát, *) fúvó musikát, ivó poharat, 71) kanált. 's a' t. 72)

beszélli: Egy Kisasszony a' farsangban, egy Urfinak a' ruhájába fel-öltözvén, kevés idő múlva nagy beteg lett, úgy annyira, hogy sem nem járhatott, sem a' vizelletét sem a' ganaját nem tartotta. Hildánus oda hívattatván, meg-ví'sgálta a' beteget; és úgy találta, hogy az a' személy a' frantzúnak már a' leg-nagyobb mértékében volt, a' midőn a' vénusi fekélyek már a' belső-részeire is bé vették magokat — Ezt látván az Orvos, faggatni kezdte a' leányt, hogy mit tselkedett? De ez hatálig eskuvésseltagadta, hogy valaha sérjfit esmért volna; hanem a' farsangi tréfáját el-beszélte. Ekkor a' mondott ifjat az Orvos mindjárt meg-ví'sgálta, és úgy találta; hogy azt a' frantzú már majd egészszén meg-ette — Látni való tehát, hogy ez az ártatlan leányka annak a' feslett ifjúnak a' ruhájáról kapta-el a' frantzút, a' ki-is kevés napok múlva a' meg-ví'sgálás után nagy kínok között meg-hólt — Szomorú bálozás volt ez!

*) Az olyan pipát, a' mellyből már valaki pipázott, soha nem kellene másnak a' szájába venni, kivált az olyan helyeken, ahol a' vénusi nyavalya igen közönséges. Kevéssel ez előtt gyóvítottam, a' szájban volt egy olyan vénusi sebet, a' melly egyedül az ilyen pipától támadt.

71) Botallus írja; hogy egy igen hetsülletes, 's ő véle már régen esmerős ember, a' midőn egy már 16 hólnapokig a' frantzú kegyetlen fájdalommal kínlódó emberrel egy pohárból edjutt ivott volna: a' vénusi mérég által meg-vesztegettetett — Ugyan az a' gyönyörű virág hasonló módon egy más emberre-is rá ragasztotta ezt a' betegséget; de ebben a' volt a' különös, hogy ezen még

6. Szorgalmasan el kell kerülni, hogy az ember az árnyék izékeken kivált a' nemző tagjaival, meg ne illesse azt a' helyet, a' mellyen az előtt valami vénusi méreggel megvefztegettetett ült. 73) Éppen így kell a' kö-

2 hólnapok múlva ütött-ki leg először ez a' mér-
reg —

72) Az egészségre való el-múlthatatlan szoross vigyázás kívánnya tehát azt meg, hogy minden asztalon ofztogató kanál legyen, és senki a' maga szájában vólt kanáljával a' tálba ne nyúllyon; minden maga tányérjára szedjen magának etelt, hogy ne keutelenítettessenek a' tálból edjutt enni, mindennek magának külön ivó pohara legyen; a' mellyeket még eddig a' köznép nállunk csak kevely-ségnek nézett. Ugyan is nállunk a' köznép egy pohárból, egy tálból, egy kanállal szokott enni, sot pohár nélkül egy palatzkból, és korsóból inni. Ebben a' tselekedetben van undorodás-is, mert belé nyálaz az ételbe és italba más, de nagy vesze-delem-is; mert nem csak a' vénusi mérreg ragadhat a' nyálhoz, és nem csak vénusi sebek lehetnek a' szájban, hanem más nyavalyák-is. Nem kell tehát ki nevetni azt a' feletmet; melly szerént némel-lyek más után nem mernek oblitetlen pohárból in-ni, hogy száj sújást ne kapjanak. A' pipázásban is nagyon bátrak nállunk a' hazafiak; mert akár-ki pipájából, ha akkor szítt-is belőle, készek mind-járt hevenyében, talám még nyálás lévén-is, do-hányozni. Külső Országokon, kivált a' nagy vá-rosokon ebben igen bálts szokás van. Ott minden ember, minden pipa dohány' ki-szívására új pipát és szárat kap, és az igaz, hogy a' pipának az árrát-is mindég meg kell adni, de az a' dohány-nyal edjutt-is mintegy egy krajtzárta mégyen, és azokból a' pipákból vendég Joha többet nem pi-pázik.

73) Kivált a' vendég-fogadóokban szükség erre vigyázzni.

zönséges kristély-tsükre, és más eszközökre-is vigyázni. 74)

7. Igen sarkalatos és nagy vigyázást érdemel az emlök által meg-eshető elragadása-is ennek a' méregnek. A' vénusi méreggel telyes dajka elragaszthatta azt a' gyermekre, és viszont a' gyermek a' dajkára. Nagyon szorosan meg-kellene tehát a' dajkákat, kivált a' nagy városokban, vi'sgálni. Stoll 40 közzül, a' kik dajkának kínálkoztak, tsak egygyet talált gyanúság nélkül valót és bátorságot. Azokra az Aszszonyokra-is, a' kik sok helyeken a' tsetset ki szokták szopni, vigyázni kell. Ha ezek vénusi betegségben vannak, elragaszthatták ezt a' mérget, és van reá példa; hogy egy ilyen aszszony sok derék anyákat bé-fertéztetett. 75)

74) Astruc sok olyan példákat beszéll, de még-is leg-nevezetesebb az, a' melyet Schenk illetéknéppen ír-le: 1577, esztendőben Decemberek 11. napján Morixának Brün nevű városában valakik tsak a' ferdoben meg-köppölyöztették magokat, mindnyájan olyan otsmány frantzúba estek, hogy azt irtózás nélkül le-beszélni nem lehetne. Az nevezetes volt, hogy némelyek nyóltzad napok, mások két hetek, viszont mások egy hónap múlva kapták-el a' maga erejében ezt a' nyavalyát — A' tanáts vi'sgáltatván ennek a' szomorú történetnek az okát, ki-sült, hogy ez a' méreg a' frantzúval meg-fertéztetett köppölyözö vas által ragasztott-el mindenekre. —

75) Barry írja-le ezt a' példát ilyen formán: Egy a' gyermek-ágyas aszszonyok tejét pénzért ki-szopni szokott aszszonyok a' szájában vénusi sebek voltak, a' melyeket ő a' keresetének el-vesztésétől való félelemnek miatta el-ritkolván, sok derék házakban lévő anyákra reá ragasztotta a' Junda fratzút — Ebben a' történetben minden szerentsellen anyának leg-először a' tsets bimbóján

8. A' bábáskodásnak-is minden munkájában nagyon kell vigyázni, nem tsak a' bába mesternek, a' ki, ha tsak valami kis seb van-is a' kezén, igen könnyen el-kapja a' vénusi mérget 76) hanem még a' szülőnek-is, mert ez-is el-kaphatja azt ebben a' munkában, ha a' bábának a' kezein vénusi sebek vannak. 77)

támadott a' vénusi seb, 's az után úgy terjedett az el az egész testen — Ezek az aszfszonságok reá ragasztották a' venusi mérget a' férjeikre, és az emlőjökön lévő kisdedeikre, 's ezek az utólsóbbak többnyire mind meg-is haltak — Swieten látott egy olyan kis gyermeketskét, a' kire a' száj fedél tsontyától a' frantzu által meg-fosztatott dajkáról, a' szoptatás által a' vénusi mérget reá ragadott, és a' miatt 3 hetek múlva meg-is halt — Vercelloni írja; hogy egyszer egy egész városra reá ragadott a' frantzu az által, hogy két el-hagyatott, de azomban frantzús gyermeketskét, sok oda való aszfszonyok szánakozásból sorba meg-szoptattak —

76) D. Boer, a' Bétsi Ts. K. Udvari Bába Mester, a' szülő Háznak Bába-Mestere, a' gyakorló bábáságnak Közönséges Tanítója, a' kinek, mint különös szívességű tanítomnak sokkal tartozom, éppen így járt: a' jobb kezén lévő mutató ujján egy kis kartzolás volt, azomban egy vénusi méreggel tellyes szülő körül munkálódott, 24 óra múlva az ujjja meg feketedett, és a' fene kezdett annyira dolgozni, hogy már el volt végzve, hogy el-vágattassék, a' midőn egy kis időt hagyván még fel, tsak ugyan az életre jött az ujjja; de nagy bajjal.

77) A' vénusi betegségben a' bizonyos; hogy nem lehet egy közönséges, és minden személyekhez egyaránt hozzá illő élés módját meg-határozni; mivel azt tsak a' különös környül-állások szerint lehet ki-választani. Mindazáltal a' követke-

II. A' himlő — és a' veres himlő —
mégérül.

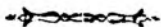
Ezek a' kétféle mérgek arról nevezetesek; hogy mindég hideglelést, és a' bőrön való kiütést okoznak; és az elsőbb genyettséggel meggyült pattanásokat, a' második pedig kis veres főtotskákat tsínál, azomban minden emberben csak egyfzer dolgozhatnak úgy mint mérgek.

zendő dolgokat a' vénusi betegségben a' leg-több elo fordulható történetekre lehet reá szabni — 1) Semmiféle mértékletű levegő ég jobban nem árt a' vénusi betegségben, mint a' hideg. Ezt tehát a' Vénus sebeinek szorgalmasan el kell kerülni — A' meleg tartományokban ez a' betegség sokkal gyengébb, és könnyebben-is gyógyítható, mint a' hideg környékeken — A' hideg ebben a' nyavalyában a' gyúladást nagyobbítja, a' ki-folyást elnyomja, és ezt a' mérget más nemesebb részekre kergeti — Ha ennek az orvoslására a' kényesöhoz kellett nyúlni, azomban a' beteg magát melegben nem tartja, sőt valósággal még meg-is fázik; akkor az egész orvoslás füstbe mégyen — A' rothadt párákkal telyes meg-veszett levegő hasonlóképpen veszedelmes, nevezetesen az élet-erőt annyira elnyomja, hogy az a' szükséges erővel és tartóssággal a' nyavalyának ellent nem állhat, és azt meg nem gyógyíthattya — 2) Ha a' betegnek olyan változásai vannak, a' mellyek a' gyúladástól származhatnak, akkor sokkal szorgalmasabban meg kell válogatni az ételek' nemeit, mint az olyan állapotban, a' mellyben semmi gyúladásról nem lehet gyanúskodni. Ugy az első esetben nem tsuk az, hogy könnyebben szenvedhetővé lesz a' betegség, hanem hamarább, és könnyebben is fog gyógyúlni, ha tsupan a' plántákból készült ételekkel, és könnyű vizes italokkal él a' beteg. Ellenben ekkor a' részegítő italokat, a' hús-

Ezeket a' mérgeket igen jól el lehet kerülni, csak az ember őket meg ne illesse, és így csak a' betegnek, v. az ő el-választott részeinek, v. az ő általa meg-illetett dolognak, v. a' teste körül lévő ki-párolgásnak meg-illetését távoztassa el. Mert hogy a' himlő mérge a' levegő által megszűzire el-vitettethessék, és az által el-ragad-

ból — halból készült fűszerzamos ételeket el kell távoztatni — Ha pedig semmi gyúladásról nem lehet gyanúskodni; akkor éppen nem szükség, hogy a' beteg a' maga szokott élése' módjától el-álljon; csak éppen hogy mindenekben mértékletes legyen. Tehát mértékletesen mind húst ehet, mind bort ihat — Sőt a' taknyos, 's érzéketlen mértékletű emberekben még segíti a' gyógyulást a' valamenynyire hevítő és izgató élés-módja. Csak egynéhány eledelektől kell magát tellyességgel el-fogni a' betegnek, millyenek p. o. az igen savanyú, a' jelette kövér ételek, főképpen pedig a' disznó hús.

3) Szükség, hogy az ilyen betegek a' nagy indulatokban meg-zabolázzák magukat, és a' mennyire csak lehet, mindegy nyugodt es tsendes elmével legyenek. Semmi nem árt pedig annyira ezeknek, mint ha a' búja képzelődésnek, és a' részegségnek adják magukat — Hogy pedig a' bujaságban való jrlettségnek véget kell vetni, az azon kívül-is, hogy másra rá ragadna a' betegség, tudni-való — A' ki kényesével el; az őrizkedjen minden haragtól, és minden más kegyetlen indulatoktól; mert ezek ilyenkor nagyon veszedelmesek — A' mértékletes mozgás hasznos, mindazáltal annak, akkor midőn ez a' betegség az embernek valami bizonyos tagját lepi-meg, nagyon módjával kell lenni, hogy t. i. a' fájós rész egészszén meg-ki-méltethessen, és semmi úton módon v. meg ne dör-göltessen, v. meg ne nyomattasson — A' többi ide tartozható élés-módja' reguláit az orvosra kell vizni, a' melyeknek olyan természetűeknek kell

hasson, azok régi meg-tzáfolt mesék. Következésképpen az ellenemondhatatlan igazság, hogy nem izükségesképpen való betegségei az embereknek, és hogy ezeket el lehet kerülni, 's hogy ha ez közönségesen meg-esne, így tellyességgel ki-is lehetne azt irtani, a' mellyet már némelley tartományok véghez-is vittek. *) Minthogy pe-

lenni, a' mennyire tsak lehetséges, hogy a' beteg a' hivatalos munkáji után szintügy jár hasson, és a' társaságokban egészségesnek tessen — Sok történetekben véghez-is lehet ezt vinni, tsak hogy a' beteg az Orvos engedelmességével vízfzja ne eljen, és az orvoslást hájjába valóvá ne tegye az által —

*) Nagy betsültre méltó a' Hálai Közönséges-Tanító Junker Úrnak a' szorgalmatossága, annak a' nagy igyekezetnek a' tökéletességre való vitelében, (a' himlo ki-irtásában) a' melly ha szintén még véghez nem ment-is, mindazáltal azt igen dltseretes dolog a' végére fíttetni — En ugyan meg-gyöztettem arról, hogy az emberek közönségesen vétettétvén, még arra nézve elégé meg nintsenek világosítottva, és az erköltsökre nézve még nem elegendőképpen gondolkoznak jól; hogy ezt az igyekezetet a' végire fíttetni kívánnák (már pedig annak leg-alább Európának a' pallérozott részeiben közönségesnek kellene lenni, ha abból valami hasznot akarnánk várni), és hogy még 100 v. egynehány 100 esztendő kivántatnak-meg arra, hogy az emberek az okosságnak és a' jóságnak azt a' mértékét elérhessék — De ez éppen nem ellenvetés (a' mint némelleyek gondolkoznak) a' mostani igyekezet ellen; mivel éppen azért, hogy ez jövendőben meg-eshessék, szükség ahoz még most készülni, és a' ki ennek a' tzielnek az el-érésén most dolgozik, az emberektől éppen azt a' betsületet, és köszönetet érdemli, mint a' ki azt valaha véghez fogja vinni, a' mel-

űig ehez a' közönséges haszonhoz, mind addig, míg az emberek erről közönségesen meg nem gyozottettek, sőt még az Orvosok magok-is imitt amott valameddig ennek ellent mondani meg nem izűnnek, semmi reménység uints; tehát csak a' van hátra, hogy ezt a' mérget, a' mellyet nekűnk óh! fájdalom, a' mostani környűl-állásokban mint izűkséges roszszat kell gondolnunk, a' mennyire lehet enyhittsuk, és ve-

lyet a' mostani előre való készítés nélkül lehetetlen lett volna valaha tökéletességre is vinni — Az erre tzelező leg-főbb dolgokat meg lehet látni a' Junker munkájában, a' mellyet ő: A' himlő ellen való tárnak, és a' himlő ellen való köz-hasznú tanátsoknak nevez — Az én munkámat-is meg lehet eről nézni: A' himlőnek ki-irtására való nagy reménység; nevezet alatt — (Ezt lehet találni az én köz-hasznú írásimnak az első kötésében) — Ez az egész mesterség rövideden abban áll, hogy minden helyeken a' himlőző gyermekeket az egészségesektől mindjárt el kell választani, az az, őtet az olyan emberek' társaságától el kell fogni, a' kik még soha sem himlőztek. Így ez a' mérge azon a' helyen minden illyen alkalmatossággal el fog őltatni, és ha ez Európának a' pallérozottabb részeiben mindenűtt meg-esik, úgy a' papiroson ki lehet számlálni, hogy 4 esztendő alatt az egész Európában egy himlőző ember se fog találtatni, és így itt egy tsepp himlő mérge se fog lenni, mivel tudjuk, hogy ez a' mérge csak az emberekben támad. Minthogy tehát a' himlő mérge csak az emberekben származik, és csak a' meg-illetés által ragad-el: tehát az ellene mondhatatlanúl következik; hogy ha ennek a' mérgeknek semmi emberi test nem nyűjtódik, a' mellyben ismét ki-kelhessen, az magában el fog aludni, éppen úgy, valamint hogy a' tűz el-aluszik, ha az ember semmi éghető dolgot nem rak red —

szedelmes vóltát kissebbítsük, és erre minden tapasztalások szerént nints más mód, a' mester-séges bé-óltáson kívül. 78)

78) *A' Himlő a' Görögöknél és a' Rómaiaknál ismérten betegség vólt, és Európába Asiából hozták által leg-először a' Keresztes Katonák. — Az egyforro hideg, a' melly a' borön lévo jakadékok, azoknak genyetségesedése, és utólyára az abból maradt varnak támadása, és ugyan ennek a' le-húllása által szokott véghez menni.*

A' himlőt meg-előző változások éppen tellyességgel meg-egyeznek a' forró hidegeket meg-előző jelekkel; azért bizonyos jelei a' ki-utendő himlőnek nintsenek. Leg jobban lehet pedig vetni hozzá, hogy talám himlő jön valakire, a' következőkhől: a' torok, a' derék, a' tsipök, a' vékonyak fájásából, a' zavaros vizeletből, a' szájból ki-jövő valami bizonyos szagból, de mindezek-is tsak akkor lehetnek jelek; midön a' himlő a' szomszédban van, a' beteg még himlős nem vólt, és lehet hozzá vetni, hogy a' himlőt valaki reá ragaszthatta. — Némellyek a' himlőt minden változás nélkül kapják-el, és ugyan úgy ki-is állják. — Az hogy bizonyos jelei a' himlőnek nintsének semmitse teszen; mert mihent az embernek vannak okai, hogy a' himlőzésről gyanakodjon, mindjárt ahoz illendő rendeléseket tegyen, és így az egész dologból semmi veszély nem következik. — A' himlő tsupán tsak egyik emberről ragad a' másikra; és az benne igen különös, hogy minden emberre tsak egyszer ragad-el. — A' himlő mérge nem áll a' levegőnek meg-veszésében; jőt a' levegő-ég által nem-is ragad el, azt ki vévén, hogy közzel a' beteg teste körül lévő levegő-ég tsak ugyan tele van himlő méreggel, és ezt a' betegséget el-is ragaszthattya. Tehát a' hi úgy el-kerülheti a' himlősökkel való társalkodást, hogy soha se azokkal magokkal, se a' kik körülöttök járnak öszve nem

jön, az a' himlőzést örökre el-távoztathattya. — himlő mérgé magában nem el-szálló természetü, hanem a' betegség alatt, a' test' meleg ki-párologása által valamennyire ollyanná lesz; 's innet az egy szoross szobában együtt lakókra könnyen el-is ragad. Ellenben a' holt himlősökről jóha másra által nem megyen — A' leg-hegyetlenebb és a' leg-el-szállóbb himlő méreg az, a' melly a' ki-párologás által ragad-el; mert ez a' lélekzés, és a' bőrön lévő bé-szívó edények által ragad-el, és egyenesen a' nedvességekbe megyen által. — Ellenben a' himlőből való genyetség ha valamelly egészséges testre reá kenetik-is, de ha az a' testről ismét mindgyárt le-töröltetik, és le-mosatik; a' himlőt semmimódon el nem ragasztya. A' himlő kiváltképpen a' genyetségesedés előtt, és az el-száradásakor leg-könnyebben ragad el. Tehát a' himlő genyetség, és a' himlőből való méreg által ragad-el leg-könnyebben a' himlő. A' himlő' mérgé el-lappang 3—11 napokig is, míg ki ut, és az, hogy később vagy hamarabb üssön-ki a' himlő valahin, függ minden embernek a' különös természetül. Mert ha egyszerre bé-ölyük-is a' himlőt sok emberekbe, tapasztaljuk, hogy egyikén hamarabb, a' másikon pedig később ut-ki. — A' himlővel edgyütt más ragadó nyavalya is reá ragadhat egyszerre az emberre; p. o. illyen a' veres himlő 's a' t. Illyenkor ha a' másik el-ragadt nyavalya a' himlőnél frissebben dolgozik, elebb-is ki-üt az emberen, 's el-múlván ez, úgy jön elol azután a' himlő. — Némellyre tellyességgel reá nem ragad a' himlő, ha szintén az a' méreg a' testébe bément-is. Ez onnét bizonyos, mivel a' hol a' himlő uralkodik, sokakra el nem ragad, ha szintén himlősök még nem voltak is, és a' himlősökkel társalkodnak-is. Sőt vannak ollyonok, a' kikre egész életükben a' himlő el nem ragad, pedig a' kiktől kérdés se lehet, hogy a' himlő mérgé valaha belesjek nem ment volna, a' midőn a' himlősöket meg-

illettek, azokkal együtt ettek 's a't. Csak úgy kell hát a' himlő mérgeiről gondolkozni, mint a' tuzról, t. i. a' tüz minden hozzá közelített testben munkálódik, de nem minden testet lobbant-fel lánggal, a' melly nem a' tüz, hanem annak a' testnek a' természetétől függ. — Mind ez ideig úgy vélekedtek az Orvosok, hogy az embernek a' nedvességeiben van az a' tehetség, vagy alkatás, melly szerint a' himlő mérge be-menven az emberbe, azt magokba vegyék, és himlővé-is változtatják. De ez a' vélekedés hibás. Mert közönségesen, ha minden betegségnek a' származását, mindég csak a' nedvességeknek a' hibás voltából akarjuk magyarázni, mint ez előtt tselekedtek az Orvosok, úgy meg nem gondollyuk eléggé, hogy az élet és az egészség, nem csak a' testnek a' nedvességeitől, hanem annak a' kemény részeitől-is, p. o. az inas húsoktól, az érző inaktól, az edényektől, a' belső részekből, szintúgy függ. Mert a' nedvességek a' kemény részekben vannak, sőt azok által készíttetnek, mozgattatnak, valaminthogy ellenben a' kemény részek is a' nedvességek által tápláltatnak. A' testnek tehát a' kemény és a' folyó részei egymással el-válthatatlan egygyességben vannak, és az egyiknek az állapotját, éppen meg nem lehet különböztetni, a' másikkal a' környüldllásától. Kivált az érző inak leg többet tsindlhatnak a' nedvességekre nézve, mert azok változtatják azokat hasznosokká, vagy károsokká, p. o. ha meg-haragszik a' szoptató Dajka, a' teje olyan mérge-sé válik, hogy attól a' gyermeket a' nyavalya ki-üti. A' harag mit csinál a' nyálban? az epében? Jellebb már le-írtam. Ugy de a' harag által az érző-inak jönnek zürzavarba, és így a' nedvességek-is azok által változtatnak-el. Hasonlóképpen midőn a' himlő-mérge a' testbe megyen, az-is nem a' nedvességeket, hanem az érző inakat izgattya-fel, 's azok meg zavarodván, készítenek azután a' himlő mérgehez hasonló mérget a' vér-
ből

ból. Midőn pedig sok himlő-méreg készül már a vérből, akkor azok martzongják az érző-inakat; és innét származik már a himlőben lévő hideglelés. — Hogy tehát némelyekben a himlő meg nem fogonszik, ez az oka: mert az ő érző inaik nincsenek olyan állapotban, hogy a himlő mérge által fel-izgattathassanak. — Az emberek mikor egészesek is nem a nedvességek, hanem inkább a kemény részek, 's nevezetesen a különböző érzékenységu érző-inaik által különböznek egymástól — és egyedül csak azoktól függ az, hogy a mi egy embernek hasznos, az a másiknak veszedelmes, a mi egy embernek szép, az a másiknak rúttnak tetszik 's a t. Némellynek a legkegyetlenebb Orvosság használ, és másnak ugyan az a szer méreg. A melly virágot némelly szeret szagolni, ugyan attól más el-ájúl. Némellynek a rák-szem használ, más pedig attól meg-dagad a mint Szvieten írja. Nem az érző-inak-é ezeknek az okai?

De továbbá: ha azoknak a nedvességekben, a kik a himlőt el nem kaphatták, meg nem volna az a tapló, a mellyet a himlő mérge felgyújthatna; így azoknak a nedvességek bizonyosan különbözne amazoknak a nedvességektől, a kik a himlőt el-kaphatták. Vagy minthogy csak egyszer himlőzik-meg az ember, valami a nedvességek természeti alkotó részének el-kellene veszni a himlőzés által, és így azt csak meg-lehetne ismérni-is. Ha pedig természet ellen való része volna az a nedvességeknek, a mellyet az Orvosok himlő taplójának neveznek; úgy a meg-himlőzhető embereknek betegesebbeknek kellene lenni, mint másoknak; a melly nem igaz. Ha pedig természet szerint való része a nedvességeknek a himlő taplója, ez el-veszván a himlőzés által, így is egészségtelenebbeknek kellene a már meg-himlőzött embercknek lenni: a melly hasonlóképpen nem igaz. Sőt ha a himlő taplója természet szerint való alkotó része a nedvességeknek, ennek a meg-him-

lözés után ismét vissza kellene jönni a' nedvességekbe; tehát egyszernél többször-is meg kellene szükségesképpen himlözni az embernek; a' melly viszont nem igaz. —

Könnyebben lehet a' himlözést az érző inak' természetéből meg-magyarázni. Ugyan-is tapasztaljuk; hogy az ember' érző inai csak az egyszeri kegyetlen izgatás által-is érzékenység nélkül valókká lesznek p. o. a' tobákos, — a' dohányzó, — a' ráktól először fel-puffadó — ember idovel a' tobákat, a' dohánt, a' rákot nem érzi.

A' mi nedvességeinknek a' meg-éghető 'stross, és nem a' vizess és taknyos része válik himlő mérgévé. Mert azoktól származnak minden kegyetlen forró nyavalyák, és kiváltképpen a' bőrön lévő ki-ütések, és a' nedvességeknek sokféle tsípösségei. Így lehet tehát gondolkozni, hogy a' himlő mérgé az érző inakat nagyon szurkálván, ezek a' nedvességeknek mondott részeit változtatták himlő mérgévé. Minden próbák szerént a' himlő mérgé valami igen vékony, és nagy kegyetlen méreg; úgy hogy ha az olyan nagy mértékben származna a' mi nedvességünkben, mint más nyavalyáknak a' mérgé, úgy minden himlözőnek meg kellene halni, a' miatt a' nagy zürzavar miatt, a' mellyet az a' testben véghez vinne. Így pedig mikor leg-több himlő van-is az emberen, ez a' méreg különösen magában, és a' vérrel öszve nem zavarodva kóborol a' testben. A' himlő' mérgé tehát nem választatódhatik-el az el-választó edényeken, p. o. a' vizellet — a' nyál — 's a' t. — el-választó élő eszközein, mert az így igen lassan menne véghez. Szélesebb útat kellett tehát a' természetnek ennek a' méregnek az el-választására ki-keresni; mint a' millyen már a' bőr, a' mellyen sok milliomnyi lyukak lévén, ez a' kegyetlen méreg könnyen ki-párologhat. Ha ellenben a' vizelleten, a' széken, a' nyálon kellene ennek a' méregnek ki-vitetni; úgy néki a' mondott el-vá-

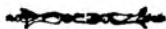

lasztó edényekre kellene kerülni, és úgy kellene a' testből ki-menni. Úgy de ez az el-választás igen lassan esne-meg, úgy hogy az alatt míg az vég-űz mehetne, ennek a' méregnek a' kegyetlensége miatt a' testnek minden elő-eszközei öszve-szaggattatnának, kivált ha azt-is meg-gondollyuk itt; hogy ez a' méreg, a' vérrel öszve nints elegyedve. Sőt magok az el-választó elő-eszközök-is öszve-szaggattatnának ez által a' méreg által, még az előtt minekelötte az el-választást véghez vinnék. Ide járul az; hogy az el-választó elő-eszközök a' vért egyszerre meg nem tisztíthatták ettől a' méregtől, a' melly pedig az ilyen kegyetlen méregben szükséges körül-állás; holott azomban a' bőrön ez meg-eshetik.

A' himlő mérge azért tsinál a' bőrön sebeket, mert nem olyan vékony, hogy egyszerre el-szállhatna, azomban pedig rettenetes tsipos méreg.

A' himlő mérget ki-hajtya tehát a' természet a' maga ereje által a' leg-felső bőr alá, azt ott leteszi, és ezaz érzékeny bürt szurkálván, ott gyűladást, azután pedig genyetstiségesedést okoz.

Némellyik himlő igen gonosz, de az nem függ a' himlő mérgetől; hanem az érző inaknak, az inas húsok' utolsó szálatskáinak nagyobb v. kisebb érzékenységétől, és az abból származandó zürzavartól, nem tsak a' nedvességeknek roszszaságtól tehát, a' mint eddig akarták hinni közönségesen az Orvosok, ámbár a' nedvességeknek a' roszszasága-is valósággal roszsz himlőket okozhat. Ha az érző inak igen érzékenyek, az inas húsos szálatskák pedig igen gyengék; az a' leg-nagyobb veszedelem; mert ilyenkor abban a' mértékben ki nem mehet a' testből a' méreg, a' mellyben azt érzik az érző inak, minthogy az inas húsok gyengék lévén, azt ki nem hajthatták. Innét van az; hogy sok gyermekek a' himlőben úgy halnak-meg, hogy azokon egy tsepp himlő sem láttzik. — A' b... víruségtől-is származhatik a' roszsz himlő. —

Ha tehát az ember a' szerentsétlen himlőket el akarja kerulni, a' most mondott okokat kell el-távoztatni. A' bő véruséget a' mértékletesség, a' a' mozgás, és a' ruunkálódás által lehet el-távoztatni; az érző inak' nagy érzékenységét, és az inas húsok' erőtelenségét az indulatoknak el-kerülése hárttva-el. Már pedig ha az érző inak, az inas hús szálatskák elég erősek, a' belső részek tiszták, akkor a' leg-jobb himlőket lehet reményíteni, és az egész himlőzés' ideje alatt semmi Orvosságra fints szükség.

A' himlő többnyire a' gyermekeket szokta háborgatni, uralkodó nyavalya szokott lenni, úgy hogy tavaszkor kezdődik, nyárban szaporodik, őzkor fog, és télben egészszén el-múlik. Minden rajta út ugyan a' himlő, de még-is úgy látzik, hogy a' száraz és kemény testű emberekben kegyetlenebbül szokott dolgozni, mint a' vizes, és püffedt gyenge természetű emberekben; és éppen ezért nem-is olyan veszedelmes az Afzszonyoknak és a' gyermekeknek, mint az ifjú és a' meg-lett Férjfiaknak.

A' himlő mérgétől származott betegség a' gyuladás hideglegeséhez hasonló, és négy különböző időszakaszokra osztódik, úgy-mint

1. A' himlő el-ragadásának idő-szakaszára, a' melly-is számlálódik a' betegségnek a' leg-első nyomától fogva, a' himlőnek a' ki-jövéseig. Ekkor a' gyermekek álmosok, haragosok, szédelgősök, zavarodott szeműek, fejér nyelvűek zavaros fejér seprős vizelletűek, az ételt nem kívánnyák, a' gyomrok fáj, ökiödöznek, el-sárgúlnak, az orrok viszket, prüszkölnek, a' testekben futó nyiladást, fájdalmat, viszketegséget érznek, az orrokból néha vérzenek, rekedtek, szomjúk, nyughatatlanok, fáj a' honok-allya, álmokban fel-fel-rettennek néha a' nyavalya is ki-uti őket hideg borzongatást szenvednek, azután pedig izzadnak, közönségesen dél után este felj jönnek a' hidegleges, de né-

mellyiken egy tsepp fints. A' meg-emberedteken mind ezek nagyobb mértékben vagynak.

2. A' himlő ki-jövésének idő szakasza; a' melly-is a' harmadik, negyedik, v. ötödik nap kezdődik-el. A' himlő valami a' hidegleléstől származott izzadtság által, gömbölyű veres kis pattanások' formájában verődik-ki, a' mellynek a' közepében valami fejér gödrös pontotska láttzik. 24 óra múlva ez a' gödrös pontotska ki-tetzhetőbbé leszsz, és lassan lassan valami fejér hegyű bimbotskának a' formájában emelkedik fel-felé, a' körülötte lévő veresség pedig mindég jobban jobban ki-terjed. Többnyire leg előszször az ábrázaton verődik ki a' himlő, azután a' hason, a' derékon, a' karokon, a' kezeken, sőt még a' szemnek a' fejérén, és a' mi nagyobb a' testnek minden belső részein is. Lehet mindazáltal mind ezekben változás-is.

3. A' himlő meg-gegyetségesedésének idő-szakasza; kezdődik a' betegségnek hatodik és nyolczadik napjával, v. a' himlő ki-verődése után negyed nappal. Ekkor a' himlők mindég jobban jobban meggyülladnak, el-vesztik a' gödrötskéiket, jobban meg-nőnek, hegyesebbekké, fejérebekké lesznek, és abban a' rendben, a' mint egymás után a' testen ki-verődtek, gegettséggel tele is gyűlnek, sokszor öszre-is folynak. A' himlők között lévő test veres, és ki van feszítve; és ez már annak az oka, hogy az ábrázat, és a' többi test-is fel szokott dagadni, sőt a' szemek is bé-záródnak. Men-nél jobban érik a' himlő, annál jobban vesz a' veresség. A' benne lévő gegettség először híg, azután pedig mindég sűrűdik, a' vizellett zavaros, sűrű, seprős, a' himlőzőket a' hideg borzongattya, és rekedtek. Némellyiknek a' nyála — vagy a' hasa-is foly illyenkor keménnyen. Ebben az idő szakaszában lévő hideglelés, gegettséget tsináló hidegnek, neveződik; a' melly-is a' himlőknek kevesebbsége v. többsége szerént kisebb v.

nagyobb szokott lenni. Leg-többben a' himlőnek ebben az időszakaszában szoktak meghalni a' himlősök között.

4. A' himlő el-száradásának időszakasza, kezdődik a' kilencedik és tizenegyedik napján a' betegségnek. A' himlők abban a' forban, a' mint ki-
verődni kezdettek, kezdenek elszáradni-is, a' fe-
bek fel-pattognak, és valami nyúlós nedvességet
ontenek ki magokból, a' melly-is meg-száradván
varrá válik, és utólyára magában le-húll. Az
öszve-folyó himlőkből származott var éppen úgy,
mint az áll ortza bé-boríttya az egész ábrázatot.
A' var' le-húllása után kék főtök, és forradások
maradnak a' bőrön, de a' mellyek lassan lassan
mind el-múlnak. Gyakran ilyenkor még egy har-
madik hideglelés is szokott elő-állani, a' melly a'
vérbe bé-szívárgott genyettiségtől, és a' bőr ki-
párolgásának meg-akadályoztatásától szokott szár-
mazni. — Ez a' himlő negyedik idő szakasza 4.
's 5. napokig szokott tartani, úgy hogy az egész
himlőzés, ha különben jó természetű, 14. v. 15.
napok alatt tökéletesen véghez mégyen. — Egy-
általában vévén, a' forró hidegben, és a' him-
lőben egyforma élés-módját kell tartani; mindaz-
által vizsgállyá-meg az Orvos, hogy vallyon? nem
a' nagyon erős? v. a' nagyon gyenge hideglelés aka-
dályoztattya é a' himlőknek a' ki-verődését? v. meg-
telését? Ha igen nagy a' hideglelés, akkor a' beteg-
nek közönségesen kevés éteit kell adni, nevezete-
sen pedig a' húst el kell tőlle fogni, és leg-fel-
lyebb igen ritka, tzitrom lével meg-savanyított
kús levelet kell neki adni; ámbár tsak ugyan leg-
jobb ötet könnyen emészthető plántákkal, gyü-
möltsel, jól ki-sült sejér kényérel táplálni. Min-
den savanyú ételek, a' tej, és a' tejes ételek hasz-
nálnak néki; mindazáltal ezt az utólsóbbat leg-
bátorságosabban tsak olyan napokon eheti, a'
mellyeken semmi savanyúsággal nem élt. A' rit-
ka, tzitrom-lével, v. etzettel, v. borkövel meg-

faranyított, és egy kevés mézzel meg-édasított árpa víz; v. a' limonádé; néha a' ritka mandula-tej; a' 4. v. 5. annyi vízzel elegyített tej leg-jobb nekik közönséges italúl. Artalmas pedig a' bor, a' ser, a' kaffé, az erős herbatéj, kivált melegen, és nagy mértékben. — A' betegnek, ötet az ágyba le-fektetvén, és jól bé-takarván, a' szobáját gyakran szellőztetni, és azomban mindég hívesen kell tartani. Ha lehet a' beteg mindég fellegyek, és járkáltyék. Mennél nagyobb melege van a' himlősnek, annál hívesebben kell ötet tartani; csak matrattzal kell bé-takarni, és tallú ágyba tellyességgel meg nem kell ötet feküdni engedni. Hiyában való bal vélekedés az, melly szerént némellyek szükségcsnek lenni tartják, hogy a' himlő tzzasztó szerekkel hajtassék-ki, mert mindég bátorosabb ezt a' munkát egyenesen a' természetre bízni. —

Ha pedig a' hideglelés nem igen kegyetlen, a' beteg gyenge, akkor tzitromos, v. narantsos jó sűrű tehén hús levet, v. fa-héjjal meg-hintetett boros vízzel plúntákat, v. tzitromos be-tsinált borjú húst kell nekik enni adni. Rendszerént való italúl jó illyenkor; a' ritka, és a' fa-héjjal meg-fűszer számozott mandula tej, v. a' boros limonádé, néha néha egy kanál jó bor, és a' boros süvő. — A' tiszta levegő-égre, és a' melegre nézve éppen úgy kell ezekkel a' betegekkel bánni, mint a' forró hidegben kínlódó gyenge személyekkel szükség. A' levegőt sokszor meg kell újjítani a' szobájokban, de az illyenek jobban el-szenvedik az ágyat, és árra nagyobb szükségek-is van, mint az elébb le-írt himlősöknek. Mert amazoknak a' gyengeség teszi az ágyat hasznossá, sőt szükségessé. Itt egy szóval minden az erőtül függ; ha pedig az mérték felett való vólna, 's következőképpen igen nagy hideglelést tsinálna, a' mémondottak szerént kell tselekedni. —

Még olyan élés-módját nem tudtak ki-találni az Orvosok, a' melly a' himlő' mérgét el-nyomná, és az embert a' himlőzéstől egész életében meg-szabodítaná. Kegyetlenség volna tehát a' gyermekeket, mind addig, míg meg nem himlőztek, valámi szoross élés módjára szorítani. Sőt inkább ez által ők még meg-gyengítettnek, 's idővel sokkal nehezebben állják ki a' himlőzést. Sok szülék egész a' himlőzésig nem adnak a' gyermekeiknek húst enni, és még némelly Orvosok-is egy jó dolognak tartják ezt a' bé-óltásra való el-kelesztésben; hogy a' gyermekektől a' húst el-vonnyák. — De valósággal csak a' fok, és a' tsupán húsból álló tápláló eledel ártalmas a' himlőzőknek, 's ezen a' bajon mindjárt lehet segíteni, mihelyt az ember a' húst zöltségekkel elegyíti össze. Sok Orvosok tapasztalták; hogy a' hus ételnek tellyes-séggel való el-vonása, és tsupán a' zöltségekkel való élés után a' himlőnek igen roszsz ki-menetele lett. Midőn tehát a' himlő uralkodik, vagy pedig a' bé óltásra készíti az ember a' gyermekeket, egyedül a' fűszerzámoktól, és az igen sós étlektől kell őket el-tiltani. Külömben pedig meg kell nekik engedni, csak hogy a' mértékletességet tartsák meg, és hogy azt, a' mit meg-esznek, meg-is emészthessék.

Tulajdonképpen a' himlőben magában, midőn t. i. a' mellett semmi más betegség nintsen, egy tsepp orvosság sem kell; hanem ha azt a' himlő-hideglelésnek a' mérséklése tenné szükségessé. Külömben pedig a' himlős csak mulassu magát, győnyörködtesse az érzékenységeit, és olyan élés módját tartson, mint szükség a' gyűlladó hidegben. — Ha a' himlő ki nem akar jönni, azomban pedig a' beteg elég erős, annak közönségesen a' gyomorban lévő rútság az oka, azt tehát gyenge has tisztítóval ki kell tisztítani — Midőn pedig a' belső részek már ki-tisztítottak, és a' himlő még így se akar ki-jönni; akkor gyenge lévén a' himlőző,

meleg ferdővel, v. valami izzasztókkal kell a' himlőt ki-hajtani. A' himlő genyettségesedésének idején kíváltképpen a' széknek szabad menetelére kell vigyázni, és ha az nem szabad, gyenge has tisztítókat kell bé-adni, hogy azok napjában 3's 4 szeket tsindljanak — Sok savanyú, hivesítő, frissítő italokat kell nekik adni; mert ezek a' hévséget kissebbítik; a' nedvességek rothadásának ellent állanak; a' vizelletet hajtják, a' mellyek itt gyakran a' bőr ki-párolgását pótolják-ki. — A' friss levegőnek a' szobába való bé-eresztése, sőt ha nem tél az idő, magára a' szabad levegőre való ki-vitele által a' himlőzőnek a' hévsége mérsékelthetik, a' nehéz nyavalya rózús megakadályoztathatik, sőt a' roszsz természetű himlő jóvá tsináltathatik.

Nagy hasznát tapasztalom a' gyógyításban a' meg-ért himlők (a' melly a' himlők ki-jövése után való 10-dik v. 11-dik nap néha hamarabb, néha később van) fel-vagdaldásának — Mert a' betegek ez által egészen meg-frissülnek — De az orvosi okoskodás-is javasolja ezt. Mivel ha valami másféle az ember testen lévő gyúladás meg-érik, arról kérdés sints, hogy azt fel-nyitni jó, sőt szükség ne volna — még pedig azért: hogy a' genyetség a' bőr retzés hárt yáját (tela cellulosa) meg ne egye, ahonnet nagy forradások, és rút seb-helyek támadnának. v. pedig hogy ugyan az a' genyetség magát a' vérbe ne vegye — Ugy de ezek az okok a' himlőben sokkal jobban fel-találtatnak, mint akármi más a' testen lévő kelésben — Mert ez nem egy helyen, hanem a' testnek az egész külső, sőt a' belső színen-is tömve van; nem szelíd, és izetlen, mint más kelésekben, hanem valóságos mérges nedvesség, a' mint fellyebb le-írtam — Ki-szárad ugyan a' himlő magában-is az igaz: de az olyan hirtelen, mint a' fel-vagdaldással meg-érik, soha véghez nem mehet, és azomban mindig fel-marad az a' félelem: hát ha nem a' bőrön pá-

rolog ki? (a' melly eset az igen vastag varú himlőkben meg-van) hanem a' vérbe veszi magát — Ez a' munka valami görbe borbély ollóval mehet véghez — Az ábrázaton ugyan a' tövel való megszurkálást, és a' genyettségnak ilyen formán való ki-nyomását azért dítserem inkább, mert így a' tsupa sebet nem éri a' külső levegő-ég, a' melly azt izgathatná, az új genyettségesedésre, mivel a' seb bőri bé-takarja, a' mellyet a' más tagokon a' ruha pótol-ki — Véghez menvén az egész munka, jó a' testet lágy meleg vizes, v. tiszta tejjel egy spongiát v. gyenge ruhát abba mártogatván a' rút-ságtól meg-mosni — sőt azután ugyan azokban fürösztetni-is —

A' himlőnek az el-száraddsa alatt-is has-tisztítóval kell a' himlőzöt tartani; mert különben a' himlőből való genyetség könnyen a' belső részekre veheti magát, és száraz betegséget okozhat, v. ha csak a' verben marad az, és semmi különös helyre le nem telepedik, szüntelen tartó ki-száraztó tolvaj hideget tsinálhat, sőt ugyan az a' genyetség a' külső részekre-is le-ülhet, és kivált a' tsiklőkben daganatokat szerezhet, a' mellynek mindig veszedelmes és kétséges, v. leg-alább igen hozzászias és unalmas a' ki-menetele —

Ez az orvoslása rövideden a' himlőnek magának, midőn semmi más betegséggel nints öszve-kötve — Öszve lehet pedig a' himlő kötve v. epés — v. náthás — v. rothadt — hideglelésekkel. Mint-hogy pedig én csak a' magános himlőt akartam rövideden le-rajzolni, azoknak a' más betegségekkel öszve-kötött himlőknek a' le-trása ide nem tartozik —

A' magános himlőkben is szokták magokat gyakran némelly különös változások elő-adni, a' himlő' külömb-külobmféle idő-szakaszaiban — u. m. —

Igen kemény fej fájások, és dühösségek a' himlő' első idő szakaszában. Ez akkor esik-meg; midőn a' himlő igen kegyetlen gyúlladó hidegleléssel,

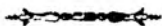
és a' vérnek a' fejbe való tódulásával van őszve-
kötvé. Ekkor nadályokat kell a' vak-szemekre rak-
ni, láb ferdőket kell venni, hideg vízbe mártoga-
tott ruhásat kell a' fejre borongatni, a' beteget a'
friss levegőre kell vinni, a' fel-serdülteken pedig
eret kell vágni —

2) A' nagy és sokáig tartó hányás. Ekkor tzit-
rom levét kell a' rák szemből tört porra tölteni,
és még mikor forr, azt a' beteggel meg kell itat-
ni, a' gyomrára szék-füből, bodza virágból, men-
thából tsinált kötéseket kell rakni — Ha ez a' hú-
nyás a' gyomor' tisztátalanságától származik, ak-
kor azt meg nem kell állítani, hanem lágy meleg
víz' itala által még inkább segíteni kell.

3) A' nehéz-nyavalya' ki-ütés. Ekkor friss leve-
gőre kell a' beteget vinni, mályvából, és szék-fü-
ből tsinált kristélyeket, lágy meleg láb ferdőket
kell nekik adni, a' lábára, és a' hasára melegítő
kötéseket, fűszerszámos plántákból kell rakni. —
Ha ez a' baj a' fogak' ki-jövésétől, v. a' gyomor'
tisztátalanságától származik, a' dolgot Orvossal
kell köztüni —

4) A' torok fájás. Ekkor bodza virágból kell
tsinálni forró herbathét, és annak a' páráját vala-
mi tötséren a' szájba kell eresztetni, és így kell a'
torkot gyakran párgolni — Ugyan lágy meleg mé-
zes bodza herbathéval kell a' torkot sokszor öb-
löngetni, kívülről pedig mdlyvából tejbe főzött kö-
tést kell a' torokra rakni, a' fájós részt kámforos
vajjal kell kengetni, sőt ha a' torok veszedelme-
sen fojtogatódik, a' tésztát körös-bogárból, és mus-
tár magból tört porral, egy kis etzetet tévén ezek-
hez, őszve kell gyúrni, és a' fájós helyre kívül
ezt kell tenni —

5) A' szem fájás. Ekkor kell Gulára vizét ven-
ni, es azt ugyan annyi tejjel őszve kell elegyíteni,
's azzal kell a' szemet szorgalmasan mosogat-
ni, azomban a' világosságtól kell a' szemet őriz-
ni, valamint minden más izgatástól-is — Leg-

jobban meg-lehet a' szemet a' himlőben őrizni; ha azt tiszta hideg vízzel, v. rósa vízből és tejből öszve elegyítettett szem vízzel szorgalmasan mosogattya az ember — Ha a' himlőtől valami főt marad a' szem' fejérén; akkor hójag húzót kell a' ful háta megé tenni, és a' fejér mályva' gyökereiből főzött vízbe szalamiát (fal ammoniacum) fel-olvasztva vízbe kell tsepegtetni, 's ebből kell néha a' szembe eresztgetni —

6) A' vizellet' fel-akadása. Ekkor hasznos a' betegnek a' szabad levegőn való lassú sétálás, a' kristélyozás, a' savanyús italokkal való élés, a' kámforos vajnak a' hólyag' tájékára való kenése, a' lágy meleg láb ferdők, a' hasra rakott lágy meleg kötések. Erre a' hajra nagyon kell vigyázni; mert ez igen veszedelmes —

7) Az orr' vérzése. Ha a' vér nagyon tódúl a' fejbe, és a' hideglelés kegyetlen, akkor az orr vérmenetelét nem kell meg állítani. Csak akkor kell azt mérsékelni, midőn mérték felett nagy. Olyankor tehát a' betegnek hasznos: a' nyúgodalom, a' hevesítő ital, a' hideg vízbe mártott ruháknak a' homlokára, és az orrára való rakása, a' hideg víznek az orrba való szívása, és magasról a' nyak-szirtra való tsorgatása —

8) A' has' folyása. A' himlő' első idő szakaszában ez ritkán származik, v. leg-alább akkor a' himlőtől nem ered, hanem inkább a' meg-fázástól, és a' gyomorban lévő tisztátalanságtól — A' has' folyása míg nagyon nem kegyetlenkedik; addig nem kell bántani, kivált ha a' himlő' ki-jövést nem akadályoztattya. Ha pedig a' himlő ki-verődésének állana ellent, akkor azt, mák lével, v. Ipecacuánával Orvos által meg kell állttatni.

9) A' nyál' folyása. Ez meg szokott történni a' himlő' harmadik idő-szakaszában. Lehet ezt szüntetni lágy meleg lágyító főtt vizekből való öblítők által; p. o. a' fejér mályva gyökerét, v. a' figét, v. a' pap-sajtot, az ökör fark kórót, a' kender

magot, meg kell főzni tejben, és ezzel a' tejjel kell a' beteg' száját gyakorta öblöngetni. Jó ugyan e' végre az etzetes — v. a' ró'sa — méz-is — A' nyúl folyását hirtelen soha el nem kell fojtani, tehát minden hideg italokat-is el kell távoztatni — Ha pedig meg-esne, hogy az hirtelen félben szakaszódna, azt ismét meg kell indítani lágy meleg italok által, a' mellyekben egy kis tormát, retket, és mustárt-is kell főzni, hogy egyszer'smind a' száj egy kevésbé izgattasson-is — Kíváltképpen pedig el kell kerülni; hogy a' meg-főzés, az indulatoskodás által ne essék a' nyúl folyásának a' meg-fojtódása —

10) A' vakság. Ez az ábrázatnak a' meg-dagadásásától, és a' szemhéjának öszve-ragadásától származik, és a' szem magában ismét ki szokott nyílani, mihelyt az ortzák le-lohadnak. A' mandula friss olaj, v. a' lágy meleg tej segítik a' szemnek a' ki-nyílását. Werholff azt javasolja; hogy a' szemeknek a' ki-nyílását a' természetre kell bízni; mert az leg-nagyobb bátorságba helyezteti a' szemet —

A' himlő' bé-óltásáról.

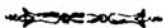
Himlő bé-óltásának azt hívják: melly szerént azt nem várja-el az ember, hogy a' midon a' himlő uralkodik, magában el-ragadjon valakire, hanem a' maga akarattya szerént annak a' véérébe ereszti a' himlő meigét, v. mesterséggel a' himlőt reá ragasztya — Az Orvosok nem érnek arra, hogy minden embernek az élése módjára mindig vigyázhassanak, a' melly pedig ha roszsz, és a' himlő meg-lepi az embert, akkor a' himlőnek szomorú ki-menetele szokott lenni. Továbbá az Orvosokat a' himlősökhöz az utolsó veszedelemben szokták hívni, a' mikor már v. egy tseppet sem, v. keveset, v. leg-alább igen nehéz segíteni — Ezek az okokon vették már fel az orvosok, magokra nézve a' bé-óltást —

Akkor szokták bé-óltani a' himlőt; midőn valahol uralkodik, de ha lehet csak ugyan még-is a' tavaszt választják arra — Nem óltják azt bé a' gyermekek fogainak a' jövése — a' terhesség — a' gyermek ágynak — a' leg-első hó-szám — v. valami hideglelés — idejében. Az egészséges testnek a' bé-óltás előtt semmi előre való készítés nem szükség. Csak azokat kell a' himlő bé-óltásához készíteni, a' kikben valami olyan betegség van, a' melly a' himlő' szerentsés végbe-menetelének ellent állana, és minthogy az ilyen betegség sokfele lehet; tehát következik; hogy semmi egy közönséges előre való el-készítés módját nem lehet meghatározni. Ha lehet, a' bé-óltandókat a' szabad levegőn fekvő helyekre, v. tágas, száraz, ki-szellőzött, kertben épült házakba kell vinni. Múlatatni kell őket, a' magok idejekhez szabott, 's kivált a' test' mozgásával őszve-kötött játékokkal — A' bé-óltás előtt való nap has tisztítót kell nekik adni — Sokféleképpen szokták a' himlőt bé-óltani — Hufeland Úr így javasolja: estve tegy egy borsónyi nagyságú hólyag húzó flastromot a' válról a' karnak a' külső közepéig le-nyúló inas húsnak a' végére; más nap reggel vágd fel az az által húzott hólyagot, és tedd alá a' himlő' genyetttségét, valami tallútskával, v. patsmagotskával; azután ragaszd-bé a' sebet arany-füstel, v. tojás hártájával — Stoll kivált azt a' módot dítseri, melly szerént valami igen vékony élű, és hegyű borbély keskének a' hegyével, a' felső bort minden vérzés nélkül fel-mettki, és ugyan annak a' késetskenek a' hegyivel a' himlőből ki-vett genyettséget, v. pedig a' himlőben meg-ősztatott fonalat a' hór alá bé-taszítják — Akkor nem jó bé-óltani, midőn már az ember gondolja, hogy a' himlő talám természet szerént-is már reá ragadott a' gyermekre —

A' bé-óltott himlőzés közönségesen így szokott véghez menni: Az elsőbb napokon semmit sem ve-

szén észre az ember a' sebben, és többnyire úgy
tettzenek, mintha bé-gyógyúltak, v. meg-szárad-
tak volna — A' harmadik v. negyedik napon, va-
lami verességet, v. valami pattanást veszzen észre
az ember, a' vízkető bé-óltás' helyén, gyakran
pedig valami nedvességgel tellyes hólyagotska tá-
mad ott — Az ötödik nap nagyobb ez a' hólyag,
és annak valami fejer fényes teteje támad, 's kö-
rös körül az allya meg-veressedik. Sokszor több
hólyagotskák támadnak ugyan azon az egy helyen,
a' mellyek egymáshoz közel állanak, és úgy lát-
zjanak, mintha mind edjutt, tsak egy hólyagot
tsinálnának — Ez már az az úgy nevezett anya-
himlő. Ekkor a' hónallyak meg fájúlnak, az ábrá-
zat, az ér-verés, az étel kívánás, és a' kedv mind
meg-változnak. Sokszor valami szag is jön-ki ezek-
nek a' szájokon, és a' nyelvek rút. A' hatodik nap
a' hólyagok szaporodnak, és nagyobbodnak, és az
előbb elő-számlált változások mind súlyosodnak,
sőt már a' himlő-hideglelésnek a' postái-is muto-
gattyák magokat. A' hetedik nap az anya-himlő,
valami suru, és által-láthatatlan vízzel telik meg,
annak a' körülete szélesedik, és jobban meg-veres-
sedik, a' mellyekhez járúl a' hideg borzongatása,
a' hőség, a' fej' kábúlása, az álmoosság, az étel'
kívánásának el-veszése, a' gyomor' nehézsége, a'
szapora ér' verése. A' nyóltzadik nap, az anya-
himlő tele gyül genyettséggel, és a' most leg kö-
zelébb elő-számlált változások terhesednek, a' mel-
lyekhez sokszor görtsök, és nehéz-nyavalya rázá-
fok-is járúlnak. A' tizedik, és tizen-egyedik na-
pon a' himlő rendszerént a' többi részein-is a' test-
nek ki-verődik, és éppen azért a' hideglelés-is v.
egészszén el-múlik, v. leg-alább nagyon meg tsen-
desedik. A' tizen-ketődik, tizen-harmadik, és ti-
zen negyedik napokon ismét új hideglelés borzon-
gatásai, nyughatatlanságok, rckedtség adják-elő
magokat, a' himlők nagyon meg-gyúlladnak, és
genyettségesedni kezdenek. A' tizen-ötödik napon

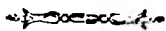

kezdenek a' himlők el-száradni, és a' hidegletés meg-szűnik. Ez a' közönséges rendi a' bé-óltás által származott himlő végbe menetelének; de mind ezekben egy két nappal előre lehetnek változások — Az egész testen lévo himlők éppen azokon a' változásokon mennék keresztül a' mellyeken az anyahimlő előszjzör által-mégyen — Arra pedig különösen kell vigyázni; hogy a' széke, és a' vizellet-folyása szabad legyen a' himlözöben — Ha meg-esne, hogy a' himlő talám késne, és nem akarna ki-jönni, és annak az érzo inak' érzéketlensége, es az inashusok' erőtelensége volna az oka; akkor a' himlözendőt melegben kell tartani, lágy meleg ferdőbe tenni; szék-fű, v. méh-virág herbathét, a' mellybe egynehány tsepp Hoffmann-tseppjeit tsepegtettek; v. egynehány kis kanál jó bort kell neki inni adni — De ezt az Orvos ítélheti-meg helyesen csak —

Rendszerint pedig ezekhez kell szabni az élésmódját. — A' bé-óltásnak a' 4 elsőbb napjaiban csak a' közönséges élések módja szerint kell tartani a' bé-óltattukat, mindazáltal az o' ételek könnyen emészthetők, es mértékletesek legyenek. — A' következő napokon nem kell nekik húst, hanem tsupán zöldséget enni adni; őket szorgalmasan kell mulattatni, és módjával mozgatni, és ha lehetséges a' szabad, tiszta, hives, és kies levegő égen mennyék az véghez. A' levegőnek a' szellőjétől kell őket őrizni, és a' meleget a' tetjszésekhez kell alkalmaztatni. A' háló-jzobájok, az ágyok tiszták, hivesek legyenek, és jokú ne aludjanak, nevezetesen pedig nappal, kivált a' himlő-hidegletésnek az idején nem kell őket aludni engedni, hanem akarattyok ellen-is szükség őket hordozni. — Ha a' himlözők még jzoposok, a' Dajkák mind azoktól őrtzkedjenek, valamik csak az ő tejeket meg ronthatnák, p. o. az indulatoktól, az élésmódjában, a' mozgásban 's a' t. való mértékletlenségtől. —

A' himlőnek a' bé-óltását, az Orvosok a' következendő okokon javasolják — 1) Tagadhatatlan az, hogy a' bé-óltott himlősök közül sokkal kevesebben halnak-meg, mint az el-ragadás által himlőzők közül. Mert az elsőbbek közül csak a' 100-dik v. az 500-dik hal-meg, holott a' második rendbeliek közül a' 10-dik v. az 5-dik szokott meg-halni. 2) A' bé-óltott himlőt könnyebben szenvedik az emberek, és azok jó neműek szoktak lenni. 3) A' bé-óltásra jó nemű himlőből veheti-ki az ember a' mérget; holott ha csak el-ragadásból származik, meg-lehet hogy gonosz nemű himlőből ragad-el, 4) A' bé-óltásra az esztendőnek a' legalkalmasabb részét, és abban-is a' leg-jobb időt választhattya-ki az ember, a' melly-is a' természeti himlőzésben nints hatalmában az embernek, mivel akár mikor reá ragadhat. 5) Akkor ólthattya-bé az ember a' himlőt, mikor a' bé-óltatandó egészséges, és alkalmas arra; a' természeti himlő pedig beteg korában is el-ragadhat az emberre.

Ezekre az okokra ilyen ki-jogásokat tesznek sok Orvosok — 1) Nem tsuda hogy olyan kevesen halnak-meg a' bé-óltott himlősök közül, mert a' bé-óltott himlőket éppen úgy lehet gondolni, mint a' leg-jobb nemű természeti himlőket. Úgy de a' természeti jó nemű himlősök közül se hal-meg több v. talán annyi sem; kivált ha azokra mind véglg Orvos vigyáz. Az okos Orvos csak az olyan személyekbe óltya-bé a' himlőt; a' kiknek a' belső részek tiszta, a' nedvességeik jók, és egészségesek, elég erejek van arra, hogy a' himlő betegségét ki-állják; sőt ha a' bé-óltatandó belől nem tiszta, azt ki-tisztíttya, ha pedig erőtelen azt meg-erősíti. Illyen előre való vigyázással ő mind azokat, valakiket tsuk a' bé-óltás által életben meg-tartott, bizonyosan ugyan azokat úgy-is meg-mentette volna a' haláltól, ha azokra csak természet szerint ragadt volna-is a' himlő — ugyan abban az időben. És így még 500 közül-is ha egy meg-hal, sok.

Mert fel-tévéén azt, hogy az az egy-is a' maga mesterségéhez értő Orvos alatt holt-meg, bizonyos, hogy ha természetű himlot kapott volna-is, akkor-is meg-holt volna. De éppen ezért nem-is kellett volna tehát azt bé-óltani. Az ilyen környül állásban az Orvos magát a' szemre hányástól soha ki nem mentheti azzal; hogy ő a' betegének a' természetét, és a' testi alkotását előre nem látta. Mert azt meg lehetett volna tolle kívánni. Igen nehéz ilyenkor a' meg-hátnok szüléit és az atyafiait meg-nyugtatni. Mert ők azt mondhatják: még most természet szerent talám meg lehetett volna örizni a' himlözéstől a' meg-holtat, és így természet szerent talám életben-is meg-namaradt volna az? A' vigyázatlanság, és az ember életének kockára való tetele mindég fel-marad itt. Mind addig, míg csak a' bé-óltattak között csak egy-is meg-hal, ok lesz arra a' gyanúskodásra, hogy a' bé-óltatandó emberek természetének a' meg-vizsgálásában v. nem eieggé jár-tasok, v. illendokeppen nem szorgalmatosok az Orvosok. —

2. A' természetű jó himloket szintűgy könnyen szenvedik a' himlozok. Mert azok között szintűgy sok le sem fekszik soha, a' mint én ezt valóság-gal minden nap tapasztalom. De az sem igaz, hogy minden bé-óltott himlot könnyen szenved-nek a' betegek. Mert ebben-is tapasztalásom va-gyon. A' himlőnek a' könnyen szenvedéséről te-hát csak azt tartom: hogy mind a' természetű, mind a' bé-óltott himlok között vagynak olye-nok, a' melyeket a' betegek könnyen szenved-nek, de ez az egyikben szintűgy, mint a' másik-ban tellyességgel nem függ, v. a' bé-óltástól, v. a' himlőnek a' természetű el-lagadsától.

3. A' jó — vagy a' rossz — nemű himlőből ki-vett genyettség éppen semmit sem tézen a' sze-rentsés — v. szerentsétem — himlözésre. Ezt ha-jonlőképpen a' tapasztalásból tudom. A' minap

egy gyermekre elragadt természet szerént a himlő, egy olyan más gyermekről, a' kinek a' himlője petétsel vegyes volt, és benne meg is holt. Az elsőbb gyermek pedig nem csak meg nem holt a' himlőjében; hanem olyan szép és jó himlőket kapott, hogy sem természeti, sem mesterséges jobb himlőket azoknál soha sem láttam, 's következésképpen azokon igen szerentséesen-is keresztül esett. A' himlő' merge mindég egyforma, és annak a' jósága v. roszszasága csak annak az ember testének az állapottyától függ, a' kire ragad, v. ragasztatik.

4. Az ejztendőnek akármelleyik része, v. az időnek akár mitsodás volta a' himlő' jóságára femmi reménységet nem nyújthat, sem pedig a' himlőnek a' roszsz voltával beünket el nem ijeszthet. Mert a' himlők néha nyárban, neha telhen szoktak majd jók, majd gonoszok lenni. Ezen felül az időnek a' jelen való jó volta éppen nem bizonyos jele az ember' egészségének. Mert az elmúlt roszsz idő meg-változtathatta úgy az ember' testet, hogy az a' változás most a' leg-jobb időben fogja a' mérgét ki-üáni; 's következésképpen a' testet meg-betegíteni.

5. Mikor legyen az ember leg-alkalmasabb a' himlő' mérgének a' bé-vételére? és így a' himlőzésre-is? azt igen nehéz meg-határozni. Mert hogy a' mi nedvességeinknek van olyan része, a' melly himlő' méreggé változik, az a' fellyebb mondatokból bizonyos. Ugy de ez a' rész nem mindég egy forma mértékben van az emberben. Az érzo inaknak az izgathatósága-is meg-kívántatik a' himlő' méreg' tsinálására. Ugy de az érzo inak fem mindég egy forma izgathatóságaik. Ezek abból bizonyosok: mert nem himlőznek-meg mindenek egyszerre, ha szintén az előtt himlősök nem voltak-is. Már pedig ha mesterségesen, és mintegy erőszakkal a' vérbe erőztödik a' bé-öltés által a' himlő' merge, meg-lehet, hogy ez a' mun-

ka olyan időben esik-meg éppen, a' mellyben a' bé-óltatott ember, természet szerént meg nem himlőzött volna, akár a' nedvességei' gyúladó részecnek kevés vólta, akár az érző inainak az érzéketlensége miatt. Erőszak esik tehát itt a' természet, és nem tsuda, ha sokszor a' bé-óltás után igen kevés himlő következik, sőt ha a' bé-óltás után sokszor a' természeti himlő-is reá ragad az ilyenekre. — De még ezen kívül az a' gyanúskodás-is fel-marad itten: hogy vallyon mikor ilyen erőszakkal kényszerítették az ember' teste a' himlőzésre, és azomban sem elég himlő mérgévé változtandó matéria nints a' nedvességében, sem illendő érzékenység nints az érző inaiban, hogy az ahoz a' mérleghez hasonlót tsinálhasson, és az által elegendőképpen izgattatván, azt a' mérget ismét a' test színére himlő formában ki-hajthassa — Vallyon mondom; nem lehet-é itt attól-is félni? hogy a' vérbe bé-eresztett himlő' mérge, tsak valami lassú, a' testben maradandó, es azt sok időkiig gyötrő, 's utóljára el-emészto lassú mereggé vájon a' testben? — Sőt van-is arra példa, hogy mind a' természeti, mind a' bé-óliott kevés himlők után az ember betegessé lett — Hogy tehát a' bé-óltásnak a' hasznu bizonyos vólnu, azt bizonyosan kellene tudni a' bé-óltó Orvosnak: mikor veszi-bé? és mikor dolgozza-is ki leg-jobban a' himlő mérget valamelly embernek a' testi alkatasá? Ugy de van-é olyan Orvos? a' ki ezeket bizonyosan meg-tudja határozni? Erre a' meghatározásra akkor vólna leg-nagyobb szukség; mikor a' himlő uralkodik. De tudjuk, hogy akkor minden okos Orvos őrizkedik a' bé-óltástól —

A' veress Himlő —

Egy valóságos náthával, köhögéssel rekedtséggel, szemek' könnyvezésével, és a' melly szegezéssel öszve-kötött hideglelés, Többnyire a' harmadik

v. negyedik nap jelennek-meg a' bőrön veress, egy kevésse fel-költ, egymás mellett fűrűn lévő, iassan lassan ki-terjedő foltok; a' mellyeknek a' ki-ötlések u' hidegtelest ritkán gyengítik, a' hatodik, v. hetedik nap pedig korpa formában lehámlanak. — A' skárlát hidegtől különbözik. Mert a' skárlát az egész testet veress, egymástól meg nem szaggattatott, nagy foltokkal takarja-bé. A' veress himlő származik egy különös el-ragadó méregtől; a' melly a' levegő éggel együtt az orrba, és a' tüdőbe bé-szívatik, 's azokon a' helyeken lévő érzékeny hártyákat szurkállya. In-nét következik már a' prüszkölés, a' nátha, a' köhögés, a' hidegtelest. A' bőrön kívül lévő veress foltotokák pedig tsak a' belső bőrnek a' külsővel való szoross meg-egygyezésétől következnek. — Ezt a' betegséget éppen úgy kell orvosolni, mint a' nátha hidegtelest, a' melly t. i. valamelly bő-rön lévő külső ki-ütésekkel van öszve-kötve. — Itt ha a' hidegtelest mértékletes, akkor nem kell semmiről egyébről szorgalmatoskodni, hanem tsak hogy a' beteg illendő melegben tartózkodjon. Mert különbben ez a' bőrön lévő ki-ötlés a' belső részke-re, p. o. a' tüdőre, májra 's a' t. be-verodik, és igen nagy veszedelmeket, p. o. vér pökést, szá-raz betegséget okozhat. — Ha a' beteg igen bő vérű; akkor egy kis ér vágást kell rajta tenni. — Ha a' hidegtelest igen kegyetlen; akkor egy kevés salétrommal bodza herbathét, v. mandula tejet kell velle itatni. — Közönségesen ennek az egész nya-valyának a' gyógyításában főképpen arra kell vi-gyázni, hogy a' bőrön való ki-párolgás elő-moz-díttassék. Erre a' végre igen alkalmas a' bodza lekvár, a' bodza virág herbaté, az etzet 's a' t. A' köhögésre vígyázzván, az orvosságokat lágyí-tó, bé-pó-láló, nyúlókás részekkel tellyes szerek-kel, u. m. fejer mályvából, árpából fűzött sűrű levekkel kell öszve-kötüni, és a' betegnek minden szereket lágy melegen kell bé-adni. — Ha pedig

A' Rüh — méreg.

En ez alatt értem azt a' matériát, a' melly a' rühes emberről az egésséges emberre el-ragadhat, és a' rühet reá ragaszthattya, élő-é az? vagy nem? 79) nints itt annak az el-végezésére való hely, és az a' dologra semmit sem is használ.

Ez a' mereng csak a' minden közben-vetés nélkül való, és a' szoross meg-illetés által ragad-el, a' levegő által pedig soha sem. Igen könnyen el lehet tehát ezt kerülni, ha az ember a' rühes izemélyeknek, v. az olyan dolgoknak, a' mellyeket magokon hordtak, a' meg illesztés el-távoztattya. Kiváltképpen pedig a' ruházatnak, és a' levegőnek nagy tisztasága, a' gyakorta való mo'sdás, és ferdés ezt a' betegséget el-távoztattya, 80) ezért ritkán talaltatik ez a' betegség a' tiszta és fobb emberek között. Ha csak ugyan kéntelen volna az ember az ilyen

a' veress himlő valósággal visszra verődött, akkor azt külső izgató szerekkel a' bőrre ismét ki kellett tsalni. E' végre jó a' mustár magból, a' kőrös bogárból tsinált flastrom, v. az etzettel öszve gyúrt téjzta, a' mellyet kívül a' testre kell rakni; a' bőr dörgölése, és a' meleg ferdők. — A' nagy köhögést úrpából — zubból — főzött sűrű levekkel kell szüntetni — Ha a' szorulás ostromollya a' brteget, sós kristélyt, és has tisztítókat kell neki adni. — Midon a' betegség már el-múlt, akkor a' betegeket még egy darab ideig a' meg-fázástól szorgalmasan kell örzeni; mert különben tüdő gyülladást, és veszedelmes nűhat igen könnyen kaphatnak.

79) Azt tartják némelley Orvosok, hogy a' rüh matériája élő állatotskákból áll.

80) A' mi hazánkban a' Julukon ha bé-veszi magát a' rüh némelley házakba, el tart esztendeig 's tovább-is. Ennek edjik okául látom a' tisztáta-

betegségben lévőkkel edjiitt lakni, és nem kerülhetné-el egészlzen a' töllök való meg-illetest, javasolom ebben a' történetben, a' kezeknek és az ábrázatnak gyakorta való mosását olyan vízzel, a' mellyben (két fontnyi lévén a' víz) fel-olvasztassék két lóth konyha só, és fél lóth salétrom. Ez egy igen hathatós meg-örző orvos-ság. 81)

lanságot. Mert holmi 'stros kenőtsőkkel kenvén magokat, a' ruházottyoikat, és az ágyokat ezzel öjzve-kenik, és ezeket még-is foká meg nem változtattják. Másik oka pedig az, hogy többnyire a' kurú'solókhoz, es a' vén aszfzonyokhoz, 's nem az orvosokhoz folyamodnak. Egre kiáltó vétek pedig az, hogy maszlaggal merik fokban magokat magok fejtől gyógyítani; mert a' maszlag a' bőrön szintúgy be-mehet a' testbe, mint a' szájon. Tudjuk pedig, mitsoda nagy mérég ez. De hol-is kapják azt a' fok maszlagot? mert még a' parasztohnál-is találhatik az!

81) *A' ruh mérge olyan bőrön való ki-ütés, a' melly v. valami különös, és ragadós méregtől, v. az ember' bőrét mardosó pondrótskúktól származik, lassan lassan egyik részről a' másikra által-mengyen, kása formájú, imitt amott nagyobb, magános, a' tövén kemény, és veress, a' hegyin által-látható, es fejrő, az egész testen, ki-vérén az ábrázatot, mindenutt, de leg-foképpen az újjak között, és a' kéz' gyökéren eljzört látható, a' bor felett fel emelkedett, a' test' melege és mozgása alatt valami nagy kívánsággal, estve pedig és éjjel leg-jobban vízfkető pattanásokból áll, a' mellyek meg szakadván varrá válnak. — A' száraz és a' nedves ruhek egy természetűek. — Néha a' ruh el-múlik, ha hideglelés, v. más betegség jön az emberre; de ez ismét vízfza jön, fel-gyógyulván az ember, mert orvoslás nélkül nem tapasztaltatott még, hogy ez a' nyavaly a' magában el-*

múlt volna. — Néha ez egész tartományokon uralkodik, sok helyeken pedig p. o. a' nepes Városokban, Ispitdlyokban, Kaszárnyákban, mindegy kegyetlenkedik. — A' leg-főbb meg-esmértető jele a' rühnek más pattanásoktól az; hogy estve felé, és éjjel a' melegtől, és a' tsípősebb ételektől kegyetlenül viszket; a' melly viszketekség a' bőrnek érzékenysége szerént nagyobb, v. kisebb, éppen úgy, v. valamint az abból származandó sebek-is. — A' rühes ember fáppadt, száraz, nem ehetik, hideglelő borzongatásokat érez. — A' rühek a' hideg levegő által bé-verődnek, sokszor úgy öszve folynak, hogy az egész testet varral bé-borítottják, és így az egész testnek a' ki-párolgását-is megakadályoztatják, 's a' varak alatt lévő genyetségek a' belső részekre bé-szívárognak. Némelly rüheseken tsak nagy veres körületű kelések támadnak, a' mellyek idővel varrá válnak. — A' rüh utóljára tsak bőrön lévő nyavalyává válik, és már akkor a' belső részekkel kevés, v. semmi egyessége sintsen. Némellyeken tsak lassan terjed, és egész hónapokig-is tsupán a' kezeken, és a' lábakon tartózkodik; némellyekkel pedig ellenkezőképpen tselekezik. Nem minden ember' bőrre ragad könnyen, valaminthogy a' tetű sem minden fejet egy formán szeret. A' liszt — a' lovak — és a' részegítő — italok körül forgolódókat nem szereti; ellenben a' gyermekeket, és az ifjakat könnyen meglesi. Valami az ember' bőre alatt termő emberi kis pondrótskáktól (*acarus humanus*) származik, a' melly különbözik az érett sajtban, a' lisztben, a' kötetlen sebekben, a' légy meg-köpésétől származni szokott pondrótskáktól; tsak az éretlen rüh pattanásokban mindjárt a' leg-felső bőr alatt lakik, a' szomszéd részekre mint a' bányász vékony veress árkokon fúria magát keresztül, és így az egész testet öszve kóborollya, tsak az ember' testen lévő rühekben találhatik, a' rühesről, v. akármi ilyen pondrótskákkal meg-fertéztetett dolog-

ról mennyen által az egészséges emberekre, és annakutánna tsinállyá a' rüh pattanásokat. — Innet lehet már meg-érteni: miért viszket a' rüh? mind a' külső, mind a' belső melegtől; ellenben miért szünik meg a' viszketeksége? a' hidegtől, és miért múlik-el egézfzen? a' hideglelés, v. más betegség által. Ugyan-is az első esetben ezek a' pondrótskák virgontzan mozognak; az utólsóbbakban pedig meg-húzzák magokat. A' tisztaság által könnyebben el háríttatnak, ellenben a' szennyes emberek nehezen szabadúlnak-meg ezektől; a' melly jelenés annak talám tanúbizonysága, hogy a' rüh nem valami ragadó méreg, mert úgy annak az orvoslására a' tisztaság keveset tenne. — Ha a' fejben, az úgyckban lévő tetvek az ember' büre alatt teremhetnek, lakhatnak, ott viszketekségeket, sebeket tsinálhatnak, az embernek a' belső részére éppen nem mennek, tsupa külső orvoságokkal el-üzettethetnek, és mind ezek mellett ha a' tetvességet még-is ragadó méregnek nem tartjuk: ugyan van-e arra okunk: hogy a' rühről kételkedjünk? hogy az valami kis pondrótskák' munkája, holott a' rühet szintúgy, mint a' tetveket, azon egyféle külső orvosságokkal, a' belsők semmit nem használván, hasonló hirtelenséggel, és mennél idejebben, annál könnyebben meg-gyógyíthatjuk. Az itt nem nehézség, hogy a' régi ruh sokszor belső betegségeket okoz, ha hirtelen el-hajtatik. Mert akármitsoda sebeket, a' mellyekhez már a' természet hozzá szokott, p. o. a' fejen lévő régi varakat's a't. ha hirtelen bé-gyógyíttják, veszedelmes; pedig erről még soha senki se mondotta; hogy különös nemű méreg volna. Hanemha a' rüh más bajokkal-is öszve-kötődik, v. soká gyógyíttatlan hagyódik, és akkor hirtelen el-hajtódik; kümben nem veszedelmes betegség. A' szegény embercken a' tisztátalanság miatt gyógyúl igen nehezen; magában pedig ritkán gyógyúl-meg; ha soká tart a' rühben készült genyelttség a' belső ré-

szokra bé-szívotván, ott keléseket, és száraz betegséget tsinál; v. pedig ha valami tsípösség már az előtt a' vérben lévén, a' rüh' tsípössége által kifejtodik, akkor jókféle betegségeket okoz. — Gyakran a' rüh sok belső betegségeket meg-gyógyított, a' midön a' külső vízketegség által a' betegség' matériáját a' bőrre ki-tsalta; ámbár meg kell val-lani, hogy ugyan ezen az okon más betegségeket terhesebbé-is tehet. — Ha a' rüh új, minthogy a' belső orvosságok ennek semmit sem használnak, mindjárt a' külső szerekhez kell folyamodni. Ha pedig a' rühes ember gyenge, v. talám más betegséggel-is küszködik; akkor arra kell vigyázni: vallyon a' rüh használt-é annak a' másik régibb betegségnek? és ha használt, addig a' rühet be nem kell gyógyítani, valameddig a' testen olyan mesterséges sebet nem tsinálnak' a' melly azon meg-maradion. Eppen így kell tsebekedni; midön a' rüh már igen régi, és a' test ehez mintegy hozzá szokott. — Midön a' rüh más belső betegséggel van öszve-kötve, akkor először ezt kell gyógyítani, a' rühnek a' gyógyítását pedig szükség el halasztani. — Ha tsupán tsak a' rüh az ember' betegsége, akkor éppen azokkal az eledelkkel élhet a' beteg a' gyógyítás alatt, mellyekkel egés-séges korában szokott vólt élni; és ha a' ferdést, a' szennyes ruháknak a' szorgalmatos változtatá-sát ki veszszük, itt az orvostáshoz semmi más előre való köszület nem szükség. — Igen sok or-vosságokat javasolnak a' rüh ellen; de a' tiszta-ság, a' hüdös-kő, és a' kényeső a' magános rüh-nek a' meg gyógyítására tellyességgel elegendők. —

Leg-először-is tehát az egész testet a' gyenet-tségtől, és a' varaktól meg kell mosni, v. leg-alább vizes spongiával jól meg kell törölgetni, és áztat-ni. E' végre lehet itt tsupa tiszta, v. szappanos vízből tsinált ferdővel-is élni, míg a' test egész-szen le-tisztúl. A' szegény emberek először ken-nyek-meg magokat háromszor, négyszer, 's az-

után feredjenek-meg ; ugyan ekkor mind az ágyi, mind a' feje ruháikat változtassák-meg, mint-hogy abban módjok nints, hogy azt sokszor újjítsuk, a' ruhésekkel való minden társalkodást, és az o' általok meg-illettetett dolgoknak a' meg érdeklését távoztassák-el. Ha a' test' bőre igen nagyon viszket, és ég ; jó azt meg-köppölyöztetni. A' bűdös-kő mind füst, mind ferdő, mind kenőts formában egyenlően hasznos, ámbár a' kenőts a' ruhákat bé-motkolván, és azomhan bűdös-is lévén, alkalmatlan. A' bűdös-kővel napjában egy-néhány-szor mindjárt a' ruhának a' kezdetekor, midőn még a' pattogások kitsinyek, füstölvén a' testet, ennek a' nyavalyának a' növeését meg lehet akadályoztatni. A' szegény embereknek a' ruhájokat ugyan bűdös-kővel meg füstölvén, és azokat azután o' meleg kementzébe tévén, helyesen meg lehet tisztítani. Ha nints valahol bűdös-köves ferdő, a' millyen a' Budai, akkor mesterséggel lehet ollyat csinálni, vévén négy löt bűdös-kő májat (hepar sulphuris) ; vagy mind óltatlan me-jzet, mind bűdös követ egy egy fontot össze-egye-lítvén, és azokat nyóltz pint vízben meg-főzni. Ez jó ferdő fog lenni. — Kenőtsöt lehet csinálni ket löt bűdös kő virághoz annyi dísznő 'sirt vévén, a' mennyi szükséges arra ; hogy kenőtsé vályjon ; vagy ha valakinek a' teste a' 'sirt nem szenvedheti, a' 'sirt helyett lehet tojás sárgáját venni. Ennek a' kenőtsnek negyed, v. kevesebb részét minden estve o' tűznél az újjak közzé, a' kéz gyökerére, és más részekre-is fel kell kenni. Ollyan nagyon árt a' bűdös-kő a' ruh pondrótskáknak, hogy gyakran csak a' tenyerét-is elég az embernek ezzel a' kenőtsel bé-kenni éjtszakára ; mert ettől-is magától sokszor el-vész a' ruh. — A' kenyese mindenféle formában, t. i. akár dísznő 'sirtal össze-dörgöltetvén kenőtsnek ; akár pedig só formában a' vízben fel-olvasztatván mo'sdónak jó, és szintúgy mint a' bűdös kő a' ruh pondrótskákkal

meg-öli. Lehet kényesős kenőtsöt így készíteni: Vegy fejer mészsze változtatott kényesöt (mercurius præcipitatus albus) egy köntingnyit, dísznó 'sirt két lótot, ezeket törd-öszve kenőtsnek, és kend a' rühes helyekre. Vagy végy eleven kényesöt (mercurius vivus) egy köntingnyit, dísznó 'sirt két lótot, dörgöld ezeket mind addig öszve, míg tsak a' kényeső egészen el nem enyészik: ez jó kenőts lesz. Vagy végy fel-hajtatott kényesöt (mercurius sublimatus) egy köntingnyit, ezt olvassd-el két itze vízben: ezzel jó lesz mosni a' rühes helyeket. Meg-esik pedig sokszor, hogy a' bűdös-köves kenőts alatt gyakran más-pattogások-is, de a' mellyek a' rühez nem tartoznak, szoktak ki-verődni. Ekkor a' kenéstől egy kevésse meg kell szünni, és lágy meleg ferdőkkel kell élni; 's így ezek a' pattanások el fognak múlni. — El-száradván a' rüh, az orvoslástól nem kell mindjárt meg-szünni, hanem még egy darabig azután-is kell velle élni; vagy pedig ha ismét kijönne a' rüh, az orvoslást ismét az egész erejében elő kell venni. Ha valamelly meg-romlott véru, v. akármiképpen beteges ember kapja-el a' rühet, ennek a' gyógyításával külsöképpen nem kell semmit késni, és a' szegény beteget a' sok fött vízekkel nem kell terhelni. Ellenben ha külömben egészséges-is valamelly ember, de már régi a' rühe, akkor belső vér tisztító orvosságokkal kell ahhoz először nyúlni, és azt azután kellene kívülről gyógyítani. Mert külömben a' rühnek a' genyettsége a' vérbe már bé-szívódván, v. pedig a' test' bőre az izgatáshoz mintegy hozzá szokván, az ilyen rühet veszedelmes következés nélkül hirtelen nem lehet el-száraztani. —

A' mondattakból meg-tetszik; hogy a' rüh nem valami különös ragadó méreg, és nints-is ok rá, hogy ettől úgy mint valami ragadós, v. pedig a' belső részekre bé-szívárgó méregtől féltlen az ember. — Hanem, hogy a' rühtől származott ge-

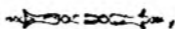
A' rothadt - hideg' mérge.

Ez származhatik minden rothadt hidegben, és ha az igen kegyetlen, annakutánna nem csak a' meg - illetés, hanem a' beteg' teste körül lévő ki-párolgás által-is el-ragadhat. 82) Nem kell tehát az ilyen betegekhez közelíteni ha csak lehet. 83) Ha pedig az meg nem eshetik, a' következendőkre kell figyelmeznii. Ne nyelje-el az ember a' nyálat mind addig, míg a' beteg mellett múlat, úgy állják az ember, hogy a' betegnek a' párolgása reá ne mehessék, ne nyúlják hozzá, bundában, v. vastag gyapjú ruhában ne mennyék az ember az ilyen beteget látogatni, (mert ezekre leg-könnyebben reájok ragad a' ragadó mérge) a' ruhát meg kell változtatni, a' száját ki kell mosni, és öblíteni, mi-helyt a' beteg-től haza ér az ember, igen hasznos az-is; ha az ember mind addig, míg a' betegnél múlat, valami bor etzettel telyes spongiát tart az orránál, és a' szájánál, v. pedig dohányozik. De ez a' mérge többnyire az emberek' tudatlansága, és babonás ítélete miatt szokott származni, és akármelley együgyü hideglelés válhat rothadt hideggé, a' mellyről itt intés gyanánt még valamit fogok szólni. Leg-közön-ségesebben, és leg bizonyosabban meg-esik az, ha igen sok betegeket gyűjt az ember egymás hátára, (innét van; hogy az ispitályokban, a' tömlőtzőkben, a' hajókon a' leg-gyengébb hi-

nyettség a' vérbe hé-veheti magát; az igaz. — De hát azoknak az Orvosoknak van-é igazságok? a' kik némelley betegekre, orvoslás véget, mester-ségesen el-akarják ragasztani a' ruhet.

82) Ez a' Betsi Ispitályban magamon-is meg-esett.

83) Az Orvosnak nem lehet.

deglelés-is könnyen rothadtá válik) ha a' betegek' házában a' levegőt meg nem újjítyák, ha a' beteget hely helyre ássák-bé, a' házat nagyon fűtik, ha mindjárt a' betegség' kezdetén erőssen ki-főtt hús lével, borral, pályinkával, hússal tartják a' beteget, ha a' beteg' ruháját tisztával gyakran fel nem váltják, és minden tisztaságra nem vigyáznak, és ha belől-ről nem tisztítják otet, v. mindjárt eleinten valami okos orvosnak a' tanácsával nem élnek. 84) Ezek által akármelly gyenge hideg-is rothadt hideggé 85) válhat, v. a' mi éppen annyit teszen, a' rotnadas' mérge támadhat a' beteg' házában, a' melly annakutánna az egész várost meg-veltegetheti.

84) *Nállunk ezekben nagy hiba van.*

85) *Teljhességgel meg nints még állítva: mi legyen a' rothadt hideg? és igen nehéz a' tulajdonképpen való jeleit ennek a' betegségnek meghatározni. Sok Orvosok úgy véckednek; hogy a' rothadt hideg nem valami egy különös neme a' hidegleléseknek, hanem csak tsupán valami nagyobb méreteke, és változtatása a' gyúladó — az epés — az erző inak — és a' tahnyos — hidegleléseknek. Ebben az értelemben van az tró. Nem-is lehet itt az élő testben lévő nedvességeknek valami közönséges meg-rothadásút gondolni. Hogy az élő testben lévő nedvességek hajlandók a' rothadásra, az igaz; de hogy valósággal meg is rothodnának, az már ellenkezik az elettel. A' rothadt hideg tehát nem valami különös neme a' hidegleléseknek; de még-is mindazonáltal egy magában különösen fel-állá betegség. Ebben a' nyavalyában mind az inas-húsok, mind az erző inak a' leg nagyobb mértékben gyengék; 's innét van már; hogy ebben a' betegségben a' mi leg-nevezetesebb orvosságaink, v. őfzve-húzó, v. erosító, v. elevenítő jzerekből állanak.*

A' rőthadt hidegnek a' jelei a' következendők: eleintén valami kábúlást, tompa fejfájást, átmatlanságot, az egész testnek a' nehézséget, kedvetlenséget, etlenséget, és a' gyomor' tisztátalanságától származott hideglelésnek a' bajait éri az ember. Azután a' világosan mindég tartó, v. néha még szűns hideglelést, gyenge, serény, v. éppen természet szerint való ér' vérést, az egész testnek az el-eséset, buta v. igen keserves fej — és az egész testnek a' fájdalmát, az éssen kívül való letelt, a' sikettséget, a' melly álmodóságot, a' szemeknek a' zavarosságát, szennyességét, és könnyvezését, a' sáppadt, és a' szomorú ábrázatot, az ajakuknak, a' nyelvnek, és az orr' lyukainak a' szárazságát, mőtshosszágát, és barnúságát, néha a' kevés, gyakran pedig az el-ólthatatlan szomjúságot, a' budős és dög szagú ki-lélekzést, és szék-eket, a' barna, fekete, és sáru jépjéa' vizellezt, a' bőrnek a' szárazságát, a' különös, és a' testen befelé mindég nagyobbuló harapós, 's a' tapintónak a' tenyerét mintegy egető tüzességet, gyakran mindenféle színű, és figúrájú főtöket, kása forma pattogzásokat, hójazotskákat, keléseket, az ikrás húsohnak a' fel-dagadásait, a' tagoknak a' reszketését, az inaknak az ugróságát, a' testnek az öfzve-rogyásút, a' legyek után való kapkodást, a' mindenféle akarat ellen való ki-üressítéseket, a' dög szagú has-menést, az orr' vérzést, a' hideg, nyúlós, budős izzadságokat lehet ebben a' nyavolya' terhesebbedésében tapasztalni. — Ezek a' bajok mind számokra, mind hegyetlenségekre nézve szaporodnak, és utóljára a' leg-nagyobb erotelenséget, az érzeknységek' és mozgások' élő czközzeinek el-romlását, és az ezekből következő nedvességeknek meg-reszésút húzzák a' beteg' nyakára. —

Itt tehát v. mind a' testen, mind a' testen kívül lévő tisztátalanságnak a' kútfejét ki kell tisztítani. És így itt jobheppen szükséges a' tiszta, a'

híves, és a' rothadt ki-párolgásoktól szabad levegő-ég; mert ez a' testnek a' leg-főbb meg-elevenítő szere. Ehez képpent ha lehet, a' beteget nagy, tágas szobába kell fektetni, a' szabad levegőt rajta sokszor kereftül kell eresztetni, etzettel, és fűszerzamos gyantákkal a' szobát szorgalmatosan kell füstölteni, 's nappal az ablakba a' napfényre valami plántát kell tenni, de estvére azt ki kell vinni. A' betegnek az ágya tiszta, de igen meleg ne légyen. A' testet ki kell tisztítani a' hozzá illehető mód szerent. Mivel hogy pedig többnyire a' gyomorban, és a' hurkákban szokott lenni a' leg-több tisztátalanság, tehát ezeket tisztíten, és illendő mértékben ki kell üríteni. Legjobb szokott itt lenni többnyire a' hánytató szer, ha az t. i. alkalmas időben adódik, és gyakran az egész betegséget mindjárt az eredetiben elszokta nyomni. Ha az ember szükségesnek lenni látja, másod v. harmad nap múlva ugyan azon hánytató szert ismét bé-adhattya. A' hánytató mellett a' széknek szabad vóltára-is kell nézni, és azt kell segíteni hívestő, gyomor tisztítók, u. m. bor-kő, keserű só, manna, 's a' t. által; de azonban attól nagyon kell őrizkedni, hogy a' betegre valami módon has menés ne essen; mivel az által el-erőtelenedne! Éppen ezen az okon szükség itt az orvosságokhoz mindég egy kevés Hoffmann tsepeit, v. púlyinkás salétrom' savanyúságot (spiritus nitri dulcis) v. Haller' savanyú szerét, (acidum Halleri) v. egy kis bort tenni.

2. Az erőtlenesség ellen kell dolgozni. — Minekutánna már a' belső részek ki-tisztultak elegendőképpen, v. pedig a' beteg szemlátomást erőtelenedni kezd: akkor az erősítéshez kell látni. Fő orvosság itt a' kina, a' fűzfa haja, és a' már említett értzi savanyúságok. A' Kint kiváltképpen ezek a' hörnyül-állások javasollyák: ha az erőtlenesség, és a' testnek el-esése szemlátomást nevelődik; ha a' betegre valami mérték felett való

ki-

Őrtés, p. o. nagy has menés, nagy izzadás, 's a' t.
 esik; ha az ér verés igen lágy, gyenge és ki-
 csiny; ha a' hideglelés soha sem szűnik meg. Ha
 az ember ezeket a' környülállásokat láttya a' rot-
 hadt hideglelés betegben; akkor soha se vigyáz-
 zon többet arra, hogy a' nyelve száraz, fehére,
 tisztátalan, és hogy a' bőre száraz 's a' t. Hogy
 pedig a' Kínának hasznát láthassuk, szükség,
 hogy azt jó nagy mértékben adjuk, már az akár
 por, akár főtt víz, akár lekvár formában legyen.
 Por formában leg hathatósabb a' Kina, de mint-
 hogy sok beteg úgy hé nem veheti, az abból tsi-
 nált sűrű főtt víz-is jó; p. o. hat löt Kina haját,
 három meszszzej vízben félig le kell főzni, és ezt
 a' beteggel 24 óra alatt meg kell itatni. Leg-erős-
 sabb Kina főtt víz a' Mertense', a' ki is két löt
 Kinát, három meszszzej vízben, másfél meszszely-
 re le-főzött, és azt meg-szűrven, abba hat köntingnyi
 Kina port, és fél köntingnyi szárazra le-
 főzött Kina levelet (extractum Chinæ) tett, és
 ebből a' beteggel minden órában egy evő kanállal
 bé vétetett. Percivál e' mellett még azt is javasol-
 ja; hogy Kinából tsinált etzetes főtt vízzel nap-
 jában egynehányszor meg kell mosni a' betegnek
 a' kezeit, lábait, és az ábrázattját; főt ha a'
 veszedelem nagyobb, ugyan Kina főtt vízből tsi-
 nált kristélyt-is kell a' betegnek adni. — Látni
 való, hogy hanemha a' veszedelem igen nagy,
 különben nem szükség a' beteget ilyen bőven kí-
 nával tartani. — Közönségesen árt a' Kina: mi-
 don az ér verés igen kemény; a' belső részek tisz-
 tátalansággal teli vannak; v. pedig a' gyulladás-
 nak leg-kissebb jelei is műogattyák magokat. —
 Ha egymással ellenkező két jele bajok vannak a'
 betegben, p. o. a' beteg igen gyenge, de azombor
 rútsággal-is tele van, akkor a' Kinát olyan sze-
 rekkal kell öszve-kötni, a' mellyek tisztítanak,
 p. o. rabarbarával, v. köz-fökkel. — Ha pedig
 a' Kina has menést okoz, mint szokott némelylek-

ben, akkor ához szüntető szereket, p. o. mak levét, v. szorító orvosságokat p. o. timsót, v. értzi savanyúságokat kell tenni. —

A' savanyúságok közönségesen jók a' rothadt hidegben. Lehet ezeket adni a' betegnek a' nagy hőségben, a' nagy tellyes de nem kemény ér verésben, midon az ábrázattya a' betegnek megveressedik, eszén kívül van, de azomban a' gyúlladástól nem lehet félni. Ezeket lehet adni v. csak magokban, az italba tsepegtetvén, v. pedig holni nyúlankos szerekekkel öszve-kötve, p. o. végy fejer mályva gyökeret hat köntignyit, tölts erre másfél meszszely vizet, és főzd-le egy meszszelyre; tseppents ebbe 10. tsepp vizes gálitzkő savanyúságot (spiritus vitrioli). Ebből az italból adj a' betegnek minden órában egy fél sūd sával inni. — Lehet ezeket a' savanyúságokat a' kina főtt vízbe-is tsepegtetni. Leg-közönségesebben adák a' vizes gálitzkő savanyúságot két köntignyi, v. egy lótnyi mértékben, azt t. i. másfél, v. három meszszely italba öntvén. — Ha igen gyenge a' beteg; akkor a' mondott savanyúságok ártanak, mert azok-is gyengitének. Ilyenkor tehát leg jobb a' savanyúságokat pályinkával öszve elegyíteni, a' millyenek már a' Hoffmann tseppei, 's a' t. 's ezt lehet 10. — 20. tsepnyi mértékben egyszerre bé adni. — A' bor-is egy fő orvosság ebben a' betegségben, a' midon t. i. az élet erő nagyon el-alett, az ér verés nagyon kitsiny, és alig érezhető, a' beteg nyúlós veréjétkkel ízzal, és csak tsendesesen eszelőskodik. Az ilyen állapotban kiváltképpen a' Hegyallyai, v. Tokaji bor igen jó. — A' kámfor a' hasznára nézve meg-egygyéz a' borral, és hasonló történetekben adattathatik. Ebből lehet 5 — 10 — 20 — gránnyit egyszerre bé-adni, akár tsákorral öszve-elegyítve, akár pedig mandula tejbe fel-eresztve. — Ide tartoznak a' fűszerfűzámog gyökerei-is, p. o. a' Valeriana v. matska gyökér, a' Kontrajerva, az Angelica, 's a' t. Jó ezekből

Arbatét tsindlni. — Az Olasz úti-fű virág (flores arnicæ) igen jó, a' midőn a' beteg az erzenyiségeit elvesztte, és a' hasu már akarattya, és tudta nélkül-is megyen. Ide tartoznak a' külső meg-veressítő, és hójag húzó szerek-is, p. o. a' mustár magból készült tésták, a' hörös-bogárból készült flastromok. Ezekkel akkor kell élni, midőn az erzo inok már igen meg restültek, mert a' mondott szereknek az erejek csak az izgatásban áll, azért ezeket tovább nem-is kell a' testen hagyni, hanem csak addig, míg azt meg veressítették, v. leg-fellyebb rajta hójagot húztak. A' leg-akadályosabb helyek, a' mellyekre ezek tétethetnek; a' nyakszirt, a' láb ikrák, a' karon lévő vastag húsok, a' talpak. A' hörös bogárból tsinált hójag húzók könnyen fonás febet tsinálnak, ha az ember oket sokáig a' testen hagygya. — Midőn a' beteg a' le-írt mód szerint gyógyttatván erössödni kezd, és már az ő ér verése tellyesebb, a' feje peäig szabadabb; akkor

3. A' természetet segíteni kell a' betegség matériájának ki-vitelére. Közönségesen az izzaltrág, és a' vizellet által szokott itt ki-menni a' betegség' matériája, és ritkán van a' természetnek szuksége az orvosra, ennek a' munkának végbe-vitelére. Leg-több az, a' mit itt az Orvos tselkedhetik, ha azokat az akadályokat el-hárítja, a' mellyek által a' betegség' matériájának ki-menetele megakadályoztathatnék. Többnyire a' görts szokott lenni az az akadály, a' mellyet a' lágy meleg vízzel való mosogatás, és a' görts ellen való belső szerek p. o. p^o sma, és gálitz-kő által lehet el-hárítani. De ezek mellett a' Kínával mindég élni kell. —

A' nagy vér-folyásokat etzetes, v. gálitzkő savanyúsaggal, v. timsóval elegyítettett vízzel, és más öfve szorító szerekkel kell meg-szűntetni. — A' nagy izzadságok ellen-is ugyan azon szerek jók. — A' szujban lévő hójagotskákat gyógyttya, a' ró'ssa mez, egy kis borázal elegyttve; v. sze-

V. A' veszettség' merge.

Ez támad szintén úgy az emberekben, valamint a' barmokban, a' mellyek meg-vesznek. Ez a' mérég kiváltképpen a' nyálban van, és a' levegő által, sőt még a' meg-illetés által-is el nem ragadhat, hanem arra szükség mindég, hogy v. valami sebbe, (p. o. a' harapás által) v. olyan részre, a' mellynek igen vékony felső bőre van, (p. o. az ajakak, a' nemző részek) tétettség-le. Ha tehát az ember az ilyen letételeket el-kerüli, ezt igen könnyű el-távoztatni. Kiváltképpen pedig három régulat lehet itten javasolni Semmi híjába való kutyát nem kell tartani, mert mennél több kutyákat tartanak az emberek, annál könnyebben származik ez a' mérég. Eleget kell nekik inni adni, meg kell engedni, hogy

derj-lé, és kövi ró'sa lé, ha mind a' kettőből négy látot vévén, hozzá egy fél köntingnyi boraxot teszünk. — Ha a' betegségnek vége fele, a' ful háta megett, a' hónally alatt, az ágyékokban 's a' t. lévő ikrás húsok fel-dagadnak; azokat minél hamarébb meg kell érteltetni, és azután mindjári ki is kell nyitni. Mert ezeknek az el-öszlattanok, és a' vízszá-verettetések a' leg-nagyobb vej-edelemmel van öszve-kötve. —

Különösen kell itt vigyázni az élés' módjára-is; és az ilyen betegeknek könnyű, hűvösítő, savanyú, frissítő ételeket. gyümölsből, risikúsából, főzött, 's tzitrom lével, v. más savanyúságokkal meg-savanyítottott leveseket kell enni adni. —

Közönséges italul jó nekik a' tzitromos, etzetes, boros, v. gálitz-kő savanyúsággal meg-savanyítottott hideg víz. —

Utóljára szükség azt-is meg említeni, hogy a' Kinával való élést mind addig el nem kell hagyni, valameddig minden tagok a' magok természet állapottyokat ismét el nem érik. —

koslassanak, 86) meg kell akadályoztatni, hogy a' melegről hidegre, és vizont, hirtelen futossanak. Mihelyt valamellyik a' kutyák közül nem akar inni, szokása ellen kezdi magát viselni, az Urát kezdi nem esmerni, rekedten kezd ugatni, mindjárt el kell az illyet a' többitől választani; sőt minden gyanús tekintetű kutyának ki kell térni. *)

A' munkája ennek a' rettenetes méregnek az, hogy az ember maga is később v. hamarabb megvéz, és a' miatt a' leg-rettenetesebb nehéz nyavalya rázásai között meg-hal. Nagy szerentsetehát az, hogy a' számos tapasztalások által világosságra jött az, hogy ez a' méreg, ha szintén harapás által el ragadott is, mindazonáltal soká ott marad azon a' helyen, a' hová ragadt, minekelötte bé-szívódna, és így az egész testen el-olfolna. Tehát maga az ember magát megszabadíthattya ettől az el-ragadás után, és a' vezettséget bizonyosan el-kerülheti, tsak a' következendő eszközökkel éllyen: a' sebet mindjárt sós vízzel ki kell mosni, azután köpölytreá hányni, és a' köppölyök vagdálását, és azután a' vérnek a' ki-szívását mind addig el nem hagyni, míg tsak valami kis vér jön. Annakutánna

86) *Pedig úgy vettem észre, hogy azokat a' módi kutyátskákat ettől egészfzen el-akarják fogni. Azomban ha ezek meg-vefznek, könnyebben terjeszthetik a' mérzet, mint más kutyák; mivel mindég ülben, hízben hevernek, és játékból harapdálni szoktak, sőt jüdzodoznak vélek, hogy harapjanak. Nints-é tehát teli veszedelemmel az illyen kutyátskák' tartasa? Mert sokszor észre se veszi az ember, mikor már meg-vefztek.*

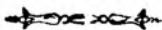
*) *A' leg-szembe tünobb jelei a' veszett kutyának ezek: el-ereszti fülét farkút, tsorog a' szemé, és le-sütvén a' fejét szalad egyenesen. Igen jól le-festi ezt Hahnemon; az egészségnek baráttyában. I. Darab.*

a' sebet tüzes vassal, v. puska porral bé kell sütni, és 7. v. 8. hetekig a' sebet genyettségettetni. Belső orvosságúl kell adni a' mérges fekete tserelznyét (Belladonna Doll-Kraut) mint leg-bizonyosabb izert, de a' melly véget szükség valami orvost tanátsolni. 87)

87) Az ember' meg-veszetzésén értjük: a' meg-veszett állat' nyúlának az ember' testébe való bé-férkezéséből származott dühösséget. Ez a' betegség rendszerént így szokott veghez menni: A' veszetzés mérgeinek a' meg-harapás által, v. másféleképpen az ember' testében való bé-menetele után rithán a' 7-dik nap előtt, és rithán a' 60-dik nap után valami töprönködes, nyughatatlanság, há-sulás, különös vad tekintet, fájdalom, a' harapott sebnek meg-dagadása, kékellő vörös szín, annakutánna mindenféle gürtsös változások, nehéz lélekzés, a' lehellő zégének a' fojtogatása, ökröndözés, okódás, a' gyomornak és a' beleknek fájdalom mutogattya magát. — Ezekután a' víztől, és minden nedves folyó dologtól, a' rettenetes szorn-júság könnyai között való félelem, a' nehéz nyava-lyan' rázása, az ájulás, a' nedves dolognak teljes lehetetlen le-nyelése következik. — Tsudállatos! hogy a' kemény eledelüket ezek még-is lenyelhetik. — Gyakran a' mondott változásokhoz hozzá járúl a' hidegletés, a' dühösség, a' vérnek a' fejbe való gyulkezése, a' beszéde való tehet-ségnek el-vesztése, a' mások' harapdálására való kívánság, a' körülötte állókra való köpködes. Az elmének a' meg-homlása rendszerént harmad nap múlva szokott elő-állani, és az ámbár neha egy egy kevéssé meg-szűnik, tart egész halálíg, a' melly a' hatodik, v. a' hetedik nap nehéz nyava-lyan' rázások között szokott meg-történni. — A' harapás által származott seb rendszerént igen hirtelen bé szokott gyógyúlni, de a' veszetzésnek az el-következésével ismét ki-fakad, és belöle vala-

mi hűdös, vereslő nedvesség szokott ki-folyni. — A' veszethez a' leg közelebb való oka; az ér-ző inaknak valami különös változása, a' melly-is miben álljon nem tudjuk — o' távol lévő oka pe-dig; a' meg duhódott állat' nyála által az ember' testébe vitetett különös méreg, a' mellynek még eddig sem az alkató részeit, sem a' tulajdonságait nem tudjuk. Némellyek azt állítják, hogy már az tapasztaltatott, hogy az ember a' veszett ál-latnak csak a' lélekzése, és a' vére által-is meg-veszett. — A' szerentsés orvoslás itt egyedül csak attól függ, hogy azt a' mérget minél hamarabb ki-vegye az ember a' fehből, minekelőtte t. i. az az egész testben nem dolgozik — A' már ki-utott valóságos veszethez igen ritkán lehet ki-gyógyí-tani — A' leg-bizonyosabb orvossága ennek áll a' meg-harapott húsnak késsel való ki metzésében, ha azt különben annak a' természeté, és a' fek-vése meg-engedheti. — Ha pedig ez meg nem es-hetik; a' sebet ki kell tisztítani, és izgatni kell erős lúggal, sós vízzel, húgygyal, körös bogárból tört porral, erős pokolbéli korel (lapis infernalis) tüzes vassal, köppölyözéssel 's a' t. és még csak lehet be nem kell ezt engednigyógyítani, és nagyon kell genyettsegeztetni. — Belsőképpen kell bé-ad-ni először tsendesítő, és hívesítő szereket; salé-tromet, savanyú italokat. 's a' t. Annakutánna az izzadást, és a' vizelletet kell minden erővel elő-mozdítani, és az ér-ző inakat a' méreg' izgatásai ellen kell érzeketlenké tenni. — Minden orvos-ságok, a' mellyeket eddig ebben a' nyavalyában javaslottak az Orvosok, a' most említett ket útak között v. az edjiken, v. a' másikon szokták dol-gozni. — Azok között a' szerek között a' leg-ne-vezetesebbek ezek: 1) A' kényeső, kivált ha az salétrom — v. gálitzkő savanyúsággal van ösze-kötve. Az elsőbet lehet lassan lassan 4-5 tsepp-nyire, a' másodikat pedig ugyan unnyi gránnyira egyszeri bé-udásra szaporítani. — Ha ezek az

szadás és a vizellet helyett okádásra alkalmazták a szerentsétlent, akkor sommit sem lehet tovább reményleni. — A harapás által támadott sebet kényesős kenőttel lehet bé-kenni, mindazonáltal a nyál folyást el kell távoztatni. 2) Az Isten tehenkéjei, v. a fekete körös bogarak (*scarrabeus majalis*) a midőn ezeket olajba fojtyák. Ezek közül ki kell egyet venni, azt egy kanál fa-olajban el kell dörögni, ugyan egy kanálnyi meleg serben bé kell éhjomra a betegnek adni — Ugyan ennyit 10 — és viszont annyit 20 — nap múlva bé kell a betegnek venni — Ez sokszor a vizellet úttyaiban igen kegyetlen fájdalomot, sőt gyakran vér vizellést-is okoz — Ezek mellett igyon a beteg sok nyúlókás és bé-mázoló italokat, és magát illendő melegben tartsa. Ide tartozik az a Brandeburgiai veszett kutya harapás ellen való híres lekvár-is; valamint szintén a hólyag húzó közönséges körös bogárral való belső orvoslás-is. — 3) A mérges fekete tsorefznye (*bella-dona*). Ennek a porrá megtört leveléből minden 3. v. 4. órában 2 gránnyit lehet bé-adni, és az ember szaporíthatja ennek a mértékét 6 — 8 gránnyig az esztendő számának, és a betegségnek a természetéhez alkalmaztatván a mértéket. — A Munchs rendelkezése szerint a mérges fekete tsorefznye 3 különböző mértékben szokott adódni t. i. először 48 óra múlva, másodszor és harmadszor éppen annyi időközben-vetése után — A beteg esztendejének a számáhozképest ennek a szernek a mértéke a következő — Ha a gyermek —

1 esztendő volt; annak 1-ször adott 1 — 2-ször is 3-szor fél gránnyit.

Ha 2 eszt. 1-ször 2 — 2-ször 3-szor fél-gránnyit.

— 3 eszt. 1-ször 2 — 2-ször és 3-szor $2\frac{1}{2}$ v. 3 —

— 4 v. 5. eszt. 1-ször $2\frac{1}{2}$ — 2-ször és 3-szor 3 v. 4

— 6 v. 7 eszt. 1-ször 4 — 2-ször $4\frac{1}{2}$ 3-szor 5 v. $5\frac{1}{2}$

— 8 v. 9 eszt. 1-ször $4\frac{1}{2}$ 2-ször 5 3-szor 6 —

— 10 v. 11 eszt. 1-ször 5 2-ször $5\frac{1}{2}$ 3-szor $6\frac{1}{2}$ —

VI. Némelly inkább történetből származott mérgek.

Vannak még némelly ragadó mérgek, a'mellyek nem mindég, hanem csak némelly környúl állásokban, némelly betegségekből származnak. Ezek azok a' betegségek: a' súly, 88) a'

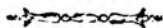
Ha 12 v. 13 eszt. 1-ször 6 2-szor 7 3-szor 8 —
 — 14 v. 16 eszt. 1-ször $6\frac{1}{2}$ 2-szor $7\frac{1}{2}$ 3-szor $8\frac{1}{2}$ —
 — 17 v. 50 eszt. 1-ször 8; 2-szor 12 3-szor 14 —
 — 50 v. 60 eszt. 1-ször 6 2-szor 8 3-szor 9 —
 — 60 v. 70 eszt. 1-ször 4 v. 5. 2-szor 6 v. 7 3-szor 6-7
 — 70 v. 80 eszt. 1-ször 3 2-szor 4 3-szor 4 gránnyit.

Továbbá ugyan Münchs azt rendelte; hogy a' beteg 12—16 óráig semmit se egyen, és az orvoslás' ideje alatt ottan ottan okádató, és has tisztító szereket vegyen —

Ezen a' le-írt szereken kívül híres még a' Senega gyökér-is (*radix Senega*); a' kámfor; a' pézma, a' Virginiai kígyó-fű (*Serpentaria Virginiana*); a' terjék, a' szálló lúg-sók, a' meleg, és hideg ferdők, és több más tiszasztó, 's vizellet' hajtó, v. az érző inakat elevenítő orvosságok —

Utóljára azt kell meg-jegyezni; hogy a' hátor-ság, és a' vészség ennek a' betegségnek az el-kerülésére fő-szer; azért szükség, hogy az ilyen szerentsétlenségnek az el-kerülésére mindent el-köves-sen a' beteggel az ember, valami csak ötet vídámíthattya, és elevenítheti — Sokszor csak a' megharagudott állatot-is veszettnek kiáltják; azért szükség ennek a' nyavalyának az orvoslására az-is, hogy az ember annak-is jól végére járjon, ha valyon igazán veszett volt-é az az állat? a' melly a' beteget meg-motkolta, v. pedig nem? hogy így az ember mind magát, miná a' beteget meg-nyugtathassa, — és valami módon v. többet, v. kevesebbet ne tsinállyon, mint a' szükség kívánná —

88, A' Súlynek a' következendők a' jelei: n'

rák 89), a' skarlát hideg 90), a' kösz 91), a' vér has 92), a' száraz betegség 93), a' köztvény 94), a' köles hideg. 95)

*fel-puffedt és erőtelen test, a' bús elme, a' száraz felső bőr, a' fel-dugadt könnyen vérző gombás, és lágy íny, az odvas és lúgos fogak, a' büdös száj a' nélkül hogy a' gomorban tisztátalanság volna, a' szűk melly, a' karokon, lábakon 's a' t. lévő ölom színű, sárga, keken vereslő, tarjagos színű fótok, a' mellyek utóljára vad húsos vérző fenés sebekké válnak; a' vér folyásokra való nagy hajlandóság, a' nélkül; hogy az ember bő vére volna, v. hogy a' vér valahová öfzszegyülekezett volna, a' levegő-égnek a' legkissebb változásából, és szellőzéséből következő el-újulás; a' tson-
toknak a' töredékenysége; a' láboknak a' megdugadása, v. ugyan a' lábakon lévő más húsoknak a' keménysége; utóljára a' tolvaj, v. a' rothadt hideg, a' melly a' leg-nagyobb gyengeséggel, v. mindennemű ki-urításokkal van öfzve-kötve. — Ezek a' bajok csak lassan lassan jelennek meg, és éppen ezért a' súlyb. külömb. külömb-féle idő szakaszokra osztják — Külömben ez a' betegség természet szerint sem nem ragadó, sem nem nemzetséges, hanem sokszor nagyon uralkodik, és többnyire csak a' tengeren utazókon, és a' tenger partyain lakókon kegyetlenkedik — A' leg-közlebb való oka ennek a' betegségnek a' vérnek felolvadása, és az inas húsoknak egy különös nemű meg-rothadása — A' távol lévő oka pedig mind az: valami csak a' bőr ki-púrolgását el-nyomja, az emésztő erőket gyengíti, és a' test kemény részeit lankasztja; p. o. a' vizes hideg, a' megvejtett levegő-ég, a' kemény, nyúlánkos, kövér, meg-romlott, sós eledelek, a' tisztátalanság, a' friss, és savonyú plántákból készült ételeknek nem léte, a' sokáig tartó, és el-badjasztó indulatok, a' mozgásnak az el-múlatása. —*

Ezek a' betegségek koránt sem ragadók mindig; hanem válhatnak olyanokká, ha igen elkegyetlenülnek, v. valami rothadság ölzve-köti magát véleek. Itt tehát mindég javasoltathatik a' nagy vigyázás, leg alább a' izóross társalkodást az ilyen betegekkel p. o. az edjütt lakást, edjütt hálást, az ő ruhájaik' viselését 's a' t. el kell kerülni.

Itt két fő tzellyúnak kell lenni az orvoslásnak, t. i. a' nedvességek' meg-romlásának kell ellent állani; és a' testnek kemény reszeit kell erősíteni — Mind a' két tzelt el lehet érni; ha a' beteg az elébbeni élés módját egészszzen ellenkezore által változtattya — Szükség tehát néki: a' tiszta, a' száraz, és mérséklett melegségű levegő-ég, a' friss és savanyú plántákból készült étel, és ital, a' gyümölts, a' zöldség, a' plánták' gyökerei, kivülképpen a' torma szabásúuk, p. o. a' retek, a' kanál levelű fű, a' torma, a' vltzi torma, a' mustár mag, a' savanyú kúposzta: ezenkívül a' tzitrom, a' pomarants, az etzetes víz, a' savanyú víz (bor-víz), a' malátból főzött vltz, a' Szedlitz-i víz, az író, a' hegyallyai bor, a' retekkel, a' fenyő fa' gyenge növéssével, a' mustárral főzött ser, a' járkálás, és a' vltzság igen hasznos — Az el-mondattak magok elegendők ennek a' betegségnek a' meg-gyógyítására — Az orvosi szerek közül mind azok ide tartoznak, valamellyek tsak torma ízűk, és természetűek, tsak hogy azokkal akkor kell már élni, minekutánna a' belső részek v. hánytató, v. has tisztító által ki-tisztítottak. — A' javaslott szereknek az ereje az izgatásban, a' vízellet hajtásban áll. — Ezek azok a' fűvek: a' kanál levelű fű (cochlearia), a' torma, a' derétze fű (veronica), a' ragadó fű, (galium oparine), a' föld-füsti (fumaria), a' vidra fű (trifolium fibrinum), a' retek, a' ló sóska, (lapathum acutum), a' buzér v. festő fű (rubia

tinctorum). A' nevezett füvek jók herbathénak, lekvárnak, és rész szerént főtt víznek. — Továbbá hasznosok minden plántákból, és értzekből való savanyúságok; p. o. a' tzitrom lé, a' sóskából való só (sal acetosellæ), a' bor-kőből való savanyúság (acidum tartari), a' vizes gálitz-ko savanyúság (spiritus vitrioli), az etzet. Ezeket lehet vízbe tsopegtetni, és ezt úgy meg-savanyítani vélek, a' mint a' betegnek tetfzik. — A' savó vagy magában, v. mustárral el-készítve hasonlóképpen igen hasznos. — Gyakran hasznosnak tapasztalattott a' kálmossal (calamus aromaticus) készült pálinka, a' fenyő mag olaj 's a' t.

A' fulynek az oku sokszor a' belső részeknek a' meg-dugulása, (infurctus), és így akkor azt fel-olvasztó orvosságokkal kell gyógyítani. — Ha ezek az orvosságok egészen ki nem gyógyítanak a' fulyt, 's azomban a' test gyengének találattna, akkor kinát, v. holmi keserű szerekből, p. o. ürömből, ezer jó fuból 's a' t. készült erősítő orvosságokat kell a' betegnek adni. — Ha pedig a' szája v. az tnye rothad a' betegnek, azt timsóval v. konyhasó, v. gálitzko savanyúsággal elegyítettett rúta vízzel kell bé kenni. — A' vérző tnyre igen jó a' következő kenots: Végy 4 löt ró'sa mézet, 1 löt mirha olajat (liquamen myrrhæ), fél löt vizes konyhasó v. gálitzko savanyúságot, elegyítsd ezeket öszve, és kenegesd ezzel a' vérző tnyet. — Az igen nagy vér folyásokat öszve húzó szerrel, p. o. timsóval 's a' t. kell el-állítani. — A' nagy has folyásokat mák lével kell meg-szüntetni. —

88.) Ráknak hívják: az ikrás, v. az inas-húfok akármelly kő keménységű, és érzékenység nélkül való daganatjának, fájdalmas daganattá, v. valósógos ki-fakadott kínzó sebbé való változását. — Két-féle a' rák: ú. m. 1. El-takart rák; a' melly csak a' kő keménységű, és érzéketlen ikrás, v. inas-hús-daganatjának fájdalmas daganattá való változásában áll. Ennek a' változásnak az oka v.

ei nem takarva; — t. i. a' midőn azt a' daganatnak, és az abban meg-dugúlt nedvességnek a' megveszése, v. meg-tömpösödése okozta — v. világos, z. i. a' midőn az az elme kegyetlen indulatától, a' hideglelős betegségek, a' testnek sebes mozgásaitól, a' horral, a' fü-szerfzámós, és igen jós ételekkel való viszsza-éléstől, v. valami betegség' matériájának a' tömpösségétől, v. némelly ter-né-fzeti ki-ürtéseknek, p. o. a' hó-szám, az arany-ér, a' régi sebek' folyásának a' meg-akadályoztatásától, v. valami külső izgató októl, p. o. a' daganatnak a' meg-ütésétől, meg-vakarásától, v. meg-dörgölésétől, 's a' t. származik. Látni való tehát, hogy az érzéketlen kö-daganat (scirrhus) sok féle, és tsak nem el-kerülhetetlen okokból rák-ká változhatik; azért annak a' ki-vágásával nem is jó késni. — A' kö-daganatnak a' rákká való változása alatt ezeket tapasztalja a' beteg: néha néha hűvös futó szúrást, v. égetést, v. valami kedvetlen viszketegséget érez a' kö-daganatban. Ezeket odébb odébb mind jobban; utóljára szüntelen, és kegyetlen mértékben érzi. Végtere úgy tetszik a' betegnek, mintha mindég tövel szurkálnák a' kö daganatját keresztül, v. pedig mintha el-ven szénnel égetnék azt. Azomban a' kö-daganat mindég nő, és mindég jobban keményedik, a' körülötte lévő vér edények fel-dagadnak, meg-tömőkódodnak, a' hő rajtok meg-veresedik, és meg-kékül, 's úgy tetszik, mintha ki akarna fakadni, holott benne semmi lágyulás nem érzik, és az ilyen beteget igen ritkán leli a' hideg. Mikor már ennyire ment a' kö-daganat, akkor azt el-takart v. titkos ráknak nevezik. Ezek a' bajok annál kevésbé veszedelmesebbek, mennél lassabban következnek egymás után. — Az el titkolt rákot némellyek ne-nyúl-j-hozzámnak nevezik, de roszszil, mert ekkor még leg-jobb volna azt ki vágni. — Ha ezt a' titkos rákot a' le-irt állapotban magának hagyják, közönségsen hirtelen, néha pedig

tsak lassan válik ki-sebesedett rákká. — A' ki-sebesedése így esik-meg: a' rákon lévo bor meghasad, és abból egy otsmány, pokolbéli fájdalommal kinzó, egyenetlen, ki-rágott, vad húsos, kemény v. lúgy ki-növésekkel telyes, tárjagos szí-nü, ki-fordúlt kemény szélü, könnyen vérző, rettenetes budós, sőt mérges genyetségu seb származik. — Mihelyt a' rák ki-kasad, úgyhogy a' külső levego ég-is hozzá ferhet, akkor minden bajok meg-nagyobbodnak, utójjára pedig, rész-szerent a' vérbe bé-szívódott genyetségtől, rész-szerent a' öcteg' nyughatatlansága, 's a' nedvességeinek az elvesztése által származott erőtelenység miatt tolvaj-hideg származik a' betegben, a' melly (de neha még hamarabb a' nagy vér-folyás) halált okoz néki — A' rák nem valami különös méregtől, hanem valamint más seb, sok-féle okoktól származik, 's következésképpen annak az orvoslása-is sok-féle, és más sebektől tsak a' kegyetlenségére, a' hozzá kötött kínokra, és az ő oka ki-tulalásának a' nehéz völtúra nézve különbözik. Ez onnet bizonyos; mert a' ráknak nincs valami bizonyos, és más sebektől mindég meg-esmértető jele; mert mind azok a' bajok, valamelyek hozzá vannak köttetve, más sebekben-is meg-találtnak. Azomban a' rák nem-is tsak egy féleképpen származik, és nem-is tsak egy-fele orvosság hasznúl ellene. — Az okát a' ráknak minden különös esetben meghatározni igen nehéz, és éppen ezért is gyakran nem lehet azt meg-gyógyítani. Néha ez tsak való-júggal annak a' helynek a' különös baja, a' hol fekszik, az az ekkor nem függ ez az egész test-nck, hanem tsak annak a' helynek a' meg-romlásától; és ekkor a' ki vágás a' leg-jobb orvosság ellene; de ugyan az ilyen rák-is válhat az egész test' nyavalyájává; a' midön a' benne lévő mér-ges genyetség a' vérbe bé-szívódik. — Gyakran származik a' rák a' nedvességekné: sulyós, vénu-jos, küszvén, es, gúgás (scrophulosus), de több-

nyire valami epés meg-romlásától. Mert tapasztaltatik; hogy a' bűtől, bánattól, haragtól, 's a' t. a' nagy érzékenységtől szokott eredni; azomban pedig a' hánytatók-is a' rák ellen nagyon használnak. — Minden részén támadhat az embernek rák, de leg-közönségesebben a' tetséken, az orron, az alsó újakon, a' nyelven, és az anyu-méhben szokott támadni. Minden rák ugyan mindég egy nehezen gyógyuló betegség, de még-is leg-vezedelmesebb az, a' melly v. a' tetsben, v. más ikrás húsokban van, v. valami olyan kö dagunatból származott, a' melly mindjárt eleinten valami felvont húrhoz hasonló feszességű volt, legelőször-is mindjárt kegyetlenül fűjt, hirtelen nőtt, minden külső fertő ok nélkül származott, v. ha meg sem dagadott, hanem csak üszve-tekerődött, v. a' tetsen felül lévén-is a' rák, még-is az attól származott fájdalom a' mellytsont, v. a' lapotzkák körül éreztetett. —

A' rákot v. úgy orvosolja az Orvos, hogy azt gyökerestől ki-gyógyítsa, v. pedig csak hogy azt enyhíttse. Az első esetben v. a' betegség' okát akarja ő ki-irtani, és ez a' leg jobb mód; v. pedig arra nem nézven, csak a' tapasztalásból esméretes orvosságokhoz ragaszkodik. — Ha a' rák a' gúgus, v. a' vénusi, v. a' süly, v. a' köjzvény, v. az epe matériájától származik, akkor az azokban a' betegségekben hasznos szerekhez kell nyúlni. — Ha ezek az orvosságok semmit sem használnak, azokkal foká az időt nem kell húzni, hanem minél hamarabb ki kell a' rákot vágatni. — A' kivágás többször és bizonyosabban használ a' ködaganatban, az el-takart — az orron — az újakon — v. a' külömben egészséges testben lévő — v. a' külső okoktól származott — mint az ellenkező környül-állásokban eredett — rákban. A' hol a' kivágás nem használt: ott ezek következnek: a' kivágott helyen v. mindjárt ismét rák származik, és ekkor a' halál is közel van; v. a' job a' ki-

vágás után igen szépen be-gyógyúl ugyan külsőben, hanem hogy még-is valami kis helyen tel-lyességgel nem akar bé-álni, a' hol-is idővel is-mét rák támad; v. egészen bé-gyógyúl ugyan, de kevés idő múlva ismét egészen ki-újjúl, és belöl-le viszont rák lessz; v. leg-alább másutt, kívül, v. belől ismét rák támad, a' melly a' beteget meg-öli. — Jó tehát a' rákot ha csak azért-is ki-va-gatni, mivel az életet leg-alább hosszabbítja — Nints a' rák ki-vágásának ott helye; ha az ol-lyan helyen fekszik, hogy a hoz lehetetlen fézni; v. ha fok helyen van egyszer'smind; v. ha már belől-is van a' belső részekben, v. ha már a' ned- vességek mind meg-vannak rák méreggel veszte- getve, v. ha a' rákon kívül más nyavalyája-is van a' betegnek — Míképpen kelljen a' rákot ki-vág- ni; az az orvost illeti, tehát itt arról nem szól- lok — Különösen minden rákot, a' lehető környül- állások szerént kell gyógyítani, azt itt azért le- hetetlen le-írni, mivel úgy, minden lehető beteg- ségeket, a' mellyek annak okai lehetnek, le kel'e- ne írni, pedig az lehetetlen —

Tsak a' tapasztalásból a' rák ellen hasznos or- vosságokat fogom tehát itt elől-számlálni, u. m.

1) A' bürög — Ez hol használt, hol ártott ebben a' nyavalyában. Használ ott, a' hol a' rák a' gu- gús nyavalyától származott, és különben-is gyak- ran annak a' keménységét el oszlátja, és azt a' ki- vágásra alkalmatossá teszi. — A' bürögnek a' ki-szárazított, (extractum) v. híg ki-nyomott le- vet, v. a' leveleiből tsinált herbathét lehet belől bé-adni; kívülről pedig ugyan az ilyen herbathé- val kell a' rák sebet ki-mosni, és a' febre rakan- dó tépést ugyan azzal lehet meg-nedvesíteni, a' melly végre a' bürögnek ki-nyomott leve meg-jobb — A' bürögtől a' rákban ha gyógyulást várunk, azt olyan nagy mértékben kell adni; a' millyet tsak el-szenyedhet a' beteg, és ezt a' mértéket min'tég kell szaporítani a' szerént, a' mint littyu

ez ember, hogy a' beteg a' büroghöz hozzá szokik. Vigyázni kell mindazáltal a' gyenge érzo inu emberekben, mert a' büroög ezeknek az érzo inait még jobban meggyengíti. Leg-először tsak egy gránnyi pilulát kell ebből bé-adni, 's lassan szaporítani lehet ezt a' mértéket. Így szintén a' herbatheból-is először keveset kell próbálni 's a' t.

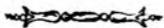
2) A' kényeső. Ez-is néha ártott, néha használt. Ott ez leg-jobban használ, a'hol a' rák a' gugas v. a' vénusi tsipősségtől származott. Ha a' rákból ki-folyó genyettség igen budős, és a' seb vérzik, 's belöle igen sok apró ki-növések látszanak felemelkedni, akkor nem jó ezzel élni. Kivül lehet a' rákot kényesős meszes vízzel (aqua phagadænica) mosni, belölről pedig édes kényesővel (mercurius dulcis) orvosolni. Ezzel a' szerrel való éiesben a' nyálazástól meg-kell őrizkedni — 3) A' mérges fekete tserefsznye. (belladonna). Ez talám minden rák ellen való orvosságok között leg-hajzosabb. Ennek az ereie a' kö keménysegü daganatoknak az el-öszlatása, és az őtsmány sebeknek a' bé-gyógyítása által bizonyítódott-meg. A' levelének a' porát 5—8 gránnyig lehet bé-adni. Kivülről a' leveléből tsinált v. pépet lehet főzni, v. a' zöld leveleit őszve lehet törni, és ezek közzöl akár-mellyiket jó a' sebre rakni — 4) A' Kina is-fok-szor használt a' rákban; bizonyosan ott a'hol a' seb igen rothadt, a' nedvességek nagyon fel övnd-tak, és az egész test igen gyenge volt. Ezt belöl-is lehet adni. Kivülről pedig a' belöle tsinált fött vízzel lehet a' sebet mosni. — 5) A' bogáts-kőrő (acanthium onopordon) az ábrúzatón lévő rákban sokszor használt már. Ennek a' leveleiből külön-külön lehet tsinálni, és mind annyiszor meg kell újítani, valahányszor az meg-szürud. Azomban belölről kényesővel őszve-dörgöltetett antimoniumot (æthiops antimonialis) kell adni, és bojtorvány (bardana) szappan-fü (saponaria) gyökerekből tsinált fött vizet kell velle itatni. — 6)

A farkas répa (aconitum) — is sokszor használt a rákban, 's bizonyosan ott, a'hol a' rák köztvénytől származott. Ebből először csak egy, azután pedig lassan lassan 10 gránt lehet bé-adni.

Midőn ezek az orvosságok nem használnak, akkor az Orvos az enyhítésnél egyebet nem tud tsinálni, p. o. ha a' rákból ki-folyó genyetttség igen hűdös, azt etzetes — v. konyha só savanyúsággal elegyítettetett vízzel kell ki mosni, és mirha olajjal, v. kinából tsinált főtt vízzel, v. meg-re-szelt sárga répával kell bé-kötni. — Ha a' rákból ki-folyó nedvesség savanyú; akkor mind külső, mind belsőképpen hasznos a' méz-víz. — Ha pedig igen tsipós a' rák' genyettisége, akkor a' rákot lúgy-meleg téjjel, v. más nyúlókás levű szerrel kell ki-mosni, és ugyan ilyen lével tele itatott spongiát kell a' sebbe tenni, 's így flastrommal bé kell borítani, hogy a' ki-folyó mérég a' szomszéd részeket ki ne ehesse. — A' rákban lévő zornyű fájdalmat belőlről mák lével, kívülről pedig mák fejekből, burókból, belendekből készített herbatékkal leket a' rákos sebet enyhíteni. — Ha a' rák sebbe egy kevésbé vérzik, azt egy darabig nem kell szüntetni; mert ez sokszor enyhíti a' fájdalmat. Ha pedig ez a' vérzés nagy vólna, akkor a' sebet bé kell nyomni, v. pedig tüzes vassal bé kell sütni. — Ha a' beteg igen gyenge, akkor a' kina, a' plántákból való eledel, és a' fok tej neki igen hasznos. — Ha a' rákban kínlódónak a' nedvességei igen hűgak; akkor hasonlóképpen a' kina, a' malátából főtt víz, a' vizes gálitzkő savanyúság, és a' savanyú eledelék igen hasznosok. — Ha a' rák' körülete meg-van gyűlladva, azt ólmos szerekkel kell bé-kötni, belsőképpen pedig a' betegnek a' gyűlladáshoz hasznos eledelket és italokat kell adni. — Igen sokszor meg-gyűllenek az ilyen betegeknek a' belső részekben a' rútságok; azért ottan ottan has tisztító, és hánytató orvosságokat kell nekik adni.

90) A' Skárlát hideg, egy olyan hidegle-
 lesnek a' neme, a' melly a' náthás hidegnek a'
 bajival, a' náthával, a' szemeknek a' meg-gyúl-
 laddásával, és könnyezésével, negyed napra az áb-
 rázatnak egy kevés fel-dagadásával, és skárlát
 színné, veress, nagy, formátlan, széles, a' bőr-
 nél fellyebb nem emelkedő, őszve-jutó fókokkal,
 közönségesen torok gyékkel, a' hetedik nap pedig
 a' bőrnek a' le-hámlásával, és azután egynehány
 napok múlva a' retzés hartyának az egész test'
 színén vízzel való fel-puffadásával van őszve-köt-
 ve. — Ennek a' betegségnek az orvoslása közön-
 ségesen éppen az, a' mi a' nátha hidegé, tsok ép-
 pen hogy a' bőrön lévő ki-ütésre nézve kell külö-
 nös tekintettel lenni; azért; mert e' miatt az em-
 bert könnyen vízi betegséges fel-puffadás követi,
 a' melly rihetőképpen következése a' bőr-görtsének.
 Ez a' görts pedig következik a' felső bőrnek a' le-
 hámlásából, mivel az alatta lévő új bor igen érzé-
 keny, es tsiklándós lévén, a' ki-párolgó bőr edé-
 nyeket, minden leg-kissebb izgatás által-is meg-
 meg-szurkáltatván, könnyen őszve-húzza. Ez a'
 meg-dagadás sokszor egynehány hetek múlva szo-
 kott következni. — Magában gondoltatván, ez a'
 betegség tsupu tszafztó szereket kíván. A' velle
 együtt járni szokott torok-gyek itt a' leg-alkal-
 matlanabb baj, a' melly pedig igen ritkán szokott
 el maradni. Ezzel, ha igen kegyellenkedik, éppen
 úgy kell bánni, mint más torok-gyekkel. Az utól-
 jara következni szokott vízi betegséges fel-daga-
 dust tszafztó, és vízelletet hajtó szerekkel kell
 gyógyítani. Kiválthéppen pedig a' hánytatót lehet
 itt javasolni, az a'hoz köttetni szokott meg-resz-
 kettetes, a' bőr' görtsének el-rontása, és a' bőr'
 ki-párolgásának elő-mozdítása végett. Gyakran eb-
 ben a' vízi betegségben a' leg-kéltsegeesebb vízi beteg-
 séget, és fel-dagadást is sokszori hánytatással
 meg-gyógyíttyák az Orvosok. Hogy pedig a' meg-
 fúzástól hulöndösen őrizkedjenek ezek a' betegek,

azt talán említeni sem szükség. Mert a' skarlátos ki-ütésnek a' vissza-verődése éppen olyan veszedelmes, valamint a' veress himlőé.

91) A' kosz egy vastag, száraz, fejér sárga v. zöldes var, a' melly a' fejnek a' hajjal be-nőtt részén szokott lenni, és a' mellyben rendszerint egy valami bizonyos hely bűdös genyettséget szokott ki-izzadni. Ez néha kö keménységű, és egészen a' tsontig bé-mengyen, sőt sokszor ennek-is neki esik. Ha ez a' vénusi betegségtől veszi az ercedtét; éjjel nagyon fáj. Némellyek a' kosz mellett külömben egészségesek; mások ellenben ki-száradnak, meg-sáppadnak, és veszett nedvességűek lesznek. A' koszosoknak a' hajok gyakran mind el-mengyen, és annak a' helyében valami gyopjú forma szőrötskék nőnek. — A' leg-közelébb való oka a' kosznak, a' haj gyökereinek hülönös, és természet ellen való állapottya. A' távol lévő okait nehéz meg-határozni, mindazáltal úgy láttzik, hogy azt valami vénusi v. gugás matéria szokta táplálni. — A'hol valami vénusi v. gugás matériát lehet belől észre venni, ott azok ellen a' mérgek ellen kell dolgozni. Mindazáltal meg kell vallani, hogy a' nyavalyás helynek a' kulso gyógyításától leg több függ. —

Ennek az orvoslása így mehet véghez: leg-először a' haját mind el kell nyírni, és a' varat sír, olaj, v. friss vajjal le kell párlatni, 's azután így le-szedni. Ha igen kemény a' var, lágyító tészta-kat kell reá tsinálni illyeténképpen: Vegy 8 marok papsajtot, főzd-meg azt tejben, a' főzés végén tégy belé két marék porrá tört bürgöt, és 3 evő kanál friss vajat. Ezeket keverd öszve, és lágy melegen rakd a' varra. Ha már a' var mind le van szedve, akkor a' tsupasz sebet meg kell tisztítani. Erre a' végre igen hasznos aztat gyakran friss húgygyal mosogatni, v. ha még annál-is erősebb szerrel akarja az ember tisztítani; akkor jó a' dohányból főzött víz. Ha valamelly helyen

a' var olyan kemény, hogy ezek által sem engedi magát le-étettetni, akkor körös bogárral tsinált kenőttel, v. pokolbéli kövel (*lapis infernalis*) kell azt le-égetni, felül pedig friss vajjal kell béborítani. Miheltyt *a'* var le-esett, *a'* sebet mindjárt kényesös kenőttel kell meg-tisztítani, azután pedig mész-vízzel, v. ólmos kenőttel kell be-gyógyítani. — Gyakran ezek mind semmit sem használnak, hanemha *a'* haj' gyökerei egygyül egygyig mind ki-szedetnek. Ez leg-könnyebben megcsik egy újni szélességü, szurokból tsinált flastrom által, *a'* mellyet *a'* nyavalyás helyekre forba le kell ragasztgatni, és egy egy óra múlva mind egyiket *a'* hajjal edgyütt fel kell rángatni. Azért nem kell ilyen flastromokat nagy darabba tsinálni, mivel ezek nagy fájdalmakat, és veszedelmes következeseket okozhatnak. Evers így gyógyította *a'* koszt: minekutánna *a'* haját egészzen le-nyírta vólna, és *a'* kaponyán lévő varat díznó 'sírral meg-lágyította, és azután le-is szedte vólna; ekkor etzettel ammóniai mézgából (*gummi ammoniacum*) flastromot tsinált, és azt fok darab bürtskékre kenvén, *a'* kaponyára ragasztgattatta, v. egyenesen egy kés foknyi vastagságnyira *a'* koponyára kente, és azután bürrel ezt egészzen béborította. Ezekon felül egy háló süveget húzott *a'* beteg' fejére. Ezt az egész kötést hat, v. nyóltz hétig *a'* beteg' fején hagyta; akkor pedig rólla le-vette, 's már ilyenkor az egész bür tisztán, és egészségesen taláztatott. Ha *a'* koszt már igen régi, akkor *a'* gyógyítás mellett szükség, hogy v. mesterséges sebetskét tsinállyanak *a'* testen, (*fontanella*) v. jinört húzzanak *a'* nyak-tsigába.

92) *A'* vérhas olyan betegs'g, *a'* mellyben *a'* betegnek nagy has rágással, és aztat követő eröltetéssel gyakorta való széke vagyon. Itt *a'* szék többnyire vérrel elegyes takonyból, néha pedig igen kemény és meg-sült ganéjból áll. Nyárban és

Őszkor gyakran az el-hagyó hidegekkel őszve-kötve uralkodik. Hidegleléssel, has rágással, erőtletéssel, szorúlással, hasmenéssel, az etel' kívánása el-vesztésével; ökröndözéssel, hányással szokott kegyetlenkedni. — A' szék v. tsupa ganéj, v. pedig imitt amott vérrel meg-tarkáztatott, v. vérrel egészen meg-festetett takony, v. tsak tsupa vér; azomban mindég ki-mondhatatlanul büdös, és hihető, hogy sokszor valóságos hurkák fenéjétől származott genyettséggel, a' mellyben gyakran holmi a' fagygyúhoz hasonló hártják-is mennek-el. — Ebben a' betegségben nevezetes az, hogy az egész nyavalyának az ideje alatt v. soha sem, v. igen ritkán megyen ki a' székekkel valóságos kemény ganéj, és valamikor tsak akár a' természet, akár a' kristély, akár az orvosságok által ilyau hajtatik-ki, akkor a' beteg mindég könnyebbülest él, és a' leg-kegyetlenebb fájdalmak mindég megszűnnek. Így tart a' vérhas tovább v. kevesebb ideig. Gyakran pedig meg-hal a' beteg fenében, midőn a' vérhashoz köttetett hideglelés v. igen gyűlladó, v. rothadt természetű. Ellenben ha ez a' hideglelés mértékletes, sok hetekig, sőt sok hónapokig el tarthat, és annakutánna magában el-áll; némellyekben pedig utólyára hasmenéssé válik. —

A' vérhas távol lévő okának némelly orvosok a' meg-vesztett epét, mások a' dögölt állatokból kipárolgott vesztett matériát, mások a' hőr' ki-párolgásának a' hideg által való visszaverettetését, mások a' vérhas különös tsípős mérgének a' hurkákra való le-ülését lenni tartják. De mind ezeket Cullen, hogy okok nem lehetnek, meg-tárfolja, és az ő ítélete szerént a' vérhasnak a' leg-közelebb lévő oka áll, a' vastag vak bél hurkának a' természet ellen való őszve-húzódásában, a' melly egyszer'smind azokat a' görtsős őszve-szorításokat is okozza, a' mellytől a' has tsikarások, a' takonyból álló székek, és az erőtletések származ-

nak — Akár hiszi pedig valaki ezt a magyarázatot, akár nem, annyi mindazonáltal tsakugyan igaz, hogy a' meg-keményedett, öfzve-sült, vakbél-hurkákban lévő ganéj oka itt a' has rágásnak, és az eröltetésnek. Mert itt akár a' természet, akár a' mesterség által ürítettnek-ki kemény ganéjok, azok által az elő-számlált bajok mindég meg-szünnék. Ez onnét még jobban meg-bizonyítódik; hogy semmi által könnyebben, és hamarabb meg-nemgyógyíttathatik a' vérhas, mintha a' vakbél-hurkának öfzve-szorítóddása, és a' benne lévő ganéjnak öfzve-tsomózkodása korán, és mindég meg-akadályoztatik. — Ez a' meg-jegyzés a' gyógyításban jelette nagy hasznú — Sok nagy Orvosok úgy vélekednek, hogy a' vérhast has tisztítókkal meg lehet gyógyítani — Szükség pedig, hogy az ilyen has tisztó gyenge legyen, mert ezzel itt gyakran kell élni, azomban a' vérhas igen gyakran gyúladással van öfzve-kötve — Mindenféle has tisztítók, a' mellyek a' belekből a' természeti ganajat ki-hajthattják, ennek a' betegségnek a' meg-gyógyítására-is elegendők; de ha ezek a' gyengébb szerek arra nem elegendők, akkor az erősebb orvosságokhoz-is hozzá kell nyúlni. Illyen erősebb orvosság már a' hánytató borkő (tartarus emeticus), ha olyan kis mértékben adódik, hogy az tsak émelygést okoz, és okádást nem csinál A' rhabarbara pedig, a' Cullen értelme szerént, itt éppen alkalmatlan orvosság — A' hánytatót Stoll 's mások-is itt fő orvosságnak tartják, és eleinten egyszer jó-is, mind a' gyomor' ki-tisztítására, mind pedig a' hideglelés' gyengítésére nézve — De azt ismét meg ismét elővenni éppen nem szükség, sőt, hanemha az egyszermind a' hasát-is tisztíttya, meg lehet tapasztalni, hogy tellyességgel nem használ. Nevzetesen az ipecacuánáról azt meg-kell jegyezni, hogy ámbár arról sok Orvosok a' vérhasban igen sokat tartanak-is, de valósággal itt semmit sem

használ; mert azt tudjuk, hogy az a' székre nem hajt — A' kristélyt-is igen dítserik némellyek, és néha annyiban használ is, a' mennyiben a' vakbélben lévő gortsöt meg-szünteti, és onnét a' meg sült ganajat ki-üríti; de a' szíjon bé-vett orvosságok tsakugyan hasznosabbok ennél, ide járúl az, hogy az igen kemény szerekből készült kristélyek, a' végbél-hurkát nagyon sértegetik — A' mák lé a' has rágásnak a' meg-szüntetésére ugyan használ, de annyiban azomban árt, a' mennyiben a' vékony hurkáknak a' mozgását-is kissebbíti, a' vastag hurkáknak a' mozgását pedig szaporítja, Hanem ha tehát a' mák lével való élés mellett a' beteg has hajtókkal-is élne egyszer'smind, valósággal sok bajt tsívalna különbben — Közönsegesen a' mák lé akkor igen jó itt, mikor a' has hajtó szereket nagyon el múltatták ebben a' nyavalyában, midőn annak az ideje lett volna — A' lágy meleg ferdővel, a' hasra rakott meleg kötésekkel, sőt a' hólyag húzóval-is gyakran lehet a' has rágást enyhíteni — Ha valami gyúlladás mutogattya magát a' vérhasban, eret-is lehet vágatni, és ha a' szükség kívánnya, azt egyszer-nél többször-is lehet tselkedni. Minthogy pedig ez a' nyavalya gyakran szokott rothadt természetű lenni, itt az ér vágással nem kell hirtelenkedni — A' szorttó orvosságok a' vérhasnak mindjárt a' kezdetén tökéletesen veszedelmesek. Mert úmbár nem bizonyos, hogy a' vérhas' mérge tsípös volna, mindazonáltal minthogy ebben a' betegségben sem az emésztés, sem a' nedvességeknek a' forgása nem helyes, lehetetlen, hogy a' hurkáknak, és a' gyomorban tsípösség ne származzon, azért ilyenkor az enyhítő, és a' bé-kenő orvosságok leg-jobbuk, nevezetesen pedig az olajos orvosságok itt hasznosok. — Mivel hogy ez a' betegség gyakran gyúlladással van öszveköttve; innét világosan következik, hogy az eledeleknek a' plántákból, és a' savanyúságokból va-

lőknak krll lenni — A' tejről mindég kérdés lehet ; hu vallyon hasznos é itt ? De néha egy kis tejfelt, savót pedig mindég lehet a' betegnek adni. A' betegség' első idő szakaszában a' gyümölsöt nem csak meg-engedni, hanem javasolni-is kell a' vérhasban kínlódónak. Mikor pedig a' nyavalya már egy jó darabig tartott, és a' gyomorban valami savanyúság származott, akkor már a' savanyú eledlekkel tsínyán kell bánni. — Eleintén a' savanyúságot el-ivó szerck nem csak hogy szükségtelenek, de valósággal a' rothadást-is elő-mozdít-hattják — Ha ezzel a' betegséggel el hagyó hideg-is van öfzve-kötve ; akkor kinút kell a' betegnek adni, de ez eleinten mindjárt veszedelmes. —

Az élés' módjára nézve, közönségesen a' következőkhöz tarthatják a' vér hasban kínlódók magokat. — Minden féle húst, hús-levet, tojást, vaját, minden-némü kövérseget, sajtot el kell távoz-tatni ; mivel ezek mindnyájan a' vér-has' matériájának a' meg-rothadását, és a' hideglelésnek a' kegyetlenségét nagyobbítják. A' nehezen emészthető etelektől-is, p. o. a' kromplitól, a' téfzta-ételektől meg kell színni, mivel ezek a' vér-hasban veszedelmes szorulásokat okoznak, a' midon azokat a' gyenge belek a' belső részekből ki nem hajthatják. Minden szorító eledleket, a' veres bort, a' gyomor-erősítő tseppeket el kellkerülni ; mint-hogy ezek a' széket meg-szorítják, a' betegség' matériáját a' testbe bé-zárják, a' gyúlladást szaporítják, sőt fenét, halált, v. valami más veszedelmes¹ betegségekét okoznak. — Az igaz ; hogy sok nagy Orvosok a' bort haszonnal adták, és még ma-is adják a' vér-hasban. De azt kell meg-gondolni, hogy a' vér-has-is sok-féle ; és azt csak az Orvosok ítéltetik-meg, hol van helye a' bornak ? — Ellenben a' sok lágy-meleg italok hasznosok. Mert vannak erre példák, hogy ez a' rettenetes betegség tsupa lágy-meleg víz, és savó itala által gyógyított meg. Tehát v. lágy-meleg

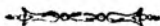

vízből, v. árpa-vízből, v. híg mandula-téjből kell neki minden fertályban egy fincsával bé-adni. — A' hideg ital ebben a' nyavalyában igen veszedelmes. — A' pedig nem igaz; hogy a' vér has a' gyümöltstől származna. Sőt meg van az mutatva; hogy mikor igen sok, és óltsó-is volt a' gyümölts, akkor a' vér-has nem uralkodott. Nagyobb az; hogy tsupán a' gyümöltsel való minden napi éles áttal a' vér-has meg-gyógyúlt. Erre a' végre legjobb a' tserefnye, a' pomarants, és a' szőlő. Az alma és a' körtvély nem annyira alkalmasok a' vér-hasban, mivel nints levek, és nehezebben-is emésztetnek-meg. — Minekutánna a' rágás elmúlt, azomban a' belek igen gyengék, és már tsak a' has-menés van az emberen: akkor lehet neki adni valami gyenge húst, hús-levet, vizes veres bort, tsak hogy már ekkor semmi hidegtelése ne legyenek. — Könnyen meg-örizkedhetik az ember az uralkodó vér-hastól, ha kevés húst, sok érett gyümöltst, tsak könnyen emészthető ételeket eszik, és kevés bort iszik. — A' vér-hasban fetrengőknek a' bidős székeiktől-is örizkedjen az ember, mert ezek által leg-könnyebben el-ragad ez a' betegség. — Ha az ilyen betegekkel való társalkodást egészen el nem kerülheti az ember, leg alább a' házában lévő levegő-eket igen tisztán kell tartani, t. i. az ablakokat gyakran ki kell nyitogatni, etzettel sokszor füstöt kell tsindlni, és a' beteg' székeit a' házból mindég ki kell hordani. — A' mezei munkás, és falusi embereknek nem lehet elég erősen meg parantsolni; hogy a' munkában meg-hevülván, hideg vizet ne igyanak. Az-is megtartásra méltó dolog pedig, hogy a' vér-has' uralkodásának az idején könnyen has-menést okozható eledelokkal ne éljen az ember, ilyenek p. o. az éretlen gyümölts, az új ser, 's a' t.

92.) Száraz-betegségnek (phtyfis purulenta) hívjuk; azt az el-száraztó, és el-erőtelenítő nyavalyát, a' melly v. a' külső, v, a' belső részeknek bo ge-

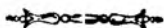
nyetségesedésből, és az u'hoz köttetett ki-száraztató tolvaj-hidegből származik. — A' száraz-betegség annyi-féle, o' mennyi-féle belső részek genyetségeskedhetnek; ú. m. —

1. A' tüdőbéli száraz-betegség. — Ez származik az cl. nem o'zlott, v. helytelenül gyógyított tüdő-gyulladásból. — Meg lehet ezt esmérni: a' mejnek a' mej-tsont alatt való fájásából, a' nehéz lélekzésből, a' mejben való szegezésből, u' rekedtségből, a' fokáig tartó, először könnyű és rövid, tsupán a' lélekzés által fel-izgattatható, a' fekvésben nagyobbodó genyetséges, sós édességű matériu' ki-köpködésével öszve-kötött köhögésből, a' ki-száraztató tolvaj-hidegből, a' melly mindennap rend-szerént kétszer az étel után szokott megjelenni. — A' ki-köpködött matéria tajtékos, néha veres, zöld, barna, fok-féle ízű és szagú, néha bűdös, és fekete bűdös golyóbisotksákkal elegyes. — Többire éppen olyan folyamatja van ennek a' betegségnek, mint a' ki-száraztató tolvaj-hidegnek. — Néha a' köhögés száraz, minden ki-köpés nélkül való, és ilyenkor v. valami genyetséggel tellyes zsatskó, (v. valami meg-keményedett tsomó van a' tüdőben. — A' leg-közelebb való oka ennek a' betegségnek a' tüdőnek a' genyetségeskedése. — Távol lévő ok pedig lehet mind az, valami tsak a' tüdőt meg-gyúlasztja, v. a' test' más részéből a' genyetséget a' tüdőre vezetheti. Ide tartoznak a' mejjnek minden erőszakos külső megférései, meg-ütései, a' szaladás, a' futás, a' tántz, az éneklés, a' fűvő muzsikáknak a' fűvősa, a' szokott vér-folyásainak az el-nyomása, a' vérnek a' hasban lévő meg-akadályoztatott forgása, a' tüdő' valamelly részének a' gyengesége, a' tüdőre le-ülő betegség' matériájai, nevezetesen ilyenek a' köszvény', a' guga', a' suly', és a' vénusi betegség' tsipősségei, az el-ragadó betegség' matériájai, és a' testnek a' nemzetséges alkatása. — Ezt a' nemzetséges száraz-betegségre való alkatást,

a' következendőkől lehet meg-ismerni: a' hosszú képből és nyakból, a' fent-ülő lapotzkákból, a' vékony fejer bőrből, a' szép eleven ajakából, és ortzákból, a' hirtelen való növésből, a' gyönyörű termethől, a' fejer fogakból, az érzékeny és a' haragra hajlandó elméből, az ifiúságból, 15. esztendőtől fogva 35. esztendeig, az aszszonyi nemből, és a' száraz-betegségben kínlódó születtől való származásból. Hippocratestól fogva egész ekkoráig számtalan sok orvosságokat, és gyógyítás módjait javasolták ez ellen a' nyavalya ellen, úgy annyira, hogy az Orvosok gyakran egymásnak ellent is mondtak; hanem többnyire még-is meg-egyeznek ebben: a' valóságos tudóbéli száraz-betegséget gyökerestől ki-gyógyítani igen ritkán, hanem csak el-kerülni, és enyhíteni lehet. — El lehet kerülni ezt a' nyavalyát az ő távol lévő okainak el-távoztatása, és a' tüdő-gyulladásának a' genyetségesedéstől, és meg-gyüléstől való meg-őrzése által. — A' tüdő gyúladást igen okosan kell gyógyítani, az el-nyomott vér-folyásokat ismét helyre kell állítani, a' hasban lévő vér-forgását szabaddá kell tenni, a' testben bújkáló tsipösségeket az ellenek dolgozó szerekkel ki kell hajtani; de mind ezekben a' gyúladást szüntető orvosságokat kell elni, és semmi izgató, v. hevítő szereket elöl nem kell venni. — Ha mind ezek mellett is a' gyúladás bé-zárt, v. ki-hasadott sebbé válik, úgy kell velle bánni a' mint a' tüdő-gyúladásról tanítódik. — A' genyetséggel telyes zsatskónak ki hasadása halálos veszedelemmel von öszve kötve. Ha az ilyen zsatskó a' tüdőnek a' külső színén van; akkor a' mejjét meg kell fúrni, v. pedig a' fájós helyre zsineget (setaceum) kell húzni. — Ha pedig a' tüdő már ki-sebesedett: azon kell igyekezní, hogy a' genyetség ki-jökessék, és a' verbe ne mehessék. Itt a' mesterséggel csinált külső sebek sokat használnak, a' millyenek a' ki-éte-tett sebesítő (fontanello), a' zsineg, 's a' t. E'

mellett a' ki köphödést szabadon kell tartani, és mind azt, valami azt csak meg-akadályoztathatja el kell távoztatni. E' végre igen hasznos a' bodza virágból tsinált, mézzel és etzettel meg-elegyítettett forró herbathe' púrújának a' be szivása, az etzetes méznek, a' tiszta méznek, a' tengeri veres-nagymával főzött méznek (*oxymell squilliticum*) az étele, a' szalamiának (*sal ammoniacum*) a' je-jér mályvából tsinált főtt víznek, a' fürü úrpa lenek, a' mandula-téjnek, a' keserü víznek, a' savónak, 's a' t. az itala. Mindazáltal az ezekkel való élés mellett kiváltképpen arra kell vigyázni, hogy a' gyomor meg ne gyengítessék, a' mellytől igen sok függ. Jó itt a' hánytató-bor-ko-is olyan kis mértékben, hogy hányást ne okozzon, hanem csak imelygést tsináljon. — Ezek mellett azon kell igyekezni, hogy a' tudón lévő seb bé gyógyúljon, es a' test' ereje fel-tartasson. Ez az illendő nyugalom, a' hevítő mind orvosságok', mind eledlek' el-távoztatása, a' könnyen és erősen tápláló eledelek, a' tsípösségeknek a' testből való kihajtása által leg-jobban véghez-mengyen. Ide tartozik a' tej, kivált pedig a' szamar-tej. Abból napjában, kevesenként, de gyakran, lágy melegen, egy itzét, v. egy pintet meg kell inni, sőt ha lehetséges, leg-jobb mindjárt a' ki-fejes után természetü melegen ezzel élni. Hasonlóképpen hasznos az Aszszonyok teje-is, azután való a' kétsketj, leg-rozsfzabb pedig a' tehén-tej, és az iró; ámbár az elsőeknek nem lételekben ezek is jók. A' zöld, tejes, keserü füvek, p. o. a' tzikória, a' taratzk, az endivia, a' vízi-torma, 's a' t. a' friss savanyú gyümöltsök, az ugorka, a' tzitrom mind hasznosok. A' nyúlókás, könnyen tápláló főtt vizek, p. o. a' zabból, árpából, ris-kásából, szalep gyökérből, Izlandiai mohból, búza-lisztből, jü szerzám nélkül való tsokoládéből főzött italok is jók. Kämpf a' következő tsigákból főtt vizet mint igen különös orvosságot javasolja; Vé y

három jól meg-mosott, azután öszve-vagdalt, 's utóljára öszve-tört tsigát; perjeből, taratzkból, pemete füböl, egér-fark füböl egy egy maroknyit; más-fél font borjú-húst, ezeket rakd egy ket itzés fazekba; töltsd tele vízzel; főzd mind addig míg a' tsigák el-olvadnak; szűrd meg azután ezt a' levet, és v. tükörral, v. sziruppal, v. harmadrész annyi téjjel édesítsd-meg. Ezt a' főtt vizet reggelenként lassan lassan kell inni, és a' mellett valami keserü gyomor-erosztó tseppekkel-is kell élni. Ugyan erre a' végre jök az orztrigák, a' gyengére főzött tojások, 's a' t.. Az ilyen élés módja mellett nints hasznosabb mint a' könnyü és tiszta levegő-égben, nem a' fáradtságig egejzzen folytatott mozgások, azokat vigszagyal és mulatfúggal öszve-kötven. Igen sok Orvosok javasolják a' levegő-égnek a' változtatását, és a' tengeren való utazást. Az itt javasoltatott mozgásokat mindazonáltal vigyázva kell tsinálni, és közönséges régulává nem kell tenni, mert mind addig, míg valami gyúlladás van e'hez a' betegséghez kötve, a' mozgásból könnyen valami kár következhete. — Az ilyen élés módjában álló orvosfúgokkal sokkal többre megyen az ember, mint a' patikabeli szerekkel. — Ha igen szertelen izzad a' beteg, azt mérsékelní kell az úgyból idejénvaló fel kelés által; azomban mihelyt a' beteg izzadni kezd, mindjárt zsáltya herbathét kell neki inni adni. Ha a' nagy has-folyás esik a' betegre, akkor ilyen kristelyt kell neki adni: Végy egy köntingnyi tiszta terpentint, verd-fel azt tojas' fúrgájával; adj hozzá egy lat terjeket, és nyóltz lat tejet. — Ha valakinek természetí, és nemzetféges hajlandósága van erre a' betegségre, annak az illendö élés' módja, minden veszedelmes dolgoknak az el-herülése, ottan ottan egy egy kis érvágás, és a' gyúlladást gyógyító szerek által, elcent-állhat. Szokták a' szúraz betegséget erősítő, hánytató, és bulzsamos orvosságokkal, nagy moz-

gAsekkal, lovaglásokkal, 's a' t. gyógyítani; de ezek a' gyúlladást nagyobbítván, éppen nem islenek a' most le-írt, hanem inkább a' takonyból, és a' gugás matériából származott száraz betegségre.

2. A' májbéli száraz betegség. Ez származik a' májban volt gyúlladástól, v. dugúlástól, a' mellyis idővel zsatskós, v. ki-nyílt jehbe vált. — Meglehet ezt esmérni; a' máj nehézségének érzéséből, a' beteg sűrű színéből, az étel kívánsúnak, az emésztésnek, a' széknek, a' természeti rendtől való el-távozásából, a' töpröngődésből, a' lapotzkák körül való fájdalomtól, a' máj tájékán ki-ülő valami dagunatból, a' tolvaj-hidegből.

A' májnak meg-ge nyetségesedése körül fok-felé bajok adhatják elől magokat, t. i. 1. A' májnak a' külső oldalán lehet valami zsatskóba zártt genyetség, és ki felé emelkedhetik valami dagunat, v. pedig az fel-jelé tolvódván, az el-választó hártya felé, a' genyetség a' mejj' üregébe ki ömölhet. 2. ki-szakadhat ugyan ez a' zsatskó a' has' üregébe-is, és annak a' jelei: a' has' meg-dagadása, és lebegése, 's a' testnek hirtelen való ki-száradása. 3. Ha az egész máj genyetséggel meg-gyült; akkor el-szenvedhetetlen szomjúság, nagy erőtelenség, barna feketés vizellet, genyetséges és dög-szagú has-menés, 's okadás esik a' betegre. 4. Ha a' genyetség a' vérbe szivódik-bé, akkor gyakran le-rakódik ez a' rútság a' tudóre, és így származik belőle tudóbéli száraz-betegség-is. — A' májbéli száraz-betegségnek éppen azok az okai, a' mellyeket mondtunk a' tudóbéliről, tsak azzal a' külömbbséggel hogy itt mind a' májra kell azokat szabni, valamellyeket ott a' tudóról mondtunk. — Az orvoslást-is éppen úgy kell rendelni, tsak hogy a' helynek külömbsege a' környül-állásukat-is változtathatja itt. — Ha a' májbéli genyetséges zsatskó ki-felé ül, azt mennel hamarább borbély által ki-kell nyittatni. A' második történet közönségesen

gyógyíthatatlan, és hirtelen meg-szokta ölni az embert. A' harmadik történetben gyenge has tisztítókkal, kristelyekkel ki kell tisztítani a' testből a' genyetséget. A' negyedik esetben úgy kell tselekedni, mint a' tudóbéli száraz-betegségben javasoltuk. — A' gyökerestől való ki-gyógyításához ennek a' betegségnek a' mesterség keveset ért, és a' leg-több történetekben itt semmit egyebet nem csinálhat, hanem hogy a' test erejét támogatja, és a' rothadást a' kina, a' gállitz-kő savanyúság által el távoztatja, a' bajokat enyhíti, a' szerént a' mint fellyebb a' száraz-betegségről mondtuk.

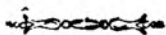
3. A' lépbéli száraz-betegségnek ezek a' jelei: a' bai-vékonynak a' fel-puffadása, a' jobb oldalra való nehéz fekhetés, és gyakran a' bal lábnak a' meg-dugadása, a' szüntelen való szomorúság, és a' száraz-betegségnek a' több jelei. — Ennek az okai, és a' gyógyításának a' módja mindenkiben meg-eggyez a' most közelebb le-írt betegségével.

4. A' vesebéli száraz-betegségnek a' jelei: az ágyekben érzett nehézség, a' tromboknak elzsibbadása, a' genyetséges sepreju vizelet, a' száraz-betegségnek a' többi jeleivel egygyütt. — A' genyetségnek a' ki-ürítését lehet itt gyenge vizelet-hajtó szerekekkel, savanyú-vizzel, értzes vizekkel; — a' daganatnak pedig ki-nyitását kessel próbálni. —

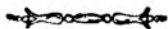
5. Az anya-méhbeli száraz-betegségnek a' jelei: az ölnök a' fájdalom, a' genyetségnek a' huvelyból való ki-folyása, a' száraz-betegségnek a' többi jeleivel egygyütt. — Itt bé kell a' a' huvelybe bürökből, és betonikából főzött vizekkel lövöldözni. Az anya-méhben lévő seb könnyen rákká válik. — Az itt ki-folyó matéria taknyos, és a' fejer-folyáshoz hasonló. Ezt úgy kell különbben orvosolni, valamint a' fejer-folyást. —

Közönségesen a' száraz betegségről ezeket lehet meg-jegyezni: Ha az ember ezt a' betegséget el akarja kerülni, mind azt el kell távoztatni, valami

Éami csak a' hő vérűséget, és a' vér' hevüléseket okozhattya, hogy v. vér köpésbe, v. tüdő gyúlladísba ne essen. Minden hevítő italokat, jüszerszámot, fás és tsipus ételeket, a' melyek a' melynek eshetnek, el kell kerülni. — A' gyenge gyomrú embereknek ártanak a' nehezen emészthető, es goromba ételek, ezek mellett pedig minden kemény, és sebes mozgásokat, kiabálást, flvó musíkúknak a' fűvását, homony indúlatokat, bújaságban való foslettségeket el kell távoztatni. Ők tsin olyan ételekkel éljenek, a' melyek a' vért semmi módon fel nem hevithetik, a' müllyen a' jálata, a' főska, a' fűrga répa, a' riskásával, 's úipa darával tsinált kevesek, a' gyümöls. Itálul pedig leg jobb nekik a' víz, a' gyenge jer, az árpa víz tsitrom lével, néha pedig egy ke és es gyenge ó bor. — A' már jelen lévő száraz betegségben alkalmáztassa az ember magát az emészto erókhoz, a' maga mozgásainak a' mértékéhez, és a' hideglelésnek a' kegyettségéhez — Közönségesen ha az ilyen ember az egészset visszsa akarja kapni, a' hússal való élését meg-szorítsa, es tsak néha egyen egy kis akkor főtt, v. futött gyenge húst. — A' horjú lábakból főzött kotsonyuk, az úgy nevezett tápluló levesek, 's más holmi az anyáktól ki-gondolt, az erőt visszsa pótoló eledetek, tsak a' hideglelest nagyobbíttyák, es fokkul keményebbek, mint hogy meg-emészthetnének. — A' mértékletes asztal szükséges, és inkább napjában többször, de egyszerre keveset kell enni. — A' gyümöls' étale által fok hves és tüzes vért emberek ki-gyógyúltak már a' száraz betegséghol. Mutzel egy embert azzal gyógyított-ki ebből a' nyavalyából, hogy azzal 4 hélig tsupa meg-hámozott ugorkát étetett. Hoffmann emlékezik egy ifjú emberről, a' ki a' száraz betegségben kínlódván, egyszer ki-mondhatatlanul óhajtotta az epret. Ezt néhi meg-engedték az Orvosok, és meg-is gyógyúlt. — Sokan javasolják a' száraz beteg-

ségben lévőknek a' tsigát, a' 'sírral fel-vert lisztből készült pépet, a' kakaót. De az első kemény hús, a' második nagyon enyves tsiríz, a' harmadik pedig igen 'stros ital. Azért ezek mind nehéz emésztésű eledelnek lévén, rendes eledelül nem javasoltathatnak. — Itt kivált a' személyyre kell nézni az élés módján k a' javasolásában. — A' piros ortzájú, kemény ér-verésű, és vért okádni szokott emberek hívesítő, és lágyító eledelkkel éllyenek. Ezeknek ártanak minden hevítő hús levek, minden nagyon tápláló eledelnek, minden balsamos orvosságok; a' mellyek ellenben az ugyan abban a' nyavalyában kínlódó, de azomban gyenge alkatású, vizes vérű, süppadt, gyenge ér verésű embereknek használnak. Innét világos már az; hogy edjik — száraz betegségben kínlódónak használhat az, a' mi a' másoknak valósággal árt. — A' tej ebben a' nyavalyában egy fő orvosság. Né-mellyek az írótt nagyobbra betsülik, és bizonyára az egy meg-betsülhetetlen orvosság-is, tsak a' gyomor meg-emésztlesse. Ezzel először tsak néha kell élni, míglen a' lassan lassan utóljára rendszerént való eledellé változtathatik. — Sokan a' kik a' húshoz, és a' kemény italokhoz szoktak, a' tejet nem szenvedhetik tellyességgel. Az ilyen személyeknek nem kell javasolni, hogy a' hús' ételről, és a' hevítő italoctól egyszerre meg-szünnyenek; mert ez a' tselekedet nagy veszedelmet okozhatna. — Igen helyesen tselekesznek ezek, ha napjában tsak egy kevés húst esznek, és a' borokba 3, 's 4 annyi vizet töltenek, 's így az eledeleiket, és az itallyokat napról napra mindég gyengítik, mind addig, míg utóljára a' régi szokásaikat minden baj nélkül egészen el-hagyhattják. — Ha az ember magát e' jzerént a' tejjel való gyógyításra elkészítette, akkor először valami gyenge gyomor tisztítót kell bé-venni, 's így kell azután a' tejjel való éléshez hozzá fogni, még pedig úgy, hogy minden nap lassan lassan kell annak a' mértékét

szaporítani, miglen utóljára aköz a' beteg egész-
szen hozzá szokik. — Leg-először tehát tsak két
fnd'sányival kell ezt el-kezdeni, és mind reggel
mind estve ennyit kell meg-inni. Annyira kell pe-
dig ezt a' mértéket szaporítani, hogy utóljára
minden nap egy pintnyit 's többet-is meg-igyon,
a' melynek-is felét dél előtt, a' más felét pedig
dél után, vége lérén az emésztésnek, kell meg-in-
ni, de akkor-is nem egyszerre, hanem tsak lassan
lassan egymás után. E' mellett pirított kenyérből,
v. kétszer sült kenyérből, v. tsvibakból és téjből
tsinált levest kell délután és estve enni. Ezenfelül
tejjel sült kenyérral kell a' betegnek élni, mert a'
savanyú kovászos kenyér nem jó a' tejjel. — Ha
ezek mellett valami italt-is kíván a' beteg; kese-
rü, — v. savanyú — vizet kell neki adni. — Szük-
ség pedig, hogy a' húst, a' gyümölcst, és a'
bort ilyenkor el-távoztassa; lassan járjálgasson.
A' fzekerezés neki mindég jobb az erős jétálás-
nál. — Sok Orvosok javasolták a' lovaglást a'
száraz betegségben sínlódóknek. De ha az vért köp,
keménnyen köhög, nagy melly fájást és hidegle-
lést érez, a' lovaglás neki igen veszedelmes. —
Ha pedig ezek a' környül-állások meg nintsenek,
és a' beteg' testének az alkatása külömben-is el-
szenvedheti a' lovaglást; akkor az hasznos. — A'
beteg' ágyában tsak ló szörből tsinált derekaly lé-
gyen, dunnával ne takaródon, és ha észre veszi,
hogy ötet ezek-is izzadásba hozzák, ezeket-is meg
kell változtatni, és azután még ezeknél-is vék-
nyubb ágyban hállyon. Sőt ha éjjel észre veszi,
midön az izzadás kezdődik, akkor jó az ágyból
mindjárt fel-kelni. — Közönségesen jó ezeknek ide-
jén le-fekudni, és korán fel-kelni. —

94) A' köszvény (arthritis) az a' nyavalya,
melly a' tsiklóknak a' fájalmában áll, néha a'
helyét változtattya, és ismét bizonyos időben vissz-
sza-tér. Közönségesen meg-előzik ezt; a' gyomor-
nak a' gyengesége, a' rossz emésztés, és a' belek-

nek a' más betegségei, p. o. holmi savanyúságok-
nak a' fel-hőfögése, o' hasnak a' fel-fúvódása, a'
szorulás, a' hidegtelelés, a' bőr' ki párologásának
a' vissza-verődése. Ezeket szokta követni: a' köz-
vény miatt fájni szokott tagoknak a' meg-merede-
dése, azoknak a' fájdalma, és daganatgyu. Meg-
szunik pedig majd a' fájdalom, az egész testben
lévő savanyú, bővséges izzadás, v. valami savanyú
matériának az okádása, v. holmi fővény forma
seprejü vizelletnek a' vizellese, v. sok méz-kő ter-
mészetü tsomóknak a' tsiklókban való növése ül-
tal. — Ez a' nyavalyu sokakban hasonlít a' fat-
tyú köszvényhez (rheumatismus); de attól való-
sággal különbözik. — Az oka ennek a' nyavalyá-
nak; valami el-ragadó tsípösség, a' melly min-
dég a' tsiklókra szokott le-ülni. A' távol lévő oka
pedig ennek mind az; valami csak az emésztést
gyengíti, a' test' izgathatóságát nagyobbítja;
az erre a' nyavalyára való nemzettséges hajlandó-
ság; a' férfiu nem; és az el-ragadás. — Az or-
voslása ennek a' nyavalyának abban áll; hogy —
1) El kell kerülni a' köszvény hasogatásának elő-
jövését; a' melly-is az élés' módjában való mer-
téketesség, és az emésztő belső részeknek erősíté-
se által esik-meg. Erre a' második végre a' gyo-
mor erősítők, a' fel-olvasztó, gyenge gyomor tisztí-
tó, bé-ivó, és bé-mázoló szerek leg-alkalmato-
jabbak. — A' tej, (ha azt el-szenvedhetik) a'
perje-füből, v. taratzkából tsinált főtt víz, néha né-
ha a' gyenge gyomor tisztító, minden izgatások-
nak az el-kerülése, a' bő véreken való kis ér-ü-
gás igen hasznos. Mindazáltal a' ki-ürítésekkel
ebben a' nyavalyában igen vigyázva kell bänni;
mert különben a' belső részek meg-erőtelenített-
vén, a' köszvény magát könnyen azokra veszi. 2)
Mivel minden köszvény hasogatásának az elő-ke-
rülését úgy lehet nézni, mint a' természet' mun-
káját, a' melly által a' köszvény' matériáját ki-
szöni, és a' testből ki-hajtani akarja: tehát szok-

ség, hogy a' mesterség a' természetet ebben az
 igyekezetben segíttse. — A' természetnek ez a'
 munkája többnyire hidegteleléssel van öszve-kötve,
 a' melly-is itt nagyobb részint gyűlladó természeti
 tül szokott lenni, és a' mellyet el sem kell nyom-
 ni, míg csak mérték felett nem kegyetlenkedne,
 és kárt-is nem tenne: tehát itt a' gyűlladás ellen
 igen vigyázva kell dolgozni. — Ha pedig csak-
 ugyan a' szukség úgy kívánná, kis ér-vágásokat
 kell tétetni, és a' fájdalmas részben lévő, 's az
 egy bizonyos helyen uralkodó bő vérúséget nádá-
 lyok, és köppölyök által kell kissebbíteni. — A'
 széket csak kristély által kell elő-mozdítani, hanem
 ha ilyenkor nagy okok vólnának a' gyomor' tiszt-
 títására. Ezek mellett sok fel eresztő fött vizet i-
 gyon a' beteg. — A' fájdalmakat, ha szintén na-
 gyok is, fájdalom szüntető szerekkel nem kell eny-
 híteni, hanem ha nagy görtsöket (spasmus)
 okoznának, és így a' betegség' matériájának ki-
 menetelét akadályoztatnák; mert ebben a' törté-
 netben lehet egy kevés mák levelet be-adni a' beteg-
 nek. Kivált az izsadttság, és a' vizellet által szo-
 kott a' testből ki-menni a' köszvény' matériája;
 ezeket az útakat nyitva kell tehát tartani. — So-
 kan javasolják a' ja-olaját-is, hogy abból este
 és reggel vegyen-be a' beteg egy evő kanállal. —
 Külsöképpen olyan szereket kell a' fájdalmas rész-
 re rakni, a' mellyek a' bőr' ki-párolgását elő-
 mozdíthatják, és a' köszvény' matériáját-is ki-
 tsalják; ilyenek p. o. a' viaszkos vászon, a' fla-
 nél, a' tsiklóknak a' dörgölése, a' lágy melegpá-
 rolgások, és a' hólyag húzó flastrom. — A' mér-
 ték felett való nagy hasmenést ebben a' nyavalyá-
 ban, bor, kina, és mák lé által kell meg-állíta-
 ni. — A' mész-kő természetü tsomókat el kell osz-
 latni oszlató kendősökkal — A' le-irt módok ál-
 tul már annak is ellent lehet állani, hogy a' kösz-
 vény a' belső részekre be ne menyen. Ha pedig
 az még ezek mellett-is meg-esne; akkor ki kell ke-

resni: ha vallyon valami külső ok-é? v. pedig a' belső izgatás? v. gyengeség? ennek az oka? -- Ha a' bő vérűség miatt a' köszvény' matériája a' fejre tette volna le magát; akkor a' gyulladást szüntető mód szerént kell a' beteget gyógyítani. — Ha pedig annak a' gyomorban lévő izgatás — az oka; akkor a' gyomorban lévő tisztátalanságot kell ki-tisztítani. — Ha az indulatoktól származik; akkor leg-először azokat a' görtsöt szüntető szerekkel, p. o. ördög szarral (asa fetida), mák lével, 's a' t. le kell tseulesíteni. — Ha azt az erőtelenység tselekedné, akkor erősítővel kell a' beteget gyógyítani. —

Közönségesen a' köszvényben a' következendőket kell meg-tartani. — A' köszvény' hasgatásának az idején igen gyenge, hívesítő, vizes, nyúlókás eledelokkal kell élni, p. o. fejér, sárga répával, tikkóriával, sűrű árpa, zab-levelekkel, 's a' t. — A' spárgáról azt jegyzi-meg Swieten; hogy a' köszvényt igen könnyen fel-éleszti, tehát azzal a' köszvényeseknek nem jó élni. A' savó, az árpa-víz igen hasznosok, és a' gyümölcsöktől a' legnagyobb kínok között-is könnyebbülést érzettek a' betegek. A' kövér, tsípós, sós, hevítő, téfzta, vastag ételeket, a' fű-szerszámokat, a' tüzes borokat a' betegség' idején szorgalmatosan el kell távoztatni. — A' mértékletlen élet, a' túnyaság, a' heverés, a' dorbézolás a' köszvényt táplálják, és fel-ingerlik. — Közönségesen úgy lehet tapasztalni, hogy ez alá a' betegség' alá azok vannak vettelve; a' kik igen bőven élnek, sok húst esznek, hevítő borokat, és más tüzes italokat isznak. A' mértékletes, és a' józan élet tehát leg-jobb megőrző orvosság ez ellen a' betegség' ellen, és tapasztaltatott; hogy az nem csak enyhítette, hanem egészfzen ki is írtotta ezt a' betegséget, pedig még akkor-is, midőn ez a' nyavalya már nagy erőt vett. — Az a' szerentsétlenségek közönségesen a' köszvényeseknek, hogy ők többnyire ak-

kor szokták magokat mértékletességre fogni ; midőn már éppen kénytelenek azt tselekedni. De már ilyenkor a 'szoros élés' módja nem hozhatja helyre a meg-erőtlenítetett testet, és leg-felgyebb-is csak valamennyire enyhitheti az ő kínjaikat. — A' tsupa téjjel való élést a' régiak a' köszvényben annyira dítsérték, hogy arról azt tartották, hogy az ezt a' nyavalyát gyökerestől-is ki-irthatja, sőt a' régi Orvosok trászaiban példák-is számláltatnak elől annak a' meg-bizonyítására. — De ez az élés' módja nem minden ember' természetével egygyez-meg. Mert a' gyenge, és görtsős gyomrú emberek nem emészthetik-meg helyesen a' tejet ; az erős gyomrú embereknek ellenben ez nem elég vastag étel. — A' tsupa zöldségekből készült eledelekkel való élésről azt kell meg-tartani ; hogy azok a' testet meg-gyengítik, és a' köszvényest még havasságba-is ejtik. — Csak a' száraz embereknek jó a' téjjel való élés. Ezek azzal tavaszkor mintegy 4 hetekig élhetnek meg-örzö orvosság' képében. Élhetnek e' végre szamar, ketske, v. tehén téjjel, azt fél-annyi keserű-vízzel fel-eresztvén. Az ilyen élés-módjának az a' haszna ; hogy az által a' köszvény-hasogatások ritkábbakká, rövidebbekké, és gyengébbekké tétettetnek. — Közönfégesen pedig azt kell meg-jegyezni ; hogy a' kik egyszer a' tehez, és a' zöldségekhez szoktak, azután kénytelenek ezek mellett maradni. Mert ha csak egyszer találunk-is azután hústenni ; akkor mindjárt a' leg-nagyobb kegyetlenséggel visszajönnek a' köszvény' hasogatásai. E' mellett sok példák bizonyítják azt, hogy a' téjjel való élés a' köszvényt gyökerestől ki nem gyógyítja. — Nem tanátsos tehát a' bortól, és a' hústól tellyességgel meg-tartóztatni magát a' köszvényesnek ; ki vévén egyedül csak azt az időt, midőn a' köszvénynek a' hasogatásai jelen vannak. — Külömben pedig a' leg-jobb élés-módja az a' köszvényesekre nézve, ha őök kevesebb húst esznek mint rend-szerűen szok-

tok volt az előtt, de azt mindég zöldséggel főztik, és mind a' kettővel egy-forma mértékben élnek; v. pedig változtathatják is az ételek' nemeit olly formán: hogy hol húst, hol tejet, hol zöldséget egyenek, azombun a' mértékletességről soha el ne felejtkezzenek. A' bort jól meg-válaszfszák; mert a' kemény, v. pedig az igen savanyú borok, a' köszvényeseknek ártanak. A' jó Tokaji bor használ a' köszvényeseknek, haők egyszer'smind takoyos mértékletűek-is. A' reud szerént való italra mindazonáltal a' víz a' köszvényeseknek leg-jobb; és igen ritkán-is lehet víz-isza köszvényes embert látni, 's éppen innét származott s'ek Orvosoknak az a' tanácsok-is, melly szerént az attól a' betegségtől való meg-menekedésre a' víz' italát javasolták. De ha a' bor-íjszák hirtelen vízre fogják magokat, az nékik meg-árt; és így leg-először csak boros vizet próbálgassanak inni, 's lassan lassan így szoktatgassák el magokat a' borról. — Váltak ollyan emberek-is, a' kik az ő közép idejekben az illendo mozgás, és a' bortól való magok megtartóztatása által a' köszvénytől egész-jzen meg-szabadultak. De vénebb korokban ez a' szokás nékik annyi bajt szerzett, hogy csak ugyan kentelenítették ismét a' bor' italára vissza térni.

94) A' köles-hidegről azt tartják, hogy csak a' múlt Században lett esmératesse Saxonniában, a' horá Magyar, v. Lengyel Országból ment-által. Ez kezdődik valami meg-lehetős hideg-borzongatással, a' mellyet töprönködés, föhujtozás, tör' vízketegség, és büdös izzadság követ, Ezek után a' nyakon, a' mejjen, utóhátra az egész testen, az ábrúzatot ki-révén, v. később, v. havi-rább valami kása, v. köles-forma pattanások utnak ki. — Ezek a' ki-ütések két félek; t. i. veres-jek, v. fejérek, és a' pattanások-is v. egymástól tovol, v. egy tsuportban állanak. — Közönségen pedig a' törön nem igen fent emelkednek fel, és a' ki-ütések után másod' nap' a' tetejekben va-

iami savó színű hólyagotskák lútszanak, a' mellyek másod', v. harmad' nap' múlva meg-fakadván, holmi kis varatskúkká válnak, és azután korpa formában le is hullanak. — Midőn a' legelőször ki-jött köles-pattanások, a' most le-trtt módon, el-múlnak, azoknak a' helyekben ismét újak jönnek; és ez egynekányszor így megyen véghez. — Ez a' nyavalya mindeneken, de kivált a' gyermek-ágyas aszszonyokon uralkodik. Ezzel a' betegséggel csak olyan változások vannak öszve-kötve, mint más hidegteleléssel, és valami magának tulajdon meg-esmértető bajai nintsenek. Nemelly Orvosok ezt különös nyavalyának tartják, de Cullen csak más betegségekkel öszve-kötött változásnak, csak az izzadság' következésének, és nem a' már az előtt a' vérben lappangott, hanem csak a' bőr alatt származott veszett materiúnak lenni állítja, a' mellyet onnét bizonyított: mert az ábrázaton soha sem, hanem csak azokon a' tagokon üt ki, a' mellyek leg-keményebben bé vannak takarva, és leg-jobban-is izzadnak. — Lehet tehát a' köles-ki-ütéseket, a' testnek valamelly tagján mesterséggel-is tsinálni — Nem-is olyan ki-ütés ez, mint a' millyen más hidegtelelésekkel szokott öszve-kötve lenni; mert ez nem ragadó, nem uralkodó, nints bizonyos tartásának, v. el-múlásának ideje. — Nem olyan el-ragadó materia tehát ez, mint ha először a' vért fertéztette volna meg, azután pedig a' természetől a' hidegtelelés által a' bőrre verettetett volna; hanem csak olyan, a' melly a' kemény izzadás' alkalmatosságával maga magát a' bőrön tsinálta. Onnét-is bizonyos ez az állítás; mert c' mellé soha se szoktak semmi bizonyos változások köttetve lenni, holott pedig minden másféle ki-ütésekkel öszve-kötöttni szokott hidegteleléseknek vannak tulajdon változásai, v. jelei. — Ez a' köles-ki-ütés azokon a' hidegtelelősökön szokott ki-ütni, a' kik a' fok hánytatások, has-tisztítások, rezezelesen pedig a' fok ér-vágások által meg-erő-

telenítették. Az onnét bizonyos; mivel közönse-
 gen azokon az aszszonyokon-is szokott lenni, a'
 kiknek a' hó-számok felette sokszor, és bőven szo-
 kott folyni, v. a' kik fejeér-folyásban kínlódnak,
 v. az olyan férfiakon, a' kik a' meg-sebesítettés
 által sok vért el-vesztettek. — A' rothadt hideg-
 lelésekkel, v. a' sok izzadással öszve-köttetett gyú-
 ladó hidegekkel-is sokszor öszve-köttetik ez a' ki-
 ütés; de ezekben a' történetekben-is mindég a' gyen-
 geség az oka. — El lehetne tehát ezt a' nyava-
 lyút a' betegeknek kerülni, tsak hogy szorgal-
 matosan arra kellene vigyázni; hogy mérték fe-
 lettj ne izzadjanak. — Minden a' betegségek
 kezdetén lévő izzadás roszsz; mert meg ilyenkor
 a' betegség' matériájja ki nem foztetvén, v. a'
 testből való ki-menetelre alkalmasokká nem té-
 tettetvén, és a' vértől el nem választatván, ma-
 gokkal a' jó nedveségeket-is ki-viszik, azomban a'
 testben rettenetes nagy izgatást, 's változást visz-
 nek-véghez, a' testen keresztül kasúl való mász-
 kálások által, a' melly az izzadással öszve van
 kötve. A' forró hidegekben lévőkre tehát vigyázni
 kell; hogy ha azok eleintén mindjárt magokban
 izzadni kezdenek, azt mérsékelni kell, a' taka-
 rodzónak a' véhnyítása, a' kezeknek, és a' karok-
 nak a' bé nem takarása, és a' hűvesítő italok ál-
 tal. Nevezetesen a' gyermek-ágyas aszszonyok kü-
 rül erre nagyon kell figyelmezn. — Ha ezek meg-es-
 nek; úgy a' köles ki-ütéseket el lehet kerülni, el-
 lenben ha ezek el-múluttatnak, akkor azok bizo-
 nyosan elöl fognak állani, még pedig úgy, hogy
 ha nagyon meg-ingereltetik ez a' nyavalya halált-
 is okozhat, mivel hogy akkor a' rothadásnak a'
 leg-nagyobb mértékére fog lépni. — A' köles-ki-
 ütesekben tehát a' meleg ágyak, házak, a' hevít-
 ő italok, és a' tüzesítő orvosságok veszedelmesek.
 — És itt a' hűvesítő szerekhez kell nyúlni. — Ha
 tehát a' gyúladó-hideg mellé van a' köles-ki-ütés
 kötve, és a' beteg bő véru, kemény ér-verésü:

*A' vénség — annak idején való
bé-óltása.*

Az életet meg-rövidítő eszközök között leg-el-kerülhetetlenebb amaz az alattoban való tolvaj, a' mint azt Shakespeár nevezi, az életnek amaz el-kerülhetetlen következése. Mert maga által az élet folytatása által lassan lassan a' mi utólsó szálatskáink szárazabbakká, és halzonvetetlenebbekké, a' nedvességek tsípösebbekké, és kevesebbekké íésznek, az edények ölzvesonnyadnak, az élő-eszközök halználhatatlanabbakká válnak, utóljára a' föld nagyon meg-szaporodik bennünk, a' melly a' mi el-romlásunknak leg-bizonyosabb eszköze.

Tehát egélszen el nem lehet azt kerülni. Tsak az a' kérdés: nintsen-é a' mi hatalmuokban? hogy az később v. hamarább állyon-elő? És ez óh fájdalom! nagyon igaz. A' leg-újabb idők tsudálatos példákat szolgáltának annak a' lehetőségéről, miképpen lehet idején ki-tsinálni a' vénséget, és az életnek szakaszait frissen futtatni egymás után. Most láthatunk (kivált a' nagy városokban) ollvan embereket, a' kik már a' nyóltzadik esztendejekben meg-emberedtek, a' tizenhatodikban pedig már a' leg-utólsó pontyát érték-el az ő lehető tökéletességeknek, a' huszadikban pedig mindenféle erőtelenséggel kiulódnak, a' melly azt mutattya-meg, hogy már lefelé szállnak, és a' harmintzadikban a' meg-élemedett öregnek a' ki-mettzett béjceit hordják, t. i. a' ráutzokat, a' szárazságot, a' tsiklók' merevedtségeit, a' hát gerintz' görbülését, a' látásnak és az emlékezetnek el-fogyását, az

eret kell vágatni, és a' gyúlads ellen való többi szerekhez kell folyamodni, — Ha pedig a' gyengeség a' köles-ki-ütésnek az oka, akkor erősíteni kell kinával, 's a' t. —

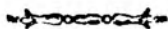
ősz hajakat, a' refzkető szavat. Valósággal éu ilyen mesterséggel tsinált öreget bontzoltani-fel, a' ki negyven éftendön alól lévén, nem tsak tsupa ölz vólt, hanem még az óldal bordáinak a' portzogói-is, a' mellyek külömben tsak a' legnagyobb vénségben válnak tsontá, egézlzentson-tá változtak. — Bizonyosan lehet tehát a' ki-fejtődésnek szakaszait, és a' vénséget siettetni, a' mi a' meleg tartományokban természetes, a' mi tartományainkban pedig mesterséges munka.

Egy két Izót fogok tehát Izollani itt arról, miképpen lehet mesterséggel a' vénséget bé-óltani az ifjú emberbe? itt tehát minden tsak attól függ, hogy az ember mennél hamarabb megszabadullyék az élet-erőktől, és a' nedvességektől, és hogy az utolsó szálatskákat, mennél hamarabb a' legnagyobb leheto keménységre, mervedtségre, hajthatatlanságra vigye, a' melly-is esmérteto jele a' vénségnek.

A' leg-bizonyosabb eszközők annak a' leg-tökéltelesebb el-érésére a' következendők. Igen jó sokszor az ilyen Rendeléseket tudni, hogy az ellenkezöt annál jobban tsinálhassa az ember. Es így az ilyenekbe beléjek foglalódik a' hofzszú életre való Rendelés-is. Tsak a' szükség ilyenkor, hogy az ember éppen az ellenkezöt tsinállya. Tehát —

1. Minden testi és lelki mesterkedések által azon légyen az ember, hogy mennél hamarabb ki-fejtődjék az emberedése, és a' nemző eröket a' mint tsak leg-jobban lehet prédátlya-el.

2. Mindjárt igen ifjú korában a' leg-keményebb nyomorúságokra, nyughatatlanságokra fogja az ember magát Ennek el-érésére leg-alkalmatosabbak az erolzakos sok napi lovon való nyargalások, lokáig tartó tántzok, az áimatlan éjtzakák, mindenféle nyugodalomnak meg-rövidítése. Ezek által két véget ér-el az ember, elotzizör az élet-erök nagyon el-fegynak, má-

szóval az utolsó szálatskák igen kemények és töredékenyek léznek — Kivált az alfszonyi nemnek igen megszokott eszköze a' tántz, a' melly által magát nyargalva emészti-el. Hányszor láttam már én? hogy kevés esztendő alatt a' leggyönyörűbb virágok a' mértékletlen, és a' heves tántz miatt el-hervadtak, 's az ilyen leányokon 's alfszonyokon utóljára csak a' tsont, és a' bőr maradt — Ha az ember ezeket jól meg-gondolja, vallyon nem elegendő ok-é az arra? hogy a' tántzolásban való dühösség mérsékeltesse? Méltó-é? hogy az ember olyan drága ajándékot, mint a' millyen az élet egy szempillantásig tartó gyönyörűségnek fel-áldozzék —

3. Allyon az ember jól a' bor és pálvinka italnak. Ez egy a' leg jobb eszközök közzül arra, hogy a' test ki-száradjon, és meg-rántzódjon

4. Mindennemű kegyetlen indulatok éppen ezzel az erővel bírnak, és szaporíttyák az erejét a' hevítő italoknak.

5. Kiváltképpen az epekedés, nyughatatlan-kodás, a' félelelem erre rendkívül alkalmasok, hogy a' vénségnek esmértető jelét elől állítsák. Vannak reá példák, hogy egy éjtzaka alatt meg-öszültek az olyan emberek, a' kik igen nagy félelemben, és lelki háborús tépelődésben voltak.

96) Azt gondolhatná az ember; hogy az ilyen

96) Sőt olyan példák is vannak, hogy a' nagy búsulás miatt az emberek vérrel izzadtak. Ilyen példákat jegyzettek fel a' *Természet*' vizsgálói, p. v. *Aristotel. Hist. animal. L. 3. C. 29. Tom. 1. opp. pag. 891.* — *Ismet Aristotel. L. 3. De part. animal. C. 5. pag. 1156.* — *Diodorus Siculus Bibliothec. Histor. L. 17. Cap. 90. pag. 560.* — *Thuanus Hist. L. 10. Part. 1. pag. 497. & Part. 1. pag. 60.* — *Richard Mead in Medica Sacra C. 12. p. 66.* Ezeket a' meg-jegyzett helyeket azért tr-

indulatokra szükségesek az indító okok; de vannak olyan emberek, a' kik azt a' mesterséget különösen tudják, hogy ha színtén a' szerentse nekik semmi bűt nem lerezett-is, még-is tsinálnak magoknak, ezek mindent homálybau latnak,

tan-le, nevezetesen még a' levél ódaloknak-is a' meghatározásával; mert ennek a' könyvnek az első ki-adásában, némellyek meg-orrolták, kétségbe hozták, sőt a' szemembe Bolondságnak neveztek állításomat; a' melyet az Olvasó megláthat: a' Magyar Husfeland' Első ki-adása' II. Tsel. Rész 110 Levél. 54 szám alatt való jegyzésben — Tudják-meg tehát: most csak az Urak! hogy én új író létemre sem szoktam Bolondságokat dolgozni — de ezenfelül azt-is tudtokra adom, hogy én sokkal jobban szeretem, csmérem, és tiszteltem az én Kedves Hazámfiait; mint sem hogy azoknak Bolondságot v. akarhatnék, v. merhetnek írni. Füleim halluttára szóltak így Magyar Országáról a' Külső Tudósok: Rettenetes sok Pallér, és Tudomány van már Magyar Országban — Vagy talám csak a' nem tetszett ezeknek az Uraknak? hogy én Orvos létemre a' Sz. Irással mertem bizonyítani. — Akár hogy legyen a' dolog, most tehát már meg mutatott igazságom van arra, hogy itt ismét elő-hozzam a' Jézus Kristusnak a' Getsemáné kertben a' bű miatt meg-csett vérrel való iz-zadását. — Most azt vélem, hogy a' pogány sem tagadhattya nekem, ennek a' Sz. Irásban le-írt történetnek a' lehetőségét. — De közönségesen néze-meg az ember csak a' hálálra szententziáztatott rabokat, midőn a' szentziát ki-mondják nekik, v. a' vesztő helyre vitettetnek, akár millyen egés-séges, erős, bátor emberek voltak, ekkor el-esik minden erejek, el-vész a' színek, és kész betegek. Ezt sokszor tapasztaltam magam. Tsuda-e tehát? hogy a' bús félelmes emberek mindég panaszkodnak, hogy betegek?

minden emberről valami rosszat tesznek-fel, minden eránt gyanúsok, és ezeknek a' leg-alább való történet-is igen farkalatos matéria a' búra, bánatra, nyughatatlanságra, szomorúságra, kétségbe esésre. 97)

6. Utólyára ide tartozik az a' hideg által lehe-ő keményítésről való gondolat, a' mellyel az emberek vagy vízíza-élnek, vagy azt talám soha sem értették jól miben állyon, a' melly-is szokott meg-esni a' sokszori jég hidegségű vizekben való ferdés által 's a' t. Nints ennél arra alkalmasabb elzköz, hogy az ember a' vénségnek esmértető bélyegjét magára iisse. De nem elég az, hogy az emberek már most vén emberekké lélnék abban az időben, mikor a' mi eleink még ifjak voltak, még tovább mentek már. Még azt a' mesterséget-is fel találták, miképpen jöj-jön már a' kisdéd-is mint vén ember a' világra. En láttam egynehányszor olyan jelenéseket; rántzosan, a' vén embereknek ábrázattyokon kítettző meg-aggódással, és élemedéssel jöttek-ki erre a' játék néző helyre, a' világra, és egynehány hetek múlva, a' mellyeket ök a' szüntelen való nyögésben, kínokban töltöttek-el, el-végezték a' magok élemedett életeket, vagy inkább el-kezdették az életeket annak végével.

97) *Illyenek igen sokan vannak, és ezek való-ságos betegek, még-is nagyon haragufznak azért-is, ha valaki őket betegnek nevezi. De jobb volna nekik azt el hinni, és magokat még annak idejében eleinte gyógyíttatni, mert ebből utóljára gyógyúlhatatlan nyavalya szokott lenni.*

Az a' nagy szierentsétlenség, hogy ennek a' nyavalyának csak nem természete az-is, hogy soha meg ne gyógyíttathassék. Mert az természete, hogy az ebben kínlódó senkinek se hidjen, és így az Orvosnak se. Imholvan tehát az oka a' gyógyúlhatatlanságnak.

El-fedezem én itt a' szülék' feslett életek' módjának ezen rettenetes munkáját, a' mellyeket éppen úgy nézek, mint a' szülék' meg testesült véteiket.

II. SZAKASZ.

Az életet hosszabbító eszközök.

I. Jó testi származás.

HA azokra a' fundamentomokra vissza tekintünk, a' mellyeken fundálódik a' hosszú élet, és azokra a' minéműségekre, a' mellyek arra szükségesek, könnyen által látjuk, hogy kiváltképpen soknak kell függni, attól a' matériától, a' mellyből formáltattunk, az élet-erő' mennyiségétől, a' mellyet mindjárt származásunkor kaptunk, attól a' fundamentomtól, a' melly akkor a' gyenge, v. a' tartós alkatásra, az egészséges vagy a' beteges élet' élő-eszközeinek fel-állítására vettetett. Ezek mind a' mi szüleink egészségeknek állapotjától függenek, és attól a' sarkalatos ponttól, a' mellyben a' mi lételünk leg-először fundáltatott, és abban az értelemben jó születésűnek lenni, olyan dolog; a' mellyet az ember mindennek kívánhat. Ez köszönégesen tartozik a' leg-esmeretlenebb, de a' leg-nagyobb ajándokok közzé, és ez egy olyan életet hosszabbító eszköz, a' mellyet ugyan hogy magunkal közöllyünk nints hatalmunkbán, hanem másnak adhattuk, és tartozunk-is véle.

Itt három ponttól függ az egész dolog; a' szülék' egészségek' állapotjától, a' nemzés' szempillantásától, és a' terhesség ideje' szakaszától.

1. A' Szülék' egészséges állapottya, és élet erejek' mennyisége. Millyen sarkalatos dolog ez, az tsak onnét-is világos, hogy egész familiák voltak, a' mellyeknek a' vénség mintegy különös szabadságok volt, p. o. a' fellyebb említett Parr familiája, a' mellyben nem tsak az a' híres Parr, hanem az ő attya, 's gyermekei-is igen hosszú időt értenek. A' szüléknek hosszú életekből következik, hogy a' gyermekek is azt elérhessék. Már ez maga elég erősség lehetne arra mindeonk, a' ki valaha gyermekeket akar nemzeni, hogy a' maga élet erejét a' mennyire tsak lehet meg-kíméllye, és meg-tartsa. Mi a' szüléinknek ki nyomott képei vagyunk, nem tsak azoknak formájokra, alkatásokra, hanem még a' különös erőtlenségekre, és valamelly belső részeknek hibájára nézve-is. Még a' betegségekre való hajlandóságok-is, a' mellyeknek fundamentoma az alkatásban, és a' formálásban van, közöltethetnek ez által, p. o. a' kölvényre, a' kövekre, a' száraz betegségekre, az arany érre való hajlandóságok. Különösen azt sokszor tapasztaltam, hogy a' nemző erőknek a' vénusi betegségek által való meg-eröltetéséből (a' melly talám maga-is valami más formába ütött vénusi betegség) a' gyermekek ikrás húsainak, és víz edényeiknek gyengesége következik, a' melly azután az úgy nevezett gelyvává (scrophulæ) válik, és arra alkalmatosságot szolgáltat, hogy ez a' betegség az ő életének már az első hónapjaiban, sőt még a' születéskor meg-jelennyen. A' szüléknek igen ifjú, v. igen vén volta, sokat árt a' gyermek' erejének, és hosszú életének. Tellyességgel meg nem kellene addig a' házassági életbe való lépést engedni, valameddig az ember' teste tökéletességre nem mégyen, a' mellyet-is a' mi Tartományainkban a' férfji 24, az aszfony pedig 18 elztendő korában ér-el. Minden idejében meg-esni szokott házasság, rélz szerént a'

házas társak' leendő beteges állapottyoktól, rész szerént pedig a' maradékoknak leendő gyenge alkatásoktól való félelmek közzé helyeztetni az embert. Sok példákat hozhatnék elől, a' mellyekből meg-tettzene, mitsoda szomorú következései vannak az idején való házasságnak, kivált az afzfonyi nemnek az egészségére, és az egész házassági bődoltságra nézve.

2. A' nemzés' szempillantása. — Ez sokkal sarkolatosabb dolog, mint közönségesen hiszik, sőt az állatnak egész élete függ ettől. A' leendő embernek mind a' lelki, (erről meg lehet olvasni a' Tristram falon függő órájáról írt történetét) mind a' testi állapottya leg-jobban függ ettől a' szempillantástól. Ekkor éled-fel az első szikrája a' leendő állatnak, és ekkor adatik néki az első élet-erő. Itt határozódik-meg a' tsinálmány' tökéletessége, v. tökéletlensége, a' több, v. kevesebb erő, a' munkálódó okoknak tökéletes, v. tökéletlen, egészséges, v. beteges állapottyok által. Nem lehetne-é azt óhajtani? hogy a' szülék ezekre a' meg-jegyzésekre figyelmeznének, és soha el ne felejténék, hogy ez igen felséges szempillantás, és a' teremtésnek a' szempillantása, és hogy a' természet nem minden ok nélkül kötötte ezzel öfzve a' mi egész valóságunknak a' fel-buzdulását? Ámbár igen nehéz ebben a' dologban tapasztalásokat öfzve-szedni, mindazonáltal egynehány tagadhatatlan példákat tudok, ahol a' gyermekek, a' részegség alatt nemzödvén, egész életekben ostobák, és félszegek maradtak. A' mi nagy mértékben felettébbvalóságot tsinálhat, ugyan az a' közép mértékben kisebb rendetlenséget okozhat, és miért nem lehetne tehát azt el-hinni? hogy ha valamelly állatt kedvetlenség, v. a' testben lévő háborodás, v. az érző inaknak rendetlensége alatt nemzödik, egész életében hordozhassa annak valami jegyét? Inpét van az a' szembe tűnő elsőségek azoknak a'

gyermekeknek, a' kik a' szeretet alatt nemzö-
tek, azok felett, a' kik tsak kötelességből szár-
maztak. Ugy kell tehát gondolkoznom, hogy igen
sarkalatos dolog volna a' házassági életben is
erre a' szempillantásra mindég tsak olyan idő-
szakafzát válalztani, a' mellyben mind a' két
rész az öszve-szedett erőket, a' tüzes szeretet,
a' vídám, és minden gond nélkül való elmét érzi
magában (ez egy új erősség a' sok, az erőlte-
tett, a' szákmány forma házassági szerelmeske-
dés ellen.)

3. A' teher hordozásnak ideje. — Ha szintén
az atya bizonyosan az első kútfő is, a' melly-
ből a' jövendo állatt az első élet' lehelletét, és
a' leg-első fel ébreztést kapja, mindazáltal nem
lehet tagadni, hogy a' tovább való ki-fejtődése,
és nagyobhódása a' testnek tsupán az anyától
függ. Ez az a' szántó föld, a' mellyből ez a' mag,
a' maga nedvességét húzza, és az állat jövendo-
béli alkatásának, és tulajdonképpen való men-
nyiségének, főképpen olyan természetüvé kell
lenni, mint a' millyen természetü volt az az ál-
lat, a' mellynek olyan soká alkató része, és
a' mellynek a' testéből és a' véréből való volt.
Továbbá nem tsak tsupán az anyának alkatásá-
tól, hanem a' terhességnek ideje alatt minden
halznos, és káros meg-eshető munkáktól ki mond-
hatatlanul függ az élete az új teremtésnek. Az
ember egészségének az állapotja, az alkatásnak
a' kisebb, v. a' nagyobb erőssége, főképpen
az anyának az állapottyához, és sokkal jobban,
mint az atyákéhoz, van szabva. A' gyenge atya
nemzhet mindég még meg-lehető erős gyerme-
keket, tsak az anyának egészséges, és erős teste
légyen. Az atyának matériája ő benne mintegy
meg nemes tletik. Ellenben a' leg erősebb férjfi-
nak sem lesznek erős, és egészséges gyermekei,
ha a' felesége élet-erő nélkül izükölködik, és
gyenge. 98)

A' mi pedig a' leendő teremtésnek minden veszedelmektől, és káros munkáktól való meg-örzését illeti, ismét találunk az isteni böltsességnek nagy bizonyására az e' végre tett rendelkezésben. Ha szintén a' leg-belső öfzve-kötés vagy-on-is az anya, és a' méh gyümöltse között, ha szintén ez amannak majd egy elztendeig része is, és azzal minden eledelt és nedvességet közöl-is, mindazáltal nem tsak a' testi sértődések ellen van bátorságba téve az ő fekvése, és a' vízben való úfzása által, hanem még a' lelki, es érző inak által meg-eshetők ellen-is, mivel semmi közben vetés nélkül való érző inak' öfzve-kötése nintsen a' gyermekek és az anyák között. Sőt még arra-is vannak példák, hogy az anya meg-hólt, és a' gyermek az annya méhében élt. Még ezenkívül valami bizonyos betegségek-től való izabadságot-is kötött öfzve a' természet ezzel az állapottal, és az tapasztaltatott, hogy a' terhes afzfzony sokkal kevesebbet félhet a' ragadó, sőt más nyavalyáktól-is, és hogy valamelly afzfzony soha bizonyosabb az életéről nem lehet, mint míg terhes.

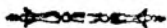
Hogy ez az idő szakafza eleitől fogva igen sarkalatosnak tartatott az emberek között, az onnét világos, mert minden régi nemzetek szenteknek, és bánthatatlanoknak tartották az ő személlyeiket, és minden meg-sérttetéseket, és vélek való gonofzúl bánást kettős büntetésre méltónak lenni állították. Az igen siralmas dolog, hogy a' mi idonk ebben, mind a' testre, mind a' polgári igazgatásra nézve külömbséget tsinált. A' mostani afzfzonyoknak gnenge érző inú, érzékeny, és filegrános alkatása, a' gyümöltsnek az anyaméhben való múlatását bátortalanabbá, és

98) *Inkább kell tehát az egészséges, mint a' gazdag leányt keresni a' házasságra, ha valaki a' familiáját soká tartóvá akarja tenni.*

veszedelmesebbé tette. Az anyaméh többé nem olyan szabad menedék hely, és haborgatás nélkül való műhelye a' természetnek. A' természet ellen való érzékenység miatt, a' melly most az afzfonyi nem' nagy részének tulajdona, ezek a' részek magok-is azokat a' sok ezer meg-illetéseket, és indulatokat jobban meg-érik, és a' gyümöls izenyved minden indulatok, ijedések, betegség okai, sőt még a' leg-alább való okok által-is. Innét lehetetlen az, hogy a' kiseded, az ilyen műhelyben, ahol az ő formálása, és ki-fej-tődése minden szempillantásban meg-háboríttatik, és félben szakasztatik, valaha el-érhesse a' tökéletességnek és az erősségnek azt a' pólztát, a' mellyre el vólt rendelve. És ma igen keveset-is gondolnak az emberek a' polgári igazgatásban eunek az állapotnak a' felséges vóltával. Kinek jut most eszébe? hogy a' terhes afzfony szent, ki vígyáz az ő véle való bánással arra? hogy az életét legalább a' következő embernek teszi és lelki formálására nézve ez által a' veszedelmebe ejtheti. Sőt óh fájdalom! hanyadik terhes afzfony vígyáz maga-is illendöképpen erre az állapotra? Hányan engedik-meg magokat az ártalmas élet' módjától, és a' gyönyörüségektől el-tiltani?

Tehát azt hiszem, hogy ezeken a' tapasztalásokon méltán lehet a' következő régulákat fel-építeni.

1. A' rendkívül gyenge érző-inú, és érzékeny személyeknek tellyességgel nem kellene férjhez menni; és ezek ezt, ha szintén a' magokkal, és a' bizonyosan a' nyakokra húzandó izenvedésekkel való nem gondolás miatt meg nem fogadnák-is; leg-alább az ő általok nemzendő, 's étellel fel-ruházandó szerentsétlen tsemeték oránt való szánakozásból méltó dolog vólna bé-telleyesíteni. Továbbá a' leányoknak a' nevelésben főképpen annak a' szerentsétlen érzékeny-

ségnek az e'-távoztatására kellene vigyázni, holott óh fájdalom! a' termeire, az illendőségre, és az illy' ezer meg ezer több módi tzeremóniákra vigyázzván, éppen az ellenkező esik-meg. És utólyára minden férjfinak a' feleség válaltatásban foképpen arra kell vigyázni, hogy annak az érző iuai igen érzékenyek ne légyenek. Mert világosan el-vész ez által a' házasságnak fő tzielja, t. i. az egészséges, és az erőss gyermekeknek a' nemzése.

2. Magoknak az afzszonyoknak-is jobban kellene a' teher hordozása' idő szakalzában vigyázni, és akkor jó testi és lelki élés módját kellene tartani. Mert ez által, az ő gyermekeik tökéletességének, és tökéletlenségének a' mennyisége, az ő testeknek, és lelkeknek a' jó, és a' rossz alkatása az ő hatalmokban vagyon.

3. De más emberek-is mindig ebből a' pontból tartoznának nézni a' terhes afzszonyokat, és azoknak, mint egy formálandó ember műhelyeinek, minden lehető kémeléssel, vigyázással, és gondoskodással tartoznának. Kivált minden férjnek meg kellene ezeket a' regulákat tartani, és mindig meg-gondolni, hogy ő ez által az ő maradékának életéről és egészségéről gondoskodik, és hogy csak ez alatt érdemli-meg tökéletesen az atyai nevezetet.

II. Okos testi nevelés.

Kiváltképpen az életnek az első két esztendőjében a' testel való bánás egy igen sarkalatos dolog az élet' meg-hozfzabbitsására. Ugy kellene ezt az idő szakalzáat tulajdonképpen nézni, mint egy még folyó, és tartó nemzést. A' ki-formálódásnak, és ki-fejtődésnek csak az első része mégyen véghez az anya' méhében, a' második pedig, a' melly nem kevésbé sarkalatos, kívül, abban az élet' két első esztendőjében haj-

tatik tökéletességre. A' gyermek tsak úgy jön a' világra, mint egy tsak félig ki-fejtődött valóság; most következnek először, a' leg-felsősebb, és a' leg-finumabb ki-fejtődésel az érző inaknak, és a' lélek élő-eszközeinek az inas hússok' mozgásainak, a' fogaknak, a' tsontoknak, a' beszéd élő-eszközeinek, és minden más részeknek mind formájokra, mind alkatásokra nézve való ki-formálódásai. Könnyű tehát által látni, millyen tsudállatosan függ a' tökéletesség, és az élet tartóssága, azoktól a' környül-állásoktól, a' mellyek alatt a' ki-formálódás, és a' ki-fejtődés munkája véghez mégyen, a' szerént, a' mint azok akadályoztatók, háborítók, gyengítők, v. siettetők. Itt bizonyosan lehet már fundamentomot vetni, a' lassúbb, v. frissebb meg-emészződésre, a' testnek több v. kevesebb vézedelemre való ki-tételére. Tehát nem-is mindegy az; hogy akár mikor született légyen az ember, és ennyiben függ az ember testének a' jó alkatása a' születésnek az órájától — Ugyan-is azok a' gyermekek, a' kik tavaszkor születnek, kevésbé halandók, és több reménységet nyújtanak arra; hogy ők egészségesek, és hosszú életűek lesznek; mint azok, a' kik a' tél' kezdetén Novemberben, Decemberben, és Januariusban születnek — Mert az elsőbkek sokkal hamarább, és hosszabb ideig élhetnek a' friss levegő éggel, a' szüléik által kevésbé gyengítettethetnek-el az ágy, és a' meleg izoba 's a' t. által; sőt maga a' tetemesen meg-vidító tavaszi és nyári idő különösen élelztgeti, és szaporítja az ő élet-erejeket — Az oktan állatoknak a' példája-is bizonyítja ezeket, mert ő közöttök-is sokkal vidámabbak, és erősebbek a' tavaszi — mint az őszi — és a' téli — fajzások. Ezek mindazáltal tsak a' mi tartományainkról igazak. — Minden régulák és meghatározások, a' mellyek ebben az idő szakaszában a' test körül való bánást illethetik, a' kü-

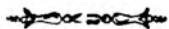

vetkezendő fundamentomokra húzattathatnak.

1. Minden élő-eszközöknek, kivált pedig azoknak, a' mellyektől mind a' testi, mind a' lelki életnek az egészsége, és a' tartóssága leg jobban függ, illendőképpen kell ki-formáltatni, és a' tökéletességnek a' leg-nagyobb gráditsára vitettetni. Ide számlálom en a' gyomrot, a' tüdőt, a' bőrt, a' szívet, az edényeknek seregét, és az érzékenység' eszközeit. Leg-egészségesebbé lehet tenni a' tüdőt; a' tiszta szabad levegő, idővel a' beszéd, az éneklés, és a' futás által. A' gyomrot, az egészséges, könnyen emészthető, tápláló, de nem erős v. izgató, kiváltképpen pedig nem fűszerfűszámos eledelék tehetik egészségessé. A' bőrt a' tisztaság, a' mosódás, a' ferdés, a' szabad levegő, a' sem nem igen meleg, sem nem igen hideg levegő-ég' mértéklete, idővel a' mozgás telzi egészségessé. A' szívet, és az edényeknek minden seregét, a' fellyebb elő-számlált eszközök, kivált az egészséges táplálás, idővel a' test' gyakorlása telzi erőssé.

2. A' testi, és a' lelki erőknek egymás után következő ki-fejtődését illendőképpen kell segíteni, és azokat nem kell akadályoztatni, sem siettetni. Az élet erőknek egyforma el-oltságára mindég kell vigyázni, mert a' mozgásoknak az illendő meg-eggyezése, és az egyforma mértéke. az életnek, és az egészségnek a' fundamentuma. Erre hasznos eleinten a' ferdés, és a' szabad levegő, idővel pedig a' test' mozgása.

3. A' betegségnek érzését, t. i. a' betegség' okainak bé fogadhatóságát meg kellene keményíteni, és tompítani, tehát a' hidegnek, melegnek, és idővel a' kis rendetlenségeknek, és nyughatalanságoknak az érezhetőségét. Ez által két hasznot ér-el az ember; az élet' el-emészthetése a' mérsékelt érzékenység által kisebbedik, és az életnek a' betegség' oka által való el-romolhatósága el-távoztatik.

4. A' testben lehető minden betegségnek okait, és szikráit el kell óltani, és távoztatni, p. o. a' takony' meg-gyülekezését, a' fodorháj-béli ikrás húsoknak a' meg-dugulását, a' tsípós-ségeknek a' származását, azokat a' hibákat, a' mellyek a' külső nyomás v. sértés, az erős kötözés, és tisztátalanság által származhatnak.

5. Az élet-erőt magát mindég illendően kell táplálni, erőssíteni, (a' mellyre leg-jobb eszköz a' tiszta levegő,) és kivált a' természet' gyógyító erejét mindjárt eleinten kell segíteni, mivel az a' leg-jobb bennünk lévő orvossága a' betegség okainak tehetetlenné való tételére. E' kivált az által esik-meg, hogy az ember eleinten ne szoktassa a' testét mindjárt a' mesterséges segedelmekre, különben az ember a' természetet úgy elszoktattya, hogy magát mindég az idegen segedelmekre fogja bízni, és utóljára el veszti egészen a' maga magán segíteni tudó természeti erőt.

6. Az életnek az egész munkáját, és az élet' el-emészttódését eleinten nem kell igen munkássá tenni; hanem a' közepszerűségben kell tartani, a' melly által az egész élet lassú, és sokáig tartó fog lenni.

Ezeknek a' gondolatoknak a' végbe vitelére a' következő eszközök hasznosok, a' mellyek az én ítéletem szerént a' testi nevelésben a' leg-főbb dolgok.

Itt két idő szakaszát kell meg-külömböztetni.

Az első időszakasza tart a' két első esztendőnek végéig. Itt a' következők a' fő pontok.

1. A' tápláló eledelnek jónak, de a' gyermeki időhöz alkalmaztatottnak, tehát könnyen emészthetőnek, inkább folyónak mint keménynek, egészségesnek, táplálónak, de nem igen erősnek, nem izgatónak, és nem hevítőnek kell lenni.

Ebben a' természet a' leg-jobb út mutatónk, a' midőn a' kezdő embernek tejet rendelt. A' tej

ben meg-vannak minden fellyebb elő-számlált minéműségek a' leg tökéletesebb mértékben, ez teli van tápláló matériával, de azomban igen kedves, gyenge, minden izgatás és hevítés nélkül való tápláló eledel, ez közép az állati, és plántai tápláló eledelök között, tehát ölzve-köti az utolsóinak a' hafznát (kevesebbé izgat mint a' hús) a' hús ételnek a' hafznával (az élő állat' teste által lett ki-dolgozás által mi hozzánk hasonlónak lett sok részben, és így könnyebben válik a' mi természetünkhöz hasonló részfé) egy szóval: éppen a' gyermekek' természetéhez alkalmaztatott.

A' gyermek teste t. i. sokkal frissebben él, mint a' meg-nőtt emberé, és az alkató részeit többször változtattya, ezenfelül nem tsak a' táplálásra; hanem a' növésre-is szükség néki az eledel, a' melly az egész életben soha olyan hirtelen nem megyen annyira, mint az első esztendőben, tehát ő néki sok tápláló eledelre, és annak-is a' lelkére van szüksége, úgy de az ő eméltő ereji még gyengék, és így az erős, és az ő természetéhez nem hasonló (p. o. a' plántákat) eledelök ki nem dolgozhattya, és a' maga természetére által nem változtathattya; azért az ő eledelének folyónak, és már állatosítotttnak kell lenni, az az, más élő állat által ki kellett annak már dolgoztatni, és így az ő természetéhez közelítőnek tétettetni; de ő igen izgatható, és érzékeny-is annyira, hogy kis izgatás, a' mellyet a' meg-nőtt ember nem-is érzene, ő benne már mesterséges hideglelést, görtsöt, nehéz nyavalya rázást okozhat, a' kisdedek eledelének tehát izelidnek, és tsak valamennyire izgatónak kell lenni.

Tehát a' természet' első törvényének; és a' hofszú, és egészséges élet' fő fundáló eszköznök tartom ezt: a' kisded az egész első esztendőjében v. az anyya', v. valami egészséges dajka' tejét szopja.

Az újabb időkben némely változásokat tet-
tek a' természetnek ebben a' sarkolatos törvén-
nyében, a' mellynek káros bé-folyasai vannak
az életnek tartósságára, és holzizaságára nézve,
és így én ezeket itt mind elöl fogom hordani.

Némelyek a' kisedeket tsupa plánták nyú-
lókásságával, zabból főzött nyúlokás sűrűség-
gel, 's a' t. akarták táplálni, és fel-nevelni. Ez
néha a' különös történetekben, ottan ottan hasz-
nos lehet, de az egyedül való eledelül veszedel-
mes; mert ez nem eléggé táplál, és a' mi leg-
rofszabb, nem állatosítódik eléggé, és még a'
gyermeknek a' testében léven is, meg-tart ma-
gában a' plántai savanyúságból valamit, innét
van az, hogy az ilyen eledellel tápláltatott
gyermekek gyengék, szárazok, szüntelen a' sa-
vanyúságtól fel-fűvódástól, a' meg-dugúlt ikrás
húsoktól, és a' gelyvás betegségtől szenvednek.

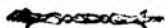
Még rofszabb az a' szokás; melly szerént
a' gyermekeket lisztből tsinált péppel tartják;
mert ennek a' táplálásnak a' plántai eledelnek
hibáján felül (t. i. a' meg-savanyodáson felül)
még az a' következése is van, hogy a' gyenge
tej-edények, és a' fodorháj' ikrás húsi meg-du-
gúlnak, és a' gelyvás nyavalyára, az el-izára-
dásra, és a' száraz betegségre bizonyos funda-
mentomot vetnek.

Mások ennek el kerülése, és valami Anglu-
si dühösség véget válsztyák most a' gyerme-
keknek hússal való táplálását, sőt ezeknek bort
sert-is adnak 's a' t. fiz a' bal vélekedés meg-
érdemli, hogy különösen meg-rostályuk, mivel
ennek napról napra több pártfogói akadnak, és
meg-edjez a' mostani kedves izgató gyógyítás
modjával, és a' mi abban leg-károsabb, azt
sokszor magok az Orvosok sem láttyák által.
Mert a' hús, úgymond erősít, és éppen arra
van szüksége a' gyermeknek. De ez ellen a' kö-
vetkezendő okaim vannak: miudég bizonyos

meg-edzésnek kell lenni a' tápláló eledel, és a' táplálendő között, az izgató, és az izgatást bé-fogható dolog között. Mennél nagyobb az izgathatóság, annál erősebben dolgozhatik a' kis izgatás-is, és mennél kisebb amaz, annál kisebb a' munkája-is az izgatásnak. Ez az izgathatóság az emberi életben mindég aláfelé száll. Az életnek első szakaszában leg-erősebb, azután esztendőről esztendőre gyengébb, míglen a' vétségben egészfzen el-alszik. Következésképpen azt lehet mondani, hogy a' tej az ő izgató és erősítő erejére nézve éppen abban a' mértékben van a' gyermekhez képeest, mint ahogy van a' hús a' meg-nőtt, a' bor az el-aggott emberhez képeest. Ha pedig a' kisdedeknek idején húst adnak eledelül, akkor olyan izgatást tsinál az ő benne, mint a' meg-nöttekben, a' melly ő hozzájok képeest igen erős, és a' természet' rendelése ellen való. Ennek a' következései ezek: ez által a' gyermekben mesterséges hideglelés gyújtatik fel, és az tápláltatik, a' vér' forgását lietteti, a' hőséget nagyítja, és olyan állapotba teszi őket, hogy a' leg-kegyetlenebb gyúlladástól származandó történetekre legyenek hajlandók. Az ilyen gyermekek ugyan mindég kövérek, és szépek, de a' leg-kisebb ok-is fel-zyújthatja a' véreket kegyetlenül, és ha a' fogak' jövése, a' himlő, és más hideglelések elől-állanak, a' melly betegségekben a' vér kiváltképpen a' fejre igyekszik, akkor bizonyosan számot tarthat az ember, a' gyúladó hidegre, a' nyavalya rázásra, és a' guta ütésre. Többnyire azt gondolják az emberek, hogy az ember tsak a' gyengeség miá halhat-meg; de valósággal az ember a' nagy erő, és a' nagy izgatás miatt-is meg-halhat, és azt meg-tselekedheti az izgató szerekkel való élés. Továbbá, a' gyermekeknek ilyen erős táplálása által liettetik mindjárt eleinten az ő életi munkájok, és

el-emésztődések, minden élő-eszközök, és az egész edények' serege nagy munkállódásba tételnek, mindjárt eleinten igen szapora és friss élet' folyása állíttatik-fel, és abban a' gondolatban lévén, hogy nagyon erősítenek, bizonyosan a' rövidebb élet' fundamentomát vetik-meg. Ezen kívül el nem kell felejtteni, hogy az ilyen idején való hússal táplálás fiatteti a' fogaknak, és idővel az emberedésnek is a' ki fejtődését, (egy fő életet rövidítő eszköz) és a' természetire is az embernek roszíz bé-folyása van. Minden hússal élő emberek és állatok, hirtelenebbek, kegyetlenebbek, indulatosabbak, ellenben a' plánták-ból álló ételek szelídebbekké, emberségesebbekké teszik az embereket. Én azt sokszor tapasztaltam. Azok a' gyermekek, a' kik idején, és fok húsból álló eledellel tápláltattak, mindig erősebb, indulatosabb, hirtelenebb, és gorombább emberek lettek, és kételkedem benne, hogy az ilyen alkatás mind magokat azokat az embereket, mind a' Világot szerentséfsé tehetné. Valóság-gal vannak olyan történetek-is, ahol az idején való hússal élés hasznos, t. i. a' gyenge, az anyai tej nélkül fel-neveltetett, a' savanyúságtól szenyvedő gyermekekben; de ez ekkor orvosság, és ezt akkor-is az Orvosnak kell meg-határozni, és rendelni. A' mit a' húsról mondtam, a' mind igaz még jobban a' borról, a' káféról, a' chocoládéról, a' fü-szerfzámokról, 's a' t. E' tehát egy igen sarkalatos régulául marad a' gyermekeknek testi nevelésekben: a' kisednek az első fél esztendőben sem húst, sem hús-levet, sem sert, sem bort, sem káfét 's a' t. egy tseppet sem kell adni, hanem tsupán tsak az anyja tejét. A' második fél esztendőben lehet igen gyenge hús-levet meg-engedni: de valóságos húst tsak akkor, mikor a' fogak ki jöttek, t. i. a' második esztendőnek a' végén.

Ha el-háríthatatlan akadályok vannak arra, hogy az anya maga szopasson (a' melly is a' mi időnkben, óh fájdalom! nem ritka dolog, p. o. ha az beteges, a' száraz betegsége nagy hajlandósága van, igen gyenge érző-inú, a' melly a' gyermek' élete tartosságának többet ártana minthaználna) és ha egészséges dajkát sem lehetne találni, akkor van az a' izomorú kéntelenség, hogy a' gyermeket mesterségesen kell fel-nevelni, és ha izintén ez a' mód mindég árt-is az élet' tartosságának, és az egészségnek, mindazáltal ezt a' veszedelmet lehet kissébbíteni következendőképpen: ha tsak lehetséges, az anya maga szopassa 14. nap, v. 4. hetekig leg-alább is a' kisededet. Nem lehet gondolni mennyi halzna van ennek az első izakalzában az életnek. Annakutánna az anyai tejnek ki-pótolására adjou az ember néki ketske, v. izamár tejet, de még mikor a' ki-fejés után mindjárt az életi meleg benne meg-van. Még halznosabb volna az, ha a' gyermek maga egyenesen meg-izopná az állatot. Ha ezeket lehetetlen volna veghez vinni, akkor egy forma mennyiségű tejpől és vízből özve-elegyítetett lágy meleg itallal kell őket tartani, és leg-alább egyszer napjában friss téj-jel itatni. Igen larkalatos meg-jegyzés az, hogy a' meg-melegítéskor nem a' tejet, hanem tsak a' vizet kell meg-melegíteni, (mert különben a' téj mindjárt valami savanyúságot kap) és így kell a' kettőt özve-elegyíteni. Az ilyen nester-séges fel-nevelésben izükség, hogy idejétkben adjanak a' kisedeknek olyan levest, a' melybe v. meg-refzelt kétlzer sült kenyér (tzwibach) v. griz, v. apróra törtetett izágó, v. izálep gyökér van fozve; v. könnyű, és nem kövér hús-levet; és tojás-vizet-is (egy tojás' sárgája egy mezfely vízbe el-habartatvan, és valami tzúkorral meg-édesítettvén) lehet nékik adni. A' kromplé-is ar-ártalmas nékik az első ket esztendőkben. Am-

Dár én azt éppen nem tartom egészségtelen eledelnek, mindazáltal nehéz eméltésű ez ilyen gyenge gyomornak; mivel abban igen nehezen el-szaggatható nyúlókásság van.

2. A' kisdedet, a' harmadik hetétől fogva (nyárban idejébben, télben később) minden-nap a' szabad levegőre kell ki-vinni, és ezt soha fél-be nem kell szakasztani, az időnek mostoha-ságára semmit nem vigyázzván.

A' gyermekek, és a' plánták abban tökéletesen meg-egygyeznek: Hogy ha az ember őket a' leg-gazdagabb eledellel, és meleggel's a' t. tartja-is; de ha a' világosságot, és a' szabad levegőt el-húzza tőlök, el-hervadnak, el-lárgodnak, nem nőnek, utóljára pedig egélszen el-velznek. A' tiszta, szabad levegővel való élés, és a' benne lévő élet-adó, alkotó rélzek, éppen olyan szükséges, és el-múlhatatlan tápláló eledel az élet' fel-tartására, mint az étel, és az ital. Én tudok olyan gyermekeket, a' kik tsupán tsak azért egész életekben meg nem szabadulhattak a' gyengeségtől, és a' halaványságtól; mivel életeknek első elztendejekben úgy neveltettek, mint az üveg-házakban lévő plánták, ellenben a' minden-napi szabad levegővel való élés, a' minden-napi ferdés, tsak egygyetlen egy eszköz, a' szép színnek, az erőnek, és a' frisseségnek a' lejendő állat egész életében való meg tarthatására. Az a' farkalatos-hafzon-is van ehhez kötve, hogy ez által egy nagy részét a' meg-keményítésnek véghez-vilzi az ember, és idővel a' hideget, meleget, és az idő' változálait könnyen el-szenvedni meg-szokja a' gyermek.

Leg-hafznosabb pedig az; ha a' gyermek a' szabad levegővel él valami füves élő fákkal telyes, és a' lakó házaktól melzfze fekvő helyen. A' város útfzáin való levegővel élés nem olyan egészséges.

3. Minden-nap meg kell mosni a' gyermek-

nek az egész testét friss, és akkor merítettett hideg vízzel. Ez el-múlhatatlan regula a bőrnek tisztaságára, és elevenítésére, az egész érző-inak' feregének erősítésére, és az egészséges, és hosszú életnek fundálására nézve. Ezt a' mosást mindjárt a' születés után el kell kezdeni, csak az első hetekben kell ötlet lágy-meleg vízzel mosni, azután pedig hideggel, még pedig az igen sarkalatos környül-állás, hogy azt a' vizet éppen akkor merítették legyen a' forrásból, v. a' kútból. Mert a' közönséges vízben is vannak levegős alkotó részek (a' carbonicum, v. másképpen aër fixus) a' mellyek el-veznek, ha a' víz egy darabig áll fedetlen, a' mellyek azomban annak különös erősítő minémüséget adnak. Mindazáltal ennek a' mosásnak hirtelen kell meg-esni, és utánna mindjárt meg kell dörgölni az egész testet. Mert a' lassú vízzel való mosás hidegít; de annak a' friss le-dörzölése melegít. Akkor sem eshetik e' meg mindjárt, midön a' gyermek az ágyból fel-költ, és közönségesen akkor löha sem, midön a' test párolgásban vagon.

4. A' gyermeket minden héten meg kell egy-lizer v. kétlizer lágy meleg vízben mosni. (olyan meleg legyen mint az akkor ki-fejt tej, t. i. 24 — 26 Grad. a' Reaumúr Meleg-mérőjén).

Ez a' Felsőleges lizer olyan rendkívül való fok erőt foglal magába, és a' gyermekek idejéhez úgy hozzá van ízabva, hogy én azt valóságos titoknak tartom, a' lejendo ember testi tökéletesítésére, és ki-formálódására nézve. Ezekkel az erőkkel bír ez: a' bőrt tisztítja, és eleveníti, az erőknek és az élő-elzközöknek ízabad és nem siettetett ki-fejtődését vilzi véghez, a' vért egyformán forgattya, az egész testnek munkájit egymáshoz illokke téfzi, (ez fundamentoma az egésznek) az érző-inakat erőssíti, az utolsó ízalatskáknak igen nagy izgathatóságát, és a' hirtelen való el-eméíztödést mérsékli, a' nedves-ségeket

ségeket tisztán tartva, és én arról való magam meggyőztetése után azt állíthatom, hogy nem esmérek a' testi nevelésnek semmi olyan több legedelmét, a' mellyben a' hofzlú, és az egészséges életnek fundálására való minden szükséges dolgok olyan tökéletesen öfzve vólnának foglalva, mint ebben. A' ferdőnek nem tsupa megfőzött vízből kell állani, hanem a' forrásbólakkor merítettből, a' mellyhez éppen annyi meleg víz töltessék, a' mennyi szükséges a' lágy melegségre. — Nyárban leg-jobb az olyan víz, a' melly a' nap melege által melegedett-meg. Az életnek ebben a' szakaszában kell a' ferdésnek egy fertályig, idővel pedig tovább tartani. Az étel után való első órában loha sem keil annak meg-esni.

5. A' testet loha sem kell igen melegben tartani, tehát kerülni kell a' meleg szobát a' meleg talú-ágyakat, és a' meleg öltözetet 's a' t.
*) A' testnek nagy melegben való tartása, különösen nagyobbítva az izgathatóságot, és így a' hirtelenebb való el-eméltödést, gyengíti, és lankadtá teszi az utolsó szálatskákat, siettet a' ki-fejtődéseket, gyengíti, és fonnyalztva a' bőrt, a' szüntelen való izzadásra teszi alkalmatossá a' testet, és a' meg-százásból származandó örökké való betegségeknek teszi-ki az embert. Különösen azt igen farkalatos dolognak tartom; hogy a' gyermekeket mindjárt eleinten reá szoktassák, hogy ló szörből tsinált derékallyakon, v. pelyván, v. molon hállyanak. Ezek loha nagy meleget nem veznek magokba, rúgóságot nagyon, és el-távoztattyák a' nagy puhaságot, az

*) Bővebben meg-lehet olvasni ezeknek a' szerkeknek a' gyermekekre való alkalmaztatását az én Jegyzéseimben, mellyeket a' himlő' bé-öltéséről, és a' gyermekeknek külömb külömbféle betegségeikről ki-adtam. Lipsiában Göshennel.

egyenesen való fekvésre-is készítetik a' gyermekeket, (mivel nem engednek) a' melly által elkerülik a' púposságot , és bátorságba tételnek az idején való nemi tüznek a' fel-ferkenése ellen.

6. Az öltözet bő legyen, sehol se szorítsék , meleg , és a' ki-párolgást vízfőz-verő matériából ne legyen (p. o. a' bunda) hanem olyanból , a' mellyet sokszor lehet újítani , és mosni , leg-jobb a' pamukból való , a' leg-keményebb tölben-is pedig valami könnyű gyapjúból. Elkell kerülni minden szorós kötözést , a' feszes fűző lájblikat , a' szorós tzipöket 's a' t. ezek olyan betegségeknek vethetik-meg a' fundamentát , a' mellyek idővel az életet meg-rövidítik. A' fejet a' negyedik héttől fogva a' nyóltzadik (ezt az elztendőnek a' szakalza határozza-meg) fedetlen kell hordani.

7. A' leg-nagyobb tisztaságot kell tartani , az az mindennap meg-kell az inget , minden héten az egész ruhát , minden hónapban az ágyat változtatni , a' bűdös ki-párolgást el-kell távoztatni , (kivált sok ember löha se legyen a' gyermekek házában , ott ne szaralyszák a' fehér ruhákat , ne tartsanak benne szennyest) A' tisztaság fél életet a' gyermekeknek , mennél tisztábban tartják őket , öök annál jobban nőnek , és szebbek. Tsupán a' tisztaság által , igen mértékletes táplálás mellett erősekké , frissekké , vidámokká lehetnek , holott ellenben tisztaság nélkül , a' leg-gazdagabb táplálás mellett-is gyeugék , és rútak lélnének. Ez annak az oka . hogy nem tudják , hogy némelley gyermekek miért romlanak , és hervadnak-el ? A' tudatlan emberek azt gondolják , hogy meg-bolzorkányozták őket , v , pedig valami eszi őket. De csak a' tisztatlanság az a' gyilkos ördög , a' ki bírja , és utólyára egészfen el-is emészti őket.

A' második szakasz , a' második elztendőtől fogva a' 12-dikig , és 14 dikig , itt a' következőket javaslom .

1. A' tisztaságnak, a' hideg ferdésnek, és a' mosódásnak, a' könnyű ruházatnak, és a' szabad levegő alatt való életnek törvényeit éppen úgy meg kell tartani, mint fellyebb megmondott.

2. Az élés' módja az ételekre nézve ne legyen igen ki-keresett, és igen szoros. Leg-jobban tseleklzik az ember, ha ebben a' szakaszban a' húsnak a' plántákkal való öltve-elegyítésével tartja őket, és mindenhez szoktattya, csak hogy semmit igen sokat, és sokszor ne adjon nekik. El lehet binni, hogy ha a' többi pontyait a' testi nevelésnek, a' test mozgását, a' tisztaságot, 's a' t. jól véghez viszi az ember, úgy nem lesz szükség a' vékony, és a' szoros élés módjára, a' vegre hogy a' gyermekek egészségesek legyenek. Nézze meg az ember csak a' paraztók gyermekeit, a' kik az éppen nem orvosi élés' módja mellett egészségesek, és erősek. De csak ugyan nem kell azt tselekedni, mint lokan tselekedtek, t. i. parazti élés' módot tartottak az ételekben, azomban a' puha talu ágycakat, a' házban való ülést meg-tartottak, (valamint a' hideg ferdével-is tselekedtek) hogy a' mellett a' meleg izobákat, és a' meleg talu agycakat is meg-tartják. Nem hozhatom eléggé ismét elöl, a' mit már fellyebb valahol mondtam, a' jó nevelésnek a' lelke az egyformaságnak a' meg-tartása, és holmi ellenkező tselekedeteknek az öltve nem zavarása. Igen jó az; ha az ember nekik napjában bizonyos időben négyzer enni ad, és ezt a' rendet megtartja. Egyedül ezeket nem adhattya az ember a' gyermekeknek: a' fülzerlázatot, a' Káfét, a' chokoládét, a' fülzerlázammal csinált harapásokat, a' síros, a' tükros, a' kovászos süteményeket, a' vallag télztákat, a' fajtót. Az itallra nincs jobb nekik a' fiils' tiszta víznél. Csak az olyan helyen, ahol a' természet a' tiszta forrás vizet el-tagadta, engedem-meg a' ferre való szoktatást.

3. A' testnek az inas-húsok által való mozgása-is fő dolog a' testi nevelésben. A' napnak a' nagyobb részét a' test' mozgásában, a' testet gyakorló (gymnastica) mindeféle játékokban töltse-el a' gyermekek, még pedig a' szabad levegőn, ahol az leg-hasznosabb. Ez hitel felett nagyon erősít, a' testet frissíti, az erőt és a' nedvességeket egyformán osztja-el, és minden hibát legbizonyosabban el-távoztat a' növésben, és a' ki-formálódásban.

4. Az elme' erejét nem kell hirtelen a' tanulásra szorítani. Az igen bal ítélet, melly szerént arról azt szokták mondani: azt soha sem kezdheti-el az ember idején. De valósággal kelletlenül idejében van el-kezdve; ha az ember olyan időt választ arra, a' midőn a' természet még a' testi erőknél, és az élő-eszközöknek a' ki-formálásával foglalatoskodik, és néki még arra minden erejét szükség reá fordítani, ez egészen a' hetedik esztendeig van. Ha már ekkor a' gyermekek a' házban való ülésre, és a' tanulásra reá fogatnak, ez által el-vezzi az ember az ő testi erejének leg-nemesebb részét, a' melly a' gondolkozás' munkájára fordítatik, és így nem nöhetnek, a' tagjaik tökéletlenül formálódnak-ki, az inas-húsok erőtelenekek lesznek, roszszúl emésztenek, roszszul nedvességeket tsinálnak, gelyvás betegségeket kapnak, az érző-inaknak a' serege az egész testhez képest a' mértéken felül megszaporodik, a' melly-is okozza, az egész életben kegyetlenkedő érző-inaktól származó betegségeket, a' havaságot 's a' t. De itt-is sok függ az emberek alkatásának a' külömbségétől, és az ő elméjének nagyobb v. kisebb virgontzsagától, rövideden javasolom; hogy az emberek éppen az ellenkezőt tsinállyák azzal, a' mit közönségesen szoktak tselekedni. Ha a' gyermek igen idején alkalmas a' gondolkozásra, és a' tanulásra, akkor az ilyen gyermeket később kell a' tanulásra fogni, a' helyett a' mint szokásban van,

hogy az illyent még jobban reá szoríttyák a' gondolkozásra, mert az idején való meg-érés többnyire már betegség szokott lenni, leg-alább természet ellen való állapot az, a' melyet inkább akadályoztatni mint elől-mozdítani kell, (hanemha azt akarja az ember véghez-viinni, hogy inkább valami tudós tsuda legyen belőle, mint sokáig élő egészséges ember). Az olyan gyermek ellenben, a' mely inkább testből mint lélekből áll, és a' kiben az utolsó később, és lassabban láttatik ki-fejtődni, már valamivel hamarább lehet a' gondolkozásra reá-bíztatni, és abban gyakorolni-is.

Azt-is szükség itt említenem, hogy az idején való tanulásnak fok kárjai, nem annyira az elmének szorongatásából, mint inkább a' házban való üléstől, és a' meg-rekedt levegőtől származnak a' millyenben szokták a' gyermekekkel ezt a' munkát tsináltatni. Leg-alább ez által a' gyengítés kettőztetik. Én arról tellyességgel meggyőztettem, hogy sokkal kevesebbet ártana, ha a' gyermekeket a' gondolkodásban, az elzúzó szűz és jobb részeiben, a' szabad levegőn gyakorlanák, itt egyfzersmind a' természet' könyve-is kéznél van, a' mely bizonyosan, fel-tévéen hogy a' tanítók magok is tudnák ezt a' természet könyvét olvasni, a' gyermekeknek az első tanulásra sokkal alkalmasabb, és mulattságosabb volna, mint minden nyomtatott és írott könyvek.

Ebben az idő szakaszában tartozik még a' testi neveléshez egy kiváltképpen való sarkalatos pont: a' néma-bünnök az eltávoztatása; vagy inkább a' uemi-tűz' idején való fel-lobbanásának az el-kerülése. És minthogy ez a' vétek a' leg-bizonyosabb, és a' leg-rettenetesebb az életet meg-rövidítő, és meg-nyomorító eszközök közzé tartozik, (a' mint fellyebb meg-mutatódott) tehát kötelességemnek tartom, hogy az ellen való eszközökről szélesebben beszélyek.

Meg-vagyok arról győződve, hogy ez a vétek igen közönséges, és az embereknek egy legnagyobb hibájok; de egyszer'smind azt-is hiszem, hogy ahol ez egyszer bérontott, és szokássá vált, onnét nehéz ki-irtani, nem lehet tehát azt álmodni is, mintha az ellen egy valami különös orvosságot, és orvoslás' módját lehetne találni, a' melyekhez is mindég későn szoktak folyamodni; leg jobb tenát a' némabünt el-kerülni, ez a' mesterség pedig, és az egész titok csak abban áll: hogy a' nemi-indulatnak és a' tűznek idején való ki-fejződését, és izgatását el-kell háritani. Tulajdonképpen ez az a' betegség, a' melyben most az egész emberi nemzet fekszik, és ennek a' némabün csak a' következése. Ez a' betegség már jelen lehet a' hetedik, és a' nyoltzadik esztendőben, ha szintén a' némabün maga még elől nem ált is. Az igaz, hogy azt szükség kerülni, főt még a' gyermekségnek már az első-szakaszában rendelkezéseket kell az ellen tenni, és nem csak az egyes pontokkal; hanem az egész neveléssel arra kell tzelozni.

Az én itélletem, és tapasztalásom szerént (ha tökéletesen végbe-vitetnék) a' bizonyos orvosságok ez ellen az ifjúságdög-halála ellen ezek:

Eleinten nem kell igen tápláló, izgató, 's erőss étellel tartani a' gyermekeket. A' bizonyos, hogy némelly meg nem tudja azt gondolni, a' midőn a' maga gyermekének idején húst, bort, káfét 's a' t. ád, hogy ő azt az által a' néma bünre készíti. Ezek az idején való izgatások liettetik. (a' mint már fellyebb meg-mutattam) a' ki-fejtdéseket. Nevezetesen igen káros estvére, valamint kevésse a' le-fekvés előtt húst, kemény tojást, fűszerfzámokat, és fel-fúvó eledeleket, p. o. a' kromplit, a' melyly nagyon fel-fújja a' gyomrot, nékik enni adni.

2. A' már említett hideg mosódás, a' szabad levegővel való élés, a' könnyü ruházat ki-

vált a' nemzõ tagokra nézve. A' szoross meleg nadrágok fokszor meleg ágyai voltak az idején való ki-fejtõdésnek, innét igen hasznos dolog az elso elztendõkben a' gyermekekkel valami alól nyitva lévõ kaputrokat, minden nadrág nélkül hordatni.

3. Soha tallun ne hállyanak, hanem matrátzon, estve valami jó nagy mozgás után kell õket le-fektetni, a' midõn t. i. jól el-fáradtak; reggel pedig mihelyt fel-ébredtek, mindjárt fel kell õket venni. Reggel az ágyban való henyélés, a' vígyázás, és az alvás között, kivált a' meleg dunna alatt, a' leg-közönségesebb oka a' néma-bünre való vetemedésnek, és így ezt tellyességgel meg nem kell engedni.

4. Minden nap elegendõképpen kell mozgatni az inas-húsokat, annyira, hogy az arra a' napra meg-gyült erõ az inas-húsok' mozgása által fel-dolgoztasson, és ki vitetessen. Mert bizonyára ha a' szegény gyermek egész nap ül, és a' testére nézve mintegy szenyvedõ állapotban van, akkor hogy volna tsuda? ha az erõk, a' mellyek munkálódni akarnak, de kénytelenítetnek-is, ilyen természetel ellenkező útra indúlnak. A' kis gyermeknek, és az ifjú embernek az erejét minden nap futás, ugrás, 's a' t. által a' fáradtságig a' szabad levegõn fel kell dolgoztatni, akkor fogadom, hogy a' néma bün nem fog ezébe jutni. Ez öröksége az ülõ nevelésnek, az elztendõnként élésre való bizonyos pénzt osztogatni szokott rendeléseknek, a' klastrom formájú oskoláknak, ahol a' mozgást fél órával mérik.

5. A' gon kozásnak, és az érzékenységek erejét, nem kell igen idején, és igen nagyon szorongatni. Ezeket az élõ-elzközõket mennél jobban fájiníttya, és tökéletesíti az ember, annál alkalmatosabb leísz az ember a' néma-bünre.

6. Különösen pedig távoztasson el az ember minden befézet, írásokat, alkalmatosságokat, a' mellyek ezeket a' gondolatokat mozgásba hozhattják, v pedig az elmét tsak figyelmetessé tehetik-is arra a' részre. Minden módon őket attól el-húzni szükséges, de nem az által a' né-mellyektől javasoltatott mód által, melly szerént azok annak egész hasznát, szükséges voltát, elő-för ki akarják magyarázni, és úgy igyekeznek előttök azt a' dolgot fontossá, és sarkalatosá tenni. Bizonyára mennél jobban oda vetődik a' figyelmetesség, annál hamarabb fel ébredhet ott az izgatás-is, (mert valami pontra való figyelmetesség, (a' belső illetés) éppen olyan izgatás, mint a' külső meg-illetés); tehát én a' régi-ekkel tartok; a' gyermeknek 14 esztendő előtt a' nemzés murkájáról semmit sem, kell szólni. A' mihez a' természet még élő-efzközöket nem tsinált, arról nem-is szükség néki valamit tudni, különben az a' tudomány maga ki-forinálhattya az élő-efkőzt, minekelötte még az ideje el-jönne.

Az olyan komédiákat, románokat, és meséket-is el kell távoztatni, a' mellyek az ilyen érzékenvségeket fel-izgathatnák. Semmit sem kellene meg-engedni nékiek, valami tsak a' képzelődést fel-hevíti, és oda vezeti. Így p. o. némely régi vers-íróknak az olvasása, és a' régi istenekről való meséknek a' tanulása már sokaknak veszedelmet ízerzet. Erre való nézve-is jobb volna leg-először a' természetet, a' füvekről való tudományt, a' gazdaságot, 's a' t. tanulni Ezek a' tárgyak semmi természettel ellenkező indulatokat nem gerjesztenek; hanem a' természet' értelmét taníttják, a' melly inkább orvosság ez ellen.

7. Szorossan kell vigyázni a' pesztonkákra, az inasokra, a' múlattató személyekre, hogy ezek meg-ne gyújtsák az első szikráját ennek a' feslettségnek. Egynehány történeteket tudok; ahol a' gyermekek tsupán az által lettek éktelen-

puhákká (onaniíla) mivel a' peztonkák, midőn a' gyermekek sírtak, és nem akartak el-aludni, jobb elközt nem tudtak az ő el-tsendesítésekre, mintha az ő nemző tagokkal jádzottak. Innét azt sem kell soha meg engedni, hogy sokan edjűtt háljanak a' gyermekek.

8. Ha pedig mind ezek mellett-is ez a' szerentsétlen indúlat fel-ébred, meg kell vi'sgálni mindeneknek előtte; ha vallyon nem inkább betegség-é az? mint feslettség? a' mellyre a' nevelők igen keveset szoktak vigyázni. Kiváltképpen okozhatják ezt mind azok a' betegségek, a' mellyek a' hasnak alsó részében izgatást tsinálnak, ha egyszer'smind abban a' személyben az érző inak-is igen érzékenyek, a' mint én ezt a' tapasztalásból tudom. Ide tartoznak a' giliszták' marásai, a' gelyvás, v. a' sodor-háj' ikrás húsainak a' meg-dugulásától származott betegségek, a' sok vérnek a' meg-gyülekezése a' hasnak az alsó részében (már ezek akár az izgató, és hevítő ételektől, akár az üléstől származzanak). Minden ilyen nemű gyanúságban tehát először a' testi okot kell el-hárítani, erőssítő orvosságok által, a' mellyek az érző inak' érzékenységet, és egyszer'smind akkor minden más orvosság nélkül, néma bűnre való indúlatot, és a' nemző részeknek ideje előtt való tsiklándósságát el távoztatják.

III. Szorgalmatos, és munkás ifiúság.

Úgy találjuk, hogy mind azok, valakik hofzfu idöt értek, olyan emberek vóltak, a' kik ifjúságokban sokat munkálódtak, sok nyomorúságot szenvedtek, és nagy gondal éltek. Hajós legények, Katonák, napfázmosok vóltak. Vegyük-fel tsak a' 112 elztendős Mittelstædtet, a' ki már 15 elztendős korában inas, 18-ban pedig katona vólt, és minden Burgus háborúban,

miólta csak a' birodalom fundálódott, jelen vólt.

Az ilyen ifjúság, fundamentoma, a' hoszszú és egészséges életnek; kétféleképpen; rész szerént azért; mivel a' testnek azt a' keménységet, és erőségét adja, a' melly a' hoszszú életre szükséges, rész szerént azért; mert azt lehetővé teszi, a' mi kiváltképpen az életnek boldogságára, és hoszszaságára meg-kivántatik, t. i. a' jobb és gyönyörűségesebb állapotra való felmenetelt.

Az, a' ki ifjúságában minden jóval és gyönyörűséggel mértéken felül élhetett, semmit sem is reméni többet, és így a' jobb állapotnak reménylése, és a' jobbra vágyódas, a' melly legnagyobb eszköz az élet-erő megtartására, és fel-ébredtetésére nints benne. Ha tehát utólyára, az élemedet elztendejiben néki szegénységet, és nyomorúságot kell szenvedni, és érzeni, akkor kétszer érzi azt, és így szükségesképpen rövidül az élete. De a' nyomorúságból a' jobb állapotra való által-menetel, egy új vígságokkal telyes, ki-meríthetetlen kútfő, új erő, és új élet.

Valamiképen az élemedett elztendőkben a' durva és rozsz tartományból a' szelídbe való által-menetel az élet' hoszszabbítására igen sokat használ, éppcn így használ a' nyomorúságos életből a' jobba és a' gyönyörűségesebbe való által-menetel-is.

IV. A' testi szerelmességtől való meg-tartozkodás az ifjúságban, és a' házosságon kívül.

Valaha a' Német ifjúság az alszfonyi nemmel való társalkodásról 24 25 elztendeig nem is gondolkozott, és semmit sem tudott az ember annak a' maga meg-tartoztatásának a' veszedelmes következéseiről, azokról a' nagy szüzességtől származott betegségekről, a' mellyekről a' mai világ álmodozik; hanem szepen meg-nöt-

tek, erősekké, és férfiakká lettek az ifjak, a' kiknek a' bátorságokat a' rómaiak-is tsudálták.

Most már végzik az emberek az életeket akkor, midőn amazok még tsak elkezdették, most alig hiszik az emberek, hogy mennél hamarabb a' izuzességektől meg-fofzlák magokat, a' leg-nevettségesebb képzelődéseik vannak az embereknek most azokról a' magok meg-tartóztatásokból izarmazható veszedelmekről, tehát a' gyermek, lokkal elébb mint az ő teste tökéletességre ment volna, az ő éleltésére rendeltett erőket el kezdi prédálni. Ennek a' következései világosok. Ezek tökéletlen fél emberek maradnak, és abban az időben, midőn a' mi eleink még tsak el kezdetek ezekkel az erőkkel élni, már azok akkor a' fogytán vannak, tsömör, és unalom gyanánt van nekik minden gyönyörűség, és egy leg-kedvesebb, és leg-felségesebb izgatóstól, a' melly az életnek a' fűszerizáma, meg-folztatnak.

Ebben a' részben hitel felett meszfe mehet a' bal-ítélet, kivált ha a' mi ionyünk szerént való. En valósággal esmértem egy embert, a' ki valójába litte; hogy az emberi testnek nints ártalmasabb mérge a' nemző nedvességnél, és ennek a' következése a' vólt, hogy ő semmit nagyobb kötelességének nem esmért annál, hogy magát attól mennél hamarább ki-üríttse. Ezen izorgalmatossága által arra vitte a' dolgát, hogy ő, az életének a' 20-dik éltendejében meg-vé-nült, a' 25-dikben pedig mint az étellel meg-elégedett öreg meg-hólt,

Most a' régi Német szenteltt vitézeknek szléseket annyira meg-szerették, hogy még a' meséknek (románok) is mind arra a' formára kell üttetni ha kedvesek akarnak lenni, és nem tudják eléggé tsudálni ezeknek a' Német férjfiaknak a' gondolkozások', és a' tselekedetek' módját, az ő nemes indulatokat, nagy bátorságo-

kat, állhatatosságokat, 's a' t. Úgy tetszik, hogy mennél jobban érezzük, milyen meszfe el-jöttünk azoktól, annél jobban visszahúznunket a' képzelődés, és annál jobban fel-ébred bennünk az a' kívánság, hogy hozzájuk hasonlók legyünk. De be jó volna az, ha mi, nem csak tsupán a' dologra magára, hanem az arra való eszközökre is hallgatnánk! Az, a' mi általök azt a' bátorságot, a' testi és lelki erőt, azt az állhatatos, erős, és hűséges természetet, egy szóval mind azt, a' mi őket valóságos férjfiakká, a' szónak igaz értelmé szerént, tette, szerzették; vólt a' szoros magok megtartóztatása, és megkéméllése az ő testi férjfi erejeknek. Ezek a' férjfiak az ő ifjúságokat nagy dolgok' felzegetésére, és nehéz dolgok' végbenvitelére, és nem a' bújaságra, és gyönyörűségre szentelték, az ő testi indúlatokat nem alacsonyították meg a' baromi gyönyörűségekig, hanem azt meg-nemesítették, abból az erköltsi izgatást csinálván, a' nagy, és felséges tselekedeteknek próbálására. Mind egygyik a' szívében hordta a' képét a' maga kedvesének, akár valóságos vólt az, akár pedig csak gondolt, és ez a' mesés szeretet, ez a' megszeghetetlen hűség, a' tüzere vólt az ő állhatatosságoknak, és virtusoknak; meg-erősítette az ő testi erejeket, és bátorságot, 's állhatatos tartósságot adott az ő elméjeknek, a' meszszéről integető zsóldnak szüntelen való reménysége által, a' mellyet csak valami nagy dolognak végbenvitele által érhetek-el. Akár millyen mesésnek látzik ez a' dolog; mindazonáltal szorosan meg-vizsgálván, nagy böltsességet találok én itt a' testi indúlatnak haszonra való fordításában, a' melly legnagyobb indító ok az emberi testben. Millyen más-féleképpen tselekedtek ezzel mi nállunk? Ez az indúlat, a' melly okos igazgatás által, a' leg-felsősebb virtusnak, és a' legnagyobb

vitézségnek a' fizikrájává válhat, a' bolondos képzelődések, és a' tsupa baromi gyönyörűségek közzé le-tafzított, a' mellyeknek az emberek még idő előtt eleget télnék; a' szívetnek indulátja; a' melly ott a' feslettségektől megörzötte az embereket, nállunk a' leg-feslettebb zabolátlanságnak kút-fejévé vált, az ember maga meg-tartóztatásának a' virtusa, a' melly bizonyosan a' leg-nagyobb fundamentoma az erkölcsi állhatatosságnak, férjfiáságnak, és a' bátorságnak, nevetségessé lett, és a' régi Világból való kis-szívúség' neve alatt ki tsúfoltatott, és az, a' mi leg-utólsó, és leg-édesebb meg-jutalmaztatása volna a' ki-állott munkáknak, nyomorúságoknak, és veszedelmeknek. virággá vált, a' mellyet minden gyermek az út-félen szaggat. Mi végre helyhezette a' természet ezt az egyesülésre való kívánságot, ezt a' mindenható, és ellene-állhatatlan szívetre való indulatot a' mi szívünkbe? bizonyára nem a' Románok' ját-lzására, le nem a' vers-írói el-ragadtatásokban való el-merülésekre, hanem hogy e' szívet két szív el-lzakaszthatatlan kötélt által öfzve-köttessen, hogy a' szívet nemzésre fundamentom vettessen, és hogy ez által a' tündéres kötélt által, a' mi lételünk a' leg-első, és a' leg-szentebb kötelességgel öfzve-köttessen. Be jó volna az, ha ebben a' részben a' régi szokáshoz közelíténénk, és nem a' vetés előtt akarnánk aratni.

Most sokat hall az ember az erőről, és az erős emberekről. Én abból semmit sem hiszek mind addig, míg nem látom, hogy nekik elég erejek van az indulatoknak a' meg-győzésére, és a' magok meg-tartóztatására; mert ez a' győzdelmi pompa, de csak ez az egygyetlen egy jele-is a' lélek' erejének, és ez az az oskola, a' mellyben az ifjúnak kell magát gyakorlani, és magát erős emberré formálni.

Egy áttalában úgy találjuk a' régiéknéi, hogy mind azoknak, valakiktől valami rend kívül való, és nevezetes dolgot vártak, meg kellett magokat a' testi szerelemtől tartóztatni. Annyira meg voltak győztetve az emberek arról, hogy a' Vénus egészen elveszi a' férjfiúi erőt, és hogy azok, a' kik annak a' feslettségnek adják magokat, soha semmi rend-kívül való, és nagy dolgot nem vihetnek véghez.

Én ezen ezt a' leg-sarkalatosabb élet réguláját fundálom: valaki az életének tartósságát, és virágját szívében tartja, kerülje a' házasságon kívül lévő alfszonyokkal való társalkodást, és tartóztassa-meg magát ettől a' gyönyörüségtől a' házasságig. Az én erősségeim e' következők:

1. A' házasságon kívül való társalkodásokkal könnyebben vezeti az embereket, a' mindég változó, és új izgatás miatt a' gyönyörüségekben való mértékletlenségekre; ellenben a' házassági élet azt el-távoztatja.

2. El-tsábítja ez az embereket az idején való szerelmetességre; és így egy az életet leg-jobban meg-rövidítő eszközre, ellenben a' házassági étellel csak akkor élhetünk, midőn mind testünkre, mind lelkünkre nézve mindöen el-készültünk.

3. A' házasságon kívül való társalkodás el-múlthatatlanul ki-telzen bennünket a' vénusi mérreg által való meg-mérgezésnek, mert minden vigyázás, minden eleit-vevő orvosság, a' mint alább meg fogom mutatni, hiába-való.

4. Ez által el vesztik az emberek a' házassági életre, következőképpen az életnek egy a' leg-sarkalatosabb fel tartó eszközére való indúlatjokat, és erejeket.

De azt kérdi valaki; hogy volna lehetséges, egy egészséges, és jól táplált testet, a' mi gondolkozásunk, és életünk' módja szerint, 24 v. 25. éltendeig, egy izóval, a' házasságig meg-

tartóztatni? *) Hogy az lehetséges azt a' tapasztalásból tudom, és Iok derék embereket tudnek

*) Mindég valami igen veszedelmes következfekről álmodoznak az emberek, ha magokut meg kell tartóztatni. De nem hozhatom ismét eléggé elől, hogy azok a' nedvességek nem a' tsupa kihajtásra! hanem kiváltképpen a' vérbe való ismét bé-szívásra, és így a' mi erősítettetésünkre rendeltettek. Nem halgathatom itt el, hogy az Olvasó-at itt arra a' rendelésre figyelmetessé ne tegyem, a' melly ebben a' részben-is a' mi erköltsi szabadságunkat bátorságba teszi, és a' melly éppen ezért az embernek tsupan tulajdona. Érttem én itt azokat a' bizonyos időkben, természet szerént kifolyni szokott nedvességeket, a' mellyek rész szerént a' származására, rész szerént a' táplálására tartoznak a' méh gyümöltésnek (a' férjfiakban az éjtszakai ki-folyása a' nemző nedvességnek, az aszszonyban pedig a' hónapszám). Az ember ugyan mindég alkalmas, de baromi módon soha sem kénytelen a' szaporításra, és ezt tselekszük, azok az emberi nemben tsak egyedül természet szerént való folyások, ezek ki-ragadják az embert a' tsupa baromi nemi indulatnak rabságából, és ötet olyan állapotba teszik, hogy azt az erköltsi törvények, és okoskodások alá vethesse, és éppen ebben a' mértékben ötet nagyobb erköltsi szabadsággal-is ajándékozzák-meg. Az embereknek mind a' két neme ez által, ettől a' kártól, a' mellyet a' nemi indulat meg nem eléglése tsinálhatna, bátorságba tétettetett, tehát az nem ellene álhatatlan tsupa baromi unszolás, és az ember itt-is meg-tartya (ha az ember már maga magát az indulatnak igen nagy izgatása által ettől az ajándéktól meg nem fosztotta) a' maga szabad akarattyt, hogy azt bé-töltse, v. abban hadja a' szerént, a' mint azt az erköltsi nagyobb okosságok kívánnyék. Ez egy új meg mutatása annak,

itt említeni, a' kik az ő mátkájoknak a' magok férjfiúi szüzességeket-is hazassági ajándékul viték. De ehhez szükséges az állhatatos fel-tétel, és természet; a' gondolkozás, és az élet' módjának bizonyos el-igazítása, és el-rendelése, a' melly valósággal nem közönséges dolog. Szabad legyen nékem itt az én ifjabb polgár társaimnak halznokra, egynehány a' maga meg-tartóztatására, és a' házasságon kívül való szerelmeteslégnek el-távoztatására való hasznos szereket elől-hozni, a' mellyeknek azt az erejét, hogy a' szüzességet az ifjúságnak leg-vezedelmesebb idejében meg-örzi, a' tapasztalásból tudom.

Éljen az ember mértékletesen, és távoztasson el minden igen tápláló, sok vért csináló, v. hevítő eledelket, p. o. a' húst, a' tojást, a' chokoládét, a' bort, a' fű-szerfzámot.

2. Mindennap' erőssen kell mozgatni a' testet a' fáradságig, hogy az erők, és a' nedveslégek fel-dolgoztassanak, és a' nemző-részekről az izgatások el vonattassanak. Ebben a' két szóban: bötölj, és munkálódj; igen hasznos nyakba kötő orvosság van az ördögnek kísérteti ellen.

3. A' lélekkel munkállódní kell, még pedig mély, és el-vonott tárgyak körül, a' mellyek azt a' testiségtől el-vonják.

4. El kell kerülni mindent, valami csak a' képzelődést fel-hevíti, és azt a' bújaságra vezetheti, p. o. a' tsiklándoztató mulatságokat, a' búja, és szerelmes históriáknak, és meséknek olvasását, (a' millyenekkel, óh fájdalom! bővölködünk, a' mellyek úgy látzának, hogy csak a' végre csináltattak, hogy az ifjúságnak a' képzelődését fel-hevíttsék, és ezeknek a' szerzői-is

hogy az embernek erköltsi tökéletességére több biztatott már a' testi természettől-is, és hogy ez a' tziel az ő minémüségéhez el-válthatatlunúl, és szükségesképpen hozzá tartozik.

inkább

inkább csak a' mai ízlésre, és a' haszonra néznek, azon kívül hogy azt a' vissza-pótolhatatlan kárt meg-gondolják, a' mellyet ezzel az ártatlanságnak, és a' halandóságnak (szerettek) az el-tsábító alízfonyi izeméllyekkel való társalkodást, és a' bizonyos nemű tántzokat, 's a' t.

5. A' maga erejében elevenen meg kell gondolni a' feslettéletnek a' veszedelmeit, és a' következéseit. Elsőben az erköltsieket. Mellyik ember szívelheti-el, ha csak valami kis érzékenysége, és lelki-esmérete van-is; ha ő valaha valami elő ártatlanságnak, v. házassági hűségnek az el-tsábítója volt? Vallyon nem fogja é azt egész életében a' meg-emészto izemre-hányás kínozni? hogy ő akkor tört le egy virágot, a' miön az még ki le nyílt, és hogy ő egy ártatlan teremtésnek testi, és lelki életét szerentsetlenné tette, a' kinek következendö vétkeinek, feslettséginek, meg-útáltatásának egészen, és egyedül ő az elő oka; v. pedig a' második esetben, hogy ő a' házassági, és házi böldogságát egy egész családnak meg-háborította, és meg-veztegette, ez egy olyan bün, a' melly a' maga erköltstelen voltának ilzonyúsága szerént, sokkal útálatosabb a' tolvajságnál, és a' gyújtogatóságnál. Mert mitsoda a' polgári birtok a' házassági szív birtokához képest? mitsoda a' jószágnak el-lopása? a' virtusnak, és az erköltsi böldogságnak az elragadásához képest? Az ilyeneknek nintsen egyéb hátra: hanem hogy a' testekkel kereskedö, és a' magokat a' bújaságra szentelt zafrangosokkal társalkodjanak; úgyde millyen nagy maga meg-alatsonyítása, és a' betsületnek millyen nagy vesztesége van ezzel ölzve-kötve? Még van az-is mutatva, hogy a' nemes, és a' felséges érzékenységeket semmi úgy el nem tom-pítja, a' léleknek erejét, és hátorságát semmi úgy el nem vezzi, és az egész embert lemmi úgy el nem hervaltja, mint a' bújaságban való fes-

lettség. Gondoljuk csak meg a' házasságon kívűl lévő gyönyörűségeknek a' következéseit, azok nem kevésbbé szomorúak; mert itt soha nincs az ember bátorságban a' vénusi betegség el-ragadásától. Semmi rend, és állapot, lemmi élet-idő, semmi jónak látszó egészség nem őrizhet meg bennünket attól. Fel sem veszik ma ezt a' dolgot, mióta ez a' nyavalya olyan közönségessé lett, és mióta a' tudatlan Orvosok ezt a' meg-mérgeztést csak olyan kis dolognak lenni állították, mint a' millyen a' köhögés, és a' nátha.

Vizsgáljuk tehát ezt meg a' maga valóságos formájában, mit teszen a' vénusi méreggel meg-veztegettetni? és én el-hiszem, hogy minden okos, és jól gondolkozó ember meg-engedi azt nékem, hogy ez az embereken meg-eshető leg-nagyobb szerentsétlenségek közzé tartozik. Mert először ennek a' méregnek a' munkáji a' testet mindég gyengítik, és rontják, és fokszor olyan rettenetesen el-pufztítják, hogy halálos következéseket húznak magok után; v. a' 'száj' fedelét, 's az orr' tontjait meg-eszik, és az ilyen ember a' maga gyalázatját örökké magával hordja a' mutogatásra. Továbbá az egész orvosi tudományban nintsen olyan tökéletes jel, a' melly meghatározhatná, hogy vallyon a' vénusi méreg egész-szen ki hajatott-é a' testből, v. nem? Ebben meg-egygyeznek a' leg-nagyobb Orvosok. Ebből két veszedelmes következés foly, hogy az ember könnyen meg-tart a' testben valami vénusi mérget; a' melly azután külömbb-külombb forma alatt a' vénségig kínozza az embert, és ki-gyógyúlhatatlanná teszi a' testet; v. pedig hogy az ember mindég azt képzeli magának, hogy még vénsusi méreg van a' testében, a' melly még gonoszabb dolog, mert minden változást annak tulajdonit a' testben, és ebben a' rettenetes bizonytalansághan kínozza keresztül az életét. Ehez nem kell egyéb, hanem csak egy kis havasság, úgy ez a' gondo-

Tat egy ifzonyú ostorrá leszsz, a' melly minden nyúgodalmat, meg-elégedést, jó tzélt örökre elkerget töllünk. Ezen felül ennek a' betegségnek az orvoslásában-is van már valami ifzonyatos dolog. A' vénusi méreg ellen, egy más nemü méreg, és egy jól keresztül-ható kényesövel való orvoslás, (a' mint az sziükséges ennek a' betegségnek el-hatalmazásában) semmi nem egyébb, hanem kényesövel való mesterséges meg-mérgezés, hogy az által a' vénusi méreggel lett meg-mérgezés el-töröltesék. De igen sokszor meg esik, hogy a' vénusi méreg helyett a' kényesőnek következései maradnak a' testben. A' haj ki hull, a' fogak el-romlanak, az érző-inak meg-gyengülnek, a' tüdő meg-romlik, 's a' t. De van egy nevezetes következése-is, a' melly bizonyosan egy érzékeny ember előtt leg-többet nyom, t. i. a' ki a' vénusi méreggel meg-vefztegettetik, ezt a' mérget nem tsak magának vefzi-fel, hanem ezt magában ismét újonnan kélfzítvén, mások számára-is vette magába; lőt ő az egész emberi nemzenek méreg' kút-fejévé válik. Ő a' maga testét ennek az útálatos méregnek a' tár-házává, és meleg ágvává tsinolja, és így gond-viselőjévé leszsz annak az egész Világ' számára, mert az megvan mutatva; hogy ez a' méreg tsak az emberekben kélfzül újonnan, és hogy már ez régén ki ir-tattathatott volna, ha olyan emberek nem vólnának, a' kik ezt ismét újonnan szokták kélfzíteni.

6. Még egy indító ok van hátra, a' melly tudom; hogy a' jó lelkü emberek előtt igen nagy. Gondolja meg az ember a' maga jövődöbéli hitvesét, és az annak tartozó kötelességét, Ha az ember már azt esmeri-is, annál inkább. De ha szintén nem esmeri is az ember azt, már maga az a' gondolat, hogy mi annak akarjuk bé-adni valaha a' kezünket, és attól hűséget, virtust, és hozzánk való ragaszkodást várunk, nagy indító ok lehet a' mi magunk meg-tartoz-

tatására, és a' tiszta életre. Ha valaha bóldogok akarunk lenni, ötet, ha szintén még csak a' gondolatunkban van-is, előre meg kell betsülnünk, és tisztelnünk, az ő eránta való hűséget, és szeretetet meg kell tartanunk, és arra fogadást tennünk, és magunkat hozzája méltóknak kell formálnunk. Hogy kívánhat az magának valami betsülletes, és nemes indulatú feleséget? a' ki maga az előtt minden bújaságban meg heverködött, és magát betstelenné tette? Hogy szeretet az valaha tiszta, és igaz szívből? hogy fogadhatja, és hogy tarthatja-meg a' hűséget? ha mindjárt eleinten ehez a' tiszta, és méltóságos érzékenységhez nem szoktatta magát, sőt ellenben a' baromi bújaságig meg-alatsonyította a' maga izemélyét.

7. Még vagyon egy régula hátra, a' mellyet, mivel igen farkalatos, el nem hallgathatok: kerülje-el az ember a' magaviselésében való feslettséget. Egy feslettség sem húzza a' többit annyira maga után mint ez. A' ki még a' leg-mélyebb esmerettségre nem lépett a' más nemmel, annál még a' virtusnak egy nagy tüzere van. A' izemérmetesség, a' bátortalanság, a' véteknek a' valóságos belső érzése, egy izóval, mind azok a' gyenge érzékenységek, a' mellyeket a' szüzességnek értelme befoglal, még a' nagy el-tsábítások között-is ötet visszakergetik. De csak egyszeri által-hágás-is mindent vissza-pótolhatatlanul semmivé téfzen. E'hez járúl még az-is, hogy az első gyönyörűséggel való élés szükségessé teszi a' jövendőbéliet, és annak az aluvó indulatnak az első szikráját feléleszt, és valamint más érzékenységek, úgy ez is a' pallérozás által tökéletesítettik. Ebben a' részben nem csak a' testi, hanem az erköltsi szüzesség-is valami nagy dolog, és szentség, a' mellyet mind a' két nemnek szorgalmasan meg kellene őrizni. De éppen olyan bizonyos az-is, hogy egygyetlen egy eset elegendő arra, hogy

attól mind testünkre, mind erköltsünkre nézve bennünket meg-fofszon, és a' kiegyfzer el-esett, a' bizonyosan többfzör-is el fog esni.

Rövideden, hogy' tzelunkra vizfza térjünk
Multa tulit fecitque puer sudavit, & alfit
Abstinuit Venere & vino.

Mint gyermek fokat türt, tsinált, és izzadott,
De a' fzerelemnek, 's bornak helyt nem adott.

Ezekben a' szókbán van valósággal bé-foglalva a' lelke annak a' mesterségnek, a' melly fzerént az ember magának ifjúságában erőt, élet-tartósságot szerezheth. A' munkállódás, a' szorgalmatosság, a' testi fzeretetnek, és a' bornak az el-távoztatása fő dolgok.

Tsak azt kellene itt ismét említenem, a' mit már az előtt mondtam. Bóldog tehát az, a' ki tudja az erőket meg-kíméllő mesterséget. Akkor bír egyfzer'smind nem tsak azzal a' titokkal, hogy kell a' maga tulajdon életét hozfzúvá, és vídammá tenni, hanem ha annak az ideje eljön, még más teremtésnek is tud élni, és meg-láthatja a' maga meg-kíméllt erejét a' gyermekeiben meg-kettőztetve, ellenben a' ki magát elvesztegette, a' maga életének meg-vesztegetésén kívül azt a' szomorúságot-is meg-éri, hogy a' maga alá-való gyermekeiben az ő tulajdon gyá-lázatjatját mindég meg-kettőztetvetalálja. Ilyen nagy jutalom koronázza azt meg, a' ki egy két elztendőt tud várakozni. Kevés virtust esmérek olyat, a' melly már itt a' földön olyan gazdagon meg-jutalmaztatna mint ez.

Ezen felül még ez a' hafzon-is van benne, hogy mivel ez az embert a' fzerentsés házassági életre-is segíti, tehát e' fzerént őtet az életnek ismét egy új fel-tartó eszközeivel ajándékozta-meg.

V. A' fzerentsés házasság.

Egy a' leg-károsabb, és leg-hazugabb bal ítéletek között az, hogy a' házasság tsupán a'

világi igazgatásra használó konventziós találmány. Ez inkább egy leg-szükségesebb, a' természetől rendeltetett tzellya az embernek, akár egy embert magában, akár az emberiséget edjütt értsük, és az el-múlhatatlan része az emberi nemzet' nevelésének. A' házasság alatt értek én egy erőss, és szent öfzve kötését két különbözö nemből való személyeknek, a' végre, hogy egymást segítsék, gyermekeket nemzjenek, és azokat fel-nevellyék. És én azt ítélem, hogy ez a' belső, és felséges tzelokon épült öfzve-kötés fundamentoma, a' házi, és közönséges böldeg-ságnak. Az igaz, hogy az embernek erköltsi tökéletességére ez el-múlhatatlannúl szükség, ez által az ő lételének, fel-állásának, és tulajdon hasznának mással való belső öfzve-kötése által, az embernek a' maga szeretete, a' virtusnak az a' leg veszedelmesebb ellensége, leg jobban meggyözetetik, az emberiségre, és a' mások hájának magokéva való tételére mindég jobban vezetetik, és az igaz erköltsi nemességhez leg-jobban közelít. A' felesége, a' gyermekei el-öldhatatlan kötéssel hozzá kötik ötet a' többi emberiséghez, és a' köz jóhoz, az ő szíve az édes házassági, és gyermekei eránt való szeretetnek érzése által mindég tápláltatik, és fel-buzdítottatik, és meg-örzi ötet attól a' mindent meg-ölö hidegségtől, a' melly könnyen körül-veszi a' magokban élő magános nőtelen embereket, és éppen ezek az édes atyai kötelelességek kötelezik ötet a' maga elméjének a' rendre, a' munkára, és az okos élet' módjára való szoktatására. A' nemi indúlat meg-nemesítettetik ez által, és a' baromi unfolásból a' leg-nemesebb erköltsi indúlatattá által-változtatik, a' tüzes indúlatok, a' komorság, a' rofsz szokások ez által leg-jobban el-töröltetnek. Innét ered egy kiváltképpen böldeggá tévö bé-folyás az egész emberiségre, és a' közönséges jóra nézve, a' mellyet én igaznak lenni tel-

lyes meg-győződéssel állítok: a' fzerentsés házasságok a' leg-sarkalatosabb fundamentom kövei az Ország' erősségének, a' közönséges bátorságos nyúgodalomnak, és a' bődögságnak. A' nőtelen ember mindég jobban szereti magát, nem akar függeni, álhatatlan, az akaratosság, és az indúlatok nagyon uralkodnak benne, jobban vígyáz a' maga hasznára, mint az emberiség', a' haza', és az ország' javára, a' szabad-ságnak roszsz értelme nagyon el-foglalta ötet, főt éppen ez hátráltattya a' házasságtól-is, és ez a' hamis vélekedés a' nőtelenység által még tápláltatik. Mi adhat jobban alkalmatosságot az újításokra, a' népnek fel-háborítására, a' párt-ütésre? mint a' nőtelen polgárok számának izaporodása? Be másképpen van a' dolog a' házas emberekkel! A' házasságban a' másik féltől való szükséges függés, mind untalan szoktattya az embert a' törvénytől való függésre-is, a' feleségre, 's a' gyermekekre való gondviselés reá szorítottya az embert a' munkásságra, és az életben való rendtartásra, a' gyermekei által nagyon erőssen az országhoz van kaptsolva a' férjfi; az országnak hasznát, és javát ez által a' maga tulajdonává teszi, v. a' mint Bácó ki-teszi: a' ki házas ember, és gyermekei vannak, az az országnak kezeseket állított, az le van kötelezve, és tsak ez az igaz polgár, és igaz hazafi. De a' mi több, nem tsak a' jelen való embereknek; hanem a' következendő maradéknak-is a' bődögsága fundálódik ezen; mert tsak a' házassági le kötelezés nevelhet az országnak jó erköltsű, jámbor, a' rendhez, és a' polgári kötelességekhez ifjúságától fogva hozzá szoktatott polgárokat. Nem kell azt gondolni 'tellyességgel, mintha az ország ezt a' formálást, és nevelést ki-pótolhatná, a' mellyet a' természet az atyai 's anyai szívvel kaptsol-összve. Oh! az ország bizony roszsz anya! Már fellyebb meg-mutattam,

hogy annak a' szerentsélen imitt amott hitelben való nemzésnek (a' mint a' kutyák; és más barmok izoktak tselekedni) és az abból izárnazott gyermekeknek közönséges költségen, a' talált gyermekek' házában való felnevelésnek mitso-da következései vannak a' testre nézve, pedig éppen így van a' dolog az erköltsre nézve-is. Az valóságos igaz, hogy mennél több házasságon kívül izületett gyermek van az országban, annál több izikrája van ott a' romlottságnak, és az országban következhető pártütésnek, és zúr-zavarnak. És még-is vannak olyan Fejedelmek, a' kik a' pénz jövedelemre vígyázó tanátsosoknak bal képzelődések által el-tsábíttatván azt hiizik, hogy a' házassági le-kötelezések károsok az országnak, a' házasságon kívül izületett gyermekekből vannak, úgy mond; a' hűséges izolgák. Oh ti Világnak Nagygyai! ha a' ti-országaitokat fel-bomolhatatlan békességben akarjátok tartani, ha azt akarjátok, hogy a' ti jobb-ágyaitok mind közönségesen, mind egygyenként böldegok légyenek, úgy izükség, hogy a' házasságot elő-mozdíttátok, meg-betsüllýétek, fe-gíttsétek, minden házasságot úgy gondollyatok, mint egy ország' jó polgárjainak az oskoláját, és minden jó házi böldeg familiát, mint a' közönséges bátorságnak, és békességnek, és a' ti Királyi izéketeknek a' zálogát. De hogy ezt a' nagy munkát tökéletességre-is hajthassátok, a' jó nevelésre tzélozó rendelésekre-is legyen gondotok. Mert tsupán a' nevelés által leziz az ember az a' mi, t. i. jó v. rokafz. — A' törvények, és a' büntetések a' roziznak a' ki-ütését meg-akadályoztathattyák, (de azt-is tsak tö-kéletlenül) de az embert soha sem formálják. Tsak az válik természetté, és alkotó részizé ben-nünk, a' mit gyermekségünkben, és ifjúságunkban közlenek véllünk; és az a' mi alkotásunkhoz úgy hozzá nő, és véllé úgy ölzve-izövödik,

hogy mi attól egész életünkben, már az akár jó, akár gonosz legyen, meg nem szabadulhatunk — Mind az, valamit idővel magunk tulajdonává tesszünk, csak idegen, és költsönözött dolog bennünk, a' melly mind csak szőri mentiben ragad reánk de soha valóságos tulajdonunká nem lelfz. *)

*) *Minap tudja, hogy a' bal vélekedések, a' vétkek, a' babonások, p. o. a' boszorkányoktól, a' menydörgéstől való félelem olyan mellyen meg-gyökerezhetnek a' gyermekekben, hogy azokat idővel ki-vernü belőlök tellyes lehetetlenség. Annál inkább haszonra kellene tehát fordítani ezt az idő szakaszát, hogy a' jóságos tselekedeteknek, a' jónak, és a' nemes indulatnak a' magvát ő beléjek ilyenkor vetnünk; mivel ezeket idővel ő belőlök hasonlóképpen lehetetlen volna ki-irtani, és ilyen formán az ember jó, és jóságos tselekedetekkel ökeskedő természetet kapna, a' melly is valósággal többet ér, mint minden paltérozás, és okoskodás. Ez kiváltképpen igaz; az Istenben, és halhatatlanságban való hitről. — A' kibe ezt gyermekségében bele nem verik, az azt az elevenen, és erősen nehezen fogja valaha többször egész életében meg-kapni, a' mint ezt ma sok szomorú peblük bizonyították. — Azt mondogatjuk ugyan ma; hogy a' mit a' gyermekek nem értenek, azt ne-is tanulják; és én azt minden más dolgokban igaz-ak-is tartom; de azomban azt kikérem; hogy ezt a' két dolgot vegyék-ki az emberek az alól a' régula alól. Mert maga a' hajszalat hasogató világi böltsesség is meg-engedi azt; hogy ezek között a' két dolgok között edjüket fő lehet világosan meg-mutatni, és meg-esmérni, hanem mind a' kettőt csak hinni kell; mivel mind a' kettő el-múlhatatlanul szukseges a' jó, és a' boldog életre. — Miért várakoznánk tehát mi? ezzel a' hittel, éppen addig az ideig? a' mellyben a' hitel adás olyan nehéz, sőt lehetetlen dolog.*

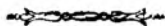
El nem múlathatom, hogy a' Közönséggel ne közöljem, és mindeu Felsőségnek a' szívére ne kössem itt azt, a' mit a' nagy Plátó a' nevelésről olyan szépen mond: az, úgy mond; a' kire az ifjúság' nevelésére való fő vigyázás reá van bízva, és azok, a' kik azt választják, gondolják-meg! hogy ez a' Hivatal, az Országban lévő minden tisztségek között, minden hasonlítás nélkül-is a' leg-első. — Jóllehet az ember természet szerént szelíd állat, mindazáltal ő csak a' nevelés által lesz az állatok között leg-jobbá, és olyanná, a' mi az Istenséghez leg-jobban közelít. Ha pedig ő csak nevelés nélkül, v. pedig rossz nevelés által nő-fel: akkor ő a' föld' színén minden állatok között a' leg-vadabb. — Ezért kell már a' Törvényhozó' leg-első, és leg-főbb gondjának az ifjúság' taníttatásában határozódni. És ha ő ennek a' kötelességének illendően meg akar felelni; a' maga polgárai között

A' gyermeki idő a' hitnek az ideje. Akkor óltsuk tehát hé, ezekbe a' gyenge elmékbe, azokat a' felsőges vigasztalással teljes igazságokat; mert így ezek ő nekik egész életükben el-válthatatlan úti társaik lesznek, e' szerént, és illetéknéppen ezeket ő tőlök semmi kétségeskedés, semmi gyalázat, sem semmi okoskodás többé el nem ragadhatja, sőt az ő tulajdon meg-győződésük ellen-is ez az ő tulajdonok marad, mivel e'ek az ő természeteknek egy részévé lettek. A' jószágos tselekedetnek milyen nagy támasza! az elmének milyen fel-emelkedése! a' szerentsésétlon, és a' közönséges élet felett milyen méltóság! milyen nagy erő! az embernek, milyen nagy maga el-szánása! ez az együgyű Hit! Ti Szülék! milyen nagyon fogják, egész életükben a' ti gyermekeitek ezt nektek köszönni? ha ti ő vélek ezeket a' méltóságos ajándékokat, bizonyára a' leg-gazdagabb házassági ajándékot jó idején közlitek. —

kivált azt kell néki ki-szemelni, a' ki mindenféle jószágos tselekedetekben leg-jobban ki-mutatta magát, és azután azt tegye ő a' nevelésnek a' Fejévé.

Meg-engedjen az Olvasó, hogy a' fő tzéltől egy el-kapott a' szívem, a' melly semmi alkalmatosságot el nem érezthet, hogy ne kívánnya meg-mutatni ennek az Isteni, és hafznos rendelésnek, az embernek az erköltsi, és testi természetében lett fundáltatását, és a' mellyet ma-is olyan sokan nem esmérnek, és arról roszszúl félnek. Viszfa térek most a' fő tzéломra, hogy meg-mutassam millyen nagy hafzna van a' házassági életnek az ember' testének egészségére nézve. Valósággal meg-érdemel ez egy helyet az életet meg-hofszabbitó eszközök között. Ezek az én erősségeim:

1. Tsak a' házassági élet az, a' melly a' nemi indúlatnak rendet, és tzélt szabhat. Ez meg-örzi az embert a' gyengítő prédálástól, és a' természet ellen való, és a' hidegitő rendetlen maga meg-tartóztatásától. Valamint javosoltam az ifjúságban való maga meg-tartóztatást, és valamint meg-vagyok arról győződve, hogy az elmúlhatatlanúl szükséges a' bődög, és a' hofszú életre: éppen úgy meg-győzöttem arról-is, hogy elől szoktak állani azok a' férjfiúi ezten-dők-is, a' midön éppen olyan káros vólna ezt a' természeti indúlatot erőszakkal el-nyomni, mint akkor meg-elégelni, a' midön még annak nints ideje. Azomban rész szerént tsakugyan igaz az, hogy ez a' nedvesség, leg-alább a' vastagabb rélzere nézve ki-hajtandó, nagyobb pedig az, hogy ha egészsen félben hagyódik annak az élő-eszköznek a' hafzon-vétele, természet szerént következik, hogy mindég kevesebb nemző nedvesség készítették, és választassék-el, következésképpen mindég kevesebb-is szivattatik bé a' vérbe, és utóljára annak nagy kárát-is val-

lyuk. És már az öszve-illésnek közönséges tötévénye-is azt kívánja. Egy erő sem maradhat bennünk egészzen ki-fejthetetlenül, mindeniknek kell illendően gyakoroltatni. Coitus modicus excitat, nimius debilitat.

2. Ez mérsékli, és régula alá szorítja a gyönyörűséggel való életet. A' mi a' buját a' házasságtól el-rettenti; az a' mindég egy, az igen izükséges és hasznos; mert ez el-távoztattya, azt a' tárgyaknak szüntelen való változtatása által mindég meg-újított, és annál jobban-igvengítő gerjedezést. Éppen úgy van ezzel a' dolog, valamint ahogy vannak az együgyü cledetek, a' dobzódó, és fokféléből öszve-tsinált ételekhez, csak amaz szoktathat minket a' mértékletességhez, és csak az adhat hozfizu életet.

3. A' tapasztalás bizonyítja ezt; valakik foká éltek, mind házasok voltak.

4. Csak a' házassági élet csinálhat leg-tisztább, egyforma, és leg-kevésbé el-emészto örömet, t. i. a' házit. Valósággal ez az, a' melly a' testi, és az erköltsi egészséghez leg-jobban hozzá illik, és az elmét leg bizonyosabban meg-tarthattya abban a' középferűségben, a' melly az élet meg-hozfzabbítására leg-hasznosabb. Ez mérsékli az igen fent héjjazó, és el-ragadtatott reménységet, és tzeit, valamint éppen a' szerfelett való gondolkodást-is. Minden természeti dolog belsőképpen mással öszve-köttetvén, és éppen így a' mi lételünk-is másnak a' lételével belsőképpen öszve-kapsoltatván meg-szelidítetik, és mérsékeltetik. 98) Ide járul még az a' kedves

98) Példának okáért; a' konyha-só savanyúság (*acidum salis*) magában olyan kegyetlen, hogy az ezüstöt, jöt igen fok élet levegővel megtöltetvén (*acidum salis supersaturatum*) az aranyat-is el-olvasztja, és jemmivé teszi, a' mit még a' tűz sem tselkedhet; a' szék-só (*alcali minera-*

apolgatás és gondoskodás is, a' melyet a' világon lenni más környül-állás az élet' tartósságának elközévé annyira nem tehet, mint a' házassági kötel, az a' földi mennyország, a' melly az egészséges, és jól nevelt gyermekeknek birtokában áll, az a' valóságos meg-ifjodás, a' melyet tsinál az ő vélek való társalkodás, a' melyet az a' so esztendő Cornáro olyan szívet megható formában festett-le, és arról tovább kételkedni sem lehet.

Mi éppen olyan változások által megyünk ki a' világból, mint a' millyenek által abba belé jöttünk, a' két vége az életnek öfzve-ér. Úgy kezdünk élni, mint gyermekek, és úgy halunk ki-is, mint gyermekek. Ugyan abba a' gyenge, és segedelem nélkül való állapotba lépünk vissza, mint a' millyenben vóltunk kezdetünkkor. Emelni, hordani, étetni kell bennünket. Ismét szülékre van szükségünk, és millyen bölts rendelés az! azokat a' gyermekeinkben találjuk fel, azok örömeinek tartják, hogy egy részét az ő vélek közlött jó tételünknek vissza adhatták, a' melyet ő vélek közlöttünk. A' gyermekek tehát mintegy a' szülék' helyére álnak, mihelyt a' gyengeség minket gyermekekké téizen. A' nőtelen ellenben meg-folztya magát ennek a' bölts rendelésnek a' hasznától. Mint egy töke tsak úgy hever el-hagyattatva maga, és híjjába igyekszik fogadott segítség által magának segedelmet, és gondviselést szerezni, a' melly tsak a' természet-

lc) magában olyan tsípös, hogy az állatok testét ki-eszi, a' plúntákat pedig meg-égeti. De ha az említett szerek belsőképpen, az el-választó mesterség' törvényei szerént egymással öfzve-köttetnek, ckkor belőlök egy harmadik olyan szelű természetű dolog lessz, a' melly nélkül egy kanál ételt sem ehetünk meg, t. i. konyha-só. — Ilyen példák számtalanok vannak a' Természetben.

ti indúlatnak, és a' természeti kötelnek a' munkája.

Akár mennyit dolgozz, mindég magad leszel;
Míg természet izerént *mindent* hozzád veszel.

Schiller.

VI. Az álm.

Meg-mutattam, hogy az álm a' természetnek a' leg-böltsebb rendelkezései között arra való, hogy az élet el-emésződésének szüntelen szaggató folyását akadályoztassa, és mérsékellye. Ez mintegy ki-nyúgató helyeket tsinal a' mi testi, és lelki lételünknek, és ez által azt a' bődogságot nyerjük-meg, hogy mindennap mintegy újonnan léletünk, és minden reggel valami semmiségnek állapottya által, új és frissebb élethe meggyünkáltal, E' nélkül a' szüntelen való változtatás nélkül, e' nélkül a' mindég tartó újítás nélkül, milyen hirtelen izetlenné, és tsömörré válna az élet? és milyen hirtelen el-viselődne? a' mi testi és lelki érzékenységünk. Méltán mondja hát a' mi időnknek a' leg-nagyobb világböltse, vedd-el az embertől a' reménységet, és az álmat; ő leszfz a' leg-böldogtalanabb teremtes a' földön.

Milyen oktalanúl tselekszik az, a' ki az által, hogy mérték felett el-tagadja magától az álmat, úgy gondolkozik, hogy az által az életet hosszabbítja. Ez a' maga tséllját sem kiterjedésére, sem hathatóságára nézve el-nem éri. Az igaz, hogy ő több órákban fog lenni kinyitott szemekkel, de soha az élettel, a' szónak tulajdon ereje szerént, soha az elmének frissességével, és vidámságával nem fog élhetni, a' melly is el-múlhatatlan következése minden egészséges, és elégséges álomnak, és a' melly mindenre, a' mit tselekeszünk v. folytatunk, hasonló bélyeget szokott ütni.

De nem csak a' hathatós, hanem a' ki-terjedő életre-is, és annak tartósságára, és fel-tartására-is az illendő álom fő eszköz. Semmi nem sieteti a' mi el-emészttődésünket annyira, idő nap előtt semmi úgy el nem mor'sol, és meg nem vénít bennünket, mintha e' nélkül szükölködünk. A' testi munkáji az álomnak ezek: ez mindenéleti mozgásoknak a' hátráltatása, az erőknek az öfzve-szedése, és a' visszfa-pótolása, a' melyet egy nap alatt el-vefztettünk, (itt esik-meg főképpen a' visszfa-pótolás, és a' táplálás) a' haszontalan, és az ártalmas részeknek az el-választása. Ez mintegy egy napi betegség' matériájának az el-választása, a' midőn az el-választások a' leg na-gyobb nyúgodalommal, és tökéletességgel mennek véghez.

A' sokáig fojtatott fel-vígyázás öfzve-köti tehát mind azokat a' minémüéseket, a' melyek az életet el-rontják; és az élet-erők minduntalan való el-prédálását, az élő-eszközöknek az el-mor'solását, az el-emészttődésnek a' siettetését, a' visszfa pótolásnak a' meg-akadályoztatását visszük véghez.

De azért ne gondollya az ember, hogy a' sokáig tartó álom, a' leg-jobb életet fel-tartó eszköz vólna. Az igen hosszú álom mérték felett sok, és ártalmas nedvességeket gyűjt öfzve, az élő-eszközöket lankadtakká, és haszonvehetetlenné teszi, és éppen ezen az úton az életet-is meg-rövidítheti.

Egy szóval: senkinek sem kellene 6 óránál kevesebbet, 8-nál többet aludni. Ezt bé lehet venni közönséges rögulául.

Továbbá, hogy az ember egészségesen, és nyúgodalmason alhasson, és az álomnak az egész széllját el-érhesse, a' i. övekezendő pontokat javaslom:

1. Az álom' helyének tsendesnek, és sötétnek kell lenni. Mennél kevesebbé érdekelhetnek

bennünket a' külső érezhető izga'ások, annál tökéltetesebben nyughat az elme. Innét lehet látni, millven minden tzél ellen van az éjtzakai lámpások' égetése.

2. Meg kell mindég gondolni, hogy a' háló szoba az, a' mellyben az ember az életének a' leg-nagyobb részét tölti-el, leg-alább az ember egy helyen sem marad egy formában olyan sokáig. Kiváltképpen való fő dolog tehát az, hogy ezen a' helyen mindég egészséges, és tiszta legyenek a' levegő, a' háló-szoba tágas, és magas legyen, nappal ne lakják, és ne fűttsék, az ablakai, ki-vévén az éjtzakát, mindég nyitva legyenek.

3. Fstve keveset; és tsak hideg ételt, és egynehány órával a' le-fekvés előtt kell enni. Ez fő elköz a' nyugodalmias álomra, és a' vídám fel-kelésre.

4. Minden erőltetés, és nyomás nélkül, tsak nem égézfzen hozzfában, egy eránt, kinyújtózva kell az ágyon feküdni, tsak a' fejt vévén-ki, a' mellynek egy kevésse magassabban kell lenni. Nints veszedelmesebb mint félig felülve feküdni az ágyon; mert így a' test egy szegeletet tsinál mindég, a' vér' forgása a' hasban akadályoztatik, a' hát-gerintz-is ölzve-fugorítatik, tehát az álomnak a' leg-főbb tzélja, a' szabad, és az akadály nélkül való vér-forgás ez által el-hibázódik, löt a' gyermekekben, és az ifjakban ebből fokfzor púposság, és görbeség származik.

5. Minden gondokat, és nappali terheket a' ruhával egygyütt le kell vetkezui; egygyet sem kell azágyba vinni. Erre szoktatván az ember maga igen sokat nyer az által. Nem tudok egy szokást-is annál rozfzabbat, mint mikor az emberek az ágyban tanulni, és a' könyv felett szoktak el-aludni. Ez által az ember az elmét a' dolgozásra fel-bizgatja, éppen abban az ido'
izakafában

szakaszában, a' midőn egészszén azon kellene igyekezni, hogy ő egészszén tellyes nyúgodalomban legyen, a' pedig természetes dolog, hogy azok a' fel-bizgatott gondolatok egész éjtízaka a' fejben Izéjjel kovályognak, és az elme mindég dolgozik. Nem elég csak a' testnek, hanem Izükfég a' léleknek-is aludni. Az olyan álom Izintén úgy elégtelen, mint az ellenkező eset, ha t. i. csak a' lélek, és a' test nem allzik, p. o. ilyen a' rázós kotsin az úton való alvás.

6. Itt Izükség még egy különös környül-állásról-is emlékezzem. Azt gondolja t. i. némelly, hogy az mind egy, akár nappal akár éjjel aludjon hét órát. Némelly tehát estve míg csak kedve tartja tanul, v. múlatja magát, és úgy gondolkozik, hogy ő azt ki pótolja, ha azokat az órákat dél-előtt ki-aluszsa, a' mellyeket el-vett az éjfélkori időből. De mindeneket, valakik csak az egészségeket szeretik, kérek, hogy attól a' tsábitó hibás gondolattól őrizkedjenek. Bizonyára az nem egy, nappal v. éjtízaka 7. órát aludni, Iöt estve éjféel előtt két órát aludni többet használ a' testnek, mint négy óra nappal. Ezek az én erősségeim:

A' 24. órából álló idő szakasza, a' melly a' mi föld golyobisunknak a' maga tengellye körül rend-szerént való meg-fordulása által, minden föld' lakosival közöltetik, kiváltképpen az ember' teste gazdaságában mutatja-ki magát. Ez a' meg-határozott idő' szakasza minden betegségben ki-jelenti magát, és minden más tsudállatosan az idejét meg-tartó határjai a' mi testünk' változásainak, igazán Izóllván, ezek által a' külön egygyenként vett 24. órából álló idő-szakaszai által határozatnak-meg. Ezek mintegy egygyet jelentő Izámok az idő-számlálásában (chronologia). Azt tapasztaljuk; hogy mennél jobban közelit ez az idő' szakasza, a' napnak el-múlásával, az ő végéhez, annál sebesebb a' verő-ér'

verése, és valósággal az embert, a' hideg (az estvéli hideg, a' melly mindenben van) leli. Az igen hihető, hogy az új téj-nedvességnek a' vérbe való ekkori tsepegése valamennyire oka ennek. Mindazáltal nem az tsupán az oka; mert ez még az olyan betegekben is meg van, a' kik semmit sem érznek. Bizonyosan még nagyobb oka tehát a' napnak a' le-menetele, és az ahoz köttetett levegő-égben véghez-menni szokott zür-zavar. Éppen az a' kis hideglelés az oka annak, hogy a' gyenge érző-inú emberek estve alkalmazatosabbak a' munkára, mint nappal. Ő nékik szükség van mindég először valami mesterléggel tsinált izgatásra, hogy munkások lehessenek, az estvéli hideglelés itt bor helyett van. De látni való; hogy ez természet ellen való állapot. A' következése ennek ugyan az; a' mi más egygyes hideglelésnek, t. i. a' fáradtság, az álom, a' betegség' matériájának az el-választása, és a' ki-hajtása a' párolgás által, a' melly az álomban esik-meg. Méltán el lehet tehát mondani: minden emberben minden éjtszaka, némellyben jobban, némellyben kevesebbé észre-vehető, betegség' matériájának a' ki-párolgása megnyen-véghez', a' melly által az a' halzon-vehetetlen, v. káros matéria, a' mellyet egész nap v. le nyelt, v. benne tsinálódott, el-választatik, és ki hajtatik. Ez a' mindennapi betegség' matériájának az el-választása szükséges minden embernek; sőt az ő fel-állítására el-múlhatatlan; a' leg-jobb ideie annak az; midőn a' hideg-lelés a' leg-nagyobb grádszakra lépett, t. i. az az idő' szakasza, a' midőn a' Nap a' Zénitben alattunk van, tehát az éjféli. Mit tsinál tehát az? a' ki a' természet' szavának, a' melly bennünket éppen ebben az idő-izakalzában a' nyugalomra hívogat, nem engedelmeskedik; a' ki inkább ezt a' hideglelést, a' melly, a' mi nedvességeinknek az el-választására, és a' tisztítására szükséges; munkára, és szorgalma-

tosságra fordítja. Ez meg-háborítja a' betegség' matériájának az el-választását, a' melly igen sarkalatos hiba; el-múlatja azt az arra való idő-
szakafzát; és fel-tévén-is; hogy ő reggel-felé le-
fekszik, el nem érheti egy átaljában ebben a'
részben az egész hafznos munkáját az álomnak;
mivel el-múlt a' betegség' matériáját el-választó
idő-
szakafza. Soha tökéletesen véghez nem men-
gyen a' betegség' matériájának az el-vá-
lasztása, hanem csak rész-szerént; mit téfszen pedig az?
azt az Orvosok értik. Az ő teste tehát tökéle-
tesen ki nem tisztítatik. Ennek az állításnak az
igazságát világosan meg-mutadják a' betegeske-
dések, a' köszvény' hasogatásai, a' dagadt lá-
bak; a' mellyek el-múlhatatlan következtései az
éjtzakai fel-vígyázásoknak.

Továbbá a' szemnek-is nagyon árt ez a'
szokás; mert így az ember az egész nyáron-is
gyertya mellett dolgozik, a' mellyet el-kerülhet
az, a' ki reggel fel-kél, sőt arra szüksége nints is.

Utóljára éppen a' munkára való leg-jobb,
és leg-alkalmasabb időt vesztik-el azok, a' kik
reggel alusznak, és éjtzaka dolgoznak. Minden
álom után, a' szónak leg-tulajdonabb értelme
szerént meg-ifjodunk, reggel mindég hajóthatób-
bak, lágyabbak vagyunk, mint estve, több
erőnk, és nedvességünk van, egy szóval inkább
ifjúi természetünk van, estve ellenben szárazab-
bak, töredékenyebbek, el-aléltabbak vagyunk,
tehát ekkor a' vénségnek a' természete uralko-
dik. Minden napot tehát úgy lehet nézni; mint
egy kis formában való le-rajzolását az emberi
életnek, a' reggeli idő az ifjúságot, a' déli a'
férjúi időt, az estve a' vénséget ábrázolja-le.
Ki ne kívánná tehát inkább a' napnak az ifjúsá-
gát a' maga munkájára lészni? az estve helyett,
a' melly a' vénségnek, és az el-fáradásnak a'
szakafza. Reggel az egész természet leg-frissebb,
és leg-gyönyörűsegebb, az emberi elme leg-

tisztább, leg-vidámabb, és leg-élesebb, még ekkor a' napnak külömbb-külobb fele bé-nyomá-lai, a' munkák, és a' kedvetlenségek által meg nem zavartatott, és magához hasonló maradt, a' melly estve mind ellenkezőképpen van, még ekkor leg-inkább bír az ó, a' minek kell néki lenni eredeti ízerént való erejével. Ez az ideje az el-me új teremtéseinek, a' tiszta értelmek', környül-nézések', és felséges gondolatok' formálásának. Soha sem gyönyörködhetik az ember a' maga tulajdon lételének olyan tiszta, és tökéletes ér-zésében, mint a' szép reggeleken, a' ki ezt az idő' szakaszát el-múlatja, az el-múlatja az ó éle-tének az ifjúságát.

Valakik csak soká éltek, azok mindnyájan ízerettek jókor fel-kelni, és I. Wesley, a' ki-is egy tulajdon új vallásbéli gyülekezetnek, az úgy nevezett methodistika sectának ízerzője, 's egy nagy, és nevezetes ember vólt, annyira meg-győződött ennek a' szokásnak szükséges vóltá-ról, hogy ő a' valláshoz tartozandó tikkellyé tette az idején reggel való fel-kelest, és a' mel-lett 88. elztendeig élt. Az ő kedves köz példa-beszéde, a' mellyet én mint az életnek leg-fobb réguláját javaslok itt, e' vólt:

Early to bed, and early arise.

Maks the man he e althy wealthy and wife.

Idején le-feküdj, és idején kelj-fel.

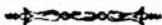
Meg-lásd egésséges, gazdag, és bölts lefel.

Már sokszor hallottam én, ez ellen a' ta-tanáts-adás ezt az ellen-vetést: az ember gyakran el nem alhat, ha szintén annak idejében le-fek-szik-is; illyenkor tehát még-is csak ugyan jobb inkább az ágyon kívül, mint az ágyban únalom-mal, és böltszúsággal fel-vigyázni. — Ezeknek az embereknek jótt állok én arról; hogy ez tsu-pa magoknak a' rozíz el-ízkoltatása, és nékik

az ellen a' következendö bizonyos orvosságot javaslok: minden reggel meg-határozott órában, még pedig idején költesse-fel az ember magát, (löt ha a' szükség úgy kívánja, maga magán-is teyjen az ember erőszakot); ha ezt az ember csak 6. v: 8. nap tökéletesen követi; akkor meg fogja látni; hogy estvénként mind hirtelen, mind tsendesen mindég el fog aludni. — Nem az estvéli idején való le-fekvésben, hanem a' korán reggel való fel-kelésben áll az éjjeli foká nem alhatás ellen való orvosság. De attól a' fel-kelésnek a' meg-határozott órájától egy nap se távozzon-el az ember, még akkor se, midön este későn feküdt le. —

VII. A' test' mozgása.

Ha az embernek a' testét meg-gondolom, így szól a' Nagy Friedrich: úgy látszik, hogy a' természet az embert inkább pósta-kotsisnak, mint tudósnak teremtette. És bizony, ha lztintén ez a' ki-mondás egy kitsinyt erős-is, fok igaz van benne. Az ember egy köz teremtés a' bar-mok, és az Angyalok között, és valamilyen nagyon el-távozna a' maga felségesebb tzéljától, ha csak tsupa állat akarna lenni, éppen olyat vétkezne most maga ellen, ha csak tsupa lélek akarna maradni, és egyedül gondolkozni, és ér-zeni kívánna. Ő néki egy átaljában hasonló mér-tékben kell az állati, és a' lelki erőket gyakorolni, ha a' maga tzélját el akarja érni; és kívált az ő éle-tének a' tartósságára nézve ez igen sarkalatos dolog. A' testhez illendö mozgás fő fundamen-toma az egészségnek, az egy forma vizfiza-póto-lásnak, és a' test' tartósságának, és ezek egy átaljában véghez nem mehetnek, ha mi tsupán csak gondolkozunk, és ülünk. A' test' mozgatá-lára való indúlat éppen olyan természetes do-log az emberben, mint az ételnek, és az ital-

nak a' kívánása. Nézzük-meg akármellyik gyermeket: annak az ülés a' leg-nagvobb kín. És valósággal az az ajándék, melly szerént némelyek egész nap, minden leg-kisbebb mozgásra való indúlatnak érzése nélkül ülnek, már maga valóságos természet ellen való dolog, és egy beteges állapot. A' tapasztalás tanítja; hogy azok az emberek leg-tovább éltek, a' kik sokáig, és erőssen mozogtak a' szabad levegőn.

En tehát a' hosszú életre el-múlhatatlanul szükséges eszköznek tartom, minden-nap legalább egy óráig a' szabad levegőn való mozgást. Leg-egészségesebb arra, az étel előtt, v. pedig étel után 3, 4 órák múlva való idő.

Eppen ebben a' tekintetben halznosok az utazások, a' járások, a' lovaglás, a' mértékletes tántz, és más testi gyakorlások, *) és az igen szükség vólna, hogy ebben a' részben a' régiéket követnénk, a' kik az egészségnek ezt a' fel-féges segedelmét mesterséggé változtatták, és nem akadályoztathatta-meg őket semmi ennek a' hafzonra való fordításában. Leg hafznosabak ezek úgy; ha nem csak a' testet; hanem a' lelk-et is gyakorolják, fel-ébredztik, és mozgatják. Innét a' sétálás-is, ha a' tzeijának meg akar fel-elni, magánosan soha le jó, és ha csak lehet, mindég valami szép, és mulatságos helyen es-fék-meg, még pedig valami tzeלבól.

VIII. A' szabad levegővel való élés; — a' mértékletes meleg.

A' szabad, és tizta levegővel való élés éppen olyan szükséges tápláló eledele a' mi tes-

*) Erről meg-lehet olvasni azt az oskolák' szá-mára készült, és a' mi nemzetünknek nagy be-tsületet szerző Guthsmuth' Gymnasikáját, és a' kevés idő múlva hasonlóképpen Világ' elcibe ki-eresztendő, isjak' testének, és elméjének gy-a-vorltatására, és ki nyugvására való jatekokat.

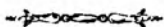
tünknek, mint az étel, és az ital. A' tiszta levegő éppen olyan bizonyosan a' leg-jobb feltartó, és erősítő eszköze a' mi életünknek, valamint a' meg-rekedt, és el-romlott levegő annak a' leg-véknyabb, és a' leg-gyilkosabb mérge.

Ebből folynak a' következő élet' folytatására tartozó regulák:

I. Egy nap se múlassa el az ember a' városon kívül lévő tiszta levegővel való élést, Az ember ne csak tsupán úgy nézze a' sétálást, mint mozgást, hanem főképpen mint a' leg-tisztább élet' eledelével való élést, a' melly kivált azoknak az embereknek, a' kik a' házban izoktak ülni el-múlhatatlanul szükséges. Ezen a' háznon kívül még az-is meg-van, hogy ez által a' minden-napi friss levegővel való élés által, feltartja az ember mindég a' szabad levegővel való esmerettséget, és barátságot. És ez által bátorságba telzi az ember magát a' mostani embereknek legnagyobb veszedelme ellen, a' minden-féle idő változásának, és hé-nyomásának fájdalmas érzése ellen, Ez egy leg-gazdagabb kút feje a' betegségnek, és az ellen semmi más orvosság nints, hanem csak az, hogy az ember a' szabad levegővel nagyon meg-esmerkedjék.

Es utóljára ez a' szokás véphetetlen háznos a' szemnek; mert a' bizonyos, hogy a' fő okai a' mi szemünk' gyengeségének, kurta-látásának a' négy falak, a' mellyek közt gyermekecségüinktől fogva lakunk, és élünk, és a' melly által utóljára a' szem egészen el-veszti, a' megszfe lévő tárgyak' tllendő katlanának (focus) a' formálhatására való erejét. A' leg nagyobb erőslég erre az; hogy a' szem' gyengesége csak a' városokban, a' falukban pedig nem találhatik.

2. A' mennyire lehet mindég magossan lakjon az ember. A' ki szereti a' maga egészségét, a' városokban leg-alább soha alól ne lakjék a' föld' színén. Szorgalmatosan ki kell nyitogatni

az ablakokat. A' kandallók, v. a' tüzelők a' leg-jobb tisztító eszközei a' szobában lévő levegőnek. Ne hálják ott az ember, a' hol egész nap lakik, és a' háló-szobának az ablakait egész nap nyitva kell tartani.

Szükség, hogy még említsek az élet' meghozszabbítására való egy igen sarkalatos dolgot. Annak a' levegőnek a' mellyben élünk, mindig mértékletes melegének kell lenni. Sokkal jobb a' hives, mint az igen meleg levegőben élni, mert a' meleg rend kívül nagyon siettetí az élet' folyamattját, a' mint azt már a' meleg Tartományoknak a' lakosain lehet tapasztalni, és sok emberek mesterséggel tsinálnak magoknak ilyen tartományt a' meleg szobák által. A' szobában lévő levegőnek soha melegebbnek nem kellene lenni, a' Reaumur melegség mértékének a' 15. gráditsánál.

IX. A' Falusi, és a' Kerti élet.

Szerentsés az, a' kinek az a' sorsa, hogy a' maga szülőtte földéhez közel, és állandóan maradhat, és a' maga gyönyörűségét, munkáját, és a' tzellyát a' természetiel minden közbevetés nélkül való társalkodásban találhattya! Ez az igaz kútféjénél van az örök Ifúságnak, az egészségnek és a' boldogságnak; a' test, és a' lélek itt a' leg-szebb meg egygyezésben, és a' leg-jobb állapotban marad meg; az együgyűség, a' vidámság, az ártatlanság, a' meg elégedés egész életében követik őtet, és olyan soká él, a' meddig tsak a' maga élő eszközeinek az alkatása szerint élhet.

Bizonyára ha az egészségre, és a' hozszlú időkre vezető életnek a' tanító fundamentomait az ember le akarná írni, akkor a' falusi életnek a' képét kellene le-ábrázolni. Sehol sem talátnak-fel olyan tökéletesen minden szükséges dolgok, mint itt, sehol sem dolgozik minden az emberben, és az ember körül az élet egészsége fel-

tartásának a' tzellyára annyira, mint itt. A' tizta, és egészséges levegővel való élés, az együgyű és a' mértékletes al tal, a' mindennapi eros mozgás a' szabad levegőn, a' meg határozott rend minden életre tartozó foglalatosságokban, a' tizta természetnek a' szemlélése, a' belső nyugalom, a' jó kedv, és a' vidámság, a' melly-is innét a' mi lelkünk-re-is ki hat; — millyen kútfejei ezek az élet víz-fza-pótolásának! Ide járúl az-is, hogy a' falusi élet az elmét úgy meg-erősíti, hogy az az indúlatoskodásnak, a' fel-hé-ázásnak, a' vég nélkül való nagyra vágyásoknak helyet ne adhasson, annyival inkább, hogy azt a' városi hem'segésből, izgatásból, és romlottságból ki ragadja, a' mellyek azokat az indúlatokat táplállyak.

Tehát itt az ember mind kívülről, mind belőlről elmebéli nyugodalmat, meg-elégedést kap, a' melly az életet nagyon táplállyá; vagynak ugyan ott igen sok vígságok, gyönyörüségek, reménységek, de mindenek ízer felett, valóság, és minden indúlat nélkül vannak, és a' természetnek ízelidsége által mérsékeltetnek. Nem tsuda tehát, hogy tsak ebben az élet' módjában találunk leg-hofszabb életű embereket.

Szomorú eset ez, hogy ezt az élet módját, a' melly az embereknél leg-természetesebb, és leg-régibb, ma sokan igen kevésre betsülik; annyira, hogy még maga a' böllog falusi ember is alig várja, hogy minél hamarabb az ő fiából valami tanult lemmire kellő városi légyen, és ez a' városiak, 's falusiak között való bal különbség, úgy látszik, hogy mindég nő. Bizonyára jobb volna külön külön az embereknek, és a' közönségnek a' böllogságára nézve, ha egy nagy része a' mostan munkában lévő penna tsináló késeknek, és a' papirost nyíró ollóknak kaszává, és szántó vassá, és sok mostani irkálásból álló kézi munkával foglalatoskodó újak,

szántó vető kezekké változnának. Sokaknál különben-is tsak valóságos kézi, és nem elmebéli munka az, azomban pedig halfnosabb-is vólna, mint az utólsó. És ha nagyon nem hibázok, utóllýára-is arra fognak bennünket szorítani a' világi igazgatás' környül-állásai, hogy oda vizsgálja-mennyünk. Az embernek ismét az anya-ter-mészethez, a' földhöz kell közelíteni, a' melly-től-is minden értelemben nagyon el-távozott.

Az igaz, hogy nem lehetünk mindnyájan falusi, és szántó vető emberek. De millyen jó vólna az, ha a' tudósok, a' tiztségben lévő férfiak, 's a' fejekkel munkálódók a' magok lételeket mind a' két nemü foglalatosságokra el-oz-tanak, ha a' régieket követnék abban, a' kik a' mellett, hogy a' világi böltsességben, v. az Ország' igazgatásában foglalatostokdtek, nem tartották a' magok méltóságok alatt való dolognak lenni, néha néha magokat egészízen a' falusi életre szentelni, és a' leg-tulajdonabb értelemben szántó vetővé lenni. Bizonyára minden szomorú következesei az ülő életnek, és a' fej-törésnek el-maradnának, ha az olyan férjfiak minden nap némelly órákon, v. minden esztendőben némelly hónapokon az ásót, és a' kapát vennék a' kezekbe, és a' földjeiket, 's kertjeiket mivelnék (mert a' bizonyos, hogy nem a' közönséges falusi élet' módja, a' melly többnyire nem egyébből áll, hanem könyveknek, és gondoknak a' falura való ki-viteléből, és a' helyett, hogy a' városon a' szobában dolgoznának az emberek, illyenkor a' szabad levegőn olvasnak, írnak, és gondolkoznak — érheti-el ezt a' tzélt.) Az illyen paraszti élet vizsgálja-állítaná a' lélek, és a' test között való egyenlő mértéket, a' mellyet fokszor el-ront az író a' sztal; minden esztendőben ezen három fő orvosságok által; a' test' mozgasa, a' szabad levegő, az elme' vídámsága által meg-ifjodnának, és meg-

tisztatnának az emberek, a' melly az élet' tartósságára, és boldogságára hitel felet hasznos volna. Sot én azt tartom, hogy nem lokat mondok; ha ezt a' szokást nem csak a' testre, hanem a' lélekre, és az erköltsre nézve is hasznosnak lenni állítom. Bizonyosan kevesebb költött, és képzelt gondolatok származnának így a' tanuló szobákból; mindjárt nem hinnék olyan lokan az egész világot a' magok személyekben, és a' magok négy falaik között lenni; több igazsággal, egésséggel, tüzzel, és természet' érzésével bírnának az emberek; és ezek azok a' minémüségek, a' mellyek által a' Római, és a' Görög világi böltsek különösen ki-mutatták magokat, és a' mellyeket ok, az én ítéletem szerint ennek a' szokásnak, és szüntelen a' természettel való társalkodásnak köljönhetnek. De éppen ezért kellene már főképpen arról gondolkozni, hogy az ember a' természethez húzó érzékenységet el ne veszítse. Könnyen el-vesz pedig ez, a' mindég magánosan, és félre lakás által, a' tanuló szobáknak a' párolgása által, és ha az ember azt egyfzer el-veszti, akkor már a' leg-szebb természet sem gyönyörködtethet bennünket, és a' leg-gyönyörösebb környéken, a' leg-szebb időben élvén-is halva lehet az ember. Ezt leg-jobban el lehet távoztatni, ha az ember sem igen loká, sem nagyon veszze a' természetet el nem kerüli, és a' mennyi fzer csak lehet, magát el-húzza a' mesterséges, és az el-húzott világtól; és minden érzékenységeit a' természet kedves, és hasznos benne való munkálkodásának az el-fogadására fordíttya, ha az ember ifjúságától fogva azon igyekezik, hogy ízlést, és gyönyörüséget talállyon a' természeti tudományokban, (már a' nevelésben kellene erre tekinteni) és a' maga képzelődéseit a' szép festéseknek követése, v. a' rajzolás, v. a' természetet le-író vers-íróknak a' szívét fel-buzdító

képzelődései (a' millyenék a' Zachariának Thompsonnak, Gesznernek, Matthisonnak 's a' t. írásai) által fel-hevíti.

X. Az Utazás.

Lehetetlen, hogy ezen felséges élet gyönyörűségének egy különös helyet ne szakaszszak, és hogy ezt az élet' hozszabbítására ne javasoljam. A' izületlen való mozgás, a' tárgyoknak a' változása, az azzal öfzve-köttett elmének a' vídám-sága, a' mindég szabad, és változtatott levegővel való élés, mintegy meg-ígézve, és meg-bofzorkányozva gyönyörködteti az embert, és hitel felelt meg-újíttya, 's meg-ifjíttya az életet. Az igaz, hogy az élet' el-eméztödése ez által szaporítottatik, de ez gazdagon vífzfa-pótoztatik a' nagyobbított táplálás által, a' mellyet véghez-vífzen rész szerént az erősebb, és frissebb eméztés a' testre nézve, rész szerént pedig a' kies bé-nyomásoknak a' változtatása, és a' léleknek a' maga magáról való el-felejtkezése. Kiváltképpen azoknak, a' kik hívatallyok szerént lokat úlni kéntelenek, a' kik szüntelen el-vonattatott tárgyokkal, v. szorgos tífzti munkáikkal foglalatoskodnak; a' kiknek elméjek érzéketlenségbe, bú-bánatba, v. a' havasságnak örvényébe merült-el; v. a' kiknek, a' metly leg-gonoszabb, semmi házi bóldogságok nintsen, — javaslom én ezt a' nagy fegedelmet.

De lokan nem hafzuálltyák ezt úgy, hogy ennek az a' nagy hafzna vólna; nem leszfz tehát itt hafzontalan dolog, egynehány farkalatosabb regulákat közleni arról, miképpen kellyen útni? hogy az hafznos légyen az életnek, és az egésségnek.

1. Leg-egésségesebbek, és a' tzélnak legjobban meg felelnék azok az útnazások, a' mellyek gyalog, v. inkább lóháton mennek véghez.

Tsak akkor tanátsos a' szekerezés, ha az ember igen gyenge, v. igen nagy útakat tézen.

2. A' szekerezésben igen hasznos a' testnek a' helyheztetését majd ülésre, majd fekvésre, 's a' t. változtatni; ez által leg-jobban el-kerüli az ember a' szekerezésnek a' kárjait, a' mellyek többnyire onnét származnak, ha a' rázás mindég egyfelé esik.

3. A' természet semmi hirtelen való ugrást el nem szenyvedhet. Tehát azoknak, a' kik az ülő élethez szoktak, nem lehet tanátsolni, hogy egyszerre hirtelen hosszú, és nagyon rázós útra indullyanak. E' körül belől olyan vólna, mint-ha a' ki víz ivó vólt, hirtelen nagy bor itatra adná magát. — Lassan kell tehát kezdeni az által-menetet, és tsak mértékletes mozgással kell el-indítani.

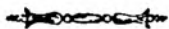
4. Közönségesen az utazásoknak, a' mellyeknek az élet' hosszabbítása, és az egészség a' tzélya, soha sem kell nyughatatlansággá válni, de a' mellyet tsak a' természeteknek, és az alkatásoknak a' külömsége szerént lehet meghatározni. Minden nap három, négy mért-foldet menni, és mindeu harmadik, v. negyedik nap nyugodni, talám a' leg-közönségesebb mérték lehetne. Kiváltképpen el kell kerülni az éjtszakai utazást, a' melly a' szükséges ki-nyúgovást meg-háborítja, a' ki-párolgást el-nyomja, és az egészségtelen levegő miatt mindég veszedelmes. Nappal két annyit is inkább utazhat az ember, tsak hogy az éjtszakai nyugodalmat el ne múllassa.

Ne hidje azt az ember, hogy az úton mértékletlenebb lehet. Az ételt, és az italt nem kell ugyan finnyásan meg-válogatni, és leg-jobb minden Országban az embernek magát az oda való, és szokott eledelokkal táplálni. De soha se terhelje meg az ember magát. Mert a' mozgás alatt a' test' ereje sokkal jobban el-oztatik,

mintsem hogy az ember a' gyomorra fokot bírhatna, és az a' mozgást-is nehezíti. Nevezetesen a' hevítő ételekből, 's italokból (a' mi pedig az úton igen közönséges hiba) fokot bé nem kell venni. Mert az utazás már maga-is úgy munkálódik, mint izgató dolog, tehát itt kevesebb izükségünk van az izgató ételekre, és italokra, mint otthon, a' nyugodalmas állapotban. Külömben könnyen származnak szer felett való izgatások, fel-hevülések, a' vérnek meg-tódulásai, 's a' t. Leg-jobb tehát az úton fokszor, de egyszerre keveset enni, többet inni, mint enni, a' tápláló eledelket ki-válogatni, a' mellyek könnyen meg-emészthetők, azomban még-is erősen táplálók, nem hevítők, és könnyen meg nem vesztegethetők. Innét a' falukban, és a' roszf vendég-fogadóknak leg-bátorságosabb tejet, tojást, jól meg-sült kenyeret, akkor sült, és főtt húst, és gyümöltsöt enni. Kiváltképpen intem én az utazókat az olyan bornak az italáról, a' millyeneket az ilyen házakban árúlnak; lokkal jobb itt vizet inni, a' mellynek a' meg-jobbítására tzitromot, v. tzitromos tzukrot, v. valami jó égett-bort, v. tzitromos (limonáde)-port, (a' melly-is borköböl, v. borköböl tsinált lavanyúságból, és a' tzitrom' hajához dörgölt tzukorból áll) hordhat az ember magával, a' mellyekből valami keveset a' viz közzé lehet elegyíteni. Ha a' víz dög szagú, akkor jó belé porizenet elegyíteni. *)

*) Ez a' leg-nagyobb, és a' leg-hasznosabb tálmányok közzül való az újjabb időkben, a' mellyet a' Petersburgi Lowitz Úrnak köszönhetünk. Minden dög szagú, és ízű vizet a' következendő nódon, kevés minútumok alatt, dög szagától, 's íztől meg-lehet szabadítani, és ivó vízé tenni: Vegy eleven szenet, törd finum porrá, ebből egy evő kanálnyi elegyíts egy mészszely vízbe; ka-

6. Az erőknek a' szerfelett való erőltetését, és az el-prédálását el kell kerülni. Az ugyan igaz; hogy éppen olyan nehéz a' mozgásoknak, mint az ételnek, és az italnak az igaz mértékét meg-határozni. De ebben a' részben a' természet igen jó kalahúzt adott minékünk; a' fáradtságának érzését: a' mellyre itt éppen úgy kell hallgatni, mint az ételben, és az italban a' jólakásnak az érzésére. A' fáradtság semmi nem egyéb; hanem a' természetnek a' ízava, arról, hogy a' mi erők el-fogyott, és hogy a' ki el-fáradt, nyugodja ki magát. De a' bizonyos, hogy a' természetet ebben a' részben-is lehet szoktatni, és utóljára olly kevésbé érezzük az el-fáradást, mint a' dobzódó a' jólakást, kivált ha az izgató ételek, és italok által az érző inak nagyon meg-tompítottak. Mindazáltal vannak más jelek-is, a' mellyek meg-jelentik minékünk, hogy mi a' mértéket által-hágtuk; és javaslom, hogy ezekre szorossan halgassanak az emberek. Ha az ember kedvetlen, és komor kezd lenni, ha álmos. és sokszor ásítózik, és még sem akar az álom a' szemére jönni, ha lizintén nyugszik is, ha el-vész az ételnek a' kívánása, ha a' leg-kissebb mozgásban-is nagyon vernek a' verő erek, és nagyon fel hevül az ember, sőt reszket-is, ha a' szája meg-szárad, v. keserű, ekkor el-múlhatatlan ideje van a' ki-nyugovásnak, ha az ember a' betegséget el akarja kerülni, a' melly is már ilyenkor kezdődik.

7. Az úton az észrevehetetlen ki-párolgás

vard őszve benne; azután hadd álljon egynehány minútumig tsendességben. Annakutánna szürd ezt által tsendesen itató papiroson valami más üvegbe, minden szín, szag, íz nélkül, tehát tellyösséggel tisztán, és ihatóan fog le-tsepegni. A' porrá tört eleven szenet jól bé-dugott üvegbe töltvén, az útra vinni, és így sokáig-is el-tartani lehet.

könnyen meg-háboríttathatik; és a' meg-fázás a' fő kútféje azoknak a' betegségeknek, a' melyek ott támadhatnak Igen tanácsos tehát minden hidegről a' melegre való által menetelt, és vízont, el-kerülni, és a' kinek igen érzékeny bőre van, leg-jobban tseleklzik, ha flaneiból hord inget.

8. A' tisztaság kétszer szükségesebb az úton, mint máskor; igen hasznos tehát a' fokszori hideg-vízzel való meg-mosása a' testnek, a' melly a' fáradtság ellen is használ.

9. Télben a' vizes tartományokban sokkal nagyobb mozgásokat csinálhat az ember, mint nyáron, v. pedig a' meleg Országokban, ahol már az izzadás maga fél erönket el-vezzi. Hasonlóképpen reggel nagyobb útat tehet az ember, mint délután.

10. A' fok vértü, a' vért köpö, a' vért okádásra, v. vér-folyásra hajlandó személyeknek szükség; hogy minekelötte útra indulnának, a' magok Orvosoktól kérjenek tanácsot.

XI. A' tsínosság, és a' bőrnek a' tisztasága — annak a' meg-vi'sgálása; vallyon jobb-é a' kenderből, v. a' gyapjúból csinált ruha.

Mind a' kettőt fő eszköznek tartom az élet-hozfiszabbítására.

A' tsínosság mind azt el-hárítja, valamit csak a' mi természetünk, mint haszonvehetetlen, v. el romlott részt magából el-választott, valaminthogy mind azt-is, valami csak kívülről a' mi felső bőrünkhöz járúlhatott.

A' bőrnek a' tisztasága egy farkalatos része annak, és áll a' bőrnek az ifjúságától fogva való olyan apolgatásában, a' melly által az eleven, munkás, és keresztül járható marad.

Ugyan-is nem kell a' bőrt csak tsupán mint valami sem nem jó, sem nem rossz, esső, és nap-fény

nap-fény ellen való köpönyegnek gondolni; hanem azt a' mi testünknek olyan farkalatos élő-efzközének kell tartani, a' mellynek a' szüntelen való munkássága, és az által-járhatósága nélkül sem az egészség, sem a' hosszú élet meg nem állhat, és a' mellynek az újabb időkben való fel se vétele, sok betegségeknek, és az élet' meg-rövidülésének kútfejévé vált. Bár csak a' következő befejeim jól bé nyomatnának az emberek' szívekbe, hogy az fel-indíthatna őket ez eránt az élő-efköz eránt való nagyobb gondosságra, és az azzal való jobb bánásra.

A' bőr a' mi testünknek a' leg-nagyobb tisztító eszköze. Szüntelen, minden szempillantásban párolognak azon ki sok milliommnyi edénykéken, észre vehetetlen módon, igen sok haszonnevetetlen el-romlott részek. Ez az el választás el-szakaszthatatlanul öszve van kötve a' mi életünkkel, és vér forgásunkkal, és ez által mennek ki a' mi testünknek a' leg-több el-romlott részei. Ha tehát ez fonnyadt, meg-dugúlt, v. munkátlan, így szükségesképpen, és el-múlhatatlanul rothadtá, és tsípössé kell lenni a' mi nedvességünknek-is. Kiváltképpen innét származnak a' leg-veszedelmesebb bőrön lévő betegségek.

Továbbá a' bőr a' fészke a' leg-közönségesebb érzékenységnek, annak t. i. a' melly minket a' körülöttünk lévő természettel kivált, nevezetesen pedig a' ki terjesztetett levegő éggel öszve-köt, tehát a' mellynek az állapottya határozza-meg leg-inkább a' mi tulajdon lételünknek az érzését, és a' körülöttünk lévő természethez való atyafiságát. Innét a' betegségeknek könnyebben v. nehezebben való el-kaphatása nagyon függ a' bőrtől, és a' kinek a' bőre fonnyadt, v. gyenge, közönségesen igen tsiklándós, és a' természettel ellenkező nagy érzékenysége van, a' honnan van az; hogy ő minden kis idő vál'ozását, minden szeletskét a' leg-kedvetlenebb módon ve-

fzen észre a' belső részében, és utóllvára való-
ságos levegő nehézsége mértékévé válik. Ezt az
alkatást közhvénynek szokták nevezni, a' melly-
nek fő oka a' bőr erőtelenségében vagyon. In-
nét van az-is, hogy némellyek nagyon hajlan-
dók az izzadásra, a' melly hasonlóképpen egész-
fzen természet ellen való dolog, és az ember
betegessé, 's a' könnyen való által-fázásra alkal-
matossá teszi.

Ezen felül fő eszköz arra-is, hogy a' test
mozgását, és erejét egyenlő mértékben és rend-
ben tartsa. Mennél munkásabb, és jobban nyit-
va van a' bőr, annál nagyobb bátorságban van
az ember a' nedvességeknek, és a' betegségek-
nek a' tüdőkben, a' hurkákban, és az egész has-
ban való öszve gyülekezésétől; annál kevesebb
hajlandósága van a' belső részekből származó
(epés és taknyos) hideglelésre, a' havasságra,
a' közhvényre, a' száraz betegségre, a' náthára,
az arany érre. Hogy ezek a' betegségek most így
bé-kaptak hozzánk, annak a' fő oka az: hogy
mi most a' ferdés, és más szerek által a' bőrün-
ket nem tisztíttyuk, és nem erőssíttyük.

Továbbá a' bőr a' mi testünknek egy leg-
farkalatosabb vízfa-pótoló eszköze; a' melly
által a' ki-terjesztett levegő égből igen sok fi-
num, és pára forma alkató részek ragadtatnak
belénk. Egészséges bőr nélkül tehát nem lehet tö-
kéletes vízfa potolás, e' pedig a' fő fundamen-
toma a' hosszú életnek. A' tisztátalanság az em-
bert mind a' testére mind a' lelkére alatoníttya.

Azt sem kell el-felejtteni, hogy a' bőr fő élő
eszköze a' betegség' matériája' el-választásának,
az-az: a' természetnek a' betegségekben lévő le-
gedelmének, és hogy az illendően meg-nyitott,
és eleven bőrű ember sokkal bizonyosabb lehet,
valamelly ki-ütő betegségnek a' könnyen, és tö-
kéletesen való meg-gyógyíthatásáról, lőt min-
den orvosság nélkül való meg-gyógyulásáról,
mint a' ki azokkal nem bír.

Hogy az ilyen élő eszköz, ofzlopa az életnek 's az egészségnek, arról senki nem kételkedhetik, innét valósággal nem-is lehet azt meg-fogni, hogy eshetik az meg? hogy az újabb időkben, nevezetesen a' böltsebb, és a' meg világosodottabb Nemzetek ezt az élőeszközt, és annak az illendő tsinosgatását annyira el-múlathattyák. Söt a' helyett hogy a' végre leg kissebbet-is tsinálnának, úgy találljuk inkább; hogy minden módon gyermekségeiktől fogva azon igyekeznek, hogy lehessék a' bört bé-dugni, fonnyadtá tenni, és el-lankasztani. Többnyire az emberek egész életekben a' szent kerelzségben lévő ferdön kívül, soha fördöt se látnak, a' bőr, a' mindennapi izzadtság, és motsok által bé-dugúl, a' meleg ruházatok, béllett ruhák, pehely ágyak, 's a' t. által úgy el-fonnyad, és meg-erötelenedik, a' meg rekedt levegő, és az ülő élet által mozoghatatlanná lelsz, és én azt tartom, hogy minden nagyítás nélkül azt lehet állítani; hogy többnyire a' mi környékünkön lévő embereknek bőrök felére nézve meg van dűgűlva, és tehetetlen.

Szabad legyen nékem itt az embereket valami magokkal ellenkező dologra figyelmetessé tenni, a' mellyben az a' különös van, hogy ez nem egyedül maga van, a' maga nemére nézve, az emberek' életben. A' leg közönségesebb ember is meg van arról győződve, hogy a' lovakban, és más állatokban a' bőrnek tisztításá el-múlhatatlan dolog az egészségre, és az életre nézve. Kélzebb a' kotsis nem aludni, és mindent abban hagyni, tsak hogy a' maga lovát meg-vakarhasssa, meg-űszthassa, és meg-tisztíthassa. Ha gyenge v- száraz kezd lenni az állat, a' leg-első gondolat szokott lenni, ha vallyon a' bőrinek a' tisztogatását el nem múlatták-é? Soha sem men-gven pedig erre a' gondolatra az ember maga, és a' gyermeke körül. Ha az gyenge, száradni

kezd, rozsfz színben van, igen sokat eszik, és még se hízik, sőt szárad (a' mellyek következei a' tisztátalanságnak) inkább a' bofzorkánvözásról, a' szemmel való meg-verésről, és más bolondságokról, mint sem annak az igaz okáról, és a' bőrnek az el-múlatott tisztogatásáról gondolkozik. Olyan okosok, olyan meg-világosodtak vagyunk a' barmok körül, miért nem vagyunk olyanok az emberek körül-is. 99).

Azok a' regulák, a' mellyek a' tisztaságnak a' fel-tartására, és a' bőrnek az egészséges, és az eleven állapottyára szükségesek, igen könnyűk, és együgyűek; és úgy lehet ezeket nézni, kivált ha az ifjúságtól fogva meg-tartattatnak, mint az életnek igen nagyon hozfzabbító elzökeit.

1. Mind azt szorgalmasan el-kell háritani, valamit a' test mint el-romlott, és veszedelmes részt magától el választott. Ez úgy esik-meg, ha ha az ember igen sokszor (ha lehet mindennap) a' fejr ruhát, az ágyat, v. leg-alább az ágytakarókat, v. a' tokokat gyakran meg-változtatja, és éppen ezért inkább matrátzot tart, a' melly a' motskot úgy magába nem veszi, és a' nappali, kivált pedig a' háló szobában lévő levegőt mindég meg-újítja.

2. Mindennap mossa-meg az ember az egész testét friss vízzel, és egyfzer'smind dörgöllye-meg erőssen a' bőrit, a' melly által rendkívül meg-elevenedik, és által-járhatová lesz a' bőr.

99) Hasonlót mást is mondhatok én ehez a' mi-hazánkban, t. i. nállunk a' leg-alább való ember-is tudja, hogy ha sőt nem nyalat a' marhájjával, az el romlik, el szárad, el betegesedik, 's a' t. ellenben sőt nyalatván vele, az hízik, és egészséges, még-is ha az Orvos neki magának sőt akar bé-adni, azt a' világért sem veszi-bé, ha szintén sok már nagy veszedelemben van-is; hanem a' bal'sumokru 's a' t. kész.

3. Elztendőről elztendőre minden héten legalább egyszer feredjen-meg az ember lágy meleg vízben, a' mellyben igen hasznos még azon kívül 5, 6 lóth szappant belé-főzni. Bár tsak a' ferdő házak megint mindenütt szokásba jönnének, hogy a' ízegény emberek-is élhetnének ezekkel, úgy mint a' fellyebb vólt százban éltek vélek, és éppen az által egésségesek, és erősek-is vóltak *)

*) *Vannak most-is fok helyeken ferdő házak, és ferdők, de ezek tsak a' le-omlott maradványi a' régi szokásnak. Ezeknek a' haszonra való fordítása, az embereknek a' meg-foghatatlan érzetlenségek által, egésszen el-hagyatott. Régenten minden szombaton, medentzék' zörgetésével, ferdő bútsúkat jártak az úttzákon, hogy az emberek a' ferdésre emlékeztessenek, és hogy a' motskok között dolgozó Mesterember le-mossa a' szennyet magáról, a' mellyet most közönségesen egész életében magán hordoz. Minden helységben ferdő háznak, v. nyárban szál fdkon tsinált hideg ferdőnek, télben pedig másfélének kellene lenni. Tsak hogy minden ferdőben ezt a' régulát kell meg-tartani; hogy tele gyomorral soha sem, tehát éhjomra, v. étel után négy óra múlva, és fel-hevült testel soha sem kell ferdeni; a' hideg folyó vízben egy, a' lágy-meleg ferdőben pedig három fertálynál tovább soha sem kell maradni, az által-fázást a' ki-menetelkor el kell kerülni, (a' melly úgy leg jobban meg-esik, ha mindjárt a' ki-szálláskor valami flanéllal bélelt háló köpönyeget veszen az ember magára) a' ferdés után mértékletesen kell mozogni, ha pedig ekkor hives és nedves az idő, a' meleg szobában egy óráig kell maradni. Többet lehet erről olvasni az én: Közönséges fel-tételeimben Lipsiában Göschennél, ez alatt a' szakasz alatt: A' ferdésről való emlékezet.*

Nem lehet csak futtában említenem a' tenger' vizében való ferdést, a' melly a' maga izgató, 's hathatós ereje által a' bört tisztító eszközök között fő helyet foglal-el, és bizonyára a' mostani nemzésnek nagy szükségét pótolja, a' midon a' bört ki-nyitja, és ezt az egész élőeszközt, 's az által, azérző-inak' seregét újonnan meg eleveníti Ennek a' ferdőnek két különös minéműségei vannak, először, hogy ezzel (nem is emlékeztvén most, az ő betegségeiben való, nagy gyógyító erejéről) az egészségesek mint a' leg-természetesebb orvossággal, az ő egészségeknek csak tsupán a' meg-tartására, és meg-erősítésére is é'hetnek, a' melly tulajdonság sok más ferdőkben meg nincs, t. i. azok között sokan az egészséges embernek ártanak. Ugy van ezzel a' dolog, mint a' test' mozgásával, ez is a' gyógyíthatatlan betegségeket meg gyógyítja, azonban a' leg-egészségesebb ember-is élhet véle, a' maga egészségének a' fel-tartására. A' második különös minéműsége, az a' tellyességgel le írhatatlan felséges, és kies tekintete a' tengernek, a' melly ezzel a' ferdővel öszve van kötve, és a' melly különösen gyönyörködteti az ahoz nem szokott embert, és ez tsinálhat nagy változást, és fel-buzdúlást az érző-inakban, és az elmében. Én arról meg vagyok győződve, hogy a' testi munkáji ennek a' szernek, a' léleknek bé-nyomása által különösen segítettnek, és hogy p. o. a' havas, v. az érző-inak' gyengesége miatt beteg embereket, már csak a' tenger partján való lakás, és az azzal öszve-kötött Nap' fel-jövetelének, és le-menetelének, a' szél-vezeknek 's a' t. játék nézései félig meggyógyíthatják. Ebből a' végből, a' szárazon lakóknak ferdés végett a' tengerhez való utazás, a' tenger' partján lakóknak pedig a' nagy hegyekre való menetelt tanátsolnám: mert ezek mind a' ketten, nékem úgy tetszik, a' természet-

nek leg-főbb álló pontjai. Nagy köszönettel tartozik tehát az emberi nemzet annak felséges gondolatú, és az emberek' bódogságán igyekező Fejedelemnek, a' ki leg - először Dobrahnbán Rostoch mellett, Német Országot tengeri ferdővel meg-ajándékozta; és Vogel Orvosnak; a' ki ezt böltsen, és a' tzelhoz alkalmaztatva, helyesen el-rendelte, és annak hafznos voltát a' maga jelen-léte által szaporította.

4. Olyan ruhákat kell hordani, a' melyek a' bőrt nem gyengítik, és a' ki-párolgó matériákat könnyen kerezttül eresztik. Ebben a' részben semmit se tartok veszedelmesebbnek, mint a' béllétt ruhákat. Ez a' felettébb való nagy meleg által szörnyen gyengíti a' bőrt, nem a' ki-párolgást, hanem az izzadást mozdítja-elől, és azomban a' bunda' bőri még sem eresztí kerezttül a' ki-párolgott részetskéket. Ennek az a' következése, hogy a' bunda, és a' bőr között szüntelen tartó pára ferdő származik, és hogy nagy része a' tisztátalan matériának nekünk ismét visszafu-adatik, és általunk bé-szívattatik. Sokkal jobb az Ánglus béllés, a' mellynek meg van az a' hafzna, a' mi a' béllésnek szokott lenni, de nints meg az a' kára, a' mi abból szokott következni, mivel az nem lévén bőrből, a' tisztátalanságot, és a' meg-rekedt hévséget meg nem fogja. Külömben pedig ezek a' meztelen testre vett meleg gyapjú öltözetek, tsak a' nagy hidegben, v. a' gyenge, és a' közvényre hajlandó embereknek javasoltathatnak. Az egészséges ifjaknak, és gyermekeknek leg-jobb a' meztelen testekre válon, v. pamut ruhát venni, azon felül nyárban ugyan olyan, télben pedig gyapjú felső ruhát hordani.

5. Szorgalmasan kell mozogni, mert ez legnagyobb elől mozdító eszköze az észre-vehetetlen ki párolgásnak.

6. El kell távoztatni az olyan ételeket, a' mellyek a' párolgást akadályoztatják. Ide tartoznak; minden kövér díznó húsok, a' vastag, és jól ki nem fült tézfata ételek, a' sajt-

Az újabb időkben sok Orvosok javasolták, hogy a' kender vászomból készült ruházat helyett az egész testet gyapjúból tsinált ruhával kellene bé-fedni. Minthogy ez mindenekre tartozó, 's főben járó tárgy tehát először meg fogom a' gyapjúnak az élő testben közönségesen véghez - vinni szokott munkáját határozni, és abból, az annak a' haszonra való fordítására tzélező következeseket, ki-fogom húzni.

A' gyapjú midőn ruházatnak fordíttatik a' bőrön ezeket víz-véghez: — A' bőrt jobban izgatja mint a' vászon, következésképpen azt munkássabbá teszi, és a' ki-párolgást elől mozdítja. Éppen ez által a' tsiklándozás által a' bőrbe több betegség' matériáját húz-ki, és a' bőrnek az érzékénységét nagyobbítja. 2. A' gyapjú nem veszi úgy magába a' meleget, vagy a' tüzet, mint a' vászon, következésképpen az állati melegségnek a' ki-húzását kissebbíti, és így a' bőr' melegségének a' mértékét nagyobbítja. 3. A' gyapjú ha ritka matériának szövettetik, rész-szerént a' bőrnek a' nagyobb melegsége, rész-szerént az ő lyukatsos volta miatt, annyival jobb a' vászonnál, hogy a' ki-párolgott matériát pára formában el-idézi, v. a' mi éppen annyit teszen; meg-akadályoztatja, hogy ezek a' párák a' bőrön vízzé ne változzanak, az az, hogy azt meg ne vizezzék; a' vászon ellenben a' bőr' kissebb melegsége, és a' maga nagyobb fűsége miatt alkalmatosságot ad arra, hogy a' bőr' ki-párolgása vízzé váljon, ismét a' gyapjú ruházatban, nagy lévén-is a' bőr' ki-párolgása, az ember' teste szárazon marad, a' vászon ruhában pedig meg-nedvesedik. 4. A' mi testünknek a' ki-párolgása a' Természetnek az a' maga által ide

rendeltetett nagy eszköze, a' melly által ő azt meg-hívesíti. Ez által éri-el az élő test azt a' tsudálatos tulajdonságot, hogy ő nem kintelen a' melegségnek mértékét magába venni, a' melly van az ötet körül-vévő éltető állatban, hanem ellenben az ő melegségének a' mértékletét maga magának a' szükség sizerént tudja adni, és magához alkalmaztatni. Mennél szabadabban párolgunk tehát ki, annál egy formább a' mi meleglégünknek a' mértéklete, annál könnyebben elrepíthetjük a' kívülről, v. a' belőlről nekünk által-adatott mérték felett való melegséget. Innét van az; hogy a' gyapjú, ámbár a' bőrt jobban melegíti, mindazáltal a' szabadabb közönséges kipárolgás által az egész vérnek a' mérték felett való tüzzel lévő meg-telését (a' belső meleget) jobban kissebbíti, mint a' vászon ruha. Innét lehet már azt ki-magyerezni; miért van az, hogy minekutánna a' bőrben lévő érző inak, a' szokás által, a' gyapjú' tsiklándozásához hozzá szoktak, nyárban a' gyapjú ruha kevésbé meleg, mint a' vászon ruha (hogy az ember kevesebbet izzad, az a' fellyebb való fel-tételből következik) továbbá, hogy a' leg-melegebb tartományokban a' pamutból, és a' gyapjúból tsinált ruházatok mind egészségesebbek, mind nagyobb szokásban is vagynak. 5. A' gyapjú, meny kö' matériával tellyes test, a' vászon pedig nem az; az az, a' gyapjú a' meny-kö' matériát valamí testben fel-izgathatja, de magán azt kerefsztül nem erefszti. Ha tehát már valamelly test, ruha gyanánt, ezzel takartatik-bé, akkor következik; hogy az a' test több meny-kö' matériával fog bírni, mert az ő állati meny kö' matériájából kevesebbet fog el-vezteni, azomban pedig az ő színén mindég újabbak izgattatnak-fel. 6. A' gyapjú sokkal könnyebben magára veszi a' ragadó nyavalya' matériáját, és azt erősebben-is magához kaptsolja, mint a' vászon. Most már meg-

lehet határozni; vallyon a' gyapjú ruha egészes-é, vagy egésztelen? és az mitsoda történe-tekben hasznos? és mikor káros?

Közönségesen vévén, én azt tartom; hogy nem jó vólna, ha a' gyapjú ruházat közönségesen bé-hozatna, leg-alább a' gyermekeket, és az ifjú embert én ugyan soha se szoktatnám reá. — Mert ebben az élet' szakaszában kevesebb mesterséges melegítésre, és a' ki-párolgásnak az elől-mozdítására van szüksége az embernek, és ezen felül, a' bőr ez által mindég érzékenyebbé tétetik, és el-szoktattatik, annyira, hogy min-ekutánna az ember az ilyen ruházatot abban hagyja, azután sokkal könnyebben meg fázik. Az ilyen öltözet sokkal nagyobb tisztaságot, és változtatást-is kíván, ez tehát ha a' szegény emberek közzé bé-vitetnék, még több tisztátalan-lágot terjesztene-el ö közöttök, mint a' mennyi most már van-is, a' melly főképpen két igen nagy kárt szülhetne; először a' bőrön lévő betegsé-geknek, és ki-ütéseknek a' nagyobb számát, más-odszor a' ragadó nyavalyák' matériájának a' ruházatokban való fokáig meg-maradását okoz-hatná.

De vannak olyan különös történetek, ahol azok valósággal hasznosok, és javasoltathatnak-is. Közönségesen mind azoknak hasznos az, va-lakik tsak az életek ideje felén túl vannak, a' 40 esztendő után, a' midőn a' ki-párolgás, és az állati meleg, 's az izgathatóság kissebbedik.

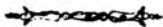
Mindazoknak hasznos. valakiknek tsak nem sok mérték felett való állati melegek, és izgat-hatóságok vagyon, láppadtak, puffedtek, ele-venség nélkül való utolsó szálatskáúak, taknyos nedvességűek, és hideg természetűek, a' szobá-ban ülő életet élnek, annyival inkább pedig, ha még a' mellett fokat-is gondolkoznak. Mert az ilyen élet' módja mellett fokat szenyved a' ki-párolgás, és itt a' bőrnek az izgatása szük-

séges, a' melly a' nedvességek' illendő környös körül való forgását fel-tartja. Hafznos ez azoknak-is, a' kik a' náthára, a' takonynak az öszve-gyülésére, a' folyosóra, a' köszvényre hajlandók. Az ilyenek gyakran tsupán az ilyen ruházatok által, a' nyavalyájoktól megszabadulhatnak. Éppen ilyen hafznos ez a' hasmenésre való hajlandóságokban, a' kegyetlenkedő vér-hasban, a' mellyet is semmi által bizonyosabban el nem lehet kerülni. Hafznos az mindenféle öszve-tódulásokra való hajlandóságokban; p. o. a' vérnek, v. más nedvességnek valami különös tagban természet ellen való öszvegyülekezésében, u. m. a' fejben, (a' mellyből szédelés, fej fájás, fül zúgás, guta ütés 's a' t. származik) v. a' mejjben, (a' miből fej fájás, nehéz lélekzés, köhögés 's a' t. következik). Ezeket a' nyavalyákat, a' bőrnek ellenkező tsiklándása által, rész szerént a' közönséges szabadabb ki-párolgást vizsgálva állítván, ditsőségesen meg-gyógyítja, és ezért lehet már ez a' száraz betegség' kezdetén, az arany érben, a' vér köpésben, és más vér folyásokban igen hafznos orvosság.

Hafznos az minden az érző inak' gyengeségtől származott nyavalyákban, a' férfiak', és az afszonyok' havasságában, a' kikben-is a' szabad ki-párolgás közönségesen az ő egészségnek a' Kalandárioma.

Hafznos az minden nehéz nyavalyáknak a' ki-állása után, a' nyavalya' vizsgálva jövetelének az el-távoztatására. Hafznos mind azoknak, valakik tsak a' levegő-ég változását felette megízokták érzeni. — Bizonyára nintsen jobb pánztél a' hévség, a' hideg, a' nedvesség, a' szél, a' menkő matéria, v. a' levegő-ég' más befolyásai ellen, mint a' gyapjú ruha.

Hafznos az olyan tartományokban-is, ahol a' levegő-égnek a' gyakorta, és hirtelen való

változása közönséges; hasonlóképpen az olyan élet' módjaiban-is, a' mellyek ilyen hirtelen való változásokkal vannak öszve-kötve, nevezetesen pedig az úton.

De ez árthat-is mind azoknak, valakik természet szerént a' felettébb való nagy izzadásra hajlandók, és még olyan esztendőben vannak, hogy attól a' bajtól meg szabadúlhatnak — a' kik természet szerént igen sok állati menkö matériával, élet erővel, és meleggel bírnak — a' kiknek a' bőrökön sok ki-ütések vannak, v. azokra igen hajlandók — a' kiknek nints módjok benne, hogy ezt a' ruházatot sokszor megváltoztassák, v. leg-alább hogy az' minden 8-dik v. 14-dik nap ki-mossák. — Ezeknek mindnyájoknak tiltom én azt. — Igen veszedelmes pedig az, ha az ifjú emberek ilyen gyapjúból csinált matériákból nadrágokat hordanak.

Ott-is pedig, ahol ez hasznos, tsak olyan gyapjúból készült matériákat javaslok, a' mellyek nem igen borzasok, nem felette vastagok, és nem nagyon lyukatsos szövésűek.

Ha az ember az egész testét nem akarja így ruházni, akkor a' fellyebb említett tzéloknek az el-érésére igen hasznos, leg-alább ilyen matériából készült strinliket (nyárban vékonyabbakat, télben vastagabbakat) viselni, és óhajtani lehetne; hogy ennek ez a' haszonra való fordítása közönségesebbé lenne. Az érzékenyebb emberek, a' selyem tsepüvel, v. igen gyenge nyúl szőrrel öszve elegyítettett gyapjúból készítettethéneek magoknak ilyeneket. —

Ha az ember egész ruházatra való olyan matériát akarna választani, a' mellyben ugyan nem vólna mind meg, az-az alkalmatlanság, a' mi a' gyapjában meg-van, mindazonáltal sok olyan minéműségekkel bírna, akkor a' pamutot lehetne erre fordítani. — Ez nem izgat, és nem melegít annyira, mint a' gyapjú,

azomban csak ugyan jobban meg-tartya a' bőr ki-párolgását, és a' meleget, mint sem a' vászon. Én tehát azt ítélem, hogy az olyan személyeknek, a' kiknek még az egéségek jó, és semmi különös okok nintsen a' gyapjú ruha hordásra, v. pedig a' kiknek a' bőrök igen tsiklándós, azoknak leg-jobb volna kenderből öfzve elegyített pamutból szövött vásznakból készült ingeket hordani. —

XII. A' jó élés-módja, az ételben, és az italban való mértékletesség, a' fogakra való gondviselés.

A' jó élés' módját mindég hasoolítva kell érteni: láttuk már; hogy nem azok az emberek értek igen hosszú idöket, a' kik a' nagy töprönködéssel ki-keresett étkekkel éltek, hanem a' kik mértékletes asztalt tartottak, és éppen ez a' különös minémüség az emberi természetnek, hogy mindent, még a' leg-külömbbözöb ledeleket is fel-tudja dolgozni, és el tudja hasonlítani, nem úgy, mint a' barmok' természete, a' mely csak egy bizonyos nemére az ledeleknek van szorítva. Az igaz, hogy az olyan embernek, a' ki természet szerint, szabadon, és mozgásban él, az élés' módjának igen kevés régulája szükséges. A' mesterséges élés' módja szükségessé lesz, a' mi mesterséges életünk' módja által.

Annyi igaz, hogy nem annyira a' minémüségére, mint a' mennyiségére kell vigyázni az ledelnek, ha a' hosszú életet akarjuk elérni, és Cornáro példa arra; hogy a' különben gyenge ember-is, miképpen meg-hozzabbíthatta az által az életét.

Valósággal azt lehet állítani, hogy az embereknek nagyobb része sokkal többet eszik, mint szükség volna, *) söt már gyermekségünk-

*) Az a' Cornáróról fellyebb beszélt példa legvilágosabban meg-mutatta; milyen kevés ledeli-

ben az erőszakos meg-tömés, és a' hízlalás által az a' természeti érzékenység el-vétetik tőlünk, a' melly által külömben meg-tudtuk volna; a' mi meg-elégedésünknek az idejét.

En itt tehát csak olyan közönséges régulákat fogok adni, az ételre, és italra nézve, a' mellyek közönségesen vévén igazak, és a' mellyekről meg vagyok győzöttetve, hogy azoknak igen farkalatos bé-folyások vagyon a' hofzfú életre.

1. Nem az használ nekünk, és nem az táplál bennünket, a' mit eszünk; hanem a' mit meg-emészünk. Következésképpen a' ki meg akar valaha vénülni, lassan kell annak enni, mert már a' szájban szükség az ételeknek rész-szerént fel dolgoztatni, és el hasonlítottatni. Ez meg-esik az illendő meg-rágás, és a' nyállal való öfzve-elegyítés által, és ezt mind a' kettőt fő dolognak tartom a' vízfizla-pótoló munkában, és így igen hasznosnak lenni itélem az élet' meghofzabbítására, annyival inkább, hogy az én vizsgálásom szerént, mind azok lassan szoktak vala enni, valakik foká éltek.

2. Itt tehát sok függ a' jó fogaktól, innét a' jó fogakat méltán számlálom az életet meghofzabbító eszközök közzé. Itt tehát fogok adni némelly régulákat, a' mellyek ha eleitől fogva meg-tartatnak, a' fogak erősek léfznek, mind végig, és minden romlás nélkül a' leg-nagyobb vénségig meg-maradnak.

Illendő mennyiségű plántát, és kenyeret

tel el-élhet, és azomban egészséges-is lehet az ember. A' leg-újabb példa pedig erre, Gibráltárnak az a' vitéz őltalmazója Elliót; a' ki-is a' nyóltzad napig tartott ostrom alatt, naponkent csak 4 löt riskásdval élt. — Több ilyen példákat talál az ember a' déli, és a' napkeleti tartományokban; mint az északiakban. —

egyék az ember a' hússal; mert a' hús könnyen megakad a' fogak között, azután meg-rothadt, és a' fogakat is meg vesztegeti. Innét közönségesen úgy találja az ember, hogy egyátallyan azoknak az embereknek, a' kik kevés, v. soha húst nem esznek, a' leg-jobb fogaik vannak, ámbár ők azokat soha nem tisztítják. De nem is lehet jobb fog-por, mint egy darab száraz kenyérnek az ölzve-rágása. Igen jó szokás tehát az, melly ízerént minden evés után lassan egy darabka kenyérhaját meg-rágnak az emberek.

El kell távoztatni a' fogaknak a' melegből a' hidegbe való által tételét; és vizont. Mert minden fog felül bé vagyon húzva valami mázzal, és így az ilyen hirtelen való változás által könnyen meg-repedhet, a' melly repedésben a' meg-rothadt részek könnyen bé-veszik magokat, és így az odvasságnak, v. belső meg-rothadásnak a' fundamentomát meg-vetik. Leg-jobb tehát soha igen meleget, v. igen hideget a' szájba nem venni, kivált midőn valami meleg étel vagy a' szájban, p. o. az igen meleg levesre hideg vizet inni.

Ne rágjon az ember tzukrot, sem tzukros miveket, a' mellyek fok nyúlókás részekkel vannak ölzve keverve.

Mihelyt a' leg-első odvas fogat észre veszi az ember, azt mindjárt ki kell húzatni, mert ez a' többit is el-rontja.

Minden reggel, de nevezetesen minden evés után, vízzel ki kell mosni a' fogakat, mert ez által az étel' maradványai azok közzül ki-szedetnek, a' mellyek igen könnyen meg-ülednek a' fogak között, és a' romlandóságnak a' fundamentomát meg-vetik. Igen hasznos, nem annyira a' fogakat, mint az ínnyeket, valami meglehetősen kemény fog keféskével dörgölgetni; mert ez által az ínny erősebbé, és keményebbé lesz, jobban meg-nő, és a' fogakat jobban ölzve fo-

ríttya, a' mi is azoknak a' meg-tartásokra különösen használ.

Ha ezeket a' régulákat szorossan meg-tartya az ember, igen ritkán lesz fog-porra izüksége. Ha pedig a' fogak (a' mint az némely embernek a' természetiben van) hajlandók a' ro'sdásodásra, (a' melyet fog-borkőnek hívnak) akkor javaslom e' következő ártatlan szert; végy egy lóth Santalumot, fél lóth Chinát, ezeket fájjin porrá tsináltasd, tsepegtess belé azután hat tsepp szekfű, és ugyan annyi bergamot olajakat, ezzel a' porral dörgöld reggel a' fogadat. Ha az íny fel-puffedt, vérző, süllyös, akkor tégy a' fellyebb mondattakhoz egy köntingnyi timsót.

3. El kell távoztatni az a'zताल felett való tanulást, olvasást, v. gondolkodást. Ezt az időt egyenesen a' gyomornak kell szentelni. Ez az idő egészszén az övé, és a' lélek tsak annyiban elegyítheti abba magát, a' mennyiben ő szükséges a' gyomornak a' támoga'ására. Így p. o. a' nevetés a' leg-jobb emészto' eszköz azok között, a' melyeket tsak tudhatok; és a' mi eleinknek az a' izokása, melly szerént nevettséget akartak az a'zताल felett rigmusok, és a'zतालi bolondok által indítani, valóságos orvosi fundamentomokon épült izokás volt. Egy szóval keresni kell az a'zताल felett való víg, és vidam társaságokat. A' mit az ember tréfák, és örömek között eszik, az valósággal hasznos, és könnyen vérré válik.

4. Mindjárt az evés után soha erőss mozgást ne tsinállyon az ember, mert az tsudállatosan akadályoztattya a' meg-emészto'etését, és az elhasonlítását az eledelnek. Leg-jobb az állás, v. pedig a' lassú járkálás. A' mozgásra az étel előtt való idő leg-jobb, v. pedig étel után három órával.

5. Soha annyit ne egyen az ember, hogy a' gyomrát

gyomrát érezze. Leg-jobb akkor félbe-hagyni, mikor még meg nem terhelte az ember a' gyomrat. És mindég illendo mértékben kell lenni az eledel' mennyiségének a' testi munkával, menél kevesebb a' munka, annál kevesebb légyen az eledel-is.

6. Bizonyos meg-határozott időhöz szoktassa az ember magát az evésre nézve. — Nints károsabb dolog; mint a' szüntelen való és rendetlen, az ebéd és a' vatsora idején kívül egélz napon való telhetetlenkedés. — A' jó eméltésre meg-kívántatik, hogy a' gyomor arra alkalmas legyen, a' mi-is úgy esik meg, ha a' gyomor ottan ottan ki ürítettik, mivel o így az alatt az idő alatt mind a' maga erejét vizsgálta kaphattya, mind az eméltésre szükséges gyomorbeli nedvességet ölzve-szedheti, és azt illendo erőssé-is teheti. — Az ilyen ki-nyugovások után a' gyomor új erővel fog a' maga munkájához, a' melly hatzon nélkül azok szükölködnek, a' kik mindég kérodzenek. — Innét Izármazik a' gyomor' gyengesége; az eméltő erőnek a' hóltag való fogyatkozása; a' rosz nedvesség; söt a' kisedekben a' Izáraztó Anglus betegség, a' púposság, 's a' t. Nékem leg-egészségesebbnek tetzik az a' szokás, melly Izerént minden étel között 5. v. 6. óra közti hagyatik.

7. Az ételek' válogatásában inkább a' plántákkal kell tartani. A' húsból álló ételek mindég hajlandóbbak a' rothadásra, a' plánták ellenben a' lavanyúságra, és a' rothadásnak a' meg-jobbítására, a' melly a' mi szüntelen ostromló, és leg-közelebb való ellenségünk. Továbbá az állatokból való ételek mindég izgatóbbak, és hevítőbbek; ellenben a' plánták a' vért Izelítik és hívesítik; a' belső mozgásokat, a' test', és a' lelek' izgathatóságát kissebbítik: és így bizonyosan hátráltatják az élet' el-eméltődését. Utóljára az állatokból való ételekből

több vér, és több tápláló eledel lesz, és így ha azokat javunkra akarjuk fordítani, ahhoz sokkal több munka, és test' mozgása szükség, különben az ember bő vérőségbe esik. Ebben a tekintetben tehát, nem a' tudósoknak, és nem a' sokat ülő embereknek való eledel ez; mert azoknak nintsen olyan nagy vizfsza-pótolásra szükségek; a' midőn ő nekik a' test' rélzetskéiből igen keveset, hanem inkább tsak az elme' munkálkodására meg-kívántató finumabb tápláló nedvességeket, kell vizfsza állítani. Legjobban el kell kerülni a' hús ételt nyárban, és a' midőn a' rothadt hideg uralkodik. Azt-is láttuk, hogy nem a' hús evők; hanem a' kik plántákkal (gyümöltsel, zöldséggel, szemmel, téjjel) éltek, azok érhatték-el a' leg-hofszabb idöket. Bacó azt beszéli egy 120 esztendős emberről, hogy az egész életében semmit egyebet téjnel nem evett. A' Bramánok, vallások szerint soha plántáknál egyebet nem esznek, és többnyire száz esztendeig élnek. I. Wesley az életének a' közepén el-hagyta a' hús ételt, és az utána holtig tsupa plántákkal 88 esztendeig élt.

8. Estvére soha sokat nem kell enni, és húst v. keveset, v. semmit sem, leg-jobb pedig hideg eledellel meg-elégedni, és azt-is egynehány órával a' le-sekvés előtt tselekedni? Az ifjú, és a' véres embereknek, vatsorára semmit hasznosabbnak nem találtam, mint, egy kevés jól ki-sült kenyérrel, a' gyümöltstöt. Télben kivált az alma vatsorára igen jó, mert az igen könnyü, és nyúgodalmas álmodt szerez, és a' sokat ülni szokott emberekben még azt a' hasznot-istsinálja, hogy az ő beleket illendően nyitva tartja.

9. A' szükséges italt el nem kell mulatni. Sokszor meg-esik, hogy az ember a' természetnek az intézéseit gondatlanságból el-halgtatván, utóljára az italról el-szokik, és idővel a' természet az illyet nem-is emlékezteti arra, a' melly

fő oka a' szárazságnak, a' szorulásnak, és a' belső rélzek' dugulásának, és fok más betegségeknek-is, a' mellyeket olyan fokszor tapalztal az ember a' tudósok, és az ülő afzszonyok körül. Meg kell pedig azt jegyezni, hogy az italnak az ideje nem az étel alatt van; mert ez nagyon fel-ereszti, és meg-gyengíti a' gyomor' nedvességét (succus gastricus) hanem utánna mintegy egy órával.

A' víz, a' melly közönségesen meg-vettetik, sőt némellyektől még veszedelmesnek-is tartatik, a' leg-jobb ital. Minden kétség nélkül egy nagy életet meg-hofzszabbító eszköznök tartom én azt. Hallyuk-meg mit mond az a' tisztes öreg Generalis Chirurgus Theden *) a' ki a' maga már 80 esztendőnél nagyobb idejét, kiváltképpen a' minden napi 7, 8 meszszely friss vízzel való élésének tulajdoníttya, a' mellyet ő már 40 esztendőnél régebben tselekszik. A' 30 és 40 esztendeje között ő a' leg-nagyobb havas vólt, sőt fokszor a' leg-mélyebb örüléssel birkózott, szív dobogásban kínlódott, nem jól emészttet, annyira, hogy esztendőt már magának nem ígérhetett. De attól az időtől fogva, hogy ő ezt a' vízzel való élést el-kezdette, minden nyomorúságai elmúltak, és az életének a' második felében fokkal egészségesebb vólt, mint az előtt, és most minden havasság nélkül van. Az a' fő dolog, hogy a' víz friss légyen. (az az forrásból, és nem fedetlen kútból, éppen akkor merítették, és jól be-dugták légyen) mert minden forrás vízben van szint úgy, mint az értzes vizekben valami erő (szén-levegő) és éppen ez által mozdittya-elő az emészttést, és erősít. A' tiszta és a' friss víz a' következő fő minémúségekkel bír, a' mellyek miatt azt valósággal meg-is be-súlhettyük.

*) Lásd a' Thédén új Jegyzéseit.

A' viz a' leg-nagyobb, és az egyetlen egy ritkító elzköz a' természetben, az ő hidegsége, és lzen-savanyúsága (acidum carbonicum) által a' gyomrot, és az érző inakat hathatósan erősíti és eleveníti. Az epe, és a' rothadás ellen való hatalmas szer, az ő fok szén-savanyúsága, és sós alkató részei miatt, a' mellyek abban vannak. Az eméztést, és a' testnek minden el-választásait elő-mozdítja. Víz nélkül semmi ürítés a' testből meg nem eshetik. Mivel pedig az újjabb tapasztalások szerént az élet-levegő (oxygene) egyik alkató része a' víznek, tehát midőn vizet ilzunk, akkor egy olyan szerrel élünk, a' melly az életet eleveníti és izgatja.

Lehetetlen, hogy a' levesekről ismét itt valamit ne szóljak, (a' melly egy folyó tápláló eledel,) minekutánna egy darab időtől fogva azt módiból roszsznak tartják.

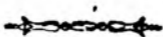
A' levessel való mértékletes élés bizonyosan nem árt; az különös, hogy arról olyan igen nagyon gyomor gyengítő erőt álmodoznak. Hát vallyon minden ital, ha szintén hidegen ilzszuk is azt, nem lesz-e kevés minutumok múlva meleg levessé a' gyomorban? és nintsen-e a' gyomor egéiz nap olyan mértékében a' melegenek? mint a' meleg leves? Tsak attól kell tehát őrizkedni, hogy forróan, v. igen nagy mértékben, v. igen vizesen ne élylen velle az ember. De fok halznai-is vannak ennek; ez ki-pótolja a' kevés italt a' tudósoknál; az aszszonyoknál; és mind azoknál; valakik az asztalon kívül keveset, v. egy tseppet sem ilzszak; és ha ezek a' levessel való élést is abban hadják, igen kevés nedvesség, a' mellyet leves formában elzunk-meg; sokkal jobban, és frissebben a' mi nedvességeink közzé elegyedik, mintha azt hidegen és nyersen ittuk vólna-meg. Éppen ezért már a' leves a' test' lszárazságának, és meredtségének ol-kerülésére igen jó elzköz, innét igen halznos

a' száraz, és a' vén embereknek ez az eledel' neme. Mennél vénebb az ember, annál több levessel kell annak élni. Sőt ez sokszor orvos-ság. Az által-fázásban; az érző inaktól, és a' gyomortól származott fej fájásokban, a' meleg leves a' leg-jobb orvosság. A' leves hasznos voltának, v. leg-alabb ártatlanságának meg-mutatására szolgál az-is, hogy a' mi éleink, a' kik nállunk valósággal erősebbek voltak, és a' parasztok, a' kik most-is erősebbek, sok levessel éltek, és minden vén emberek, a' kiket csak esmértem, a' leves ételének nagy barátjai voltak.

A' sert, a' rozs ivó vizü-környékek' lakosai, v. pedig a' gyenge gyomrú, — a' szorulás-ra hajlandó, — 's a' ki-záradt testü emberek, közönséges itatra fordíttyák. Mindazáltal azt jól el kell készíteni, és annak szorgalmasan gondját kell viselni, az az; elég maláta, és kornló legyen benne; (az első tápláló, a' második pedig gyomor erősítő, és az emésztést segítő rézket ad annak) jól ki forrjon; palatzkokra töltögettesék, hogy az erejét meg-tarthassa. — A' jó sernek ezek a' következendők a' jelei: tiszta, nem zavaros, v. nem sűrű, a' habja nem vastag, nem sárga, hanem vékony, és fejer. —

A' bor meg-vidámíttya az ember' szívet, de ez azért nem el-múlhatatlanúl szükséges a' holzfú életre, mert azok leg-tovább éltek, a' kik bort soha nem ittak. Sőt ez mint izgató, és az élet' el-emésztődését hettető eszköz, nagyon rövidítheti az életet, ha azzal nagy mértékben él az ember. Ha tehát azt akarja valaki, hogy az ne ártson, és a' szívet meg-vidájtssa, nem kell minden nap véle élni, nagy mértékben pedig soha sem kell inni; mennél ifjabb az ember, annál kevesebbet, mennél öregebb, annál többet igyon abból. Leg-jobb pedig az, ha az ember a' bort úgy gondolja, és úgy használja, mint az élet'

fűszerfűzárát, és azt csak az öröme, és a' nyugodalomnak a' napjaira, a' barátságos múlttságoknak a' vidámítására tartya.

Egynehány különös szokásokat kell nékem itt elő-hozni; a' mellyek csak az újabb időknek a' gyümöltsei, t. i. a' dohányozás, és a' tobákolás.

A' dohányozást meg nem lehet fogni, hogy mire való? Valami test nélkül való, Iusta, tsípös, bűdös dolog, lehet é? olyan életi szokás, sőt olyan az élethez köttetett szükség; hogy vannak olyan emberek, a' kiknek elébb sem eszek, sem kedvek nints, sőt elébb sem dolgozni, sem gondolkozni nem tudnak, míg csak az orrokon, és a' szájon keresztül füstöt nem eresztenek — Sőt azt beszélik egy a' hét esztendő háborúban volt Svétziai Kapitányról, hogy az minekutánna dohányt nem kaphatott volna; a' pipáját szalmával töltötte-meg, és azt állította, hogy az néki mind egy volna; csak hogy az orra alatt füstöt lásson, már néki elég. A' dohányozás' hasznairól én többet beszélni nem akarok, mert a' kik nem dohányosok, azokat csak ugyan meg nem foghatták. Az tudni való dolog rövideden, hogy az egészségre, és a' boldogságra az nem el-múlhatatlanul szükséges; mert azt láttyuk, hogy azok, a' kik nem dohányoznak, szint olyan vidámok, szint olyan boldogok, szint olyan egészségesek, sőt még egészségesebbek, mint azok, a' kik pipáznak — Szükség pedig, hogy ennek a' szokásnak a' veszedelmes vóltáról valamit szóllyak, kivált az ifjakra nézve, a' kik ezt a' könyvet olvassák, és a' kiknek még hatalmokban vagyon, hogy arra reá szoktassák magokat, v. hogy a' nélkül el- legyenek — A' dohányozás el rontya a' fogakat, a' testet ki-száraztya, az embert fápadtá, és halavánnyá teszi, a' szemeket, és az emlékeztető erőt gyengíti, a' vért a' fejbe, és

a' tüdőbe tsalja, tehát a' fej — és a' mejj — fájásokra készíti az embereket, és a' száraz-betegségre hajlandókat vér köpésbe, és száraz-betegségbe ejtheti. — Ezeken felül; ezzel mindjárt egy dologgal több szüksége van az embernek; már pedig mennél több szüksége van az embernek, annál kissebb a' bődögsága, és a' szabadsága. — Intek tehát én mindeneket erről, és igen fogok örülni azon, ha ennek a' rossz szokásnak a' kissebbítésében valami elköz lehetek, a' melly-is a' mint tapasztalom, már nagyon kezd szünni.

A' tobákolás nem sokkal jobb, és a' tisztálanságra nézvén még rosszabb. Ennek felette az érző inakat nagyon izgattya, és utóljára meg is gyengíti, szem — és fej — fájásokat okoz.

Van még a' mondattakon kívül valami, a' mi a' dohányozásnak, és a' tobákolásnak a' káros következéseit tetézi: t. i. azok a' sokféle áfztatások, és a' dohányhoz, 's tobákhoz hozzá adott szerek, a' mellyek által a' tobák, és dohány tsinálók a' vevőket még jobban fel akarják izgatni, és gyúlasztani; és a' mellyek rész szerént a' Közönségnek valóságos méreggel való meg vesztegetései. Nem érthetem, hogy mi módon eshetik az meg? hogy az egészségre ügyelő polgári Őr-állók, a' kik minden eledeleket olyan szorossan meg-vi'sgálnak, ezt, a' melly azok között igen nevezetes darab, szorossabban meg nem vi'sgálják; holott az végtére tsak ugyan mind egy; akár a' meg evett eledelek, akár a' dohányozás, v. tobákolás által étettség-meg az ember. — Tsak egy példát hozok én itt elő, a' mellyet azomban bizonyosan tudok. — Egy tobák tsináló műhelyben eleitől fogva szokás volt; hogy a' spanyol tobákot, a' szebb színre, és a' nagyobb nehézségre tzélozván, mindég veres miniummal festették-meg. — Itt tehát a' vevők minden nap bizonyos mennyiségű ólom meszet szíttak-fel, a' melly-is igen rettenetes alatt-

tomban való méreg. — Tsudálkozhatik-é tehát már azon az ember? ha némelly tobák' nemi gyógyíthatatlan vakságot, és érző inak' betegséget húznak magok után (a' mint ilyen történetekre magam-is akadtam) és vallyon nints-é már ideje? hogy ezeket a' Közönség' egészsége ellen ólalkodó tsalárdságokat világosságra hozzuk; és hogy semmiféle tobáknak, v. dohány-nak az árulását meg ne engedjük; valameddig tsak az el-választó mesterség' régulai szerezént azt meg nem vi'sgálták, és ártatlannak lenni nem találták. —

XIII. A' léleknek a' nyúgodalma, a' megelégedés, az életet meg-hozzfzabbító elne' alkatása, és munkássága.

A' lélek' nyúgodalma, a' vídámság, és a' meg-elégedés, minden szereztsének, egészségnek, és a' hozfízú életnek a' fundamentoma! Az igaz, hogy erre azt szokták mondani; hogy ezek nem olyan eszközök, a' melyeket mi magunk adhatnánk magunknak, mivel ezek a' külső környül-állásoktól függenek. De én errol éppen nem úgy gondolkozom; mert e' szerezént a' gazdagoknak, és a' nagyoknak a' leg-meg-elégedettebbeknek, és a' leg bóldogabbaknak, a' szegényeknek pedig a' leg-szerentsétlenebbeknek kellene lenni, azomban a' tapasztalás ellenkezőt tanít, és bizonyosan sokkal többen meg vannak elégedve a' forsokkal a' szükölködök között, mint a' jófzágos, és a' gazdag emberek között.

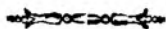
A' meg-elégedésnek, és a' bóldogságnak a' kút-fejei tehát mi magunkban vannak, a' melyeket nekünk izo galmatosan fel-keresni, és hafznunkra fordítani kell. Szabad légyen tehát itt némelly arra legítö eszközöket elő-hozni, a' melyeket nekem az együgyü élet' világi-boltsesége javaslott, és a' melyeket én töllem tsupán

úgy kell venni, mint az élés' módjának a' régu-
lált, és mint egy Orvosnak a' hosszú életre tze-
lozó tanátsát.

1. Mindeneknek előtte győzze-meg az em-
ber a' maga indulattyait. Az olyan ember, a'
ki az indulatok által imide, 's amoda rángat-
tatik, mindég a' felettébb valóságokban tébo-
lyog, és soha nyugodalmas állapotra nem juthat,
a' melly az életnek a' fel-tartására szükséges.
Istízyón nagyobíttya az által a' maga élete
el-eméltödését, és kevés idő alatt el-fogy.

2. Arra szoktassa az ember magát; hogy az
életet, nem úgy mint tzeít, hanem mindég mint
valami felségesebb rökéletességre, és a' mi lé-
telünkre való elzközt, és a' mi történeteinket,
mindég mint valami felségesebb méltóságtól, és
nagyobb tzeítől függő eseteket kell gondolni; és
ezt a' gondolatot, (a' mellyet a' régiek az Iste-
ni gondviselésbe való bízásnak neveztek) minden
esetekben, és környül-állásokban meg-mozdúl-
hatatlanul erőssen meg-tartsuk. Ez leg-jobb ki-
vezető kalahúz lesz a' világi élet' kerengő mene-
dékeiből való ki-verekedésre, és a' leg-jobb pais
a' lélek nyugodalmának a' meg-háborítása ellen.

3. Mindég tsak egy napnak éllyen (de jó
értelemben) az ember, az-az: minden napot
úgy használlyon az ember, mintha tsak az az
egygyetlen egy nap vólna néki hátra, a' nélkül,
hogy a' holnapi napról gondolkodna Szerentsét-
len emberek azok, a' kik mindég tsak a' követ-
kezendökről, és a' meg-eshető dolgokról gondol-
koznak, és a' jövendő állapottyokról való út-
mód tsinálása, 's az azokról való tanátskozá-
soknak a' koholása miatt, a' jelen való életet
el-vesztik! A' jelen való annya a' jövendönek, és
a' ki minden napot, minden órát. a' maga hi-
vatallyához képest, tökéletessen a' maga ház-
nára fordít, az minden estve ki-mondhatatlan
meg-nyugtató elmével le-fekhet, hogy ő nem

csak ezt az egy napot élte-el valósággal, és nem csak eleget tett a' maga hivatalos kötelességének hanem még a' jövődönök-is leg-jobb fundamentot vetett.

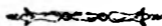
4. Igyekezzék az ember, hogy minden dolgot a' maga valóságában tudjon meg-gondolni, és azt fogja találni: hogy a' világon többnyire minden gonoszok csak értetlenségből, hamis hazzon kívánásából, és szelességből származnak. A' ki a' Szerentsének ezen ajándékával bír, az nem függ a' külső környül-állásoktól. Helyessen mondja erről Weishaupt: mindég igaz marad tehát az; a' böltsesség egyedül kút-feje a' gyönyörüségnek, a' bolondság pedig kútfeje a' kedvetlenségnek. Igaz marad az; hogy hanemha a' gondviselésnek egészszén alája adjuk magunkat, és hanemha arról meg-gyözödünk, hogy minden a' mi javunkra van rendeltetve; 's hanemha a' világgal, 's a' világban rendeltetett helyünkkel meg-elégszünk: külömben minden világi dolog bolondság, és kedvetlenségre vezet bennünket. *)

5. Mindég jobban jobban erősödjék-meg az ember, az emberiségben való bizodalomban, és annak hitelében, és az abból származandó minden virtusokban, jó akaratban, emberi szeretetenben, barátságban, emberségben. Minden embert addig jónak kell tartani, míg csak ellene mondhatatlanúl a' roszszaságáról meg nem győzettethetünk, és még akkor is azt inkább úgy kell gondolnunk, mint tévelygőt, a' ki inkább szánakozásra, mint gyülölségre méltó. Ő-is hasonlóképpen mint más jó volna, hanem ha ötet az értetlenség, a' tudatlanság, és a' hamis hazzonnak a' kívánása el-tsábította volna. Jaj annak az embernek, a' kinek az életi okossága abban áll, hogy senkinek se hidjen! Az ilyennek az egész élete másra való támadásból, és más-

*) Lásd a' kedvetlenségnek a' ki-mentését.

től való őrizkedésből áll, és vége az ilyen ember megelégedésének, és vídamságának. Mennél jobban javát kívánja az ember minden körülötte lévőknek, mennél több embereket téfzen az ember szerentséssé, annál szerentséssebbé lesz az ember maga is.

6. A' lélek' nyugodalmas vóltára, és megelégedésére el-múlhatatlanúl szükség: a' reménység. A' ki reményleni tud, az a' maga életét nem csak a' képzelődésben, hanem valósággal testi-képpen-is meg-hofszabbítja, a' nyugodalom és a' mindent egyformán szívélhetőség által, a' melly azt szokta okozni. De nem csak a' mostani lételünknek szoros határai között, hanem még a' koporsón-is túl való reménység! Az én meggyőződéseim szerint egyedül csak a' halhatatlanságnak a' hitele az, a' melly ezt az életet mi hozzánk méltová, a' benne lévő nyomorúságokat pedig el-szenvedhetővé, és könnyűvé téfzi. A' reménység, és hit! óh ti Isteni virtusok! ki vándorolhat ti nálatok nélkül egy életet keresni? a' melly tellyes bajjal, és hamissággal, a' mellynek a' kezdetét szintügy, mint a' végét, valamelly vastag letétség fedezi-bé, és a' mellyben a' jelen valóság csak egy szempillantásnyi; a' melly-is a' jövődől alig szaladott ki, midőn már ötet ismét az el-múlt idő el-nyelte. Ti legnagyobb támaszfzai vagytok a' tántorgóknak, és leg-jobb meg-nyugotói a' vándorlóknak; a' ki titeket mint félséges virtusokat nem tisztel-is, azok is kintelenek titeket, mint a' földi élethez el-múlhatatlanúl szükséges dolgokat meg-ölelni, és a' magok iránt való szeretetből únszoltatnak ti bennetek erőssökké lenni, ha azt a' láthatatlan Valóság iránt való szeretetből nem akarnák is tselekedni. Ebben a' tekintetben azt lehet mondani; hogy a' vallás-is az életet meg-hofszabbító eszköz. Mennél inkább meg-zabolázza a' vallás az indúlatokat, az embert magával meg-

tagadtattya, a' lelket meg-nyugtattya, és azokat a' lelket meg-erössítő igazságokat meg-elevenítheti, annál jobban hozszabbítja az életet.

Az öröm is nagy balsamja az életnek. Nem kell pedig azt gondolni, mintha arra mindég ki-keresett alkalmatosságok, és szerentsés történetek vólnának szükségesek, hogy az ember örüljön: a' most le-rajzolt elmének az alkata alkalmatossá teszi az embert, és a' ki olyannal bír az, soha sem szükölködik az örömet okozó alkalmatosság nélkül; az élet maga is tsupa öröm az ilyennek. Mindazonáltal el-ne múlasson az ember minden tífzta, és szelíd öröme való alkalmatosságot felkeresni, és azt a' maga hasznára fordítani. Nintsen egészségesebb élet hozszabbító öröm a' házi bódogságnál; a' melly a' víg és a' jó emberekkel való társalkodásban áll; és a' természetben való gyönyörködésnél. Egy nap a' falun, a' mellyet az ember víg baráttyainak a' gyülekezésében tölt el (ott a' levegő is azomban vidám és tífzta lévén) bizonyosabb életet hozszabbító eszköz minden élet balsamnál a' világon. A' testi öröme a' ki-fakadását, a' nevetést, sem kell itt el-felejteni. Ez minden testi mozgásai közt leg-egészségesebb, (mert ez a' lelket, és a' testet egyfizer'smind meg-rázza.) az emésztést, a' vér-forgást, a' ki-párolgást elől mozdította, és minden élőszközben lévő élet erőt meg-eleveníti.

De a' felsőbb lelki foglalatosságok, és mulattságok is ide tartoznak; azt fel-téven előre, hogy az ember azokat az előre vigyázó regulákat meg-tartya, a' mellyeket én fellyebb az ebben a' részben való vízfsza-élések ellen adtam. Azok a' felsőbb gyönyörüségek, és öröme azok, a' mellyek csak az ember'tulajdonai, és ő hozzá illő életet vízfszapotoló kútfő. Ide szám-lalom én a' gyönyörködtető, és az elmét meg-

elégő olvasásokat; a' hasznos tudományoknak a' tanulását, a' természet' titkainak a' vis'gálását és izemléését; a' fokféle gondolatoknak az élvez-hasonlításából származott új igazságoknak a' fel-találását; az elmés beizélgetéseket 's a' t.

XIV. Az igaz szívűség.

Tudjuk millyen ártalmas az élet hozzfzásá-gára nézve az a' mesterség, a' melly az ember-nek hivatalos kötelelségévé teszi azt; hogy ő mindennap egynehány óráig valami néki izokat-lan, és tsak költsönözött állapotban legyen, a' millyen a' komédiások' mestersége.

Vallyon hogy lehet tehát azoknak az em-bereknek az állapottok, a' kik mindég ezt v. amazt a' játékot játzodják a' világnak a' nagy játék néző helyén; a' kik soha nem azok, a' kiknek mutattyák magokat. Egy szóval a' hamis emberek, mindég tettetésben, erőltetés-ben, és hazugságban élnek. Ezek találatnak kivált a' izerfelett pallérozott, 's a' jártas köl-tes emberek' seregében. Ennél nem e mérek a' természettel jobban ellenkező állapotot.

Tsak az-is igen nagy baj, ha olyan ruhát kell hordanunk, a' melly nem hozzánk van tsi-nálva, a' melly mindenütt szorít, és özvenyom bennünket, és minden mozgást meg-nehezít; de mitsoda még ez a' tettetett személlynek a' maga viseléséhez képest; az olyan erőltetéshez ké-pest; ahol a' mi szavaink, magunk viselése, tselekedeteink, és magunk ki-fejezése mindég ellenkeznek, a' mi belső akaratunkkal, és gon-dolatunkkal; ahol a' mi leg-erősebb és leg-természetesebb indúlatainkat el-nyomjuk; és azok helyett idegeneket tettetünk; és ahol minden érző-inainkat, és utolsó szálatskáinkat mindég fel-vonva kell tartanunk; hogy a' ha-zugságot tökéleteliségre bajthaisuk; mert ekkor

minden lételünk ebben áll. Az ilyen igazság nélkül való tettetés, semmi nem egyéb, hanem egy szüntelen rángatózó görts; és azt meg-mutattya a' következése. A' szüntelen való belső nyughatatlanság, a' töprönködés, a' rendetlen vér-forgása, és emésztés, a' mind untalan magával való ellenkezés, a' testre szint-úgy mint az erköltsre nézve, annak az elmúlhatatlan következései szoktak lenni. És utólyára ezek a' szerentsétlen emberek annyira jutnak, hogy ők ezt a' természettel ellenkező állapotot le-se tehetik, hanem benne második természetté válik. Ezek el-vezítik utólyára, és többé meg-se talállyák magokat. Elég az; hogy ez az igazság nélkül-való állapot, utólyára egy szüntelen való tsupan az érző - inak gyengeségétől származó tolvaj hideget tsinál; ennek az alkotó részei: a' belső izgatás, és a' külső görts; és ezek vezetik az ilyeneket a' magok romlásokra, és a' koporsóba, arra az egyetlenegy helyre, ahol ezek a' szerentsétlenek reménylhetik, hogy az áll - ortzát le-vetkezik.

XV. A' kedves, és a' mértékletesen hasznonra fordított érzékenységeknek, és az elmének a' gyönyörűségei.

Ezek kétféleképpen hasznosok az élet' meghozszabbítására: először a' menyiben egyenesen az élet erőre szolgálnak, azt élelftvén, nagyobbítván, erőlsítvén; és másodszor a' menyiben az egész testnek a' munkáságát nagyobbíttyák; és így a' leg-sarkalatosabb vizlzapótoló élőkészközöket, az emésztés, a' vér forgatás, az el - választás eszközeit tehetősebbekké teszik. A' bizonyos ki-pallérozása, és ki-tsínosítása a' mi érzékenységeinknek tehát hasznos, és szükséges; mert minket alkalmasabbakká

tézen, hogy ezeket a' gyönyörűségeket megfoghassuk: tsak hogy az igen nagy ne legyék, mert külömben beteges, ismerfelett való érzékenységé válik. Az érzékenységeknek gyönyörködtetéseiben-is nagyon kell arra vigyázni; hogy az a' bizonyos mértéket felül ne haladja, mert ugyan azok a' gyönyörűségek, a' mellyekkel mértékletesen élvén, vízfűz-pótolnak bennünket, erősebben használtatván el-eméizt-hetnek, és el-pulzthíthatnak minket.

Minden kedves izgatások, a' mellyek a' látás, hallás, izlés, és érzés által érdekelhetnek bennünket ide tartoznak, tehát a' mu'sikából, a' festésből, és a' más elmét pallérozó mester-ségekből, sőt még a' vers írásból, 's a' képzelődésből is származó gyönyörűségek is ide valók; a' mennyiben ezek az utólsók azokat a' gyönyörűségeket nagyobbíthatják, és ismét meg-újíthatják. Ugy látzík pedig énnékem, hogy a' mu'sika ebben a' tekintetben a' leg első helyet érdemli: mert egy érzékenységben való bé-nyomás által sem lehet az élet munkáit olyan frilsen, olyan egyenesen meg-vidámítani, és úgy rendbe szedni, mint ez által. Kéntelen a' mi egéiz valóságunk a' hangot, és a' nóta mértékét érzeni, a' mellyet a' mu'sika tisztánál, az ér-verés frissebb, v. tsendesebb, a' szerént a' mint az indulat az által fel-hevítettik, v. meg-tsendesítettik, a' mint a' léleknek ez a' nyelve akarja, a' melly ízó nélkül, tsupán az öszve-illőségnek, és a' hangoknak az erejek által, egyenesen a' mi belső alkatásunkban munkálkodik; és éppen ez által lokszor ellene álhatatlanul maga után húz bennünket, színt úgy mint akarmi ékesen szólás. Vajha az illyen tzelű, és a' környül állásokhoz igyhozzá illő mu'sikát ma szorgalmatosabban tanúlnák, és gyakorolnák.

XVI. Az el-távoztatása, és az okos gyógyítása a' betegségeknek, az illendő használása az orvosnak és az orvosi szereknek.

A' betegségek a' mint fellyebb meg-mutatódott, nagyobb részént tartoznak az életet meg-rövidítő okokhoz, és az élet' fonalát hirtelen el-szakaszthattják. Az orvosi tudomány annak az el-távoztatásával, és a' meg-gyógyításával foglalatoskodik; és ennyiben az orvosi tudományt úgy kell nezni, és a' hasznura fordítani, mint az élet' meg-hozzásabbító eszközt.

De közönségesen ebben hibáznak. Majd úgy gondolkoznak az emberek; hogy ezt a' hasznos mesterséget nem lehetne elégge hasznura fordítani, és így lokan mindég orvolságokkal élnek; lokan nagyon félnek attól, mint valami természet ellen való dologtól; és így azok keveset élnek orvolsággal; majd lokan nem értik mi az orvos, és az orvolság? és így mind a' kettővel hibásan élnek. Ehez járúl, hogy az újabb időkben egy rakás házi orvos könyv jött a' világ' eleibe, a' melly egy tsomó fövetlen orvosi tudósítást, és értelmet szórt el a' közönség közt; és ez még nagyobb kárt okozott a' közönség' egészségének; és még több viláza-élést hozott-bé az orvoslásra nézve.

Nem lehetünk mindnyájan orvosok. Az orvosi tudomány olyan széles, és nehéz, hogy ez egyátallában meg-kiványa, hogy mindég, és ugyan keményen tanullya az ember; sőt hogy az érzékenységek, és a' felsőbb lelki-erők különösön ehez a' tudományhoz alkalmaztatva legyenek ki-formálva. Némelly orvoslás regulájának a' tudása nem telzi az embert mindjárt orvolsá, a' mint némellyek képzelik magoknak. Ezeknek az orvoslás reguláinak, és orvolságoknak a' tudása tsak következései az egész tudomány tudásának, tsak azt, a' ki ezeknek az

ORVOS-

Orvosságoknak a' betegség' okaival való öszve-
kötését, az okoskodásnak, az okoknak öszve-
lántzolását által-láttya, a' mellyből származik
utóllýára erről az orvosságról való gondolat,
egy ízóval, tsak az, a' ki ezeket az orvossá-
gokat maga tudja fel-találni, érdemli-meg az
orvosi nevet. Innét meg tettzik, hogy az orvosi
tudományt az egész közönség nem tudhattya.

Az orvosi tudománynak tsupán tsak arra a'
részére, a' melly a~ emberi telnek esméretét
annyira a' mennyire azt minden embernek tudni
hasznos, a' betegségek' el-kerülésének; és az
egészség' mind egyenként mind közönségesen való
fel-tartásának úttyát, és módját taníttya, lehet,
és kell a' köfséget tanítani, és azzal a' világo-
sodást bé-hozni. De soha sem kell arra a' ré-
szére, a' melly a' már valósággal ki-ütött beteg-
ségeknek gyógyításával, és az orvosságoknak az
alkalmaztatásával foglalatoskodik. Meg-tettzik
az, az orvosságnak, és a' betegségnek a' leg-
együgyűbb értelméből-is. Mit téfzen tehát? va-
lami orvosságot bé-adni, és az által a' betegsé-
get meg-gyógyítani akarni? Semmit nem egye-
bet; hanem ízokatlan változást tsinálni az emberi
telben, a' melly által, az a' más természet ellen
való állapot, a' mellyet mi betegségnek hívunk,
el-töröltetik. Tehát mind a' betegség' mind
az orvosság természettel ellenkező állapotok, és
az orvosságnak bé-adása semmi nem egyéb, ha-
nem tsak mesterséges betegségnek a' tsinálása,
a' végre, hogy a' természeti betegséget el-ron-
tsa. Ezt láthattya az ember akkor, a' midőn
valami egészséges ember orvosságot vezet-bé,
hogy az által kevésbé v. nagyobbban meg-be-
tegzik. Tehát az orvossággal való élés magá-
ban gondoltatván mindég karos, és tsak az ál-
tal lehet hasznos, és ki-menthetőve, ha az a'
testben lévő beteges állapotot el-törli. Ez a'
ízabadsága tehát, hogy másokat mesterségesen

beteggé tegyen, egyébnek senkinek sem lehet, hanem csak annak; a' ki szorosán tudja; miképpen dolgozik az orvosság a' betegségben? következésképpen csak az orvosnak. E' nélkül a' lefűz a' következés, hogy v. az orvosság izükségtelen vólt, és így az ember azt beteggétette a' ki a' nem vólt; v. pedig hogy az orvosság nem illett a' betegséghez, és következésképpen a' szegény betegnek két betegséggel kellett birkozni, holott csak egygyel vólt baja; v. pedig, hogy az orvosság magát a' betegséget elől-mozdította, és nagyobbította. Véghetetlenül jobb a' betegségekben egy tsepp orvosságot sem venni, mint olytat, a' melly nem az ellen a' betegség ellen való a' mellyben veszik.

Mivel tehát a' kölség az orvosi-tudományt nem gyakorolhattya, innét származik már ez a' farkalatos kérdés: hogy kell tehát hafzonra fordítani az orvosi-tudományt? ha azt az életet meg-hofszabbító eszközzé akarjuk tenni? Azon fogok igyekezni, hogy ebben a' részben egynehány közönséges régulákat, és meg határozásokat adhassak.

Szabad legyék pedig én nékem, mindenneknek előtte egy két szót szóllani, ennek a' vizsgálódásnak az egygyik részéről: a' melly ugyan inkább illeti az Orvost, mindazáltal farkalatosabb dolog fokkal, hogy sem mint itt el hallgathassam, t. i. mennyiben tartozik közönségesen a' gyakórló orvosi tudomány az életet meg-hofszabbító eszközök közzé? Lehet-é azt minden körül-írás nélkül az életet meg-hofszabbító eszköznek nevezni? Valóssággal; annyiban, a' mennyiben azokat a' betegségek meg-gvógyítja, a' mellyek minket meg-ölhetnének. De más tekintetben nem lehet azt mindég mondani, és az tiszti társaimnak meg-bátorítására egynehány jegyzéseket fogok fel-tenni; a' mellyek minket figyelmetesekké tehetnek arra, hogy az egészség-

nek a' helyre-állítása, és a' betegségnek a' meggyógyítása nem mindég egy; és hogy nem csak tsupán abban áll a' dolog, hogy valamelly betegséget meggyógyítsunk, hanem kivált abban, hogy miképpen gyógyítjuk azt meg? Először a' bizonyos a' fellyebb mondattakból; hogy az orvosok, a' mesterséges betegség' tsinálása által dolgoznak. Ha tehát már az orvososság erősebb mint a' betegség, a' beteg ugyan meggyógyul, de az egészségnek a' helyre-állítása által még jobban meggyengítettett, és így az ő élete' hosszúságából több vétetett-el, mint az a' betegség magában elvett volna. A'kor van ez a' történet, midőn a' legkissebb betegségekben is mindjárt a' legerősebb, és a' leg hathatóbb orvosokhoz nyúlnak az orvoslók. — Másodszor; ugyan azon egy betegséget lok-féle úton, és módon lehet meggyógyítani. A' meggyógyításnak a' külömbbsége abban áll; hogy a' betegség' matériája majd erre, majd amarra a' részre vezetetik a' ki-vitelre, vagy pedig hogy a' betegség egy gyógyítás' módja által hamarább, a' másik által pedig később gyógyul meg. Ezek a' külömböző gyógyítás' módjai ugyan mind vizsgálhatják az egészséget, de az élet' hosszabbítására való tekintetben külömböző érdekeműek lehetnek. Tudni-illik; mennél tovább engedi valamelly gyógyítás' módja a' betegséget tartani, az erőket, és az élő-ezlközöket gyengíteni, vagy mennél jobban vesztegeti valamelly gyógyítás' módja az életre izükséges élő-ezlközöket, vagy pedig mennél jobban oda vezeti a' betegséget, következésképpen az élet' vizsgálását akadályoztatja (p. o. ha az eméztésnek abban a' sarkalatos élő ezlközében, a' gyomorban van a' betegség, és az igen erős orvosokkal gyógyíttatik) vagy utóljára, mennél inkább el-vesztegeti valamelly gyógyítás' módja közönségesen az egész testben lévő élet-

erőket, p. o. a' szükségtelen fok ér - vágások, és koplaltatások által, 's a' t. annál jobban meg-veti az a' fundamentomát a' rövid életnek, ha szintén a' jelen-lévő betegséget meg-gyógyítja-is. — Harmadszor; soha sem kell azt elfelejteni, hogy a' betegség hasznos, sőt szükséges is lehet az élet' meg-hozzszabbítására. Vagynak fok olyan betegségek, a' mellyek semmik nem egyebek, hanem csak a' természetnek az igyekezete, a' melly által helyre akarja állítani a' fel-billent egyenlő mértéket, vagy csak betegség' matériáját ki-üresíteni, vagy a' dugulásokat el-ozlatni igyekeznek. Ha itt az Orvos, (a' Browne' módja szerént) semmit egyebet nem tsinál, hanem tsupán csak a' betegségnek a' jelen lévő zavarjait akarja tsendesíteni, azon kívül, hogy a' megszzebblévő okokra, és következésekre tekintene, akkor egyebet nem tsinál; hanem csak a' természetnek a' hathatós védelmezését nyomja-el. a' melly által akarta a' betegséget meg-gyógyítani, kívül meg-óltja a' tüzet, de azonban meg-engedi, hogy belől még jobban égjen; táplálja a' betegségnek az okát, és szikráját, a' melly talám a' természet' erejének tökéletesen végre hajtattott munkája által egészfzen el-töröltetett volna, és azt még erősebbé, és gyógyúlhatatlanabbá tévzi. Igen fok példa van arra, hogy a' betegek, a' kik a' hideglelésből, verhasból, 's a' t. tökéletesen ki-gyógyúltaknak lenni hitték magokat, kevés idő múlva, száraz betegségbe, havasságba, az érző inak' nyavalyájába, 's a' t. estek. Senki sem tagadhatja azt, hogy az ilyen gyógyítás, ha szintén a' beteget most egészségessé tenni látszik-is, az életet nagyon rövidíti.

Most már annak a' kérdésnek a' meg-fejtésére megyek-által, a' melly tsupán csak a' nem-orvost illeti. Hogy lehet el-kerülni a' betegségeket? és a' már ki-ütött nyavalyákat, hogy kell

gyógyítani? hogy kell nevezetesen az orvosá-
goknak, és az Orvosnak hasznát venni; azom-
ban hogy a' mennyire tsak lehet az élet' hosz-
zaságára is vigyázzon az ember?

Először a' betegségek' el-távoztatásáról. Mi-
vel minden betegség' származására kettő kíván-
tatik-meg: az ok; a' melly a' betegséget tsinál-
ja, és anakutánna a' testnek a' tehetsége, vagy
a' bé-vehetősége, hogy annál fogva a' betegség'
oka által meg illetethessék; tehát tsak két út
van arra, hogy a' betegségeket el-kerülhessük;
t. i. vagy azokat az okokat kell el-távoztatnunk,
vagy a' testből ki kell vennünk a' betegség' oká-
nak a' magába való vehetőségét. Ezen az utól-
són fundálódik az egész orvosi élés-módja (diæ-
tetica) és a' betegségektől való örizkedés' mes-
tersége. Az első út, a' melly különbben a' leg-
közönségesebb vólt, leg-bizonytalanabb, mert
mind addig, míg tsak a' polgári társaságból, és
és az azzal öfzve-kötetett környül-állásokból
ki nem húzhatjuk magunkat, mind addig lehe-
tetlen a' betegségnek minden okait el-kerülni;
és mennél jobban el-kerüljük darabideig azokat,
annál kegyetlenebbül elől-fognak azok bennün-
ket, ha valaha meg-ejthetnek, (p. o. az által-
fázás senkinek sem árt annyira, mint annak, a'
ki magát közönségesen melegben tartja). Sok-
kal jobb tehát a' második út: kell tehát kerülni
minden betegség' okait a' mennyire tsak lehet,
de inkább a' második módra szoktassa az ember
magát, t. i. a' testet azok eránt érzéketlenné
kell tenni.

A' leg-főbb betegség' okai, a' mellyeket a'
mennyire tsak lehet kerülni kell, ezek: Az étel-
ben, és az italban való mértékletlenség, a' testi
szerelemben való telhetetlenség, a' nagy meg-hívü-
lés, és fel-hevülés v. az egygyikből a' másikba va-
ló hirtelen által-menés, az indulatok, a' lélek-
nek a' nagy szorongatása, a' fok, v. az igen ke-

vés álmom, a' ki-üresítéseknek meg-akadályozta-
fok, a' mérgek.

E' mellett pedig azon kell igyekezni, hogy az ember a' testet ezek eránt az okok eránt érzéketlenné tegye, v. a' mint a' betegségekről tanító tudomány tanítja, azt meg kell keményíteni, a' melly végre a' következendőt javaslom, minden nap hasznát kell venni a' szabad levegőnek. Akár esső, akár szél, akár hó, akár rofisz, akár jó idő van, ezt a' derék szokást követni kell minden-nap, minden ki-fogás nélkül, és egynehány óráig a' szabad levegőn sétálni, v. lovagolni kell. Ez hitel felett fokot használ a' keményedésre, és a' hosszú életre, és ha ez minden-nap meg-esik, úgy nem árthat többé semmi szélvész, semmi fergeteg; innét ezt kivált azoknak javaslom; a' kik köszvényesek nagyon. Továbbá, hideg vízzel az egész testnek a' mindennapi meg-mosását. A' testnek nem nagy melegen való tartását. A' testnek a' munkásságát. Ne a' testnek a' szenyvedő állapotja által kívánja az ember magát erősíteni, hanem inkább az inas-húsok' mozgása, a' dörgölés; a' test' gyakorlása által tegye az ember a' testet mintegy védelmező állapotba. Mennél inkább szenyvedő állapotban van a' test, annál könnyebben fog rajta a' betegség. Utóljára; szabad, és erőtetés nélkül való legyék bizonyos értelemben az ember' élete, az az, ne kösse az ember magát szorossan valami szokáshoz, hanem hadjék magának a' mértékletes játékra elég időt. A' ki magát szorossan valami rendhez, és élet' régulájához kötötte, ha szintén az a' leg-jobb volna is; már ez alkalmatossá teszi magát a' betegség' bé-vételére; mert ez ne tsinálják egyebet, hanem tsak egyszer térjen el attól, a' mi már neki második természetévé vált, mindjárt tsak e' miatt-is beteg lehet. Maga a' kis rendeletlenség-is, az által a' kis zúr-zavar által, a' mel-

lyet a' testben támaszt, lokat használhat; a' tisztulásra, a' ki-ürítésre, 's az el-ozlatásra. Sőt még az ártalmas dolgok is lokat vesztenek a' magok veszedelmes vóltokból, ha az ember hozzájuk szoktatja magát. Következésképpen néha kevesebbet aludni mint szoktunk, néha egy pohár borral többet inni, többet; és emészthetlenebb eledelt enni, néha egy kevéssé által-fázni, v. fel hevülni; p. o. tántz, lovaglás, 's a' t. által, néha annyit mozogni, hogy ugyan jól kifárasztja az ember magát, néha egy egész nap is böjtölni; ezek mind olyan dolgok, a' mellyek a' testnek meg-keményítésére használnak; és az egészségnek mintegy nagyobb mezőt adnak, a' midőn azt a' rab-szolgai függéstől, az egyforma szokástól meg-szabadítjuk, a' mellyet nem lehet nekünk mindég egy-formán meg tartani.

Fő pontja a' betegségek' el-kerülésének abban áll; hogy minden ember annak jól végére járjon, mitsoda betegsége hajlandó, hogy az által a' tudománya által v. ki-irtsa magából azt a' hajlandóságot, v. leg-alább az alkalmatosságokat nagyon el-kerülje, a' mellyek által az betegséggé változhat. Ezen fundálódik már a' személy iszerént való minden egy embernek különösen magának vannak élés-módja régulái, a' mennyiben minden embernek különös hajlandósága van erre v. amarra a' betegsége. Az igaz, hogy ez a' különös vizsgálódás, és meghatározás az Orvost illeti inkább, és éppen ezért közönségesen azt a' jó tanátsot adhatom; hogy minden ember vizsgálta, és határoztassa-meg magát ebben a' részben valami bölts Orvos által, t. i, mitsoda betegségekre hajlandó ő kiváltképpen, és mitsoda élés-módja illik ő hozzá leg-inkább? Okosabbak voltak a' régiek ebben a' részben mi nálunk. Ők az Orvosi tudománynak, és az Orvosoknak inkább az élés-módjának a' meghatározásában vették hasz-

nát; sőt még az ő tsillag-nézésből, terenyhő
 való jövendőléseik, és vizsgálódásaik is inkább,
 és főképpen az ember' testi és erköltsi termé-
 zének a' meg-határozásában foglalatoskodtak;
 hogy a' szerént minden embernek a' természeté-
 hez illendő élés, és élet-módját szabhattak lé-
 gyen. Bizonyára sokan jobban tselekednének ma-
 is, ha a' magok Orvossoknak ilyen módon ven-
 nék inkább hasznát, mint sem hogy minden 8-
 tzad nap a' nyakokra szaladgálnak, hogy né-
 kiek okádtató, v. has-hajtó orvosságot rendel-
 jenek. De az igaz, hogy erre okos, bölts, és
 józan gondolkozású Orvos kellene, holott ellen-
 ben a' Récipe' írására akármely kurú'soló ele-
 gendő. Ugy de erre-is egyfzer'smind bizonyos
 eszköz kellene, hogy kell az igaz Prófétát a' ha-
 mistól meg különböztetni.

Mind ezek így lévén-is; a' mennyire lehet a'
 nem-orvost-is arra akarom alkalmatossá tenni,
 hogy ő meg-ítélhesse a' maga testi állapotját,
 és a' betegségekre való hajlandóságát; erre pe-
 dig ezek a' módok vannak:

1. Vizsgálja-meg az ember az örökségül reá
 maradott testi hajlandóságait. Vagynak némelly
 betegségekre hajlandóságok, a' mellyek velünk a'
 nemzés által közöltethettek, p. o. a' köszvény,
 az arany-ér, az érző inak' gyengesége, a' szá-
 raz-betegség. Ha ezek a' nyavalyák a' mi szü-
 léinkben már akkor meg gyökereztek vólt, mi-
 dőn minket nemzettek vala, akkor bizonyosan
 lehet gyanítani, hogy arra a' nyavalyára né-
 künk-is van hajlandóságunk. Mindazáltal a' jó
 élés-módja által azt meg lehet akadályoztatni,
 hogy maga a' nyavalya foha ki ne üthessen.

2. Már az első nevelés maga szerezhett
 bennünk valamelly nyavalyára való hajlandósá-
 got, kiváltképpen ha az meleg vólt, a' mellyből
 az izzadásra való hajlandóság, és valami fon-
 nyadt hő származik, a' melly a' köszvényre té-

fen bennünket hajlandóvá. Az idején tanulásra való fogás, a' néma-bún' hajlandóvá teszi az embereket az érző-inak' gyengeségére, és az abból származó nyavalyákra.

3. A' testnek némi-némü alkatásai, bizonyos betegségekre teszi az embert hajlandóvá. A' ki- nek holzfű száraz teste, holzfű vékony nyaka, egyenes mejje, szárny-forma lapotzkái vagynak; a' ki hirtelen magossra nőtt; ez kiváltképpen ö- rizkedjen a' száraz betegségtől, főképpen addig, míg a' 30. elztendót el nem ugrotta. A' kinek kurta széles teste, nagy vastag feje, 's egyszer- 'smind kurta nyaka van, annyira, hogy úgy látzik; mintha a' feje a' lapotzkái között heve ne; ennek hajlandósága van a' guta-ütésre, és az il- lyennek szükség mind azt el-kerülni, valami csak a' guta ütésre alkalmatosságot adhat. Közönsé- gesen minden igen erős, és nagy testü emberek- nek kissebb, v. nagyobb hajlandóságok vagyon a' száraz-betegségre, és a' mejjben származható nyavalyákra.

4. Meg kell vizsgálni a' mértékletet-is. Ha az tüzes; akkor nagyobb hajlandósága van an- nak a' gyúladó nyavalyákra; ha pedig semmi- vel se gondoló, v. izomorú, és bús a' mérték- let; akkor inkább a' sínlő betegségektől, és az érző-inak' nyavalyáitól lehet tartani.

5. A' tartomány, és a' lakó-hely ahol az ember lakik, szülhet betegségekre való hajlan- dóságokat. Ha nedves és hideg az; akkor bizo- nyos lehet benne az ember, hogy az érző-inak' nyavalyáira, a' taknyos hidegekre, az el-hagyó hidegekre (febris intermittens), a' közfvényre van az embernek hajlandósága.

6. Kiváltképpen pedig farkalatos dolog a' gyengébb résznek a' meg-gondolása. Van az embernek t. i. a' testére nézve is gyengébb ól- dala, és minden betegség' okai leg-jobban sze- retnek az ilyen természet szerént gyengébb rész-

ben meg-üledni, p. o. a' kinek gyenge a' tüdeje, abban minden betegség okai kivált ott adják ki magokat és minden alkalmatossággal a' náthától és más a' mellyben származható betegségek-től szenyved. Ha a' gyomor gyenge; minden okok ottan dolgoznak, és gyomor fájásokat, eméztetlenségeket, tsúnyaságokat okoznak. Ha az ember az ilyen részeket esmeri, úgy ki mondhatatlan sokkal jobban tudja a' betegség' okait el-kerülni, és az életet hofzszabítani; ha ő, rész szerént, azokat a' betegség' okaitól örzi, rész szerént pedig azokat meg-erősítvén a' nagy érzékenységektől meg-fofztya. Minden attól függ tehát, hogy az ember a' maga leggyengébb részeit esmérje, és én itt fogok egynehány jeleket elől-számlálni, a' mellyeket a' nem-orvos-is meg-érthet. Arra vigyázzon az ember; az elme indulatai hol dolgoznak legjobban? ott van a' leg-gyengébb rész-is. Ha ezek mindjárt köhögést, melly szorítást, óldal szúrást okoznak, akkor a' tüdő van a' lében, ha pedig gyomor fájást, és szorítást, ímelygést, ökreendezést, 'sa't. okoznak, akkor a' gyomor gyenge. Továbbá arra kell vigyázni; a' betegséget okozható bé nyomások hol adják ki leg-hathatófabban magokat? p. o. a' gyomor meg-terhelésnek, az által-fázásnak, a' felhevülésnek, az erős mozgásnak a' munkái? Ha ilyenkor mindég a' melly szenyved; akkor bizonyosan az a' leg-gyengébb rész. Eppen olyan farkalatos az a' tapasztalás is: hová szokott leginkább a' vér, és más akár mitsoda nedvesség szolgálni?

A' melly része az embernek leg-véresebb, és leg-melegebb szokott lenni, ahol az izzadság leg-többet mutogatya magát, akkor-is a' midőn a' többi része az embernek nem izzad, ott leg-könnyebben meg-ülededik a' betegség' matériája. A' melly részét pedig az ember leg-

erősebben, és leg mértékletlenebbiül szorította a munkára, akkor mindég azt lehet abból kihozni, hogy az a leg-gyengébb rész, p. o. a mélyen gondolkozó tudósnál az agyvelő, az éneklőknél a tüdő, a dobzódónál a gyomor's a t.

Kötelességemnek tartom még a leg-főbb, és leg-veszedelmesebb betegségekre való hajlandóságokat - is elől-számlálni, és azoknak a jeleit, az azokhoz szükséges élés módjait, a nem-orvosnak-is esmeretefsé tenni.

A száraz betegségekre való hajlandóság, a melly egy a leg-szomorúbb esetek között, abból esmértek meg; ha éppen a fellyebb leírt alkatása vagon a mellynek, és a testnek, továbbá ha még a 30 éltendőt el-nem haladta az ember, (mert azután koránt sem támad olyan könnyen) ha száraz betegségbe vóltak - is magok a szülék; ha az ember gyakran hirtelen el-reked, azonkívül hogy a náthára valami okot adhatott vólna, annyira hogy sokszor a befzéd között a szava el-fogy, ha a befzédben, a futásban, a hegyre, v. a garádsra való mászásban könnyen el fúl, ha a levegőt mélyen bé-nem lélekzheti, és azt soká a tüdőben nem tarthattya a mellye fájdalom nélkül, ha az ortzája mindég olyan piros, mintha festették vólna, v. pedig csak néha, de hirtelen így meg-pirosodik, még pedig sokszor csak az edjik ortzája, ha az étel után az ortzája meg-pirosodik, és lángol, és a keze meg-melegszik, ha sokszor futó szurkálást érez a mellyében, ha idején reggel holmi apró borsó v. gerstli forma öfve - tsomózott taknyot krákog - ki, a melly fajt v. téfzta színű, és ha széllyel nyomatik büdös, ha minden meg - ijedés, harag, v. indulat alkalmatosságával a meljében fájdalmat érez, v. köhögést kap, ha minden felhevülés v. által-fázás, v. az élés módjában való leg-kisebb

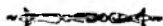

hiba - is, hasonló alkalmatlanságokat szerez, ha az ember gyakran náthás a' mellyében, v. pedig ha egyszer azt el-kapja, azután az el-nem akar állani, ha pedig a' tüdőből már vért - is köp-ki, már akkor a' száraz betegség nem melz-ize van. A' ki ezeket a' jeleket érzi magában örízkeadjék az a' hevítő italoktól, t. i. a' bortól, a' pályinkától, a' ro'sólistól, fűszerfűzámoktól, és az erős mozgásoktól, p. o, a' tántztól, a' futástól, 's a' t. a' szerelmeteltségben való feszlettségtől, a' meljet öszve-györnyesztő, üléstől, v. pedig a' munka felett a' meljnek az asztalhoz való szorításától, az erős, és a' sokáig tartó énekléstől, és beszéd-től.

A' második, az arany-érre való hajlandóság. Arról lehet ezt meg-esmerni: hogy már a' szüléken-is vólt az, ha a' hát geréntz méllyen, v. a' kereszt tsont alól fáj, v. valami futó szúr-ást érez az ember az öliben keresztül, v. ha néha fájdalommal, és erőtelenséggel van öszve-kötve a' szék' le-tétele, ha mindég szorulásban van, ha a' vég hurka sokszor vízket, v. pedig ha az a' környék erőssen izzad, gyakran szenyved fej fájást, érzi a' fejbe való gyülekezését a' vérnek. Szükség hogy az ilyen emberek nem csak a' hevítő, hanem a' meleg italokat-is el-kerüljék, kivált a' káfét, herbathét, chocoládét, inkább a' nedvességekkel tellyes zöldségekkel, gyümölsökkel éllyenek, öszve-kötvén azokat a' mértékletes hús ételekkel, el kell pedig távoztatni mindenféle tészta ételeket, süteményeket, és minden szelet okozó ételeket, soha sem kell soká ülni, a' szék' le-tételében nem kell erőlködni, a' hasat nem kell meg-övedzeni, és keresztül szorítani, hanem inkább minden nap egy fertály óráig gyengén kell dörgölni.

Az alzfzonyok', és a' Férfiak' havasságára, (hypochondria, hysteria) és az érző inak' más nyavalyáira való hajlandóságot észre lehet ven-

ni ezekből: ha a' szülék, a' kik az embert nemzettek, gyenge érző inú emberek vóltak, ha valaki idején az ülésre, és a' tanulásra szorítottot, v. ha ifjúságában néma-bünös vólt, ha a' szobában magánosan sokat ülvén élt, sok meleg italokat ivott, sok nehéz, v. fel-hevítő könyveket olvasott, ha igen változó elméjü, úgy hogy hirtelen minden ok nélkül tsendes, és bús lévén, majd ugyan olyan hirtelen pajkos, és víg lehet, ha a' gyomor fájástól, a' fzelektől, az emészhetetlenségektől sokat fzenyved, ha gyakran töp-rönködést, a' hasban való dobogást, szorítást, felzítést, és ezekhez hasonló szokatlan változásokot érez ott, ha az ember már éhjomra idején reggel fáradt, haragos, mindenre alkalmatlan, ha az, valami erőssítő eledelnek, v. egy find'sa káfének, v. valami hevítő italnak a' bevétele után mindjárt el múlik, ha az ember magában nagy hajlandóságot veszen észre a' magánosságra, a' szótalanságra, a' vadságra, és a' minden emberek eránt való gyanúskodásra, és lihetetlenségre, ha a' veres hagyma, a' főzelékek, a' kovázos sütemények mindég nagy töp-rönködést, és a' gyomorban nagy terület okoznak, ha a' fzekek restek, ritkák, nem egyformák, és fzarazak. Az illyen kiváltképpen kerülje az ülő élet' módját, és ha az lehetetlen, leg-alább állva valami magas író-asztal mellett. v. a' mi még jobb, (mivel sokára el-unnya az ember az állást) valami fa-bakra, mint a' lóra fel-ülvén, dolgozzon, és a' mellett által-hágás nélkül azt a' törvényt meg-tartsa, hogy minden nap egy két órát a' szabad levegőn sétállyon. A' lovaglás-is igen hasznos az illyen embereknek. Továbbá az emberek' társaságát kell az illyeneknek keresni, kiváltképpen pedig azon kell igyekezni, hogy az ember a' jó baráttyát, a' kibe bizik meg-tarthassa, nem kell annak az indúlatnak engedni, a' melly a' magánosságot

kívánnya. Az utazás, a' tárgyoknak a' változtatása, kiváltképpen a' falusi levegővel való élés a' havasságtól főképpen meg-örző orvosságok. Sokszor a' midőn ez a' nyavalya nagy mértékben ki-ütött-is, elég vólna, ha a' beteg magától meg-nyerhetné, hogy leg alább fél éftendeig a' falun lakna, és ott tsupa falusi, és kézi munkával foglalatoskodna, v. leg-alább úgy élne, mint egy falusi ember, (mert ha a' városi bujálkodást ki-viszi az ember magával a' falura, akkor a' falu nem használ) közönségesen mindennek, a' ki az erre a' nyavalyára való hajlandóságot veszi észre magában, leg-jobb vólna azt tanátsolni, hogy inkább v. gazda, v. vadász, v. katona légyen, mint tudós. Igen halznos az ilyen hajlandóságban a' hasnak a' dörgölése. Ez meg-eshetik idején reggel még az ágyban, dörgölvén valami egy fertályig a' tenyerével, v. egy darab posztóval a' hasát maga magának, ez elő-mozdítja az emésztést, és a' hasban való vér forgást, el-olzlattya a' dugulásokat, és a' szeleket, és egyszer'sinind erősít. Ellent kell állani szorgalmatosan az ilyen emberek' azon szokásoknak, melly szerént mindég orvossággal akarnak élni, és kiváltképpen pedig mindég tisztíttatni akarják magokat, a' melly által az emésztő elzközök még jobban meg-gyengítetnek. Bízza az ilyen ember magát inkább egyetlen egy okos Orvosra, és azzal inkább a' szükséges élés' módjában álló, mint sem pedig az orvosságok által lejendő orvoslást rendeltelki magának. Kiváltképpen pedig békét kell hagyni a' süteményeknek, a' sajtnak, a' tészta ételnek, a' főzelékeknek, a' kövér húsoknak, és az eröss sernek.

A' guta ütésre való hajlandóságról-is kell valamit szóllanom, ha szintén az tsak később' szokott-is meg-jelenni. Eszre lehet azt venni a' rövid, vastag, és vaskos testről, és a' kurta

hyakról, úgy hogy a' fej a' két lapotzkák közt hever, a' közönségesen piros, és fel-fűtt ábrázatról, a' gyakorta való fül tsengésről, és zúgásról, a' szédelgésről, az éhjomra való émelygésről. Az ilyenek soha se terhellyék-meg a' gyomrokat (mert különben az asztal mellett halhatnak-meg) kivált estve lokat soha se ne igyanak, se ne egyenek, vatsora után le ne feküdjenek mindjárt, a' fejek igen alacsonyban ne legyen, minden nagy fel-hevülést, és által-fázást, kivált a' lábakra nézve, el-kerüllyenek.

Most megyek által már annak a' kérdésnek a' meg-sejtésére: Hogy kell a' már ki-ütött betegséget gyógyítani? hogy kell az Orvost, és az orvosságot haszonra fordítani? A' leg-sarkalatosabb dolgokat erre nézve, a' következendő regulákban adhatom elő.

1. Soha elegendő ok nélkül orvossággal nem kell élni, mert ki is szeretné magát szükség nélkül beteggé tenni? Innét azok a' izokások, melly szerint bizonyos időben némelleyek tsak azért tilztítót szoktak bé-venni, mások eret vágatni, 's a' t. hogy a' következhető betegséget el-kerüllyék, igen veszedelmesek. Igen fokozor meg-esik; hogy magok ezek az orvosságok tsinálják azokat a' betegségeket, a' mellyeket azok által el akartak kerülni.

2. Sokkal jobb a' betegségeket el-kerülni, mint azokat gyógyítani, mert az utolsó mindig több erő' el-vesztésével, következésképpen az élet' meg-rövidítésével van ölzve-kötve. Jól meg kell tehát tartani a' betegségek' el-kerülésére fellyebb elő-adatott módokat.

3. Mihelyt pedig az ember valóságos betegséget érez magában, figyelmetes legyen. A' legkissebb betegségnek-is igen nagy nyavalya lehet a' vége. Kiválképpen pedig igaz ez a' hideg-lelésekkel ölzve-köttetett nyavalyákról. Így mutatják-ezeknek a' kezdetek magokat: Rend-

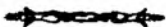
kívül való fáradságot érez az ember, az étel kívánása el veszi; de annál jobban szomjúhozik, az álom nyughatatlan, v. fok álmodozásokkal van öfzve-kötve, a' természeti ki-ürítések elmaradnak, v. rendkívül nagyok, a' munkára való kedv oda van, a' fej nagyon fáj, a' testben nagyobb v. kisebb borzongatás támad, a' mellyet nagy hőség követ.

4. Mihelyt az ember ezeket a' jeleket észre veszi, az a' leg-szükségesebb dolog; hogy az ellenségnek, t. i. a' betegségnek el-huzza a' tápláló eledelét, és a' kegyes természeti unfolást kövesse, a' mellyet minden állat, ebben a' történetben a' maga hasznára, követni szokott. Semmit se egyék az ember, mert a' természet a' maga vonogatásával bizonyította, hogy semmit sem emészthet-meg; de annál több vizet, és más felereltő italokat kell nekünk inni. Nyúgodalomban kell lenni, és leg-jobb feküdni, mert a' fáradtság azt eléggé meg-mutattya, hogy most a' természetnek szükséges az erő, a' betegségnek a' ki-dolgozására, továbbá a' fel-hevülést, és az által fázást el-kell kerülni, és így a' szabad levegőre való ki-menelet-is, nem különben a' meleg szobába való bé-zárkozást-is. Ezek az együgyű orvosságok, a' mellyeket a' természet maga világosan előnkbe ad, tsak az ő szavára halgasunk, olyanok, a' mellyek által számtalan fok betegségeket, még az eredetekben, el-lehet nyomni. Ama' 90 éstendős Maclin, a' Londoni híres ékelen szólló, azt beszéli magáról, hogy ő egész életében mindég, valamikor tsak roszszúl érzette magát, egyebet nem tselekedett; hanem az ágyba le-feküdt, és tsak vízzel, 's kenyérral élt, és ez az élés módja maga ötet rendszerint minden gyenge betegségéből meg-gyógyította. Es-mértém én egy tisztes 80 éstendős Erres-kapitányt, a' ki egész életében, minden betegségében tsak azt csinálta; hogy böjtölt, dohányozott,

zott, és a' fellyebb adott régulákat meg-tartotta, 's orvofságra szüksége soha se vólt.

5. Ha az embernek vagyon alkalmatossága valami orvostól tudakozódní, tanátskozzon az ember e' felől azzal, nem azért, hogy mindjárt orvossággal éilyeu, hanem inkább hogy tudhassamitsoda állapotban van-ő. Ha pedig ebben mód nints; sokkal jobb tsupán a' fellyebb elől adott minden orvossághoz való nyúlas nélkül a' betegséget meg-akadályoztatni akarni, mint valami orvossággal élni, a' melly talám igen ártalmas lehetne. Magok a' hasat hajtó, és okádtató orvosságok-is rendeletlen időben vétetvén, igen ártalmasok lehetnek. Ha tsak ugyan ebben a' leg-ártatlanabb orvosságot akarja az ember tudni, az egy káfés kanál bor-kő vólna, a' melyet egy pohár vízben fel-kell olvasztani; vagy a' következő bor köves víz; a' melly valóssággal a' hideglelés betegségekben egy a' leg-közönségesebb orvosságok közzül: 1. lat bor-követ, 6. font vízben mind addig kell egy új fazékban főzni, míg az egélfizen el-olvad, minekutánna pe- lig az meg-esett, azt a' tüztől ki-kell venni, és egy tzitromot belé kell vágni, annak utánna, kinek kinek az inye szerint 3 — 6 lat tzukrot kell hozzá tenni, és ezt az italt így palatzkokra tölteni. Ez lehet mindenkori ital.

6. Az Orvoshoz igaz szívűnek kell lenni, és az el-múlt időkben esett dolgokat-is el-kell néki beizélni, annyiban, a' mennyiben a' betegségre tartoznak, semmi jelen való környúl állált el nem kell halgatni, kivált az írás által meg-esni szokott tudósítáfokban. Kiváltképpen őrizkedjék az ember (a' melly igen közönséges hiba szokott lenni) hogy a' betegsége le-bezéléésének a' közibe semmi okoskodást ne elegyítsék, vagy a' maga előre tett vélekedése szerint ne szabja-meg a' betegségnék itt, vagy amott való lételét, ha-

nem tsak aztat beszélye elől, a' mit érzett, olyan rövideden, a' mint tsak lehet.

7. Tsak egy Orvost válaszfzék az ember, aztat t. i. a' kiben bizodalma van; nem ollyat pedig, a' kinek titkos orvossága van; sem nem ollyat, a' ki lokat tsátsog, vagy mindent tudni akar; ollyat se, a' ki a' maga tisztí tárfait mottakollya, és azoknak a' tselekedeteiket gyanússá akarja tenni (mert ez mindég a' kis tudománynak, a' roszsz lelki isméretnek, es a' roszsz szívnek a' jele) ollyat se, a' ki tsak kemény, és bizonyosan vagy jobbra, vagy balra dütő orvoságokkal szeret gyógyítani, az az: vagy életre, vagy halálra gyógyítja a' beteget.

8. Kiváltképpen kerülni kell az olyan orvost, a' ki a' gyógyítás gyakorlásában a' pénzre, vagy a' betsültre leg-jobban néz. Az igaz orvosnak semmire egyébre nem kell nézni; a' maga betege egészségénél. Minden más ok elvezeti ötet az igaz útról, és a' betegre nézve a' leg-veszedelmelebb következései lehetnek. Az ilyen orvosnak tsak valami olyan eset kell; a' hol a' híre, vagy pedig az erfénye, veszedelemben forogna, ha a' maga betegének a' megtartására valamit próbálna, ebben a' történetben az ilyen, bizonyosan inkább meg-engedi halni a' betegét mint sem hogy a' maga hírét, nevét el-veszítse. A' betegeket tsupán tsak abban a' mértékben fogja szívére venni, a' mellyben gazdagok, vagy főbb emberek.

9. A' leg-jobb orvos az; a' ki az embernek egyfzersmind barátta-is. Az ilyenhez leg-könnyebben és leg-jobban lehet az embernek bizodalma, 's ennek leg-könnyebben fel-fedez az ember mindent. Az ilyen lát, és körül néz bennünket egészséges korunkban is, a' mi a' betegnek gyógyítására igen lokat használ. Utólyára, az ilyen nagyon szívére veszi a' mi állapotunkat, és fokkal szorgalmatofabb; söt magát ia

kézf fel-áldozni érettünk, tsak hogy ismét meggyógyúlhassunk, mint az, a' ki tsak tsupa hideg orvos. Mindent el-kell tehát követni, hogy az ember ilyen kedves barátságon épült öfzve-kötésben legyen, és maradhassék az orvossal, 's azt fel nem kell bontani a' roszfz véle való bánással, a' bizodalmatlansággal, a' keménységgel, és más tselekedetekkel, a' mellyre az ember magának gyakran, de mindég a' maga tulajdon kárával szabadságot ad.

10. Szorgalmatosan el kell kerülni az olyan orvost, a' ki titkos orvosságokat készít, és azokkal kereskedik. Mert az vagy tudatlan, vagy ámító, vagy tsupa haszon kereső, a' ki a' hasznot az életnél, és az egészségnél fellyebb betsülli. Mert ha abban a' titokban semmi igazság lints; úgy nints szemtelenebb tsaló ennél, a' ki az embereknek nem tsak a' pénzeket, hanem a' pénzeket, és az egészségeket is egylzersmind ki tsalja; ha pedig az a' titok valósággal érdemes, és hasznos az emberi nemzetnek, úgy ez az emberiségnek közönségesen, es az igazságnak a' tulajdon jószága, és a' leg erkölstelenebb tselekedet azt attól el-tagadni; sok ezer emberek ellen-is vétkezik az ilyen, mivel azok vagy tellyességgel, vagy leg-alább okosan nem élhetnek az ilyen szerrel, nem lévén az az orvosság esméretes, és közönséges, és valami okos orvos éppen nem is fordíthatván azt haszourra.

11. Sehol se nézzen az ember annyira az erköltre; mint az orvosnak a' választásában. Hol is vólna arra nagyobb szükség, mint itt? Az olyan ember, a' kire az embernek a' maga egészségét vaktában reá kell bízni, a' kinek egy atal-lyában semmi egyéb törvény-széke nints a' maga tselekedeteiről való számadásra nézve, hanem tsak a' lelki-isméreti, a' kinek a' maga tisztí hivatallyának tökéletesen való bé-töltése végett mindenét, gyönyörüségeit, nyúgodalmát, főt

valami egészségét, és életét-is fell kell áldozni, a' ki csak tsupán az erköltsi indító okokból tselekedzik mindent; ha pedig az úgy nevezett világi-okosságbeli indító okai vannak ennek csak a' tselekedeteire; akkor ő egy a' leg-irtóztatóbb, és a' leg-vefzedelmesebb emberek között, és ötet sokkal jobban kellene kerülni, mint a' betegséget magát. Az orvos erkölts nélkül nem csak fémmise, hanem rémitő tsuda.

12. Ha pedig az ember valami betsületes orvosra akadt, abban egész bizodalma legyen. Az a' beteget meg-nyugtattya, és az orvosnak a' gyógyítását véghetetlenül könnyíti. Némellyek azt gondollyák; hogy mennél több orvost magokhoz öszve-gyűjtenek, annál könnyebben segítenek ő rajta. De ez egy szörnyü tévelygés. A' tapasztalásból szóllok én itt. Egyetlen egy orvos mindég jobb, mint kettő, kettő jobb mint három, és így tovább; az orvosok sokaságának a' száma szerint, mindég jobban jobban múlik az egészség vizsgálásához való reménység; sőt én azt hiszem; hogy lehet az orvosoknak a' száma olyan nagy, a' hol a' meg-gyógyulás tellyességgel lehetetlen, a' teltre nézve szölván. Ha olyan történetek adják elől magokat, a' melyek valósággal ritkák, a' hol az igen el-titkolt, és el-bújt nyavalya többeknek az ítélet-tételét kívánnya, akkor öszve kell hívni többeket, de csak olyanokat, a' kiktől az ember bizonyosan tudja, hogy egymással barátságban élnek, és hogy külömben-is igaz szívu emberek: de akkor is ezt az ilyen gyűlést csak a' betegségnek a' meg-esméréseire, és a' meg-itéllésére, és a' gyógyítás módjának a' meg-határozására tartsa az ember. A' gyógyításnak pedig vegben vitelét, mindég csak egyre kell közzülök bízni, arra t. i. a' kihez a' betegnek a' leg-nagyobb bizodalma van.

13. Vigyázni kell jól; a' betegség' matériájának a' teltből való ki-menetelére, azokra a'

fegedelmekre , és útakra , a' mellyeket a' beteg természete leg - jobban szeret , és a' mellyek már az előtt valaha néki használtak ; ha vallyon izzadás , has-menés , vagy orr-vér menés , vagy a' vizellet által szokott-é ? magán segíteni ? Az ilyen tudva lévő útat kell a' jelen lévő betegségben is kiváltképpen segíteni minden módon , és az igen sarkalatos dolog ; ha az orvos valakit az ilyen oldalairól ismér.

14. A' tisztaság minden betegségekben elmulthatatlan környül - állás ; mert a' tisztátalanság által minden betegség válhat rothadtá , sőt még veszedelmesebbé is ; vét a' beteg ezzel a' maga ház - népe , és az orvosa ellen - is , a' kik tsupán e' miatt meg-betegedhetnek . Tehát mindennap (tsak hogy okolan) tisztát kell a' betegre adni , a' levegőt meg - kell változtatni , mindenféle ki - ürítéseit a' betegnek mennél hamarább ki - kell annak szobájából vinni , sok embereket a' házban nem kell meg-engedni seregelní , mindenféle állatokat , virágokat , ételmaradékokat , régi öltözeteket , egy szóval mindeneket , a' mellyek ki - párologhatnak valamit magokból , a' beteg' szobájából ki kell hordani .

Házi - és Úti - Patika.

Minden házban igen sok igen jó orvosi szerekhevernek , a' nélkül , hogy valaki azokról leg - kisebbet is tudna . — A' hirtelen való szerentsétlen történetek miatt , a' mellyek a' Falun , az úton rajtunk sokszor meg esnek , sokszor majd kétségbe esünk , tsupán azért , mert közel nints hozzánk Patika ; egy néhány mert földnyi mezfzesésre kell küldénünk Patikabéli szerékért ; az alatt a' fegedelemnek az ideje el - múlik ; 's mi azomban nem tudjuk ; hogy ugyan az az orvosság , v. leg alább az ahoz hasonló a' mi házunkban van ; a' melly tudomány - is annak

az embernek az életét a' veszedelemtől megmenthette volna. Minden, még pedig a' legkifsebb, házat-is úgy lehet nézni, mint egy Patikát, és minden az élet folytatására, és a' táplálásra szükséges dolgokkal, a' környül-állások szerént, orvosság gyanánt lehet élni. Kötelességemenk tartom tehát, ennek a' tudománynak az el-terjesztését, nem a' végre pedig hogy Kurúfolokat formállyak, hanem hogy a' könnyű és a' veszedelmes történetekben, a' mellyekben gyakran egy fél órányi kefelelem válafztya - el az életet és a' halált, azokat az orvosságokat meg találhassuk, a' mellyek a' szemeink előtt hevernek, de a' mellyeket még is mi nem látunk, tsupán csak azért, mert mi azt hiszszük, hogy minden Orvosságnak a' Patikából kell ke-rülni; és ez olyan szemre való hányás, a' melly még az Orvosok közül-is sokra reá illik. —

Azok a' házi orvosságok, a' mellyeket mi mindenütt, 's még magában a' leg alább való paraszt házban - is fel találunk, a' következők. —

A' Tzúkor.

Ez valósággal a' leg - első orvosság a' mi házi orvosságink között, a' maga külömbb külömbb féle erejére, és az ő sokféle történetekben lehető haszonra való fordithatására nézve. Ez egy sónak a' neme, és a' betegségekben mindazokkal a' hasznos tulajdonságokkal, a' mellyekkel más só neme, bír, azon - felül egyfzersmind táplál - is, 's következés képpen koránt sem gyengiti, és nem marja annyira a' bendőt mint másók. —

A' tzúkor egy a' leg hívesítőbb orvosságok közzül. A' fel hevülésekben nints semmi hasznosabb', mintha 2. lót tzúkrot egy pohár vízben fel olvalt az ember, és azt meg iszta. Haszon-

lőképpen a' hideglelésekben, a' forró betegségekben, nevezetesen a' rettenetes indúlatok után p. o. az ijedség, a' boszszúság, a' harag után, a' melly esetekben még az a' jó - is van benne, hogy az azok által az indúlatok által fel bizgattatott epét felereszti, meg-tsendesíti, és kiüríti. — Ez a' hevítő szereknek a' melegítő erejét-is, hozzájok tétetvén kifsebbítheti, p. o. a' káfé fok tzúkorral ivódván, fokkal kevésbé hevít, mint a' nélkül.

A' Tzúkor a' taknyot fel szaggattya. Az balvélekedés, hogy a' tzúkor taknyot tsinál; azt ő tsupán akkor tselekfszi a' gyomornak a' meg-gyengítése által, midőn ő véllé igen foká, és igen bőven élnek. De az ő leg-tulajdonabb ereje áll a' fel olvasztásban; innét a' gyomornak, a' mellynek a' takonnyal való meg telésében, az olyan náthában, hörgésben, és köhögésben, a' mellyben semmit sem lehet kivetni, nints semmi hasznosabb, mint az éppen az elébb le-irt tzúkor fel - olvasztásának a' szorgalmatos itala. — A' tzúkor ha bő mértékben vétetik, a' gyomrot tisztítja, és a' bél hurkákat ki üríti. Ez tehát a' gyomornak minden meg-terhelésében és tisztátalanságában hasznos. En gyakran láttam, hogy minekutánna a' nagy vendégségben a' gyomor meg-terheltetett volna, a' vízben fel - olvasztatott 2. lót tzúkornak a' meg itala által, minden bajok mindjárt el-tűntek. Ez úgy dolgozott mint a' leg-jobb fel olvasztó szer. —

A' hor - etzet.

Ez egy igen nagy, és, sokféle hasznú szer! Minden meg bolondító szerek által való meg-étetésben; p. o. a' mák lé (opium) a' bőrög (Cicuta) a' mérges fekete tseresznye (belladonna) a' belendek (hyosciamus) ellen leg-jobb Orvofság, ha az ember fok etzetet ilzik.

kível a' fájra és a' gyomorra, etzethe mártogatott ruhákat terenget. — Az ájulásokban ez fokkal jobb, mint minden másféle szagoltatni szokott el-repülő sók, és szagos vizek, ha t. i. az etzetet az orr alá tartják, és azzal a' vak-szemeket az ábrázatot, a' kezeket és a' lábakat meg mofsák. A' rothasztó betegségekben, v. akarhol, ha a' szobában roszsz párák támadnak, semmi-sints jobb; mintha az ember az etzetet szorgalmatosan széjjel fertsegteti, de nem úgy a' mint közönségesen szoktak tselekedni, hogy azt az éleven szénre, vagy a' forró kályhára szokták öntözni, a' mellyből-is egésztelen, sőt ártalmas párák szoktak származni. — Minden forróhideg lelésekben, vér-folyásokban, egy kevés etzettel meg-elegyítettett víz a' legjobb ital.

A' szappan, a' Fa - hamu, és a' Lúg.

Ezek a' szerek mind edjüvé tartoznak, mert ezeknek mind edjiknek az erejek csak a' lúg sótól (alcali) vagyon. — Ezekkel tehát élhet az ember a' maszlaggal (arsenicum) a' fel hajtatott kényesóvel (mercurius sublimatus) lett meg étetésekben, úgy mind az által, hogy ezekkel sok tejet-is kell egyfersmind inni. — Igen hasznos orvosság ez a' rühben, és más kegyetlen hőrön való ki-ütésekben, ha t. i. a' vizke-tős helyek lágy meleg erős szappanos vízzel meg molatattnak.

A' Tej.

Ez egy eléggé meg betsülhetetlen szer! Fő Orvosság ez minden, de kivált az értzi, mérgek által való meg-étetésben. Akkor a' betegnek annyi tejet kell inni, hogy tulajdonképpen ki-fulsón belölle; a' hasára pedig tejebe mártogatott ruhákat-kell teringetni.

A' Tejfel, a' Vaj, az Olaj.

A' tejfel, és a' vaj mint igen szelid 'sir fok-féleképpen hasznos, tsak éppen hogy akkor köpülték legyen, mert mihellyt valami 'sir régi, és avas, akkor többé nem lesz enyhítő és az izgatásokat mérséklő orvosság; sőt ellenben izgató erejüvé válik, annyira hogy az avas, v. a' meg pergelt zsirral, éppen úgy meg-lehet a' felső bőrt gyúllasztani, és a' bendőt okádásra ingerelni, valamint a' körös bogárral. Sőt hogy ezt a' véget elérhessük, nem is szükség azt megsózni. Ha tehát ezektől a' tulajdonságoktól a' tejfel, és a' vaj szabados, akkor azzal hirtelenében akármeddig, patikabéli külső lágyító Orvosság helyett lehet élni, mindazokban a' történetekben, ahol a' belső fájdalmakat, a' görtsöket, a' fojtogatásokat, és a' tsikarásokat, az utolsó szállatskáknak a' kegyetlen kifejzéseit enyhíteni kell. Akkor tsak vaját, v. olajat, lágy melegen lokáig kell a' fájós helyre dörgölni, és éppen azt a' hasznót fogja tenni, a' mit tesznek a' fokféle szerekből öszve tétetett lágyító kenőtsök. — Ezekhez képest javasolhatom a' következő égésre való kenőtsöt, a' melly a' meg-egésnek minden történeteiben, kiváltképpen pedig a' felső bőrnek a' fel hollywoodzásában a' leg hirtelenebben legítő, és a' legjobb szer: tudjuk pedig, milyen nagy dolog, az ilyen kegyetlen fájdalmakat, kivált az igen érzékeny kis gyermekekben, v. a' nagy darabon meg-égett bőrön, hirtelen és hathatósan enyhíteni tudni, mert én tudok olyan példákat, a' mellyekben a' hirtelen való legedelmeknek az el-mulatása, v. pedig nem a' tsupa tudatlanság miatt, pályinkát, szappant, és más izgató szereket rakván az égésre, egyedül a' fellellette rettenes fájdalom miatt, szörnyű nehéz nyavalya rázás, és azután halál következett. Min-

den ilyen történetekben, minden házban a' legkönnyebben készíttethetendő, és az én tapasztalásom szerint a' leg frissebben enyhítő kenőts a' következendő: Végy egyforma mennyiségű; jó fa olajat (Provintziai olajat, v. ha az nints friss-len-mag olajat) tojás fejerét és tejfelt; ezeket elegyítsd jól ölzve; az így el készült kenőtssel jó vastagon kenny-bé avúlt vászon darabokat, és ezekkel raggasd bé - a' meg égett helyeket. Gyakran le kell szedegetni ezeket a' rongyokat, és azokat ismét bé-kell kenni.

Nem lehet eléggé javasolni, a' mereggel való meg-éttetésben, a' meleg vízben felolvasztott olajnak, és vajnak a' belső hasznát. Ölzve lehet ezt a' tej-italával olyan formán kötni; hogy az ember minden fertályban egy find'sával igyék ebből. Az Orvosú haszonra nézve leg-jobb a' tsak éppen akkor, és hidegen ütött olaj, külömben a' 'siros olajak tsak nem mind egyenlők, ámbár a' mandula, a' mák, a' len-mag olaj, a' fellyebb mondott tzélra nézve leg jobb.

A' méheknek a' darázsfoknak, és más ezekhez hasonló bogaraknak a' tsipései ellen nintsen bizonyosabb, és hirtelenebb segítő orvosság, mintha a' meg tsipett helyett mindjárt egy fertály óráig olajjal dörgölik. Még a' mérges kigyók tsipése ellen is-leg jobb orvosság az, ha mindjárt eleintén míg jobb orvosságok érkezhetnének, nem tsak a' meg tsipett helyet, hanem azt az egész tagot szűnés nélkül sokáig ollajjal dörgölik. Vannak olyan példák, a' hol semmi más orvossággal nem éltek a' kigyó tsipése ellen, és még-is a' mérges tsipésnek semmi roszsz következései nem lettek.

Egy közönséges haszonról kell még itt nekem emlékezni, a' melly a' nyúl hájból lehet, a' mellyett többnyire el szoktak vetni. A' fagyásokat lehet ezzel meg gyógyítani, ha t. i.

a' télnek a' bé lépéfekor a' meg fagyott rész-
ket estve és reggel azzal meg dörgöli az ember,
söt étzakára azzal bé rakja, p. o. ha a' ke-
zein vannak az embernek a' fagyások; akkor
olyan keztvüben kell hálui, a' melly azzal
van belöl bé-kenve. A' nyúlhájban van va-
lami különös izgató erő, innét hasznos már
az a' gelyvakban ha, t. i. azzal a' nyakat dö-
rgölgetik.

A' Zab - és az Arpa - dara.

Ebből lehet vízzel sűrű levet főzni, nem
jó pedig ennek a' meg szürésekor a' darát ma-
gát - is által törni, mert úgy belöle igen sok
lisztes, és vastag részek olvasztódnak fel. Ez
az Arpa - v. Zab - darából tinnált sűrű lé igen
hasznos a' köhögésben, a' kólyikában, a' gyo-
morgörtsben, a' vizellet fel akadásban, v leg-
alább nehezen való folyásában, a' vér hasban,
azt nem csak meg évén, hanem Kristélynek-
is tsinálván.

A' Kristély.

Ez a' leg főbb, és a' leg közönségesebb
házi orvofságok közzé tartozik, és ritka ház az,
a' mellyben mind a' Kristélynek való minden
szereket, mind a' kristélyező szerszámot magát
is nem lehetne találni. — A' közönséges Kris-
télyhez semmi egyéb nem szükség, hanem csak
két evő kanál Zab - v. árpa-dara, v. len mag,
v- éppen annyi szekfü - v. bodza-fa-virág. (De
ezek ha nem találtattnak valósággal minden kár;
nélkül el - is maradhatnak) ezeket négy findsá-
nyi vízben meg kell főzni, és azután belé kell
tenni 2 v. 3. evő kanál len-mag, v. fa - v. a-
kar másféle - olajat, és ezen kívül két kavés
kanál konyha söt. Ha kis gyermekeknek ada-

tik a' Krístély , akkor a' mondott szereknek
 tsak a' felét , a' só helyett pedig ugyan annyi
 tzúkrót kell venni. A' krístély adás valósággal
 leg jobban meg - esik a' krístélyező - tső , v. pus-
 ka által , errenézve igen jó is volna , ha azt
 minden házban tartanák. Ennek a' nem létté-
 ben pedig , v. a' hirtelenségben jó a' végre az
 ökör , v. a' difznó - hólyag - is , a' mellyre va-
 lami kis tsőt , p. o. szaruból tñuált tsutorátskát
 kell könni. A' krístély meg töltésében árra kell
 vigyázni ; hogy a' krístélynek készült nedvesség
 tsak az akkor ki - fejtettéjnek a' lágy melegsége-
 vel bírjon , és a' nedvességnek a' tetején , a'
 krístélyező szerfzámban maradott levegő - ég ki
 nyomattasék. Krístélyt minden ember tudhat
 adni. Ez a' munka ebben áll ; hogy a' beteg a'
 jobb oldalára feküdjön , és annakutánna az olaj-
 jal békent krístélyező tsötskét , i. v. 2. hüvelyk-
 nyire vigyázva dugja bé a' vég hurkába ; ek-
 kor a' balkezével kaparítsa jól meg ug an azt
 a' tsötskét , 's a' jobb kezével nyomja gyengén
 a' krístély puskának a' nyelét be - felé .

Éz a' házi orvosságok között egy a' leg - bá-
 tarságosabb , és a' leg - hasznosabb szer ; mivel
 soha sem árthat , azomban , minden betegségek-
 ben , ha szintén nem segít - is , leg - alább könnye-
 bülést szerez. Nevezetesen hasznos ez minden
 betegségekben a' gyermekeknek , és gyakran
 maga elegendő a' görtsöknek , és a' nehéz nya-
 valyás betegségeknek az el - háritására. Hasznos
 ezen kívül a' szorulásban , és annak a' követke-
 zéseiben , a' kólikákban , a' görtsökben , a' ke-
 gyetlen okadásokban , a' hát - gerintz' hasogatá-
 laiban , és a' forró hideglelésnek a' kezdetében .

A' hideg , és a' meleg víz .

Mind a' kettő hasznos orvosság , A' hideg
 víz minden esés , és a' test' öfzve - zúzása által

támadott sértésekben hasznos. Ha ezekben a történetekben mindjárt eleintén izorgalmatosan rakjuk az így meg-sértetett részeket ugyan jó hideg vízbe mártogatott rongyokkal, a' mellyeket; mihelyt meg-melegesznek, ismét meg-frissítünk, így el lehet ott a' dagadást, a' vérnek az el-futását, és sok más a' gyengeségtől, 's a' t. származandó roszsz következéseket kerülni. Külsőképpen a' vér-folyásokban-is, a' hideg vízbe mártogatott rongyoknak, a' vérző tagra való teringetése-is, igen hasznos orvosság.

A' lágy-meleg víz, mind külső, mind belsőképpen a' leg-közönségesebb enyhítő orvosság ital-formában; a' midőn igen jó benne egy kevés méh-füvet, bodza fa, v. izék-fü virágot megfőzni, és így herbathé gyanánt inni, a' gyomor, és a' bél-hurkák' görtseinek minden nemeiben, a' kólikában, az okadásban, a' gyomortól származott fej-fájásban igen nagy halzonnal lehet velle élni.

A' Láb-ferdő.

Ez-is igen közönséges orvosság. Kiváltképpen a' fej-fájásban, a' fül-zúgásban, a' fej-bődulásában, a' fülladozásnak, és a' fojtogatódásnak a' leg-nagyobb kegyetlenkedésében, a' mejj-fájásban, a' gyomor-görtsben, a' kólikában, a' hát-gerintz' fájalmában, a' meg-fázásban, a' vérnek a' mejjibe, és a' fejbe való tördülésében, a' hó-szánnak az el-maradásában, v. annak a' fájdalommal, és görtsel ölzve kötött folyásában. Tsak éppen a' már folyásban lévő náthában nem tanátsos.

Igen kevés emberek tudnak a' láb-ferdővel úgy élni, a' mint az hasznos. — Ha az igen meleg, v. igen soká tart, akkor a' helyett hogy tsendítene, inkább hevít és izgat. Ez tehát a' régula: A' vízbe két marék konyha só tenni,

v. az igen nagy bajban 2. lat mustár-magot kell belé főzni, és tsak lágy-melegen (az az, olyan melegségű legyen, mint az akkor ki-fejt tej, v. olyan, hogy ha az ember a' lábát belé teszi, alig érezze a' melegséget) kell véle élni. Egész-szen a' láb-ikráig tegye az ember belé a' lábait, tsak egy fertály óráig tartsa azokat benne, azután flanállal jól meg-dörgölje, és izorgalmatosan el-kerülje; hogy azok azután meg ne fázzanak: azért-is leg-jobb, ha annakutánna az ember mindjárt le-fekszik az ágyban.

A' Len-mag, a' Len-mag pogátsa.

Ez igen hasznos ott mindenütt, valahol tsak lágyító kötések kellenek, p. o. a' meg-gyúladott meg-dugulásokban, a' belső fájdalmaiban, és a' görtsben. A' len-magot, v. a' len-mag pogátsát ölzve kell törni. 's egy kevés bodza fa virágot hozzá tévén téjjel meg kell főzni, úgy annyira, hogy sűrű pép legyen abból, ezt az ember két ruha közzé tegye, a' nedvességet belőle nyomja-ki, és lágy-melegen kösse-fel.

Igen hasznos herbathét-is lehet a' len-magból főzni, ha az ember egy evő kanálnyi töretlen len-magot, 4. findzsányi vízzel meg-főz, és a' jobb íz végett egynehány tsepp tzitrom-levet tseppent minden findzsa herbathéba. Ez az ilyen herbathé hasznos a' száraz, és a' görtsel ölzve-kötött köhögésben, a' vér-köpésben, a' kólikában, nevezetesen a' vesék' fájdalmaiban, a' vizellet' égetésében, a' nehéz vizelésben. —

A' Mustár-mag, a' Torma, a' Bors.

A' mustár-mag, és a' torma, kiváltképpen annak a' hasznos mustárból tsinált téfztának a' készítésére szükséges, a' melly - is a' nagy fej, és fog fájásban, a' szédülésben, a' fül-zúgásban,

a' fej-bódulásában, a' gyomor, és a' mejjbéli-görtsben, a' fülladozásban, a' fojtogatódásban, az öl, és a' hát-gerintz' fájásában egy a' leg-hamarébb segítő orvosságok között, lőt némelly veszedelmes történetekben, mint p. o. a' guta-ütésben, a' melly' el-fogódásában, v. el szorúlásában az életet meg-mentheti. — Ezt így kell készíteni: 2 lat mustár-magot meg-tör az ember tisztán, ehhez hozzá elegyít egy kanál reszelt tormát, és éppen annyi lavanyú kovázt, és egy kevés etzetet, úgyhogy ebből ilastrom-forma téfzta legyen; ezt egy tenyérnyi nagyságú vázfonra reá keni, és azután vagy a' karra, v. a' láb-íkrára téfzi. Tsak addig kell ezt azon a' helyen hagyni, míg a' beteg valami meg-lehetősegetést kezd érzeni. Annakutánna azt le-vefzi az ember, meleg vízzel az azon a' helyen meg-ragadt téfzta darabotskákat le mossá. Ha még ezután kemény gyúlladások, és fájdalma támadnának azon a' helyen; akkor leg-jobb orvosság az édes téj fel, és a' friss sajtalán vaj, ha t. i. ezek a' fájós helyre reá kenetnek. — Ha igen veszedelmes volna a' nyavalya, és az orvosságnak szükség volna igen hirtelen dolgozni; akkor tsak reszelt tormát kell a' bőrre kötni, a' melly is egynehány izempillantások múlva igen rettenetes égetést okoz. —

A' borsot kiváltképpen mint egy leg-jobb gyomor-erősítő orvosságot lehet javasolni, tsak hogy nem törve, mert úgy igen hevít. Minden reggel 8—10 szem egész borsot le-nyelni, és ezzel több hólnapokig így élni; a' leg jobb gyomor-erősítő orvoslás, az étel' kívánásának a' régólta való el-vefzésében, a' has' fel-fúvódásaiban, a' lassú emésztesben, a' gyomornak takonnyal való meg-telésében, 's a' t.

A' Bor , a' Pálinka.

A' Bor a' leg jobb erősítő, és vidámító orvosság; tehát a' nagy gyengeségben, fáradtságban, izomorúságban, az el-ájulásban, v. a' gyengeségtől származott betegségekben leg-frissebben fel-izgatja az erőt. Mindazáltal az ezzel való élés mindég kétséges, azért az Orvos' meg-egygyezése nélkül nem kell ehez nyúlni. Csak éppen a' vízbe fülttaknak, a' meg-fagyottaknak, a' meg-fülttaknak, 's a' t. adhat az ember egy kis bort akkor, midőn már nyelni kezdenek. Az olyan történetekben, a' mellyekben a' borral való orvoslás kétséges, a' kezeket, a' lábakat, és az ábrázatot csak ugyan meg-lehet azzal mosni, a' melly maga is igen erősít.

A' külső ütéseken, a' testnek az öfzve zúródásában, a' vér' kifertegezéseiben a' borral való mosás igen jó; ha a' gyermekek el-találnak esni; akkor nagyon javaslom az ő egész testeknek a' meleg borral való meg mosását, mert különben a' púposágnak, v. más betegségeknek vettethetik ilyenkor fundamentom. Hasonlóképpen az olyan kis gyermekeket-is jó borral mosni, a' kiken az el-szárazító Ánglus betegségnek a' jelei magokat mutogatják. —

A' bornak nem léteben, a' pálinkát négy annyi vízzel öfzve-elegyítvén, ugyan a' mondott végekre lehet fordítani.

A' fűk-fű, a' bodza-fa- virág, a' majoránna, a' fodor-menta, a' bors-menta, a' méh fű, a' pap-fajt. Ezeket a' füveket kellene minden kertben, v. leg alább minden faluban termeszteni, mert ezeknek igen sokféle hasznai vannak.

A' bodza-fa- virág az által fázásban, és a' náthában jó herbathénak, a' fűk-fűből, a' méh-fűből, a' fodor, és a' borsos-mentából, a' görsökben, a' gyomor gyengeségében, az ájulásokban, a' fájdalmakban hasznos herba-thét lehet

het készíteni; a' pap-sajtot a' torok fájásban hathatnak, és torok-öblöngetőnek lehet fordítani. Ugyan ezek a' füvek külsőképpen is kötéseknak, v. a' köszvényben, a' görtsőkben, a' Sz. Antal' tüzéhen, a' fájós helyre tejendő oszlató, és ényhitő száraz párnátskáknak jök.

A' Gyapjú, a' Flanér, a' zöld viafzkos vászon.

Ezek a' leg-jobb, és a' leg bátorságosabb házi-orvosságok a' folyosóban, és a' köszvény' hasogatásaiban. A' fájós tagot bé-tekeri az ember ki fésült gyapjúba, v. flanérba, (az elsőbb gvakran a' maga természeti zsírossága miatt még jobb.) Ha az nem használ, akkor zöld viafzkos vásznat, v. viafzkos tafotát tekerget az ember arra.

XVII. A' hirtelen halálos veszedelmekben való fejedelem.

Vagynak olyan okok; a' mellyek a' leg-tökéletesebb egészségben, a' midőn még az ember testére nézve soká élhetne, hirtelen az élet munkáit félben szakasztják, és el-törlik; ilyenek az erőszakos halálnak az okai. Ezeknek a' számokat kisebbiteni, vagy magokat ártatlanokká tehetni, egy farkalatos része az életet fel-tartó, és hosszabbító mesterségnek, és így a' leg-szükségelebb dolgokat abból itt közleni fogom.

Ide tartoznak minden erőszakos halá'nak a' nemei, a' mellyek vagy testi külső meg sértések által, vagy az élőszközőknek az el rontása által vitethetnek véghez. Ezek vagy az életi élőszközőket a' magok munkájokra nézve haszon vehetetlenekké téstik, vagy az élet erőt hirtelen el-rontják (p. o. a' menkö, a' nagyindulat, többnyire minden mérgek) vagy pedig hirtelen el-rontják az életet izgató dolgokat, a'

mellyeknek a' segítsége nélkül semmi élet serő állhat-fel (p. o. a' tiszta levegő.)

Az ezek ellen való segedelem kétféle, v. el-kerülhettyük ezeket; vagy pedig ártatlanokká tehettyük, ha már egyszer el-kezdettek dolgozni.

Először az el-kerülés. Ez nem azt tétzi, hogy minden okokat el-kerüllyünk, mert ezek a' mi életünkkel, kivált némelly élet-módjával úgy özve vagynak szöve, hogy magát az életet kelienő el-hagyni, ha azokat mind el-akarnánk kerülni. De a' mi testünket igen nagy mértékben tehettyük szabaddá a' betegségektől, és adhatunk annak bizonyos minémüségeket, a' mellyek által abban az állapotban tétetődik, hogy a' betegség okaitól, ha szintén azok hozzá közeljárnak-is, semmit se, v. igen keveset szenvedjen. Az én ítéletem szerént ez szükségesképpen tartozik az embernek a' formálására, és a' nevelésére. Igen együgyük erre az eszközők.

1. Azon kell igyekezni, hogy az ember a' maga testét minden testi gyakorlásokra alkalmaztassá, és frissé tegye. A' futásban, a' mászásban, a' lovon való ugrálásban, az útlásban, a' keskeny helyeken való végig menetelben, 's a' t. illendően ki kell pallérozni a' testi erőt, nagy menedék helyet talál ebben az ember, az ilyen nemű testi veszedelmek ellen; és véghe-tetlenül kevesebb emberek fúlnának a' vízbe, v. esnének-le a' magas helyekről, 's a' t. ha kö-zönségesebb vólna ez a' nevelés' módja.

2. Az elmét ki kell pallérozni, és azokról a' veszedelmes hirtelen halál' okairól tudományt kell ízerzeni, a' község' értelméhez alkalmaztatott természeti tudományokból. Ide tartozik a' mérgek' esméreti, a' meny-kő' minémüsége, és el-kerülése, a' veszett levegő' minémüségének, és veszedelmes vóltának a' tudása, a' fagy' veszedelmei, 's a' t. Egy különös könyvet kellene erről írni, ha ezt mind annak rendi szerént meg akarnám magyarázni, és nagyon óhajtom, hogy

valaki írta olyat, és azt az iskolákban tanítanak.

3. Az ember az elméjét félelem nélkül valóvá, erőssé, és Világi-bólts' módja szerént mindent egy-formán szivelővé tegye, és gyakorolja azt a' reménytelen történetekben való magát hirtelen fel-találásban. Ennek kettős haszna lesz. Ez el-távoztatja a' testre nézve való veszedelmét, a' hirtelen meg-eső, és meg-erzskettető benyomásoknak, és a' hirtelen való veszedelmekben, a' meg-lzabadító meg határozásra időt szolgáltat.

4. A' testet a' beteges változások ellen bizonyos mértékben meg kell keményíteni, p. o. a' meleg, a' hideg, és ezeknek a' változásai, 's a' t. ellen. A' ki ezekkel a' minéműségekkel fel van készítve, a' sok halált okozható történeteknek fittyet hány, ahol más meg-bukik,

Mennyünk most által a' már valósággal kiütött halálos veszedelemből való meg-lzabadítás' módjainak az elől-adására. Mit kell t. i. akkor tselekedni? ha valaki a' vízbe fúlt; fel-akasztotta magát; meg-fúlt; a' meny kötől meg üttetett; meg-étegett; 's a' t. Ezekre vannak olyan eszközök, a' mellyek által a' már egészen meghalva lenni látzatott emberek szerentsésen megszabadítottak, és az orvosi tudománynak ez olyan része, a' mellyet minden embernek kellen tudni, mert minden ember eshetik ilyen történetbe, és azomban itt minden a' hirtelen való veszedelemtől függ. Az ilyen veszedelmes környül-állásban minden szempillantás drága, többet ér ilyenkor a' hirtelen alkalmaztatott leg-együgyűbb szer, mint azután egy fél-óra múlva minden böltsessége valami Aesculápiusnak. Minden ember, a' ki leg-hamarább az ilyen emberhez ér, kötelességének tarthatná az ilyennek mindjárt segítségül lenni, és meg-gondolhatná, hogy az ilyen szerentsétlennek az élete, egy ké-

főbb, v. hamarább lévő szempillantástól függhet. *)

*) Meg nem állhatom, hogy ne közöljem, a' követésnek okáért, azt az egészszén új példát, a' mellyet nem Orvos, hanem egy magát el-szánt, és az emberiség eránt való érzékenység által egészszén meg-hatott aszfszony, egy hóltinak a' fel-támasztásában vitt véghez. Ez annak az idején el-hólt Udvari Orvos Brückner Úrnak az Özvegye Gothában. — 1797. eszt. 1. Juliusban, Ichterhausenben egy ember a' maga 4. esztendő's gyermekét a' vízben halva találta, a' ki-is már mintegy fél óráig ott heverhetett, mert már az egész testében kék, és meg-merevedve vólt; a' honnét a' jelen-valók-is azt tökéletesen hóltinak tartván, sokkal nagyobbban meg is vóltak ijedve, minthogy annak a' fel-élesztésére leg-kissebbet-is tselekedhetek vólna. Ez a' tisztas aszfszonyság kötelességének tartotta; hogy mind azokat az ember' fel-élesztésére tzelőző ségedelmeket, valamelyeket a' maga meg-bóldogúlt Úrnak a' tanútsából tudott, rajta azonnal meg-próbálja. Ehez képest mind addig dolgozott, míg a' gyermeknek a' száját ki-nyithatta, és azt a' tóból tele ment számtól ki-tisztította; azután a' ruhát rólla le vágta, a' gyermeket meleg vízbe tette, ötet gyengen 3 fertály óráig dörgölte, és az orra alá el-repülő szalamia spiritust (spiritus salis ammoniaci) tartott. Ezek által az ajakai egy kevésse pirosodni kezdettek, és a' szája' tájeka körül gyenge rángatódások támadtak. Ekkor a' gyermek meleg ágy közzé tétettetett, azomban a' teste, és a' talpa meleg posztóval dörgöltetett. — Két óra múlva a' gyermek fel-támadott, — a' midön azután egy kevés okádató bor-követ fúttak a' szájába, és egynehány szek fű virágból készült kristélyt adtak neki; 's mivel még a' gyermek hideg vólt, ötet egy fel-serdült ember mellé fektették az ágyba. — Ez a' tselekedet-is meg-felelt a' remenységnek; mertez által

Az erőszakos halálok nemeit, gyógyításokra nézve három Rendekre lehet osztani.

a' gyermek nagyon meg-izzadtott, és okdott, 's ezután minden tovább való orvoslás nélkül életre jött, 's egészségessé is lett. —

1). Strúve Görlitzben tehát igen hőtsen gondolkozott, midőn ezeket a' meg-szabadító eszközöket, a' könnyebben lejendő állal-láthatásnak okáért táblákba tsinálta, a' mellyeket minden oskolákban, kortsmákban, és minden közönséges helyeken fel kellett akasztani. Ki-jött már három ilyen szükségbéli segedclem tábla. 1. A' vízbe fúltaokról, 's a' t. 2. A' méreggel meg-vesztegettekről, és a' veszett kutyáktól meg-motskoltattakról. 3. A' hábák' táblája.

En-is 1798-dik esztendőben, magyarul adtam-ki itt Pesten ilyen két Segedclem-Táblákat. — Az elsőn vannak: Közönségesen a' hirtelen való segedclemre szükséges eszközök. Egynehány a' szükségben segítő közönséges regulák. Ezek után különösen le van írva. 1. Hogy kell a' a' vízbe fült; 2. a' meg-fugyott; 3. a' fel-akasztott embert; 4. a' hőltan születni látszott kisededeket, életre hozni. — A' második Táblán vannak: 1. A' veszett kutya' harapása; 2. a' mérgek által való meg-étetés; 3. a' torokban fel-akadott dolgok; 4. a' meg-égés; 5. az eleven szén' párája, v. más gőzök által való meg-fülés ellen való orvosságok. 6. A' meny-kő által meg-üttetteknek; 7. az ügyben meg-fült, v. az agyon-nyomatott kis gyermekeknek a' fel-elevenítéséről. — Ezeket én a' Hazának a' számára éppen azon végekre írtam, a' mellyekre D. Strúve írta a' maga Tábláit; de sajnálom, hogy a' végemet úgy el nem értem, mint az említett Orvos Doktor. Mert igen kevés helyeken találhatnak ezek a' Segedclem-Táblák a' Hazában közönséges helyeken, kortsmákban, és az oskolákban fel-fuggasztva, pedig az árok csak 6. krajtzár mind öszve. — Találhatnak ezek a' Segede-

I. Rend. A' meg-fúltak (a' fel-akasztattak, a' vízbe hóltak, a' vezett levegőben el-veztek) a' menykötől meg-üttettek, a' halálhoz hasonló ájulásba estek, és azoknak a' gyógyítása. Itt a' következők a' leg-első, és a' leg-hathatósabb legedelmek.

1. A' mint csak lehet olyan hirtelen ki kell a' vízből venni, a' kötélről le kell vágni a' szerentsétlent, egy szóval, a' halálnak az okát el kell távoztatni. Ez maga már elég, a' szerentsétlenség a' meg-szabadítására, ha ez hirtelen meg-esik, de többnyire abban esik a' hiba, hogy ilyen meg-szabadító rendelkezések ugyan vannak többnyire minden helyeken, de olyan későn vizik azokat véghez, hogy úgy lehetne gondolkodni, hogy az inkább a' szerentsétlenség az utolsó tisztesség tételére, mint pedig az életének a' meg-szabadítására esik-meg. Innét meg-vagyok arról győződve, hogy a' vízbe fúltakra nézve sokkal jobbak volnának az olyan rendelkezések, melly szerént minden a' ki az ilyen szerentsétlenségre reá talál, tudjon, és köteles legyen segíteni, mint sem hogy arra csak bizonyos emberek rendelkezésének, *) és ha meg-

lem-Táblák itü Pesten a' Weingand', és Kilian' Könyv-árosok Bóltjaiban, ezen kívül mindenütt ott, a' hol ez a' Könyv maga árúttatik,

*) Hamburg, a' melly már sok hazafiúi rendelkezésben példa lehetett, ebben a' részben-is méltó a' követésre, a' midőn ott a' segítségül lételnek ez a' része-is igen nagy tökéletességre vitetett. Minden orvosnak, minden polgári igazgatásnak, minden emberek' barátjának, ezt a' könyvet, mint leg-tökéletesebbet a' maga nemében azok között a' mellyek már Világot láttak, javaslom. Günther, a' Hamburgi mostani meg-szabadító rendelkezéseknek históriája; réz táblákkal. Böhndl 1796.

*) Ide tartozik az a' veszedelmes félelem; melly szerént az ilyen szerentsétlen ember körül való bá-

nézi az ember, milyen oslobául, és kelletlen forognak az ilyenek körül ezek az emberek, milyen balgatag vélekedésekkel vannak tele, bizonyára senki sem tsudálkozhatik rajta, hogy Németországban olyan kevés szerentsétlenek szabadíttatnak-meg a' haláltól, és én itt kérek minden Felsőségeket, hogy a' meg-szabadító rendelkezések ezen részét nagyobb tökéletességre vinnék, ahová én egyszer'smind azoknak a' balgatag vélekedéseknek *) a' bírálásról való vetélkedéseknek, a' találás meg-jutalmaztatásának, minden vakmerő késedelmesség meg-büntetésének a' ki-irtását-is számlálom.

2. Le-kell vetkeztetni mindjárt a' szerentsétlent, és olly hirtelen a' mint tsak lehetséges, mindenféle meleget kell (finálni) annak a' fel-ébredtésére. A' meleg az első, és a' leg-közönségesebb izgatója az életnek. Ugyan az az elköz, a' mellyel a' természet él, leg-először mindenféle életnek a' fel-ébredtésére, a' leg-jobb és a' leg-nagyobb-is, a' második fel-ébredtésnek a' végbe vitelére-is. A' leg-jobb e' végre a' lágy meleg ferdő, ha ez nints a' meleg fővennyel, hamuval, vastag takarókkal v. ágygyal való bé-takarás, v. pedig a' melegített köveknek a' testnek külömbb külömbbféle részeire való rakása. E' nélkül a' szer nélkül a' többi igen keveset vihet véghez, és jobb volna a' hóltaknak tettettek tsupán hatható-

nást hetstelennek, és gyalázatosnak tartják, az a' némelly haláfszoknak az ördögi babonás vélekedések, melly szerént azt tartják, hogy a' vízbe fútt embert a' Nap' le-menetele előtt ki nem kell fogni, ha a' haláfszatban az ember hárt nem akar tenni, v. minden esztendőhön szükség némelly folyó víznek áldozni, és több ehez hasonló vélekedések, a' mellyek a' köz nép közt, sokkal jobban uralkodnak még mindég, mint az ember gondolhatná.

sau által-melegíteni, mint őket, a' mint gyakran meg-elik, a' köppölyözéssel, kefélléssel, kritélyozással 's a' t. Izagatni, és azonban a' hideg által meg-halni engedni.

3. Szintén olyan farkalatos eszköz a' levegőnek a' tüdőbe való bé-fúvása, és ezt a' meleggel igen jól ölzve lehet kötni. Az igaz, hogy jobb, ha az élet-levegő tső, v. fúvó által fúvódik beléjük. De a' hirtelenségben hogy a' drága idő el ne vesztegettelésék, elég az, ha akarki a' szereztélennek a' szájába a' maga lélekzetét bé-fújja, úgy hogy annak az orrát a' befúvás alatt bé fogja, és ha élzre veszi, hogy attól az oldal bordák egy kitsinyt ki-tolódnak, akkor egy kevéssé meg-ízünik, és az el-választó hártya (diaphragma) környékét nyomogattya, a' hasan keresztül húz gyengén egy törülköző kendőt, és ezek által kívánnyá a' levegőt megint ki-hajtani a' tüdőből, ekkor ismét belé-fú új levegőt, és egy darabig ilyen mesterséges lélekzést tlnál.

4. Bizonyos idő közben vetésében jég hidegségű vizet, v. bort tsepegtelsen az ember valami jó magófságról a' sziv gödribe, ez néha a' szivet leg-először meg-mozdította.

5. A' kezeit, a' labait, a' talpait, a' hasát, a' hátát dörgölje, és kefélje, izgalsa a' teljnek az érzékeny részeit; a' talpakat, a' tenyeket ízúrás, vágás és meg-olvasztott spanyol-vialznak a' reájok való tsepegtetése által; az orrot és a' géjét beléjük dugott talú által; v. az el-repülő szalamia spiritusnak az orra alá való tartása, v. a' nyelvre való tsepegtetése által; a' szemeket a' gyertyának az elejébe való tartása által; a' hallast (egy leg-tovább érezni szokott érzékenység,) az erőfs kiabálás, v. a' trombita harsogása, és a' piltoly ki-lövése 's a' t. által.

6. A' vég-hurkába levegőt v. dohány füstöt kell fújni, (ez meg-eshetik két pípának egymásra való tétele által,) v. pedig ha kritélyezo tső van kéznél, dohányból, és mustarból e-

tzettel és borral elegyítettett vízzel kell kristályt főzni, és ezt be lóni.

7. A' menykőtől meg-üttetett embereknek a' földből tsinált ferdő is javasoltathatik. Ezeket fel nyitott szajjal, az akkor frissen fel ásott földre hasra le fekteti az ember, v. pedig nyakig friss földbe le álsa.

Ha az ember ezekkel a' szerekkel, a' mellyekkel minden ember élhet, és a' mellyeket tartozik-is minden a' maga halalos veszedelemben fetrengő ember tarsanak a' hasznara fordítani; minujart él; többet halnálnak ezek, mintegy fél órával később a' melterségnek minden kélzulelei; teg-alább a' közbe vetett idő hijjába el-nem múlattatik; és az életnek a' gyenge izi-kratskaja a' tókélletes el-aluvástól meg-meutetik.

A' második Rendére a' lzerentsétleneknek tartoznak a' meg-fagyottak. Ezekkel éppen más-féleképpu kell banni. A' meleg által meg ölné az ember ezeket. Itt nem kell egyebet tsinálni, hanem tsak ezt: ezeket egészszón a' fejekig békell kaparni a' hoba; v. pedig a' leghidegebb vízből álló ferdobe tenni; a' melly olyan hideg, hogy tsak éppen meg nints fagyva, az a' hijja a' hidegségének. Itt az élet fel gerjelzti maga magát; és mihelyt az élet kezdi magát mutogatni, mindjart meleg boros herbathéét kell be-léjek tölteni, és a' beteget ágyba kell tenni.

A' harmindik Rend a' meg-étettetéé. Van itt nékünk két meg-betsúlhetetlen orvafságunk, a' mellyek minden méreg ellen jók, a' mellyeket mindenütt minden Patika nélkül lehet kapni, és a' mellyekhez lemni orvosi tudomány nem lzükség; a' tej és az olaj az. Tsupan ezen két lzer által, már azt a' leg-rettenetesebb malzlaggal való meg-étetést-is meg-lehetett gyógyítani. Ezek eleget telznek a' gyógyvítás mind a' két tzéllyanak, t. i. a' méreg ki-hajtásának, és bé-mázolásának v. meg-eroltetésének. Annyitejet italsék tehát az ember a' beteggel, a' men-

nyit csak meg-ihat, és ha azt rész szerint kiokádja, annál jobb, azomban minden fertályban egy félfind'sa olajat vegyék-be, az olaj pedig akár len- akár fa akár mák- akár mandula-olaj legyen, mind egy. Ha az ember bizonyosan tudja, hogy a' méreg maszlag, v. fel-hajtatott kényeső v. más értzi fő volt, akkor szappant kell fel-olvasztani vízben, és azt kell velle itatni. Ez elégséges szer lesz addig, míg az orvos jön, és sokszor nem-is lesz reá szükség.

XVIII. Az öregség, és annak illendő ápolgatása.

Az öregség, ámbár természet szerint való következése az életnek, és a' halálnak a' kezdete, mindazonáltal eszköze lehet a' napok meghosszabbításának. Ez ugyan nem nagyobbítva az élet erejét, hanem annak az el-prédállását hátráltatva, és így azt lehet állítani; hogy az ember az ő életének az utolsó szakaszában, a' midőn az erők meg-kevesednek, hamarabb el-végezné a' maga pályá futását, ha meg-nem öregedne.

Ez az ellenkezni látszó fel-tétel a' következő világosítás által erősített meg. Az öreg embernek sokkal kevesebb élet ereje van, és kevesebb tehetsége a maga vilzsa-pótolására. Ha ő ugyan azon szorgalmatossággal; frissességgel, és vidámsággal élne tovább is, úgymint az előtt, úgy minél hamarabb el-fogyva az ő élet ereje, és a' halál nyomba követné őtet. De az öregségnek a' természete kissebbíti a' természeti izgathatóságot, érzékenységet, ez által a' belső, és a' külső izgatásoknak a' munkája, következőképpen az erőnek a' munkára való fordítása, és az el-prédállása-is kevesedik; és így kevesebb élet-erőre lévén egyszerre szüksége, tovább el-tart néki az élet-ereje. Tehát az öregség által az életnek hathatósága kissebbülvén, annak a' tartóssága nagyobbodik.

Ugyan ez a' meg-kissebbedet izgathatóság meg-kissebbíti a' veszedelmes bé-nyomásoknak,

Es a' betegséget okozó okoknak a' munkájokat-
is, p. o. az elme indulattyyainak, a' fel hevulé-
seknek, 's a' t. a' bé nyomásait; fokkál nagyobb
egyenlőséget, és nyúgodalmat tart a' belső gaz-
daságban; és ezen az úton a' testet lok nya-
valyáktól meg-örzi. Söt még azt-is tapasztallja
az ember, hogy éppen ebből az okból az öreg
emberek ritkábban kapják-el a' ragadó nya-
valyákat, mint az ifjak.

Ide járúl még az élésnek a' meg-szokása is,
a' melly bizonyosan használ az élet fel-
tartására az utolsó időkben. Egy ilyen állati munka a'
mellyet az ember olyan foká. mindég ugyan
azon egy rendben, és egymás-után-
való követ-
kezésben tsinál, utólvára olly meg szokott do-
logga lesz, hogy azután tsupán a' szokás által-
is tart, ha szintén a' más munkállódó okok el-
múlnak is. Tsudálni lehet azt gyakran, hogy
a' leg-öregebb ember is millyen foká el él, tsak
hogy minden a' maga szokott rendiben, és sorá-
ban maradjék meg. Sokszor a' lelki ember már
bizonyosan meg holt; de az a' magát tápláló
ember-plánta még egy darabig él, a' mellyre
valósággal kevesebb kívántatik. Ez az életnek
a' meg szokása okozza azt-is, hogy mennél
öregebb az ember, annál tovább kíván élni.

Ha tehát az öregségnek illendő módon gond-
ját viselik, és azt támogatják, azt még az élet
meg-hozszabbításának az eszközévé lehet változ-
tatni, és minthogy ebben a' közönséges törvény-
től valami el távozások szükségesek, tehát el-
múlhatatlannak tartom, hogy itt az ahoz meg-
kívántató regulákat közöllyem az olvasókkal.

A' fő-gondolatoknak az öregekkel való bá-
násban ezeknek kell lenni: Az utolsó szálats-
kának mindég nevedő szárazságát, és a' me-
revedtségét (a' melly okozza utólvára a' moz-
gások' el-múlását) kissebbíteni, és lágyítani kell.
Az el-vezett részeknek a' vízszá-pótolását,
a' táplálást a' mennyire lehet könnyebbíteni ke

Valamivel nagyobb izgatást kell a' testnek adni, mert az izgathatóság o' benne nagyon megkisebbedett, és az elromlott részeknek az elválasztását ígíteni kell, a' melly a' vénségben olyan tökéletlen, és a' nedvességeknek a' tisztálanságát húzza maga után, a' melly a' halált is fiettet.

Ezen fundálódnak a' következő régulák.

1. A' vénségben hibázik a' természet ízerint való meleg. Kíveiről tehát a' mennyire tsak lehet, kell azt támogatni, és nagyobbítani; innét szükséges az öregeknek a' meleg ruha, a' meleg szoba, a' meleg ágy, a' melegítő eledel, és ha mód van benne, még a' meleg tartományba való általmenetel-is nagyon holzfzabbíttya ezeknek az életeket.

2. Az öregségben az eledel könnyen emészthető legyen, inkább híg mint kemény, öszvezdedett erejű, tápláló, és annál íerősebben izgató, mint a' millyet az ifjúságban tanátsoltam. Innét a' meleg, és a' fűszerízamos erős levesek igen hasznosok az öregeknek, a' gyenge, és a' parás sült húsok, a' tápláló plánták, a' jó, és a' tápláló íer, és főképpen az olajos nemes bor, a' mellyben sem savanyúság, sem föld, sem nyúlókás részek nintsennek, p. o. az ó Spanyol bor, a' Tokaji, a' Cypriai, és a' Jó-remény-ségi borok. Az ilyen bor a' íleg jobb, és legalkalmatosabb életet izgató ízer az öregeknek; nem hevít nagyon, hanem táplál, és erősít, ez az öregeknek tej gyanánt van.

3. A' lágy-meleg ferdők íaz öregeknek igen alkalmasok, és azok közt a' ízerek közt legjobbak, a' mellyek a' természeti meleget nagyobbíttyák, az elválasztásokat, kivált a' bőrön, nagyon elöl mozdíttyak, az egész testnek a' szárazságát, és a' merevedtségét kissebbítik. Tehát ennek az élet ízakafszának majd minden ízükségeiről téíznek.

4. Minden erős ki-ürítéseket el-kell kerülni:

p. o. az ér vágásokat (ha csak azt valami különös környül-állások nem kívánnyák) a' kegyetlenül tisztítókat, az izzadásig-való fel-hevüléseket a' szerelmetességet 's a' t. Ezek az erőt elfogyasztják, és a' lúzarságot nagyobbítják.

5. A' hanyatlott időben az eleti foglalatosságokban valami rendre kell az embernek magát szoktatni. Az ételnek, italnak, álmoknak, kiürítéseknek, foglalatoskodásoknak bizonyos meghatározott idejeknek, és egymás után való következéseknek kell lenni, és ezt szentül meg kell tartani. Az életbéli ilyen rend, és szokás, kimondhatatlanul sokat használ ebben az idő szakzában levő élet meg-változtatására.

6. A' testet-is kell ugyan mozgatni; de nem igen nagyon, és nem a' fáradságig, és valósággal jobb ezeknek a' szenyvedő, mozgás p. o. a' izekerezés, az egész bőrnek a' gyakorta való dörgölése, a' melly végre igen sokat érnek a' izagos, és az erősítő kenőtsők, a' merevedtségnek a' killebbítésére, és a' bőrnek a' lagyítására nézve. Kiváltképpen a' testnek a' kegyetlen meg-rezkettetését el kell kerülni. Ez leg-első fundamentoma szokott lenni a' halálnak.

7. Az elmének kies foglalatosságai, és viadamságai itt közönségesen igen hasznosok. Az erős és a' meg-rezkettető indulatokat pedig el kell kerülni, mert azok a' vénségben egy izempillantásban meg-ölik az embert. Leg hasznosabb a' jó kedv, és a' meg-elégedés, a' melly származik a' házi boldogsággal való élésből, a' hasznosan el-töltött életre való vízfza tekintetből, a' jövendőbéli kedves reménységből, a' mellyek még a' koporsón innet támadhatnak az emberben. Az öregeknek igen hasznos, és alkalmas az elmének az a' fogása-is, a' mellyet ő benne a' gyermekekkel, és az ifjú emberekkel való társalkodás szokott szerzeni, az ő ártatlan játékaik, ifjúi tréfáik, mintegy ifjító erővel bírnak. Kiváltképpen az életben való re-

ménységek igen nagy istápjai a 'hozzízú életnek. Az új fel tételek, az új tanácsok, az új igyekezetek a' mellyekben azomban nem kell lemni vezedelmes, v. nyughatatlankodtató dolognak lenni) egy szóval, azok az eszközök, a' mellyek az embernek az életét a' képzelődésben hozzízabíttják, a' teli valóságos életének hozzízaságára-is fokot használnak. Láttjuk is azt, hogy az öregek mintegy belső képztetés által arra únszoltatnak. Ezek fokszor kerteket, házakat, 's a' t. kezdenek építeni, és úgy láttzik, hogy ebben a' magok kis ámitásában nagy meg-nyugvást találnak, mivel ez által láttatnak magoknak mint egy az életet bizonyosabbá tenni.)

XIX. A' testi, és a' lelki erőnek a' ki-pallérozása.

Tsak a' pallérozás által lefz az ember tökéletessé. Az ő lelki és testi természetének szükség bizonyos mértékben ki-fejtődni, ki-pallérozódni, meg nemesíttetni, ha az emberi természetnek tökéletességeivel akar bírni. A' vad és a' pallérozatlan ember, nem-is ember, tsak emberi állat, a' mellynek ugyan alkatása vagyon arra, hogy ember lehessen, de míg az az alkatás pallérozás által ki-nem fejtődik, sem testére sem lelkére nézve magát a' szomszéd Rendben lévő harmoktól meg nem különböztetheti. Az embernek mindene abban áll, hogy tökéletesíthetetik, és az ő élőközözei úgy vannak szereve, hogy semmi se legyék magában gondoltatván jelenvalóképpen, és minden lehetség jövődöben.

Igen nevezetesen függ a' pallérozástól, a' testnek a' tökéletesítése, és az életnek a' meghozzízabíttása-is. Közönségesen azt hiszik, hogy minden pallérozás gyengít, és a' testi életet rövidíti. De ez tsak a' felettebb valóról igaz, az igen nagy pallérozás, (a' melly az embert igen fájinná, és filegrán munkává teszi) éppen olyan káros, és természet ellen való, mint az ellenke-

zö felettébb valóság, a' pallérozatlanság (a' midőn az embernek a' tehetségei tellyeséggel nem v. kevésbé fejtődnek-ki) mind a' kettő rövidíti az életet. Az el puhított, és el-gyengített, és csak az érzékenységekben és a' lélekben élő ember, el-nem éri az életnek azt a' tizelyát, a' mellyet az ember el-érhet. Ellenben az illendő, és a' tizelhoz alkalmaztatott mód szerént való teszi, és lelki pallérozás, kiváltképpen minden erőknek az egymáshoz illő ki-formálása, a' mint már tellyebb meg-van mutatva, egy átallyában szükség, ha az ember a' tellére, és az élete tartótságára nézve-is, a' barmok felett azokkal a' tökéletességekkel akar bírni, a' mellyeket ő meg-foghat.

Méltó dolgot, hogy valamivel bővebben ki-magyarázzuk, miképpen függ az élet' hozfzása a' pallérozástól, és hogy ekképpen az igaz pallérozást, a' hamistól meg-külömböztethessük.

Az így használ a' hozfzú életre.

Ki-fejti az élő-eszközöket tökéletesen, 's következésképpen gazdagabb és gyönyörösebb életet, és visszapotolást okoz. Millyen sok visszapotoló eszközöket tud egy jól ki-formált elméjű ember, a' mellyek nélkül szükölködik a' vad ember.

Ez a' testnek az egész öfzve-fzövését lágyabbá, és gyengébbé teszi, és így kissebbíti az igen nagy keménységet, a' melly-is az élet' hozfzását akadályoztattya.

Ez meg-öriz bennünket az életet el-pufztító, és rövidítő okoktól, a' mellyek a' vad emberek' életéből sokat el-lopnak, p. o. a' fagytól, a' hévségtől, az idő' változásaitól, az éhségtől, a' veszedelmes, és a' mérges dolgoktól 's a' t.

Ez meg-tanít bennünket; a' betegségek', és a' tsonkaságok' meg-gyógyítására, és a' természet' erejének az egészség' meg-jobbítására való fordítására,

Ez mérsékli, és regulázza bennünk az indulatokat, és a' tsupa állati unszolásokat, az okosság, és az erköltsi ki-formálódás által; megtanít bennünket a' szereutséttenségeknak, a' meg-bántódásoknak a' tsendesen való el-tűrésére, és a' szerént mérsékli az erőszakos, és a' kegyetlen élet' el-eméltödéseit, a' mellyek hirtelen el szokták az embert rontani.

Ez formál társaságokat, és az Országok között barátságokat. a' mellyek által az egymás eránt való legíttség, a' polgári igazgatás, 's a' törvények fel-álhatnak; a' mellyek elközök az élet' fel-tartására-is.

Utóllýára az életnek sok könnyebbítö, és jobbító elközözeire tanít ez, a' mellyek ugyan ifjú korunkban nem igen szükségesek: de öregségünkben el múlhatatlanok. A' izakáts mester-ség által fájinna tétetett eledel, a' mesterséges legedelmek által könnyebbítettett mozgás, a' tökéletesebb ki-nyúgovás, és a' nyúgodalom, 's a' t. mind ollyau hasznok, a' mellyek által egy ki-pallérozott ember a' maga életét sokkal tovább fel-tarthattya, mint a' természetzi vad-ságban lévő ember.

Innét ki tettzik már, mitsoda mértéke, és neme szükséges a' pallérozásnak, ha az az életet akarja meg-holzzabbítani. Tsak az tudni-illik, a' melly a' testi, és a' lelki eröknek a' lehető ki-formálását teszi ugyan tzélul magának, de azomban mindig a' felségesebb erköltsi törvényeket tartya regulájául, a' mellyektöl kell függeni mindennek az emberben, ha az jó, a' tzélra ügyelő, valóságos, és hasznos dolog akar lenni.

Vége a' Második Résznek.

U.S.F.